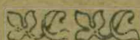
I. CHRZANOVSKIS

Senosios Lenkų Literatūros
ISTORIJA

Vertė P. VAIČIŪNAS

Redagavo prof. V. Krėvė Mickevičius

Kaunas. 1924 m.
Lietuvos Universiteto Humanitarinių m. fakulteto leidinys.

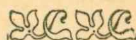
Kaunas, Valstybės Spaustuvė.

I. CHRZANOVSKIS

Senosios Lenkų Literatūros ISTORIJA

Vertė P. VAIČIŪNAS

Redagavo prof. V. Krėvė Mickevičius

Kaunas. 1924 m.
Lietuvos Universiteto Humanitarinių m. fakulteto leidinys.

Viduramžių literatūra

I SKYRIUS

Nuo krikščionybės priėmimo ligi XV amžiaus. Literatūros pradmenos.

1 §. Viduramžių Europoj buvo du dideli civilizacijos židiniai: rytuose — Bizantija, kuri maitinosi senųjų Graikų kultūros likučiais, ir vakaruose — Roma, kuri paveldėjo civilizaciją iš senųjų Romėnų. Abu šitie židiniai, pradžioj suvienyti bendra Bažnyčia, ilgainiui vis labiau ir labiau tolinosi nuo vienas antro ir, kada XI amžiaus antroj pusėj įvyko bažnyčios persiskyrimas, jie beveik visai nuo vienas antro nutolo. O dėliai šito ir visa Europa suskilo į du pasauliu: Bizantijos ir Romos, rytų ir vakarų; pirmame civilizacija plėtojosi labai lėnai, o antrame ji sparčiai žengė priekin; pirmame visų didžiausia galybė buvo pasaulinė (Bizantijos ciesoriaus) valdžia, o antrame — Bažnyčios (Romos popiežiaus) valdžia.

Slavų tautos — Bulgarai, Serbai ir Rusai — krikščionybę priėmė iš rytų Bažnyčios ir tuo būdu jos augo Bizantijos civilizacijos įtakoj. Tuo tarpu Lenkai, kaip ir Čekai, krikščionybę priėmė iš vakarų Bažnyčios, ir tuo būdu atsidūrė įtakoj galingos Romos civilizacijų, t. y. Germanų ir Romėnų tautų, būtent: Vokiečių, Italų ir Prancūzų.

Drauge su krikščionybe ėmė plaukti Lenkijon ir vakarų *švietimas;* jo didžiausias šaltinis — mokyklos, kurios buvo steigiamos prie katedrų *(katedrų mokyklos)* ir vienuolynuose *(vienuolynų mokyklos)*.

Tose mokyklose mokydavo vadinamųjų „septynių laisvų mokslų", *(septem artes liberales),* būtent: 1) lotynų kalbos gramatikos, 2) dialektikos (t. y. mokslo protauti ir kalbėti apie mokslo dalykus), 3) retorikos (t. y. mokėjimo rašyti laiškus ir kalbas sakyti). Tie trys mokslai sudarydavo žemesnį kursą, vadinamąjį *trivium* [1]. Aukštesnis kursas, vadinamasis *quadrivium* [2]), susidėdavo iš kitų keturių „laisvų mokslų", būtent: 4) muzikos (t. y. visų svarbiausia mokėti giedoti bažnyčioj), 5) aritmetikos, 6) geometrijos (t. y. geometrijos, kosmografijos ir gamtos mokslo) ir 7) astronomijos (t. y. daugiausia kalendoriaus mokslo). Ir tik išėjęs *trivium* ir *quadrivium* mokinys imdavosi visų svarbiausio viduramžių mokslo, „mokslų karalienės" — teologijos. Mokslas mokyklose visų daugiausia susidėdavo tik iš to, kad paprastai reikėdavo kalti atmintinai eilėraščiais

---

[1]) Tres—trys; via—kelias. [2]) Quattuor—keturi; via—kelias.

parašytus vadovėlius. *Viską dėstydavo lotynų kalba.* Kas stodamas mokyklon nemokėdavo ir nesuprasdavo lotynų kalbos, tas turėdavo visų pirmiausia išmokti poterius ir keletą psalmių, o paskui jį mokydavo rašyti, skaityti ir giedoti lotyniškai. Tuo ir baigdavosi viduramžių elementarinis mokslas, kuriam nuo XIII amž. buvo steigiamos vad. parapinės mokyklos.

Mokytojai mokylose buvo vien tik kunigai. *Kadangi vienintelis mokyklų tikslas buvo prirengti mokinį dvasininkų luomui,* tad jose mokydavosi tik tie, kurie ketindavo tapti kunigais. Tuo būdu tų dienų Lenkijoj apsišvietusiais žmonėmis būdavo tik kunigai, taigi tik jie vieni tegalėjo sukurti literatūrą. Tiesa, dar prieš priimdami krikščionybę Lenkai jau turėjo savo liaudies poeziją — padavimų, dainų, patarlių ir mįslių, bet tai buvo tik sakytinė literatūra, nes rašto ženklų dar Lenkai nežinojo, ir ji, nebūdama užrašyta, buvo užmiršta, juo labiau, kad dvasininkai ją smerkdavo, kaipo pagonijos liekanas. Vietoj jos dvasininkai sukūrė kitą literatūrą — rašto, bet ne pasaulinę, o tik bažnytinę ir ne lenkišką, bet lotynišką, nes lenkų kalba buvo dar ne pakankamai išdirbta. Nereikia užmiršti, kad viduramžių laikas visos Europos literatūroj naudojosi lotynų kalba, kaipo Bažnyčios kalba: lotyniškai rašydavo — ir istorijos, ir mokslo, ir poezijos veikalus, o tautines kalbas ilgą laika niekindavo. Tad ir Lenkijoj tas pats buvo: *Lenkų literatūra prasideda nuo lotyniškosios literatūros, kuri dėliai to, kad ji buvo sukurta lenkų autorių, ir vadinasi lenkų lotyniškoji literatūra. Ji turi bažnytinio pobūdžio, nes jos autoriai išimtinai buvo dvasininkai.* Iki XV amžiaus ji labai neturtinga, nes švietimo darbas plėtojosi labai pamaži: nuolatiniai karai, vidaus riaušės (ypač po Boleslovo Narsiojo mirties), suskaldymas Lenkijos atskiromis kunigaikštijomis (po Boleslovo Kreivalūpio mirties), Totorių užpuolimai (prasidėjus nuo XIII amž.) — visa tai trukdė švietimo ir literatūros ūgiui. Be to, pradžioj švietimo platintojai Lenkijoj buvo daugiausia svetimšaliai: pirmas mokytas lenkas Vincentas Kadlubkas (W. Kadłubek) pasirodo tik XII amž. pabaigoj; tiesa, XIII amžiuj nebestigo jau apšviestesnių Lenkų dvasininkų, bet tuo pat metu labai dideliais šuoliais prasidėjo Vokiečių kolonizacija, kuri padarė tai, kad Lenkų miestai tiek suvokietėjo, jog net Krokuvos gatvėse nebesigirdėdavo lenkų kalbos. Vokiškumas įsibrovė miesto bažnyčiosna, kur pamokslus ėmė sakyti tik vokiškai ir taip pat ir mokyklosna, kuriose mokydavo vien tik vokiečiai. Ir dar XIV amž., nors Lenkija, Lokietko ir Kazimiero Didžiojo dėka, darėsi vis galingesnė, Lenkų miestų germanizacija nė truputėlio nemažėjo. Tautiniai jausmai atbudo tik XV amž., kada Vokiečiai tapo visai sumušti ties Žalgiriu, ir tik nuo to laiko visai suvokietėję Lenkų miestai vėl sparčiai ėmė lenkėti. Tačiau Vokiečių įtakos niekas nebegalėjo sustabdyti: net ligi šių dienų lenkų kalboj pasiliko daugybė vokiškų žodžių, kaip antai: *wójt, sołtys, burmistrz, hebel, waga, szacunek, kierunek* ir t. t.

2 §. Lotyniškosios literatūros pradžia Lenkijoj ima eiti aikštėn jau X amžiaus pabaigoj. Tai yra vadinamieji *metraščiai*, kuriuose trumpai ir be jokių paaiškinimų kunigai, o ypač vienuoliai, pažymėdavo ant pergamentų istorinius įvykius, pavyzdžiui: „965. Dobravka atvyksta pas Miešką. — 966. Mieško, Lenkų kunigaikštis krikštijasi". Bet seniausieji metraščiai žuvo. Antra vertus, jų autoriai iš pat pradžių buvo ne Lenkai, o svetimšaliai.

Taip pat svetimšalio dėka Lenkai gavo pirmą savo kroniką. Jos autorius buvo nežinomas mums nei vardu, nei pavarde vienuolis, kažkoks italas, o gal ir prancūzas, vadinamas *Gallus*, kuris pabaigoj XI ar pradžioj XII amžiaus atkeliavo Lenkijon ir paskui, kaip rodosi, buvo kunigaikščio Boleslovo Kreivalūpio kancleris. Tad nenorėdamas, kaip jis pats gražiai išsireiškė, „veltui valgyti Lenkų duonos", parašė kroniką, kurioj trumpai nupasakojo savo naujai pasirinktosios tėvynės žygius, nuo Popielio dienų ligi Vladislovo Hermano viešpatavimo pabaigos; užtai labai smulkiai aprašė Boleslovo Kreivalūpio gyvenimą ir valdymo būdą ligi 1113 metų, visų daugiausia pavesdamas domės šauniems karams to narsaus kunigaikščio, kurį jis vadina „Marso sūnumi". Kadangi Gallus buvo tiesą sakąs žmogus ir turėjo daug civilinės drąsos, tad jo kronika yra tikras turtas, kaipo ištikimas šaltinis senosios Lenkijos žygiams nušviesti. *Pirmas lenkas autorius ir be to dar—plačiai žinomas, buvo Vincentas Kadlubkas*, gimęs Sandomierio žemėj antroj XII amž. pusėj; jis XIII amž. viešpataujant Leškui Baltajam, buvo Krokuvos vyskupas, o paskutiniuosius savo gyvenimo penkerius metus gyveno vienuolyne (mirė 1223 m.). Tai buvo labai mokytas žmogus (mokslus ėjo Prancūzijoj), tad Kazimieras Teisingasis, kuris taip rūpinosi jaunuomenės švietimu ir auklėjimu, pavedė jam parašyti Lenkijos istoriją, ką tvirtina pats Kadlubkas šiais žodžiais: „Visų veikliausias karalių... norėdamas protėvių dorą išlaikyti tolesnėms kartoms, pavedė man, rašančiam trapia, kaip nendrė, plunksna, uždėdamas ant mano, kaip nykštuko, pečių milžinišką naštą, tur būti įsitikinęs, kad aukso spindėjimas ir brangių akmenų blizgėjimas taip pat nebąla nuo neįgudusių amatininko rankų, kaip nejuodija žvaigždės, nors Etiopai rodo jas labai baisiai juodais pirštais". Šitą jam pavestą darbą Kadlubkas atliko tik po keliolikos metų pasimirus Kazimierui Teisingajam ir jau begyvendamas vienuolyno ramybėj.

Kadlubko kronika nupasakoja Lenkijos darbus nuo giliausios senovės ligi XIII amžiaus pradžios. Ji turi keturias knygas, iš kurių tik ketvirtoji, pavęsta autoriaus dienų įvykiams, yra nenutraukiamas pasakojimas, o trijose jų pirmosiose, kuriose kalbama apie senesnius laikus, yra tik atpasakoti Gniezno arkivyskupo Jono pasikalbėjimai su Krokuvos vyskupu Mateušu. Neužmiršo Kadlubkas, kad jam Kazimieras Teisingasis pavedė nuvaizduoti ainiams „protėvių dorą", tad jis ir pasakoja, kad tie protėviai yra įkūrę Lenkų valstybę dar prieš Kristaus gimimą ir kad jie jau net tais laikais pragarsėję savo

dora ir darbais, kad kariavę su Makedonų Aleksandru, kad vienas Lenkų kunigaikštis buvęs vedęs Juliaus Cezariaus seserį ir t. t. Net tuos pasakingus žygius Kadlubkas dėsto labai smulkiai, semdamas juos ne tik iš liaudies padavimų, bet ir iš savo vaizdenos, o taip pat... ir iš svetimų tautų istorijos. Bendrai imant, jo kronika nėra tokia ištikima, kaip Gallaus. Bet, antra vertus, *Kadlubkui ne tiek svarbu buvo istorinė tiesa, kiek suteikimas jaunimui tam tikrų žinių, iš kurių jis būtų galėjęs semti išminties, tėvynės meilės ir doros,* todel jis taip dažnai liaujasi pasakojęs apie Lenkų darbus ir ima pasakoti paveikslingus svetimų tautų darbus, pasakas, trumpas sentencijas, o kartais net ilgas dorybės pamokas, ir taip toli nubrenda, kad jo kronika pasidaro labiau panaši *ne į istorijos mokslo vadovėlį, o tik moralybės.* Kadangi Kadlubkas buvo giliai įsitikinęs, kad tik tas gali būti doras, kas visur ir visados klauso katalikų Bažnyčios, tad jis ir ragina savo skaitytojus klausyti Bažnyčios valdžios, tvirtindamas, kad net ir valdovas privalo ne tik ją gerbti, bet ir klausyti jos. Dėliai šito jo kronika yra puikus tų laikų veidrodis, kada Lenkijoj ir visoj vakarų Europoj dvasininkų valdžia ir jos reikšmė labai sparčiai augo ir kada ji savimi daug daugiau reiškė už pasaulinę valdžią. Toks Kadlubko prisirišimas prie Bažnyčios ir pripažinimas jai valdžios visų ryškiausiai yra matomi nupasakojime apie Boleslovo Drąsiojo susirėmimą su Krokuvos vyskupu Stanislovu Ščepanovskiu. Gallus, kuris gyveno tais laikais, kada Bažnyčios valdžia nebuvo dar tiek tvirta, pripažįsta, kad Boleslovas, užmušdamas vyskupą, nusidėjo, bet, vis delto, jis jo nepasmerkia, o patį vyskupą vadina „išdaviku", (tur būt turėdamas galvoj, kad vyskupas buvo Vladislovo Hermano pusėj, kuris ėjo prieš Boleslovą). Kadlubkas gi visą kaltę kunigaikščio susirėmime su vyskupu verčia kunigaikščiui, kurį jis vadina pragaro veislės šmėkla, o vyskupą—šventu kankiniu.

Kadlubko kronika Lenkų buvo labai skaitoma. Ją vartodavo, kaipo mokyklos vadovėlį, ne tik istorijai ir moralybei, bet iškalbingumui ir gražiam stiliui. Kadlubkas buvo labai iškalbus ir rašydavo taip nepaprastu ir aukštu stilium, kad šiandien jo stilius atrodo nenaturalus, o kartais net ir neaiškus, bet tais viduramžiu laikais tokis rašymo būdas buvo laikomas paveikslingu ir be galo gražiu. Žodžiu tariant — nė vienas viduramžių rašytojas Lenkuose nebuvo tiek žinomas, kaip Kadlubkas. Ir paskui dar labai ilgai, net ligi Naruševičiaus dienų (XVIII amž.), jis buvo Lenkų laikomas dideliu autoritetu.

3 §. XIII amž. Lenkijoj labai sparčiai augo Bažnyčios galybė, ir tarpiai klestėjo religijos gyvenimas. Krikščionybė tik tam amžiuj giliai įsišaknėjo plačioj Lenkų visuomenėj, kuri perdėm vis darėsi daugiau religingesnė, ieškodama religijoj nusiraminimo nuo tų gausių nelaimių, kurios slėgė jų šalį, padalytą tarp atskirų kunigaikščių ir teriojamą laukinių Totorių ordų. Ankštame ryšy su tuo religinio

gyvenimo atbudimu augo ir lotyniškoji religinė literatūra, kaip antai — legendos ir šventųjų gyvenimo aprašymai.

Bet liaudis juk nesuprasdavo lotyniškai. Krikščionybės dėsnius prastiems žmonėms reikėdavo išaiškinti gimta kalba — morališkų pamokymų ir pamokslų pagalba, o taip pat reikėjo juos išmokyti ir melstis lenkiškai. Tad tuo būdu, *tuojau po Lenkų apsikrikštijimo, Lenkijoj turėjo atsirasti gimta kalba religinė literatūra: lenkiški pamokslai ir maldos, o netrukus ir dievobaimingos giesmės.*

Visų seniausia lenkų religinės literatūros liekana yra žinoma Pieśń Bogurodzica, kuri atsirado XIII amž. antroj pusėj. Ji susideda iš dviejų posmelių: maldos Jezui Kristui, kad Jis per Švenčiausią Mergelę ir šventą Joną Krikštytoją suteiktų savo išpažintojams dievobaimingą gyvenimą šiame pasauly ir amžiną laimę danguj.

Nors manoma, kad giesmė *Bogurodzica* yra kilusi XIII amž., tačiau seniausias jos nuorašas yra žinomas tik iš XV amž. pradžios.

Bogw rodzica dzewicza
bogem slawena maria
W twego syna gospodzina
mathko swolena maria
Szyszczi nam spwszczi nam kyrieleyson

Twego dzela krzcziczela bozicze
Vslisz glossy napelni misli czlowecze
Slisz modlithwa yanz noszymi
Oddacz radzy yegosz prosimi
anaswecze sboszni pobith
poszywocze rayski przebith kyrieleyson!

Lietuviškai:

Dievo Gimdytoja Mergele,
Dievo išgarbinta Marija!
Savo Viešpatį Sūnų,
Motina užtarytoja Marija,
Suteik mums, atsiųsk mums!
Kyrie eleison!

Del Tavo Krikštytojo, Dievo Sūnau,
Išgirsk mus, pripildyk žmonių mintis!
Išgirsk maldą, kurią Tau siunčiame,
Ir tai mums duok, ko mes Jo prašome:
Kad šioj žemėj laimingai gyventumėm,
O po mirties danguj karaliautumėm.
Kyrie eleison!

Šit čia mes turime visų seniausį Lenkų poezijos paminklą, Lenkų liaudies literatūros pradžią.

Giesmė *Bogurodzica*, kuri paskui XIV ir XV amž. buvo papildyta naujais posmeliais, paplito po visą Lenkiją. Iš pat pradžių ji buvo tik bažnytinė giesmė: ją giedodavo dievobaimingi žmonės per pamaldas bažnyčioj; paskui gi, nenustodama būti bažnytinė giesmė, ji dar pasidarė ir karo giesmė: ją giedodavo ritieriai eidami mūšin, kad Dievas padėtų jiems priešus nugalėti. Kada 1410 m. Lenkų ritieriai atsistojo ties Žalgiriu, kad savo krauju ir galybe įgytų Lenkijai laimės, iš keletos tūkstančių Lenkų krūtinių pasiliejo galingas balsas į dangų „Bogurodzica, dziewica!" XVI amžiuj *Bogurodzica* nustoja būti karo giesme. XVII amžiuj veltui buvo daroma pastangų atnaujinti paprotį giedoti ją prieš mūšį. XVIII amžiuj Bažnyčios valdžia, kad toji giesmė neliktų visai užmiršta, įsakė Gniezno katedros kunigams giedoti ją kiekvieną sekmadienį prie šv. Voitiekaus karsto. Ir tai daroma iki šių dienų.

4 §. XIV amž. pradžioj Lenkų karalius buvo Čekas, Vaclovas. Nuo jo viešpatavimo dienų Čekų civilizacijos įtaka, kuri prasidėjo nuo Mieško susituokimo su Donbrovka, Lenkuose labai sustiprėjo. Tos įtakos pėdsakų matyti ir šių dienų lenkų kalboj, pavyzdžiui: *obywatel*. Čekai viduramžių laikais buvo daug labiau apsišvietę už Lenkus ir turėjo turtingą literatūrą, kuri ilgą laiką buvo Lenkams kaipo šaltinis, ir jie arba versdavo, arba perdirbdinėdavo iš čekų į savo kalbą maldas ir religines giesmes. Bet tai dar ne visa. Jau pirmos pusės XIV amž. pabaigoj buvo įkurtas Pragoj pirmas Slavų žemėj universitetas. Tą universitetą lankydavo ir Lenkai; be to, jie lankydavo ir kitus vakarų Europoj esančius universitetus. Pagaliau Kazimieras Didysis, norėdamas, kad Lenkai turėtų galimybės eiti aukštuosius mokslus savo šaly, o ypač reikalaudamas mokytų teisininkų, sekdamas Čekų pavyzdžiu, 1364 m. įkūrė Krokuvoj universitetą (vadinamą *Szkoła Główna)*, kuriame buvo trys skyriai: teisių, medicinos ir laisvų mokslų. Teologijos skyriaus neleido įsteigti popiežius. Bet Kazimiero mokykla nesivystė pasekmingai, ypač po jos įkūrėjo mirties.

Apskritai, nors Lenkai XIV amžiuj ir labai sparčiai turtėjo ir darėsi galingi, bet prie mokslo dar noriai nesiveržė taip, kaip paskui. Todel ir jų literatūra šiame amžiuj vis dar perdėm skurdi ir vis dar po senovei beveik išimtinai lotynų kalba rašoma.

Plačiai žinomas rašytojas *XIV amž. buvo Didžlenkis Janka iš Čarnkovo (Janko z Czarnkowo)*, archidiakonas, Kazimiero Didžiojo pakancleris. Jis yra lotynų kalba kronikos autorius, kurioj trumpai ir ryškiai nupasakojo Kazimiero Didžiojo viešpatavimą ir labai smulkiai — Liudviko Ungariečio valdymą. Ji visai skiriasi nuo Kadlubko kronikos: kai pastarasis visų pirmiausia turi galvoj padorumo ir išminties mokslą, Janka nesirūpina skaitytojaus moralizavimu, o tik pasakoja jam istorijos nuotykius, kuriuos jis puikiausia žinojo, kaipo matęs juos savo akimis ir kuriuose dalinai pats buvo dalyvavęs. Tad jo pasakojimas yra labai gyvas, būtent, daug gyvybės

jam suteikia *paties autoriaus jausmai,* kurių jis nenorėjo ir nemokėjo slėpti nuo žmonių; pavyzdžiui, jis neslėpė savo meilės prie Kazimiro Didžiojo ir savo neapykantos prie karaliaus Liudviko, kaipo ungaro, o ypač — savo aistrios neapykantos asmeniniems priešams ir ypač tiems, kurie po Kazimiero mirties apšmeižė jį, kad jis yra pasisavinęs karališkų turtų dalį. Tad turint omeny, kad Janka iš Čarnkovo pasakoja tik apie tų dienų nuotykius, neužmiršdamas ir savęs, jo kronika šiek tiek artėja prie užrašų rūšies.

5 §. Prie svarbiausiųjų lenkų lotyniškosios XIV amž. literatūros liekanų priklauso *šventųju gyvenimai.* Tos literatūros rūšis viduramžių dienomis buvo labai populeri ir ji yra tų dienų žmonių gilaus tikėjimo ir didelio dievotumo vaisius, o taip pat — jų širdžių troškimas, kad šiame pasauly būtų daug geriau, negu yra, kad žmonės būtų ne tik doresni, bet taip pat ir galingesni — tiek galingi, kad, padedant Dievui, jie galėtų daryti stebuklus. Visų tų jausmų ir svajonių įkūnymas, to veržimosi prie *idealo,* būtent ir yra viduramžių literatūroj legendos apie šventuosius, kurios dalinai remiasi gyvenimu ir dalinai yra vaizdenos sukurtos. Jau XII amž. lenkų lotyniškoji literatūra turi *šv. Voitiekaus gyvenimą,* XIII amž. du šv. Stanislovo gyvenimus ir, pagaliau, XIV amž. atsiranda ir daugiau tos rūšies kūrinių, iš kurių įdomiausias *šv. Kingos gyvenimas.* Kinga buvo Ungarų kunigaikštytė, ištekėjusi už Boleslovo Gėdingojo. To aprašymo autorius yra Kingos išpažinties klausytojas, Klariskų vienuolyne Senajame Sonče, kur šventa kunigaikštienė buvo apsigyvenusi po savo vyro mirties ir kur 1292 m. ji pasimirė. Šitas kūrinys, kaip ir visi viduramžių šventųjų gyvenimai, susideda iš dviejų dalių: gyvenimo aprašymų ir įvairių stebuklų, kuriuos teko matyti ir kuriuos patyrė dievoti žmonės po kunigaikštienės mirties. Šit kai kurios smulkmenos.

Kada gimus šv. Kingai tuojau prisiartino prie jos vyskupas krikštyti, kūdikis aiškiai ištaręs žodžius: *Ave, regina coelorum, mater regis angelorum*[1]). „Kada vieną sykį karalius Bela, prašomas savo dukters, padovanojo jai druskos kasyklas, ji atsistojo prie kasyklos ir, atsidususi Dievo malonės, metė nuo kalno žiedą. Daug laiko nuo tos valandos nuplaukė, kol Bochnijoj (Krokuvos diecezijoj) ėmė kasti kasyklose druską, ir šit pirmoj duobėj, pirmoj druskos skeveldroj rado tą patį žiedą". Šv. Kinga tokiu dideliu dievobaimingumu spindėjusi, kad, kiek tik kartų ji pastebėdavo kelionėj Dievo Motinos bažnyčią, bematant išlipdavusi iš vežimo ir basa, visai nepaisydama aštrių akmenų ir erškėčių, eidavusi kalnais ir kalneliais bažnyčion, kniubdama žemėn ir melsdamosi taip karštas ašaras liedavusi, kad po jos veidu tirpdavęs sniegas ir ledas, ir toj vietoj užaugdavusi žalia žolė.

---

[1]) Sveika, Dangaus Karaliene, Karaliaus angelų Motina.

Tuojau po jungtuvių, dar tebesitęsiant iškilmingoms vestuvėms Krokuvos pily, kunigaikštienę apėmė liūdesys. Vyras, sugriaudintas jos ašaromis, pažadėjo jai dovanoti visa, ką tik ji prašys. Tada „ji kaip ir dera sumaniai ir dievobaimingai moteriškei, neprašė jo nei aukso, nei sidabro, nei žemės, nei turtų, nei brangių drabužių, nei perlų, o tik puolė ir klupsčia, nužemintai prašė vyro Dievo vardu drauge su ja tuojau prisiekti, kad jie abu per visus metus gyvens skyrium tam, kad ji galėtų visai pasišvęsti Dievui tarnauti. Boleslovas mielai su tuo sutiko. Praėjo metai ir tą patį prašymą Kinga pakartojo savo vyrui Švenčiausios Mergelės vardu. Boleslovas ir šį kartą sutiko. Bet kada dar vieni metai praėjo ir kunigaikštienė pakartojo savo prašymą šv. Jono vardu, kunigaikštis labai susirūstino ir manydamas, kad grąsinimais nieko nepadarysiąs, jis kreipėsi prie Kingos išpažintojo, kad pastarasis į ją paveiktų. Kada ir pastarasis nieko nepaveikė, Boleslovas supyko ant kunigaikštienės. Tada ji atsidavė šv. Jono globon, kuris išklausė jos maldų ir, pasirodęs jai savo šventės vigilijoj, pareiškė, kad ji visko susilauks iš savo vyro, ko tik prašys šv. Jono vardu: „Kad tu būtum tikra, aš tau pasakysiu, jog Naujame Mieste Korčine, kada tu eisi iš bažnyčios, susitiksi kunigaikštį, ir jis tave saldžiai pasveikins ir ranką tau praties“. Ir taip atsitiko.

Šit dar vienas apsakymėlis apie stebuklą, kuris įvyko iš šv. Kingos priežasties jau po mirties, 1312 metais: „Du vaikinu, Florijonas ir Jonas, turėjo daug bičių. Lenkiją užpuolė didele kariuomene Ungarai ir, matydami daugybę avilių, puolė prie jų su kirviais ir ėmė juos skaldyti ir daužyti. Visą medų jie išplėšė, o bites beveik iki vienai sutrypė kojomis. Atėjo vaikinai susirinkti likučių, ir kada jie pririnko apie gorčių medaus ir bičių, padėjo juos avilin ir ėmė prašyti šventos kunigaikštienės Kingos padidinti jų bičių skaitlių, pažadėdami jai kasmet aukoti savo medaus dešimtą dalį. Ant rytojaus jie ateina prie avilio ir mato, kad avilys pilnas bičių ir medaus. Tartum nieko nebuvo ir atsitikę. Netrukus tiek bičių padidėjo, kad jų užteko net 50 avilių“.

6 §. *XIV. amž. literatūros kūriniai, rašyti lenkų kalba, yra išimtinai religinio pobūdžio.* Karalienės Jagvygos bibliotekoj nestigo dievobaimingų raštų, išverstų iš lotynų kalbos lenkų kalbon, pavyzdžiui: maldų, pamokslų, šventųjų gyvenimų, mąstymų ir t. t. Nelaimei, toji biblioteka pražuvo. Bet yra žinomi kiti to amžiaus lenkų kalba raštai, o būtent: *Švento Kryžiaus vienuolyno pamokslai, Gniezno pamokslai, Florijono psalmynas,* o taip pat ir keletas religinių giesmių.

Švento Kryžiaus vienuolyno pamokslai, tai visų seniausioji Lenkų prozos liekana, pasilikusi iš XIV amž. antros pusės. Švento Kryžiaus ji del to vadinasi, kad ją, visų greičiausiai yra parašęs vienuolis iš Šv. Kryžiaus vienuolyno (ant „Łyso“

kalno). Iki mūsų dienų užsiliko tik šešių pamokslų likučiai. Tie pamokslai labai trumpi, aiškūs ir turiningi.

Gniezno pamokslai, kurių užsiliko dešimts, priklauso XIV amž. pabaigai. Jie nuo Švento Kryžiaus pamokslų skiriasi tuo, kad yra daug ilgesni ir ne taip suglausti ir dėliai šito kur kas prieinamesni. Matyt, kad Švento Kryžiaus pamokslai buvo skiriami mokytiems vienuoliams, o Gniezno—prastiems žmonėms.

Už tuos du pamokslų rinkinius yra daug didesnis *Florijono psalmynas, kurį taip pat galima pavadinti pirma lenkų knyga.* Toji knyga buvo parašyta XIV amž. pabaigoj. Ji yra versta iš lotynų kalbos naudojantis čekų vertimu. Psalmynas buvo tais laikais labiausiai krikščionių skaitoma knyga. Iš jos visų noriausiai melsdavos visi dievobaimingi žmonės. Tad ir Lenkuose labai anksti ėmė versti psalmes, bet visi vertimai pražuvo ir visų seniausias šiandien mums žinomas yra Florijono, kuris taip vadinas del to, kad jo rankraštis šiandien randasi šv. Florijono vienuolyno bibliotekoj (Aukštutinėj Austrijoj). Labai galimas dalykas, kad iš tos knygos meldėsi karalienė Jadvyga. Florijono psalmyno svarbumas glūdi tame, kad jis yra seniausia lenkų kalbos liekana iš XV amžiaus ir kad jis tuo būdu yra neįkainuojamas šaltinis pažinti lenkų senai kalbai ir jos gramatikai.

Iš religininų XIV amž. giesmių užsiliko giesmės apie Kristaus prisikėlimą. Seniausia iš jų, versta iš lotynų kalbos, yra labai trumputė:

„Christus z martwych wstał je,
Ludu przykład dał je,
Eż nam z martwych wstaci,
Z Bogiem królewaci.Kyrie".

Lietuviškai;

Kristus iš numirusių prisikėlė,
Žmonėms pavyzdį davė,
Kad mes iš numirusių prisikeltumėm
Ir su Dievu karaliautumėm. Kyrie".

Tačiau visų puikiausias to amžiaus kūrinys, tai—Giesmė apie Viešpačio kančias (žiūrėk chrestomatijoj).

———

II SKYRIUS

XV Amžius

Krokuvos akademijos žydėjimas. Humanizmo pradmenos.

7 §. XV amžius tai Lenkų valstybės didžiausios galybės gadynė. Jogailos su Jadvyga, o drauge ir Lietuvos su Lenkija jungtuvės, padarytos XIV amž. pabaigoj, tik dabar davė savo vaisių: 1410 m. liepos m. 15 dieną, Žalgirio ir Tanenbergo laukuose, suvienyta lietuvių ir lenkų kariuomenė suteikė baisiausį smūgį Lietuvos ir Lenkijos amžinam priešui, Kryžiuočių ordenui. Viešpataujant Kazimierui Jogailiečiui kilo naujas karas su Kryžiuočiais, kuris 1466 m. užsibaigė Torunės taika, ir Lenkija įgijo Vislos žiotis ir Baltijos pajūrį. Nuo tos valandos Lenkija darosi viena galingiausių valstybių pasauly. Kaimynės valstybės stengiasi įgyti jos malonės ir palankumo, Vokiečių miestai patys maldauja Lenkų karaliaus priimti juos savo paveldinybėn. Jogailos dinastija, nužerta karžygiškos karaliaus Vladislovo mirties spinduliais ties Varna, atsisėda Čekų ir Ungarų sostuosna. Puikiai sužydi ūkis ir javų prekyba (Baltijos pajūrio įgijimo dėka), didėja turtai, gerėja būvis.

Kartu įvyksta XV amž. labai svarbios permainos Lenkų valstybėj. Kitados Lenkijoj kunigaikštis turėdavo nė kieno nevaržomą valdžią, o vėliau didelės įtakos valdymui darydavo dvasininkai. Dabar ir pasaulinis luomas ima reikalauti savo dalyvavimo valdžioj. Jau XIV amž., beviešpataujant Liudvikui Ungariečiui, bajorija iškovoja sau svarbių privilegijų (Košycos sutartis iš 1374 m.). Po Liudviko mirties galingi didikai, naudodamiesi tuo, kad nėra karaliaus, ėmė patys valdyti valstybę, o beviešpataujant Jogailai jų dalyvavimas valdžioj perdėm didėjo. Didikų pavyzdžiu pasekė ir bajorija, kuri vis labiau jausdama savo galią, reikalavo iš Kazimiero Jogailiečio vis naujų privilegijų. Karalius turėjo nusileisti, nes matė, kad kitaip bajorija neis kautis su Kryžiuočiais. Tuo būdu Lenkija darosi XV amž. parlamentarinė valstybė: bajorija renka seimeliuose atstovus ir siunčia juos vyriausiajin seiman, kuris ima valdyti valstybę ir vis labiau ir labiau mažina karaliaus teises.

Drauge su didėjančia Lenkijos galybe ir augančiu bajorijos dalyvavimu viešame gyvenime kyla ir švietimas: *anksčiau mokyti žmones buvo tik dvasininkai, dabar gi XV amž. veržiasi prie mokslo ir pasauliniai žmonės, o ypač miestelėnai ir didikai. Todel ir XV amžiaus literatūra pasidaro daug turtingesnė, negu*

anksčiau ji buvo. Ji dar po senovei turi bažnytinio pobūdžio, bet vis delto jau pagamina pirmus pasaulinio turinio kūrinius: šalia garsiausio to amžiaus rašytojo, kunigo Jono Dlugošo, pasirodo pirmas garsus pasulinių veikalų rašytojas, Didžiosios Lenkjos didikas, Jonas Ostrorogas (J. Ostroróg). Jie abudu rašo lotyniškai, nes lotynų kalba dar visą laiką stelgia lenkų kalbą, bet jau ir lenkiškų kūrinių XV amž. atsiranda nesulyginamai daugiau, negu anksčiau jų tėra buvę.

8 §. Svarbiausias šviesos šaltinis XV amž. buvo Krokuvos Akademija (arba tikriau pasakius: universitetas). Apie panaujinimą Kazimiero Didžiojo įkurtos Aukštosios mokyklos, kuri jam pasimirus ėmė smulkėti, pasirūpino tik galų gale Jadvyga, paskirdama tam tikslui savo brangenybes. Tomis pastangomis Lenkija įsigijo savo garsų universitetą, įkurtą metams sukakus po Jadvygos mirties, t. y. 1400 m. liepos mėnesio 22 dieną, šv. Onos gatvėj. Tai jau buvo pilnas universitetas, nes ir teologijos skyrių popiežius leido įsteigti, t. y. turįs keturis skyrius: kiekvienas stojąs Akademijon privalėdavo įsirašyti filosofijos skyriun ir, tik jį išėjęs, galėdavo pasirinkti vieną iš trijų kitų skyrių: teologijos, medicinos arba teisių. Akademiją tvarkė Bažnytinė vyresnybė (jos kancleriu buvo Krokuvos vyskupas). Profesoriais buvo kunigai. Studentai gyvendavo drauge vadinamosiose *bursose* ir buvo stropiai vyresnybės prižiūrimi.

XV amžiuj Krokuvos Akademija žydėte žydėjo. Joj mokslus ėjo ne vien tik Lenkai, bet ir svetimšaliai: Vokiečiai, Čekai, Ungarai ir Šveicariečiai. Visai atsidavusi mokslui, Akademija neužmiršdavo ir kitų svarbių dalykų: jos profesoriai dalyvavo visuotinuose bažnyčios susirinkimuose Konstancijoj ir Bazilijoj, kur jie atkreipė į save savo mokslingumu visų domę. Konstancijos susirinkime Akademijos rektorius, Povilas Vlodkovicas, labai iškilmingai o taip pat ir pasekmingai gynė lenkų reikalus prieš Kryžiuočių intrigas, kurie po senovei reikalavo sau teisių skelbti Lietuvoj krikščionybę. Naudodamosi, kaip ir visos tų laikų mokyklos, lotynų kalba, tiek dėstant paskaitas, tiek ir savo raštuose, Akademija rūpinosi ir gimtaja kalba, ir vienas jos rektorių, *Jokūbas Parkošas* (J. Parkosz) yra parašęs lotynišką traktatą ir lenkiškus eilėraščius apie kalbos ortografiją, kurią jis stengėsi suvienodinti. Visame civilizuotame pasauly pragarsėjo Akademija savo teologais, matematikais bei astronomais, kurių garsiausias buvo Voitiekus iš Brudzevo; jo paskaitas lankė XV amž. pabaigoj ir Mykolas Kopernikas. Tačiau uoliausiai Krokuvos Akademija tobūlino vadinamąją scholastiką.

Scholastika vadinosi viduramžių mokslas, kurio svarbiausias uždavinys buvo pamatuoti religinių dogmatų ir bendrai Bažnyčios mokslų tiesą protavimo keliu. Nieko naujo tas mokslas neišrado ir išrasti negalėjo: nuo dogmatų ir, apskritai, nuo

Šventojo Rašto jai buvo draudžiama nutolti. Jai rūpėjo tik tai, kad visa, ką mokė katalikų Bažnyčia, būtu protu pamatuota: tad viduramžių mokslininkai, iš kailio nerdamiesi, ieškodavo įrodymų ir tuo būdu lavindavo savo minties gyvumą. O galvoti, protauti ir įrodinėti mokydavosi iš senosios Graikijos didžiojo mokslininko Aristotelio raštų, kuris viduramžių gadynėj buvo laikomas didžiausiu mokslo autoritetu ir kurio mokslu apie pasaulį (nejudoma žemė yra pasaulio vidurys) buvo aklai tikima. Visų garsiausias scholastikas buvo Italų mokslininkas, šv. Tomas Akvinietis (XIII amž.), kuris tų laiku nuomone atliko visus scholastikos uždavinius, t. y. protavimo keliu įrodė Bažnyčios mokslo tiesą apie Dievą, pasaulį ir žmogų: tuo būdu išsisėmė tikroji scholastika ir nuo to laiko ji vis ėmė netekti mokslinio pobūdžio, gvildendama klausimus, jau nieko bendro neturinčius su mokslu, sakysim, stengdamosi atsakyti į tokius beprasmius kalusimus: ar Jezus Kristus būtų galėjęs išgelbėti pasaulį, jeigu jis būtų ne žmogu gimęs, bet asilu, ir ar visi angelai galėtų sutilpti ant adatos smaigalio? ir t. t.

Kai buvo įsteigta Krokuvos Akademija, scholastika vakarų Europoj jau buvo ėmusi nykti. Ir, šit, Krokuvos profesoriai iškėlė naujai scholastikos tyrinėjimus, t. y. ėmė naujai tyrinėti Bažnyčios mokslą ir remti jį mokslo pamatais. Scholastikos paskaitos mokslo nepraturino, bet XV amž. Lenkams tas buvo naudinga: scholastika mokė jaunas lenkų galvas mąstyti, samprotauti, tyrinėti, galvoti apie Dievą, pasaulį ir žmogų. Žodžiu tariant—*scholastika Lenkams XV amž. buvo proto mankštymas.* Iš Krokuvos scholastikų savo raštais pragasrėjo *Jonas iš Glogovos.*

9 §. Didžiausiu Krokuvos Akademijos pasididžiavimu XV amž. buvo jos mokinys, žymiausias Lenkų toj gadynėj rašytojas ir vienas garsiausių kronikierių visoj tų dienų Europoj, Krokuvos kanauninkas, **Jonas Dlugošas** (1415—1480), ištikimas Zbignievo Olesnickio tarnas ir draugas, Kazimiero Jogailiečio sūnų auklėtojas, savo gyvenimo pabaigoj pakeltas Lvovo archivyskupu. Iš Krokuvos Akademijos jis išsinešė nuoširdų prisirišimą prie katalikų Bažnyčios ir gilią pagarbą jos galybei ir valdžiai, o būdamas galingo Krokuvos vyskupo Zbignievo Olesnickio įtakoj, pas kurį jis ėjo sekretoriaus pareigas ir kurio jis valdė didelius dvarus, įsitikino, kad visi žmonės, mažiausi ir didžiausi, neišskiriant ir karaliaus, privalo būti paklusnūs Bažnyčios tarnai. Be religiškumo jį puošė reta viduramžių laikais, labai gyva ir tvirta tėvynės meilė. Ji tai ir padarė, kad kai Olesnickis įkalbinėjo parašyti Lenkų įstoriją, Dlugošas neapsakomu užsidegimu ir nepaprastu atsidėjimu griebėsi darbo, ir, kaip jis pats pasakoja, „pasiryžo surašyti Lenkijos ir kitų kaimynių tautų žygių kroniką ir išgvildenti darbus, atliktus taikos ir karo metu, kad iškastų dorų žmonių atminimą iš užuomaršos ir pelenų aptemimo, ir kad visiems skaitytojams ir klausytojams paskelbtų jų darbus“. To sunkaus, beveik viršžmoniško darbo vaisius,

kuriam atlikti autorius ieškojo pajėgų ir pagalbos maldoj, yra *Lenkijos Kronika*. Dlugošas toj kronikoj plačiai ir smulkiai nupasakojo savo numylėtos tėvynės žygius nuo seniausių laikų iki savo mirties, t. y. iki 1480 metų. Be to dar, tos kronikos pradžioj jis patalpino savo tėvynės geografiją. Tam milžininiškam darbui atlikti Dlugošas sukaupė visus galimus šaltinius; jis ištyrinėjo ne tik seniausius lenkų, rusų ir vokiečių metraščius ir kronikas, bet, kaip jis pats sako, „visa, kas tik buvo išmėtyta po bažnyčias, raštų sandėlius ir po įvairias vietas, stengėsi surinkti ir, šiaip taip sujungus, įtraukti savo veikalan". Niekas visoj viduramžių Europoj nesusilygino su juo, nesugebėjo taip stropiai sutelkti iš įvairių šaltinių medžiagą.

Tą medžiagą Dlugošas stengėsi *kritiškai* apdirbti, t. y. patikrinti jos teisėtinumą. „Tad jis kai kuriuos padavimus visai numetė šalin..., kurie atrodė jam pasakomis ir daugiau poėtiškomis svajonėmis, negu istoriškomis apysakomis". Savaime aišku, kad tas jo kritiškumas pernelyg dar silpnas: Dlugošas, kaip ir visi viduramžių žmonės, yra lengvatikis, tad jis ir nemetė šalin daugybės padavimų, panašių pasakoms, kaip apie Popielį, Krakusą, Vandą ir t. t. Jis tikėjo, kad planetos turi galios ant žmonių ir tautų gyvenimo ir kad jos pranašauja nelaimes. Jis tikėjo, kad viešpataujant Boleslovui Gėdingajam „Krokuvos apylinkėj įvyko garsus stebuklas, kuriuo daug kas stebėjosi: naujai užgimęs vyriškos lyties kūdikis, jau ateidamas šian pasaulin, turėjo dantis ir gerai ir ryškiai kalbėjo ir — tiek dantis, tiek ir kalbą jis turėjo tik iki krikšto, bet vos tik spėjo jį pakrikštyti, jis čia pat neteko dantų ir nustojo kalbėti" ir t. t. Apskritai, Dlugošas ne visados mokėjo atskirti tiesą nuo netiesos, padavimą bei gandą nuo fakto. Todel jo kronikoj nestinga pasakojimų, kurie neatatinka teisybei, kaip, pavyzdžiui, kad Vladislovas Varnietis (Warneńczyk) sulaužė priesaiką, vykdamas mūšin su Turkais, o jis jos negalėjo sulaužyti, nes nebuvo tam priežasties. O kai kada Dlugošas *tyčia* nesako teisybės, nutylėdamas įvairius atsitikimus, apie kuriuos jis geriausiai žinojo, o kartais net iškreipdavo juos, ką galima paaiškinti jo katalikų Bažnyčios ir Lenkijos meile. Pavyzdžiui, tai, kad Lietuvoj jau prieš 1386 m. buvo platinama rytų apeigų krikščionybė, kad Algirdas gal jau buvo krikščionis, Dlugošas žinojo, o tačiau nieko apie tai nesako savo kronikoj, norėdamas, kad visa garbė Lietuvių apkrikštijime tektų Katalikų Bažnyčiai ir Lenkijai. Be to, jis labai dažnai vadavosi asmenine meile bei neapykanta žmonėms: pavyzdžiui, jis kelia padangėsna Zbignievą Olesnickį, nes visa širdimi jį mylėjo, o Kazimierą Jogailietį labai dažnai smerkia, nes negalėjo jam dovanoti tai, kada jis nenorėjo būti paklusnus Bažnyčios tarnas. Bet, kai Kazimieras Jogailietis nugali Kryžuočius, jis nesigaili jam pagyrimų, nuoširdžiai džiaugdamasis, kad jo mylimoji tėvynė pasipuošė nauja garbe. *Bendrai imant — Dlugošas yra vienašalis rašytojas.*

Bet turint omeny, kad visa tai dėjosi XV amž., jo kronika yra kritiška ir ji jau labai artima istorijai, juo labiau, kad autorius stengiasi surasti nuotykiams priežasčių ir jų pasekmių ir dėliai šito *jo kronikoj jau glūdi tam tikras pragmatizmas.* Būdamas giliai religinis žmogus ir aklai tikįs Dievu, kaipo teisingu teisėju, kuris už nusidėjimus baudžia, o už gerus darbus apdovanoja, Dlugošas mato tautos nelaimių priežastis piktuose darbuose ir nuodemėse, o jos laimę — doringume ir užsitarnavimuose. Tokiom akimi jis žiūri ir į savo tėvynės istoriją.

Bendrai imant, Dlugošo istorija yra šaunus veikalas. Dėliai savo didumo ir smulkių faktų jis yra brangiausias ir turtingiausias šaltinis pažinti viduramžių Lenkų istorijai. Savo gausiu medžiagos sutelkimu ir jos sunaudojimu, o taip pat autoriaus stengimusi prie kriticizmo ir pragmatizmo, Dlugošo kronika toli pralenkia viduramžių kronikų vertę ir visai prisiartina prie istorijos. Ji parašyta labai įdomiai, kartais net labal gyvai ir gražiai, jos lotynų kalba nesulyginamai, taisyklingesnė, negu senesnių kronikų. Tik XVIII amž. susilaukė Lenkai istoriko Adomo Naruševičiaus, kuris savo darbštumu ir užsitarnavimu susilygino su Dlugošu.

10 §. Nors Krokuvos Akademija visų labiausiai tobulino du svarbius viduramžių mokslus — scholastiką ir teologiją, jau pirmoj XV amžiaus pusėj plaukia jon iš Vakarų, būtent iš Italijos, naujos mokslo srovės ir naujas gyvenimas, kurie istorijoj yra žinomi kaipo *humanizmas.*

Viduramžių žmogus nedaug teturėjo savo žygiams laisvės. Jį varžydavo Bažnyčia, kuri laikydama ne tik svarbiuoju, bet ir vieninteliu kultūros tikslu krikščioninę moralybę, o taip pat ir tai, kas iš to seka, būtent—žmonių vėlių išganymą, stengėsi įlieti žmogui įsitikinimo, kad tam visų aukščiausiam idealui privalo tarnauti visi darbai ir visas žmogaus gyvenimas—šeimininis ir visuomeninis, dvasinis ir praktinis, šventadienis ir kasdieninis. Bet atėjo laikas, kada žmogus ėmė kelti maištą prieš šitą vergiją, kada jis vieton vien tik galvoti apie savo vėlės išganimą, panūdo laimės ir džiaugsmo, o taip pat ir gero būvio ir galybės jau čionai, šiame pasauly. Tas vakarų Europos gyvenimo ir galvojimo perversmas prasidėjo Italijoj dar XIV amž., o plačiai ir giliai įsigyvendino senųjų Romėnų, o paskui ir Graikų literatūros atgimimo dėka. Tad — *humanizmu vadinasi gyvenimo ir dvasinės kultūros srovė, kurios esmę sudaro žmogaus siekimas prie sielos ir pasielgimų laisvės ir prie noro pilnai ir džiaugsmingai gyventi, srovė, kurią sukėlė senos literatūros (ir dailės) atgimimas.*

Viduramžių laikais beveik visai nežinojo vakarų Europoj graikų autorių (išskyrus Aristotelį bloguose lotynų kalba vertimuose); tiesa Romos autorius pažinojo, bet, visų pirma — ne visus, o antra — nejausdavo Romėnų literatūroj grožio, nes joj teieškodavo vien

tik proto ir moralinio mokslo. O tuo metu Italų poetai ir mokslininkai XIV, o ypač XV amž. ėmė ne tik ją tirinėti, bet — gerbti ir mylėti, gyvai jausdami jos grožį: tuo būdu ir ėmė atgimti Romėnų literatūra. XV amž., paėmus Turkams Konstantinopolį, Graikų mokslininkai ėmė keliauti Vakarų šalysna, nešdami su savim graikų autorių rankraščius, — ir to dėka atgimė ir Graikų literatūra. Nužerti senųjų autorių grožybėmis, Italų rašytojai ėmė juos pamėgdžioti, naudodamies beveik tik lotynų kalba, tik jau ne viduramžių iškraipyta, o taisyklinga, „klasine", t. y. tokia, kokia rašydavo Romos žymiausieji rašytojai. Stebėjosi senųjų autorių ne tik protu ir grožiu, bet lygiai ir jų laisva kūryba ir tirinėjančia mintimi, kurios joki pančiai nevaržė. Savaime aišku, kad toji Graikų ir Romėnų stabmeldiškai literatūrai meilė, o lygiai ir persiėmimas jos dvasia, negalėjo būti sutaikinta su krikščionių bažnyčios mokslu. Tat ir *humanistai* (t. y. senosios literatūros žinovai ir garbintojai) paskelbė kovą viduramžių mokslui ir bendrai viduramžių gyvenumui, pašiepdami tuos, kurie daugiau galvodavo apie vėlės išganymą, negu apie patį gyvenimą ir jo dienas, o taip pat ir tuos, kurie bijodavo bei nenorėdavo laisvos minties, o visų labiausiai tekdavo vienuoliams ir scholastikos šalininkams. Bendrai kalbant — humanistai ėmė kritikuoti įvairiausius autoritetus ar tai gyvenime: Bažnyčią ir valstybę, ar tai moksle: teologiją ir scholastiką. Tačiau humanizmas ne vien tik griovė ir naikino, bet kėlė ir kūrė: jis ugdė žmonėse šio pasaulio gyvenimo meilę ir grožio jausmus, o taip pat žadino žmogaus protą savistoviai tirti tą patį žmogų (jo kūną ir sielą), pažinti žmogaus darbus (pav., valstybių ir jų valdžių), o taip pat — visą pasaulį ir gamtą. Kitais žodžiais kalbant, humanistai sukūrė naujus pamatus mokslui apie žmogų ir apie gamtą, kuris viduramžių laikais labai vystėsi. Vienu žodžiu — tiek dailiajai literatūrai, tiek mokslui, humanizmas nurodė naujuosius kelius, ir tame jo didelis nuopelnas.

Bet humanizmas turėjo ir neigiamų savybių. Humanistai dažnai puldavo ne tik viduramžių Bažnyčios mokslą, bet ir krikščionišką moralybę: persiėmę stabmeldiškos literatūros dvasia, stebėdamies Romėnų ir Graikų minties laisvumu, geisdami iščiulpti iš gyvenimo taurės visą saldybę, dorią ir nepadorią, *skelbė ne tik laisvos minties, bet ir neaprėžtos darbų laisvės obalsį,* o tą laisvę jie suprasdavo netikrai ir išvirkščiai, kad kiekvienas gali sau taip elgtis, kaip jam patinka ir, be to dar, nesivaržant moralybės dėsniais. Todel su puikiai žydinčiu minties gyvenimu Italijoj XV ir XVI amž. įvyksta ir doros žlugimas.

Iš Italijos tos naujo gyvenimo srovės platinosi po visą vakarų Europą ir pagaliau jos pasiekė Lenkiją. Visų pirmiausia su jomis susipažino tie lenkai, kurie dalyvavo visuotinam bažnyčios susirinkime Konstancijoj (1414—1418), t. y. — mokslininkai, tad jie ir parsivežė savo tėvynėn žinių apie naują gyvenimą. Nuo tos valandos pamažėl gimsta Krokuvoj užsidegimas prie Romėnų autorių ir at-

siranda noro taip pat rašyti ir kalbėti lotynų kalba, kaip gražiai rašė ir kalbėjo Italų humanistai. Zbignievo Olesnickio namuose jau atsiranda humanistų. O Krokuvos Akademijoj jau XV amžiaus pradžioj pasirodo du mokytoju, kurie ir yra pirmieji lenkai humanistai: Jonas iš Liudzisko (Jan z Ludziska) ir Grigalius iš Sanoko (Grzegorz z Sanoka).

Jonas iš Liudzisko, kilęs iš Didžiosios Lenkijos, medicinos daktaras ir profesorius, buvo pirmuoju Lenkijoj karštu Cicerono garbintoju ir labai rūpinosi tuo, kad Krokuvos Akademijos profesoriai kalbėtų ir dėstytų taisyklinga lotynų kalba. Jis pats pragarsėjo kaipo puikus kalbėtojas. O iš jo kalbų paminėjimo verta toji kalba, kuria jis vieną sykį pasveikino Kazimierą Jogailietį, kai šis aplankė Akademiją. Jis toj savo kalboj ne tik išgyrė karalių ir Lenkiją, bet ir priminė karaliui, kad pastarasis palengvintų valstiečių vargus: „Kodel gi toj turtingoj šaly valstiečiai velka jungą ir kenčia tokią priespaudą, kaip kitados Izraelio sūnūs Aigipte?... Karaliau! Iš tiek vainiko vertų kunigaikščių, Lenkai išrinko tave karalium, tikėdamiesi, kad tu padarysi daug reformų ir, be kito ko, — sumažinsi didikų elgetavimą ir panaikinsi valstiečių vergiją... ir tuo būdu sugrąžinsi laisvę krikščionims, šioj karalystėj gyvenantiems: juk aiškus dalykas, kad gamta visus žmones lygiais sutvėrė".

Tai pirmas balsas Lenkų literatūroj, ginąs kaimiečius.

Grigalius iš Sanoko (miręs Lvovo archivyskupu 1477 m.) dideliu užsidegimu dėstė Akademijoj Virgilijaus idilijas, iškeldamas jų grožį. Tos jo paskaitos, rodosi, turėjo labai didelio pasisekimo. Grigalius iš Sanoko neapkentė scholastikos, netikėjo aklai viduramžių autoritetais (jis, pavyzdžiui, drįso kritikuoti Kadlubką), gyveno išdykaudamas, suprasdavo gamtos mokslų svarbumą, mėgo Romėnų literatūrą ir pats rašydavo lotynų kalba eilėraščius, sekdamas Romėnų poetus. Tiesą pasakius, mes jo tų poezijų beveik nežinome, tos gi, kurias žinome, visai nesako mums apie jo didesnį talentą. Visa, ką tik mes žinome apie Grigalių iš Sanoko, tai tik iš jo draugo pasakojimų, Italų humanisto, *Filipo Buonacorsi*, vadinamojo Kallimachu [1]). Kallimachas, išvarytas iš Romos už savo laisvamaniškumą, ilgą laiką klajojo po pasaulį, kol, pagaliau, pasiekė Lenkiją ir, patyręs Grigaliaus iš Sanoko svetingumą, apsigyveno Lvove, paskui gi pateko karaliaus rūmuosna, tapęs Kazimiero Jogailiečio dviejų sūnų mokytoju, o po pastarojo mirties—karaliaus Olbrachto patarėju. Ir šit, tas Kallimachas, kuris Lenkijoj parašė ne vieną kūrinį (be kitų—Grigaliaus iš Senoko biografiją ir Vladislovo Varniečio istoriją), nemažai prisidėjo prie to, kad karaliūnaičiai ir dvariškiai pamėgo senovės literatūrą. Humanizmą Lenkuose platino ir kiti svetimšaliai humanistai, kaip antai, vokiečių poetas *Kon-*

---

[1]) Kallimachas — graikų poetas; humanistai mėgdavo pasirinkti sau senųjų rašytojų vardus.

radas Celtes, o taip pat ir kiti įvairūs mokslininkai ir poetai iš Slionsko.

Nežiūrint į visa tai, *humanizmas Lenkijoj XV amž. labai silpnai plėtojosi: juo persiėmė vien tik aukštesnieji visuomenės sluogsniai.* Dėliai to ir XV amžiaus Lenkų literatūrai humanizmas padarė labai mažos įtaikos. Tiesa, buvo poetai, kurie rašinėjo lotynų kalba eilėraščius, bet jie nieko gražaus nėra parašę.

11 §. Užtat kai kurie lenkų lotyniškosios prozos kūriniai XV amž. pasidavė gan didelei Romėnų literatūros įtakai. Pavyzdžiui, Dlugošo kronika, nors ir viduramžių dvasios, tačiau savo stilium seka Romos istoriką Liviją. Be to dar, yra vienas kūrinys, ant kurio humanizmas išspaudė didelę dėmę ir turinio atžvilgiu. Tas kūrinys didesne savo dalimi jau nebe viduramžių, bet nauju gyvenimu pulsuoja. Jis buvo parašytas Kazimierui Jogailiečiui viešpataujant ir turi vardą: *Memorijalas apie Rzeczypospolitos sutvarkymą (Monumentum pro Reipublicae ordinatione)*.. Jo autorium yra pirmas Lenkų žymus pasaulinis rašytojas, Didžiosios Lenkijos didikas **Jonas Ostrorogas** (Jan Ostroróg), miręs 1501 m., būdamas Poznaniaus vaivada. Tame rašiny pirmą kartą Lenkų literatūroj žymiai pasireiškia humanizmo savybės: kova su autoritetais, o būtent — valstybės ir bažnyčios kritikavimas.

Pastebėdamas daug ydų ir trūkumų Lenkų valstybėj, Ostrorogas geidžia jos pertvarkymo. Jis siūlo reformuoti iždą, kariuomenę, o visų labiausiai — teismus ir įstatymus, sakydamas: „Tegu būna viena teisė visiems lygi ir be jokių skirtumų... Viena ir ta pačia teise galima ir reikia visus šalies gyventojus valdyti"... Tačiau tai nereiškia, kad jis norėjo ir siekė teisių lygybės, nes jo išmanymu bausmė už žmogžudybę privalo būti, kaip ir anksčiau, vienokia valstiečiams, kitokia privilegiruotai bajorijai. Jis tik norėjo, kad visi be išimties priklausytų nuo šalies įstatymų, o to kaip tik ir nebuvo Lenkijoj, nes miestelėnai tvarkėsi Vokiečių teisėmis. Geriausia gi teise savo šaliai Ostrorogas, kaipo karštas Romėnų literatūros ir mokslų garbintojas, laikė ne Lenkų teisę, bet Romėnų, nesuprasdamas, kad kas buvo gera Romai, tas gali būti visai netinkama Lenkijai.

Bet dar labiau jį judino Lenkų valstybės santykiai su Bažnyčia, pagrįsti viešpataujančio paklusnumu dvasininkų valdžiai. Tačiau jau Kazimieras Jogailietis rodė Bažnyčiai savo ragus, dėliai ko Dlugošas labai apgailestavo, o Ostrorogas džiaugėsi ir didžiavosi, nes jo manymu — Lenkų karalius neprivalo turėti ant savęs jokios vyresnybės, išskyrus Dievą. Čia vėl pasirodo ryški humanizmo savybė: laisvės siekimas. Bendrai kalbant, Lenkija, Ostrorogo manymu, nors ir turi klausyti popiežiaus tikėjimo dalykuose, bet ji galinti ir privalo pati tvarkyti savo katalikų Bažnyčią. Tad, pavyzdžiui, įvairūs

mokesniai, kuriuos Lenkija siuntė Romon, turi būti panaikinti, nes Lenkija nėra tiek turtinga, kad ji galėtų aikvotis. Vyskupus gi privalo skirti ne popiežius, o tik Lenkų karalius. Dvasininkai privalo naudotis ypatingomis privilegijomis ir t. t.

Tuos ir visus kitus savo pageidavimus Ostrorogas išreiškia nežinomu anksčiau lenkų literatūrai pasitikėjimu savim, jaunystės užsidegimu ir giliu tautos išdidumu. Jis, gerai suprasdamas, kad Lenkų tauta dideľė ir galinga, didžiuojasi savo tautybe ir piktai atsiliepia apie svetimšalius (nežiūrint į tai, kad mokslų pasisėmė, bekeliaudamas po svetimas šalis). Ypač gi jis neapkentė Vokiečių, gyvenančių Lenkijoj. Tas tautinis išdidumas jo raštams suteikia ryškios savybės.

Ostrorogo raštai labai svarbūs, nes jie pirmieji yra galingas balsas, geidžiąs įvairiausių pagerinimų Lenkų valstybėj. Kitais žodžiais kalbant, Ostrorogo raštai — tai Lenkų politinės literatūros pradžia.

12 §. Kada lenkų lotyniškoji proza XV amžiuj didžiuojasi tokiu plačiai žinomu kūriniu, kaip Dlugošo kronika ir įžymiu Ostrorogo traktatu, *lenkiškai prozai tenka beveik išimtinai vien tik įvairių tikybinių raštų vertimai, kurie buvo dažniausiai padaryti iš lotynų kalbos čekų vertimų pagalba. Ir jie, tiesą pasakius, yra ne literatūros, o tik lenkų kalbos paminklai.*

Tais laikais vertė maldas ir dievobaimingus mąstymus, iš kurių paskui susidarė maldaknygės, kaip antai: *Sesers Konstancijos Maldaknygė, Elegetos Vaclovo maldos, Navoikos Maldaknygė, Pasakojimai apie popiežių Urboną* ir t. t. Be to, versdavo ir legendas apie šventuosius. Pavyzdžiui: *Švento Blažiejaus gyvenimas. Florijono Psalmyną* XV amžiuj naujai perrašė, pakeisdami susenėjusias formas ir išsireiškimus naujais. Tas psalmynas yra žinomas kaipo *Pulavos Psalmynas*, nes jo rankraštis kitados buvęs kunigaikščių Čartoryskių (Pulavoj) bibliotekos nuosavybė. Dabar jis randasi Čartoryskių muziejuj Krokuvoj.

Visų svarbiausia XV amžiaus Lenkų kalbos liekana yra *Karalienės Zofijos Biblija (Šarospatacka Biblija).* Tai švento rašto vertimas, pagamintas Vladislovo Jogailos ketvirtai žmonai, Zofijai. Iki mūsų dienų to rankraščio tik dalis užsiliko, kuri dabar yra laikoma Vengrijoj, Šarospatako miesto mokyklų bibliotekoj.

Tačiau viduramžių dievobaimingiems žmonėms neužtekdavo nuraminti savo tikybiniems jausmams nei psalmynų, nei maldų, nei šventųjų gyvenimų, nei Evangelijos. Jie geiste geidė susipažinti su Kristaus ir Dievo Motinos gyvenimu juo smulkiausiai ir, nerasdami tai šv. Rašte, rasdavo tai savo svajonėse. Tuo būdu viduramžių Europoj kilo daugybė *apokrifų*, t. y. — religinių apysakų, kurių esmė kaip tik būtent ir yra Išganytojaus ir Marijos gyvenimai, tik dalinai semti iš šv. Rašto, nes jų didesnė dalis buvo išsvajota. Apokrifus rašydavo lotynų kalba, o paskui jau versdavo įvairių tautų kalbosna.

Tad ir Lenkijoj versdavo religines apysakas, o visų didžiausia ir įdomiausia iš jų yra *Mąstymai apie Jezaus Kristaus gyvenimą (Rozmyślania o żywocie Pana Jezusa)*, susidedanti iš keletos lotyniškų apokrifų. Tos apysakos turinys — Joachimo ir Onos (šv. Mergelės tėvų) ir Jezaus Kristaus nuo pat kūdikystės iki kryžiaus kančių gyvenimai. Didesnė faktų dalis toj apysakoj nieko bendro neturi su Evangelijomis. Pavyzdžiui, joj yra sakoma, kad, gimus Jezui Kristui, ciesorius Augustas išvydęs padangėj merginą su kūdikiu, kad žemėn nukritęs medus, ir kad visos upės liovusios tekėjusios net tris valandas; paskui, kad bėgant šv. Juozapui su Mariją Aigiptan, jiems kelią rodė įvairiausieji žvėrys: ir briedžiai, ir liūtai, ir luokiai, ir tigrai, ir elniai, ir taurai, ir drambliai, ir stirnos, ir lapės, ir bezdžionės, ir vilkai, ir šarmonys, ir lūšys, o taip pat ir kiti miškų ir laukų žvėrys. Be to dar, toji apysaka mums sako, kad Jezus jau nuo pat savo kūdikystės dienų darė visokius stebuklus, pavyzdžiui: *Apie vandenį, kurį nešiojo savo Motinai, ir kaip iš sudaužytų ąsočių padarydavo sveikus, kaip Marija ir Juozapas siųsdavo Jezų ugnies parnešti, ir apie tai, kaip meilus Jezus kabindavo ąsotį ant saulės spindulio.*

Buvo verčiamos iš lotynų kalbos ir *pasaulinio turinio apysakos,* pusiau istorinės, pusiau fantastinės. Iš jų visų mėgiamiausia buvo *Aleksandreida,* arba *Makedonų Aleksandro istorija,* kurios pirmoj daly pasakojama istorijos faktai, o antra dalis jau nieko bendro neturi su istorija ir kalba tik apie senos gadynės didžiausio kariautojo Aleksandro keliones po įvairias fantastines šalis, apgyventas keistų moterų, didelių skruzdelių, milžinų, šungalvių ir t. t. Apysaka baigiasi moraliniu pamokymu apie žmogaus ir jo reikalų menkumą. Mat, viduramžių žmonės visame kame surasdavo pasimokinimo, net ir beprasminguose ir nemorališkuose pasakojimuose.

13 §. *XV amžiaus Lenkų poezija daug originališkesnė, negu proza. Visų turtingiausias jos skyrius—religinės giesmės.* Jos buvo rašomos tiems, kas nemokėdavo lotyniškai, būtent: moterims ir prastiesiems žmonėms. Savaime aišku, kad gamindami tas giesmes nė kiek nesirūpindavo jų kūrybiniu grožiu. Jose paprasčiausiu būdu, dažnai net labai naiviu, bet tikrai ir nuoširdžiai, išliedavo savo tikybinius jausmus, ypač gi didelę pagarbą šv. Mergelei. Giesmių apie Dievo Motiną, vadinamųjų — *Marijos geismių,* (*Pieśni Maryjne*) visų daugiausia. Jų „rašėjai" dažniausiai visai nežinomi autoriai. Iki šių dienų užsiliko vadinamosios *Lysogórskos giesmės,* kurių rašėjas, rodosi, buvęs kažkoks Slopuchovskis, bet jo gyvenimas nėra žinomas literatūroj. Tų giesmių tarpe viena labai jausminga ir griaudi. Jos turinys — *Gaili Dievo Motinos skunda po Kryžium (Skarga Matki Boskiej pod krzyrzem).* Pagarbos išreiškimu šv. Marijai yra giesmė apie *Apreiškimą* (*Pieśń o Zwiastowaniu*), parašyta kažkokio Motiejaus iš Racionžo.

Daugiausia užsitarnavo, berašydami ir beplatindami lenkų kalba giesmes, Bernardiniečiai, iš kurių išsiskiria palaimintas *Vladislovas iš Gelniovo* (Władysław z Gielniowa), puikus pamokslininkas, o drauge ir pirmas lenkų *poetas,* kuris žinomas ne tik vardu, bet ir savo darbais — pamokslais ir dievobaimingumu. Be kitų jis yra parašęs didelę *Giesmę apie Viešpaties kančias* (Pieśń o męce Pańskiej), kuri ilgą laiką buvo labai populeri. Tiesą pasakius, tai eipinė poėmėlė, susidedanti iš 27 keturiaeilių posmelių; kiekviena eilutė turi 13 skiemenų.

Visų geriausias viduramžių lenkų religinės poezijos kūrinys bene bus **Šventos Dvasios himnas** (*Hymn o Duchu Świętym*), nežinomo autoriaus parašytas XV amž. pabaigoj. Jo turinys — garbinimas šv. Dvasios, kaipo duosnaus suteikėjo dangiškų malonių ir amžino gyvenimo prašymas. To himno eilėraščiai jau visai sklandūs, o kai kurie išsireiškimai net ir labai gražūs, kas sako mums apie religinės poezijos pažangą ir tobūlėjimą. Religinės giesmės — tai vienintelïai viduramžių lenkų poezijos kūriniai, kurie buvo vartojami ištisus amžius. Vėliau jie buvo spausdinami vadinamuosiuose *kancijonaluose;* kai kurie, pavyzdžiui „Christus się nam narodził“ ir šiandien dar giedami bažnyčiose.

14 §. Iš XV amžiaus užsiliko seniausios eiliuotosios *legendos*, iš kurių visų geriausiai bus vykusi nežinomo autoriaus **Legenda apie šv. Aleksą (Legenda o św. Aleksym)**, kuri, kaip ir šv. Dvasios himnas, prasideda invokacija: autorius prašo Dievo, kad jis padėtų jam parašyti eilėraščius. Iš visų lenkų poezijos kūrinių viduramžiuj ši legenda išreiškia tų dienų idealą, sulig kurio gyvenimas buvo ne šeimyninis, bet—vienuolio ir asketo, pilnas nusižeminimų ir kančių.

15 §. Visai atskirą religinę poeziją XV amžiuj sudaro tikybiniai - didaktiški eilėraščiai, kurių tikslas paskatinti žmogų prie dievotumo, nukreipti jį nuo nuodėmės, suteikti jo širdžiai baimės mirti be atgailos. Tai rūšiai priklauso, pavyzdžiui — *Mirštančio skunda (Skarga umierającego)*, kurią galimą laikyti *pirma lenkų elegija.* Ant lovos guli mirštantis žmogus ir vaitoja:

Ach! mój smętku, ma żałości!
Nie mogę się dowiedzieci,
Gdzie mam pirwej nocleg mieci,
Gdy dusza z ciela wyleci.

Jam gaila skirtis su turtais, su vaikais, bet labiausiai jį slegia neramybė apie vėlės išganymą, kurios naudai jis nieko nėra daręs, nes perdaug mėgo pasaulio pasismaginimus ir pinigus, kurių tuštybę tik dabar, mirdamas patyrė. Bet yra tikras būdas nuraminti griaužiančią sąžinę: atgaila, išpažintis ir šv. Sakramentai.

Ilgiausieji, įdomiausieji ir visų geriausiai parašyti tikybiniai - didaktiški ir bendrai visos viduramžių lenkų poezijos eilėraščiai —

Mokytojo pasikalbėjimas su mirtimi (*Rozmowa Mistrza ze śmiercią*). *Po invokacijos* prie Dievo ir po žmonių įspėjimo, kad kiekvienas ankščiau ar vėliau, bet vis tik turi mirti, prasideda paties turinio pasakojimas. Tūlas išmintingas mokytojas, Polikarpas, prašė Dievo leisti jam pamatyti mirtį savo akimi; jam neteko ilgai laukti: vieną sykį, kada žmonės išėjo iš bažnyčios, jis staiga pamatė baisią giltinę ir iškarto labai nusigando, bet paskui atsipeikėjo ir ramiai sau su ja pasikalbėjo. Giltinė jam pasakė, kad mirtis tik geram žmogui nieko bloga negalinti padaryti: „Acz umrze, nic nie straci: pozbędzie świeckiej żałości, pójdzie w niebieskie radości", o piktas žmogus tuojau eisiąs pragaran. Tie eilėraščiai dar ir tuo pažymėtini, kad jie pašiepia gydytojus, teisėjus ir vienuolius.

16 §. Apie pasaulinio turinio viduramžių lenkų poezijos buvimą yra gan daug liudymų, bet visai maža kas jų teužsiliko. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad lenkų liaudis giedodavo šventų apeigų giesmes, tačiau jų niekur nėra užsilikusių. Įvažiuojant Kazimierui Atnaujintojam (Kazimierz Odnowiciel) Krokuvon, jį sveikinę: „A witajże nam, witaj, miły gospodynie", bet ir ši giesmė nėra užsilikusi. Tik iš XV amž. yra keletas pasaulinio turinio poezijos liekanų, bet ir tai ne liaudies, o atskirų rašytojų.

Visų seniausia pasaulinio turinio lenkų poezijos liekana — tai **kažkokio Zlotos eilėraštis,** parašytas XV amž., kuris moko, kaip reikia elgtis prie stalo ir kaip gerbti moteris. Be to, tas eilėraštis ir tuo dar svarbus, kad jame surandame kai kurių *papročių*, pasemtų tiesiog iš tų laikų gyvenimo. Matyti, autorius ne vieną sykį buvo savo akimi matęs, kaip Lenkai elgdavosi prie stalo.

Papročių antspalvį turi ir **Satira iš valstiečių** (Satyra na chłopów), kurioj nežinomas autorius, matomai bajoras, prikaišioja jiems tinginiavimu ir palankumo stoka savo ponams. Pastaroji **Satira** parašyta XV amž. pabaigoj.

Viduramžių laikais jau buvo kuriamos taip pat ir *istorinės dainos,* t. y. dainos apie svarbius tautos gyvenimo nuotykius; tos dainos tuomet vaidindavo tokią pat rolę, kokią dabar vaidina laikraščiai: jos apeidavo visą šalį ir papasakodavo žinias apie žymesnius nuotykius. Pavyzdžiui, buvo dainų ir apie Žalgirio mūšį, bet jų iki mūsų dienų neužsiliko. Vienintelė, šiandien žinoma lenkų istorinė daina, sudėta XV amž., tai apie **Andriaus Tenčinskio nužudymą** (Pieśń o zamordowaniu Andrzeja Tęczyńśkiego), Krokuvos miestelėnų užmušto. 1461 metais, karo metu su Kryžiuočiais, Andrius Tenčinskis, garsus karžygis, ruošdamasis karan, davė Krokuvos šarvininkui, Klemensui, šarvus pataisyti. Klemensas laiku jų nepataisė, už ką Tenčinskis rėžė jam žandan. Kilo peštynės tarp bajorų ir miestelėnų, kurios labai liūdnai užsibaigė: Tenčinskis pasislėpė šv. Pranciškaus vienuolyno bažnyčioj ir ten buvo miestelėnų nužudytas, už ką juos paskui labai sunkiai nubaudė. Apie šitą nuotykį ir pasakoja nežinomas dainos autorius, bajoras, visai neslėpdamas

savo pasipiktinimo atžagiais miestelėnais, išdrįsusiais pakelti ranką prieš bajorą.

Pastarosi dvi daini — apie tinginius valstiečius (chlopus) ir apie Tenčinskį — yra labai įžymi, kaipo vaizduojanti augančią XV amž. bajorijoj valstiečių ir miestelėnų neapykantą. Jau XV amž. lenkų bajorija darosi viešpataująs luomas ir mano apie galutiną valstiečių ir miestelėnų pavergimą, ką XVI ąmž. ji ir įvykdė.

Iš XV amž. lyrinių pasaulinio turinio lenkų kūrinių užsiliko tik keletas smulkiųjų *meilės eilėraščių,* kurių vieni taip skamba: „Ach, miły Bože! Toć boli, kiedy chłop kijem glowę goli, ale bardziej boli, kiedy miła inszego woli“ (Ach, mielas Dieve! Skaudu, kai valstietis tau lazda galvą skuta, bet dar skaudžiau, kai mylimajai geriau kitas patinka). Visų įdomiausias tos rūšies kūrinėlis bus kažkokio įsimylėjusio Krokuvos universiteto studento savo mylimajai **Meilės laiškas (List miłosny)**, kuris mus pagauna savo jausmų ir stiliaus naiviu nuoširdumu. Tas laiškas parašytas XV amž. pabaigoj.

XVI AMŽIAUS LITERATŪRA

III skyrius

Nuo XVI amžiaus iki 1543 metų

Lenkų lotynų poezija. Pirmos lenkų spausdintos knygos.

17 §. XV amziaus pabaigoj, Olbrechtui beviešpataujant, Lenkijoj įvyko labai svarbūs nuotykiai. Bajorija, vis labiau jausdama savo politinę galią ir kasdien turtėdama, pavydo akimis žiūrėjo į turtingus miestelėnus, o valstiečius geidė paversti ūkio darbams įrankiu. Ir, štai, Olbrechtui viešpataujant, išsipildė jos norai: miestelėnams buvo uždrausta įsigyti dvarus, o valstiečiams buvo atimta laisvė, pririšant juos prie žemės. Nė vienas jau valstietis be savo pono leidimo nebeturėjo teisės keltis iš vienos vietos kiton. Ir nuo to laiko bajorijai jau nebereikėjo bijotis bei varžytis su mistelėnais ir nebetrūko jai darbininkų. Ūkininkavimas ir javų prekyba, kaipo priemonė praturtėti, pasidarė svarbiausiu ir mėgiamiausiu bajorijos užsiėmimu, *kuri dabar nustoja savo seno ritieriškumo ir tampa ūkininkų luomu*. Bajorija taipogi darė pastangų apkarpyti karališką valdžią ir susilpninti didikų, tiek pasaulinių, tiek ir dvasininkų, galią, nors pastarieji ir nenorėjo atsisakyti nuo savo privilegiruotos padėties. Todel kyla bajorijos kova su karalium ir didikais, kuri baigiasi bajorijos laimėjimu: viešpataujant Aleksandrui, 1505 metais, Radomsko seime, įvyko nutarimas, sulig kurio karaliui nebegalima buvo *nieko naujo* (*nihil novi*) nutarti be bendro senato ir atstovų rūmų sutikimo. Savaime aišku, kad toks nutarimas suteikė didelį smūgį karaliaus valdžiai.

Kai del didikų, tai svarbiausiu jų galybės pamatu buvo dvarai, pernelyg duosniai Jogailiečių jiems dalijami. Bajorija visa tai labai gerai suprato, ir jau 1504 metais seime nutarė, kad nuo to laiko karalius nebeturi teisės be seimo sutikimo nei dovanoti, nei duoti kam užstatu vadinamųjų karališkų žemių (krolewszczyzn). Kada gi Zigmantas Senasis, nepaisydamas to seimo nutarimo, nesiliovė dalyti didikams dvarus, bajorija nusprendė užkirsti tam kelią ir pareikalavo vadinamosios *karališkų turtų egzekucijos*, t. y. atimti iš didikų tuos dvarus, kuriuos jie įgijo vėliau, negu 1504 metais. Karalius pažadėjo išpildyti tą norą, bet kada jis norėjo padaryti egzekuciją ne taip, kaip geidė bajorija, tada Piotrokovo seime 1537 metais, sušauktame visų svarbiausia surasti būdą kovoti su Moldavijos valdovu, kilo baisiausia audra ir buvo atsisakyta mokėti karo reikalams mokesnius. O po to, tais pačiais 1537 me-

tais, Lvovo apylinkėj kilo maištas prieš karalių, vadinamasis *vištų karu* (kokosza wojna). Karalius nusileido bajorijos reikalavimui. *Ir tuo karališkos valdžios didybė ir jos autoritetas buvo sutriuškinti.*

Nuo to laiko ir įsigyvendino Lenkijoj vad. *auksinė laisvė,* kuri buvo gera tik bajorijai, nes miestelėnams ir valstiečiams ji parengė vergiją. Prasidėjo Lenkų Rzeczypospolitoj bajorijos valdžios tvarka (greičiau betvarkė!), kuri ir vedė Lenkiją tiesiog pražūtin. Bet bajorija to nematė. Auksinės laisvės meilė, baimė jos netekti ir gobšumas įsigyti juo daugiausia turto darė ją kaip ir aklą ir žudė joj tikrą tėvynės meilę, kurios vietą užėmė privata, t. y. savimeilė, rūpinimasis savo reikalais ir turtais, neatsižiūrint net į daromą tėvynei skriaudą. Tačiau iš karto auksinės laisvės vaisiai buvo labai saldūs: bajoriška Lenkija ne tik turtėjo, bet drauge kilo jos apšvieta ir civilizacija.

Humanizmas, kuris XV amž. labai lėtai augo, dabar, XVI amž. pirmoj pusėj, ima sparčiai kilti. Nes vis dažniau ir dažniau Lenkijon atvažiuoja mokytų humanistų, Italų ir Vokiečių, kurie apsigyvena Krokuvoj, kaipo mokytojai, ir žadina meilę prie senovinės literatūros. Ypač daug Italų humanistų atvyksta Lenkijon, apsivedus Zigmantui Senajam su Italų kunigaikštyte Bona (1518 m.) Iš kitos pusės, Lenkų jaunuomenė vis didesniais būriais keliauja užsienių universitetuosna semti mokslo, šalindamosi savo universiteto, kuris negalėjo patenkinti jos norų, nes *Krokuvos Akademija, taip puikiai žydėjusi XV amž., dabar ima skursti.* Ji, nusigandusi stabmeliškos humanizmo dvasios, vieton žengti priekin, traukiasi atgal ir grįšta prie viduramžių scholastikos. Jaunuomenė gi troško naujų žinių, ir Akademiją ėmė lankyti daugiausia tik neturtingi, kurie neturėjo lėšų vykti užsienin, būtent: nuskurdę miestelėnai, valstiečiai ir neturtingi bajorai, o visi kiti vyko užsienin, dažniausiai Italijon (Bolonijon ir Paduon). Italijoj gi scholastika jau senai buvo užmiršta, o humanizmas žydėte žydėjo. Tat lenkų jaunuomenė grįždavo iš Italijos išmokusi lotynų kalbos ir kupina meilės prie Romėnų literatūros. Tuo būdu jau XVI amž. pradžioj Lenkai turėjo daug humanistų, rašiusių vien tik lotyniškai ir stengusiusių susilyginti kalbos tyrumu ir grožybe net su Romėnų rašytojais. Tad tų dienų lotynų kalba Lenkijoj nebuvo jau išdarkyta, kaip Kadludko rašiniuose, bet taisyklinga ir visai artima klasinei kalbai.

Įsimylėję Romėnų kalbą, humanistai į savo gimtąją kalbą žiūrėdavo išdižiai ir paniekinamai, būdami įsitikinę, kad literatūrai tinka vien tik lotynų kalba. Vieni kitiems rašydavo laiškus lotyniškai ir labai pykdavo už lenkiškai rašytus laiškus, o karaliaus, vyskupų ir didikų namuose sakydavo ilgiausias ir gražiausias lotyniškas kalbas, sekdami garsiausį Romos kalbėtoją Ciceroną. Vienu žodžiu — XVI amž. pradžioj, panašiai kaip ir viduramžiais, lotynų kalba perdėm dar nusveria literatūroj lenkų kalbą. Tais laikais

Lenkijoj augo *dvi literatūri: viena — lotynų kalba mokytiems žmonėms, kurie niekino gimtąją kalbą, o antra — lenkų kalba prastiems žmonėms, kurie lotyniškai nesuprasdavo.* Pirmai jų priklauso rimti ir mokslo kūriniai, o taip pat ir poezija, o antrai— populeriškos knygos.

Apie grynai mokslo knygų rašymą lenkų kalba niekas net ir nepamanė XVI amž. pradžioj. Tad ne lenkų, bet lotynų kalba buvo atspausdintas (1519) pirmas lenkų istorijos vadovėlis, antrašte *Lenkų kronika* (*Chronica polonorum*), kurios autorium buvo mokytas Zigmanto Senojo gydytojas ir užsitarnavęs Krokuvos Akademijos profesorius, *Motiejus Miechovita.* Tame vadovėly labai sąžiningai padaryta Dlugošo kronikos (8 §) santrauka, autoriaus papildyta pasakojimu apie naująją gadynę iki Aleksandro viešpatavimo pabaigos.

Taip pat lotynų kalba, o ne lenkų, pasirodė ir *Mykolojaus Koperniko* iš Torunės 1543 m. veikalas: *De revolutionibus orbium coelestium — didžiausia Europos mokslo pažyba XVI amž. Šis genialus Koperniko išradimas, sustabdęs saulę, pajudino žemę ir sudarė žmonijos proto istorijoj visą gadynę; jis drauge turi daug svarbos ne tik mokslui, bet ir pačiam gyvenimui, nes jis suteikė smūgį Bažnyčios mokslui.* Juk iki Koperniko Bažnyčios mokslas, tvirtai laikydamasis graikų filosofų ir šv. Rašto, nejudomą žemę laikė pasaulio centru, o Koperniko išradimas sugriovė šitą nuomonę, įrodė jos klaidingumą ir tuo išplėšė Bažnyčiai mokslą ir atidavė jį specialistams; tuo būdu jis padarė didelę pažangą. Gi gyvenime tas išradimas tuo atsiliepė, kad, sviesdamas žemę iš privilegiruotos padėties, tuo pačiu jis sviedė nuo jos ir žmogų, kuris didžiavosi esąs visų sutvėrimų viešpats ir kad aplink jį viskas sukasi, o tuo tarpu pasirodė, kad visa žemė yra tik mažutė dulkelė prieš begaliniai didelį Dievo pasaulį, ir kad ne visas pasaulis aplink žmogų, o tik žmogus aplink pasaulį sukasi. Iš Koperniko išradimo Kazimieras Brodzinskis (Kazimierz Brodziński) padarė savo tautai labai puikią moralinę išvadą, mokydamas, kad kaip kiekvienas atskiras žmogus privalo galvoti ne tik apie save, bet ir apie savo tautą, taip pat ir, „kiekviena tauta privalo būti žmonijos dalis ir aplink ją suktis, kaip planetos sukasi apie savo saulę, nes kiekvienas prisideda prie lygsvaros ir tik aklas egoizmas to nemato".

18 §. *Lenkų lotyniškoji poezija, rūpestingai humanistų kuriama, yra visai mažos vertės:* jai trūksta ir fantazijos, ir jausmo, ir nuoširdumo, o visų labiausiai — originalumo. Mat, humanistams labiausiai rūpėjo susilyginti eilėraščių grožiu su Romėnų poetais, tad jie rūpestingai, o kartais net vergiškai juos pamėgdžiodavo, imdami iš jų ne tik atskirus posmus, bet net ir siužetus bei vaizdus. Tai buvo vadinamoji *docta poesis (mokslinė poezija).* Humanistai ypač mėgo mitologiją, visai nepastebėdami, kad jie darosi juokingi ir nenaturalūs. Kai Virgilijus pasakoja savo *Eneidoj,* kad einant mūšiui

Maršas žengia iš dangaus žemėn padėti mirtingiems žmonėms, tas visai naturalu, nes Romėnai tikėjo Marsą esant. Bet kai *Jonas iš Vislicos (Jan z Wislicy), Prūsų karo (Bellum pruthenum,* 1516 m.) poėmos autorius, pasakoja, kad Žalgirio mūšy „baubė Marsas visomis jėgomis ištempta gerkle", tai toks pasakojimas visai neturi prasmės, nes nei Lenkai, nei Lietuviai, kurie kovojo ten su Kryžuočiais, Marsu netikėjo. O dar labiau keista, kad šalia Maršo mūšy dalyvauja ir šv. Stanislovas. Šit, tas mitologijos ir krikščionybės pradmenų, o taip pat ir naujos *ir senos gadynės supratimų mišinys ir yra įdėmi lenkų lotyniškosios poezijos ypatybė.* Jonas iš Vislicos nepasakys: „rugiai", bet „javais gausingos Cereros lobis", nepasakys ir „kilo karas", bet „nubudo Marsas". Del įkvėpimo jis vieną sykį melsis šv. Mergelei, o antrą — „Aono merginoms", t. y. mūzams ir t. t.

Kaipo lenkų lotyniškosios poezijos dirbtinumo ir nenaturalumo pavyzdis, gali būti *Andriaus Kšickio (Andrzej Krzycki)* eilėraščiai, parašyti Zigmanto ir Bonos jungtuvių iškilmėms. Poetas pasakoja, kad jis vieną sykį atvyko Kozienicuosna, Zigmanto tėviškėn, ir stengėsi prisiminti Lenkų ginklų laimėjimus, juos dainoj amžiams palikti, staiga išgirdo kažkokias skambias dainas. Nustebęs eina ton pusėn, iš kur pasigirdo dainos balsai, ir savo akimi netiki, nes mato nimfas ir mūzas, linksmai sau šokančiais, o kiek toliau — Bachą, Tebą, Paną su faunais ir satirais, Dianą su nereidomis ir, pagaliau, Venerą su sūneliu Kupidonu ir Minervą. Prisiartina poetas prie vienos mūzų ir klausia: „Pasakyk, Erato, ką reiškia šioji jūsų linksmybė? Kokis likimas, kokios priežastys jus čion atvedė?" Pastaroji kyla ir atsako: „Mūsų brangus gerbėjau, linksmoms dainoms dabar papuošk savo kanklius ir dainuodamas linkėk tėvynei ir sau garbės. Štai mes visi. apleidę linksmą Auzoniją ir saldų Helikoną, skubiai vykstame šiaurėn. Gana jau mes suteikėm Graikams ir Italams; dabar likimas mums lėmė apdovanoti ir šią valstybę. To priežastis ir viso dalyko eigą, o taipogi slaptus dievų norus aš tau papasakosiu, jeigu tu nori". Toliau Erata pasakoja, kad Jupitierius ilgai siuntė Zigmantui nelaimes, kol pasigailėjusios vargšo karaliaus trys deivės: Junona, Minerva ir Venera, pradėjo prašyti Jupiterių, kad jis ištesėtų savo pažadėjimą ir duotų Lenkų karaliui žmoną iš lotynų giminės kunigaikštytę, kuri vadinosi Bona Sforcija, Apolono, Klio ir Atėnos mokinė, o mūsų draugė. Jupitierius taip susigriaudino, kad Minervai paglostė veidą, o Junoną jausmingai apkabino ir paskui liepė dievaitėms viską ruošti vestuvėms. Tad Venera skuba Italijon, įeina Bonos kambarin ir suteika jai grožio, Minerva vyksta Neapolin palenkti Bonos tėvus išleisti ją už Lenkų karaliaus, o Junona keliauja pas Zigmantą prikalbėti jį vesti. Atvyksta pas karalių ir auksaburnis pasiuntinys su taip gražiu Bonos atvaizdu, kad karalius bematant užsidega meile ir siunčia Italijon pasiuntinius, o kai kunigaikštytė pasirengia vykti

Lenkijon, paskui ją skuba ir dievai su dievaitėmis. Taip baigia pasakoti Erata ir, pagaliau, pradingsta. Dabar ima dainuoti poetas. kada Bona apsigyvens Lenkijoj, žiaurus oras suminkštėsiąs, vėjai busią šiltesni, sužaliuosią pievos ir miškai; renkitės pasitikti karalienę, puoškite namus žalumynais ir gėlėmis, riskite iš rūsių geriausio vyno bosus, imkite žibintuvus ir šaukite Himeną! Lenkų mergaitės tegu eina šokti su Bona, ritieriška jaunuomenė tegu tuojau su merginomis sveikina ją jungtuvių daina! Pagaliau atsikvėps jau karalių karalius Zigmantas ir dangus palaimins karališkus jaunavedžius.

Šalia nenaturališkumo, šie Kšickio eilėraščiai turi dar vieną humanistų lotyniškosios poezijos savotiškumą, būtent — panegiriką, t. y. negražų pagyrimą. Poetai - dvariškiai, norėdami įsigyti karaliaus, didikų, vyskupų malonės, rašydavo jiems pagerbti eilėraščius: elegijas apie laidotuves, *epithalamias* (vestuvių dainas), *epitaphias* (parašus ant kapų paminklų) ir šiaip jau įvairiausias epigramas, giriančias dorybę, narsumą, protingumą ir t. t. Visų labiausiai išsiplatino eilėraščiai apie bajorų herbus.

Bet lenkų humanistai ne vien tik panegirikoj lavinosi: jie apdainuodavo ir istorinius nuotykius, karus, mūšius (pav., mūšį prie Oršos), rašydavo maldas ir šventųjų gyvenimus, o taip pat ir meilės eilėraščius, nors ir nebūdami įsimylėję, bet vien tik pamėgdžiodami Romėnų poetus.

Toj, ne kokios vertės, eilėraščių jūroj, rašytų lavinimuisi bei savo pasipelnimui, randasi ir rimtų kūrinių. Pavyzdžiui, tas pats *A. Kšickis*, kuris pataikavo karaliams jaunavedžiams, lankstus ir apsukrus dvariškis, sugebąs taip begaliniu lengvumu nusižeminti visiems, taip piktai pašiepti kitus, gobšus ir antimoralus vyskupas, kuris, šalia dievobaimingų giesmių ir šmeižtų ant Liuterio, rašydavo šlykštus ir lengvo turinio dalykėlius — yra drauge ir rimtos satiros — *Religijos ir Rzeczypospolitos skunda (Religionis et reipublicae quaerimonia)* — autorius. Suasmeninta Lenkų valstybė skundžiasi savo išsigimėliais vaikais, kad jie, vien tik savimi rūpindamiesi, užmiršta motiną tėvynę ir savo privata stumia ją bedugnėn, iš kur vien tik Religija galėtų ją išgelbėti. Bet, šit, pasirodo Religija, ir susirūpinusios Rzeczypospolitos viltis bemaž'ant gęsta, nes ir Religija verkia, kad Lenkai apleidžia tikrą tikėjimą ir ieško sau kitos tikybos, dėliai ko Lenkija slenka pražūtin, ir iš tos priežasties nusiminusi Religija įspėja, kad ji rengiasi apleisti nėdėkingą Lenkiją. Rzeczypospolita maldauja ją susimylėti ir neapleisti tėvynės, pakentėti, kol pareis klaidinga valanda: gal būt atsikvošės jos vaikai, gal būt „praeis debesys, ir vėl pasirodys skaisti šviesybė“, nes „Kristus tik bando savo vaikus, bet Jis jų neapleis“. Tas Kšickio veikalas, rašytas ne pasipelnymui ir ne pramogai, o iš meilės tėvynei, yra pirma Lenkų literatūroj satira prieš privatą ir drauge — pirmas būsimųjų lenkų tautos nelaimių nujautimas. Paskui vis dažniau ir

dažniau bus girdėti XVI amžiaus lenkų literatūroj tų skundų ir nujautimų.

19 §. *Žymiausias ir talentingiausias Zigmanto dienų lenkų poetas, rašęs lotynų kalba, yra* **Mykolas Hussovskis** *(Hussovianus),* gimęs Mažojoj Lenkijoj apie 1475, o miręs 1532 m. Nors jo veikalai nepasižymi nei eilėraščių puikumu, nei lotynų kalbos taisyklingumu, bet užtat jie — gyvi, nuoširdūs, pilni religinio ir patriotinio jausmo ir, be to dar, laisvi nuo mitologijos, ką galima paaiškinti, kad tai atsitiko ne pripuolamai, o autoriaus galvojimo dėka: jis aiškiai suprato, kad krikščionis poetas, naudodamasis mitologija, nustoja būti poetas, nes jis netiki tuo, ką rašo, o be tiesos ir nuoširdumo nėra jokios poezijos. Jis sako, kad dabar ne laikas kalbėti apie Dianą, apie Apoloną ir vieton Kristaus gerbti Jupiterių... „Ne prie Junonos, o prie Kristaus Motinos aš šaukiuosi... Argi gražu vieton teisybės kalbėti nebūtus dalykus!.. Leiskite man atvirai jums pasakyti, kad jūs visi, kurie esate atsidavę klaidingam mokslui, auginote poezijoj seną melą“...

Visų geriausias iš neskaitlingų Hussavskio veikalų, tai — *Carmen de statura, feritate ac cenatione bisontis* (poėma apie stumbrą, parašyta 1523 m.). Tai poėmai turinį autorius pasėmė ne iš knygų, bet iš tikro gyvenimo. Praleidęs savo jaunas dienas Lietuvoj, Hussovskis pats dažnai dalyvaudavo stumbrų medžioklėj, kurių anksčiau būdavo ir Lenkijoj.

Tos poėmos turinys susideda svarbiausia iš stumbro aprašymo ir kaip jį medžioti. Stumbro aprašymas ne smulkus, nes autorius buvo ne zoologas, bet poetas, ir jam rūpėjo, kad skaitytojai galėtų įsivaizduoti, kaip atrodo pats stumbras, ir Hussovskiui labai pasisekė tai padaryti. Jis suteikia visą eilę ryškių bruožų, kuriais sukuria tiesiog plastišką stumbro paveikslą. O ir pačios medžioklės aprašymas turi savy tikrų bruožų, juo labiau, kad autorius ne bendrai aprašo medžioklę, o tik tą vieną, kurioj ir jis pats dalyvavo Lietuvos giriose. Tiesa pasakius, tai ne aprašymas, o *epinė apysaka* apie medžioklę. Bet tai visa dar neišsemia poėmos turinio. Autorius visai nesivaržo taisykle, kad „epinėj poėmoj poetas nekalba apie save.“ Jis margina savo pasakojimą lyrinėmis ekskursijomis, kuriose išlieja savo jausmus, ypač patriotinius ir religinius. Šitą Hussovskio poėmą lenkų kalbon išvertė Kaspravičius.

20 §. Antras įžymus lenkų poetas iš Zigmanto Senojo laikų viešpatavimo — **Klemensas Janickis** *(C. Janicius;* 1516—1543), kilęs iš valstiečių luomo Didžiojoj Lenkijoj. Jis, turtingų didikų šelpiamas, išėjo mokslus Poznaniuj ir, trokšdamas, dar daugiau žinių įsigyti, išvažiavo studijuoti Paduon, kur gavo filosofijos doktoratą ir taip pragarsėjo savo lotyniškomis poezijomis, kad popiežius apvainikavo jį poeto vainiku, kuris apgaubė garbe ne tik patį poetą, bet ir jo tėvynę Lenkiją ir jos civilizaciją. Janickis turėjo nepaprastą talentą, bet, nelaimei, vandens ligos kankinamas, eidamas dvidešimt

septintus savo amžiaus metus, pasimirė. Tai buvo puikus lyrinis talentas. Jo gražiausieji kūriniai — *elegijos* (Syrakomlė jas gražiai išvertė lenkų kalbon), kuriose Janickis kalba apie save, apie savo gyvenimą, išlieja savo mintis, jausmus ir savo svajones. Iš tų elegijų spindi labai retai humanistų poezijoj malonus nuoširdumas ir begaliniai gražus liūdesys, plaukiąs iš greitos mirties nujautimo, o visų svarbiausia, kad tas jo liūdesys labai švelnus, tylus, ramus ir pilnas pasitikėjimo Dievu ir Jo malone.

Janickio liūdesys gražiausiai prabilo *Elegijoj į šv. Mergelę*. Poetas skundžiasi, kad jo liga nepagydoma ir kad jam žmonės jau nepadėsią, tad jis griaudžiai kreipiasi į Dievo Motiną. Poetas sako, kad „net Prometėjus buvo už jį laimingesnis, nes daug lengviau galima apginti žmogų nuo ėdrų grypų būrio, negu nuo ligos". Nors ir sunku, bet reikia sutikti su Dievo valia, nusilenkti ir išpažinti savo nuodėmes. Po to dar autorius kreipiasi į šv. Mergelę, bet jis jau nebeprašo sau sveikatos, o vien tik kantrybės kentėti. Ir tas atsidavimas Dievo valiai teikia jam ramybės ir net džiaugsmo, kad jis jau greitai paliaus kentėjęs.

Be gilių tikybinių jausmų, Janickio poezijoj yra nuoširdaus dėkingumo žmonėms, o visų daugiausia — karštos meilės tėvynei. Jis savo satiroj *Pasikalbėjimas apie nepastovų rūbų įvairumą (Rozmowa o niestałej rozmaitości odzieży)* apgailestauja, kad drauge su rūbų permaina Lenkijoj žūsta ir senas lenkų narsumas. Gražioj elegijoj, parašytoj karalaičio Zigmanto Augusto susižadėjimo iškilmėms su Austrų kunugaikštyte Elžbieta, poetas išdižiai ir džiaugsmingai pasakoja apie Lenkų kardo laimėjimus.

Kitoj savo elegijoj Janickis stebisi Italijos grožiu ir jos kultūra, bet užbaigia, kad „jis nors ir labai myli Italiją, bet visa širdimi priklauso Lenkijai, nes čia turi svetingumą, o ten — savo dievus".

Visų griažiausias Janickio kūrinys — elegija *Savo kartoms apie save (O sobie samym do potomności),* — nuoširdi ir griaudi poeto autobiografija (1540).

21 §. Tiek lenkų lotyniškoji proza, tiek ir poezija, humanistų gaminama, tarnavo dvasiniu penu vien tik aukštiesiems luomams. Tuo tarpu gi liaudis — ne tik miestelėnai, bet ir vidutiniškoji bajorija' o ypač moterys, kurios nemokėdavo lotiniškai — nieko bendro neturėjo su humanizmu ir jautė visai kitos literatūros reikalingumą, kuri būtų lengvai prieinama jų mažam išsilavinimui ir nebūtų tokia aukšta, bet visai paprasta ir kasdieniniam gyvenimui suprantama, tad savaime aišku, kad jie geidė ne lotynų, bet lenkų kalba rašytų kūrinių. Labai įdomus tuo reikalu apsireiškimas — bajorijos skunda, pasakyta vienam seimely: „Čia vėl mes matome labai didelę skriaudą iš kunigų pusės, nes kiekviena tauta turi savo gimta kalba rašytų raštų, o mums kunigai liepia kvailiems būti." Ši skunda turėjo pamato, nes kunigai tvirtai stovėjo už tai, kad tik lotynų kalba gali būti literatūros kalba, ir į tuos, kurie siekė tautinės literatūros, jie

labai kreivai žiūrėjo, bijodami, kad ilgainiui žmonės užsigeis ir šv. Rašto gimta kalba. Tačiau nežiūrint į tai, liaudies pageidavimas, nors ir labai lėtai, bet vis delto pildėsi: XVI amžiaus pradžioj lenkiškų rankraščių skaitlius su viduramžių apysakomis, legendomis ir maldomis vis augo, o netrukus Krokuvoj *pasirodė ir pirmos lenkų kalba spausdintos knygos.*

Iš lenkų literatūros rankraščių XVI amžiaus pradžioj verta paminėti **Czasów popisania o tureckich sprawach** arba **Turkų kronika**, sėniau paprastai vadinama *Jančaro atsiminimais (Pamiętnik Janczara)*. Šitą kroniką parašė 1500 metais kažkoks Serbas „litera ruska“, t. y. slavų cerkvės kalba, bet jos originalas kažkur pražuvo be jokio pėdsako ir pasiliko vien tik jos nežinomo autoriaus vertimas, padarytas, tur būt, 1520 metais. Turkų kronika labai paprastai pasakoja apie Turkų papročius, apie jų religiją ir kariuomenę, o ypač apie jų valstybės galybę, o taip pat ir apie laimingus karus: apie mūšį su Serbais Kossovo laukuose (1389), apie smūgį ties Varna (1444), apie Konstantinopolio paėmimą (1453) ir t. t. Visas kūrinys dvelkia neapykanta šuniui sultonui ir jo padermei. Autorius įspėja krikščionius prieš baisų pavojų ir apgailestauja, kad krikščionių karaliai, vieton kariavę su Turkais, ramiai sau miega. *Turkų kronika — tai pirmas lenkų kalba įspėjimas prieš Turkus bei pirmas paraginimas karan su Mėnuliu.*

Rankraščiuose uzsiliko taip pat ir religinės poezijos kūrinių nemažas lobis: legendų, didaktinių eilėraščių ir giesmių. Ypač gi kreipia domę *Kalėdų giesmės (Kolędy)*, kurios ne tik kad ne dirbtinos, bet — nuoširdžios, pilnos meilės, pagarbos ir palankumo Kūdikėliui ir nepaprastai maloniai naivios.

22 §. Lenkų kalba pirmą sykį pateko spaudon jau XV amž. Išleistoj 1475 metais Vroclave bažnytinėj lotynų kalba knygoj buvo atspausdinta lenkiškai *Tėve mūsų, Sveika Marija ir Tikiu Dievu Tėvu*. „Tėve mūsų“ taip buvo atspausdinta:

„Otcze nasz genz gsi nanybesach osvyentcze gmye twe budz twa wuola yako na nebi tako na zemy. Chleb nass wssedny day nam dissa odpusscz nam nasse wyny yako my odpusstiame nassim wynowatczom. Ee newodyz nas na pokuschenya ale zbaw nas od zleho Amen“.

XVI amžiuj Gniezno archivyskupas Jonas Laskis (Jan Łaski), išleisdamas 1506 metais Krokuvoj lenkų įstatymų rinkinį lotynų kalba, jų pradžioj atspausdino giesmę *Bogurodzica*, pastebėdamas, kad tai yra „dievobaimingiausia lenkų giesmė“. 1514 metais Krokuvoj išleistoj lotynų kalba bažnytinėj knygoj buvo atspausdinta lenkiškai (12 §) viduramžių *Apysaka apie popiežių Urboną (Powieść o papieżu Urbanie)*. Šit seniausioji lenkų kalba spaudiniai, bet tai dar ne knygos.

Netrukus atėjo eilė ir knygoms. *Jas leido Krokuvos knygininkai, kurie buvo Vokiečių kilmės, bet jau sulenkėję.* Jie pui-

kiai suprato liaudies reikalavimus turėti lenkų kalba knygų ir ėmė užsakinėti Krokuvos Akademijos bakalaurams įvairiausių lotyniškų raštų vertimus, pavyzdžiui — apysakų, maldaknygių, šventųjų gyvenimų — ir visa tai spausdino, tuo būdu pratindami liaudį skaityti gimta kalba knygas ir skindami kelią tautinei literatūrai. Labai įdomios Krokuvos knygininkų toms knygoms įvados, liudijančios, kaip buvo sunku nugalėti Lenkų nusistatymą prieš savo gimtąją kalbą. Šit, pavyzdžiui, ką rašė knygininkas Hieronimas Vietoris (Heronim Wietor):

„Būdamas atėjūnas, aš niekaip negaliu rasti savo nusistebėjimui galo, kad, kai kiekviena kita tauta savo kalbą labai mylėdama, ją platina, gražina ir tobūlina, o Lenkai — niekina ir peikia. O juk jie savo kalbos turtingumu ir grožybe galėtų susilyginti su kiekviena kita tauta. Bet aš suprantu tai iš pasikalbėjimo su žmonėmis, kad lenkai taip daro todel, jog jie labiau linksta prie svetimų papročių, reikalų, žmonių ir kalbų, negu prie to, kas savo“.

Tad savaime aišku, kad Krokuvos bakalaurų, kurie rašė lenkiškas knygas, ir knygininkų, kurie jas spausdino, yra labai dideli nuopelnai, nes jie nugalėjo prietarą, nukreiptą prieš lenkų kalbą, kaipo literatūros kalbą, ir privertė visuomenę tikėti, kad literatūra gali augti ne tik lotynų, bet ir lenkų kalba rašoma. Vieni ir antri — bakalaurai ir knygų leidėjai — buvo miestelėnai: *tad Lenkų tauta privalo būti dėkinga ne savo bajorijai, o vien tik miestelėnams už pirmas lenkų kalba knygas.*

Pirma lenkų kalba knyga pasirodė Krokuvoj, bet kada, tikrai nėra žinių. Žinoma tik, kad ne vėliau 1514 ir ne anksčiau 1511 metų. Ją išleido atėjūnas spaustuvininkas, Florijonas Ungleris (Ungler), Krokuvoj, kuris paskui, 1534 metais, rašydamas apie save, tuo pasigyrė. *O žmogus, kuris parašė tą pirmą knygą, įsigydamas amžiną garbę lenkų literatūros istorijoj, yra miestelėnas Biernatas iš Liublino (Biernat z Liublina), mokytas teologas ir gydytojas, pirmas lenkų pasaulinis autorius, rašęs lenkiškai, nes Ostrorogas (11 §) rašė tik lotyniškai.* Toji knyga, iš kurios iki mūsų dienų užsiliko, nelaimei, vos tik 8 lapai (tie lapai dabar saugojami Vraclavo Universiteto bibliotekoj), vadinosi *Raj duszny,* nes tai buvo maldų rinkinys, kurios dievobaimingiems žmonėms buvo kaip ir vėlių rojus. Kai kurias maldas Biernatas iš Liublino paėmė iš kažkokios XV amžiaus lenkų maldaknygės, o visas kitas pats išvertė iš lotyniškos knygos: *Antidotarius animae,* kurios autorius buvo Nicolaus Salicetus.

Po keletos metų, taip maž daug apie 1522 metus, Biernatas iš Liublino, toj pačioj Krokuvoj, išleido ir antrą savo žymiausį veikalą, kurio dėka jis yra dabar laikomas pirmu lenkų pasakėčių rašytoju. Tas jo veikalas taip pavadintas: *Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajowego, i z przypowieściami jego, z niektóremi też innych sławnych mędrców przykłady osobliwemi, a bardzo*

śmiesznemi i też krotochwilnemi. Tai buvo eiliuotų Aizopo pasakėčių rinkinys su jo gyvenimo aprašymu, parašytu viduramžiuj lotyniškais eilėraščiais. Graikų pasakėčios, laikomos legendarinio Aizopo Frigiečio raštais, išverstos lotynų kalbon, paplito po visą viduramžių Europą. Lenkai jas irgi žinojo viduramžių laikais, bet Biernatas iš Liublino apvilko jas eiliuota lenkų kalba ir padidino jų skaitlių Romėnų ir viduramžių pasakėčiomis. Tos pasakėčios poetinės vertės neturi, bet jos pasižymi gryna senovine lenkų kalba. Kiekviena jų baigiasi moraliniu pamokymu.

Biernato iš Liublino pasakėčios — ne tik pirmos lenkų pasakėčios, bet drauge ir — *pirmas lenkiškų patarlių rinkinys,* nes autorius, čia pasakėčių vidury, čia jų pavadinime, prikergia tokių išsireiškimų: „Szkoda krasy, gdy rozumu niemasz; kto rad szczebiece, wszytko wymieci; zięciem być lwowi źle myszurowi; kędy chcesz, tu się wierć, wżdy ciebie najdzie smierć; kto dobrze broi, śmierci się nie boi“ ir t. t.

23 §. Po pirmos lenkų kalba knygos ėmė, tartum iš gausybės rago, ir daugiau jų birėti. Prie anksčiausių ir labiausiai skaitomų knygų priklauso platus Viešpats Jezaus gyvenimas, išleistas Krokuvoj 1515, ar 1516 metais. Tų knygų pirmoji laida pražuvo. Tuojau iš 1522 metų jau yra žinoma ne viena, bet dvi jų laidos Krokuvoj, o paskui jos buvo išleistos Lenkijoj *bent keturiasdešimt sykių* specialiai kaimiečiams. Paskutinė jų laida išėjo Poznaniuj 1884 metais. Tos knygos autorius — Krokuvos Akademijos bakalauras Baltazaras Opeć, kuris lenkų prozai nemažiau yra pasidarbavęs, negu Biernatas iš Liublino lenkų poezijai. Toji knyga vadinos: *Żywot Pana Jezu Krysta, Stworzyciela i Zbawiciela rodzaju ludzkiego, wedle Ewanielistów świętych, z rozmyślanim nabożnem doktorów Pisma Świętego krótko zebrany.* Nėra tai žodis žodin iš lotynų kalbos Bonaventuros veikalo vertimas, o tik jo perdirbinys, kitais šaltiniais papildytas. Be kito ko, Opeć naudojosi lenkų kalba esamu apokritu: *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa (12 §),* taip kad jo veikalas didesne savo dalimi kaip ir apokritinis. Be plataus, nuodugnaus, prasto ir nuoširdaus pasakojimo apie Išganytojo gyvenimą tame veikale randasi dievobaimingų mąstymų, maldų ir giesmių.

Iš tų dienų taip pat paeina ir pirmi spausdinti *šventųjų gyvenimai,* būtent: šv. Alekso (1529 m.), šv. Eustachijaus (1529 m.) ir šv. Onos (apie 1532 m.), išversti Krokuvos bakalauro **Jono iš Košyčko** *(Jan z Koszyczek)* iš lotynų kalbos, kuris lygiai, kaip ir Opeć, nemažai prisidėjo prie lenkų kalbos tobūlinimo. Nemažiau už tas verstas legendas yra įdomi ir nežinomo autoriaus legenda, sudėta, pasinaudojant Dlugošo kronika, apie vienuolyną ant Pliko Kalno (Łysa Góra). Pastaroji legenda buvo atspausdinta apie 1540 metus sekamu pavadinimu: *Powieść rzeczy istej o założeniu klasztora na Łysej Górze braciej zakonu ś. Benedykta, i też o*

tem, jako drzewo ś. Krzyża na górę jest przyniesione. Seniau — pasakoja legenda — Plikam Kalne (na Łysej Górze) stovėjo stabmeldžių šventykla, bet dievobaiminga Donbrovka liepė ją sugriauti, ir ji kalne pastatė šv. Trejybės bažnyčią ir vienuolyną, kuriame įgyvendino šešis šv. Benedikto vienuolius. Vieną sykį atsitiko, kad Ungarų karaliaus šv. Stepono sūnus Emerikus, vedęs Boleslovo Narsiojo dukterį, išsirengė aplankyti šv. Voitiekaus karsto, paėmęs su savim šv. Kryžiaus medžio, kurį popiežius Benediktas buvo padovanojęs šv. Steponui („pięć cząstek Krzyża świętego złamanych, a w srebro oprawianych"). Emerikus pakeliui apsistojo Lenkijoj, kur Boleslovas labai vaišingai jį priėmęs. Vieną sykį, kai karalius su savo žentu buvo medžioklėj, Dievo valia atsitiko, kad Emerikus, atsiskyręs nuo dvariškių, vijosi girion didelį elnią; o kai elnias užbėgo ant aukšto kalno, o paskui jį ir Emerikus, tada elnias, čia pat nušokęs nuo uolos, pabėgo. Emerikus, tai matydamas ir pasilikęs be elnio, susirūpino. Čia pasirodė jam Dievo angelas ir tarė: „Nesibojok, Emerikau, ir eik paskui mane. Aš tau nurodysiu, ką tu turi padaryti". Ir nusivedęs jį iš girios prie vienuolyno kalne, rūsčiai ėmė jam kalbėti: „Žinok, kad ant Golgotos, (kuri vadinasi Łysa Góra), Išganytojas mirė, o Jo Kryžius ten buvo krauju apšiakstytas ir pašventintas, Kryžius, kurį tu nešioji ant savo krūtinės. Todel aš Dievo galybe tau įsakau to šv. Kryžiaus medį atiduoti vienuolynui, kuris randasi ant Pliko Kalno. Jeigu tu tai nepadarysi, žinok, kad būsi Dievo labai skaudžiai nubaustas. Tu neišeisi iš tos žemės, kol neišpildysi mano paliepimo". Tuo būdu ant „Plikojo Kalno" atsirado šv. Kryžiaus medis, už kūrį Lenkija neturi nieko meilesnio bei brangesnio". 1254 metais šį stebuklingą Kryžiaus medį nusinešė Totoriai, bet „carz tatarski", sužinojęs, kad tai Lenkų šventenybė, „įmetė jį ūpėn, bet jis nenuskendo, o plaukiojo su sidabru"; paskui „įmetė jį didelėn ugnin, ir jis, išbuvęs ten visą valandą, sveikas išliko". Bet — visų svarbiausia — „griausmas iš dangaus išvaikė klaidatikius Totorius už tai, kad jie Dievo Kryžiaus nepagerbė, taip, kad vieni jų apako, kiti buvo velnio apsėsti, o kai kurie, iš baimės pasiutę, upėj skandinosi". „Carz tatarski" nusigandęs ir atgal nusiuntęs Lenkijon šv. relikvijas. Po kiek metų Lenkijon atvyko Jogaila ir dar prieš apsikrikštijimą, lankydamas tam kalne vienuolyną, labai nusistebėjęs, kad šito kryžiaus medį labai gerbia. Jis norėjęs jį paimti iš kunigo rankų, sakydamas: „Kas čia?" bet čia pat nudžiūvusi jam ranka, ir jis, pajutęs didelę kančią, taip ėmęs šaukti: „Aš tikiu, kad Viešpats Jezus Kristus ant to medžio nukryžiuotas". O kada jis padovanojęs aukso gabalą apsodinti tam kryžiui, bematant pasveikęs ir tuojau apsikrikštijęs.

24 §. Prie populeriškiausių knygų priklausė taip pat ir viduramžių bei senesnių laikų apysakos, verstos iš lotynų kalbos, kaip antai: *Historija bardzo piękna, ucieszna i każdemu stanu, tak rycerskiemu, jako też i inszemu pospolitnemu iście pożyteczna,*

gdyż w sobie osobliwych przykładów ma bardzo wiele, o zburzeniu a zniszczeniu onego sławnego a znamienitego miasta i państwa trojańskiego, które dla jednej białej głowy, Heleny, którą był Aleksander, syn Priamusa, króla trojanskiego uniósł, Grekowie naonczas z wielkiem krwie z obu stron rozlaniem uczynili; — *Historija o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego, króla macedońskiego, która w sobie wiele cudnych przykładów zamyka, każdemu rycerskiego stanu człowiekowi ku czytaniu użyteczna;* — *Historija piękna i ucieszna o Poncianie, cesarzu rzymskim, jako syna swego jedynego, Dioklecjana, dał w nauką i ku wychowaniu siedmiu mędrcom, która w sobie wiele przykładów i powieści cudnych zamyka, każdemu człowiekowi ku czytaniu pożyteczna* ir t. t.

Visos tos apysakos taip godžiai buvo skaitomos, kad jų pirmos laidos pražūdavo be pėdsakų, ir jos dabar yra žinomos tik iš naujesnių laidų, nes jų spausdindavo be galo daug, o *Historija o siedmiu mędrcach,* kurioj surinkti pasakojimai apie moters gudrumą bei suktumą, ir dabar tebepardavinėjama Lenkų miesteliuose mūgių ir atlaidų dienomis.

Iki šių dienų yra užsilikusi pirmoj savo laidoj iš 1521 metų kita apysaka, kuri, kol buvo surastas Biernato *Raj duszny,* buvo laikoma seniausia lenkų knyga, būtent: *Rozmowy, które miał król Salamon mądry z Marchołtem grubym a sprośnym, a wszakż, jako o nim powiedają, barzo zwymownym, z figurami i z gadkami śmiesznemi.* Tą mažą knygutę iš lotynų kalbos išvertė Jonas iš Košyčko. Jos turinys — Saliamono pasikalbėjimas su kaimiečiu Marcholtu, kuris, nors ir nemokytas, bet lengvai nugali mokytą Saliamoną, taip kad pasirodo, jog prastas valstiečio samprotavimas kur kas yra geresnis, negu protas, įgytas per mokslą.

IV SKYRIUS

Nuo 1543 metų iki XVI amžiaus pabaigos.

Auksinis amžius: senosios lenkų literatūros išmintis ir grožis.

25 §. 1543 metai ne del to sudaro lenku literatūros istorijoj gadynę, kad tais metais mirė Janickis, ir kad tuo metu buvo išleistas amžinas Koperniko veikalas, bet todel, kad tais metais pasirodė Rejo trumpas traktatas (Kròtka rozprawa) — pirmas lenkų kalba parašytas giliai orginalus ir tautinis veikalas, nes jo turinys pasemtas iš lenkų gyvenimo. Paskui tais pačiais metais pradeda rašyti dar du žymu rašytoju: Modževskis ir Ožechovskis. Tai puikiausia senosios lenkų literatūros žydėjimo pradžia, jos *auksinis amžius*, kurį padarė nemirtingą keturios pavardės: Rejo, kaipo lenkų tautinės literatūros tėvo, Modževskio, kaipo vieno kilniausio visų amžių lenkų mąstytojo, Kochanovskio, kaipo didžiausio nepriklausomos Lenkijos poeto, ir Skargos, kaipo vieno didžiausio visų pamokslininkų, kuriuos Lenkija buvo kuomet nors turėjusi.

Turėjo jau būti apsišvietusi lenkų visuomenė, jei ji sukūrė tokią pilną išminties ir grožio literatūrą. Pažiūrėkime, kaip gi iš tikrųjų buvo? Vietos mokyklos, kurios nepatenkindavo trokštančios žinių ir mokslo visuomenės, negalėjo būti svarbiausiu kultūros šaltiniu. *Krokuvos Akademija vis labiau ir labiau nyko.* Ji vieton humanizmo tobūlino scholastiką, o savo svarbiausiu uždaviniu laikė ne mokslą, bet katalikų Bažnyčiai ištikimybę, stodama kovon su augančia rcformacija. Nors Akademija ir stojo kovon su reformacija, bet jos toji kova buvo greičiau pasyvė, negu aktyvė, nes ji pasireiškė tik tuo, kad liovusiusi priiminėti kitatikius tiek Akademijon, tiek ir kitosna jai priklausančiosna mokyklosna. Pastarieji ėmė steigti savo mokyklas, kurios, tiesą pasakius, buvo daug kuo geresnės už katalikų mokyklas, bet ir jos neatsakė aukštiems mokslo uždaviniams, nes ir joms ne tiek terūpėjo pats mokslas, kiek tikybos reikalai. Be Krokuvos Akademijos XVI amž. išaugo dar dvi kitos aukštosios mokyklos, būtent: Vilniuj (1578) ir Zamosciuj (1595). Bet pirmoji, būdama jezuitų rankose, rūpinosi, panašiai, kaip ir Krokuvos Akademija, vien tik scholastika ir teologija ir kovojo su kitatikiais, o antroji augo tik iki tol, kolei gyveno jos garsus įsteigėjas, Jonas Zamoiskis (mirė 1605 m.).

Taigi ne vietos lenkų mokyklos prisidėjo XVI amžiuj prie didelio lenkų švietimosi, bet labiausiai pats gyvenimas, ypač politinis ir tikybinis judėjimas, o taipogi vis auganti Italų civilizacijos (humanizmo) įtaka.

Politinis judėjimas buvo negirdėtai gyvas. Bajorija, geisdama galutinai sutriuškinti didikų galybę, nesiliauja reikalavusi egzekucijos ir, pagaliau, ji laimėja: egzekuciniam seime 1562-3 metais, Piotrokove, pagaliau, priimamas turtų, padalytų po 1504 metų, egzekucijos nutarimas (17 §). Bet tuo dar nesibaigia. Bajorija veržėsi bendrai pertaisyti visą valstybę, nes ji būtinai norėjo sukurti tvirtus, teisėmis paremtus savo vadinamajai auksinei laisvei pamatus. Ir vėl ji laimėjo. Numirus bevaikiam Zigmantui Augustui 1572 metais, auksinė laisvė tapo teise: nuo to laiko karalių rinkdavo jau ne tautos įgaliotieji, o tik visa bajorija (*viritim*), ir išrinktasis karalius turėdavo prisiekti, kad jis bajorijos diktuojamas sąlygas (*pacta conventa*) šventai pildysiąs. Viena ir antra, tiek *viritim* elekcija, tiek drauge ir pacta conventa, iš pamatų išjudino Lenkų valstybės galybę. Nuo to laiko bajorija išdidžiai sau sakydavo: „Gimiau laisvu bajoru ir nieko nesibijau, net ir paties karaliaus", ir bajoras kesnodamasis filosofavo, kad jeigu jis laisvas, tai galįs sau elgtis, kaip tik panorėsiąs. Be to dar, mindžiojo įstatymus, negerbė karaliaus ir jo valdžios ir įtikėjo keisto dėsnio išmintimi, kad „Lenkija laikosi tik savo netvarka" („Nierządem Polska stoi"). Nors, tiesa, Batoriaus tvirta ranka mokėjo palaikyti Lenkijoj tvarką, o jo didelis protas mokėjo uždegti bajoriją, kad ji pasinustų taikių ir didelių žygių. Pavyzdžiui — karas su Maskva, kuriame Lenkų kardas pasipuošė didele garbe. Dar ir karaliui Steponui beviešpataujant Lenkija buvo galinga, bet, jam pasimirus, auksinė laisvė ėmė rodyti savo vaisius: visoj Lenkijoj kilo didžiausia netvarka, karalius nustojo ne tik valdžios, bet ir pagarbos, valstiečių baudžiava darėsi vis sunkesnė, miestai nuskurdo, ėmė svyruoti ir visuotinojo seimo autoritetas, nes seimeliai kasdien vis labiau siaurino jo reikšmę. Žodžiu — visa Lenkų valstybė lėtai sau riedėjo bedugnėn, kurion ji galutinai įriedėjo tik XVIII amž. pabaigoj. Tad bajorijos politinis judėjimas XVI amž. pačiai Lenkų valstybei savo pasekmėmis buvo pražūtingas, bet švietimą jis labai pakėlė. Jau tik tai viena, kad bajorija gyvai dalyvavo valstybiniam gyvenime, ją tai švietė, lavino, mokė ir žadino rūpintis valstybės reikalais.

Visuomenės švietimuisi milžiniškos įtakos padarė ir *tikybinis judėjimas*, ypač — reformacija. Jau Zigmanto Senojo laikais Liuterio mokslas plėtėsi Lenkų žemėse ties Vokiečių pasieniu, bet stipriai jis ėmė augti tik Zigmantui Augustui viešpataujant. Pačioj pradžioj jis reiškėsi vien skaudžia kritika katalikų dvasininkų, kuriems visai ne be reikalo buvo prikaišiojama antimoralus gyvenimas ir begalinis pinigų gobšumas. Buvo reikalaujama tautinės Bažnyčios, visai nepriklausomos nuo Romos. Seimuose girdėdavos balsų, kad Dievo žodį skelbtų „grynu pavydalu" („w czystej postaci"), nes buvo manoma, kad katalikų Bažnyčia jį sudarkė ir suteršė. O pagaliau bajorija, norėdama pasiliuosuoti nuo Bažnyčios priespaudos,

ėmė nutraukinėti su ja visus ryšius ir jau atrodė, kad „bajoriška Lenkija“ amžinai liausis buvusi katalikiška šalis.

Bet įvyko visai kitaip. Reformaciją Lenkuose pagimdė ne tikybinės, o tik visuomeninės ir politinės priežastys. Bajorijai rūpėjo ne pati tikyba, o vien tik sulaužyti valdžią ir panaikinti dvasininkų privilegijas, kad nebereiktų mokėti dešimtos savo turtų dalies, o visų labiausiai, kad nebepriklausyti vyskupų teismams, kurie turėdavo teisės reikalauti iš atatinkamų valdžios įstaigų bausti laužančius Bažnyčios įsakymus. Ir, šit, kai Piotrokovo seime 1552 metais buvo priimtas nutarimas, kad valdžios įstaigos nebepildytų vyskupų teismų sprendimų, tuo pačiu pranyko visų svarbiausias nutraukimo su katalikų Bažnyčia akstinas. Antra vertus, nors dauguma bajorijos ir permainė savo tikėjimą, bet savo širdžių gelmėse ilgėjosi katalikų apeigų puikumo ir prakilnumo. Jai sunku buvo atsisakyti šv. Mergelės kulto ir pamaldų šventiesiems: sakysim, bajorui pavogia arklį, tai kaip gi jis iškęs nepasimeldęs šv. Lenartui; pražūna meitėlis, tai kaip gi jis nemaldaus šv. Antano, kad šis tą meitėlį padėtų jam surasti? Vėl gi — ir pačioj reformacijoj nebuvo taikos, *nes tokios didelės sąžinės laisvės, kaip Lenkijoj, nebuvo visame pasauly,* tat niekur nekilo tiek religinių sektų, kaip Lenkijoj, kurios, kiek jos nesistengė, bet nieku būdu negalėjo tarp savęs susitarti. Sunkaiusia buvo susitarti evangelikams ir arijonams. Arijonai arba antitrinitarai—tai visų ryškiausia XVI amž. sekta: ji nepripažindavo Jezaus Kristaus dievybės dogmos, o drauge ir šv. Trejybės, nors ir labai giliai buvo persiėmusi krikščionybės moralybe. Tos sektos visi neapkęsdavo: tiek katalikai, tiek ir evangelikai, kaip įgalėdami, ją šmeiždavo, o ji vis tebesilaikydavo savo mokslo, kas dar labiau erzindavo jos priešus. Tad toksai nesutikimas silpnino reformacijos galybę Lenkijoj, juo labiau, kad katalikų Bažnyčia, savo reformų dėka, padarytų visuotinam bažnyčios suvažiavime Tridente, vis augo ir rimtėjo. Ir todel jau reformacija sparčiai nyko paskutiniais Zigmanto Augusto viešpatavimo metais. Jos neišgelbėjo ir toji religinė toleranciją, negirdėta visame pasauly, kuri po Zigmanto Augusto mirties tapo valstybės teise tos pačios Varšuvos konfederacijos sprendimu, kuris užtikrino bajorijai politinę laisvę. Katalikystė reformaciją ėmė nugalėti be tų griežtumų, kokie buvo daromi kitose šalyse. Tam padėjo jezuitai, kuriuos Lenkijon parsikvietė Hoziušas (Hozjusz).

Visas tas tikybinis judėjimas Lenkijoj turėjo nesuskaitomų pasekmių Lenkų švietimuisi. Jis sujudino visų protus daugiau dar, negu politinis judėjimas. Visoj Lenkijoj tikybiniai klausimai taip įdomavo miestelėnus ir bajoriją, kaip niekuomet nei anksčiau, nei paskui niekas jų neįdomavo. Kiekvienas šiek tiek apsišvietęs žmogus, dvasininkas ar pasaulietis, ne tik mėgo daug kalbėti apie politiką, bet ir apie tikybinius kalusimus ir Bažnyčią. Anksčiau minties ir

proto židinys buvo beveik tik viena Krokuva, o dabar jų atsirado daugybė: Pinčiovas, Rakovas, Liublinas, Vilnius, Lietuvių Brasta ir kiti.

Galingu švietimosi akstinu XV amž. buvo ir tas pats *humanizmas*. Lenkų jaunuomenė, atgrisus nuo Krokuvos Akademijos, vis daugiau ir daugiau vykdavo užsienin, ypač Italijon, kuri visai Europai teikė švietimą, literatūrą, civilizaciją ir švietimo papročius. Italijos universitetai buvo pilni lenkų jaunuomenės, kuri sugrįžusi tėvynėn platindavo įgytas žinias ir civilizaciją. Tad savaime aišku, kad humanizmas Lenkijoj labai sparčiai augo. Nors, tiesa, graikų kalbą žinojo tik labiausiai mokyti, bet užtat lotyniškai, kaip sako istorikas Martynas Kromeris (Marcin Kromer), Lenkijoj kalbėję daugiau žmonių, negu pačioj Italijoj, kuo lenkai labai didžiavosi, ir jau XVI amž. sustiprėjo paprotys, kad kalbose, kurias Lenkai taip mėgdavo sakyti, o taip pat ir laiškuose bei brošurose, kaip iš rankovės berdavo lotynų kalba ne tik išsireiškimus, bet ir ištisus ilgiausius sakinius. Lotynų kalbos mokėjimas padėjo Lenkams susipažinti su Romėnu literatūra, ir jie dideliu užsidegimu skaitydavo senus Romos autorius, gėrėdamiesi jų išmintimi bei grožiu, ir tuo būdu jie pasisavino daug jų minčių, pažiūrų ir senų dėsnių, aklai tikėdami jų tiesa, kas turėjo ir neigiamų pusių, nes juk ne viskas, ką sugalvojo sena gadynė, yra gera ir protinga, bet vis delto, jie taip darydami, lavinosi ir ugdė savo pasaulėžiūrą.

26 §. Tad buvo trys šaltiniai, iš kurių plaukė Lenkijos kultūra XVI amžiuj: bajorijos politinis judėjimas, reformacija ir humanizmas. Ir toji kultūra buvo aukšta ir gili. Todel paskui ir sužydėjo taip puikiai Lenkų literatūra.

Dabar jau visai subirėjo viduramžių prietaras, kad literatūros kalba gali būti tik lotynų, ir lenkų gimta kalba ima nusverti svetimą. Tam įtakos dalinai padarė humanizmas: Italijoj, kur tiek daug lenkų jaunuomenės ėjo mokslus, prabėgo aklo Romėnų literatūros gerbimo ir jos pamėgdžiojimo dienos — didžiausias humanistų stengimasis susilyginti lotynų kalbos grožiu su klasikais. Dabar Italų himanistai jau suprato, kad didžiausias dalykas yra ne tai, kad gražiai rašyti lotyniškai, bet kad itališkai rašyti taip, kaip romėnai rašė lotyniškai. Tuo būdu Italijoj XVI amžiuj išaugo turtinga tautinė literatūra. Tad ir Lenkai ėmė sekti Italais: jie, pagaliau, suprato, kad literatūra privalo būti rašoma gimta kalba. *Bet svarbiausia priežastis lenkų kalbos laimėjimo literatūroj buvo reformacija,* nes jos šalininkai, norėdami būti juo plačiausios visuomenės suprasti, turėjo naudotis, tiek žodžiu, tiek ir raštu, visiems suprantama gimtąja kalba. Jie visų pirma turėjo pasirūpinti, kad šv. Raštas būtų prieinamas visiems, tad pirmas spausdintas lenkiškas Evangelijos vertimas buvo atliktas ne katalikų, bet protestantų, būtent — Stanislovo Mužinovskio (Stanisław Murzynowski). Paskui kitatikiai turėjo parūpinti lygiai ir šventųjų giesmių suprantama kalba, ir iš čia kyla lenkiški giesmynai (*kancjonały*). Tuomet ir katalikų dvasininkai,

nors jie ir labai kreivai žiūrėjo į tikybinės litaratūros lenkinimą, suprato, kad jeigu jie pasekmingai nori kovoti su reformacija, turi būtinai naudotis gimta kalba. Todel puikiai sužydo tikybinė rašliava, sudaranti turtingiausią XVI amž. lenkų litaratūros šaką, kurią, be šv. Rašto vertimų ir religinių giesmių, sudarė pamokslai, teologijos veikalai, o ypač turtinga, begaliniai gyva ir karšta *tikybinė polemika*. Tad reformacijos iššaukta religinė rašliava iš vienos pusės labai patobūlino lenkų kalbą, o iš antros — padėjo jai įsigyventi literatūroj. Kitais žodžiais — reformacija buvo galingas akstinas sutautinti lenkų literatūrai.

Ir humanizmui lenkų literatūra taip pat daug kuo dėkinga. Pažinimas garsių senovės istorikų, politikų, kalbėtojų ir poetų padėjo augti lenkų istorijos, politikos, o taip pat iškalbingumo ir poezijos literatūrai. Lenkų istorikai taip gražiai rašė, kaip rašydavo garsus Romėnų istorikas Livijus; politikai ieško sau maisto Platono, Aristotelio ir Cicerono raštuose; kalbėtojai kuria gražias ir stilingas kalbas, kaip ir Ciceronas; poetai seka Romėnų poetais, ypač Horaciju. Tas jų sekimas kartais net per toli nueidavo: lenkų kalbos sintaksei suteikdavo lotynų kalbos ypatybių, poezijoj naudodavosi mitologija, prozoj iki nuobodumo prikraudavo senų gadynių pavyzdžių ir t. t. Bet, antra vertus, susipažinimas su senovės literatūra rašantiems suteikdavo daug naudos, augindamas ir tobūlindamas juose estetikos jausmą, t. y. grožio nujautimą, ir išmokė juos gražiai rašyti. Lenkų XVI amžiaus literatūra pasiekė savo tobūlumo kalbos, stiliaus ir formos atžvilgiu labiausiai tik humanizmo pagalba.

O kiek graži yra auksinio amžiaus lenkų literatūros forma, tiek yra kilnus, pilnas išminties ir jos turinys. Gyvas tikybinis judėjimas, reformacijos sukeltas, buvo gausingas penas ne tik protui, bet ir jausmams: jis, versdamas žmones susidomėti tikybos ir moralybės klausimais bei gilintis Kristaus moksle, žadino jų sielose kilnius jausmus. Savaime aišku, kad ir anų dienų literatūra yra pilna aukštų jausmų ir meilės prie Dievo ir žmogaus ir yra persiėmusi krikščioninės moralybės dėsniais. Gražiausieji XVI amžiaus raštai, tai: Modževskio *apie Rzeczypospolitos pataisymą* (*O naprawie Rzeczypospolitej*), Kochanovskio — *Raudos* (*Treny*) ir *Psalmynas* (*Psalterz*), Skargos — *Seiminiai pamokslai* (*Kazania Seimowe*), kurie drauge bus ir didžiausieji visoj lenkų literatūroj veikalai. Įžymiausieji rašytojai drauge yra ir kilniausieji savo tautos mokytojai, nes, patys būdami pilni krikščioninės dvasios, trokšta jos įlieti ir skaitytojams; jie trokšta vesti savo tautą dorybės ir krikščioninės moralybės keliais. O be visuotinos moralybės ir meilės prie Dievo ir žmogaus, jie moko dar patriotinės moralybės ir tėvynės meilės. Bajorijos dauguma, įsimylėjusi auksinę laisvę, užmiršta savo prievoles tėvynei, ir literatūra jai primena tai; ji spaudžia valstiečius, literatūra tuojau juos užstoja; ima vengti kariško amato, vėlydama geriau ramiai sau gyventi dvaruose, literatūra bematant

ją įspėja, kad be gerai išmiklinto kareivio valstybė galinga negali būti; įtiki posakiu, kad „Lenkija netvarka laikosi", literatūra ją moko, kad panašus dėsnis yra visai kvailas ir niekšiškas. Žodžiu — *XVI amžiaus lenkų literatūros gražiausia ir ryškiausia ypatybė — tai pilietinė dvasia ir išmintingas ir kilnus patriotizmas.*

Bet, deja — visuomenė nenorėjo klausyti savo išmintingų ir kilnių mokytojų, ir tai jiems suteikdavo gilaus liūdesio ir skaudaus nerimo bei baimės. Tad XVI amžiaus lenkų raštuose skamba liūdnos ateities nujautimo balsai, visą laiką pranašaujanti Lenkijai baisų žlugimą. Iš dalies galima tai paaiškinti nemaža Cicerono įtaka, kuris į Romos ateitį žiūrėjo labai liūdnai, o taip pat ir Hebrajų pranašų įtaka, kurie Žydų karalijai būrė galutiną pražūtį. Kaip ten bebūtų, bet lenkų XVI amžiaus literatūros ypatybė—tai pranašavimas Lenkijai galo.

27 §. Auksinio amžiaus garsių rašytojų eilę pradeda *Mykolas Rejis (Mikołaj Rej),* gimęs Žuravne ties Haliču (1505—1569). Jo tėvas, kaip pasakoja Rejo draugas ir biografas, mokytas humanistas, Andrius Tšecieskis (Andrzej Trzecieski), „apie savo sūnaus auklėjimą mažai tesirūpino, nes jis tik jį vieną teturėjo ir dėliai to ilgai jį laikė prie savęs, paskui vos įkalbėjo tėvui, kad jis atiduotų savo sūnų Skarmiežo mokyklon... Ten Mykolas prabuvo dvejetą metų ir, nieko nepramokęs, buvo tėvo paimtas atgal namo. Netrukus Mykolą atidavė mokytis Lvovan, bet jis ir Lvove nieko nesimokė, nes jau buvo beveik vyras ir visą laiką linksmai sau gyveno su savo draugais. Lvove jis prabuvo dvejus metus". Keletą mėnesių Rejis lankė Krokuvos Akademiją, bet ir tai jam „visai mažai ką davė, nes jis jau suprato, kas tai yra gera draugija". „Ir tėvui jau atrodė, kad jo sūnus yra mokytas žmogus, o juk jis, kaip ir pirma, nieko nemokėjo; tėvas jį pasiėmė namon, tan pačian Žoravnan. Ten jis, su šautuvu ir meškere bėgiodamas ties Nestru, net iki aštuoniolikos metų amžiaus klaidingai sau auklėjosi; o kai parsinešdavo pilnus užančius mekšrų ir riešutų bei antį, arba karvelį su vovere už juostos, tai, atjuosę jo kanapinius marškinius ir radę pas jį įvairiausio lobio, sakydavo: „Nieko mūsų Mykolas, nieko!"... Ir tiesą sakydavo, nes beveik iš visa tai buvo vieni niekai. Paskui jį išsiuntė Topolėn pas dėdę, kad tas jį išsiųstų kur nors tarnauti. Rengdami jį kelionėn nupirko jam „kitaikos" (tokia medžiaga) švarkui. Jis gi tuo tarpu ėmė tinklu gaudyti varnas, ir kol jam prisirengė pasiūti švarką, Mykolas iš tos medžiagos prikarpė vėliavėlių ir, pritaisęs jas prie pagaliukų, rišė jas varnoms prie kaklų bei prie uodegų po sparnais ir leido jas skraidyti. Taip papuoštos varnos išbaidė visas kitas varnas ir kuosas, ir jos nebedarė jau blėdės kluonuose". Taip gyveno Rejis net iki dviejų dešimtų metų amžiaus. Bet paskui jį tėvas atidavė Sandomieriaus vaivados Andriaus Tenčinskio namuosna, ir čia, atsiradęs mokytų žmonių tarpe, Rejis ėmė gėdytis, kad jis nieko nemokąs. „Ten jam begyvenant jį ėmė lavinti lenkiškuose

raštuose", nes lotyniškai jis arba labai mažai, arba nė kiek nemokėjo. Ten jis iš raštų, iš pasikalbėjimų su rašytojais, iš knygų, o daugiausia pats per save ėmė po truputį ir lotyniškai skaityti, o Dievas ir gamta, ko stigo, dadūrė — ir jis subrendo ir ėmė suprasti, kur juoda ir kur balta. Tame Rejui daug ką padėjo ir tai, kad jis iš prigimimo visuomet linko prie draugavimo su žmonėmis ir mėgo muziką. Jis stebuklingus tekstus ir įvairius eilėraščius, taip sau, nieko negalvodamas, rašė. O iš pat mažų dienų jis buvo labai įdėmus jaunuolis, taip kad niekuomet negalėdavo nusėdėti vienoj vietoj; medžioklė irgi jam daug ką padėjo". Po tėvo mirties Rejis visai susiprato: karštai mylėdamas savo tautą, jis paveldėjo nemažą turtą, o vesdamas gavo didelį dvarą. Gyvenimas jam plaukė linksmai. Jis, savo gerų draugų apsuptas, puotavo, medžiojo. Draugai už jo linksmą būdą jį labai mylėjo, o už gerus ir protingus patarimus vertino ir gerbė. Tad Rejis per ištisas dienas linksminosi, o naktimis sėsdavo rašyti. Jis apvažiavo visą Lenkiją, bet užsieniuose nė karto nebuvo. Ėmus Lenkijoj reformacijai platintis, Rejis persiskyrė su katalikų Bažnyčia ir kovojo su ja žodžiu ir raštais, kaip vienas didžiausių ir uoliausių naujo mokslo šalininkų. „Nei vieno seimo, nei vieno suvažiavimo ir nei vieno valstybės reikalo nepraleido", bet, nežiūrint į tai, kad abu Zigmantai jam buvo labai palankūs, jis jokių valdiškų vietų niekuomet nenorėjo užimti. Jis sakė, kad sunkiam gyvenime du visų kilniausieji perlai privalo būt saugojami: laisvė ir sąžinė, kurioms gyvenime gręsia pavojus"... Bet nuo atstovo garbingų pareigų Rejis nesišalino, ir jis ne vieną sykį dalyvavo seimuose, tardamas savo nuomonę apie valstybės ir tikybos reikalus.

Rejo nuopelnai nemirtingi, nes trumpai kalbant — *jis sukūrė lenkų tautinę literatūrą:* visų pirma dėliai to, kad jis ėmė rašyti lenkų kalba visai originaliai kūrinius, kuriuose atsispindėjo tų dienų tautos gyvenimas, o antra — dėliai to, kad jis buvo pirmas pasaulinis rašytojas, kuris rašė ne moterims bei tamsiems vargšams, o visai bajorijai. Jis pirmas parodė, kad literatūra gali augti tik gimta kalba rašoma, ir pirmas daugiausia prisidėjo prie to, kad lenkų kalba nugalėjo lotynų kalbą. Šitą savo milžininį nuopelną Rejis darė visai sąmoningai: karštai mylėdamas savo tautą ir tėvynę ir būdamas lenkas siela ir kūnu, jis kentėdavo ir gėdydavos, kad, kai „kiekviena tauta stengiasi juo gražiausiai papuošti savo kalbą ir darbus, gal kartais daug niekšingų ir nereikalingų dalykų prirašydama", Lenkai gi tik niekina savo kalbą ir neturi savo tautinės literatūros, ir dėliai šito „kitos tautos kartais klausia, ar Lenkija yra miestas, ar kažkokia šalis". Šit kas buvo skaudu Rejui! Jo tėvynės meilė negalėjo jam leisti, kad Lenkija, tokia didelė ir galinga šalis, neturėtų savo tautinės literatūros. Tad, pamatęs, kad apie savo literatūros sukurimą nemano net ir tie, kurie išėjo Italų universitetų mokslus, jis, būdamas prastas ir bemokslis žmogelis, griebėsi to

darbo ir ėmė rašyti, vaduodamasis sekančiu gražiu obalsiu: „Tegu visos tautos žino, kad Lenkai ne žąsys, kad jie savo kalbą turi".

Rejis, tiek proza, tiek ir eilėraščiais, rašė labai lengvai. Jo kalba buvo visai tinkama ir vaizdi, semiama iš tų dienų bajorijos kalbos, nors kai kada ir šiurkštoka, bet vis delto labai graži ir gyva. *Humanistu Rejis niekados nėra buvęs:* jis klasikų nepažino, knygose ieškojo ne grožio, bet išminties, nes buvo įsitikinęs, kad ne tai žmogui reikalinga, kas linksma, o tik tai, kas moko. Tad ir pats rašė tik tam, kad mokytų savo skaitytojus. Ir tik vieną kūrinį jis parašė, kuris linksmina, o ne moko. Tai: *Figliki albo rozliczných ludzi przypadki dworskie, które sobie zatrodnionych myślach dla krotofile, wolny będąc, czytać morzesz.* Tai linksmų ir vietomis labai šiurkščių ir biaurių apysakėliu rinkinys, kuris puikiai vaizduoja nelepų XVI amžiaus bajorijos ūpą.

Paskui Rejis visų daugiausia rašo, kaipo lenkų tautos mokytojas. Pats būdamas giliai tikįs žmogus, jis geidė ir savo skaitytojų širdis palenkti prie Dievo ir tuo tikslu rašydavo šventas giesmes, versdavo psalmes, o būdamas uolus kalvinas, stojo kovoti su katalikų Bažnyčia, pašiepdamas jos kunigus ir jos pamaldų apeigas. Norėdamas platinti Lenkuose šv. Raštą, savo mėgiamiausią knygą, jis parašė milžinišką kūrinį *Postylla,* kuriame išdėstė prastiems žmonėms krikščionių moralybės dėsnius. Tame jo kūriny nėra mokslingumo, bet jis pasižymi savo prastumu ir nuoširdingumu, o taip pat ir gražia meile prie Dievo ir žmonių.

Ir pasaulinio turinio raštuose Rejis moko savo skaitytojus, kaip reikia atlikti savo prievoles prieš Dievą, Tėvynę ir žmogų, ir ragina juos siekti doros, kurią jis laikė svarbiausiu žmogaus gyvenimo tikslu.

Rejis buvo ne tik lenkų bajorijos mokytojas, bet ir jos gyvenimo ir papročių vaizduotojas, o drauge ir nepaprastas satirikas. Jo raštuose pilna paprotinių vaizdelių, gyvai pasemtų iš tų dienų gyvenimo ir labai puikių, nes Rejis turėjo didelių gabumų pastebėti neigiamų ir juokingų gyvenimo apsireiškimų. Kaipo mokytojas, Rejis dažnai kartoja tik tai, ką pats iš knygų yra pasėmęs, bet, kaipo lenkų papročių vaizduotojas ir kaipo satirikas, jis visai nepriklausomas ir perdėm giliai tautiškas. Kiti rašytojai jį peraugo savo žiniomis, gražiu stiliumi ir grožio nuovoka, kurių Rejis ne kiek teturėjęs, bet nė vienas XVI amž. rašytojų negali susilyginti su juo, kaipo tų dienų visuomenės gyvenimo vaizduotoju. Rejo raštai — tai puikus lenkų bajorijos papročių veidrodis, ir tai jiems teikia nepaprastos vertės. Daugiausia vertės turi šie jo trys veikalai: *Krótka rozprawa, Wizerunek* ir *Zwierciadło.*

28 §. *Krótka rozprawa między trzemi osobami: panem, wójtem a plebanem* (1543) — visų geriausia XVI amž. lenkų satira. Trys kalbantieji tarp savęs asmenys: ponas, vaitas ir klebonas, tai trijų visuomenės luomų atstovai: bajorijos, valstiečių ir dvasi-

ninkų. Ponas su vaitu murma ant tinginiavimo, o ypač ant kunigų gobšumo, kurie plėšia savo parapijiečius. Klebonas ginasi iš visų jėgų ir, tuo pačiu atsimokėdamas, nepalieka nė vieno sauso siūlelio ant bajoro, be atodairos prikaišiodamas: teisėjams ir valdininkams — plėšimus ir kyšius, atstovams ir sanatoriams — jų privatą, o visiems— norą pralobti. Vaitas skundžiasi valstiečio sunkia padėtimi, kurį visi, kas tik Lenkijoj gyvena, plėšia ir spaudžia, kad jis geriau jau norėtų mirti, negu taip gyventi. Skundžiasi ir ponas, kad jam irgi sunku gyventi šiame pasauly, nes jį žudo paperkami teismai, o tap pat ir tarnavimas kariuomenėj. Pagaliau ponas drauge su vaitu prikaišioja bajorijai, kad pastaroji leidžia tiek daug pinigų graikštiems valgiams, gėralams ir papuošalams ir kad ji, vieton prižiūrėti savo ūkį, vien tik lėbauja bei medžioja ir t. t. Vienu žodžiu — *Trumpas traktatas*—tai kunigų ir bajorijos pašiepimas.

29 §. Didžiausias Rejo veikalas—tai eiliuotoji didaktinė poėma *Doro žmogaus gyvenimo nuosavus paveikslas (Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego),* turįs savy daugiau, negu 12.000 eilučių (1558). Jo turinys šitoks. Graikų filosofas Hipokratas mokė, kad jeigu žmogus nori būti teisingas, visų pirma turi stengtis įsigyti dorybės. Šis mokslas patiko kažkokiam jaunuoliui, kuris, norėdamas dar labiau įsitikinti jo teisėtumu, išvyko pasaulin ir, vaikščiodamas nuo vieno galvočio pas kitą, stropiai klausė jų mokslų; bekeliaudamas jis prityrė įvairiausių nuotykių, pažino daug vietų, matė net ir pragarą su dangum, kol pagaliau visai įsitikino, kad žmogus be dorybės — ne žmogus.

Mintį šiam vaikalui Rejis paskolino iš lenkų humanisto Polingenijaus lotynų kalba parašytos poėmos *Zodiacus vitae,* iš kurios jis daug vietų paėmė, nieko nekeisdamas, bet ne vieną vietą ir praleido bei pridūrė ir visam veikalui suteikė originalumo ir visai jį sulenkino. Nors, tiesa, kad junuolį moko senų gadynių filosofai: Diogenas, Epikuras, Anaksogoras, Sokratas, Platonas, Aristotelis ir kiti, tačiau visi jie kažkaip stebuklingai primena Lenkus, puikiausiai žino lenkų bajorijos gyvenimą, perkūnuoja jos ydas, kalba apie bajorų herbus, apie katalikų kunigus ir t. t. Pavyzdžiui, labai juokingai atrodo Diogenas, kai jis nuodugniai išvardija lenkų valgius! Humanistai pašiepdavo Rejį, bet paprastoji, mažiau išsilavinusi bajorija labai maloniai skaitydavo tą Rejo poėmą, iš kurios sužinodavo daug įdomių dalykų apie Dievą, gamtą ir žmogų.

Rejis mokė, kad Dievas yra aukščiausia, tobūliausia ir galingiausia būtybė, ir kad žmogus prieš ją, tai tik kaip musė prieš kupranugarį bei uodas prieš jautį. Dievo didybės nenupasakos „jokios lūpos" („żadna gęba"). Jis valdo visą pasaulį, be jo valios niekas nesidaro: „Mažiausias paukštelis, žvėrelis, medelis, žolelė, smulkiausias krūmelis — visa tai Jo stebuklingoj Apveizdoj randasi", tai ką gi prieš Jį reiškia žmogus, kuris tik „dėkingas žvėris Dievui!" Tačiau kai kada Dievas savo valdžios dalį suteikia ir kitiems su-

tvėrimams. Pavyzdžiui, piktus žmones valdo velniai, o plėšrius žvėris — „planetos“, „nes kas gi tai būtų per Dievas, jeigu Jis turėtų rūpintis tuo, kaip luokį teisti, arba, kaip vilką bausti?“ Bendrai imant, Rejo pažiūros į Dievą naivios, bet užtat meilės jausmai Jam labai nuoširdūs ir begaliniai gilūs.

Visas Rejo mokslas apie gamtą nieku nesiskiria nuo viduramžių mokslo. Apie Koperniko išradimą niekur nė žodžio. Saulė ir planetos sukasi apie žemę. Žodžiu — viskas pasauly juda, tik viena prakeikta žemė, — „toji, būdama sunki, nuolatos liekti tam pačiam savo alpume ir niekados nepajuda: ji kaip akmuo guli“. Žemę apsupa oras, kurio mes nematome, bet vis delto jaučiame, kai vėjas pučia. Vėjai būna šalti ir karšti ir, be to dar, užkrečiami iš velnių malonės. Viesulas, kuris išgriauna doram bajorui pašiūrę, irgi nelabojo padaras. Virš oro skraido vanduo miglos pavidalu, virš vandens — ugnis, virš ugnies — planetos, virš planetų — dangus, kuriame gyvena pats Dievas. Danguj, tur būt, labai gražu, nes jeigu jau nykią žemę puošia kalnai, marios, augalai, žvėrys ir žmonės, tai ką jau bekalbėti apie dangų?

Gamtos grožį Rejis labai gyvai jautė, tad jo poėmoj gamtos aprašymas — pirmas lenkų poezijoj. Ypač gražiai jo vaizduojama rytas ir vakaras.

Rejo poėmoj nestinga ir fantastinių aprašymų, pavyzdžiui, pragaro, kuris, jo įsivaizdavimu, tai — gilus slėnys, velnių ir pasmerktųjų apgyvendintas.

Visų smulkiausiai Rejis dėsto savo skaitytojams mokslą apie patį žmogų. Geras Dievas apdovanojo žmogų ne tik protu, bet ir laisva valia. Nors tiesa, esąs pasauly kažkoks *fatum* (likimas), bet jo valdžion pakliūna tik nedori žmonės. Kolei žmogus pildo Dievo įsakymus, tolei jis turi laisvą valią, bet vos tik jis atsigręžta nuo Dievo, kaip bematant *tas fatum* jį jau veda, kaip asilą, prie viso pikta, taip kad jis „albo się stłucze, albo marnie zginie: a tym kształtem schodzimy, jako ine swinie!“ Žmogus turi teisės siekti laimės, bet kur gi ji yra, toji laimė? Juk ne turtuose. Nors protingas žmogus ir tapo visų sutvėrimų viešpats ir sukrovė daug turtų, bet jis negali jų savintis: žmogus yra tik Dievo dovanų aikvotojas ir po mirties jis privalės Dievui duoti apyskaitą. Be to dar, kas turtingas, tas niekados ramumo neturi, nes visados bijo vagių. Turtai, tai — „slapti nuodai“. Vienu žodžiu — žmogaus gyvenimas nykus: net ir naktį žmogus kenčia, nes jį kanda blusos ir musės. Vertybes gyvenimui suteikia tik viena dorybė. Tik ji viena yra didžiausia žmogaus laimė ir brangiausias jo turtas, brangesnis net už auksą, sidabrą, deimantus ir žemčiugus. Prieš ją nieko nereiškia nei turtai, nei grožis, nei garbė, nei mokslingumas. Todel visų svarbiausias auklėjimo uždavinys — įskiepyti vaiko širdin dorą. Mokslu vaiko nereikia varginti, nes dauguma mokslų tik užtemdo jauniems vaikams galvas, o lygiai ir iš senų gadynių poetų nieko doro ne-

pasisemsi. Žodžiu sakant, „raštas — bereikalingas žaislas", jeigu jame nesiranda doros mokslo.

Rejis nejautė senų mitologijos padavimų grožio ir nesuprasdamas, kad mokslas, augindamas protą, daro žmogų kilnių, laikė jį tik priedu moraliniam auklėjimui: „dora kilnesnė, mokslo papuošta".

Prisilaikydamas pažiūros, kad vien tik dora suteikia žmogui vertės, Rejis tomi pačiomi akimi ir į bajoriškumą žiūri. Žmonės turi „klaidingą supratimą apie bajoriškumą", kad tik tas bajoras, kas gali pasigirti garbingais protėviais. Rejis kitaip manė, nes jis matė, kad žmonės labai dažnai išsigimsta: „Protėvis nežinau koks buvo — bet ainį beveik galėčiau pasturgaliu vadinti visais atvejais". Ir tie klysta, kurie bajoriškumo mato turtuose arba herbuose, nes tikro bajoriškumo teikia tik asmeniški užsitarnavimai ir dora.

Rejis toj savo poėmoj ne vien tik moralistas, bet ir satirikas. Jis, kaip savo *Trumpam traktate,* taip ir čia smerkia lenkų bajorijos gyvenimo neigiamas puses, puldamas jos triukšmingas puotas ir girtuokliavimą, namų ir rūbų prabangingumą ir, apskritai, visą jos nereikalingą gyvenimo perteklių. Be to, Rejis apgailestauja, kad Lenkijoj nėra teisingų teismų, kad turtingas visada laimėja bylą, nuskriausdamas varguolį, kad bajorija nesirūpina tėvyne, nesaugo jos sienų; paskui prikaišioja dvasininkams jų nemoralybę ir gobšumą, pašiepia katalikų Bažnyčią ir t. t. O tie jo satiros vaizdeliai, kurių tokia daugybė *„Paveiksluose",* visi trykšte trykšta gyvybe ir tikra teisybe. O visų geriausieji, tai *Linksma satira iš šeiminінio gyvenimo rūpesčių (Wesoła satyra na kłopoty życia rodzinnego) ir Bajorų puotų ir girtuokliavimų aprašymas (Opis uczt i pijatyk szlacheckich),* kurių ir pats autorius nesišalindavo, nors ir visuomet patardavo „nuosaikiai" gyventi.

30 §. Rejis savo gyvenimo pabaigoj, trokšdamas palikti apie save „doriems riterių luomo žmonėms" (t. y. bajorijai) atminimą, parašė (1568) didelį veikalą, vardu: *Veidrodis (Zwierciadło),* kuris susideda iš keletos kūrinių, parašytų proza ir eilėraščiais. Plačiausia ir įdomiausia jo dalis, tai — *Doro žmogaus gyvenimas (Żywot człowieka poczciwego),* parašytas sekant vokiečiu humanistu, Reinhardu Lorichiusu, autorium lotyniškos knygos *Apie kunigaikščio auklėjimą,* kuri 1558 metais buvo išversta lenkų kalbon šiuo pavadinimu: *Księga o wychowaniu i o ćwiczeniu każdego przełożonego.*

Doro žmogaus gyvenimas susideda iš trijų knygų. Pirmoj knygoj kalbama apie bajoro jaunystę (nes Rejis, sakydamas „doras žmogus", turi omeny vien tik bajorą ir, be to dar, gerai pasiturintį). Dievas sutvėrė žmogų tam, kad pastarasis Jam ištikimai tarnautų, t. y. kad būtų doras. „Dievas nenori, kad kas būtų piktas", ir žmogus gali tą Dievo valią išpildyti. Tiesa, žmogus gimdamas atsineša pasaulin šį bei kitą būdą (temperamentą), tačiau yra gali-

mybės nukreipti įgimtą temperamentą į gera per auklėjimą. Tad apie bajoro auklėjimą Rejis labai nuodugniai ir plačiai kalba.

Vaikas privalo prastai valgyti ir kukliai puoštis. Nuo pat mažens reikia budėti prie jo įpročių, saugant jį nuo piktų pavyzdžių ir mokant jį doros. Todel ir „preceptorius" (auklėtojas) turi būti „doras, rimtas, blaivus ir nuosaikus". Svarbiausias auklėjimo tikslas tas, „kad vaikas, kuris jau ima bręsti, mokytųs suprasti, kas yra Dievas ir kas yra Jo valia". „O kada vaikas po truputį to išmoks,... tai jau paskui ir prie kitų mokslų jam bus lengviau prieiti. Tad tegu jo iš pat mažens nevargina gramatikomis, logikomis, aritmetikomis..., arba miglotomis poezijos pasakomis"; „nes kas jam gali rūpėti, kaip Circes žmonėms galvas mainydavo, arba kaip Ulixes plaukydavo, arba kaip Alenytė išdykavo bei ką Penelopa veikė?" Paskui jau, pamažėl, kai vaikas jau ko kita pramoks, nekenkia jam pramogai ir skaityti. Bet tegu skaito anų garbingų, seniau gyvenusių žmonių istoriją, kokie jie buvo išmintingi, kaip jie nieku daugiau nesirūpindavo, kaip tik garbe, dora ir teisingumu... Be to, nereikia labai varžyti prigimties, nes mes matome, kad kiti vaikai taip užsiskaito bei susimąsto, kad net atminties nustoja ir nualpsta, kas ateity jaunai galvai gali kenkti". „O juk ne tik skaitymas, bet ir dori pasikalbėjimai gali lavinti protą .., nes jau senai yra sakoma, kad gyvas balsas visuomet yra geresnis, negu padvėsusi oda, iš kurios daro pergamentą". Rejis pataria atydžiai kreipti domės į mankštymąsi ir į žaislus: „Paskui, kai jau vaikas pasiūgės, jam nekenkia po pasiskaitymo ir ko kito pasimokyti, sakysim, ant arklio užsėsti ir pasijodinėti, kad, reikalui esant, jis mokėtų su juo apsieiti. O jeigu vaikas galėtų jau ir ietį pakelti, tada jam ir su ja nekenkia pažaisti: pataikyti ja į žiedą bei į kepurę... Taip pat jam nekenkia doroj ir blaivioj draugijoj pasėdėti, pajuokauti... Taip pat jam nekenkia kartais ir pasimokyti pašokti ir liutnia paskambinti: visa tai — dori žaislai. Nejau būtų geriau, kad jis, kaip meitelis, gulėtų migy ir veltui laiką leistų, kuris yra brangus perlas?"

Ir tai jau visas, juo supratimu, auklėjimas! Apie viešas mokyklas, apie universitetą — nė vieno žodžio! Pasimokys ponaitis namie ir tegu sau važiuoja užsienin, kad ten „prisižiūrėtų tiems gražiems, rimtiems ir pastoviems žmonių darbams, kad laiko veltui neleistų, bet įdomautųs dorais žmonių reikalais ir naudingais mokslais ir kad bereikalingai nesivargintų, besibastydamas po kalnus, uolas ir kitas pavojingas vietas... Nes mažai ką tepadėtų, nors jis ir pamatytų liepsnojančią Etną, sraunias upes, rūsčiai audringas marias, banginius jose plaukiojančius, dainuojančias sirenas, krokodilus bei skraidančius slibinus, miestus, pilis ir rūmus, įvairiai spindančius, — jeigu jis sugrįžtų namo, nieko nepramokęs. Ten reikia ko kito daugiau žiūrėti, negu tai, ką akys pamatytų: daug svarbiau, kas protą didina ir džiugina ir gražių bei dorų dalykų moko... Sugrįžęs namo, jaunas bajoras privalo atlikti praktiką arba didiko

namuose, arba, dar geriau, kariuomenėj. O atlikęs praktiką, tegu grįžta savo kaiman, nes jis jau visai „baigtas žmogus“ (nors, tiesa pasakius, jis nieko nemoka!) ir Rzeczypospolitos pilietis.

Antrą knygą Rejis paveda „doro žmogaus vidutiniam amžiui“. Jaunas ponas, apsigyvenęs ūky, geriausiai padarys, jeigu apsives su ne turtingesne ir ne su biednesne už save, bet su „lygia“ sau turtais ir padėtimi. Tačiau gyvendamas šeimynos laimėj ir besitrūsdamas apie ūkį, bajoras neprivalo užmiršti ir „savo prievolių Rzeczypospolitai ir savo tėvynei“: „taip pat stenkis pernelyg nesirūpinti namais, kad nebūtum, kaip meitelis peniukšlių tvarte arba kaip sausas kelmas lauke, už kurio užkliūna žagrės!“ Gražiausiai gi tarnauja tėvynei tas, kur brangina atstovo aukštą padėtį, dorai eidamas savo pareigas, kas nėra jau taip lengva, „nes toks žmogus turėtų būti kaip Dievo angelas“: „nes jeigu kiekvienas doras ir akylus žmogus privalo savo liemenį taip apžiūrinėti, taip puošti, taip gerbti, jog jis kiekvienam atskirai pasirodytų geru, doru ir gražiai pasipuošusiu, — jeigu jis taip privalo rūpintis tik savimi, tai kas gi bus, kai jis visus aukštus ir garbingus asmenis paims savo žinion ir globon, kurie jo dorybei paves visus savo perlus, t. y.: savo teises, laisvę, gyvybę ir turtus!“ Kitų viešų pareigų Rejis nepataria branginti: „Na, jeigu atsitiktų, kad tave kviestų užimti valdišką bei kokią kitą vietą, tai jei tu galėtum be jos apsieiti, ar tik ne geriau būtų..., nes ten jau brangiausieji doro žmogaus perlai turi būti parduoti: visų pirma — laisvas gyvenimas... paskui taip pat ir sąžinė“...

To, kad tėvynei, tur būt, verta „laisvą gyvenimą“ paaukoti ir tuo pačiu metu nesutepti savo sąžinės, Rejis nesuprato. Tik apie vieną valdišką vietą jis daug ir plačiai kalba, būtent — apie senatoriaus, kuriam jis liepia ne tik karaliaus patarėju būti, bet ir saugoti jo dorą ir stengtis sulaikyti jį nuo nusidėjimo.

Nuo senatoriaus Rejis grįžta prie bajoro ir moko jį, kas tai yra tikras bajoriškumas, smulkiai vystydamas mintį, jau *Paveiksluose* pasakytą, kad tik tas bajoras, kas doras. Visų labiausiai bajorą turi puošti „šventa teisybė“, o „kur teisybė susuka sau lizdą, ten jau ir teisingumas, ir pastovumas, ir nuosaikumas, ir sumanumas, ir visos kitos dorybės šalia jos turi apsigyventi“. Visų biauriausia gi tikro bajoro dėmė, tai — „nepadorumas, gobšumas“ (t. y. pinigų ir apskritai — turtų geidimas), nes tai yra „kitų nuodėmių šaltinis ir šulinys, ypač — neteisingumo,“ nes gobšus bajoras nesiklausia, kokiu būdu įsigyti dvarą: „vis viena, kaip ir kur nučiupti, kad tik gerai rūktų“. Didžiausia gi priežastis pinigų geidimo — pernelyg didelis jų aikvojimas, pamėgimas didžiuotis ir pertekliauti: bajorui reikalingi pinigai, kad jis juos išleistų „stebuklingiems rūbams“, „brangiems vežimams“, „prasimanytiems valgiams“ ir „nenuosaikiam girtuokliavimui“. Visiems tiems prabangos apsireiškimams Rejis daug vietos paveda, pasipiktindamas ypač girtuokliavimu ir smulkiai aprašydamas girtuoklio „gražius darbelius ir išvaizdą“,

(„nadobne sprawki i postawki"), kuris, „prisigėręs mielių, kaip kiaulė, kriuksi ir spiaudo sau ant pilvo, o seilės jam iš gerklės teka, kaip iš mirkusių kanapių, ir akys jam spindi, kaip pelei, iš miltų išlindusiai; jis savo rūbus aplaisto, o kartais juos velka purvų; galva jo apsvaigus, tad murma, pats nežinodamas ką; visus keikia ir bara; kad ir panorėtum jį gražiais žodžiais sudrausti bei prakalbėti, bet kas iš to: jis vis tiek nesupras, nes jis, kaip gandras klegena, bei kriokia, kaip meitelis. Jeigu jis užsimano dainuoti, tai, kaip veršis, baubia; jeigu jis užsimano šokti, tai slidinėja, kaip ožys ant ledo; jeigu jis užsimano myluoti, tai snaudžia arba užmiega ant stalo; o visais savo pasielgimais jis greičiau panašus į kažkokį gyvulį, negu į žmogų".

Iš gobšumo kyla ir „pilka puikybė": turtingas bajoras didžiuojasi savo turtais, „riečia nosį", „kelia balsą", iš aukšto žiūri į mažiau pasiturinčius, kurie „akyse pataikauja, o už akių visi juokiasi, visi apie tave kugžda, visi, nors už akių, tave niekina"...

Pagaliau ir rūstybė (neapsimąstymas) yra biauri bajorijos dėmė, nes „joj glūdi visos sunkios nuodėmės". Kas nori būti tikru bajoru, tas privalo nugalėti visus piktus geidulius ir ugdyti dorybes, kame daug ką gali padėti draugavimas su geru ir išmintingu žmogumi, nebekalbant jau apie tai, kad geras draugas puošia ir saldina gyvenimą. O jeigu bajoras ne vien tik savimi rūpinsis, bet ir kitiems teiks geradėjiscių, tada neaplenks jo didžiausia dovana šiame pasauly — geras vardas. Antra knyga baigiasi smulkiu aprašymu „doro žmogaus" laimingo ir ramaus gyvenimo kaime, šeimynos glūsniny, besitrūsant savo ūky ir smagiai praleidžiant laiką. Tie vaizdeliai, kurie yra geriausi visame *Gyvenime,* puikiai piešia lenkų bajorijos XVI amž. ūkininkavimo ir kaimo gyvenimo pamėgimą.

Trečia knyga apie bajoro senatvę — visų mažiausiai įdomi, nes joj vaizdelių, aprašančių papročius, beveik visai nėra. Bet užtat joj yra moralinių traktatų apie sanatvės rimtumą, apie dieviškas palaimas, apie dorybę ir apie mirtį. Tos knygos vedama mintis yra ta, kad senatvė nėra nelaimė, nes ir ji turi savo grožybių, ir kad doram žmogui neprivalu bijoti mirties.

Doro žmogaus gyvenimas — geriausias Rejo veikalas, nes jis ir *geriausiai apdirbtas, ir vienon krūvon sutraukia visus autoriaus moralinius mokslus, ir turi savy daugybę paprotinių vaizdų.* Tiesa, moralybės mokslai ne Rejo nuosavybė: jis juos semia čia iš švento Rašto, čia iš senųjų bei naujųjų autorių, bet papročių vaizdus jis ėmė ne iš knygų, o tiesiog iš gyvenimo, ir iš visų jo raštų *Gyvenimas — įsekmingiausias XVI amž. lenkų turtingos bajorijos paveikslas.* Be to dar, *tas veikalas puikiai vaizduoja doro, bet prasto bajoro pažiūras į gyvenimą:* nedaug mokytis, ramiai ir šviesiai sau gyventi kaime, džiaugtis turtais ir šeimynos laime, o viešos tarnybos, išskyrus atstovo garbę, kiek galima vengti, nes ji trukdo „laisvą gyvenimą"! Tad tokių pažiūrų

turėjo į gyvenimą ne vienas XVI amž. bajoras, taip į gyvenimą žiūrėjo ir Rejis, žmogus geras ir doras, bet, kaipo bemokslis, neturįs platesnės pasaulėžiūros; tėvynę jis giliai mylėjo, bet gerai nežinojo, kaip jai tarnauti.

31 §. Kad Rejis mylėjo Lenkiją, tam įrodyti yra jo gražus veikalas, patalpintas tam pačiam *Veidrody*, antrašte: *Bendras visos Karalijos nusiskundimas mūsų geroku nerūpestingumu* (*Spólne narzekanie wszej Korony na porządną niedbałość naszę*). Tame veikale Rejis karštai kalba apie Lenkiją, apie jos dorybę ir galingumą, apie juos išteklius ir turtus, apie Lenkų narsumą ir drąsą, bet giliai apverkia netvarką ir teisingumo stoką ir pranašauja liūdną ateitį, kaipo Dievo bausmę už nuodėmes.

32 §. Gimtos kalbos lenkų literatūroj sutvirtinimo nuopelnais su Reju dalijasi žemietis ir rytietis, sieradietis bajoras, *Martynas Bielskis* (1495—1575). Jis neturėjo nei įžymaus talento, nei Rejo lengvo stiliaus, tačiau, nepadėdamas knygų ir nenuilstamai trūsdamas, įgijo daugiau, negu pastarasis, žinių ir išdirbo gilesnę pažiūrą į gyvenimą: Rejis skelbė, kad „raštas—bereikalingas žaislas", kad žmogus turi tik dorybės siekti; Bielskis mokė, kad „žmonės be rašto pasauly gyveno ne kitaip, kaip gyvuliai, kurie vien tik pilvu rūpinas"; jis suprato, kad neišsilavinęs žmogus negali būti doras, nes nežino, kaip siekti dorybės; kad mokslas—tai vienas didžiausių turtų šiame pasauly, nes jis, lavindamas ir turtindamas protą, moko žmogų, kaip jis turi gyventi, teikia jam ne tik dorybės, bet ir gerą vardą ir laimės. Šia savo nuomone jis norėjo įtikinti skaitytoją, *trośko šviesti ir auklėti lenkų visuomenę*, ir dar keletą metų prieš Rejo pasirodymą (1535) išvertė iš čekų kalbos knygą apie senų filosofų (Taleso, Solono, Likurgo, Cicerono, Senekos ir kt.) gyvenimą, mokslą ir doringumą, antrašte: *Filosofų gyvenimai Żywoty filozofów*, turėdamas tikslą iš vienos pusės prisidėti prie „lenkų kalbos išsiplatinimo", kuria „anksčiau del jos sunkumo nedaug buvo rašoma", o iš antros pusės — parodyti skaitytojams, kad „negali būti išgalvotos didesnės geradėjistės, kaip mokslas".

Kilniausiu ir naudingiausiu mokslu jis laikė istoriją: „Istorija yra gyvenimo mokslas. Ji, kaip šventi paveikslai bei žvakės, nušviečia žmonėms protą, saugo mus nuo piktų nuotykių ir paveikslingai mus veda prie gera, kad kiekvienas būtų atsargesnis ir pasisemtų iš žmonių darbų įspėjimo, nes kiekvienam yra lengviau pastebėti kitų ydos, negu savo". Tuo tarpu Lenkų literatūra neturėjo tų dienų surašytos istorijos. Tad Bielskis, trokšdamas, kaip sako, „savo mylimiesiems broliams ištroškusias ausis pripyldyti įvairių nuotykių skaitymu", nusprendė ją parašyti. Jis uoliai ėmėsi darbo, perskaitė visą eilę vadovėlių ir istorinių veikalų, Vokiečių ir Italų mokslininkų, lotyniškai parašytų, be to, keletą čekiškų knygų ir iš jų sudarė (1551) plačią *Viso pasaulio kroniką* (*Kronika wszystkiego świata*), kuri taip godžiai buvo skaitoma, kad netrukus rei-

kėjo ją antrą kartą leisti (1554), o paskui ir trečią (1564). Bet ir buvo ką skaityti: toj knygoj Bielskis nupasakojo senų tautų istoriją nuo pasaulio pradžios, vadinasi — ir apie Žydus, ir Asiriečius, ir Babiloną, ir Persus, ir Romėnus; paskui viduramžių istoriją, lygiai bažnyčios, lygiai ir pasaulinę; naujesnius vakarų Europos istorijos nuotykius reformacijos gadynėj, kurios Bielskis buvo uolus šalininkas; be to dar, atskiras vietas pavedė Turkų, Čekų, Ungarų ir Rusų istorijoms; išdėstė visuotinąją „kosmografiją" (t. y. geografiją), smulkiai aprašydamas įvairias pasaulio ypatybes, o dar plačiau papasakojo „apie marių salas, naujai rastasias, kurios gali būti vadinamos nauju pasauliu", t. y. apie Amerikos atradimą. O savo gyvenimo pabaigoj visai smulkiai aprašė paskutinį teismą.

Mokslo vertės *Pasaulio kronika* neturi, nes Bielskis nors ir daug skaitė, bet nebuvo mokslo vyras, negalėjo kritiškai mąstyti ir nemokėjo atskirti tiesos nuo netiesos. Jis manė, kad visa, kas tik atspausdinta, tai ir tiesa. Tad jis be jokio abejojimo drauge su kitais kartoja, kad, pavyzdžiui, Aleksandras Makedonietis „leidosi mariosna stiklinėj dėžėj, norėdamas matyti marių gelmes"; kad „Jupitierius penkis kartus apėjo pasaulį ir mirė Kretos saloj; kad Arabijoj gyvena paukštis feniksas, kuris sulaukęs šešių šimtų šešiasdešimt metų amžiaus, sensta, daro sau iš miros, smilkalų ir rožių lizdą, atsigula ten — ir apmiršta", bet paskui „atgija, iš karto būna, kaip kirmėlaitė", paskui „kaip karvelis", o paskui „kaip erelis"; taip pat yra — pasakoja Bielskis — visokių keistų tautų, pavyzdžiui: „Satirai, miškų žmonės kalnuose arba nedideliuose miškuose būna, vaikščioja nuogi ir su žvėrimis gyvena, gauruoti; neturėdami jokios kalbos, jokių lūpų, jie negeria, nevalgo, tik nosimi alsuodami gyvena; Neurai (pas Totorius) kuriam laikui vilkais pavirsta" ir t. t. Bielskis taip pat nemokėjo atskirti svarbių įvykių nuo nesvarbių, ir dažnai daug daugiau vietos paveda anegdotams, negu svarbiems istorijos faktams. Bet nežiūrint į tai visa, jo *Pasaulio kronika* savo laiku buvo labai naudingas veikalas, kaipo *pirmas platus visuotinosios istorijos vadovėlis,* parašytas lenkų kalba, iš kurio galėjo sužinoti, kas dedasi plačiam pasauly net ir tie, kurie lotyniškai nemokėjo.

Atskirą savo *Pasaulio kronikos* dalį Bielskis pavedė Lenkijos istorijai, kuri, kaip jis gražiai sako, „mus, visus Lenkus, savo žinioj laiko, gaivina ir moko" („Nas wszech, Polaki, w swej ziemi chowa, żywi, ćwiczy"). Ir čia jis nėra savistovas istorikas: svarbiausiu jam išminties šaltiniu yra Miechovitos kronika (17 §); jis savistoviai pasakojo tik paskutinius Zigmanto Senojo viešpatavimo dienų nuotykius, pavyzdžiui — apie mūšį su Valakais prie Obertino 1531 metais (kuriame jis pats dalyvavo, vaduovaujant hetmanui Tarnovskiui), o taip pat smulkiai aprašė karaliaus laidotuves. Nežiūrint į tai, ir *Lenkijos kronika* yra svarbus veikalas, kaipo *pirma Lenkijos istorija, parašyta lenkų kalba.*

33 §. *Pasaulio kronikos* papildymu iš dalies yra *Riteriškas dalykas* (*Sprawa rycerska*), veikalas, kariame Bielskis pasakoja apie senų Graikų ir Romėnų, apie Turkų ir Rusų, Totorių ir Valakų ir, pagaliau, Lenkų karo mokslą (1569). Jis tą veikalą parašė turėdamas tikslą įtikinti bajoriją, pamėgusią ramų kaimo gyvenimą ir šalinančiasią riterių amato, kad tik toji valstybė gali būti rami ir galinga, kuri turi veiklią ir gerai išmiklintą kariuomenę; kad tauta, kurioj apmiršta riterių dvasia, anksčiau ar vėliau, turi žūti; o Lenkų visuomenėj, esant prie Zigmanto Augusto ilgai taikai, kaip tik ėmė apmirti riteriškumas, tad Bielskis troško jį prižadinti ir, drebėdamas del tėvynės ateities, šaukia bajoriją neužmesti riterių amato, pernelyg nepasitikėti taika ir atminti, kad tėvynė yra iš visur priešų apsupta: „Kiekvienas turi suprasti, kad mes, būdami pasaulio monarchų beveik vidury, ilgai taikiai gyventi negalime, nes tie galiūnai žiūri, kad tik savo valstybes didinti, o kitų mažinti: nuteiksi vieną, kitą surūstinsi, nuteiksi visus, vis tiek jie suras nelemtą priežastį sulaužyti taikai... Ką gi tuomet mes turime daryti?... Iš anksto apleidę savo namus ir perdidelius ūkius, o taip pat ir nereikalingas rietenas del tikybos, tokią apsaugą sudaryti, kuri būtų naudinga Rzeczypospolitai, atmindami tai, kad geriau doriai mirti, ginant savo gyvybę, žmonas, vaikus ir visą turtą, negu namie laukti gėdingos ir menkos mirties“.

Tas pats susirūpinimas Lenkijos ateitimi matyti ir trijose satirose (1566—1569). Bielskis, kuris būdamas jaunas pats kovojo už tėvynę, su skausmu širdy žiūrėjo į bajorijos nesirūpinimą savo šalimi: „Smolenskas paimtas, o jie — nė krūst; Slionsko senai jau nebeturim, bet niekas — nė žodžio; Totoriai rusiškas žemes šimteriopai terioja, o su jais kovoti niekas nesirengia“. Be to dar, Bielskis prikaišioja bajorijai nesantaiką, gobšumą, prabangingą gyvenimą, kaimiečių priespaudą, žodžiu — kyla prieš tą patį, prieš ką ir Rejis. Bet, kai Rejis tyli apie miestelėnus, Bielskis apie juos labai plačiai kalba: gyvendamas ilgą laiką Krokuvoj, jis gerai pažino miesto gyvenimą, savo akimi matė didelį amatninkų cechų išnaudojimą, pirklių ir perpirklių plėšimą — ir visa tai aprašė vienoj savo satirų.

Smulkiai aprašytas miesto gyvenimas, tai išimtis XVI amžiaus lenkų literatūroj, kuri atvaizduoja beveik tik bajorijos gyvenimą, nesirūpindama miestelėnais. Bendrai, visa bajorija nemėgo miestų ir niekino miestelėnus. Bielskis — anaiptol: jam miesto gyvenimas geriau tiko, negu kaimo. Jis ne su vienu miestelėnu draugavo, o matydamas, kad bajorija pernelyg surambėjo kaimo ūky ir nuprato nuo viešos tarnybos, protingai jai pataria nesišalinti miestų.

34 §. Bielskio *Pasaulio kronika,* talpindama savy ir Lenkijos kroniką, padėjo plačiai visuomenei pažinti savo šalies praeitį; žmonėms, vidutiniškai išsilavinusiems, jos visai užteko, bet humanistus

jį stebino tiek savo trumpumu, tiek ir naivumu bei prastumu. Plačios ir įžymios Dlugušo kronikos (9 §), kuri nebuvo atspausdinta, beveik niekas nebuvo skaitęs; Miechovitos kronika (17 §), atgrasindavo savo nevykusia lotynų kalba ir bendrai — gražios formos stoka. Tiesa, viešpataujant Zigmantui Senajam, vienas humanistų, Krokuvos kanauninkas, *Bernardas Vapovskis,* buvo parašęs taisyklinga lotynų kalba Lenkų kroniką, bet jis mirė jos neatspausdinęs. Tuo tarpu apsišvietę visuomenės sluogsniai būtinai geidė turėti knygą, kuri ne tik ryškiai atvaizduotų tautos praeitį, bet kad ji viliotų ir būtų gražiai parašyta. Be to dar, jie svajojo ir apie tai, kad ir svetimšaliai, pagaliau, sužinotų, kokia didelė ir garsi yra Lenkijos praeitis. Savaime aišku, kad tokią knygą reikėjo parašyti lotynų kalba, nes kitaip ją tik Lenkai būtų teskaitę. Šit tą lenkų humanistų svajonę įkūnijo Biečo (Karpatų pakalnėj) *miestelėnas, Martynas Kromeris* (1512—1586), turįs daug žinių, kurias jis buvo pasėmęs daugiausia Italijos universitetuose, įžymus humanistas, žinąs abi senas kalbas, valstybės vyras, kuriam Zigmantas Augustas ne vieną kartą pavesdavo rimtus valstybės reikalus. Tai buvo uolus katalikas, kuris reformaciją laikė didžiausia rykšte Lenkijai ir visam pasauliui, tad ir kovojo su Liuterio mokslu keturiais, puikia lenkų kalba parašytais, (1551—1554) *Dvariškio su vienuoliu pasikalbėjimais (Rozmowy dworzanina z mnichem)* ir visa mokslo lotyniškų raštų eile. Laikydamas kunigų luomą šventu, jis didžiavosi, kad pats esąs kunigas, bet ir su skausmu širdy žiūrėjo į katalikų kunigų ištvirkimą, griaunantį Bažnyčios autoritetą, ir visomis jėgomis kovojo su dvasininkų nedorumu ne tik žodžiu ir plunksna, bet, kaipo Varmijos vyskupas, ir darbais. Tiek Lenkų Bažnyčios istorijoj, tiek ir literatūros ir švietimo darbuose, Kromeris išgarsino savo vardą knyga: *Apie Lenkų kilmę ir darbus (De origine et rebus gestis Polonorum),* privedančia Lenkų istoriją iki Aleksandro mirties, nors, tiesa, tai tik Dlugošo ir Vapovskio raštų perdirbimas, tačiau *ji yra pirma lenkų kronika, parašyta gražia lotynų kalba, puikiu, maloniu, rimtu ir iškalbingu stilium, o drauge ji yra knyga, iš kurios ilgus metus Lenkai mokėsi savo gimtos istorijos* (1555). (XVII amž. pradžioj ją išvertė lenkų kalbon Martynas Blažovskis).

Tiesa, ne visi buvo patenkinti ta kronika. Dvasininkai ją gyrė, nes Kromeris kiekvienam žingsny gynė kunigų luomą ir jų nepriklausomybę nuo pasaulinės valdžios. Ir galingųjų ponų širdis papirko autorius, nes, kur tik galėjo, ten jis įrodinėjo, kad senatas (susidėdąs iš galingųjų didikų) daugiausia prisidėjo prie Lenkijos laimės ir galingumo. Bet bajorija truputį žvairavo į Kromerį, kad savo kronikos pradžioj jis aštriai ir akyliai griovė senų kronikierių pažiūrą, jog Slavai yra kilę iš narsių Vandalų. Bet už vis daugiausia murmėjo bajorija, kad Kromeris savo kronikoj pasakė ne vieną karčią teisybę, kaltindamas ją, kad ji negerbia nei karaliaus, nei Bažnyčios valdžios, kad kovoja su Bažnyčia, kad kesinasi ant

amžiais šventų jos teisių ir privilegijų, kad, bendrai, „niekina Dievo ir žmogaus teises“ ir stumia šalį anarchijos verpetan. Bajorijos seimų atstovus Kromeris vadina „pasiputusiais gaideliais“, žodžiu — jis nedraugingai nusistatęs prieš bajorijos įsigalėjimą valstybėj.

Tos išmintingos nuomonės, rodančios apie nemažą Kromerio proto akylumą, netiko bajorijai, pirma, del to, kad tiesa akis bado, o antra, kad ji, didžiuodamasi savo atstovais, net ir nenujautė, jog Kromeris teisybę sako, ir jog jo liūdnas nujautimas pasitikrins. Kas dar rūstino bajoriją, tai, kad Kromeris, kurio motina, tiesa, bajoraitė buvo, bet tėvas — miestelėnas, su užuojauta, o kartais net ir su padėka, atsiliepia savo kronikoj apie miestelėnus ir valstiečius, kuriuos bajorija vis labiau smaugė. Tad nesigailėta Kromeriui kandžiojimų, o tačiau labai gobšiai jį skaityta: bajorija galėjo nežinoti, kaip pykti ant Kromerio, bet už vieną turėjo jam būti ir iš tikrųjų nuoširdžiai jam buvo dėkinga: šit tas miestelėnas, bajorijos valdžios priešas, parašė veikalą, kurį skaitė ir svetimšaliai (jis net vokiečių kalbon buvo išverstas), o tai patiko bajorijos tautinei puikybei. „Kromeris — sako tais laikais gyvenęs Stanislovas Ožechovskis — paskelbė mus pasauliui; kas mes per tauta esame svetimiems žmonėms parodė: anksčiau svetimšaliai manė, kad Polonia buvo kažkoks miestas, taip, kaip yra Italijoj vienas miestas Bolonia... Mus Viešpats Dievas nušvietė Kromerio plunksna, pristatė mus svetimoms šalims, taip kad šiandien žmonės nebelaiko mūsų biauriais ir neišsilavinusiais, kaip prieš tai mus laikydavo, bet mus stato šalia „rinktinųjų protu, papročiais ir mokslu Dievo Bažnyčioj tautų“. O padėkos išreiškimu už tuos nuopelnus buvo viešа padėka, pasakyta Kromeriui (iš karaliaus Stepono priežasties) viso seimo, t. y. ne tik galingųjų didikų, bet ir paprastos bajorijos atstovų: buvo viskas užmiršta, ir liko atminty tik tai, kad jo kronika platino po pasaulį Lenkų valstybės vardo garbę.

35 §. Kronikos užbaigimu, „raktu pilnesniam ir tikslesniam istorijos supratimui“ (kaip sako Kromeris), yra *Lenkija, arba apie lenkų karalystės padėtį, tautas, papročius, tvarką ir viešus reikalus (Polska czyli o położeniu, narodach, obyczajach, urzędach i rzeczy pospolitej Królewstwa Polskiego),* lotyniškai *Polonia* (1575). Tas veikalėlis, lygiai kaip ir kronika, lotyniškai parašytas, yra be galo brangus ir įdomus: Lenkų žemė ir jos gamta (oras, žvėrys, augalai, iškasami žemės turtai), kaimų ir miestų gyventojai, jų užsiėmimai, papročiai, civilizacija, būdas; Rzeczypospolitos tvarka: karalius, senatas, administracija; teismai, mokesniai ir kariuomenė; seimai, dvasininkai — šit tos trumpos *enciklopedijos* turinys, kiekvienam būtinai reikalingos, kas norėjo išdirbti sau apie Lenkų žemę ir apie Lenkų XVI amž. valstybę supratimą. Ypač svetimšaliai, neturintieji apie Lenkijos gyvenimą supratimo, daug ką iš tos knygos galėjo išmokti: tad, kada Lenkijon važiavo Henrikas Valezjus, jam buvo įteiktas Kromerio „Poloniae“ rankraštis. O tos

knygos susidomėjimo įrodymui yra jos vertimai vokiečių ir ispanų kalbosna. Lenkų kalbon *„Polonia"* išvertė Syrokomlė, bet labai neįsekmiai.

36 §. Gyvas religinis bruzdėjimas, apėmęs Lenkiją XVI amž., prisidėjo ne vien tik prie daugelio atskirų žmonių protų išlavinimo, bet ir sušvelnimo jų jausmų ir persiėmimo krikščioniškos moralybės dėsniais. Vienas geriausių ir gražiausių to apsireiškimų, tai šaunus, lotynų kalba parašytas veikalas *De republica emendanda* (Apie reikalingumą valstybės atstatymo), kurio autorius *Andrius Fryčas Modževskis (Andrzej Frycz Modrzewski)* iš Valboro (1503—1572), gilaus proto ir karštos širdies žmogus, uoliausias lenkų XVI amž. krikščioninio teisingumo skelbėjas, karščiausias valstiečių ir miestelėmų gynėjas, lenkų XVI amž. minties garbė ir pasididžiavimas ir *vienas kilniausių rašytojų visoj tų dienų Europoj.* Savo gilias žinias jis yra įgijęs ilgomis studijomis pirma Krokuvos Akademijoj, o paskui Vokietijoj (Vitemberge ir Norimberge), kur, be senos literatūros, dar studijavo filosofiją ir teologiją. Nežiūrint senovės išminties pagarbos, jis nepersiėmė stabmeldžių dvasia: per visą savo gyvenimą buvo uolus Jezaus Kristaus išpažintojas, kurio mokslą laikė aukščiausia išmintimi ir didžiausia žmonijos laime. O vis delto, kai kas, pavyzdžiui, Hozjuš, jį kaltino, kad „jis atsižadėjo Kristaus". Tas tuo paaiškinama, kad Modževskis, paskendęs teologijos tirinėjimuose, geidė perdirbti ne tik katalikų Bažnyčią, bet ir jos mokslą, kad perdėm siekdamas ramybės ir taikos, jis stengėsi savo raštuose sutaikyti katalikiškumą su protestantizmu ir kad ilgainiui vis labiau tolo nuo katalikybės. Tas sukėlė prieš jį dvasininkų neapykantą, ir Modževskis taip uoliai buvo jų persekiojamas, kad buvo savo amžiaus pabaigoj priverstas slapstytis svetur. Ir ne tik nuo dvasininkų, bet ir nuo bajorijos kliuvo Modževskiui: jis buvo kaltinamas, kad nemylįs tėvynės, nežiūrint į tai, kad Modževskis taip karštai ir taip protingai mylėjo tėvynę, kaip maža kas ją taip mylėjo XVI amžiuj; jo protą ir kilnumą pažino tik atskiri asmenys (kaip antai: Zigmantas Senasis, Zigmantas Augustas, hetmanas Tarnovskis), platesnė bajorų visuomenė gi negalėjo jam dovanoti, kad jis drįso mokyti, jog bajorai esą nulipdyti iš to paties molio, iš kokio yra nulipdyti ir miestelėnai su valstiečiais.

Pirmas jo proto ir širdies balsas—tai lotyniška brošura(1543): *Quatuor orationes de homicidio (Apie žmogžudybės teisę).* Karaliui Albrachtui viešpataujant buvo nustatyta teisė: kas užmuš bajorą, privalo sumokėti 120 grivinių pabaudos ir sėdėti kalėjime vienus metus ir šešias savaites; kas užmuš valstietį, privalo sumokėti 10 grivinių pabaudos, o nuo kalėjimo paliuosuojamas; kadangi valstietis dažniausiai negalėdavo sumokėti 120 grivinių, tad už bajoro nužudymą mokėdavo kalėjimu iki gyvos galvos arba gyvybe. Prieš tą nežmonišką teisę kilo Modževskis, maldaudamas pirma Zigmanto Augusto, o paskui, tolimesnėse savo brošurose, senatorių, bajorijos.

dvasininkų, pagaliau visos Lenkų tautos, kad būtų panaikinta toji žiauri teisė, kad už žmogžudystę būtų baudžiama mirtimi, neatsižvelgiant į užmušėjo ir užmuštojo asmenį. Tačiau tai buvo tyrose šaukiančio balsas, nes tik neskaitlingi asmenys pripažindavo Modževskiui teisybę.

Tyrose šaukiančio balsu buvo taip pat ir brošura: *Oratio Philalethis,* kurioj Modževskis stojo prieš teisę, draudžiančią miestelėnams įsigyti dvarus (17 §). Ir šitą teisę Modževskis laiko nežmoniška ir žiauria: juk ir bajorai, ir valstiečiai, ir miestelėnai — visi lygiai naudingi savo šaliai, tad panaši teisė neturi jokio pamato ir priešinasi visoms Dievo ir žmonių teisėms; geriau jau visus miestelėnus apdovanoti bajorybe, negu juos slėgti tokia priespauda.

Tad jau pirmuose Modževskio raštuose pasireiškia jo šaunumas ir kilnybė, jo teisingumo jausmai ir krikščioniška meilė. Bet dar ryškiau ir gražiau suspindėjo jo puiki siela įžymiame veikale (1551) *Apie reikalingumą Rzeczypospolitos atstatymo,* susidedančiame iš trijų knygų: *apie papročius, apie teises ir apie karą;* prie naujesnių to veikalo laidų (1554, 1559) Modževskis pridėjo dar dvi knygas: *apie Bažnyčią ir apie mokyklas.* Šitą veikalą Modževskis parašė lotynų kalba, kad ir svetimšaliai galėtų jį skaityti; ir neapsivylė: jį skaitė mokyti europiečiai ir stebėjosi jo išmintingumu ir kilnumu. Ir nenuostabu, nes viso pasaulio literatūroj mažai tėra taip gražių, kilnių ir taip kiaurai krikščioniškos dvasios pilnų veikalų. Begalinė meilė Dievui, tėvynei ir žmogui — šit trys svarbūs jausmai, teikianti tam veikalui gyvybės.

Modževskis moko, kad *šventas Jezaus Kristaus mokslas, liepiąs visų labiausiai Dievą mylėti, o savo artimą, kaip save patį, riša pareigomis ne tik atskirus žmones, bet ir visą visuomenę, visas valstybes, visas tautas; kad vienintelis valstybės tikslas užtikrinti visiems be išimties gyventojams sąlygas, reikalingas pasiekti laimės, o kadangi nėra ir negali būti laimės be krikščioniškos dorybės, tad svarbiausias valstybės uždavinys — platinti ir stiprinti visuomenėj moralybę ir gerus papročius.* Kad žmonės vadotųsi dorybe, samprotauja Modževskis, kad juose sužydėtų geri papročiai, tai išsipildytų maldos žodžiai, kurios mus išmokė Jezus Kristus: „Ateik Karalystė Tavo!“ O geri papročiai tik tada sužydės, kada žmonės tvirtai ir giliai įtikės, kad pasauly yra tik viena dorybės tiesa: Jezus Kristus, Dievo meilė ir žmogus. Tad karštas geidimas, *kad Lenkija būtų krikščioninė valstybė ne tik savo tikyba, bet ir darbais, kad jon ateitų Dievo Karalystė,* — *šit kas Modževskio veikale yra vedama mintimi, kuri suteikia jo veikalui didžiausio grožio.*

Suprasdamas, kad dorybės pamatu yra geras jaunuomenės auklėjimas, Modževskis plačiai ypie tai kalba, ypatingai kreipdamas domės į vaiko būdo lavininimą krikščioninėj dvasioj. Bet jis žinojo,

kad vien būdą lavinti neužtenka: tikrai doru gali būti tik protingas žmogus, o proto teikia mokslas; iš tai seka, kad geras proto auklėjimas yra lygiai svarbus, kaip ir dorybės auklėjimas. Rejis to nesuprato, Modževskis puikiai supranta. Rejis nepripažino kitokių mokslų, išskyrus dorybę ir dar gal — istoriją: Modževskis piktinasi tuo, kad „dvariškiems ne tik rankų amatai, bet ir laisvi mokslai rodosi esą žeminantieji dalykai, tinkami „chlopams", todel jie ir gyvena tinginiaudami ir niekšaudami, užsiėmę šachmatais, kauleliais, gėralais, puotomis, ištvirkimais ir kitomis dvariškių limpamomis ligomis". Rejis nė vienu žodžiu neprisimena apie mokyklas: Modževskis joms paveda visą knygą, suprasdamas, kad „mokyklų darbas yra puikiausias ir visų naudingiausias žmonių reikalams"; tad ragina visuomenę aukoti gerų mokyklų steigimui, o apie mokytojus taip sako: „Aš niekados be ypatingo susikrimtimo negaliu žiūrėti į tai, kai matau, kaip už nieką laiko mokytojus, kuriuos privalėtų gerbti taip pat, kaip gydytojus, teisininkus ir kitus Rzeczypospolitai gerai užsitarnavusius žmones: juk mokytojas ne mažiau darbuojasi, kaip ir pastarieji, o jeigu be pastarųjų Rzeczypospolita negali apsieiti, tai kaip gi ji be mokytojų galėtų apsieiti, kurie uoliai platina mokslą, teikiantį daug naudos Rzeczypospolitai ir Bažnyčiai?" Rejis naiviai manė, kad protingu ir savo šaliai noudingu galima tapti taip sau, „žaidžiant", šio to besimokant, o Modževskis suprato rimto ir sistematinio mokslo reikalingumą: „Visi jaunuoliai, o ypač tie, kurie ateity Rzeczypospolitai tarnaus, privalo atsidėję stengtis, kad, dar tebebūdami jauni, mokytųs ir lavintųs moksle, būtiniems reikalams vesti... ir tegu nemano, kad lengvai ir kažkokiu prigimtu miklumu galima atlikti darbą; ne, tam reikalingas mokslas".

Tiek į auklėjimą, tiek ir į piliečio pareigas Modževskio pažiūros nepalyginti platesnės, negu Rejo. Rejis neva ragina pilietį prie viešos tarnybos, tačiau, išskyrus atstovo garbingą vietą, kitų pareigų jis nepataria branginti, nes „jos atima žmogui laisvą gyvenimą"; Modžeskis moko, kad niekam nevalia šalintis viešos tarnybos, nes „visų žmonių meilę viena tėvynė savy sukaupia, tad ją visų labiausiai reikia mylėti ir visus darbus narsiai ir drąsiai del jos pakelti". Žmogus „ne sau gimė, bet draugams, tėvynei ir Dievo tikybai tarnauti". Tad, kai Rejis kalba tik apie atstovo ir senatoriaus pareigas, Modževskis dėsto visų garbingų vietų ir įstaigų pareigas: pradeda karaliumi, kuris visiems privalo būti gero krikščionio pavyzdžiu, paskui gi jis smulkiai kalba apie senatoriaus, atstovo, teisėjo, seniūno (starostos), hetmano ir kitų pareigas ir privalumus, o be esančių jau Lenkijoj įstaigų, jis labai norėtų nustatyti dar keletą naujų, pavyzdžiui, elgetų prižiūrėtojo, moralybės saugotojų ir t. t., kurių svarbiausias uždavinys būtų budėti, kad visuomenėj būtų geri papročiai ir bausti nedorus žmones, ypač tinginius: nes, kolei žmonės patys dar neįgali saugoti savęs, iki tolei privalo kas nors prie jų budėti, saugodamas jų papročius ir versdamas juos teisėtos

bausmės pagalba prie gera. „Jeigu rimtas auklėjimas, gėda, gerumas, dori ir šventi papročiai kurioj nors valstybėj galios turėtų, tada ten... teisių nereikėtų, nes įstatymų nerašo geriems žmonėms, kurie ne iš baimės, bet iš savo kuklumo ir papročių doringumo yra paklusnūs“; bet tačiau žmonės dar pikti, tad įstatymai būtinai reikalingi. Visa tai, ką Modževskis kalba apie teisę, sudaro rimčiausią mintį ir drauge puikiausį jo veikalo papuošalą.

Graži yra mintis, kad *be teisės negali būti tikros laisvės*. Nes koks gi tikros laisvės pamatas? Bajorijos visuomenė manė, toks pamatas esąs tas, kad kiekvienas bajoras galėjo elgtis taip, kaip jis panori, neatsižvelgiant į tai, ar tai sutinka su įstatymais, ar ne. Modževskis mokė, kad tikras laisvės pamatas — tai „aklų, atkaklių ir ūmių širdies geidulių slopinimas“, t. y. tų geidulių, kurie stumia į pikta, nes jie laiko žmogų sunkiausioj nelaisvėj; taigi teisė kaip tik tam ir yra, kad juos pažabotų, t. y. — ji paliuosuoja žmogų iš nelaisvės. *Puikiai* sako Modževskis: „Tegu niekas nemano, kad Dievas per tai neturėjo savy laisvės, jog jis negali nusidėti; taip pat tegu niekas nemano būti nelaisvu todel, kad įstatymai ir rūsti bausmė neleidžia jam nusidėti“.

Bet visų gražiausia Modževskio minčių — tai jo *mintis apie visų visuomenės sluogsnių sulyginimą,* sekanti lygiai iš krikščioninių jausmų meilės ir teisingumo, lygiai ir iš gilaus įsitikinimo, kad tik tokie įstatymai naudingi Rzeczypospolitai, kurie teikia naudos visiems jos gyventojams; nes juk visi gyventojai teikia naudos Rzeczypospolitai, kuri „vien tik viena bajorija negali žydėti, nes kas gi mums ir gyvuliams duos maisto, jeigu nebus nė vieno artojaus? kas mums duos drabužių ir apdaro, jeigu nebus nė vieno amatininko? Kas atveš mums reikalingų daiktų, jeigu nebus nė vieno pirklio? Kas gi pagaliau bus bajoras, jeigu nebus nė vieno valstiečio?“ O jei taip, jeigu miestelėnai ir valstiečiai Rzeczypospolitai vienodai naudingi, kaip ir bajorija, tai ji privalo vienodai globoti miestelėnus ir valstiečius, kaip ir bajoriją.

Tatai nereiškia, kad Modževskis reikalavo visai sulyginti miestelėnus ir valstiečius su bajorais: priešingai, jis manė, kad Lenkiją valdyti gali tik bajorija, t. y. kad valstietis, pavyzdžiui, negali būti nei atstovu, nei senatorium (nebent jeigu prieš tai už savo užsitarnavimus ir gerus papročius liktų pripažintas bajoru); šiuo atveju Modževskis, bajoriškos Lenkijos sūnus, neiškilo aukščiau savo amžiaus prietarų. Tačiau jis daug aukščiau stovi, negu plačioji visuomenė, kai reikalauja visų luomų lygybės kitais atvejais, o visų pirma — *lygybės prieš teismą,* kurios stoką jis laikė nusidėjimu, šaukiančiu Dievo bausmės. Jo širdis, pamylėjusi visą tautą, krauju pludo, matydama tą baisų neteisingumą, kuris jo tėvynėj dėjosi miestelėnams ir valstiečiams; tad šaukė bajoriją tėvynės ir Dievo meilės vardu atsikvošėti ir stengėsi jon įlieti tos puikios tiesos, kad

„įstatymai, tartum vaistai, kuriuos kiekvienas geras gydytojas duodamas neatsižvelgia į asmenis: jam užtenka pažinti tik ligą, kuri graužia ligonį, bet jis nežiūri, kas serga — ponas, ar valstietis, bajoras, ar nebajoras. Taip pat tegu ir įstatymai kiekvieno nusikaltimus vienodai baudžia ir vienodai rūpinasi visų nauda, ramybe ir sveikata". O todel, už vieną ir tą patį nusikaltimą privalo būti viena ir toji pati bausmė, neatsižvelgiant į tai, kas ją padarė — bajoras ar nebajoras, „o jeigu būtų nevienodos bausmės, tada privalėtų būti sunkiau baudžiami tie, kurie užima aukštesnes vietas, negu žemesnio luomo žmonės; sunkiau turtingi, negu vargšai; sunkiau bajorai, negu miestelėnai arba valstiečiai; sunkiau tie, kurie užima valdiškas vietas, negu tie, kurie jų neužima, nes jie, būdami ir protu ir turtais geriau Dievo apdovanoti, daugiau turi priežasčių, kurios juos nuo nusikaltimų nukreipia, ir todel jų nusikaltimas yra sunkesnis". *Už žmogžudybę privalo būti visiems viena bausmė: mirtis,* nes pats Dievas taip įsakė Mozės lūpomis.

Iš tai, kad visi visuomenės luomai privalo būti lygūs prieš teismą, seka tolimesni Modževskio reikalavimai, kad būtų panaikinti patrimonijos teismai, t. y. kad būtų atimtos ponams teisės savo valstiečius teisti. Bet ir čia dar Modževskis neapsistoja: jis reikalauja sulyginti valstiečius su bajorais ne tik prieš teismą, bet ir privatinės teisės srity, t. y., *nori, kad valstietis turėtų nuosavios žemės sklypelį, savo nuosavų ūkį, kad jis būtų ne vergas, o pono kaimynas, ir tai, kas iš tai seka: kad ponas neturėtų teisės nei atimti valstiečiui ūkio, nei amžinai jo prikaustyti prie žemės.*

Šit svarbiausios ir gražiausios Modževskio mintys, kuris buvo vienas protingiausių ir visų kilniausių mokytojų, kokių kada nors buvo turėjusi Lenkų tauta. Nelaimei, mokiniai neatjautė tų minčių grožio ir nesuprato jų išmintingumo: plačioji bajorija nebuvo tiek aukštai pakilusi, kad būtų galėjusi suprasti tą tiesą, kuri šiandien visiems taip aiški, kaip saulė, bet kuri anksčiau visai nebuvo aiški, kad valstietis ir bajoras „nulipdyti iš to paties molio": kaimiečius ir kitus nebajorų kilmės žmones bajorija laiko šunų vietoj; iš čiai ir toji nedorų žmonių kalba: „Kas kaimietį arba valstietį (nes taip kiekveną nebajorą vadina, nors jis ir toli nuo kaimo gyventų) užmuštų, tai vis viena, kaip ir šunį būtų užmušęs". Tokia kalba yra verta liežuvio išpiovimo! Tad Modževskis meldėsi Dievui, kad Jis suminkštintų Lenkams širdis ir nušviestų jų protą: „Viešpatie Dieve! Teikis visiems bajorų luomo žmonėms tokias širdis duoti, kad jie, paliovę mylėjąsi savę, visą Rzeczypospolitą, tai yra, visus žmones, gyvenančius drauge su mumis visuomeninėj Draugijoj, pamiltų ir visais rūpintųsi ir visų gyvybę, turtus ir garbę gintų!"

Tačiau, žinodamas savo visuomenę, Modževskis abejojo, kad jo toji malda bus Dievo išklausyta. Jis žinojo, kad jo balsas bus šaukiančio tyrose balsas. Ir toji nuovoka ji labai gązdino, ir jis

drebėjo del savo mylimos tėvynės ateities, nes suprato, kad nieko gero neduos visos reformos, kolei nebus luomų lygybės. Ir Modževskis netylėjo. Išskyrus Skargą, niekas XVI amžiuj neišdrįso prabilti galingesniais ir rūstesniais žodžiai, kokiais kalbėjo Modževskis savo raštuose.

Veikalą *Apie Rzeczypospolitos pataisymą,* išskyrus knygą apie Bažnyčią, įsekmiai ir gražia lenkų kalbon išvertė Seradzio miestelėnas, Ciprijonas Bazylikas (1577). Prie gražiausių skyrių priklauso paskutinieji pirmos knygos skyriai — apie papročius.

37 §. Gyvą ir veiklų lenkų visuomenės dalyvavimą viešame gyvenime sukūrė nauja, beveik visai viduramžių laikais nežinoma literatūros šaka, būtent — *publicistika.* XVI amžiuj periodinės spaudos dar nebuvo Lenkijoj, bet užtat pasirodydavo daugybė skrajojamų raštelių ir brošurų, kurių autoriai teikė įvairiausių patarimų visuomenei, dėstė savo pažiūras į tų dienų įvykius, į valstybės ir Bažnyčios reikalus, riejosi tarp savęs del principų ir t. t. Visų šauniausias XVI amž. lenkų publicistas, o taip pat ir visų garsiausias visų Lenkijos publicistų, tai *Stanislovas Ožechovskis (S. Orzechowski),* iš Raudonosios Rusijos (1513—1566). Tėvai jau iš mažens jį skyrė kuniguosna ir nesigailėjo jo auklėjimui lėšų: pabaigus jam Przemyslio mokyklas, išsiuntė jį Vienon, „ne tiek mokytis — kaip pasakoja Ožechovskis savo lotynų kalba parašytoj autobiografijoj — kiek apsitrinti". Iš Vienos jis nuvyko Vitembergan ir ten pateko Liuterio ir Melanchtono įtakon. „Būdamas jų įtakoj — sako Ožechovskis — kaip laukinis žvėris, išleistas iš narvo ir įerzintas badu, gobšiai puoliau išdykauti, drįsau viską daryti ir nieko nesibijojau"; „nebuvo jokio dalyko, Dievo ar žmogaus, apie kurį mums, snargliams, būtų buvę negalima „niekus plepėti"; žodžiu, būdamas Liuterio ir Melanchtono įtakoj, Ožechovskis neteko, kaip pats sako, „kokios ten bebūtų doros, o taip pat ir tėvų ir senelių tikybos". Bet apie visa tai sužinojo tėvas ir liepė sūneliui apleisti Vitembergą ir vykti Paduon. Paduoj Ožechovskis klausė žymių profesorių, o iš jų paskaitų jam labiausiai krito širdin tai, kas jį stiprino Liuterio moksle. Iš Paduos išvyko studijuoti Bononijon, kur prabuvo aštuonerius metus, ir paskui nuvyko Romon, ir tik čia įvyko jo įsitikinimų ir religinių jausmų persilaužimas: jis surado savo seną tikėjimą, tapo net fanatiniu kataliku, bet jau nesiliovė manęs, kad katalikų Bažnyčia reikalauja reformų ir kad viena tų reformų privalo būti kunigų celibato panaikinimas. Po šešiolikos metų gyvenimo užsieniuose pagaliau sugrįžo Ožechovskis Lenkijon (1543). Tėvai spyrėsi, kad jis liktų kunigu; jis priešinosi, ir tėvai jam rimtai pasakė: „Na, kaip sau nori: arba nesakyk, kad esi mūsų vaikas, arba grąžink mum iki paskutinio skatiko visas mūsų išlaidas tavo mokslams, arba eik kuniguosna!" Ožechovskis nusileido: liko kunigu ir... ėmė kovoti su Bažnyčia: išleido lotynų kalba brošūrą *De celibatu (Apie celibatą),* kurioj įrodinėjo, kad „toji teisė yra

beteisė". Tada Przemysko vyskupas pašaukė jį teisman ir pagrasė prakeikimu ir klebonijos atėmimu; Ožechovskis suminkštėjo ir visa, ką buvo parašęs, atšaukė. Bet netrukus jis vėl ėmė niekus krėsti; tuo laiku apsivedė tūlas kunigas (Valentas iš Chrzczonovo), Ožechovskis stojo jį ginti; tuo dar nesibaigė: jis pats išpiršo ir apvesdino kitą kunigą, Martyną Krovickį, o netrukus Sondovos Vyšnios seimely viešai pareiškė, kad ryt po ryt jis ir pats apsivesiąs. Vyskupas panaujino grasinimą, bet Ožechovskis jau nebepabūgo, nes jau už savo pečių jautė visą bajorijos minią, kurią mokėjo savo raštais palenkti ir kuri labai domiai sekė jo ginčą su neapkenčiama vyskupo valdžia. Byla atsidūrė Piotrokovo seime, kuriame pasauliniai atstovai ir senatoriai stojo jo pusėn; vyskupai išsigandę nedriso jo bausti, ir iš Ožechovskio paėmė tik pasižadėjimą, kad jis be popiežiaus dispenso neapsivesiąs. Bet Ožechovskis sulaužė savo žodį ir apsivedė (su Magdalena Chelmskaite). Vyskupas įvykdė savo grasinimus: nuteisė atimti jam garbę, turtus ir ištremti ir, be to dar, paskelbė jį atskilusiu nuo Bažnyčios ir prakeikė. Karalius užtvirtino sprendimą, bet Piotrokovo seime 1552 metais bajorija vėl stojo ginti savo numylėtinio ir laimėjo bylą: seimas priėmė nutarimą, kad pasaulinės valdžios įstaigos per ištisus metus nevykdys vyskupo sprendimų (gyvenime nuo to laiko jau amžinai liovėsi veikusi vyskupų jurisdikcija). Bet Ožechovskiui tai dar neužteko: jis geidė, kad Bažnyčia įteisintų jo moterybę, nes jis nutraukti ryšių su Bažnyčia, kaip padarė daug kitų kunigų (pav., tas pats Martynas Krovickis), nenorėjo, tad ėmė prašyti popiežiaus dispenso. Tačiau nieko nelaimėjo, tik kiekvienus metus gaudavo iš lenkų vyskupų išrišimą, o kai primas jį atšaukė, jis vėl ėmė pulti Romą, bet ir vėl veltui: tik viena pasiekė, kad popiežius pareiškė Ožechovskis esąs kaltas ne herezijoj, o tik bažnytinės drausmės sulaužyme, tad ir vyskupai turėjo pripažinti jo teisėtumą, juo labiau, kad Ožechovskis darėsi vis fanatiškesniu katalikų Bažnyčios gynėju, uoliai ir jausmingai kovodamas savo raštuose su jos priešais ir puldamas juos šmeižtais ir dažnai, be jokio atsižiūrėjimo, juos dergdamas. Nežiūrint į tą uolumą, aukštesnio Bažnyčios laipsnio jis negavo, nes apie persiskyrimą su žmona ir nemanė: jis laukė ir laukė iš Romos dispenso, kol jam laimingai mirė žmona; o po metų jis ir pats baigė savo amžių, minėdamas testamente savo vaikus, kad jie, eidami tėvo pėdomis, būtų ištikimi katalikų Bažnyčiai...

Tai buvo žmogus labai išsilavinęs (nepaprastas humanistas) ir labai gabus, gabesnis už Modževskį ir didesnio, negu jis, talento, tačiau nepalyginamai mažesnis — ir proto didumu, ir jausmų kilnumu, ir gera valia. Kada Modževskis mokė, kad tikra laisvė remiasi paklusnumu įstatymams ir kad del religijos ir tėvynės meilių žmogus privalo nukęsti nors ir didžiausias aukas, Ožechovskis nepaisėjo teisių, laisvės neskyrė nuo sauvaliavimo, o aukotis nenorėjo ničniekam. Tiesa, jis mylėjo tėvynę, prie katalikų Bažnyčios, ne-

žiūrint į visa, buvo tikrai prisirišęs, ką įrodo jau tai viena, kad protestantu nevirto, kaip darydavo ne vienas kunigas, norėdamas pasiliuosuoti iš po bažnytinės valdžios: bet visų labiausiai jis mylėjo pats save ir, kiek kartų jo liguista savimeilė kovojo su tėvynės, Bažnyčios arba artimo meile, tai tiek kartų, ne pastaroji, bet jo savimeilė laimėdavo; aukščiausia teisė Ožechovskiui buvo egoizmas, savinauda; jis prikaišiojo, pavyzdžiui, kitiems, kad jie nemyli tėvynės; gyvendamas privačiais reikalais, apgailestaudavo, kad bajorija seimuose riaušes kelia: o pats asmeniniais reikalais gyveno ir riaušes kėlė seimuose, darydamas iš savo moterybės bylos viešą bylą; apakęs savo fanatizmu, jis įrodinėjo, kad aukščiausia valstybės valdžia privalo būti kunigas, kad net karalius privalo jo klausyti, tačiau pats bažnytinės valdžios nenorėjo klausyti; santykiavimuosi su žmonėmis taip pat nesivadavo artimo meile, plėšdamas jo gerą vardą, šmeiždamas ir teršdamas tuos, kurie įžeisdavo jo savimeilę arba išdrįsdavo skelbti kitoniškas pažiūras, negu jis skelbdavo. Nes jam rodėsi, jog jis yra protingiausias žmogus Lenkijoj, kad visi privalo jo klausyti, kad apie jį sukasi visa Lenkija; Lenkija—tai aš: šit dėsnis, kuriuo jis gyvenime dažniausiai vadavosi. *Ožechovskis tai vienas didžiausių riaušininkų, kokių kada nors buvo turėjusi Lenkija.*

Rašytojo talentą turėjo be galo didelį: niekas XVI amžiuj nerašė taip gyvai, tokiu atkaklumu, tokiu temperamentu ir tokiu pasitikėjimu savim, o dažnai ir tokiu begėdiškumu ir melu, kaip jis. Tačiau didesnio ir rimtesnio veikalo jis neparašė: godus gandų, smalsus naujienų ir jautrus jiems, jis griebdavo plunksną ir rašydavo trumpas brošuras apie viską, kas tik įdomavo tų dienų visuomenę. Visoj Europoj buvo daug kalbama apie karo su Turkais reikalingumą: Ožechovskis leidžia skrajojamus raštelius, kuriuose ragina Lenkus stoti kovon, užtikrindamas, kad jie privalo nugalėti, nes, juk, bajoras visuomet nugali nebajorą...; bajorija piktinosi Zigmantu Augustu, kad jis vedė Barborą Radvilaitę: Ožechovskis dar labiau ją kiršina, rašydamas prieš karalienę biauriausius paskvilius; mirė didelis riterius, hetmanas Jonas Tarnovskis (1561): Ožechovskis rašo jo biografiją; visa bajorija gyvai įdomavosi egzekucijos byla: Ožechovskis tą bylą svarsto savo brošurose ir t. t.

Jis buvo be galo populerus bajorijos tarpe, bet užtat ir mokėjo jai pataikauti, kaip niekas kitas tais laikais. Kaip gi bajorija būtų galėjusi nesidžiaugti rašytoju, kuris jai tikrino, kad iš visų tautų Lenkų tauta yra geriausia, kilniausia ir kad ji yra kilusi... iš Graikų, „nes abi tos tautos iš prigimties yra lygiai geros, lygiai sąmojos ir turi vienodai gyvą protą!“ Kaip gi ji būtų galėjusi nemylėti autoriaus, kuris mokė, kad visa Lenkijos istorija — tai vienas nenutraukiamas dorybių, nuopelnų ir laimėjimų grandinis; kad „policya“ (t. y. valstybės surėdymas) „mūsų Lenkija visais atžvilgiais tiek yra puiki, jog jai nei pridurti, nei atimti niekas nieko nebegali“; kad Lenkų laisvė yra švenčiausias turtas; kad vienintelis užsiėmimas laisvo

žmogaus vertas, tai — riteriška tarnyba ir kaimo ūkis, gi visi amatai yra „biaurūs ir dvokianti"; kad Lenkija priklauso tik bajorijai, o „pirklys, amatininkas, artojas — nėra Lenkų karalystės tėvūnai, o tik jos tarnai" ir t. t. Žodžiu — *Ožechovskio raštuose randasi lenkų bajorijai, jos valdžiai ir auksinei laisvei apoteozė: ir del to Ožechovskis (priešingai Modževskiui) buvo savo tautai kenksmingas rašytojas ir blogas mokytojas;* tiesa, jo raštuose yra ir kilnių, patriotinių jausmų ir labai sveikų minčių, bet, kaip dažnai būna, iš jų labiausiai buvo griebiamos mintys — piktos, neprotingos ir pataikaujančios tautinei tuštybei.

Iš Ožechovskio raštų ypač užsitarnauja domės dvi brošuros apie egzekuciją (1563): *Pasikalbėjimas arba dialogas apie Lenkų Karalystės egzekuciją (Rozmowa albo dyalog około egzekucyej polskiej Korony)* ir *Quincunx, t. y. lenkų karalystės paveikslas, turgavietėj išstatytas (to jest wzór korony polskiej, na rynku wystawiony).* Pirmąją Ožechovskis parašė prieš egzekucinio seimo susirinkimą (25 §), norėdamas į seimo pasitarimus paveikti, o antrąją — jau po seimo, kurio sprendimu, liečiančiu karaliukų turtų egzekuciją, jis buvo nepatenkintas.

Brošuros turi trijų asmenų pasikalbėjimo pavydalą: evangeliko, popiežininko (kataliko) ir dvarininko (Ožechovskio). Pasikalbėjimas eina gyvai, o jos tema — Bažnyčios ir valstybės reikalai; dvarininkas didžiuojasi savo mokslingumu, kuriuo taip stebisi evangelikas, kad net liežuvio dažnai netenka; dvarininkas ir popiežininkas verčia jį katalikų tikėjiman, ir tai daro pasekmingai: evangelikas netrukus atsižada herezijos. Savo pažiūras Ožechovskis pareiškia popiežininko ir dvarininko lūpomis, kurie kiek kartų evangelikas išdrįsta pareikšti kitonišką, negu jų, nuomonę, suvaro jį ožio ragan.

Ožechovskis įrodinėja, kad egzekucija nemorali ir kenksminga: nemorali, nes tie dvarai, kuriuos karalius išdalijo ponams, jau jų nuosavybė, tad karalius nebeturi teisės reikalauti juos grąžinti; kenksminga, nes juk tie dvarai dovana už dorą ir nuopelnus, sudėtus tėvynei, o tėvynė privalo mokėti tiems, kurie ją myli ir kurie jai tarnauja, nes kitaip ji neturės pasišventusių ir dorų žmonių: šitą pažiūrą, paskolintą iš Cicerono, Lenkuose kartojo visi XVI amžiaus humanistai, kaip poterius paskui motiną, ir jos nesąmonę ir kenksmingumą suprato tik vienas Skarga.

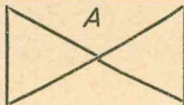
Egzekuciją Ožechovskis supranta ne tik karališkų turtų egzekuciją, bet bendrai Lenkų valstybės reformą, kurios ji žūt būt yra reikalinga, nes joj viskas pašlijo: „Nurodyk man nors vieną dalyką..., kuris nežadėtų mums tikro žlugimo! Teisingumo neturim, apsaugos neturim, iš seimų taip pat nieko nesusilaukiam, išskyrus recesų[1]) ir limitacijų[2])... Visuotinieji seimai nieko daugiau neduoda

[1]) Reces — iki sekančio seimo bylos atidėjimas.
[2]) Limitacia, limita — laikina seimo pasitarimų pertrauka.

kaip tik vidaus barnius ir gėdą prieš kitataučius: išsiskirstome išpeikę karalių ir išgėdinę tarybas; mes negalime susikalbėti: evangelikai apie popiežininkus, o popiežininkai apie evangelikus tariasi..., iš kur visa tai, kad mūsų Karalystės sienos stovi atviros visiems mūsų priešams? Mes negalime prieiti prie vienybės, mus apakino mūsų piktumas, mes neberandame kelio susitaikinti, nes mus pasmerkė Viešpats Dievas už mūsų nedorą, klaidingą tikėjimą". Visų didžiausia Lenkijai nelaimė, gėda tautai ir svarbiausia nesutikimo ir bendrai viso pikta priežastimi Ožechovskis laiko nuo katalikybės atskilimą: jeigu Lenkija nesugrįš prie katalikų Bažnyčios, tai ji būtinai pražus; jeigu sugrįš, visa bus juo geriausiai; kitatikius geriausiai išvaryti iš Lenkijos; kalbėti su jais nėra ko, nes „atskalūnui virvės reikia, o ne rašto!"

Aukščiausią valdžią Lenkijoj, Ožechovskio manymu, privalo turėti ne karalius, o kunigas: „Lenkų karalius yra kunigo tarnas, tam pastatytas kunigo ranka Lenkijoj, kad Lenkų karalystė klausytų aukščiausio kunigo, kad niekas nedrįstų prieš kunigų vyresnybę išdidžiai kelti savo snūkio..., be kunigo žmonės yra taip neskanūs, kaip mėsa be druskos...; ciesoriai, karaliai ir visi šio pasaulio viešpačiai yra kunigų luomo pakojos...; kiekvienas karalius be kunigo yra nusususi avis".

Lenkijos aukščiausias kunigas — primas, tad jis savo rankose privalo turėti aukščiausią valdžią. O tai Ožechovskis taip įrodinėja: Lenkija yra karalystė ir todel ji privalo turėti karalių; jeigu ji turi karalių, tai turi ir vainiką, nes nevainikuotas karalius — ne karalius; o kas duoda karaliui vainiką? primas, tad jis aukštesnis, negu karalius! Esama dar ir kitoniškų samprotavimų, lygiai protingų. Lenkų valstybė, sako Ožechovskis, pastatyta piramydos pavidalu ant kvadratinio pamato. (Tokią piramydą mes turėsime, jeigu figūroj, lotyniškai vadinamoj *quincunx,* o lenkiškai *cynek:*

tašką A pakelsim viršun: iš čia antros brošuros vardas. Šit, keturis tos piramydos šonus, kliedi Ožechovskis, sudaro: tikyba, kunigas, altoris ir karalius, o viršūne bus Bažnyčia; iš čia tikra išvada, kad karalius yra Bažnyčios tarnas ir kad kunigas už jį vyresnis. Kodel Lenkija turi būti piramyda, o ne ratas, tatai Ožechovskis nebeišaiškino. Tačiau tas jo įsitikinimas, kad kunigo valdžia didesnė, negu karaliaus, nekliūdo jam manyti, jog lenkų karalius gali ir privalo... panaikinti kunigų celibatą. Kodel? Tur būt del to, kad jam, Stanislovui Ožechovskiui, tatai buvo reikalinga!..

Šalia tų ir jiems panašių kliedėjimų, Ožechovskio dialoguose randasi opoteozė Lenkijai: iš visų valstybių Dievo pasauly Lenkija geriausia; tik Lenkijoj, kaipo karalystėj, kurioj karalius priklauso

kunigui, kuriam jis prisiekia šventai saugoti teisę, viešpatauja tikra laisvė; visos kunigaikštijos — tai vergija, o kadangi Lietuva yra kunigaikštija, kurioj kunigaikštis nerenkamas, kaip lenkų karalius, bet paveldžiamas, tad Lietuviai yra niekšingi vergai, kurie net lygintis su Lenkais negali ir kuriems Lenkai teikia didelės malonės, norėdami su jais padaryti uniją!! Bendrai — *Ožechovskis buvo šovinistas,* išdidžiai žiūrėjo į svetimas tautas, *o Lenkus laikė Dievo išrinktąja tauta,* kuriai paskirta išnaikinti pasauly „klaidingas tikybas, atskilimą nuo bažnyčios ir stabmeldystę“.

Tačiau Ožechovskio dialoguose yra ir sveikų minčių. Pavyzdžiui, yra rūsti, bet teisinga seimų kritika, kuriuose, kaip jis sako, ponai tyčiomis drumsčia vandenį, norėdami prisigaudyti ungurių, t. y. tyčiomis kelia riaušes, kad jas savo asmeniniams reikalams sunaudotų. Juose taip pat yra tikrų, karštų tėvynės meilės jausmų ir nerimo del jos ateities, sukelto privačių reikalų, nesutikimo ir artinančiosios bevaikio Zigmanto Augusto mirties akivaizdoj: „Jeigu mano širdį perskrostum, nieko joj daugiau nerastum, kaip tik vieną žodį: Pražūsim! Aš nesigailiu, kad vedžiau, kad man per tai Viešpats Dievas davė žmoną — ir kilme, ir grožiu, ir kraičiais, ir dora šaunią, o drauge iš tos žmonos ir kilnių, o man meilių vaikų, — bet aš todel gailiuosi, kad ne vienas, bet pats septintas su vaikais ir žmona turiu pražūti — arba naminėj riaušėj, arba priešų kalėjime“.

Lenkijos išsigelbėjimą Ožechovskis matė sugrįžime katalikų Bažnyčios glėbin ir klaidingai įtikinėdavo bajoriją, kad ji ramiai, sudėtomis rankomis, gali laukti Dievo pasigailėjimo, jei tik bus jų tarpe panaikinta kitatikybė. Taip pat skelbė pažiūrą, kad jeigu Lenkija anksčiau buvo galingesnė ir laimingesnė, negu šiandien, tad ji privalo ir savo surėdymu ir savo papročiais sugrįžti senon padėtin: šitą pažiūrą skelbė beveik visi XVI amžiaus lenkų rašytojai (pav., Kochanovskis), nesuprasdami, kad valstybė ir visuomenė, jeigu jos nenori sustingti, privalo ne atgal trauktis, bet visą laiką žengti priekin.

Tiek politikos brošurose, tiek ir istorijos raštuose, Ožechovskis parodė nepaprastą rašytojo talentą. Jis labai gražiai nupasakojo *Jono Tarnovskio gyvenimą ir mirtį,* o savo lotynų kalba parašytuose *Metraščiuose (Annales)* be galo gyvai ir įdomiai išdėstė tų dienų Lenkijos istorijos nuotykius (1548—1552). Prie geriausių skyrių priklauso tie, kur jis pasakoja apie savo nuotykius, apie savo ginčą su bažnytine valdžia ir apie moterybę; dar įdomesnės vietos, pavestos trukšmingiesiems seimams, ypač 1548 metų seimui, kuriame kilo audra del Zigmanto Augusto ir Radvilaitės jungtuvių. Liūdno įspūdžio teikia tie Ožechovskio pasakojimai, nes juose puikiausiai atsispindi bajorijos neprotingumas ir jos privatūs reikalai, bajorijos, kuri amžinai šaukė: „Mes žustame!“ ir pati neleido daryti naudingų reformų, bijodama, tartum ugnies, nustoti savo

auksinės laisvės. Bet dar liūdnesnio įspūdžio sudaro priedinis metraštis, apie „Vištų karą“ (1537), kada bajorija, vieton ėjusi kariauti su Valakais, derėjosi su karaliumi ir senatoriais apie savo laisvę ir egzekucijos būdą. O Ožechovskis, nors puikiai supranta, kad privatūs reikalai, bet ne tėvynės labas ima viršų, tačiau giria tą barningą ir mėgiančią ginčus bajoriją, nesigailėdamas ir priešingai pusei, senatoriams, teisybės pripažinimo. Jis taip visuomet ir visur — ir Dievui ir velniui mėgo patarnauti.

38 §. Lenkų jaunuomenė, einančioji mokslus Italuose, parsinešdavo Lenkijon ne tik mokslo ir senos literatūros žinojimo, bet ir papročių, mokėjimą gražiai apsieiti ir apskritai—italų civilizacijos, kurią paskui stengdavosi platinti savo tėvynėj. Šit vienas jos uoliausių šalininkų ir platintojų buvo *Lukošius Górnickis* (1527—1603), vikrus ir lankstus dvariškis, džaugsmingai gyvenąs Zigmanto Augusto ir Stepono Batoriaus malonėmis, *nepaprastas stilistas,* kuris, nors ir didelis buvo senovės literatūros ir kalbų gerbėjas, tačiau *rašė išimtinai tik lenkiškai,* o gimtąja kalba taip lengvai valdė, kaip maža kas XVI amžiuj: jo kalba, tiesa, neturi to gyvumo ir galios, kaip Ožechovskio kalba, bet užtat ji labai graži ir turinti savy nežinomo anksčiau lenkų literatūroj rimtumo ir kilnumo. *Tuo savo kalbos grožiu ir kilnumu Gornickis užsitarnavo aukštą padėtį auksinio amžiaus raštijoj;* iki Skargos nė vienas lenkų prozaikas nemokėjo kurti taip gražių, grakščių, nors kartais ir ilgokų, periodų.

Nebuvo tai nei gilus, nei nepriklausomas protas, bet, kaipo žmogus sveikai manąs ir išsilavinęs, jis puikiai suprato, kokia geradėjistė tautai yra mokslas ir civilizacija, ir kokią jai žalą daro tamsumas ir barbariškumas: „Iš paikybės visi neteisėtumai auga; jeigu žmogus pirma neišvalys savo sielos akių ir nematys to gero kelio, kuriuo jis privalo eiti, negalimas dalykas, kad jis kada nors galėtų padoriai gyventi“. Tad Gornickis nusprendė šviesti Lenkus, duodant jiems skaityti knygų, pilnų išminties, tuo įsitikinimu, kad be išminties žmogus niekados nebus tikrai doras. O aukščiausia išmintimi jis laikė tą išmintį, kurią sukūrė senieji filosofai, o drauge ir Italai, tad iš vienos pusės jis Lenkų literatūrai savino senovės Romėnų raštus, o iš antros — Italų. Gyvendamas ilgesnį laiką Italuose, jis pamėgo tenykščius draugiškame gyvenime puikius papročius, tad jam taip pat be galo patiko Italų rašytojo, Baltazaro Castiglione'o graži knyga *„Il libro del Cortigiano“,* pavesta dvariškių gyvenimo gražiems apsiejimams ir pilnam taktiškumui, ir nusprendė ją sulenkinti, kad ir Lenkai, kurių didesnė pusė nemokėjo gražiai draugijose apsieiti, galėtų iš jos maloniai pasimokyti. Ir, šit, dar anksčiau (1566), negu Rejo *Doro žmogaus gyvenimas,* pasirodė Gornickio *Lenkų dvariškis (Dworzanin polski),* viena gražiausių XVI amž. lenkiškų knygų, kuri dalinai buvo vertimas, o dalinai ir nurodytos italų knygos perdirbamas. Savo uždavinį Gornickis puikiai atliko: jeigu jis verčia Castiglione'ą, tai verčia gerai, o jeigu jį perdirbinėja, tai labai

mitriai perdirbinėja, visuomet atmindamas, kad jis rašo Lenkams. Italų originale visa dedasi Urbine, kunigaikščio rūmuose; lenkiškame perdirbimame — ties Krokuva, prie Prondniko upės, Samuelio Maciejovskio, Krokuvos vyskupo ir karaliaus kanclerio viloj. Čionai susieina mandagūs dvariškiai, vyskupo draugai ir kalbasi apie tikro dvariškio privalumus ir jo apsiejimus. Italų knygoj pasikalbėjime dalyvauja ir moterys: lenkų — tik vieni vyrai, nes Gornickis sako, kad Lenkės nėra taip mokytos, kaip Italės, ir jų ausys negalėtų klausyti tų dalykų, apie kuriuos ten kalbama. Apskritai, Gornickis viską praleido, ką laikė Lenkams netinkamu, tad, pavyzdžiui, jis praleido ir pasikalbėjimą apie dailę, del to, kad lenkų plačioji visuomenė dar joj mažai ką tesuprato; taip pat praleido kai kuriuos anekdotus, būtent — nepadorius, nes jie, jo žodžiais, galėtų „doras ausis įžeisti" ir t. t.

Lenkų dvariškis susideda iš keturių knygų. Pirmoj knygoj kalbama, kokie privalumai turi puošti tikrą dvariškį. Dvariškis privalo būti bajorų kilmės (nes jau toki, mat, žmonės, kad jie visuomet aukščiau stato bajorą, negu nebajorą), riteriško pašaukimo, pilnas narsumo ir kilnių jausmų, o visų labiausiai, kad būtų išsilavinęs žmogus, kuris gerai žinotų svetimas kalbas, senas ir naujas, kuris noriai skaitytų žymius poetus, oratorius ir istorikus ir kuris mokėtų gerai rašyti laiškus, o net ir eilėraščius; pagaliau, kuris atjaustų muzikos grožį. Bet tai dar neužtenka: idealus dvariškis privalo būti fiziniai sveikas žmogus (prisilaikant seno dėsnio: „Sveika dvasia sveikame kūne"), vikrus visose riterių mankštynėse, ir, kas svarbiausia, jis privalo turėti „przystałość", t. y. gracijos, kuri remiasi tikru naturališkumu, absoliutine laisve, vis viena kokio „perdėjimo" stoka, tiek judėjimuose, tiek ir kalboj. Tas gracijos arba grožio supratimas, kaipo vienas gražiausių civilizuoto žmogaus privalumų, buvo absoliutinė naujovė lenkų literatūroj: tai svetimos, Italų kultūros vaisius.

Antroj knygoj kalbama apie tai, kuriuo būdu dvariškis turi naudotis tais savo privalumais, t. y. apie draugijos gyvenimo *taktą,* kas vėl buvo nauja lenkų literatūroj. Kokios bendrai apsiejimo takto taisyklės, Gornickis nesako — ir turi tiesos, nes išmokyti takto negalima: tik geras auklėjimas ir kažkoks įgimtas instinktas gali padaryti žmogų taktingą. Gornickis tik sako, kad taktingas dvariškis iš visų savo privalumų „padarys vieną masę taip, kad jo kiekvienas darbas kvepėtų visomis dorybėmis", o paskui jis duoda įvairių smulkių nurodymų, kaip dvariškis turi elgtis su moterimis, su draugais, kaip jis turi žaisti, rėdytis ir t. t. Prie draugijos takto priklauso mokėjimas linksminti draugiją juokų pagalba, vadinasi, arba linksmais ir juokingais pasakojimais („dykteryikomis"), arba sąmojais, arba išdykavimais bei nekaltomis klastomis (jeigu tik jos neskaudžios ir nekenksmingos); tiems juokavimams Gor-

nickis paveda didesnę antros knygos dalį ir priduria dar, sekdamas Italų autoriu, visą aibę linksmų pasakojimų, *papildydamas juos lenkiškomis „dyktaryikomis"*.

Trečioj knygoj ginčajamasi apie moterį. Vieni pasikalbėjimo dalyvių moterį laiko blogiausiu sutvėrimu pasauly, o kiti — geriausiu ir visų kilniausiu; moters gynėjai visai sumuša savo priešininkų pažiūras ir piešia idealų „dvariškės ponios" paveikslą: tiek dvariškį, tiek ir dvariškę privalo puošti asmeniniai privalumai, dorybė ir mokslai: „gimti bajore, saugotis liauti buvus dvariške, visame kame būti gražiai, turėti gerus papročius, daug ko mokėti, turėti didelio sąmojingumo ir saugumo, nebūti išdidžiai, pavydžiai, barningai, vaidingai, nemeluoti, nebūti biauriai, apie nieką blogai nekalbėti"; tačiau prie tai viso, ji privalo būti kitoniška, negu dvariškis: jai nevalia nustoti savo *moteriškumo,* „nes, kaip vyras kiekvienam reikale turi būti, kaip ąžuolas, taip baltagalvėj turi būti kažkas maloniai švelnu, kad, kaip koks jos sudėjimas, tokis būtų ir jos stovėjimas, ir eisena, ir kalba; vis tiek, ką jį veiktų, neprivalo joj jaustis nieko vyriška": Žodžiu, moteris privalo turėti savo atskirą graciją ir savo atskirą taktą — „protingo rimtumo", kuris neleis jai nieko nepadoru nei pasakyti, nei padaryti. Del tokių moters malonių ypatybių dvariškis privalo nertis iš kailio.

Ketvirta knyga nuo dvariškės ponios grįšta prie dvariškio. Joj daugiausia kalbama apie tikslus, kurių privalo siekti dvariškis. Jam nevalia tik sau turėti visus savo privalumus: dvariškis yra artimiausias savo viešpačio (karaliaus) draugas ir jis privalo jį kilninti, nes tuo būdu prisidės prie visos valstybės laimės, kuri visuomet yra „laimingesnė, jei joje doras karalius viešpatauja". Bet tai dar neužtenka: tikras dvariškis privalo labiau, negu viską, pamilti aukščiausius žmonijos dvasios idealus — labą ir grožį, o toji idealų meilė prives jį prie tobūlios meilės ir Dievo pažinimo, kuris yra aukščiausia tobūlybė ir tų idealų šaltinis, kurių siekia kilnus ir protingas žmogus.

Šit Lenkų dvariškio idealas, šit tos svarbios mintys, kurias Gornickis geidė įskiepyti savo visuomenei. Kadangi *Dworzanin polski,* išskyrus keletą vietų, yra vertimas arba perdirbimas iš italų kalbos, tad jis negali būti Lenkų papročių pažinimo šaltiniu: tuo atžvilgiu Rejo *Doro žmogaus gyvenimas* daug didesnės turi vertės, nes jame pilna paprotinių vaizdų, paimtų tiesiog iš lenkų bajorijos gyvenimo; tie vaizdai, būtent, ir liudija, kad bajorijos plačioji visuomenė neturėjo net ir supratimo apie tokį gyvenimą, kurį jai piršo Gornickis: ji neieškojo tokio aukšto išsilavinimo ir nesirūpino nei gracija, nei subtelingu draugiškumo taktu ir, pasišventusi ūkiui, neturėjo pernelyg aukštų dvasinių siekių. Taip puikiai ir kilniai gyventi, kaip Gornickio dvariškis gyvena, gal tik protingiausieji ir visų kilniausieji asmenys tegeidė. Tad ir *Dworzanin polski* buvo visai mažai teskaitoma knyga, kas tačiau nekliudo, jai *lenkų*

literatūros istorijoj užimti svarbią vietą, kaipo labiausiai apsišvietusių XVI amž. lenkų siekimo aukštos kultūros liudymas, o labaiusiai, kaipo lenkų gražios kalbos pavyzdys.

39 §. Iš Italijos Gornickis parsivežė Lenkijon ne tik švelnaus apsiejimo, bet ir protingo įsitikinimo, kad tik tokia valstybė gali būti laiminga ir galinga, kuri šalia teisingų įstatymų turi tvirtą valdžią, budriai dabojančią teisių vykdymą. Tokią laimingą valstybę matė Gornickis Italijoj, būtent — Veneciją. Lygindamas ją su Lenkija, jis aiškiai matė, kad jo tevynė nei teisingų įstatymų, nei tvirtos valdžios neturi. Antra vertus, apie netikusius įstatymus jau ir Modževskis žinojo, bet pageidavimą, kad būtų sustiprinta valdžia ir kad būtų padidintos karaliaus teisės, tik Gornickis pareiškė. Priežastimi gi valdžios silpnumo buvo auksinė laisvė, greičiau — bajorijos išdykavimas ir sauvaliavimas. Tiesa, Batorius mokėjo ją tvirtai laikyti, bet po jo mirties iš karto pasirodė, kokių vaisių duoda auksinė laisvė: viena bajorijos dalis karaliumi išrinko Švedų Zigmantą, o antra—Austrų Maksimilijoną; elekcijos lauke ties Varšuva buvo pakeltas ginklas, o kad pasodinti sostan Zigmantą, Zamoiskis turėjo kariauti su Maksimilijonu ir jo šalininkais. Šit, būdamas tos elekcijos įspūdy, Gornickis parašė (1588) *Lenko su Italu pasikalbėjimą (Rozmowa Polaka z Włochem).*

Lenkas ir Italas kalbasi apie Lenkiją. Lenkas tvirtina, kad Lenkijoj taip gera, jog negali jau ir būti geriau: „Ką tu kalbi, Itale? Sakau tau, kad niekur nėra tokios laisvės, kaip Lenkijoj! Šit, mes laisvai sau renkame viešpatį: mums viešpats negimsta, kaip Italijoj, Ispanijoj, Prancūzijoj! Elekcijos teisę čia kiekvienas turi, o skurdžiausio bajoro balsas tiek pat sveria, kiek ir didžiausio pono. Pasakyk gi man, kur pasauly yra tokia laisvė?... Pas mus, Dievo malone, nieko nėra, ko nereikėtų girti: ir laisvė gera... ir įstatymai geri, kokių neturi nė viena karalystė!" Paklausus Italui Lenko, ką jis supranta sakydamas žodį „laisvė", jis jam atsako: „Laisvė—tai yra galėti gyventi taip, kaip kas nori." O tos „tikros" laisvės svarbiausios sąlygos, Lenko supratimu, tai — elekcija *viritim* ir garsi teisė *Neminem captivabimus* (Nieko nekaltinsim, kol jį teisėtai įtikinsim). Italas labai išmintingai visa tai nugali, ką jam sako Lenkas, įrodinėja Lenkui, kad elekcija *viritim* pražūtinga, kad Lenkų įstatymai neteisingi, jeigu jie tik bajorijai duoda palengvinimų, o valstiečius ir miestelėnus skriaudžia; kad Lenkų teismai blogi, jei taip lengvai galima netikra priesaika išsisukti nuo užsitarnautos bausmės; kad Lenkų sienos atviros priešams, jei nėra nei tvirtovių, nei pilių, — žodžiu, Italas skaudžiai kritikuoja bajorijos valdžią: anarchiją ir auksinę laisvę. Bet Lenkas nepasiduoda ir kiekvienam Italo užmetimui turi atsakymą, kuris vienas už kitą kvailesnis. Taip, pavyzdžiui, Italui peikiant valstiečių vergiją, Lenkas jam atsaka: „Tiesa, kad *plebs* (liaudis) pas mus laisve nesinaudoja, bet jos valstiečiams ir nereikia, nes ji tik žalos jiems suteiktų: kas nemoka

savo siela naudotis, tam būtų geriau visai jos neturėti ir numirti, negu gyventi, o jeigu yra reikalo, kad toks žmogus gyventų, tada geriau, kad jis būtų vergu, negu laisvu žmogumi. Ir vaikams neduodame laisvės, nes jie geiduliais gyvena, o ne protu: lygiai taip pat nėra vertas laisvės ir tas, kas kūnu gyvena, o ne siela". Kai Italas įrodinėja, kad teisė *Neminem captivabimus* yra bloga, Lenkas atsako: „Itale, jau mes būtumėm senai galėję savo laisvės laidotuvėms varpais paskambinti, jeigu būtų galima bajorą varžyti." Prikišimui, kad sienų nesaugo tvirtovės, Lenkas atsako: „Kas mums tie miestai bei mūrai? Lakedemoniečiai nenorėjo jų turėti, nurodydami į žmones, nuo kurių narsumo ir jėgų, o ne nuo mūrų priklauso kiekvienos Rzeczypospolitos ir karalystės sveikata; miestai daugiau žalos teikia, negu naudos. Ir Totoriai tik tuo tvirti yra ir niekas jų nenugalėjo, kad jie miestų nestato." O kada Italas paklausė Lenką, kodel gi jis savo krūtine negina tėvynės sienų, pastarasis atsako: „Tai būtų didelė nelaisvė, jeigu kas mane iš mano tėvynės išvarytų ir lieptų eiti prieš Totorius, tartum pasaulio galan" ir tt. Vienu žodžiu, Lenkas giliai įsitikinęs, kad „Lenkija netvarka laikosi".

Apskritai, Lenko atsakymai neprotingi, kad net kartais rodosi, jog Gornickis perdeda; tik nelaimė, kad čia jokio perdėjimo nėra: tokių Lenkų, kaip tas, kuris su Italu kalba, buvo labai daug; plačioji bajorija nesuprato, arba ir nenorėjo klausyti ir suprasti protingų žmonių balso, kurie įspėdavo, kad auksinė laisvė Lenkiją veda pražūtin. Gornickio *Pasikalbėjimas* yra puikus atvaizdavimas dviejų esančių tuo metu srovių, kurios Lenkijoj gyvavo iki jos žlugimo: kvailios daugumos, patenkintos viskuo, kas yra, nenorinčios jokių reformų, tikinčios šmėklingu dėsniu: „Lenkija netvarka laikosi" — ir protingos mažumos, reikalaujančios reformų. Tos didžiumos atstovu yra Lenkas, o mažumos — Italas. Pastarojo lūpomis Gornickis taria liūdną pranašavimą: „Rodosi, nei aš, nei tu nesulauksime tai, kad Lenkai kada nors panorėtų pamanyti apie išsigelbėjimą. Dievo valia (sądy) jus varo, kaip vėjai laivą mariose, o ką galima žinoti — ar uostan, ar pražūtin? Tame jūs patys būsite kalti. Gerai sako tie senovės protingi žmonės: nei kunigaikštijos, nei karalystės, nei monarchijos priešas nepasmerks, bet kiekvienas pats save, kada ateis toji pasmerkimo valanda, pražudys. O pasmerkimo valanda tada ateina, kada Rzeczypospolita arba karalystė tiek nusideda, jog Viešpats Dievas nebegali jau daugiau jų kentėti, nes yra nusidėjimų ne tik askirų žmonių, bet ir valstybių, ir tie daug sunkesni, kuriuos valstybė padaro."

Bet Gornickis žinojo, kad jo balsas nebus išgirstas, arba ir bijojo nusidėti viešai opinijai (kuri nuo Zigmanto III dienų darėsi vis opesnė), tad savo veikalo nespausdino; jį tik po Gornickio mirties jo sūnūs išleido jau XVII amžiuj (1616).

Dar vienas Gornickio veikalas, parašytas paskutiniame XVI amž. dešimtmety, kreipia domę: *Dzieji w Koronie Polskiej (Įvykiai Lenkų*

Karalystėj)—pasakojimai apie Zigmanto Senojo ir Zigmanto Augusto viešpatavimo metus. Tai bus greičiau atsiminimų užrašai, negu istorijos įvykiai, nes autorius tik apie tai pasakoja, ką pats savo akimi buvo matęs bei ką savo ausimi buvo girdėjęs. Tad jis labai dažnai praleidžia svarbius dalykus, pavyzdžiui — Liublino uniją, ir labai daug ir plačiai rašo apie įvykius, gal būt, ir įdomius (ypač, kad labai gražiai nupasakotus), bet ne svarbiausius, kaip, pavyzdžiui, apie nelaimingos Halškos Ostrogskaitės nuotykius, jėga atiduotos už Dimitro Sanguškos, o po jo mirties — už Lukošiaus Górkos. Kaipo istorijos šaltiniai, Ožechovskio *Metraščiai* didesnės turi vertės, negu Gornickio *Dzieje,* bet kaipo gražios literatūros kūrinys, *Dzieje* turi nepaprastos vertės del savo nuoširdaus ir gražaus pasakojimo.

40 §. Ačiū Rejui, Ožechovskiui, Gornickiui ir dar kitiems rašytojams, lenkų proza jau Zigmantui Augustui beviešpataujant pasiekė aukšto tobūlumo. Bet del galutino literatūros sužydėjimo dar buvo stoka poezijos. Tiesa, eilėraščių jau nestigo ir Zigmantui Senajam viešpataujant. Buvo ir talentingų poetų, kaip Janickis, bet jie rašė tik lotynų kalba—lenkiškos poezijos nebuvo. Ją sukūrė tik *Jonas Kochanovskis (Jan Kochanovski),* gimęs Sycyne, Radomo žemėj (1530—1584); jis buvo *pirmas didelio įkvėpimo poetas ne tik Lenkijoj, bet ir visoj Slavų žemėj;* jis savo daina pragarsėjo jau Zigmantui Augustui viešpataujant, bet jo puikiausieji kūriniai pasirodė tik karaliaus Stepono dienomis.

Apie jo gyvenimą mažai tėra kas težinoma. Pirmą mokslą jis įgijo geros ir protingos motinos pastangomis. Kurias jis lankė mokyklas, nėra žinių. Būdamas keturiolikos metų amžiaus, jis pastojo Krokuvos Akademijon ir, tur būt, jau Krokuvoj, iš vienos pusės, patekęs beskaitant senųjų poetų įtakon, ėmė bandyti savo jėgas, lotyniškus eilėraščius berašydamas, o iš antros pusės, būdamas kilusio reformacijos gyvo religinio judėjimo įtakoj, kūrė lenkų kalba religines giesmes. Kaip ilgai jis lankė Akademiją ir kur gyveno, ją apleidęs, taip pat nėra žinoma. Devyniolikos ar dvidešimties metų amžiaus, ištroškęs mokslo ir žinių, jis išvažiavo studijuoti Italijon. Ilgiausiai studijavo garsiausiam tais laikais Europoj Paduos universitete. Mėgiamiausieji jo studijų dalykai buvo senosios kalbos. Tad Italijoj Kochanovskis pasidarė vienas garsiausių visam pasauly humanistų ir didelis senųjų, lotyniškų ir graikiškų autorių žinovas. Jis dideliu pamėgimu rašė lotyniškus eilėraščius, būtent — meilės elegijas. Meilė, kaip jis sako, išmokė jį „rašyti saldžius eilėraščius". Bet jis juos rašė ne vien tik lotyniškai. Italuose jau buvo praėjusios aklo dievinimo senųjų poetų dienos: ten jau pražydo itališka, tautinė poezija; dar keleta metų prieš Kochanovskio gimimą Ariosto buvo parašęs italų kalba savo puikią poėmą *Pasiutusis Orlandas.* Kochanovskis ėmėsi stropiai skaityti Italų poetus, pažino Ariostą, iš senesniųjų poetų — Petrarką, tur būt, ir Dantę, ir juo labiau įsitikino, kad poezija gali ir privalo

augti tautine kalba. Tad gyvenant jam Italuose, jis šalia lotynų ėmė ir lenkų kalba rašyti „saldžius eilėraščius".

Iš Italijos Kochanovskis nuvyko Prancūzijon, ir tenai jis pamatė tą pat, ką buvo matęs ir Italuose: tautinė poezija žydėte žydėjo, Ronsardui vadovaujant, kuris laikėsi gražios pažiūros, kad „niekinti gyvą tautinę kalbą, o raustis, Dievas žino, kokiuose pelenuose, yra nusidėjimas". Tad Prancūzijoj dar giliau Kochanovskis pajuto prievolę kurti tautine kalba. Ir čia, *Paryžiuj, kaip yra žinoma, kilo pirma įkvėpta lenkiška giesmė, kilnus Dievui himnas: „Ko iš mūsų geidi, Viešpatie, už savo gausias dovanas?" (Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary?").* Kaip kregždė, apreiškianti pavasarį, atskrido toji giesmė iš Paryžiaus Lenkijon, kuri sužinojo, kad pagaliau turi didelio įkvėpimo poetą: ji, rodosi, buvo skaityta Sandomierio žemėj, kažkokiame bajorų suvažiavime (1556), kurian drauge su kitais buvo atvykęs ir Rejis. Kaip sako padavimas, Rejis pajautęs himno grožį ir balsu pareiškęs esąs jauno poeto nugalėtas: „Temu w nauce dank przed sobą dawam[1]) i pieśń bogini słowieńskiej oddawam[2])". O tuo tarpu jaunas poetas vis dar tebegyveno Prancūzijoj ir mokėsi. Pagaliau 1557 metais motinos mirtis (tėvo buvo netekęs dešimčia metų anksčiau) privertė jį grįšti tėvynėn sutvarkyti palikimą. Po ilgų ginčų su giminėmis Kochanovskis gavo nuosavybėn pusė Čarnoliaso kaimo. Bet jis ne iš karto nuolatai čia apsigyveno: ilgą laiką buvo dvariškiu čia pas didikus, čia pas Zigmantą Augustą, kuris jį paskyrė savo sekretorium už jo didelius gimtajai kalbai nuopelnus, nes dabar Kochanovskis pragarsėjo visoj Lenkijoj, kaipo gražių giesmių, juokingų mažmožių ir didesnių poetinių kūrinių autorius, kaip antai: *Satyr, Szachy* ir kitų. Bet tuo pačiu metu politiniam gyvenime nesuvaidino didesnės rolės. Stoti dvasininkų luoman jis nejautė pašaukimo, tad likti kunigu nenorėjo, nežiūrint į tai, kad jį vienas skaitlingų jo draugų ir gerbėjų prikalbinėjo tai padaryti, būtent: vyskupas ir pakancleris, Petras Myszkovskis, kuris jam net klebonija buvo suteikęs Poznaniuj ir Zvoleniuj; neviliojo jo ir riteriaus tarnyba, nors 1568 metais dalyvavo Zigmanto Augusto karo žygy prieš Maskvą, kuris tačiau užsibaigė be karo; o dvariškio gyvenimas, nežiūrint į linksmą laiko praleidimą draugų tarpe, jam pagaliau įkyrėjo. Tad 1571 metais apleido triukšmingą ir linksmą Krokuvą ir apsigyveno Čarnoliaso kaime. Po kurio laiko jis apsivedė su Darata Podliodovskaite ir nuo to laiko, kaip pats pasakoja, „taip kukliai gyvenau, kad mažai kas apie mane ir težinojo". Tačiau šeimininę laimę sugriovė mylimos dukrelės, Uršulės, mirtis, paskui kurią netrukus nukeliavo ir jos vyresnioji sesuo Hanna. Nuo to laiko jis dar labiau šalinos pasaulinio triukšmo, nors tai, kas dėjos

[1]) Dawać dank — pirmenybę duoti.
[2]) Pieśni bogini słowieńskiej — lenkų poezija.

Lenkijoj, jam visuomet labai gyvai rūpėjo. Jonas Zamoiskis jam siūlė kaštelioniją, — jis jos nepriėmė, sakydamas, kad bijo įsivesti savo namuosna kaštelioną, nes jis suvalgytų tai, ką Kochanovskis uždirba. Jis brangino tik duotą jam Stepono Batoriaus „urząd wojskiego Sandomierskiego". Čarnoliase, kaimo ramybėj, jis parašė žymiausius savo kūrinius: *Pieśń świętojańska o Sobótce, Odprawa posłów greckich, Psałterz* ir *Treny* ir rengė spaudai smulkesnius kūrinius, bet suskubo išleisti tik *Fraszki*. Apsilankęs Liublinan jis staiga mirė nuo apopleksijos, ir tik metams praslinkus pasirodė spaudoj jo raštų rinkinys antrašte: *Jan Kochanovski* (1585).

Buvo tai Dievo malone poetas, kuris kūrė ne del pasipelnimo ir ne tam, kad kitus mokytų protingumo bei dorybės, bet visų pirma iš meilės pačiai poezijai, kurios reikalavo jo širdis, ir kuri jam buvo tas pat, kas paukščiui daina. Garbė jam labai rūpėjo, bet ne tų dienų, kada jis dar buvo gyvas, o po mirties, amžinoji:

Sobie śpiewam a Muzom!...
Jednak mam tę nadzieję, że przedsię za laty[1])
Nie będą moje czułe nocy bez zapłaty,
A co mi za żywota ujmie czas dzisiejszy,
To po śmierci nagrodzi z lichwą czas późniejszy...

Ir Kochanovskis neapsivylė: ainiai pareiškė, kad jis yra vienas didžiausių lenkų poetų, kurį galima pastatyti šalia Mickevičiaus. *Kochanovskis nebuvo genijus: vaizdeną jis turėjo gyvą, bet ne pernelyg didelę; jausmus tikrus, kilnius ir nuoširdžius, bet ne karštus; protą platą, labai aukštai išlavintą, bet ne per gilų. Bet užtat talentą jis turėjo nepaprastą (būtent lyrinį) ir buvo apdovanotas labai retu tų dienų Lenkijoj privalumu — artistine nuojauta, t. y. grožio jausle tokiam aukštam laipsny, kokios neturėjo nė vienas lenkų poetas iki Mickevičiaus. Todel jo poezija turi savy nuoširdaus ir didelio grožio.*

Kochanovskis gimė poetu: talentą ir grožio jauslę jis su savim atsinešė. Bet tiek pirmąjį, tiek ir antrąjį jis išugdė savy ir iškilnino nenuilstomu darbu, būtent—atydžiai studijuodamas poeziją dalinai italų, bet visų labiausiai senų autorių, kurią jis labai pamėgo ir laikė ją aukščiausiu grožiu. Tad vertė lenkų kalbon senus poetus (be kitų yra išvertęs ilgą skyrių iš Homėro Iliados), o savo poezijose, tiek lenkiškose, tiek ir lotyniškose, dažnai juos pamėgdžiodavo, ne vieną sykį skolino iš jų mintį, noriai naudojosi mitologija, savo susvajotus siužetus vilko Graikų ir Romėnų sukurtomis formomis (kaip antai: elegijos, odos, giesmės, epigramos, juokai ir tragedijos). Apskritai, sena literatūra jo mintims ir kūrybai padarė didelės įtakos: *Kochanovskis — poetas humanistas. Jis, kaip ir*

[1]) Za laty — po metų.

visi poetai humanistai, graikų ir romėnų poeziją laikė visų tobūliausia ir, jo supratimu, svarbiausiu poeto uždaviniu buvo ne naujų formų ir ne originalių minčių kurimas, o tik juo tikriau ir įsekmiau sekti senais poetais. Tačiau Kochanovskis aklu jų pamėgdžiotoju nebuvo ir būti negalėjo, jei jis savo poezijai ieškojo turinio ir įkvėpimo ne tik senoj literatūroj, bet taip pat ir šv. Rašte ir tų dienų savo asmeniniam ir savo tautos gyvenime. Tad jo įžymiausieji kūriniai turinio ir dvasios žvilgsniu yra nauji, nes jie — *lenkiški* ir *krikščioniški.*

Kochanovskio poezijos turinys labai turtingas. Iki jo lenkų poezijos tikslas buvo išimtinai praktinis: pasaulinė poezija mokydavo skaitytojus moralybės arba tiesiog (pav., Rejo *Paveikslas*), arba satiros pagalba (pav., *Trumpas traktatas*), o religinė juos mokydavo, kaip Dievui tarnauti. Kochanovskis pirmas praplietė ankščias poezijos ribas. Tiesa, ir jis kai kada rašydavo didaktinius ir satirinius kūrinius, norėdamas mokyti savo visuomenę, bet įžymiausiuose savo kūriniuose neturėjo domėj praktinės naudos, — „jis sau ir Mūzoms dainavo“: jeigu jis rašė giesmes Dievo garbei, tai visai ne tam, kad mokytų skaitytojus, kaip jie turi Dievui tarnauti, o vien tik tam, kad norėjo išlieti tai, ką jo širdis Dievui jaučia; jeigu jis *Trenuose* apraudojo Uršulės mirtį, tai tik tam, kad jo paties širdis veržės išlieti savo liūdesį poezijoj. Apskritai — *visų noriausiai Kochanovskis išreiškia poezijoj savo paties jausmus:* Dievo, gražios gamtos, tėvynės, mylimosios moters, numylėto vaiko meilę. Jis kalba apie savo liūdesį, džiaugsmą, skausmus, linksmybes, nerimą, viltį, geismus ir nusivylimus. Žodžiu — *Kochanskio poezija yra tikras jo sielos (individualybės) atspindis ir, būtent, per tai jis begaliniai praplietė lenkų poezijos ribas: įvedė jon žmogaus sielos pasaulį, kuris nors ir neregimas, bet vienodai turtingas, kaip ir regimas.* Tai pirmutinis jo nuopelnas.

Antras jo nuopelnas tas, kad *jis pagaliau lenkų poezijai sukūrė poetinę kalbą ir, apskritai, gražią formą.* Rejis savo *Paveiksle,* norėdamas išreikšti Dievo didybę, sako, kad žmogus prieš Kūrėją yra, kaip musė prieš kupranugarį bei uodas prieš jautį. Toks išsireiškimas nors ir vaizdingas, tačiau jis ne poetiškas ir negražus. Kochanovskis išreikšti Dievo didybei sako: „Tu viso pasaulio esi Viešpats, Tu dangų sukūrei ir puikiai jį nuadijai (uhaftował) aukso žvaigždėmis... Tavo įsakymu krantuose tūno marios, bijančios nustatytų sienų peržengti“. Čia jau ne tik yra vaizdingumo, bet ir grožio, yra *gražus palyginimas* (metafora), be kurio nėra poetinio stiliaus ir kurį Kochanovskis, pagaliau, sukūrė, sąmoningai jungdamas žodžius, pavyzdžiui: „sidabrinė upė“, „auksinė meilės vilyčia“, „širdis mano pabėgo pas Hanną“, „savo dorybe apsigaubsiu“ ir t. t. Naujų žodžių (neologizmų) jis nedaug sukūrė, tik iš esančio jau žodyno pasiėmė nežinomą ankščiau grožį. Bet tai dar neužtenka. Kochanovskio stilius visuomet yra savotiškas,

visuomet atatinkantis turiniui: vienaip poetas kalba apie Dievą, kitaip apie tėvynę ir save. Jo pirmatakūnai lenkų poezijoj nesugebėdavo tai padaryti: pavyzdžiui, Rejis *Paveiksle* apie rimtus dalykus kalba visuomet labai paprastai, o kai kada ir stačiokiškai. O Kochanovskio tiek stilius, tiek ir eiliavimas visuomet savotiškas: čia trumpesnis, čia ilgesnis, ritmas čia gyvas, čia lėnas — visuomet puikiai parinktas apdainuojamam dalykui ir poeto ūpui. Žodžiu — *Kochanovskio poezijoj tarp turinio ir formos viešpatauja puiki darna (harmonija).*

Šit svarbūs Kochanovskio nuopelnai: lenkų poezijos turinio praplėtimas ir gražios formos sukurimas. Kadangi be gražios formos nėra tikros poezijos (gali būti tik eileraščiai), tad Kochanovskis yra lenkų poezijos kūrėjas, ir tiesą pats apie save sako, „żem sie rymi swymi ważył zetrzeć z poety co znakomitszymi; i wdarłem sie na skałę pięknej Kalliopy, gdzie dotychmiast nie było śladu polskiej stopy!"

Puikiai pasakė Mickevičius, kad, kaip Steponas Batorius norėjo Lenkiją padaryti Europos valstybe, taip Kochanovskis troško lenkų meną padaryti Europos menu. Tik Batorius per trumpai gyveno, kad būtų galėjęs pasiekti savo tikslo, Kochanovskis gi užbaigė savo darbą: *jis lenkų poezijai suteikė europinę vertę.* Kaip apie Kazimierą Didįjį yra pasakyta, kad Lenkiją jis rado medinę, o paliko mūrinę, taip ir apie Kochanovskį galima pasakyti, kad jis Lenkijoj rado tik eilėraščius, o paliko — poeziją. Jo kūriniai lenkų poezijai praskynė naujus kelius, kuriais ji riedėjo du amžiu: *Satyr, Fraszki, Giesmės (Pieśni), Psalmynas (Psałterz)* ir *Raudos (Treny)* susilaukė visos eilės pamėgdžiojimų. Bet su mokytoju nė vienas jo mokinių nesusilygino. XIX amžiuj lenkų poezija nušvito nauju spindėjimu, pasirodė genialių poetų, tačiau Kochanovskio daina nenustojo savo grožio ir teisybės: iki šių dienų himnas apie Dievo geradėjibes gyvai prabilsta į tuos, kurie atjaučia kūrybos didybę ir grožį; širdis, nuliūdus po mylimo asmens mirties, ir šiandien, kaip prieš amžius, pažins *Trenuose* savo paties skausmą, ir ne viena lenkė motina dar ir šiandien, neramią valandą, stiprina savo širdį psalmių žodžiais „Kas atsiduos savo Viešpačio globon".

41 §. Kaipo karštas humanistas ir pamėgęs senovės literatūrą, Kochanovskis, sekdamas romėnų poetais, dažnai naudojosi poezijoj lotynų kalba. Gyvendamas užsieniuose, sekė Tibullu ir Properciju, rašydamas *meilės elegijas,* kuriose dainavo savo meilę kažkokiai Lidijai, o taip pat ir liūdesį, kurio jam toji meilė teikdavo. Tikrų, nuoširdžių jausmų tose elegijose nėra. Gal būt net ir tos Lidijos nėra buvę: poetas rašė elegijas vien tik norėdamas lavintis lotyniškuose eilėraščiuose. Ir tevynėn sugrįžęs jis neužmetė lotyniškos poezijos, tik ji čia kaskartą vis darosi rimtesnė ir tobūlesnė. Be meilės elegijų Kochanovskis rašo *įvairaus turinio elegijas.* Pavyzdžiui, vienoj jų jis aprašo didvyrišką Vandos žygį.

kuri nenorėjo tekėti už Vokiečio ir puolė Vislos gelmėsna, o kitoj apdainuoja ramų kaimo gyvenimą ir t. t. Rašo ir pagyrimo odas, ypač karaliui Steponui pagerbti, o taip pat ir *proginius eilėraščius*, pavyzdžiui, Zamoiskiui pagerbti.

Ypatingos domės kreipia kūrinys vardu *Gallo*[1]) *crocitanti (Kudakšijančiam gaidžiui)*. Tas gaidys, tai prancūzų poetas Desportes, kuris, Henrikui Valeziui iš Lenkijos pabėgus, parašė biaurų paskvilių prieš Lenkiją vardu *Adieu à la Pologne*. Kochanovskis, kuriam tai įžeidė tėvynės meilės jausmus, skaudžiai ir piktai atsakė Prancūzui, atgręždamas prikaišiojimų ašmenis nuo Lenkijos į Prancūziją: „Prikaišioji mums nesvetingumą, — geriau tylėtum! Tai Prancūzai yra taip svetingi, kad kai kada jų svečias net nebepabunda, nes amžinai jau užmiega (tai skaudus, bet tačiau užsitarnautas priekaištas dėl šv. Baltromiejaus nakties). Prikaišioji mums neturtingumą! Aš suprantu: jūs norėjote vagiliauti Lenkijoj, bet jums tai nepavyko" ir tt. Tuo būdu lenkų poetas gina tautinę garbę, kurią veltui norėjo apspiaudyti bailus karaliaus Henriko dvariškis.

Juokingą formą turi eilėraščiai *Carmen macaronicum* (*Makaroniniai eilėraščiai*): lotyniški žodžiai čia pinasi su lenkiškais žodžiais, turinčiais lotyniškas galūnes. Tokie eilėraščiai, būtent, vadinasi *makaroniniais* arba *makaronais*. Sena lenkų literatūra jų gausiai turi, o Kochanovskio eilėraščiai joj yra pirmi makaronai:

Est prope *wysokum* celeberrima silva *Krakovum*, / Quercubus insignis, multo miranda *żołędzio*, / Istuleam spectans, wodam *Gdańskumque gościńcum*; / *Dąbie* nomen habet, *Dąbie dixere priores*.

Hanc ego, cum *suchos* torreret Syrius agros / Et *rozganiaret* non *mądra* Canicula *żakos*, / Ingredior, multum de conditione *żywota* / Deque statu vitae mecum *myślando* futurae.

Lietuviškai:

„Netoli aukštos Krokuvos yra labai garsus miškas, plačiai žinomas savo ąžuolais, stebiąs gilių gausybe, žiūrįs į Vislos vandenius ir Gdansko vieškelį. Jo vardas *Dąbie*. *Dąbie* jį praminė protėviai. Šit kartą, kai Sirius degino sausus laukus ir neprotinga Šunžvaigždė vaikė mokinius, įžengiau šitan miškan, daug galvodamas apie gyvenimo pasirinkimą ir apie ateitį." Tame miške, toliau pasakoja poetas, jis sutiko vienuolį, pasaulinį kunigą, dvariškį ir žemietį, kurių kiekvienas jam gyrė savo gyvenimą. Jų visų išklausęs, poetas nieko neatsako, bet lengva dasiprotėti, kad jam labiausiai patiko žemiečio gyvenimas (ką jis patvirtino veiksmu, apsigyvendamas kaimo ramybėj). Juokingas savo forma, tas kūrinys yra rimtas savo turiniu ir slepia savy satirą iš dvasininkų, dvariškių, o drauge giria ir kaimo „laisvą gyvenimą".

---

[1]) Gallus — prancūzas ir gaidys.

Lenkų lotyniškoj poezijoj Kochanovskis turėjo daug pirmatakūnų, bet formos grožiu visus juos pralenkė. Iš pradžių jis rašė lotynų kalba eilėraščius lavinimuisi, arba savo malonumui, bet paskui atsiliepdavo kitiems, ir ne tik lenkų humanistams (pavyzdžiui, Myškovskiui ir Zamoiskiui), norėdamas į juos jų mėgiama romėnų kalba prabilti, bet rašydavo ir svetimiesiems; kaip antai, odomis išgarsinti visam pasauly karaliaus Stepono karo laimėjimus ir lenkų vardo garbę.

42 §. Prie naujausių Kochanovskio lenkiškų kūrinių, kaip rodosi, priklauso poėmėlė *Šachmatai (Szachy).* Dalinai tai yra lotyniškos poėmos (Lošimas šachmatais) pamegdžiojimas, kurios autorius yra italų poetas, Markus Vida. Bet joj nestinga nuosavių, nepriklausomų minčių. Abu poetu smulkiai aprašinėja lošimą šachmatais, bet, kada itališkoj poėmoj lošia dievai — Apolonas ir Merkurius, lenkiškoj — mirtingi žmonės, du kunigaikščiu. Itališkoj poėmoj dovana už nugalėjimą — raganės šakelė, o lenkiškoj — gražios karalaitės ranka.

Šachmatai — tai pirmutinė lenkų novėlė, pirmutinis lenkiškos poezijos kūrinys, kuriame aprašomi žmonių širdžių jausmai, o drauge—tai vienas gražiausių buvusios lenkų literatūros veikalų, pilnas grožio ir nedirbtinos laisvės, gyvumo ir nuširdaus ūpo.

43 §. Tais pačiais privalumais pasižymi taip pat ir didesnė dalis jo rinkinio, pavadinto *Fraszki* (*Mažmožiai*); t. y. trumpi, lakūs eilėraščiai (po du iki trisdešimties eilučių) įvairiausio turinio (1584). Toji poezijos rūšis jau buvo žinoma senovėj, o Atgimimo gadynėj ji buvo mėgiamiausia. Ir Kochanovskiui ji labai tiko, ir jis, laubiausiai sekdamas graikų ir romėnų poetais, bėrė, kaip iš ronkovės, literatūros mažmožius, kurie begaliniai patikdavo tų dienų skaitytojams ir, dar nebūdami atspausdinti, skaitlingais nuorašais apeidavo visą Lenkiją. Didesnė *Mažmožių* dalis buvo parašyta Krokuvoj, esant Kochanovskiui Zigmanto Augusto dvariškiu. Triukšmingas buvo dvariškių gyvenimas; jie lėbavo, šoko, puotavo, linksminosi muzika ir dainomis, be galo mylėjosi ir gėrė iki paskutinųjų, pasakojo vieni kitiems linksmus juokus, šmutingus, o kartais labai išdykusias „dykteryikas“, pašiepdavo kunigus, sakydavo „dvariškėms ponioms“ komplimentus, dažnai nesigailėdami joms gelinčių pašiepimų. Taip pat ir Kochanovskis, greitas ir šokti ir melstis, linksmai sau gyveno „gerų draugų“ būry, mylėjosi ir siuto, nė kiek nesišalindamas nei puotų, nei girtuokliavimo, nei išdykavimų, nei tuščių juokavimų — ir visa tai atsispindėjo jo *Mažmožiuose:* „Girti mano eilėraščiai, nes aš ir pats mielai geriu“...

Ir taip — *Mažmožiai iš vienos pusės yra puikus linksmo dvariškių gyvenimo atvaizdavimas,* ir per tai jie sudaro turtingą ir svarbų šaltinį pažinti tų dienių dvariškių papročiams, o iš antros pusės — *jie atvaizduoja paties poeto gyvenimą ir sielą.* Jie yra tartum jo atsiminimų užrašos, kuriose jis trūkčiais užrašinėdavo savo įvairiausius nuotykius ir kartais atvirai, bet dažniausiai miglotai,

darydavo įvairiausių savo nuolatinių ir praeinančių jausmų ir minčių išpažintį. Šitas savo užrašas Kochanovskis darė ir iš Krokuvos atvykęs Čarnoliasan. Tik tie jo „mažmožiai" jau ne „girti" eilėraščiai, o — rimti ir pilni gilių ir kilnių jausmų. Apskritai, *Mažmožiai* yra negirdėtai įvairūs ir jie tik tuo vienas kitam panašūs, kad turi gražią ir dailią formą, kuri įrodo nepaprastą talentą ir didelį mokėjimą valdyti poetine lenkų kalba.

44 §. Bet tie linksmi ir tušti rašinėliai neišsemia Kochanovskio kūrybos, esant jam karaliaus dvariškiu: poetas sukėsi ne tik „gerų draugų" tarpe, bet bendravo ir su rimtais ir protingais žmonėmis, kuriems visų labiausiai rūpėdavo vieši reikalai. Prie tokių žmonių, be kitų, priklausė ir du vyskupu, karaliaus pakancleriu, Filipas Padnievskis ir Petras Myškovskis, šviesūs humanistai ir valstybės vyrai. Tad būdamas jų įtakoj Kochanovskis gyvai susidomėjo viešais reikalais ir suprato, kad, kur tėvynės labas to reikalauja, ten poetas privalo dainuoti ne tik „sau ir Mūzoms", bet ir tautiečiams, žadinant juose tėvynės meilę. Kochanovskis tų prievolių nebeužmiršo *ir ėmė rašyti poetinius kūrinius, žadinančius garbę ir kilnius pilietinius jausmus.* Be kitų, tokiu kūriniu yra *Satiras arba laukinis žmogus (Satyr albo dziki mąż),* satira, parašyta seimui posėdžiaujant 1563 metų pabaigoj. Toj satiroj poetas prikaišioja savo tautiečiams sunkius nusidėjimus tėvynei.

Iš syk galima pažinti, kad tą satirą rašė humanistas, įsimylėjęs senovės literatūrą: joj kalba ne vaitas ir ne klebonas, kaip Rejo *Trumpam traktate,* o graikų dievukas, „satiras arba laukinis žmogus", kuris būk tai nuo amžių yra apsigyvenęs tankiuose Lenkijos šiluose, bet dabar, išbaidytas kertančių senus medžius kirvių aidėjimu, bėga iš miško ir balsu skundžiasi Lenkais, kurie taip nepanašūs savo protėviams (žiūrėk chrestomatijoj).

Satiro lūpomis prikaišioja Kochanovskis bajorijai, kad ji neteko riteriškos dvasios, kurią jai buvo suteikę protėviai, kad ji nebemyli tėvynės, jeigu vieton ją ginusi nuo gobšių kaimynų, ji mano tik apie ūkį, kaipo apie turtų šaltinį, kuriuos aikvoja tik pertekliui. Paskui jis karčiai iškalba Lenkams už jų tikybinį nesutikimą ir gudravimą tikybos reikaluose ir skundžiasi del Krokuvos Akademijos nykimo iš priežasties visuomenės jai abejingumo, kuri geriau „Italijon bei Vokietijon siunčia savo sūnus, turėdama savo mokyklų namie". Visos tos Kochanovskio pažiūros nėra originalios: *Satiras,* tai tik poetinė tų minčių išraiška, kurias pareiškė pakancleris Myškovskis savo prakalboj, pasakytoj karaliaus vardu seimą atidarant. Nes nors Kochanovskis buvo poetas Dievo malone, bet visai ne politikas. Jis matė ir žinojo, kad Lenkijoj kažkas sugedo, bet kaip tai pataisyti, nežinojo. Nežiūrint į tai, *Satiras* nėra veikalas be vertės, visų pirma, *kaipo pirmutinė graži lenkiška satira,* o antra, kaipo gražus poeto patriotizmo įrodymas.

Kochanovskis buvo ne tik įžymus poetas, bet ir kilnaus būdo žmogus. Jis gyvai ir karštai mylėjo tėvynę ir todel liūdnai žiūrėjo į augantį Lenkijoj asmeniniems reikalams atsidavimą ir netvarką, kurioj, kaip jis sako, „chudzi" (t. y. valstiečiai) „pono vergijoj", o matydamas, kad bajorija negirdi protingų žmonių priminimų ir įspėjimų ir tartum nemano pasitaisyti, baimingai nerimavo del Lenkijos ateities. Tada jis džiaugsmingai pasididžiuodamas manė apie Lenkijos spindančią ir garbingą praeitį, kai ir ji buvo laimingesnė ir Lenkai geresni, nes jie tada buvo nuosaikesni, narsesni ir karščiau mylėdavo tėvynę. Jo vaizdeną viliojo mūšis ties Žalgiriu, kuriame Lenkai „visai sumušė Vokiečius", o taip pat ir didvyriška Vladislovo Varniečio mirtis, kurio „kaulai ne gimtame karste padėti: jo karstas — Europa, stulpas — snieguoti Balkanai, parašas — amžinas krikščionių atminimas". Bet ne tik Varnietį — Kochanovskis visus lenkų karalius gerbė ir tikėjo, kad Dievas juos apdovanojo už jų nuopelnus Lenkijai amžina laime danguj. Kochanovskis, būdamas poetas patriotas, troško apdainuoti savo mylimos tėvynės praeitį, bet „gražios dievaitės" (mūzos) nebuvo jam malonios: ne norų jam trūko tai padaryti, o jėgų, nes jis neturėjo *epinio talento.* Tiesa, savo meilę tėvynės praeičiai išliejo keliuose smulkiuose kūriniuose, bet didesnės istorinės poėmos jis nesukūrė.

45 §. Kochanovskio patriotizmas gražiausiai prabilo (1577) tragedijoj vardu *Graikų pasiuntinių grąžinimas (Odprawa posłów greckich).*

Jonas Zamoiskis susižadėjo su Kristina Radvilaite ir, norėdamas pagražinti vestuves (kuriosna turėjo atvykti pats karalius Steponas) teatraliniu vaidinimu, kreipėsi prie Kochanovskio prašydamas parašyti dramą. Kochanovskis neatsisakė, ėmėsi darbo ir netrukus drama buvo parašyta (žiūrėk chrestomatijoj).

Senovės pasaulio ir jo literatūros pamėgimas, o drauge savo tėvynei meilė ir nerimas del jos ateities įkvėpė Kochanovskiui tragediją *Graikų pasiuntinių grąžinimas,* kuri, nežiūrint į senovės formą ir turinį, yra tautinis veikalas.

Savo forma *Grąžinimas* yra *klasinė* tragedija, parašyta graikų tragikų, Sofoklo ir Euripido, pavyzdžiu: eilėraščiai ne rimuoti, o tik balti (ritmingi); scenoj per visą vaidinimą būna choras, susidedąs iš „Trojos mergelių", kuris tačiau vaidinime veikliai nedalyvauja ir yra tik jo žiūrėtoju, kartkarčiais pareikšdamas savo pažiūras bei jausmus; scena per visą vaidinimą nė karto nesikeičia: viskas dedasi vienoj vietoj, Aleksandro namuose, o apie Trojos pasitarimo eigą, kuris ėjo kitoj vietoj, žiūrėtojai sužino iš ilgo pasiuntinio pasakojimo; pagaliau tragedijos surėdymas yra toks pat, kaip ir senovės tragedijų[1]). Ir jos tiek forma, tiek ir turinys yra senoviniai.

[1]) Tragedija prasideda prologu, po kurio eina pirma choro daina; toliau — pirmas epeisodion, antra choro daina, antras epeisodion, trečia choro daina ir pagailau — exodos (išsirišimas).

Svarbiausią mintį Kochanovskis paėmė iš Homero, kuris trečioj *Iliados* knygoj (toj pačioj, kurią poetas išvertė savo kalbon) mini, kad Ulisses ir Menelaus atvyko pasiuntiniais Trojon priminti apie pagrobtą Aleksandro (Pariso) Aleną, ir apsigyveno svetinguose Antenoro namuose, bet jie nieko nepešė ir sugrįžo atgal be Alenos. Be to dar, keletą smulkmenų Kochanovskis paskolino iš *Istorijos apie Trojos valstybės sugriovimą* (24 §), o taip pat ir iš kitų senovės autorių. Nežiūrint į tai visa, *Odprawa posłów greckich* veikalas yra originalus — ne tik del to, kad daug smulkmenų Kochanovskis pats sugalvojo ir kad paskolintas smulkmenas išplėtė ir papildė savo fantazija, bet visų labiausiai todel, kad sukūrė iš jų harmoningą vienetą, kuri jau yra neginčijama jo nuosavybė.

Maža to. Kochanovskio nuosavybe yra dar vedamoji kūrinio mintis — graži ir kilni, o drauge lygiai gražūs ir kilnūs jausmai, gaivinantieji tragediją. Kokia gi yra to veikalo vedamoji mintis? Parisas, pagrobdamas Aleną, nusidėjo, nes sulaužė šeimynos židinio šventybę, sumindė Dievo ir žmonių teises ir, be to dar, pastatė tėvynę karo su Graikais pavojun. Dar būtų galima tą pavojų pašalinti, grąžinant graikų pasiuntiniams Aleną, bet Parisas, ne tėvynės meile, o savo egoizmu vaduodamasis, ne tik nenori tai padaryti (ir tuo būdu naujai nusideda), bet ir kitus tempia nusidėti, būtent — daugumą Trojos tarybos vyrų, kuriuos jis papirkdamas sugebėjo palenkti savo pusėn, ir kurie dabar taip pat balsuoja neduoti Alenos. Nieko negelbėjo Antenoro ir negausingų Trojos patriotų protingumas, kilnumas ir tėvynės meilė — nugalėjo Pariso ir jo šalininkų kvailumas, niekšybė ir asmeniniai reikalai. Graikų pasiuntinių reikalavimams atsako, ir iš tos priežasties kyla karas, kuris įvykdo baisų Kassandros pranašavimą: galinga Troja virto griūvesiais ir pelenais. Tad tragedijos vedamoji mintis yra, kad *valstybė, kurioj dauguma vaduojasi ne tėvynės meile, o asmeniniais reikalais, turi žūti.* Ir čia poetas turėjo omeny savo tėvynę, kurioj jau jam begyvenant, nelaimei, nestigo Parisų (pav. Zborovskiai!), o Antenorų gi buvo nedaug. Be to dar, jis matė, kad Lenkijoj „nei įstatymai turi vertės, nei teisingumas turi vietos", kad nyksta sena riteriškumo dvasia, tad nelaukė tėvynei laimės, ir savo nerimą del jos ateities pareiškė Ulisso lūpomis („O netvarkinga karalyste ir pražūčiai artima!") ir Kassandros („Kam mane be reikalo, rūstus Apolone, griaudini?"). Apskritai tragedijoj *Odprawa posłów greckich* pilna trumpų priminimų apie Lenkų, o ne Graikų ir Trojiečių reikalus. Pavyzdžiui, pasiuntinio pasakojimas apie barningą ir triukšmingą Trojiečių tarybos posėdį yra visai tikras lenkų seimo posėdžių vaizdas. Iketaonas, mokąs sužadinti klausytojuose patriotinius jausmus, kad juos sunaudotų privatiniems reikalams, yra lenkų seimo triukšmo kėlėjo tipas. Karalius Priamas, atidedąs visa rytdienai, truputį primena Zigmantą Augustą, kurį jau tais laikais vadindavo „dojutrkiem" (rytdieninku) ir t. t.

Bet tai dar ne visa. Rašant tragediją, Kochanovskiui švietė tam tikras, aiškus politinis tikslas. Jis norėjo sužadinti bajorijoj riteriškus jausmus ir, pritardamas karaliaus Stepono ir Zamoiskio dideliems sumanymams, norėjo paakinti ją pulti Maskvą. Tas jo tikslas ryškiausiai pasirodo tragedijos gale Antenoro žodžiuose: „Kiekvienus metus mums liepia patarti apie apsigynimą: ha, patarkime taip pat ir apie karą, o ne vien tik ginkimės; patarkime, kaip ką mušti: tai bus geriau, negu patiems laukti užpuolimo!" Tie žodžiai klausytojų ausyse skambėjo, kaipo raginimas karan, ir jie veltui nežuvo: netrukus po Kochanovskio tragedijos vaidinimo atstovų ir senatorių akivaizdoj, kuriuos Zamoiskis buvo sukvietęs iškilmėn, seimas nutarė rinkti mokesnius pulti Maskvai! Tad del to raginimo karan, del nuolatinių priminimų apie lenkiškus reikalus, del neramių jausmų apie tėvynės ateitį, tragedija *Odprawa posłów greckich* yra tautinis ir patriotinis veikalas. *O Kochanovskis labai puikiai sugebėjo gražiai sulieti vienon senovės formon ir turinį su lenkų gyvenimu.*

Toji tragedija dar toli gražu ne visų puikiausias kūrinys: jo didžiausia yda — tai gyvos akcijos stoka. Bet nepaprastas turinio rimtumas ir aukštumas, kuriame kalbama ne apie vienetos, o apie visos valstybės likimą, paskui — klasinis kalbos grožis, aiškus ir nuoširdus pasakojimas, minčių ir jausmų kilnumas, — visos tos geros savybės teikia tagedijai didelės vertės ir užtikrina jai žymią vietą lenkų literatūroj.

46 §. Be *Satiro* ir *Graikų pasiūntinių gražinimo,* Kochanovskio poetinį patriotizmą išreiškia ir kai kurios jo *Giesmės,* kurias poetas rašė įvairiose savo gyvenimo valandose, bet spaudoj jos pasirodė tik jam mirus (1585). Jos ne visos tėra dainos tam tikra prasme to žodžio, nes ne visas jas Kochanovskis skyrė dainavimui. Bendrai, tai yra lyriniai, įvairaus turinio kūriniai, turinti vienodų savybių, todel, kad visi jie susideda iš posmų (dažniausiai po keturias eilutes). Tose dainose poetas išreiškia savo jausmus ir mintis. O tie jo jausmai, tai svarbiausia — meilė Dievui, tėvynei ir moteriai, o mintys — pažiūros į žmogaus gyvenimą. Tad ir tie jo kūrinėliai — *kai kurie jų yra religinės giesmės, o kai kurie — patriotinės, meilės (erotikos) ir refleksijos (mąstymo) dainos.*

Stebėjimasis Dievu, kaipo geru tėvu, gausiai berinčiu savo vaikams malonių, o drauge ir kaipo visagalinčiu Kūrėju ir visų protingiausiu pasaulio valdytoju, kuris savo stebuklingu grožiu ir nejudinama tvarka geriausiai sako apie amžiną išmintį — puikiai išsiliejo pilnam įkvėpimo ir didybės *Himne* („Ko nori iš mūsų, Viešpatie, už savo gausias dovanas?").

Savo tėvynės meilę gražiausiai ir galingiausiai pareiškė poetas giesmėj *Amžinoji gėda* (*Wieczna sromota*), parašytoj bekaralmečio dienomis Henrikui iš Lenkijos pabėgus, kai įsibrovę Totoriai Padolijon išsivedė keliolika tūkstančių nelaisvių. Iš tos dainos liejasi

gilus nuliūdimas ir gelinti gėda del savo tėvynės, del jos negerų sūnų, kurie, bepotaudami ir prabangingai begyvendami, užmiršta savo motiną ir negina jos nuo priešų. Tai viena visų gražiausių dainų visoj senoj lenkų poezijoj. O šalia jos yra verta paminėti kita daina, kurią taip pat prie patriotinių galima priskaityti, tai — *Daina apie gerą vardą* (*Pieśń o dobrej sławie*). Ji tartum Kochanovskio *oda jaunystei.* Kaip Mickevičius šaukia jaunuomenę, kad ji, išrovus iš savęs savimeilę, persiimtų mintimi, kad „visų laimėj yra visų tikslai" ir kad „tas laimingas, kas žuvo tarp vylių, jeigu savo kritusiu kūnu jis suteikė kitiems laiptą garbės pilin", taip ir Kochanovskis šaukia: „Kaip kas gali, tegu taip padeda kurti bendrą laimę!... Nepraloš, kas maino gyvybę garbe". O kaip Mickevičius tvirtai tiki, kad tas viską padarys, kas turi užsidegimo, nes „užsidegimas daro stebuklus", taip ir Kochanovskis, kviesdamas savo tautiečius krūtinėmis ginti tėvynę nuo stabmeldžių, šaukia: „Paikšas tas, kuris kariuomenę vertina tik iš jos didumo: *nugalėjimas ne skaičiaus nori, o narsumo reikalauja!*"

Meilės dainose Kochanovskis, pamėgdžiodamas senus poetus, iš pradžių visų labiausiai apdainuoja išorinį moters gražumą. Paskui, sekdamas Italų poetu Petrarka, jis išreiškia savo jausmus truputį jautriu (sentimentaliniu) ir perdedamu būdu, pavyzdžiui, vadindamas moterį „angelu", sakydamas, kad net gamta atjaučia jos grožį ir tt. Dar vėliau Kochanovskio erotinė poezija darosi turtingesnė ir kilnesnė: jis jau moka ne tik meilę išreikšti, bet ir tuos įvairius jausmus, kurie plaukia iš meilės moteriai, ypač persiskyrimo liūdesį ir ilgėjimąsi, o be kūno gražybės jis apdainuoja dar ir sielos grožį ir savo mylimosios „šventus papročius"; pavyzdžiui, gražiausioj savo meilės dainoj — Hannai, kurią jis kviečia Čarnoliasan.

Refleksinių dainų turinį sudaro mąstymai, būtent — pažiūros į žmogaus gyvenimą, pažiūros, kurias Kochanovskis daugiausia pasisavimo iš senų filosopų ir poetų, o ypač iš Horacijaus: žmogus siekia laimės, bet kvailas tas, kas mano rasti laimės turtuose, garbėj ir kas nuolatinai vaikosi prabangingumo; bet ir tas kvailas, kas vengia prabangingumo ir gyvenimo malonumų — *visų geriausiai laikytis auksinio vidurio.* Be to, protingas žmogus privalo atminti tai, kad laimė, kaip ratas sukasi, kad tiek laimė, tiek ir nelaimės nėra pastovios, kad nėra ko labai imti širdin nei laimės, nei nelaimių. Tikras išmintinguolis laimės ir nelaimės valandą privalo išlaikyti *dvasios pusiausvirą.* Be to dar, jis privalo atminti, kad pasauly šalia nykstančių džiaugsmingų malonumų yra ir nenykstančių, būtent — *dorybė, gryna sąžinė ir geras vardas.* Ne vieną sveiką mintį išreiškia poetas tose savo dainose.

47 §. Visai atskirą vietą tarp giesmių užima *Joninių Daina (Pieśń Świętojańska o Sobótce).* Tai idilija, kurios turinį sudaro kaimiškas žaislas deginti Joninių naktį laužus, šokinėti per ugnį ir šokti griežiant muzikai ir dainuojant. Tas paprotys, būdamas neabejotina

stabmeldžių saulės garbinimo apeigų liekana, dar iki šių dienų daug kur yra užsilikęs liaudy, o XVI amžiuj jis buvo nuolatinis. Jo iškilmėse, tur būt, dalyvaudavo ne tik paprasti žmonės, bet ir bajorija. Poetas, be abejo, buvo ne tik to papročio apeigų liudytoju, bet ir pats jose yra dalyvavęs. Pagautas tų apeigų vaizdingumo, jis paėmė jas poetiniam kūriniui turiniu. O juo drąsiau ir noriau jis tai padarė, kad ir jo mylimieji Romėnų poetai dainuodavo panašias iškilmes. Pačiam apeigų aprašymui Kochanovskis paveda tik keletą posmelių. Paskui seka dvylika dainų: kiekviena mergina, stodama rato vidurin, kitų merginų sudaryto, paeiliui dainuoja. Tos dainos ar tik nebus visų Kochanovskio dainų gražiausios. Jose poetas parodė didelės meno nuovokos: jis įrodė, kad *moka atjausti svetimas sielas ir išreikšti svetimus jausmus.* O tie jausmai labai įvairūs. Šit, pavyzdžiui, viena mergina neturi jokio rūpesnio širdy, tad ji mielai sau šoktų ir šoktų; antrai taip pat linksma ir ji visą laiką, reikia ar nereikia, juokiasi ir visus pašiepia; trečia susidūmojusi ir nerami, nes myli ir ne visai tikra, kad yra mylima; ketvirtą graužia sunkus nuliūdimas, nes jos mylimasis išvyko karan ir negrįžta. Ne mažiau yra gražios dainos, apdainuojančios karštą vasarą, žalias pievas ir šaltas versmes ir apskritai — „ramų ir linksmą kaimą“. Čia Kochanovskis išreiškia ne kitų, bet savo jausmus: prisirišimą prie ramaus kaimo gyvenimo, bendro visai XVI amžiaus bajorijai, ir meilę Lenkijos gamtai.

48 §. Aukščiausiai iškilo Kochanovskio talentas *Dovydo psalmyne* (1579) ir *Raudose* (1580).

Jau viduramžių laikais psalmynas buvo visų mėgiamiausia meldimosi knyga visam krikščioniniam pasauly, bet, pagaliau, tik XVI amž. buvo pajaustas nepaprastas psalmių grožis. Tiesa, visuomenės didžiuma po senovei ieškojo jose vien tik peno savo religiniams jausmams, bet atskiri žmonės, apdovanoti grožio jausle, jau tada suprato, kad psalmynas yra ne tik maldų, keliančių žmogaus sielą Dievop ir stiprinančių ją sunkiam nuliūdime, rinkinys, bet kad drauge jis yra ir puikus, vienas geriausių pasaulinėj poezijoj lyrinės poezijos kūrinys. Prie tokių žmonių, žinoma, priklausė ir Kochanovskis. Iš vienos pusės jis, kaipo gilios ir gyvos tikybos žmogus, ieškojo psalmyne būdo iškilminti savo sielai ir paguodos gyvenimo priešginybėse, o iš antros — kaipo poetas Dievo malone, gyvai jautė Jo puikios didybės grožį ir sugebėjo ją suteikti savo vertimui. Lenkų kalbon buvo verčiamos psalmės ir iki Kochanovskio, tiek viduramžiais (6 ir 12 §), tiek ir XVI amžiuj. Proza jas vertė, be kitų, *Valentinas Wróbel* ir Mykolas Rejis, o eilėraščiais — *Jokūbas Liubelčikas (Jakób Lubelczyk).* Ir užsieniuose nestigo nei vertimų, nei eiliuotųjų perdirbimų, iš kurių išsiskiria Škotų poeto Buchanano lotynų kalba perdirbimas. Kochanovskis žinojo tuos savo pirmatakūnus. Jis net naudojosi jais. Bet jis visus juos pralenkė, nes iš visų psalmyno vertėjų tik jis vienas buvo didelis poetas.

Apie vertimą žodis žodin iš lotyniško teksto (Kochanovskis originalo nepažinojo, nes hebrajų kalbos jis nemokėjo) negalėjo net ir kalbos būti ne tik del to, kad prozos eilėraščiais tikrai negalima išversti, bet visų labiausiai todel, kad Kochanovskis žodis žodin *nenorėjo* versti: jo širdis ne kartą geidė savo žodžiais kalbėti su Dievu ir garbinti jo galybę. Tad kai kada poetas ima iš Dovydo psalmių vien tik pamatinę mintį ir ją visai savaip išreiškia. Kitais žodžiais – *Kochanovskio Dovydo psalmynas yra labiau poetinis perdirbimas, negu vertimas.*

Senoj lenkų poezijos istorijoj *Psalmynas* turi nepaprastos vertės. Niekas iki Mickevičiaus nemokėjo taip, kaip Kochanovskis, išreikšti žmogaus sielos jausmų: džiaugsmo ir nuliūdimo, linksmybės ir gailesčio, dvasios giedrybės ir atgrisimo prie žmonių ir pasaulio, tvirto tikėjimo Dievu ir nusiminimo, gailesčio prie žmonių ir pagarbos Dievui, išdidumo prieš žmones ir nusižeminimo prieš Dievą. Ir visi tie jausmai išreikšti tikros poezijos kalba. Kochanovskis yra, kaip sako Mickevičius, „savo psalmių vertimuose kupinas įkvėpimo, turi kilnų, šviesą ir skaidrų stilių, drąsaus poetinio sraunumo, laisvus ir puikius judesius, perdėm kažkokio senyvo rimtumo ir kunigiško iškilmingumo". *Pagaliau, nuo Kochanovskio Psalmyno lenkų kalba pasidarė tinkanti poetiškai išreikšti galingiems jausmams, pagaunantiems žmogaus sielą; tuo žvilgsniu jis sudaro lenkų poetinės kalbos vystymosi gadynę. Taip pat ir Kochanovskio posmai sudaro gadynę lenkų eilėraščių istorijoj,* nes jis *Psalmyne* naudojasi įvairiu eiliavimo būdu — čia trumpesniu, čia ilgesniu, nuo septyniaskiemenių eilėraščių iki keturiolikaskiemenių, o taip pat ir įvairiais posmais — nuo dviejų eilučių iki aštuonių. Tokio turtingo eiliavimo būdo lenkų poezija dar nebuvo žinojusi. Taip pat ji nežinojo ir to *muzikalingumo ir melodingumo,* kuriais pasižymi *Psalmyno* eilėraščiai. Tatai pastebėjo jau tuomet: lygiai katalikai, lygiai protestantai giedojo Kochanovskio psalmes, o tų dienų garsus lenkų kompozitorius, Mykolas Gomółka, pritaikė visoms 150 psalmėms muziką.

Pats Kochanovskis puikiai žinojo, kad kuria didelį veikalą, ir ne kur kitur, o kaip tik *Psalmyno* įvadoj pareiškė tuos pasididžiavimo, bet ir teisingus žodžius: „I wdarłem się na skałę pięknej Kalliopy, gdzie dotychmiast nie było śladu polskiej stopy!" Tas gi tikro meno veikalas, kaip ir kiekviena didelė poezija, nesensta. Jau praėjo beveik su viršum trys šimtai metų po Kochanovskio mirties, o jo *Psalmynas* nenustojo nei savo grožio, nei didybės. Daug lenkų poetų po Kochanovskio vertė psalmes, tačiau nė vienas jų ne tik nesusilygino, bet ir neprisiartino prie jo.

49 §. *Raudose* Kochanovskis stebuklingai gražiai išreiškė didelį tėvo skausmą mirusiai mylimai dukrelei, Uršulei. Jose nestinga nė vieno tėviško skausmo niuanso: nuo nuliūdimo iki nusi-

minimo ir sielvarto, o nuo sielvarto iki nurimimo. Iš viso raudų yra devyniolika, *bet jos sudaro vieną pilną harmoniją, vieną gelinčio skausmo poėmą.*

Dvi jų pirmos tai tartum *įvada.* Pirmutinėj poetas šaukia, kad jis norėtų savo širdy sukaupti viso pasaulio skausmą ir ašaras, kad galėtų prideramai pasakyti tai, kas jo širdy dedasi, o antroj jų sako, kad jis geriau norėtų dainuoti dainas mamytėms, liūliojančioms kūdikius, negu „verkti prie savo meiliosios mergytės karsto".

Raudos, nuo trečios iki aštuntos, išreiškia gilų nuliūdimą, bet dar ne nusiminimą. Nelaimingas tėvas, gailesčio kupinas, prisimena savo mylimo kūdikio „žodžius, žaidimą ir malonius sveikinimuosius" ir jam rodosi, kad tik viena paguoda jau bepaliko — eiti paskui savo kūdikį. Pamanius, kad Uršulė taip jaunutė užgeso, nuliūdimas dar labiau didėja: jeigu ji būtų ilgiau gyvenus, būtų galėjusi „daug paguodos suteikti mano akim". Kochanovskis nesusigrebia, kad jeigu Uršulė būtų vėliau numirus, tai tėvo skausmas būtų dar didesnis. Jis nesusigrebia todel, kad kas labai kenčia, tas šaltai negali protauti: krauju paplūdusi širdis neleidžia minčių sukaupti. Ir vėl verkia poetas, kad Uršulė „vos tik spėjusi paugėti... rūpestingiem tėvam negyva krito po kojų", panašiai, kaip jaunutė alyva krenta nuo daržininko peilio. Bet ne pati be laiko atėjusi mirtis didina tėvo skausmą. Uršulė buvo ne tik mylimiausia dukrelė, bet ir „maloni dainininkė", paveldėjusi iš tėvo poetinių gabumų. Ne nuostabu, kad tas atsiminimas didina tėvo poeto širdy nuliūdimą, kuriam gyvai vaizduojasi griaudus mirštančio kūdikio atsisveikinimas su motina: „Jau aš tau, mano motina, nebetarnausiu, nė už tavo stalo nebesėdėsiu: man teks jau, padėjus raktus, išvažiuoti iš čion ir amžinai atsisveikinti su savo meilių tėvų namais!" Vis tiek, ar tas atsisveikinimas yra tiesa, ar tik poetinis prasimanymas — tie eilėraščiai, kaipo nesulyginamas griaudumas, priklauso prie didžiausio grožio lenkų poezijoj. Likusių po vaiko drabužių ir baisios namų tuštumos reginys, kur dar taip nesenai skambėjo vaiko čiūlbesys, tai nauja priežastis augti nuliūdimui.

Pagaliau, devintoj, dešimtoj ir vienuoliktoj raudoj nuliūdimas virsta *nusiminimu* ir *sielvartu.* Devintoj raudoj poetas skaudžia ironija kreipiasi prie išminties, prie tos senos išminties, kurią jis taip gyrė savo refleksinėse dainose, kuria jis pats tikėjo ir kuri mokė, kad žmogus privalo būti abejingas tiek geram, tiek ir blogam likimui. Kada tas blogas likimas atėjo, visa toji išmintis ištiško, kaip muilo burbulas, ir iš kenčiančios krūtirės ėmė veržtis šauksmas: „Nelaimingas aš žmogus, praleidęs tam savo amžių, kad išvysčiau tavo slenkstį!" Bet ne tik sena išmintimi ėmė abejoti poetas: jis, krikščionis, nežino, kur nuėjo Uršulės vėlė. Ir dar daugiau: jis net nėra tikras, ar jos vėlė dar gyvena: „Kažkur esi, jeigu esi, pasigailėk mano liūdesio!" Žodžiu — jis ėmė abejoti vėlės nemirtingumu!... Pagaliau, ėmė abejoti dorybės verte, jis.

kuris kitados šaukė: „Dorybė – amžinas turtas; dorybė — brangūs žemčiugai“, dabar šaukia: „Dorybė — tuščias dalykas! Kada gi ką jos dievotumas gelbėjo, kada gi ji ką nelaimėj apsaugojo?“ Tad ir doram neverta būti, jeigu už tai nėra užmokesnio!

Bet po tų išsiveržimų *nusiminimas rimsta.* Nors, tiesa, dar dvyliktoj ir tryliktoj raudoj, prisiminus Uršulės širdies privalumus, kurie leisdavo tėvui taip puikiai tikėtis viltimi, yra draskančio širdį nuliūdimo, bet nusiminimo jau nebėra. Čia jau nebe rėksmas, o tik dėjavimas.

Tolimesnėse gi raudose *poetas jau ieško nusiraminimo.* Jis, humanistas, visų pirma jo ieško ten, kur tokiu pamėgimu skrido jo mintys, o būtent: senuose autoriuose, iš kurių jis sužinojo, kad ir senovėj žmones plakdavo baisios šeimininės nelaimės: šit, Orfėjus, netekęs savo mylimos žmonos, Euridikos, net pragaran nuvyko maldauti rūstaus Plutono pasigailėjimo; o nelaiminga Nioba ne vieno, o keturiolikos vaikų tą pačią dieną neteko ir iš nusiminimo suakmenėjo. Tačiau tas žinojimas, kad ir seniau būta nelaimių, visai maža paguoda! Poetas tai žino, tad ir ieško kitos paguodos: „Laike, trokštančios užuomaršos tėvai, pagydyk nuliūdusias širdis!“ O paskui tas išmintinguolis, kuris kitados manė, kad protingam žmogui ašaros nepritinka, nebenori jau kovoti su žmogaus gamta ir... verkia. Ašaros jam suteikia tūlo nusiraminimo, bet siela perdėm dar kelia maištą prieš nelaimę, kol, pagaliau, suranda ji sau paguodos Dievuje, prieš kurį nusižemina tėvas ir kurio prašo pasigailėti. Dievas jo neatstumia, ir paskutinėj raudoj, poėmos užbaigoj, sapne atvyksta pas poetą jo mirusi motina su Uršule ant rankų ir ramina jo širdį žinia, kad Uršulė džiaugiasi amžina laime pas Dievą, kad savo ankstyva mirtimi ji išvengė žemiškų kančių.

Šit ką Kochanovskis, netekęs Uršulės, iškentėjo ir permąstė, šit tie svarbūs jausmai ir mintys, pareikšti *Raudose,* iš kurių aiškiai matyti, kad poetas išsižadėjo stabmeldinės išminties ir sugrįžo prie krikščioninės išminties, kuri moko, kad didžiausias turtus ir sekmingiausia paguoda nelaimėj — tai nužemintas tikėjimas Apveizdos nepatirtais sprendimais, kad šiame gyvenime nėra pastovios laimės, kad ji tik amžinam gyvenime yra skirta, ir kad tik į šį gyvenimą žmogus privalo kreipti savo mintis. Tad raudose mes matome ne tik garsų poetą, bet ir krikščionišką filosofą. Tos raudos — tai gražiausias jo sielos, iškilnėjusios skausmuose, veidrodis; jo išminties, o drauge *jo ir visos senosios lenkų poezijos vainikas.* Ne vieną siužetą ir mintį savo *Raudoms* Kochanovskis pasėmė iš senų filosofų ir poetų, kurie ne kartą yra dainavę nuliūdimą po brangių jiems asmenų mirties (toki vekalai vadinosi *epicedia*), bet tėviško skausmo jausmus ir *jų tikrumą, kas yra svarbiausia Raudų grožio ir nedilstančios jų vertės priežastimi,* jis rado savo širdy. Lenkų poezijoj yra dar kitas puikus tėviško skausmo paminklas: J. Slovackio — *Maro paimtų tėvas (Ojciec zadżumio-*

nych). Tas, gal būt, pralenkia *Raudas* menu, bet nesusilygina su juo jausmų nuoširdumu, ir nenuostabu, nes Slovackis niekados nėra buvęs tėvas, tad nelaimingo tėvo skausmas — tai tik genialės Slovackio vaizdenos vaisius. Kochanovskis gi rašė tai, ką pats buvo pergyvenęs jo dukrelei mirus. Galima manyti, kad Uršulės poetinis talentas ir sapne pasirodžiusi motina — tai yra jo vaizdenos, stiprinančios senos poezijos vaizdais, vaisius. Visi kiti vaizdai yra jo kenčiančios širdies, nežiūrint į tai, ar jų senovės poezijoj esama, ar ne.

50 §. Kochanovskio poezija, dar jam pačiam begyvenant, nemaža pagimdė poetų, o iš jų labiausiai talentingas ir jau tais laikais auktšai vertinamas buvo *Mykolojus Senpas Šažinskis (Sęp Szarzyński)* iš Raudonosios Rusijos, anksti miręs, neturėdamas dar nė trysdešimties metų amžiaus (1581). Jis apie save kukliai sako, kad „mokslo vandens nedaug gėrė“, tačiau iš tikrųjų mokslo turėjo (lankė Leipcigo universitetą ir, kaip rodosi, yra buvęs Italijoj), gerai žinojo ne tik senovės poeziją, bet ir Italų, o kas svarbiausia — turėjo talentą, tikrą *lyrinį talentą,* kuriam tačiau ankstyva mirtis nedavė visapusiai save pareikšti.

Pradėjo nuo *meilės dainų.* Tiesa, nesistelbi iš jų gilūs jausmai, bet jos pasižymi švelniais eilėraščiais ir, be to, turi savy tikro grožio, trykštančio *jaunystės skaidrybe.* Poetas dažnai apgailestauja, kad nėra mylimas, kartais liūdi ir verkia ir skundžiasi, kad „neapsakomą skausmą širdis kenčia“, tikrina, kad „pražus tam sunkume“, bet tuose skausmuose ir sunkybėse kažkaip randasi vietos — ir linksmybei ir juokams, pavyzdžiui, *Mažmožy apie Katrytę ir Onytę (Fraszka o Kasi i Anusi).*

Tačiau paskui Šažinskio poezija visai pasikeičia. Ar nelaiminga meilė atėmė jam jaunystės skaidrybę, ar kita nelaimė jį aplankė, ar, gal, nepagydoma liga užnuodijo jam gyvenimą, — bet tenka pasakyti, kad *jo poezija įgauna religinio pobūdžio ir pasidaro labai rimta, liūdna, pilna gilaus susidomėjimo žmogaus gyvenimu ir pasiilgusi geresnio gyvenimo.* Tokio pobūdžio, išimtino XVI amž. lenkų literatūroj, turi jo *Ritmai arba lenkiški eilėraščiai (Ritmy abo wiersze polskie),* kurių vargšas poetas pats nebesuskubo išleisti ir kuriuos, pagaliau, išleido jo brolis tik XVII amžiaus pradžioj (1601). Tai yra nedidelė lyrinių kūrinių sauja, tarp kurių, be dainų ir psalmių, rašytų sekant Kochanovskiu, yra ir keletą *sonetų.* Ne Šažinskis pirmas panaudojo tą formą (sukurtą italų poetų), nes jau du Kochanovskio mažmožiu turi sonetų pavydalą. Bet Šažinskis parašė jų daugiau ir, visų svarbiausia, kad jis, sekdamas Italų poetų pavyzdžiu, patobūlino tą gražią, bet sunkią formą, įliedamas nedidelin eilėraščių eilučių skaitliun turtingą turinį. Ir, būtent, sonetuose gražiausiai prabilo liūdna ir giliai religinė poeto siela, kuris, begalvodamas apie žmogaus gyvenimą ir beskaitydamas šv. Raštą, įsitikino, kad žmogui nėra ir negali būti

tikros laimės šiame pasauly. Nes ir kas gi galėtų jam tą laimę užtikrinti? Gi tik viena ramybė, kurios žmogus niekuomet neturi. Žmogaus gyvenimas tai amžina karionė, tai nuolatinė vėlės kova su velniu, gundančiu ją nusidėti, ir su savo kūnu, kuris nenori pripažinti sielos viršenybės ir geidžia žemiškų pasismaginimų. Tie gi pasismaginimai yra tiek vylingi, kiek ir turtai, garbė ir valdžia, kurių žmogus taip siekia. Be to dar, žmogaus gyvenimas yra trumpas — mirtis iš visur tyko žmogų ir, anksčiau ar vėliau, ji viską jam atims.

Tačiau gilus poeto liūdesys, plaukiąs iš įsitikinimo apie šio gyvenimo tuštybę, nevirsta nusiminimu: ne nusiminti, bet kovoti privalo žmogus – kovoti su velniu ir kūnu. Tad nesirūpinti apie žemiškus dalykus, o apie amžinus, neprisirišti prie nykstančių malonumų ir garbės, bet pamylėti vien tik „amžiną ir teisingą grožį", t. y. Dievą ir klausyti Jo įsakymų. O Dievas — ne tik amžina išmintis, bet ir begalinė meilė. Jis neapleis žmogaus, suteiks jam pajėgų kovoti ir toj kovoj laimės ne kūnas, bet siela ir ji gaus amžiną atlyginimą danguj. Tad dainose ir psalmėse Šažinskis meldžiasi Dievui, pilnas gailėjimosi išpažįsta Jam savo nuodėmes, maldauja Jo atleidimo ir pajėgų kovoti, stebisi Jo pasaulio grožiu ir garbina Apveizdą. Anksčiau, būdamas senų filosofų įtakoj, jis manė, kad žmones valdo aklas likimas, dabar gi savo giesmėj *Apie Dievo Apveizdą* šaukia, kad ne pastarasis žmonių reikalus tvarko, bet Apveizdos išmintis. *Tokio gilaus religingumo, kokio yra Šažinskio poezijoj, o ypač jo sonetuose, veltui ieškoti visoj lenkų senoj poezijoj.*

Dar viena styga skamba Šažinkio poezijoj: *patriotiniai jausmai.* Pavyzdžiui, jie girdėti dainoj, parašytoj karaliui Steponui pagerbti, o ypač dviejose riteriškose dūmose (dumy rycerskie), pavestose dviem karžygiam pagerbti, kritusiem kovoj už tėvynę: Jokūbui Strusjui, žuvusiam mūšy su Totoriais ties Rastavica, Kievo vaivadijoj, (1520) ir Friderikui Herbortui (Fridrušui), kurio karžygišką mirtį mūšy ties Sokaliu prie Bugo (1519), be Ožechovskio (37 §), aprašė Martynas Bielskis (32 §) šiais žodžiais: „Daug ten krito lenkų riterių, beveik visi, išskyrus tik tą saujelę, kuri galėjo Sokalio pily pasislėpti. Fridrušas, matydamas mūsų pralaimėjimą ir būdamas didelės širdies žmogus ir nebrangindamas savo gyvybės, tarė: „Dieve, neduok tai, kad už savo mielus brolius neatiduočiau gyvybės!" „Paleidęs visu greitumu arklį, gera valia vienas, kaip Romos Kurcius, šoko priešų vidurin su savo ragotine ir mušėsi su jais, kol galėjo save valdyti. Ten jis tarp Totorių buvo sukapotas, gailestingai šaukiant belaisvėms, kurių tuomet buvo daug priešai paėmę". Šitą pasakojimą Šažinskis papildė savo vaizdena ir parašė dainą, esančią tiek karžygiškos riterio sielos gražiu veidrodžiu, tiek ir kilnios poeto sielos, kuris gyvai ir giliai jautė didvyriškų patriotinių žygių grožį.

51 §. Atskirią padėtį paskutiniam XVI amžiaus bertainy poetų tarpe užima *Sebastijonas Klionavičius (Sebastjan Klonowicz)*, gimęs apie 1550 metus, miręs 1602 m., *miestelėnas iš D. Lenkijos,* kuris jaunam amžiuj gyveno Lvove, o paskui apsigyveno Liubline, ir ten, paeiliui eidamas įvairias miesto įstaigų tarnautojo pareigas, dasitarnavo burmistro garbės. Kai kurį laiką jis mokytojavo Zamoisko mokykloj. Tai buvo žmogus išsilavinęs, o net ir mokytas. Jis žinojo ne tik lotynų, bet ir graikų kalbą; nepaprastai buvo daug skaitęs senųjų autorių ir šv. Rašto; žinojo lenkų ir romėnų teises; turėjo pastabią jauslę, įdomaujantį protą, jautrumo gamtos grožiui, daug geros valios ir dorą širdį, kuri, matydama vis augančią prastų žmonių priespaudą ir miestelėnų skriaudimą, karčiai verkdavo. Be to dar, jis buvo didelės ambicijos žmogus, ir tai vertė jį imtis literatūros darbo. Matydamas, kaip bajorija iš aukšto žiūri į miestelėnus, jis nusprendė jai parodyti, kad ir miestelėnas gali vikriai pluksna valdyti ir būti poetas. Bet kas iš to, kada *jis neturėjo poeto talento!* Iškyrus kai kurias gražias vietas, jo poezija — tai prozaiški eilėraščiai, dažnai ištęsti ir kupini pavyzdžių iš mitologijos ir senosios istorijos, o taip pat citatų iš graikų ir romėnų autorių, kurių žinojimu Klionavičius giriasi kiekvienam žingsny, kad skaitytojas nė valandėlės neabejotų jo mokslingumu. Apskritai — *ne jo poezijos grožis užtikrina jam vietą XVI amžiaus lenkų literatūroj, bet visų pirmą — įdomus turinys, o antra — kilni jo kūrinių mintis.* Kai del turinio, tai miestelėnas Klionavičius dainavo apie tokius dalykus, kurių, gal būt, nebūtų palietęs, jeigu jis būtų buvęs bajoras, būtent — *miestelėnų ir liaudies gyvenimą.* O kai del minties kilnumo, tai Klionavičius kovojo su savo amžiaus prietarais. Jis įrodinėjo, kad be asmeninių užsitarnavimų nėra bajoriškumo, ir karštai gynė prastus kaimiečius, kurių vargus taip iškalbingai aprašinėjo, kaip maža kas XVI amžiuj. Toji civilinė drąsa tai gražiausia Klionavičiaus būdo ir literatinės darbuotės savybė. Jam kliūdavo — ir nuo bajorijos, kuri žvairavo, kad kažkoks ten prastas miestelėnas drįsta ją mokyti protingumo ir tėmyti jos paklydimus, ir nuo jezuitų, kurie negalėjo jam dovanoti, kad jis smerkė dvasininkų ydas, o visų labiausia, kad draugavosi su protestantais ir kad net vienam jų padėjo parašyti skaudų puolimą Jezaus Draugijos.

Klionavičiaus yra keturi svarbūs eiluotieji kūriniai: du lotyniški (*Roxolania* ir *Victoria Deorum*) ir du lenkiški *Sielininkas (Flis)* ir *Judošių maišelis (Worek Judaszów). Roxolania* ir *Sielininkas* tai — aprašomos poėmos, o *Victoria Deorum* ir *Judošių maišelis* — satiriniai didaktinės.

Roxolanija, t. y. *Raudonoji Rusija* (1584), ne tik geriausias Klionovičiaus veikalas, bet lygiai, kaip ir Hussovskio *Poema apie stumbrą* (19 §), jis yra įdomiausias visų lenkų lotynų kalba poe-

tinių kūrinių. Jo turinys — Raudonosios Rusijos gamtos, miestų ir gyventojų aprašymas. Po kreipimosi prie mūzų, kurios, poetui prašant, nusileidžia nuo Parnaso ir drauge su juo keliauja po Raudonąją Rusiją, Klionavičius pirmiausia aprašo jos sienas ir tankias girias, paskui Rusinų užsiėmimą, kaip antai: išdirbinius iš medžio, gyvulininkystę, paukščių gaudymą jauku, luokių jaukinimą, bitininkystę, kailių prekybą ir t. t., dažnai nutraukdamas savo pasakojimą čia savo užuojautos žodžiu liaudžiai, čia medaus pagyrimu bei degtinės peikimu, čia įvairia pasakėčia, pavyzdžiui, apie tai, kaip Rusinas įkrito gilian avilin ir kaip jis iš jo išlipo, gaudydamas luokį už kojos, kuriam taip pat pasinogo medaus. Visa tai užpildo pirmą dalį. Antroj daly autorius aprašo miestus, visų smulkiausiai — Lvovą, Zamoscių, Kievą ir Kamienecą. Bet įdomiausia trečia dalis, kurioj aprašoma Rusinų būdas ir papročiai, jų tikėjimas burtais, įvairūs gudrių raganių darbeliai, krikštynos ir vaikų žaidymai, ūkininko Jono mirtis ir jo laidotuvės, kurį apraudojo pasamdyta raudė ir kuriam gauruotas popas deda karstan į šv. Petrą užtariamą laišką ir pinigų, kad „Rusinas turėtų kuo užsimokėti už perkelimą per Stiksą pas dievus dausų girion". Net ir liaudies dainelių poetas neužmiršo: „Liaukis verkti, mažyti, o tai aš tave įmesiu vandenin žuvims ir vandenų šmėkloms. Aš tau patariu tylėti, jeigu tu esi protingas! Nurimk, vaikuti, liaukis liūdnai skųstis, o tai tave, mažyti, ėdrūs vilkai suės! Ar tave raganė savo pragariškomi akimi užkerėjo, ar ji savo užkrečiamu kvapu tavo sąnarėlius apdvelkė? — o kad ji kur pati prasmegtų su savo prakeiktomi, biauriai žvairiomi akimi!" Iki Klionavičiaus nė vienas lenkų poetas taip smulkiai neaprašinėjo liaudies gyvenimo. Kaip gaila, kad *Roxolania* buvo parašyta lotynų kalba. Lenkų kalbon ją eilėraščiais išvertė Syrokomlė, bet labai nutoldamas nuo originalo.

Daug mažesnės vertės už lotynišką *Roxolania* turi jo kita, lenkų kalba parašyta didaktinė poėma: *Flis, to jest puszczanie statków Wisłą* (1598), vadovas ir patarėjas pirkliams, vežiojantiems sieliais javus Gdanskan. Klionavičius nemėgo jūrininkystės, nes jis manė, kad Dievas, įvesdamas tvarką pirmykščiam chaose, tam davė žmogui žemę, o ne vandenį gyventi, kad jis nesibastytų kažkur po vandenynus, bet liktų gyventi sausumoj, kurios vaisių užteks jam pakankamai. Ypač Lenkas privalo tai atminti, nes „miela Lenkija ant derlingų laukų apsistojo, kaip Dievo glėby; Lenkas, gerai ardamas savo žemę, gali visai nežinoti, kas tai yra marios". Kas gi iš to, kad Lenkas yra gobšus ir mėgia jūrininkystę, kad parduotų javus ir prisipirktų įvairių užjūrinių prekių Gdanske (kurį greičiau „Chłańskiem" reikėtų pavadinti, nes jis prarija (pochłania) Lenkų dvarus)! Tad Klionavičius sumanė pamokyti Lenką, kaip jis turi Gdanskan plaukti ir, be to, jis norėjo, kaip sako, „suteikti malonės Vislai, gimtai upei, visų Sarmatijos vandenų motinai". Ir tuo tikslu parašė poėmą, kurion prikimšo viso, ką tik žinojo apie

jūrininkystę ar tai iš senų autorių, ar tai iš *savo prityrimo,* nes jis pats vieną sykį buvo keliavęs sieliais Gdanskan.

Sielininke poezijos ne kiek tėra, bet jo turinys gan įdomus. Tiesa, Klionavičius, norėdamas pasigirti skaitytojams savo mokslingumu, visai bereikalingai dėsto jiems visą jūrininkystės istoriją nuo Nojaus ir Argonautų laikų iki Amerikos suradimo; prikergia čia mitologijos padavimų, pavyzdžiui, apie Ikarą, čia bodina skaitytojus moralais, sausu Vislos ir jos krantų nuo „Varšuvos iki Žaliojo Gdankso tilto" aprašymu, pakrantės miestų, kaimų, o taip pat salų ir prieplaukų išvardymu. Bet užtat įdomios žinios apie jūrininkų papročius ir jų pasikalbėjimus (kurie, pavyzdžiui, miglą vadina motina, vėją — dėde, varną — teta, gandrą — kunigu Voitieku), apie sielių, plaustų ir valčių statymą, apie gudrius Gdansko pirklius, apie tai, kaip juokingai Gdansko Vokiečiai kalba lotyniškai ir t. t. Taip pat yra ir „juokų", kurie, kaip tikrina autorius, „pasaldins" skaitytojams rimtą veikalo turinį, pavyzdžiui — Aizopo pasakėčia apie tai, kaip, rengdamiesi drauge kelionėn, šyksnosparnis pasiėmė paskolintus pinigus, naras — paskolintus žemčiugus, o gervinis krūmas pasiskolino gelumbės. Bet laivas susidaužė ir visos prekės paskendo. Todel šyksnosparnis, bijodamas skolintojų, pasirodo tik naktį, naras, ieškodamas žemčiugų, neapleidžia vandens, o gervinis krūmas, „norėdamas atlygint sau nuostolius, griebia žmones už rūbų". Bet įdomesnis yra kitas „juokas" — *lenkų sielininkų padavimas,* kuris poetiškai paaiškina, kodel Vislos vaga prie Gnievo (Pajūry) išsišakoja. (Žiūrėk chrestomatijoj).

52 §. Klionavičiaus satiriniai didaktinės poėmos išplaukė iš jo gražaus noro dorinti visuomenę, o ypač jaunuomenę, kurios auklėjimas jam labai rūpėjo, kuriai jis vertė iš lotynų kalbos moralinius eilėraščius ir kuriai buvo parašęs eilėraščiais trumpą gimtos istorijos vadovėlį. Ir, šit, norėdamas pamokyti tėvus, kokioj dvasioj jie turi auklėti vaikus, jis ilgai pasidarbavęs, parašė milžininę, turinčią apie 20.000 eilučių, poėmą, vardu *Victoria Deorum* t. y. *Dievų laimėjimas.* Tiesą pasakius, tai ne poėma, o tik mokslo traktatas, kurian Klionavičius prikimšo be galo daug žinių iš senosios istorijos ir mitologijos sričių, iš auklėjimo ir moralybės, iš medicinos ir gamtos mokslų, iš ūkininkystės ir kulinarijos ir t. t., — žodžiu, jis pareiškė beveik visą savo platų prityrimą. Per keturiasdešimt ilgų poėmos skyrių jis aprašo milžinų su dievais kovą, kuri baigėsi dievų laimėjimu. Iš čia ir veikalo pavadinimas seka. Bet ne milžinai ir ne dievai Klionavičiui rūpėjo, o visai kas kita: visos poėmos vedamoji mintis yra, kad *tikras bajoriškumas* remiasi ne „bajoriška kilme", ne turtais, ne galybe ir ne grožiu, o tik *išimtinai — dorybe. „Bajoriškumas yra ne kas kita, kaip vien dorybei tarnavimas".* „Dorybė yra naujo bajoriškumo motina, o prarasto — gaivintoja". *Svarbieji būdai įgyti dorybės, o drauge ir kilnumo (bajoriškumo), yra mokslas ir darbas.* Graužiausias papuošalas

bajorybei, be abejo, yra riteriška tarnyba, bet ir *dorieji amatai nedaro žmogui gėdos*. Šit ko moko Klionavičius, trokšdamas, kad toj, būtent, dvasioj tėvai auklėtų sūnus, jeigu jie nori, kad jų sūnūs išaugtų tikrais „didvyriais“. Tiesa, kad jo poėma yra labai ištęsta, prikimšta žinių, ypač atskiros dalys nesudaro vienodumo, bet jos vedamoji mintis yra graži ir dora ir girtinai sako apie autoriaus doringumą ir civilinę drąsą. Nors Klionavičius puikiai žinojo, kad jis įžeis pamėgusią savo herbus bajoriją, niekinančią miestelėnus ir valstiečius ir laikančią amatus „nepadoriu ir dvokiančiu“ užsiėmimu (kaip išsireiškė Ožechovskis, 37 §), tačiau jis nesvyravo pareikšti savo pažiūrų į bajoriškumą. Ne jis pirmas Lenkijoj mokė, kad bajoriškumas išimtinai remiasi dorybe: tą jau skelbė Kadlubkas (2 §), o XVI amžiuj — Rejis, Modževskis ir Kochanovskis, bet jis pirmas tos minties pamatavimui pavedė visą plačią knygą, kurion prikrovė visokeriopų galimų įrodymų ir protavimų, savų ir svetimų, o taip pat ir ilgiausią iš istorijos pavyzdžių eilę. Niekas XVI amžiuj tam dalykui nepavedė tiek daug darbo, kiek jis. Ir tai jo gražus nuopelnas.

Be to dar, *Dievų laimėjimas* turi visą eilę satirinių epizodų. Juose Klionavičius prikiša dvasininkams nemoralybę, bajorijai — privačius reikalus, išdykavimą, prabangingą gyvenimą, o visų labiausiai — liaudies priespaudą. Griaudi ir iškalbinga yra skunda, kurią autorius pareiškia ponų skriaudžiamo valstiečio lūpomi: „Jeigu tu esi mano brolis, jeigu tu drauge su manim eini prie Dievo stalo, jeigu tu mane ne kare paėmei nelaisvėn, jeigu tu manęs nesi pirkęs, jeigu čia, toj žemėj, gyveno mano protėviai, jeigu aš čia išvydau dienos šviesą, jeigu aš čia pirmą kartą atsidusau tuo oru, — tai kodel mane vargini ir kankini?“ „Tu visus, Jezau Kristau, šauki pas save, kurie prakaituoja, kurie, vaitodami, linksta po savo vargo našta!..“ „Vargšas valstietis visuomet skurde, varge, sunkiai kvepuoja, dreba, trokšta, alksta, kenčia, prakaituoja, velka sunkų jungą, skundžiasi, dieną ir naktį dirba — ir visa tai nedėkingam ponui: tik apie jo naudą galvodamas kvailina savo protą, kepinasi kaitroj, dreba žiemos pūgams ir darganoms šėlstant, mirksta ant lietaus, kankina vaikus ir gyvulėlius, poilsiui miegą vagia...“ Visoj senoj lenkų literatūroj ne kiek tėra tokių iškalbingų skundų.

Tiek *Dievų laimėjimą,* tiek ir *Judošių maišelį* (1600) Klionavičius rašė manydamas apie „žmonių, o ypač jaunuomenės papročių pataisymą“, kad jie „pasibiaurėję judošiškų darbų ir gudrybės, pakryptų teisybės ir dorybės keliuosna“. Tam tikslui nesigaili autorius skaitytojui pamokymų ir moralų, biaurina jam tinginiavimą, kaipo viso pikta šaltinį, o trokšdamas jį atbaidyti nuo apgavysčių ir vogimo, moko, kaip skaudžiai buvo baudžiamas vagis senovėj ir kaip skaudžiai jį baudžia lenkų įstatymai, kaip baisiai kankinasi vagis kankynėj ir kaip kartais žmonės, čia pat jį sugavę, vietoj atlieka jam savo teismą. Bet svarbiausias poėmos turinys tai smul-

kus „judošiškų darbų ir gudrybės“ aprašymas, įvairios rūšies vagių ir apgavikų charakteristika, su kuriais Klionavičius, kaipo miesto teisėjas ir burmistras, dažnai turėdavo reikalo ir kurių jis įvairius nusidėjimus ir darbelius puikiausiai žinojo.

Poėmos vardas kilo iš tai, kad kažkokiu padavimu, Judošius turėjęs maišelį, iš keturių odų pasiūtą: vilko, lapės, lūšies ir liūto. O kadangi Judošius buvo didžiausias piktadarys ir vagis, kokius pasaulis pažino, tai jo tas maišelis esąs apskritai visų piktadaryščių simbolis. Poėma susideda iš keturių dalių. Pirmoj daly, t. y. *vilko odoj*, Klionavičius aprašo paprastus vagius ir plėšikus, kurie, kaip vilkas, vagia kitų turtą; kaip antai: šventvagiai, bičių plėšikai, galvijų vagys prie Dniestro, Čigonai, Tatoriai, prastų turtų vagys ir kyšininkai, „Martahuzai“, t. y. išsigimeliai, parduodantieji žmones turkų nelaisvėn ir t. t. Antroj daly, *lapės odoj*, nuvaizduoti tie, kurie prisisavina sau svetimą turtą „prašydami, pataikaudami, arba apsimetę maldingais“; vadinasi, žodžiu tariant — apgavikai ir sukčiai, viliojantieji iš prastų žmonelių pinigus, prisidengdami labdarybės arba dievobaimingumo skraiste. *Lūšies oda* (trečia dalis) Klionavičius apvilko tuos apgavikus, kurie stengiasi savo pasielgimams suteikti teisėtumo, kaip antai: klastinguosius pirklius, vartojančius netikras svarstykles ir saikus, teisinančiuosius, kad jie nieko neverčia eiti pas juos pirkti; paskui lošikus, aplošiančius įsikarščiavusį priešininką, plėšriuosius palūkininkus, kurie teisina savo begėdišką amatą tuo, kad juk ir ūkininkai ima iš žemės palūkanas, kuri „už keletą pasėtų grūdų pripila jiems didžiausius kluonus.“ Pagaliau, ketvirta knyga, *liūto oda*, susideda tik iš keliolikos eilėraščių. Tur būt, toj knygoj Klionavičius manė pasmerkti viešas žmogžudybes ir baisybes, kokias darydavo didikai, bet, jis sako, kad „baugu apie tą odą rašyti“. Tad ar turi jis apie tai kalbėti, dar pagolvosiąs, kad neįgristų „dantuotiems Judošiams“. Jis bijojo didikų keršto.

Judošiaus maišelio vertė ir reikšmė toji, kad jame yra daug vaizdų ir paveikslų, paimtų tiesiog iš lenkų miestų ir kaimų gyvenimo. Pavyzdžiui, jame yra burmistro rūpesčiai nupiešti, kuriuos Klionavičius taip gerai žinojo; yra ir ryškus miesto teismų kankynių aprašymas, bet visų puikiausiai yra charekterizuojami apgavikai, vagys ir bendrai įvairios rūšies *visuomenės dumblai*, kurių Klionavičiaus laikais ypač Rusų žemej daug radosi. Čia autorius irgi neužmiršo tai, kas jam labiausiai rūpėjo — pasiskųsti kaimo prastų žmonių priespauda.

53 §. Giedrosios karaliaus Stepono dienos, nemirtingai pasižymėjusios lenkų tautos politinio gyvenimo istorijoj visa karo su Maskva laimėjimų eile, o literatūros darbuose — gražiausiais Jono iš Čarnoliaso kūriniais, rado sau tinkamą istoriką *Reinholdo Heidenšteino (Reinhold Heidenstein)* asmeny (1556—1620). Reinholdas Heidenšteinas buvo kilęs iš plačiai žinomos frankonų šeimynos,

apsigyvenusios Lenkijoj dar beviešpataujant Kazimierui Jogailiečiui. Jis turėjo daug žinių, įgytų Vokietijoj, Prancūzijoj ir Italijoj, buvo gyvos dvasios ir nepaprasto proto žmogus, blaiviai žiūrėjo į pasaulį, kaip skruzdėlė, visą laiką trūso ir turėjo civilinės drąsos; be to, kaipo dviejų aukščiausių žmonių tų dienų Lenkijoj — didžiojo karaliaus Stepono Batoriaus ir didžiojo hetmano ir kanclerio Jono Zamoiskio sekretorius ir ištikimas draugas, jis puikiai žinojo visas valstybės paslaptis; pagaliau, jis turėjo rašytojo gabumų, kuriuos, beskaitydamas romėnų istorikus, o ypač Julių Cezarį, gerai išsitobūlino. Žodžiu, jis turėjo daug privalumų tapti garsiu istoriku. Ir kaip yra, *Reinholdas Heidenšteinas garsiausias XVI amžiaus lenkų istorikas, arba greičiau — jis vienintelis tam amžiuj rašytojas, vertas istoriko vardo.*

Geriausias ir gražiausias jo kūrinys, parašytas (1584 m.) lotynų kalba, kurį jam pavedė ir asmeniniai prižiūrėjo Batorius, tai *De bello moskovitico commentariorum libri VI (Užrašos apie karą su Maskva).* Tame veikale smulkiai, teisingai ir bešaliai vaizduojamas karas su Jonu Baisiuoju. Vėliau tas savo užrašas Heidenšteinas patalpino kitan veikalan, kurį jis rašė savo amžiaus pabaigoj ir kuris spaudoj pasirodė tik kelioms dešimtims metų praslinkus po jo mirties (1672), o būtent į *Rerum polinicarum libri XII (Lenkiškų dalykų dvylika knygų).* Tame veikale jis nupasakojo lenkų darbus nuo Zigmanto Augusto mirties iki XVII amžiaus pradžios (1572—1602).

Abu tie veikalu puikiai puošia lenkų lotyniškąją literatūrą. Heidenšteinas tai ne atsiminimų užrašėjas, kaip Gornickis (39 §), kuris pasakoja tik tai, ką pats buvo matęs bei kas jam asmeniniai rūpėjo. Heidenšteinui viskas rūpi, kas duoda tikrą visuomenės vaizdą, kas sudaro Lenkų valstybės istorija — tiek vidaus, tiek ir išorinę: jis nepasitenkina smulkiu karų aprašymu, bet taip pat smulkiai piešia seimų, suvažiavimų, rinkimų, padarytų atmainų įstatymuose ir teismuose ir t. t. vaizdus. Tame gi savo smulkiame aprašyme jis paprastai moka rasti reikalingą saiką. Jis gerai žino, kad vienas nuotykis užsitarnauja smulkaus nupasakojimo, o kitas — tik trumpo paminėjimo, nes jis supranta, kaip nė vienas iki jo lenkų kronikierikų nesuprato, koki nuotykiai turi didesnės svarbos ir koki mažesnės. Pavyzdžiui, jis pirmas suprato, kad bekaralmetis po Zigmanto Augusto mirties—tai persilaužimo nuotykis lenkų istorijoj, ir todel pasakoja apie jį ne mažiau smulkiai, kaip ir apie karą su Maskva. *Šitas smulkus nupasakojimas ir sumanus istorijos nuotykių vertinimas priklauso prie įžymausių Heidenšteino istorijos ypatybių.*

Teisybės meilė—tai kitas jos didelis privalumas. Nė vienas XVI amžiaus lenkų istorikų nėra tiek patikimas ir bešalis, kaip Heidenšteinas. Jis visa, apie ką tik pasakoja, įsekmiai patyrė, suvartojo daugybę istorijos šaltinių, neniekindamas net lakių rašinėlių, ir visa tai stengėsi perstatyti tikroj šviesoj. Jis niekam nepataikauja: jeigu giria karalių Steponą ir Zamoiskį, tai todel, kad ne-

girti tokių vyrų — negalima; jeigu smerkia Zborovskius, tai vėl todel, kad negalėjo ne smerkti tokių riaušininkų ir išdavikų; be to, tiek girdamas, tiek peikdamas jis yra nepaprastai atsargus. Apskritai, jis savo mintis ir pažiūras išreiškia ne tik atsargiai, bet net pernelyg šykščiai, o savo širdies jausmų beveik visai nerodo, ir todel iš jo istorijos lapų, net ir iš tų, kuriuose jis pasakoja puikius lenkų ginklo laimėjimus, dvelkia kažkoks šaltis. Bet užtat iš jų visuomet dvelkia teisybė, kartais saldi ir pataikaujanti bei karti ir nemaloni. Širdy taip džiaugsminga, kai skaitai apie Batoriaus išmintingumą, apie tą karingą jausmą, kurį karalius mokėdavo sukelti visuomenėj, apie laimėjimus prie Polocko bei prie Didžiųjų Lukų (Vielikije Łuki), apie mūšį ties Byčyna, apie Zamoiskio žygius ir nuopelnus — bet užtat skaudu joj darosi, kai skaitai apie tai, kas dėjosi Lenkijoj bekaralmečio dienomis: koki baisūs barniai, koks didelis bajorijos minių paikumas, kuri rinkimuose „ėjo paskui tuos, kurie ją maitindavo“ ir mokėdavo labiau triukšmą kelti, negu tartis, o po karaliaus išrinkimo „naiviai mananti, kad tai jai karalius skolingas už karalystę“; paskui — kaip nieku baigdavosi seimai, kaip liežuvaudavo ir šmeiždavo vieni kitus, kaip buvo teršiami Batoriaus ir Zamoiskio geri vardai, kurių paskutiniajam net mokslingumas buvo laikomas nusidėjimu, kaip jie buvo įtariami piktuose sumanymuose (o „įtarimai niekur taip lengvai, kaip Lenkijoj, neauga“), kaip buvo atsisakoma ginti Rzeczypospolitos ribas, perdėm Tatorių plėšiamas ir t. t. ir t. t. Apie visa tai Heidenšteinas pasakoja visai atvirai ir taip pat ramiai ir šaltai, kaip ir visuomet. Trumpai kalbant, jo istorija yra tikras ir išimtinai bešalis trijų dešimtų metų lenkų istorijos vaizdas, prityrusiai, blaiviai ir ramiai piešiąs ne tik istorijos nuotykius, bet ir lenkų būdą.

54 §. Viena žymiausių auksinio amžiaus lenkų literatūros savybių — yra išmintinga ir kilni pilietinė dvasia, dvelkianti ir iš Modževskio, ir iš Gornickio, ir iš Kochanovskio, ir iš Klionavičiaus raštų. Visi jie, patys mylėdami Lenkiją, nori įlieti tos meilės savo tautiečiams, rodo jiems kelią tarnauti tėvynei, smerkia privatą, moko, įspėja, baudžia, prašo, maldauja, graso. Bet tai nieko negelbėjo: viešpataujant Zigmantui III didėja privata, auga išdykavimas ir nesantaika ir vis labiau įsigali anarchija. Tuo metu Lenkijoj pasirodė žmogus karštos širdies, gyvo proto, didelis patriotas ir garsus rašytojas, kuris nusprendė dar kartą maldauti tautą *Dievo vardu* pasitaisyti ir atgaivinti savy meilę. Tas žmogus buvo *didžiausias visų amžių lenkų pamokslininkas, Petras Skarga Povenskis (Piotr Skarga Powęski), jezuitas, nemirtingųjų „Seiminių pamokslų“ („Kazań sejmowych“) autorius* (1536—1612).

Jis gimė Groice (šešios mylios nuo Varšuvos), mieste apsigyvenusioj bajorų šeimynoj, todel jam neteisingai prikaišiodavo, kad jis esąs miestelėnas. Anksti netekęs tėvų, jis buvo auklėjimas vyresnio brolio globoj. Mokėsi vietos mokykloj, o paskui — Kro-

kuvos Akademijoj. Baigęs mokslus, apsigyveno Varšuvoj kaipo parapfinės mokyklos rektorius. Bet netrukus Andrius Tenčinskis, Krokuvos vaivada, pasiėmė jį savo namuosna ir pavedė jam auklėti savo sūnų, su kuriuo vėliau Skarga nuvyko Vienon. Sugrįžęs tėvynėn, klausydamas savo širdies, išsišventė kunigu. Dabar prasidėjo jo visuomeninis veikimas, pirmiausia Lvove, kur jis pragarsėjo tiek pamokslais, tiek ir šventais labdarybės darbais ligoniams, elgetoms ir kaliniams. Tuo pačiu metu jis griebėsi darbo, kurį laikė svarbiausiu visų savo pareigų, būtent — grąžinti kitatikius katalikybei. Būti pasauliniu kunigu ir siekti to tikslo buvo sunku, todel jis nusprendė pastoti jezuitų ordenan, t. y. tan ordenan, kurio uždavinys buvo katalikybės tvirtinimas. Tad jis išvyko Romon ir pastojo Jezaus Draugijon. Prieš metus iki Zigmanto Augusto mirties jis sugrįžo Lenkijon ir naujai pradėjo varyti savo darbą, tik jau nesulyginamai plačiau. Trumpai pagyvenęs Pultuske ir Jaroslaviuj, jis atvyko Vilniun, kur, šalia krikščioninės meilės darbų, bematant pragarsėjo negirdėtu iki šiol iškalbingumu, kuris didžiausias minias bažnyčiosna sutraukdavo; daug kitatikių palenkė sugrįšti katalikų tikybon, jų skaičiuj uolaus kalvino, Mykolojaus Radvilo Juodojo sūnų, o taip pat ir šešiadešimt septynis protestantus ministerius. Ne veltui jis buvo vadinamas *žmonių sielų kankytoju.* Batoriui suteikus jezuitų mokyklai akademijos teises (1578), jis buvo jos pirmas rektorius. Tuo pačiu metu, jis, karaliaus paragintas, steigė ir organizavo jezuitų mokyklas naujai atgautame Polocke ir Letgalijoj. Išbuvus jam vienuolika metų Lietuvoj, perdėtiniai atšaukė jį Krokuvon. Čionai, be kitų savo darbų, jis įsteigė Labdarybės Broliją ir Dievobaimingųjų Banką, (Bractwo Miłosierdzia i Bank Pobożnych), kurio uždavinys buvo gelbėti vargšus iš palūkininkų nagų.

Tuo metu mirė Batorius. Sostan įžengė Zigmantas III, kurį dar Švedijoj pasiekdavo žinios apie Skargos šventumą ir iškalbingumą. Tad jau 1588 metų sausio mėnesį jis buvo pakviestas karaliaus pamokslininku, ir tas pareigas Skarga ėjo dvidešimts trejis metus, gyvendamas Krokuvoj, vėliau Varšuvoj, kur karalius Zigmantas perkelė Lenkijos sostinę. Dabar Skarga pasiekė savo garbės viršūnę, dabar jis prabilo, kaipo *atstovas, bet ne vieno kurio apskričio,* ne kaipo atstovas, žmonių rinktas, bet Dievo siųstas, iš kurio, kaip jis pats sako, apreiškimo negavo, bet užtat buvo siųstas šaukti tautą pasitaisyti. Ir jis tai atliko: per seimų pamaldas, t. y. per pamaldas, laikomas seimo atidarymo ir uždarymo metu, o taip pat kiekvieną sekmadienį ir šventadienį beposėdžiaujant seimui, sakydavo pamokslus karaliaus, jo šeimynos ir dvariškių, o taip pat senatorių ir atstovų akivaizdoj. Juose jis niekados dar negirdėta Lenkijoj, civiline drąsa smerkė tautos nusidėjimus motinai tėvynei, šaukė visus prie atgailos ir susipratimo, pranašavo baisiais žodžiais Lenkijos žuvimą, jeigu tauta nepasitaisytų. Neapleido nė

vieno seimo. Kaip sako XVII amžiaus pamokslininkas, Birkovskis, jis „aštuoniolika visuotinųjų seimų šviete savo pamokslais“. Be to dar, važinėjo Brastos sinodan (1596), kurio jis buvo siela ir kuriame, jam besidarbuojant, įvyko religinė unija. Kai iškilo Zebžydovskio (Zebrzydowskiego) riaušės, jis dėjo pastangų sutaikinti riaušininkus su karaliumi. Jo labdarybės žygių, atliktų esant jam karaliaus pamokslininku, niekas nesuskaitys: jis steigė miestuose Labdarybės Brolijas, prieglaudas ir ligonines elgetams, buvo neturtingųjų ir vargšų tėvas.

Pagaliau 1611 metais septynių dešimtų metų senis, darbų nuvargintas, panoro ramybės ir paprašė karaliaus paliuosuoti jį nuo pareigų. „Prašė — kaip sako Birkovskis — kad jam būtų dovanoti jo nusidėjimai. Dejavo ir balsu sakė, kad jis buvo nenaudingas tarnas toj vietoj, kurios jis nebuvęs vertas. Jis tą pamokslą, kuris buvo, kaip ir gulbės daina, taip jausmingai pasakė, kad Jo Malonybė karalius, jo dvariškiai ir kiti klausytojai ašaromis pludo“. Apleido Skarga Varšuvą ir apsigyveno Krokuvoj, kur netrukus dievobaimingai mirė. Palaidotas šv. Petro bažnyčioj.

Visas Skargos gyvenimas — tai vienas begalinis Dievui ir tėvynei tarnavimas. Visus jo darbus ir raštus pagimdė Dievo ir tėvynės meilė. Tie du jausmu jame buvo neperskiriamu, nes jis nieku būdu negalėjo suprasti, kaip lenkas gali mylėti Dievą, nemylėdamas tėvynės, ir kaip jis gali mylėti Lenkiją, nemylėdamas Dievo: *kunigo idealas susiliejo Skargos sieloj su patrioto idealu.* Panašiai, kaip Modževskis, jis savo tėvynės laimę matė Dievo valios, Jezaus Kristaus paskelbtos, klausyme ir buvo įsitikinęs, kad vienintelis tikras kelias, vedąs prie to tikslo, yra katalikų religija, kad reformacija yra ne tik smūgis Lenkijai, bet ir nusidėjimas Dievui, tad jis ir kovojo su protestantais pamokslais ir raštais ir vertė juos katalikybėn. Varšuvos konfederacija, paskelbusi religinę toleranciją, gali būti laikoma vienu kultūringiausių tautos gyvenimo apsireiškimų, bet ji sukėlė Skargos širdy didžiausio pasipiktinimo ir pasibaisėjimo. Ir jis prieš ją parašė triukšmingą ir karštą brošurą *(Proces konfederacyej),* kurioj įrodinėjo, kad atskilimas nuo vienos tikros tikybos yra nuodėmė, tad ją reikia bausti ir dar daugiau — kad prie tikros tikybos žmogų galima priversti. Bet iki tokio netolerancijos laipsnio, iki kokio buvo daėję kiti tų dienų fanatikai, Skarga niekuomet nebuvo daėjęs: jis nepatarinėjo (kaip Ožechovskis), kad atskalūnus bausti ištremimu, dvarų konfiskavimu ir pagaliau mirtimi; jis tik patarinėjo, net ir pats tuo reikalu darbavosi, kad jiems nebūtų leista užimti valdiškų vietų. Kartais sveikas protavimas ir gera širdis jam sakydavo, kad ir lenkai protestantai yra žmonės ir lenkai, kad „blogas heretiškumas, bet žmonės — geri, blogos klaidos, bet būdai — girtini, bloga atskalūnybė, bet kraujas — meilus“. Kartais kažkoks balsas jam sakydavo, kad protestantai nėra piktadariai, o tik paklydę ir tamsūs žmonės, ir jeigu taip, tai negalima

jų persekioti, negalima jų varu versti būti katalikais, kad reikia juos patraukti „mandagumu, maloniu draugavimu ir kaiminiškais patarnavimais, o visų labiausiai — doriais ir gerais katalikiškais pavyzdžiais, kad jų tarpe katalikai šviestų, kaip žvaigždės tamsybėj". Bet kas iš to, kad tokias protingas mintis ir dorus jausmus vijo nuo savęs Skarga, o gal būt tai laikė net piktos dvasios kugždėjimu, ir jo sielon vėl grįždavo visų tuomet giliai tikinčių katalikų įsitikinimas, kad *reformacija yra nusidėjimas Dievui.* Ir Skarga, nebūdamas toks fanatikas, kaip, pavyzdžiui, Hoziušas, vis delto buvo netolerantiškas. Jam išteisinti tenka pasakyti, kad tais laikais bendrai visi tikintieji žmonės buvo netolerantiški, tiek katalikai, tiek ir nekatalikai. Religinė tolerancija yra tik XVIII ir XIX amžių kultūros vaisius. Seniau iki tolerantiškumo tik tie žmonės išimtinai pakildavo, kurie nesibijodavo manyti, kad Viešpats Dievas priversto tarnavimo nereikalauja. Tokiu išimtinu žmogumi tų dienų Lenkijoj buvo, pavyzdžiui, Zamoiskis.

Bet ne tik reformacijai, o ir graikų Bažnyčiai Skarga paskelbė karą. Laikydamas katalikybės platinimą Lenkijos misija, jis troško, kad Rzeczypospolita tampriai priskirtų prie savęs rusų žemes po savo tikybos, vainiko ir civilizacijos sparnu. Iš čia seka ir jo veikalas apie *Dievo Bažnyčios vienybę* (*O jedności Kościoła Bożego*), ir jo dalyvavimas Brastos unijos sudaryme, ir veikalas *Brastos sinodas ir jo apginimas* (*Synod brzeski i jego obrona*). Žodžiu tariant — *Skarga, šalia Hoziušo — tai visų didžiausias XVI amžiui katalikybės kovotojas Lenkijoj.*

Skarga suprato, kad tikėjimas be darbų yra negyvas, kad, jeigu Lenkija nori platinti tikybą, tai ji privalo moraliai atgimti. Iš to įsitikinimo išplaukė jo didžiausias darbas: *Lenkijos dorinimas.* Tam uždaviniui jis pavedė visus savo raštus. Tuo tikslu jis parašė (1579) ir *Šventųjų gyvenimus* (*Żywoty świętych*), priklausančius prie labiausiai skaitomų lenkiškų knygų, turinčių jau daugiau kaip dvidešimts laidų, iš kurių viena 50.000 egzempliorių. Prie to paties tikslo kreipiami ir visi jo pamokslai. O trokšdamas, kad Lenkija būtų ne tik krikščionių visuomenė, bet ir valstybė, jis stengėsi sudorinti ne vien tik pilkas minias, ne vien tik praščiokėlius bei kareivius (kuriems jis sudėjo gražių maldų ir dievobaimingų mąstymų rinkinį), bet ir tuos, kurie valdė valstybę: karalių ir jo šeimyną, didikus, senatorius, atstovus, žodžiu — visus „žemės dievaičius". Tačiau jis nieko nelaimėjo: žmonės nepasitaisė, bet tai jau ne jo kaltė. Jis atliko savo pašaukimą; ir, kaipo vienas didžiausių patriotų, kokių kada nors buvo turėjusi Lenkija, kaipo tikybos, moralybės ir tėvynės meilės mokytojas, giliai ir šventai tikįs, kad jį pats Viešpats Dievas yra tam pašaukęs, pagaliau, kaipo didelio įkvėpimo pamokslininkas ir kaipo pranašas, grasąs tautai, kad ją Dievas nubaus tėvynės žuvimu: jis suvaidino Lenkijoj panašią rolę, kaip Izraeliuj pranašai.

Lenkų literatūros istorijoj *jis yra didžiausias lenkų pamokslininkas* — ir savo įkvėpimo galia, ir dėstimo aiškumu, ir mokėjimu sujaudinti žmonių širdis, ir savo *nesulyginamu kalbos ir stiliaus grožiu.* Skarga, kaip gražiai yra išsireiškęs Mickevičiaus draugas, Steponas Vitvickis, — tai „lenkų kalbos burtininkas ir jos galingas viešpats", tai *visų didžiausias senos Lenkijos prozaikas ir stilistas.* Jis kiaurai pažino savo kalbos dvasią, *mokėjo suvienyti išsireiškimo būdą, kurio jis įgijo beskaitydamas visų labiausiai šv. Raštą ir Cicerono veikalus, su nepaprastu kalbos nuoširdumu ir jos begaliniu grožiu.*

55 §. Iš skaitlingų ir ivairaus turinio Skargos raštų pasižymi, tiek skatlingumu, tiek ir grožiu, jo pamokslai, o būtent: *Pamokslai sekmadieniams ir šventadieniams (Kazania na niedziele i święta),* kuriuose Skarga aiškiai ir suprantamai dėsto Evangelijos atskiras vietas ir krikščioninės moralybės dėsnius bendrai, o patriotizmą juo smulkiausiai; *Proginiai pamokslai* (*Kazania przygodne*), t. y. pamokslai, pasakyti įvairiausiais atvejais, kaip antai: *Laidotuvių pamokslai* (*Kazanie pogrzebowe*), pavyzdžiui, Onos Jogailietytės laidotuvėse, *Dėkojimų bei laimėjimų pamokslai* (*Kazania dziękczynne czyli triumfalne*), pavyzdžiui, iž priežasties laimėjimo ties Kirchholmu 1605 metais ir pagaliau — *Seiminiai pamokslai* (*Kazania seimowe*).

Visų *Seiminių pamokslų* neturime. Žinome tik tuos, kuriuos Skarga yra sakęs pamaldų metu (šv. Jono bažnyčioj), Varšuvos seimui besidarbuojant 1597 metais ir kuriuos jis tais pačiais metais yra atspausdinęs. Tų pamokslų yra aštuoni.

Pirmas pamokslas, pasakytas „seimo pradžioj, mišių metu", kalba „apie išmintį, pasitarimui reikalingą" („o mądrości potrzebnej do rady"), t. y. Rzeczypospolitos pataisymui. To pamokslo, pilno didingo rimtumo ir pakeltų jausmų, vedamoji mintis yra toji, kad tautos moralybė — tai vienas tvirčiausių valstybės laimės ir galybės pamatų. Tad tie, kurie valdo tautą, privalo patys būti dori. Juo labiau, kad tikrą, aukščiausią, „dangišką" išmintį, reikalingą naudingai ir laimingai tvarkyti tautai, tas tik iš Dievo apturės, kas bus doras. Tiesa, ir blogas žmogus gali būti išmintingas, bet tai bus netikra, „galvijiška, velniška, žemės" išmintis. Tokia išmintis nebus tautai naudinga. Ji, anksčiau ar vėliau, bus jai — prakeikimas. Tai ne tik kilni, bet ir tikra mintis: moralinis tyrumas daro geros įtakos proto augimui ir platina jo pasauliažiūrą, o nemorališkumas jį silpnina ir temdo. Todel blogas žmogus negali būti tikrai išmintingas.

Antras pamokslas, apie tėvynės meilę, šalia aštunto, yra gražiausias. Jis savo griaudingumu sujaudina širdį. Skarga sako, kad ne tik „namai ir šeimynos", bet ir visos valstybės žūna, nes ir jos suserga. To įrodymu yra Lenkija, kuri sunkiai susirgo ir net ne viena, o šešiomis ligomis: „Pirma (tų ligų) yra žmonių nepalan-

kumas Rzeczypospolitai ir naminio gobšumo godumas; antra – kaimynų nesantaika ir vaidai; trečia — katalikų religijos ardyma ir heretinio užsikrėtimo priemaiša; ketvirta — karališkos didybės ir jos valdžios susilpnėjimas; penkta — neteisingi įstatymai; šešta — viešos nuodėmės, kurios sukilo prieš Dievą ir šaukiasi Jo bausmės". Antrą pamokslą Skarga paveda pirmai ligai, t. y. „žmonių nepalankumui Rzeczypospolitai", kylančiam iš „godaus gobšumo" (egoizmo). Bet pirmiausia, kad aiškiau būtų matoma, kame tas nepalankumas glūdi, jis kalba apie palankumą, t. y. apie tėvynės meilę; kalba gražiai ir išmintingai, norėdamas įlieti klausytojams savo paties įsitikinimo, kad patriotizmas yra ne tik *šventa žmogaus pareiga,* kurią Kristaus meilė žmogui uždėjo, bet ir nauda. Tėvynės meilės stoka skundėsi visi XVI amžiaus lenkų rašytojai, bet niekas, net Modževskis, nesiskundė taip galingai ir skaudžiai ir niekas taip drąsiai jos nesmerkė, kaip Skarga Jis vienintelis XVI amžiuj reikalavo, kad tėvynės meilė būtų *benaudė,* kad kiekvienas pilietis ją mylėtų del jos pačios — net ir tuomet, kai ji nuskriaus arba neatlygins jam už jo ištikimą jai tarnavimą. Tik jis vienas žinojo, kad lenkų didikai, rūpindamiesi ne Lenkijos laime, o tik savo namų ir giminių galybe, stumia tėvynę pražūtin. Jis vienintelis, pagauliau, išdriso tarti tiems didikas baisius žodžius, kad jų širdys — *nusidėjėlių širdys! Pamokslai apie tėvynės meilę — tai visos XVI amžiaus lenkų patriotinės literatūros vainikas.*

Trečiam pamoksle, apie naminę taiką, pavestame antrai Rzeczypospolitos ligai, t. y. „kaimynų nesantaikai ir vaidams", Skarga aiškina, kodel vienos ir tos pačios tėvynės vaikai privalo taikiai gyventi: todel, kad juos vienija įvairūs „grandiniai ir ryšiai". O tų grandinių yra dvejopų. Visų pirma — religiniai grandiniai: privalome santaikoj gyventi, nes taip visiems Kristus liepė, „jeigu mes esame jo mokiniai, jeigu mes esame krikščionys, jeigu mes esame iš Jo vieno krikšto gimę, jeigu mes esame išpirkti Jo kančia ir krauju, jeigu mes tikime Kristu, jeigu Jis mūsų viešpats ir galva; kaipo ištikima Jo šeimynėlė, jeigu mes visi bendrai priklausom Jo tėvonijai, jeigu Jo namų turtais ir išteklium naudojamės, jeigu mes norime Jo globoj ilsėtis, — traukyti tų taip tvirtų grandinių negalime. Mes privalome taikoj, vienybėj ir vieni kitiems padėdami gyventi". Antra, Lenkus riša pasauliniai grandiniai: „Jūs turite vieną viešpatį ir karalių, vienodus įstatymus ir laisvę, tuos pačius teismus ir tribunolus, vienus karalystės seimus, vieną bendrą motiną — mielą tėvynę, vieną kūną, iš įvairių tautų ir kalbų surinktą ir sujungtą ir senai suaugusį: kaip jūs galite bartis, dalytis tuo ir nesantaikoj gyventi?" O tačiau santaikos nebuvo — net ir ten, kur ji visų labiausiai privalėjo būti: seimuose, kurie juk visą valstybę valdė. Ir, šit, bendras nesantaikos reginys, o ypač barniai seimuose, Skargos širdy pagimdė baimę del Lenkijos ateities. Visoj senoj lenkų literatūroj nieko nėra panašu, kas darytų didesnio įspūdžio, kaip *Lenkijos žlugimo pranaša-*

vimas ir nelaimių, atėjusiu po Lenkijos padalinimo, kaip šie žodžiai: „Užpuls svetimi priešai...“ Po to patriotinio nusiminimo jausmų pareiškimo Skarga grįžta prie nesantaikos ir išaiškina jos priežastis, visų pirma matydamas jas *Lenkų būde, kurie yra pavydūs, įtaringi, nenuolankūs ir išdidūs, o todel — ištvirkę, niekinantieji kiekvieną valdžią ir autoritetą, net ir karaliaus.* Tas pamokslas (kaip ir kiti) baigėsi malda apie santaikos ir meilės suteikimą: „Dieve, santaikos ir vienybės mylėtojau ir įsteigėjau! Įkvėpk tų mūsų vyresniųjų širdis, kad visi būtų kaip vienas vyras, vienos minties ir patarmės Tavo Bažnyčios ir žmonių gėrovei! Atsiųsk jiems santaikos ir meilės dvasią, kad jie vieni kitiems nusileistų ir vieni kitiems padėtų vilkti naštą ir kad del visuotino labo dovanotų tėvynei savo skriaudas! Tegu Tavo malda, kuria Tu už mus Tėvo prašei, kad mes vienybėj gyventumėm, lieka išklausyta, kad mes Tavo įsakymo apie bendrą meilę ir ramybę klausydami, susilauktumėm iš tų seimų paguodos! Per Tavo kančią ir brangią mirtį, kuris su Tėvu ir šventa Dvasia karaliauja per amžius. Amen“.

Ketvirto ir penkto pamokslų, pavestų trečiai Rzeczypospolitos ligai, t. y. „katalikų religijos ardymui“, vedamoji mintis toji, kad reformacija Lenkijai yra smūgis, nes ji didina ir gilina nesantaiką, ir kad visa Lenkija privalo grįžti prie senos katalikų vienybės, todel, kad katalikų tikyba vienintelė yra tikra tikyba, ir kad be jos valstybė negali būti galinga. Iš visų per seimus pasakytų pamokslų tie du yra silpniausi ir mažiausiai turi grožio.

Šeštam pamoksle, „apie monarchiją ir karalystę“, Skarga kalba apie ketvirtą, labai sunkią Lenkijos ligą: apie „karaliaus orumą ir valdžios susilpnėjimą“ (o dostojności krolewskiej i władzej osłabieniu). Tas pamokslas priklauso prie garsiausių XVI amžiaus politinės literatūros kūrinių. Skarga įrodinėja, kad geriausias valdžios pavydalas tai monarchija, bet ne *absolutum dominium,* t. y. ne neapribota valdžia: geriausia valstybė yra toji, kurioj valdo vienas karalius, bet padedant išmintingai tarybai, sudarytai iš tautos atstovų. Neatsižvelgiant į tai, kad tokioj valstybėj karalius neturi ir neprivalo turėti neapribotos, despotinės valdžios, tačiau pavaldiniai privalo jį gerbti ir klausyti, o ne taip, kaip Lenkijoj, kur ilgainiui bajorija, vis labiau įsidrąsinusi naujomis privilegijomis, liovėsi klaususi ir gerbusi karalių, kol, pagaliau, bajoras pasakė sau: „Aš gimiau laisvu bajoru ir nieko nesibijau, net paties karaliaus!“ Taip suprasta laisvė, kurią Skarga vadina „pragariška“, veda prie anarchijos, kuri jau stačias kelias valstybės pražūtin. Be to, išmintingai sako Skarga, toji laisvė, kuriąja taip didžiuojasi lenkų bajorija, yra tik šmėkla, nes iš tikrųjų bajorija randasi „karaliukų“ (didikų) nelaisvėj, kurie daro, ką nori, „o bajorija del savo neišmintingumo, nežinodama, kas dedasi, leidžia tam darytis ir rėksmingai visa tai palaiko“. Tie gi *„karaliukai, tarp savęs pešdamies ir vieni kitiems pavydėdami, visa aukštyn kojomis pastatys, visa jums sugadins ir visus jus pražudys“.*

XVII amžiaus lenkų istorija, pilna išdavysčių ir riaušių, o drauge ir Targovicos konfederacija, yra siaubingas tų žodžių patvirtinimas. Šeštas pamokslas tai išmintingiausia „auksinės", greičiau „pragariškos" laisvės kritika ir geriausias Skargos politinės išminties įrodymas.

Septintam pamoksle, apie neteisingus įstatymus, kurie yra penkta Lenkijos liga, Skarga skelbia tą pačią mintį, kurią taip gražiai ir išmintingai jau Modževskis pamatavo savo veikale *Apie Rzeczypospolitos pataisymą* (36 §), kad be teisingų įstatymų negali būti tikros laisvės, ir kad be jų jokia valstybė negali gyvuoti. Toliau jis kalba apie neteisingus įstatymus, prie kurių, be kitų, priskaito įstatymą apie žmogžudybę ir tą, kuris dvarininkui leidžia teisti ir skriausti valstietį. Jis, kaip ir Modževskis, reikalauja asmeninės valstiečiui laisvės ir patrimonialinių (ponų) teismų panaikinimo. Tačiau apie visišką visuomenės sluogsnių lygybę jis nekalba. Anaiptol, jo išmanymu, luomai privalo pasilikti toki, koki yra. Šiuo atveju jis nepakilo aukščiau savo amžiaus prietarų, kaip ir Modževskis. Bet tai nekliudo, kad tame pamoksle vieta apie liaudies priespaudą —tai visų gražiausieji ir iškalbingiausieji žodžiai, koki buvo pasakyti senoj Lenkijoj liaudžiai apginti.

Aštuontame pamoksle, apie viešųjų nuodėmių nebaudimą, t. y. apie šeštą Rzeczypospolitos ligą, didelis Skargos pamokslinis talentas tiek aukštai iškilo, kiek niekur kitur. Pamokslai apie tėvynės meilę paperka savo nuoširdumu, pamokslai apie naminę taiką baugina baisia pranašyste, pamokslai apie monarchiją stebina išmintimi, bet nė vienas jų neturi savy tokios ugnies, tokio įkvėpimo ir tokios grasos. Mateika, kurdamas savo nemirtingą paveikslą, vaizduojantį Skargą, sakantį seiminius pamokslus, tame pamoksle sėmė ne tik savo siužetą, bet ir įkvėpimo savo darbui. Čia susitelkė visi patriotiniai Skargos jausmai: ir tėvynės meilė, ir šventas pasibiaurėjimas jos blogais sūnumis, ir baisi baimė del Lenkijos ateities, ir viltis, kad gal dar Viešpats Dievas jos pasigailės. Visa, ką tik blogai darė XVI amž. Lenkija, visa, ką tik prikišdavo jai to amžiaus išmintingiausieji žmonės, pateko rūsčiam, bet teisingam Skargos teismui, kuris sviedė akysna atstovams ir senatoriams, kaipo tautą atstovaujantiems, visas „viešas nuodėmes, šaukiančias Dievo keršto, o tačiau daromas — be bausmės". Būtent, šalia nuodėmių Bažnyčiai, visą eilę nusidėjimų motinai tėvynei ir visuomenei: teisėtumo ir skubaus jo vykdymo stoką, žmogžudybes, „gyvų baudžininkų ir kaimiečių kraują bei prakaitą" („kaip grūdas po girnų akmenimis, taip tie kaimiečiai po savo ponais"), „palūkanas ir piktu būdu turtų įgijimą", prabangingumą, tėvynės meilės stoką, valdiško turto vogimą, nedorą globėjų našlaičių išnaudojimą... O po to baisaus sąžinės perkratymo, Skarga, naudodamasis daugiausia griausmingais Biblijos pranašų žodžiais, prabilsta griaudingu Lenkijai sprendimu, kad ji būtinai turi pražūti, jeigu ji nesusipras ir nepasi-

taisys. Tas puikus pamokslas baigiasi malda, kad Dievas pasigailėtų Lenkijos ir suteiktų jai geros valios ir jėgų pasitaisyti.

Toks yra *Seiminių pamokslų* turinys, kuriuose susitelkė visa, kas tik buvo protinga, aukšta ir kilnu XVI amžiaus lenkų patriotinėj literatūroj. Deja — nei susipratimo, nei pasitaisymo Skarga nesusilaukė ir todel gailiai šaukėsi prie Dievo: „Nežinau, kodel taip atsitinka, kad jiems nepadeda Tavo įspėjimas ir mano šauksmas; labai retas jų atgailauja; kieta dirva nuvargino seną jautį, o jo darbo gerų vaisių nematyti; gudrios žuvys, nuo Tavo tinklų bėgdamos, nesiduoda pagauti".

Kiek Modževskio, kiek ir kitų kilnių mokytojų, tiek ir Skargos balsas buvo — šaukiančio tyrose balsas: gyvenimui *Seiminiai pamokslai* nepadarė nė mažiausios įtakos — Lenkija riedėjo bedugnėn, kol pagaliau ji visai ten įriedėjo. Bet lenkų literatūros istorijoj *Seiminiai pamokslai* pasiliks, kaipo didžiausio iškalbingumo ir civilinės drąsos pavyzdys ir kaipo galingiausias XVI amžiaus Lenkijoj balsas, Dievo vardu šaukiąs gelbėti tėvynę, kaipo vieno geriausių Lenkijos sūnų puikus išminties ir tėvynės meilės paminklas.

XVII amžiaus literatūra

V SKYRIUS

XVII amžius

Išminties ir grožio nykimas

56 §. Lenkų literatūra XVII amžiuj neišsilaikė toj savo aukštoj padėty, kokion ji buvo iškilusi XVI amžiuj; tiesa, ji turi taip gražių kūrinių, kaip Šimonavičiaus (Szymonowicz) *Idilijos (Sielanki)* Starovolskio (Starowolski) *Rauda (Lament)* ir Kochovskio (Kochowski) *Psalmodija,* taip nepaprastų, kaip Potockio (Potocki) *Chocimo karas (Wojna Chocimska)* ir Pasko (Pasek) *Atsiminimų užrašos (Pamiętniki),* — o tačiau ji už auksinio amžiaus literatūrą nesulyginamai žemiau stovi, nes ji po truputį nustoja to, kas XVI amžiuj jos buvo papuošalu ir garbe, būtent: turinio išminties ir kilnumo, o taip pat ir gražios formos. Tą gi literatūros kritimą galima paaiškinti švietimosi kritimu. XVI amžiuj švietimas buvo ne tik aukštas, bet ir platus. Tame amžiuj ne tik bajorija rovėsi prie mokslo, bet ir miestelėnai, net ir valstiečiai mokėsi, ko puikiu įrodymu yra Janickis (20 §). Dabar vis labiau spaudžiami valstiečiai nebedalyvauja Lenkijos protiškame gyvenime, o vis skurdėjanti miestai daug mažiau jau jame dalyvauja, negu anksčiau. Bajorija, tiesa, mokosi, bet ne taip, kaip pirma ir ne tiek užsieny, kaip XVI amžiuj, kiek namie; namie gi augo mokyklų skaitlius, bet jos nebuvo atatinkamos savo uždaviniui, nes nei proto nelavino, nei būdo neauklėjo.

Uoliausiai švietimo srity darbavosi *jezuitai,* kuriuos Lenkijon buvo pakvietęs Hoziušas (dar Zigmanto Augusto metu) — kovoti su reformacija. Jie pasekmingiausiu tai kovai ginklu laikė švietimą, tad Lenkijoj ir Lietuvoj steigė mokyklas, ir sparčiai sugebėjo įsigyti visoj visuomenėj pasitikėjimo, kuri noriau leido vaikus jezuitų, negu Akademijos mokyklosna. Ko gi mokė jezuitai? Jie visų labiausiai rūpinosi tuo, kad mokiniai būtų geri katalikai. Jiems tas visai pasisekdavo, bet tuo pačiu metu jie nuodijo mokinių širdis fanatizmo, netole. ancijos, neapykantos dvasia viskam, kas nekatalikiška. O proto jie irgi nelavino, o greičiau jį kvailino, nes, išskyrus tikybą ir dievotumą, jie tik beveik išimtinai lotynų kalbos mokė: lotyniškos gramatikos (iš garsaus ispanų jezuito Alvaro vadovėlio) ir keletos romėnų autorių (labai sutrumpintų) žino-

jimas, pasikalbėjimas ir disputai lotyniškai ir sakymas prakalbų lotynų kalba — šit svarbiausias jezuitų mokslo turinys. Bet ne tik jezuitų: visos mokyklos, vienuolių ir nevienuolių, buvo tokios pat rūšies — visoms joms labiausiai rūpėjo gera katalikybė ir lotynų kalba. Tad mokyklos (neišskiriant ir išsigimusios Krokuvos Akademijos) neplatino tikro mokslo, ir iš jų išeidavo jaunuomenė siauru Dievo pasaulio ir žmonių supratimu. Ji tikėdavo, kad Dievas yra tiek geras, jog jis neleisiąs Lenkijai žūti, nes ji nesuprato, kad Dievas tik tada žmonėms padeda, kai jie patys savimi rūpinasi. Ji manydavo, kad jeigu kas moka lotyniškai plepėti (o kokia tai buvo lotynų kalba, Dieve susimylėk), tas jau visos pasaulio išminties bus pasiekęs. Be to dar, ji iš mokyklos išeidavo pilna neapykantos „heretikams" ir ištvirkusiai žiūrėdavo į vad. bajorų lygybę, skelbiančią, kad jeigu bajoras bajorui yra lygus, tad bajoras neturi prievolių klausyti kito bajoro, nors jis ir vaivada būtų: juk bajoras savo sodyboj lygus vaivadai (szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie), o ačiū rinkimų dėsniui kiekvienas tikras bajoras gali ir karaliumi tapti. Tai kaip gi esant tokiai padėčiai bajoras galėjo gerbti valdžią?

Tačiau apverktina mokyklų padėtis tai ne vienintelė švietimo ir literatūros nykimo priežastis. Juk ir XVI amžiuj lenkų mokyklos neaukštai stovėjo, o tačiau visuomenė buvo apsišvietusi. Kodel? Visų pirma todel, kad ji pati noriai švietėsi, o antra ir pats gyvenimas, tiek politinis, tiek tikybinis buvo tam palankus (25 §). Tuo tarpu gi XVII amžiuj noras mokytis dingo, o gyvenimas plaukė kitaip, liūdniau.

Anksčiau bajorija veržėsi prie mokslo ir suprato, kad be jo ji neiškovos sau to, ko siekė, būtent — politinės laisvės. Ir ji savo tikslą pasiekė: auksinė laisvė, pirkta valstiečių vergija, miestų skurdėjimu, karaliaus valdžios ir autoriteto sumažinimas tapo tikrenybe, — tad kuriems galams dar laužyti galvą del Rzeczypospolitos surėdymo, kad ir taip jau geriau nebegali būti? Belieka tik viena: daboti, kad visa būtų po senovei, kad auksinė laisvė neišnyktų. Kad auksinė laisvė tiesiog vergijon veda, to bajorija nesuprato. Kad ji yra netvarka, bajorija žinojo, bet ji buvo įtikėjusi baisiu dėsniu: „Lenkija netvarka laikosi". Tad ir vidujiniai XVII amžiaus Lenkijos darbai—tai netvarkos darbai. Zebžydovskio riaušės (1606—1607) galutinai susilpnimo karaliaus valdžią ir autoritetą. Didikai vis labiau „raitė tėvynės meilę savo namams ir asmeniniui pasipelnimui"; taip darė ir tie, kurie Zigmantui III viešpataujant patys vieni, vyriausybės neatsiklausdami, kariavo su Maskva ir Valakais; taip darė ir Jeremius Visniovieckis, kuris sauvalingai sulaužė santaiką su Kazokais, bet šimtą kartų žalingesni už pirmuosius buvo vieši išdavikai: Jeronimas Radziejovskis, Kšištopas Opalinskis, Jurgis Liubomirskis. O bajorija palankiai klausėsi tų ar kitų „karaliukų", kurie jai sukė galvą, įrodinėdami, kad didžiausiu auksinės

laisvės priešu esąs karalius. Tad bajorija, kaip ugnies, bijojo visų karaliaus sumanymų ir siekių, kuriuos, vienaip manant visam seimui, buvo nesunku niekais paversti. O 1651 metais įvyko *liberum veto*, kas, tiesa, niekados nebuvo teise, bet tapo priverstinu papročiu, nes tai, bajorijos nuomone, buvo tikriausiu auksinės laisvės laidavimu. Esant tokiai padėčiai apie Rzeczypospolitos sutvarkymą negalėjo būti ir kalbos: antroj XVII amžiaus pusėj buvo nutraukta septyniolika seimų. Baisūs smūgiai, plakanti Lenkiją karai — su Kazokais, su Maskva, su Švedais — prablaivino kiek bajoriją, bet tik neilgam laikui: ji buvo ėmusi jau manyti apie pasvyrusios tėvynės sutvarkymą, bet tą jos sumanymą sugriovė Liubomirskio riaušės, kuriose dalyvavo ištisos bajorų bandos — ne iš piktos valios, bet įsitikinusios, kad jos laisvę gina. Taipo gi puikiai liudija apie galutiną bajorijos politinį sukvailėjimą pakėlimas sostan tokių mažų gabumų žmogaus, kaip Mykolas Visniovieckis. Puikūs laimėjimai hetmano Sobieskio ties Chocimu ir karaliaus Sobieskio ties Viena neišgelbėjo Lenkijos nuo žlugimo: tai buvo jau tik paskutinieji leidžiančiosios saulės blikstерėjimai. Rzeczypospolita riedėjo bedugnėn ne del narsumo stokos, o tik del netvarkos.

Tiek politinis, tiek ir religinis gyvenimas liūdną sudaro reginį. Katalikybė nugalėjo jau paskutiniam XVI amžiaus bertainy, o vienu jos nugalėjimo apsireiškimu tampa *netolerancija,* kuri XVII amžiuj švenčia savo baisius laimėjimus visoj vakarų Europoj: juk tai yra trijų dešimtų metų karo laikai. Zigmantas III buvo fanatikas, jis nepagerbė Varšuvos konfederacijos iš 1573 metų, užtikrinančios kitatikiams tikybos laisvę ir politinę lygybę. Jis į sufanatizuotos minios evangelikų bažnyčių griovimą žiūrėjo ramiai ir tik stengėsi neprileisti protestantų su kalvinais prie valdžios vairo. Bet karščiausiai buvo imtasi prieš arijonus: Jonui Kazimierui viešpataujant seime buvo nutarta (1658) ištremti juos iš Lenkijos. Unitams ir dizunitams (t. y. tiems stačiatikiams, kurie nepripažino Brastos unijos 1596 metų) taip pat nebuvo tolerantiškumo, nes nei unitų vyskupams, nei stačiatikių archijerejams nebuvo leista dalyvauti senate. Toji gi netolerancija drauge su liaudies priespauda rusų kraštuose privedė prie baisių karų su Kazokais. Pagaliau netolerancija to pasiekė, kad bajorui Lyščinskiui buvo iškelta byla už ateizmą, ir seimas pasmerkė jį gyvą sudeginti (1689). Tiesa, tai buvo išimtinas nuotykis. Bendrai imant, religinė netolerancija Lenkijoj buvo šimtą kartų mažesnė, negu vakarų Europoj, pavyzdžiui, popiežiaus valstybėj ir Ispanijoj.

Drauge su religinės tolerancijos nykimu ir didejančiu bajorijos politiniu kvailėjimu, abelnai nyko minties ir žodžio laisvė. Dvasininkai iš vienos pusės smerkė raštus, prieštaraujančius Bažnyčios mokslui ir jos moralybės dėsniams, ir išleisdinėjo vadinamuosius *uždraustųjų knygų indeksus* (sąrašus), o iš antros pusės — bajorija vis labiau šnairavo į tuos, kurie drisdavo įrodinėti, kad auk-

sinė laisvė Lenkiją veda pražūtin. Į tokius drąsuolius taip pat kreivai žiūrėjo ir jezuitai, pataikaujanti bajorijai, ką vaizdžiai įrodo tai, kad Skargai 1610 metais neleido perspausdinti jo *Seiminiuose pamoksluose (Kazanie seimowe)* tos apie monarchiją kalbos, kurioj jis auksinę laisvę vadina pragariška.

Tad taip nyko XVII amžiuj tie du veiksniu, kurie XVI amžiuj buvo galingi švietimo akintojai bei judintojai. Patenkinta savimi ir auksine laisve, nenujaučianti nelaimės, įsitikinusi, kad „kažkaip bus" — bajorija visai nustojo noro veržtis prie mokslo. Tiesa, ji mokėsi, bet labiausiai todel, kad toks jau buvo paprotys, kad taip priderėjo, bet tai, kad proto pažanga yra vienintelis visų svarbiausių tautos ir valstybės galybės sąlygų, jau ji nebesuprato. XVI amžiuj užsienių universitetai knibždėte knibždėjo lenkais. Dabar gi bajorijos jaunuomenė beveik nebemano apie ėjimą mokslų užsieniuose. Užsieniuosna važiuoja beveik vien tik didikai, ir tai ne tiek del paties mokslo, kiek greičiau išprusti bekeliaujant po pasaulį. Plačioji gi bajorija, nebūdama jautri tam, kas visame pasauly dėjosi, dažniausiai pasitenkindavo tuo, ką namai duodavo, o pastarieji visai nedaug tesuteikdavo. To pasitenkinimo namais neišvengiama pasekme buvo ryšių nutraukimas tarp vakarų Europos ir lenkų protinio gyvenimo, kas Lenkijai buvo dar didesnis smūgis, negu karai su Kazokais. Vakarų Europa, su Anglija ir Prancūzija priešaky, žengė priekin, Lenkija gi stovėjo vietoj, o antroj XVII ir pirmoj XVIII amžių pusėse ji net atgal slinko. Pagaliau po šimto metų Lenkija ėmė vytis Europą, bet jau nebepavijo, panašiai kaip tas lengvamanis pasakos kiškis, kuris ramiai sau miegojo, o kai pabudo, tai nepavijo net ir vėžlio.

57 §. „Toks pranašas, koks klausytojas", sako Mickevičius; tokia literatūra, koks švietimas. Visuomenė buvo tamsi ir vis labiau liaudavosi mėgus protingas ir rimtas knygas, tad vis mažiau ir mažiau jų tepasirodydavo. Ir dabar, tiesa, nestingo žmonių, kurie, suprasdami, ko galima laukti, rėžė bajorijai akysna karčią teisybę (pav. Starovolskis, Opalinskiai). Bet antroj XVII amžiaus pusėj tokių žmonių jau nebedaug tebuvo. Be to dar, tie žmonės, matydami, kad plačioji visuomenė nenori girdėti tiesos žodžių ir kad abelnai ji nemėgia rimtų dalykų, jie nespausdino savo raštų (pav., Vaclovas Potockis). Tai yra be galo įdomus (o drauge ir liūdnas) XVII amžiaus lenkų protinio gyvenimo apsireiškimas, kad dažnai gražiausi literatūros kūriniai gulėjo rankraščiais ir spaudoj pasirodė tik XIX ir XX amžiuose, mokytų tyrinėtojų uolumo dėka. Taip, pavyzdžiui, arijonas Zbignievas Morštinas (Zbigniew Morsztyn) parašė po arijonų ištrėmimo iš Lenkijos griaudžią giesmę *Priespaudoj* (*Pieśń w ucisku*). Tai viena brangiausių senos lenkų lyrikos perlų, bet atspausdinta ji buvo tik dabartiniais laikais. XVII amžiuj bajorija, tur būt, tikrai būtų susirūstinusi heretiku, kuris drīso užstoti vienatikius. Tokių pavyzdžių būtų galima daugybę pridurti.

Tad kilnūs jausmai ir protingos mintys turėdavo slapstytis ir tuo būdu jos negalėdavo paveikti į viešą opiniją.

Užtat vis dažniau pasirodydavo *senos viduramžių apysakos,* pavyzdžiui: apie Aleksandrą Didįjį, apie septynis galvočius (24 §), apie gražiąją Meliuziną ir t. t., o drauge ir *naujos fantastinės apysakos,* daugiausia perdirbiamos bei verčiamos iš svetimųjų literatūrų, eilėraščiais ir proza, vaizduojančios nebūtus dalykus, pilnos keisto turinio ir niekų, pavyždžiui — apie karalaitę Banaliukę (o królewnie Banaluce), arba apie „Baisųjį karžygį" („O strasznym bohaterze"), kuris lankydavosi puotosna pas „marių dievą Neptuną" ir pas „karo dievą Marsą", o pusryčiaudavo pas „viešpatį Saulę", su kuriais buvo „labai palankiuose santykiuose ir didelėj konfidencijoj", o vieną sykį net „pas Jupitierių krikštynose Saturno kūmu tapo".

Taip pat labai daug pasirodydavo *panegirikų,* t. y. giriamųjų eilėraščių ir kalbų, lenkiškų ir lotyniškų, kurias sakydavo kunigai ir nekunigai krikštynose, laidotuvėse, susižadėjimuose, vestuvėse, iškilmingų karaliaus ir didikų įvažiavimų miestuosna metu, žodžiu — prie kiekvienos progos: kėlė padangėsna velionius, nors jie ir jokių užsitarnavimų neturėdavo, aukštino jų dorybę, nors jie būtų buvę didžiausi ištvirkėliai; buvo deginami smilkalai pagerbti gyviesiems, ir svaigo nuo jų bajorija ir didikai, vis labiau savimi patenkinti ir juo labiau pasiilgę pagyrimų ir pataikavimų, juo mažiau būdavo to užsitarnavę. Tas šlykštus ir kvailinantis paprotys įsibrovė net ir seimo iškalbingu̇man, kur, vieton tartis apie tėvynės gelbėjimą, vieni kitiems tik pataikavo. Tiesa, panegerikų buvo jau ir XVI amžiuj, bet nedaug. Tuo tarpu XVII amžiuj jų pridigo literatūroj, kaip piktažolių.

Bet didžiausią XVII amžiaus lenkų literatūros dalį sudaro religiniai ir asketiniai raštai: šventųjų gyvenimai, maldaknygės, dievobaimingi skaitymai ir mąstytymai, eilėraščiai pagerbti Dievo Motinai ir šventiesiems, o taip pat pamokslų krūvos, kurie dažnai būdavo arba tiek protingi, jog klausytojai jų nesuprasdavo, arba tiek neprotingi, jog vieton mokyti klausytojus, jie juos juokino bei piktino. Tam pavyzdžiu gali būti dominikono Jacko Mijakovskio pamokslas (1638). *Višta už kalėdinę duota* (*Kokosz za kolędę dana*). Nyko iš XVII amž. pamokslų protinga ir kilni pilietinė dvasia, kuri gaivino Skargos pamokslus. Tiesa, pamokslininkai kyla po senovei prieš papročių sugedimą, prieš girtuoklystę ir prabangingumą, prieš kaimiečių priespaudą, bet tuo pačiu metu jie dažnai pataikauja bajorijai ir moko ją, kad iš visų tautų Dievas labiausiai pamylėjo Lenkus, kad Švenčiausioji Mergelė ypatingai globoja Lenkiją, kaipo jos karalienė, kuriai geriausiai galima įtikti mušant Turkus ir heretikus, nes jie „Švenčiausią Mergelę labai užgauna" („dyzgusta czynią"). Ir Lenkai tikėjo tomis tuščiomis pasakomis, tikėjo, kad jie yra išrinktoji tauta, kad lenkų valdžia yra geriausia visame pasauly. Ir kaip gi jie galėjo

netikėti, kad tą patį jiems tvirtino ir pasauliniai rašytojai, pavyzdžiui, toks Fredro, kuris sakė, kad Lenkija tolei bus galinga, kolei bus *liberum veto*. Aukštų minčių menkėjimas, pilietinės išminties ir dvasios nykimas — tai pirmutinė svarbioji XVII amžiaus lenkų literatūros ypatybė, turinio ypatybė.

O antroji, formos ypatybė — tai grožio nykimas (t. y. aistetikos skonio sugedimas), ką taip pat galima paaiškinti rimto švietimo puolimu, būtent — humanizmo, kuris XVI amžiuj buvo svarbiausias lenkų literatūros grožio šaltinis (25 §). Tiesa, mokyklose po senovei skaito romėnų autorius ir lotynų kalba dėsto, tad jos mokėjimas bajorijos tarpe yra lygiai kasdieninis, net kasdienesnis, negu anksčiau. Bet kas iš to, kad, mažėjant norui prie mokslo, nyko ir tas užsidegimas prie senovės, kuriuo pasižymėdavo XVI amžiaus lenkų humanistai, ir romėnų literatūros žinojimas darosi vis paviršutinešnis, o graikų literatūros beveik niekas nebežino. XVII amžiaus pradžioj dar buvo tikrųjų humanistų, kurie puikiai žinojo senovės literatūrą ir iš jos sėmėsi grožio pajautimo (ypač Šimanavičius toks buvo), bet vėliau jie pranyksta. Aistetikos skonio sugedimui daug įtakos padarė italų literatūros pavyzdys, ėmusios gesti jau antroj XVI amžiaus pusėj, kurią žinojo ir pamėgdžiojo rašytojai iš didikų šeimynų, dažnai gyvenantieji užsieniuose (pav., Andrius Morštinas) ir dalinai rašytojai bajorai, gyvenantieji didikų namuose.

Aistetikos skonio puolimas, be kito ko, pasižymėjo tuo, kad vis labiau nyko skirtumo supratimas tarp prozos ir poezijos. Pavyzdžiui, yra rašytojų, kurie nesuprasdami, kad ne kiekvienas dalykas tinka poezijai, rašo eilėraščiais politinius traktatus bei istorinius veikalus, vylingai manydami, kad tai yra poezija. Bet svarbiausiu formos grožio nykimo apsireiškimu yra *stiliaus sugedimas,* nes kai kurie rašytojai, būdami mažai mokyti, nustojo jausti skirtumą tarp kasdieninės kalbos ir literatinio stiliaus, o kadangi vidutinio bajoro kasdieninė kalba nepasižymėdavo puikumu, tad ir raštuose nė truputėlio nesibijodavo pernelyg palaikių išsireiškimų, o dažnai ir šiurkščių, dar šiurkštesnių, negu randame Rejo raštuose. Kiti rašytojai, labai išsilavinę, griebėsi kito kraštutinumo: jie vengė, kaip ugnies, paprastų vartojamų išsireiškimų, o ieškojo dirbtinų, neva turinčių apibūdinti dalykų esmę, kitaip kalbant — rašė pernelyg aukštu stiliumi ir per tai nenaturaliu, kartais tiesiog juokingu. Tai yra vadinamas *barokinis* stilius, kuriuo ypač pasižymi XVII amžiaus iškalbingumas ir poezija. Pavyzdžiui, vieton *doras žmogus,* rašydavo *Jezaus kančių ekonomas,* arba *dangiškos garbės faktorius;* vieton *akys — kūno langai, pro kuriuos vėlė ašaromis pasirodo;* vieton *Lvovas — Liūto mūrai.* Mėgiamiausias būdas pagražinti stilių buvo ypač senovės mitologija. Tiesa, tas būdas buvo paveldėtas iš XVI amžiaus, bet XVII amžiuj jo vartojime nebeturėjo saiko. Pavyzdžiui, nerašydavo *lenkų karai,* o tik *Sarmatijos Marso kruvini žygiai* bei *Marso tumultai;* vieton *užviešpatavo taika,* buvo ra-

šoma: *Nurimo smarkus Marsas* ir *pasiutusios Gorgonos po savo padalcorodais paslėpė uodegas* ir t. t. Patys jau knygų vardai, ypač panegerikų, pamokslų ir poezijos rinkinių, stebina savo nenaturalingumu; pavyzdžiui — *Gailesčio trimitai (Trąby żałości)*, t. y. laidotuvių kalba; *Palas veiki moterybės aktui (Palas ochotna na akt małżeński)*, t. y. vestuvių kalba; *Dvasinis maistas Kalvarijos kelionei* (*Prowiant duchowy na drogi kałwaryiskie*); *Išganymo purpuras, pamokslingumo stiliumi išgarbiniuotas* (*Purpura zbawienna, kaznodziejskim stylem ufryzowana*); *Dialogas arba Jezaus kančių septynių veiksmų* (t. y. septynių pamokslų) *komedija* (*Dyalog albo komedya męki Jezusowej w siedmiu scenach*); *Daržas, bet neravėtas, dirva, bet kas žingsnis, tai kitoniškų javų, įvairių dalykų krautuvė* (*Ogród, ale nie plewiony, bróg, ale co krok, to inszego zboża, kram rozlicznego gatunku*), t. y. įvairūs eilėraščiai ir t. t.

Tiek stilius, tiek ir kalba ėmė gesti: jau XVI amžiuj įėjo paprotin kaišioti lenkų kalbon lotyniškus išsireiškimus ir ištisus sakinius (25 §). XVII amžiuj vadinamieji *makaronizmai* įsigyvendino ir be galo tapo vartojami lygiai kasdieninėj kalboj, kaip ir kaikuriuose prozos šakose (panegirikose ir abelnai pasauliniam iškalbingume, politikos brošurose, laiškuose, atsiminimų užrašose). Poezija ir bažnytinė kalba didesne savo dalimi nuo to buvo laisva. Be makaronizmų lenkai savo kalbą darkė dar svetimų kalbų išsireiškimais, ypač itališkais. Abelnai XVII amžiaus literatūros kalba savo grynumu, grožiu ir kilnumu negali lygintis net su Baziliko (36 §), Gornickio, Skargos ir Kochanovskio kalbomis. Bet užtat ji aukštesnė už pastarąsias tinkamesniais sakiniais ir žodžių turtingumu. Ji yra mažiau literatinė, nes dažnai ji stačiokiška, bet užtat ji duoda puikaus supratimo apie tų dienų lenkų gyvą kalbą. Ypač tuo pasižymi Pasko kalba.

O kaip XVII amžiaus literatūros kalba yra gyvos kalbos atspindis, taip pat to amžiaus literatūra yra tikresnis, puikesnis visuomenės gyvenimo veidrodis, negu XVI amžiaus literatūra, kada rašytojai nors ir piešė vaizdus, tiesiog iš gyvenimo paimtus (ypač Rejis), bet vis delto jie daug dažniau, būdami persiėmę kilnia pilietine dvasia, mokydavo, koks privalo būti gyvenimas, t. y. jie būdavo savo visuomenės mokytojai. Tiesa, ir XVII amžiaus lenkų rašytojų tarpe nestinga mokytojų (pav., Starovolskis), bet daug daugiau, negu anksčiau, yra rašytojų tokių, kurie vaizduoja tautinį gyvenimą ne tokį, koks jis privalėtų būti, bet koks jis iš tikrųjų buvo. Todel satira, o taip pat ir papročių ir bendrai epinė poezija yra nesulyginamai turtingesnė. XVI amžiuj net Kochanovskis, nors jis taip karštai norėjo apdainuoti tautos gyvenimą, neįstengė parašyti didesnės ėpinės poėmos. O dabar pasirodo daugybė smulkių eilėraščių ir didelių poėmų apie istorinius nuotykius, ypač apie karus su Turkais, Kazokais, Švedais ir Maskva. Toji epika, kurios papuo-

šalu yra Potockio *Karas ties Chocimu,* sudaro garbę XVII amžiaus lenkų poezijai. Bet tai dar neužtenka. Kadangi plačioji visuomenė mano daug daugiau apie save, negu apie tėvynę, tad ir literatūra, netekdama pilietinio pobūdžio, vis daugiau įgyja ypatingos spalvos: apie save, apie savo jausmus ir nuotykius dabar rašoma daug daugiau, negu pirma. Tad iš vienos pusės labai tarpiai auga lyrika, ypač meilės ir religinė, o iš antros — liekti visa eilė atsiminimų užrašų, kurių priešaky randasi įžymios Pasko užrašos. Taip kad *XVII amžiaus lenkų literatūra savo išmintimi ir grožiu nesulyginamai stovi žemiau, negu auksinio amžiaus literatūra, tačiau ji yra už ją įvairesnė ir, be to dar, ji turi nemaža papročių reikšmės:* kaip veidrody atsispindėjo joj tų dienų Lenkijos (beveik išimtinai bajoriškos) ne tik viešas, bet ir šeimininis gyvenimas su visais savo trūkumais ir privalumais; labiausiai joj atsispindėjo *dievobaimingumo* ir *religingumo dvasia,* nelaimei sudarkyta bigoterija, fanatiškumu ir netolerantingumu; be to dar, joj atsispindėjo *riteriška dvasia,* kuri, neatsižvelgiant į viską, tiek kartų Lenkuose kildavo, kiek kartų jų tėvynė patekdavo pavojun. Tiesa, XVII amžiaus Lenkų istorijoj randasi Pilavai (Piławce) ir Kamieniec, bet taip pat yra ir du Chocimu, Čenstachava ir Viena.

58 §. Įžymiausias XVII amžiaus poetas yra bajorų luoman pakeltas Lvovo miestelėnas, gražiausių lenkų literatūros idilijų autorius, *Šimas Šimonavičius (Szymon Szymonowicz),* gim. 1558 m., mir. 1629 m. Ne tik jaunystė, bet ir didesnė jo gyvenimo dalis priklauso dar XVI amžiui, kada literatūra ir švietimasis kitoniškose, palankesnėse sąlygose augo. Tad Šimonavičius siekė mokslo, nepasitenkino Krokuvos Akademijos baigimu, bet ilgesnį laiką gyveno užsieniuose, visų labiausiai studijuodamas savo mėgiamas graikų ir lotynų kalbas ir senovės literatūrą. *Šimonavičius buvo įžymus, paskutinis jau lenkų didelis humanistas.* Jis, be įgytų žinių, turėjo prigimtą poeto talentą ir nepaprastą grožio jauslę. Kaip Kochanovskis, taip ir jis yra poetas Dievo malone. Ir jam poezija buvo ne amatas, ne žaislas, o širdies reikalas ir didžiausias laimės šaltinis šioj žemėj. „Mūzos, gražiosios Mūzos! Tas laimingiausias, kas su jumis iki mirties gyvena!" Kaip Kochanovskis sako: „sau ir Mūzoms dainuoju", taip ir jis „nenorėjo pasižymėti prieš prastus kaimiečius", juo labiau, jog jis žinojo, kad liaudis tikros poezijos nemokės nei suprasti, nei atjausti, ypač tais laikais, kai nyksta tikras apsišvietimas ir genda aistetikos skonis. Šimonavičius aiškiai matė, kad lenkų poezija skurdėja, ir jis gailestingai aimanavo: „Koki darbai, tokios ir dainos...; viskas smunka žemyn! Dingo seni, geri dainiai, o vieton jų ima save laikyti kiekvienas, kuris tik sudeda menkas daineles, prikimštas tuščių žodžių ir be turinio". O tuo tarpu jis reikalavo, kad poezija būtų ne tik graži, bet ir rimta turiniu, „mokyta", t. y, lygiai meninga, paremta kūrybos dėsniais, tiek tobūlinanti, tiek ir lavinanti žmones. Tokia yra ir jo paties

poezija: jos grožį lydi rimta mintis ir tyri jausmai. Savo kūriniuose Šimonavičius yra humanistas ir tuo pačiu metu — rimtas mąstytojas, giliai perimtas krikščioninės moralybės idėja.

Įsimylėjęs senovės literatūrą, jis, kaip ir Kochanovskis, statė ją sau pavyzdžiu. Pradėjo nuo lotyniškosios poezijos: rašė poėmas, tragedijas, bet visų daugiausia pasidarbavo proginei poezijai, būtent — *odomis,* kuriomis stebėjosi Europos humanistai; jos suteikė Šimonavičiui humanistų tarpe lenkų Pindaro vardą, o drauge ir garsino pasauliuj Lenkus, nes Šimonavičius ne apie save dainavo, tik apie didelius Lenkų kariautojus ir jų puikius žygius, pavyzdžiui, apie kariškus laimėjimus savo draugo, hetmano Zamoiskio, kuriam jis auklėjo sūnų ir padėjo surasti Zamoiskio Akademijai profesorius.

Bet ne lotyniškos poezijos užtikrina Šimonavičiui nemirtingą vardą lenkų literatūroj, o tik lenkiškos *Idilijos* (1614). Senovėj buvo du įžymiu idilijų rašytoju: Graikų Teokritas ir Romėnų Virgilijus. Pirmasis rašė vaizdelius iš piemenų, žvejų, kaimiečių, miestelėnų gyvenimo, ir tie vaizdeliai yra daugiausia *realistiniai,* t. y. vaizduojanti prastų žmonių gyvenimą tokį, koks jis buvo tikrenybėj. Tuo tarpu Virgilijaus idilijos daugiausia dirbtinos: jose aprašomi tartum prasti žmonės (piemenys), tačiau jie mąsto, jaučia ir kalba taip, lyg jie būtų mokyti ir labai gerai išsilavinę: be to dar, tų piemenų pavydale atvaizduoti ciesoriaus Augusto dvariškiai, o jų tarpe ir pats Virgilijus. Šimonavičius labai gerai žinojo abu senovės idilijų rašytoju. Labiau vertino jis Teokritą, bet vertė, perdirbinėjo bei pamėgdžiojo abu. Todel vienos jo idilijos dirbtinos, o kitos — realistinės.

Pirmosiose aprašomi piemenys, kurie, ganydami avis, ožkas ir karves, kalbasi apie savo nuotykius, rūpesnius, mintis ir jausmus (ypač apie meilę piemenėms), o pasilinksminimui dainuoja sau daineles. Tie piemenys tai — Rusinai nuo Puro krantų (Zamoscio apylinkėse, kur Šimonavičius nuomavo kaimus iš Zamoiskio), bet turi senovės vardus (Dafnis, Menalkas, Licidas ir t. t.); tariamai tai prasti žmonės, bet, iš tikrųjų — tai mokyti, nes jie kalbasi, sakysim, apie Orfėjų, arba apie lenkų poezijos nykimą. Tos idilijos labai gražios. Jos pasižymi Lenkų krašto gamtos grožio atjautimu, gražiais eilėraščiais ir puikia kalba, žavinčia savo nuoširdumu. Be to dar, nemažai jas puošia ir tos dainelės, kurias dainuoja piemenys. Tiesa, kad didesnė jų dalis yra iš senovės idilijų rašytojų vertimai bei perdirbimai, tačiau yra ir originalių dainelių.

Dar didesnę vertę turi tos idilijos, kuriose Šimonavičius, sekdamas Teokritu, smulkiai vaizdavo tikrą gyvenimą. O dvi jų, *Ragaišiai* (*Kołacze*) ir *Piovėjai* (*Żeńcy*), yra kiaurai originalės ir gražiausios idilijos visoj lenkų poezijoj.

Ragaišiai — tai malonus vaizdelis, piešiąs bajoriško dvarelio gyvenimą, kurian atvyksta puikus ponaitis susituokti su namų auklėtine (domowa panna). Jis vaizduoja grynai šeimininį paveikslą.

Pavyzdžiui: šarka, kregždanti ant tvoros, jauna mergina, paleidžianti plaukų garbenas, ragaišiai vestuvių puotoj. Bet svarbiausią vertę idilijai teikia grožis ir tiesa, kuriais poetas išreiškė jausmus ir tų merginų, kurios sveikina jaunikį, ir jaunosios, kuriai bažnyčioj susituokiant, „ašara po ašaros rieda per skruostus" ir kuri puotos metu „nepakelia akių", ir jaunikio, kuris taip drąsiai medžiodavo laukinį žvėrį, o dabar balsta, pamatęs stulą.

Piovėjai — tai liūdnas, bet tikras vaizdelis iš liaudies gyvenimo. Kepinant saulei merginos piauna rugius, o dvi jų, linksmoji Petrutė ir liūdnoji Olytė, kalbasi ne apie Orfėjų, bet apie tokius dalykus, apie kokius prastos kaimo merginos iš tikrųjų galėjo kalbėti, būtent — apie beširdį seniūną (ekonomą), apie jo raganą šeimininkę ir t. t. O ir pats kalbos būdas yra naturalus: poetas nevengia net stačiokiškų išsireiškimų, kad tuo nuosekliau tiesą atvaizduotų. Grožio idilijai suteikia puiki daina apie saulę, kurią dainuoja Petrutė užgerinti rūstam seniūnui. O pats seniūnas su rimbu rankoj, kankinantis vargšę Marytę, tai ne iš fantazijos paimtas paveikslas, bet iš gyvenimo. Tad *Piovėjuose* Šimonavičius užtaria liaudį. Toji idilija yra ne tik poezijos puikiausias kūrinys (būtent artistinio realizmo, t. y. tikrenybės ir gyvenimo tiesos atvaizdavimas), bet ir kilnaus ir mąstančio žmogaus protestas prieš liaudies vargą.

Šimonavičiaus tiek lotyniškos poezijos, tiek ir lenkiškos idilijos yra „mokytos": čia ir moko ir dorina poetas skaitytojus, ir tam tikslui jis nesigaili jiems pastabų, pilnų išminties, pavyzdžiui: „Kas tiki Dievu ir dirba, tas iki gilios senatvės skurdo nepajus"; „Darbas — tikriausias turtas"; „Ant Dievo, kaip ant asilo, mes visa verčiam, ką patys geru noru užsitarnaujam; Dievas už pakarpos netraukia; jeigu kas paklysta, Dievas nekaltas: ten kiekvienas krenta, kur pats linksta". Abelnai, Šimonavičius, kaip ir Kochanovskis, ne tik įžymus poetas, bet ir doras krikščionis mąstytojas.

59 §. Be Šimonavičiaus pirmos XVII amžiaus pusės lenkų poezija turi dar vieną tikrą menininką; tai jezuitas, *Motiejus Sarbievskis (M. Sarbiewski)* iš Mazovšo (1595—1640), *garsiausias visų lenkų poetų, lotyniškai rašančių; tai lenkų Horacijus, meno lotyniškų odų autorius,* kurios buvo didžiai pragarsėjusios beveik visoj vakarų Europoj. Tačiau ne iškarto Sarbievskis pasidarė meninku. Jaunystėj, būdamas dar jezuitų mokyklų mokytoju Kražiuose ir Vilniuj, jis rašė negražias panegirikas pagerbti savo ordeno geradėjams, kaip antai: *Lotyniška panegirika pagerbti Jonui Karoliui Chodkevičiui* (1619), jezuitų mokyklos įsteigėjui Kražiuose. Poetas pasakoja, kad pas Apoloną atbėgusi Gracija, prikaišiodama klausia, kodel jis dar nepasirūpino suteikti Chodkevičiui amžiną garbę. Susigėdijęs Apolonas paskubėjo pas grifą, „plunksnotų paukščių ir laukinių žvėrių vadą" (Chodkevičius savo herbe turėjo grifą), prašydamas, kad pastarasis palieptų savo pavaldiniams paukščiams nešti turtus didžiajam kariautojui ir jezuitų geradėjui

paminklui statyti. Praslinko savaitė. Apolonas, viešėdamas Kražiuose (!), žiūri ir savo akimi netiki: grifui vadovaujant skrenda paukščiai, nešdami auksą, sidabrą, špižą, brangius akmenis, marmurą. Netrukus atbėga Kaliopa, ir, Guodos, Garbės ir Drąsos padedama, stato paminklą. Saulė liovėsi bėgusi, kad iki vakaro būtų užbaigtas darbas. Į pavakarį kažkaip ne vienas, bet net trys paminklai iškilo. Tokius tai keistus kūrinius jaunystėj rašydavo Sarbievskis! Bet, laimei, jo kūryboj įvyko perversmas: jezuitai jį išsiuntė mokytis Romon, ir čia, uoliai jam bestudijojant senovės poeziją, jo talentas ne tik išaugo, bet ir tapo kilnus. Mokytoju sau Sarbievskis pasirinko Haracijų: jo pavyzdžiu jis rašė odas (pirmą kartą atspausdintas 1625 m.), kurios papuošė jį pasauline garbe ir davė jam *krikščionių Horacijaus* vardą, nes jų dvasia yra beveik kiaurai krikščioninė, nors stabmeldžių mitologijos ir neišsižadėjo poetas, nes, pavyzdžiui, marias jis vadina Neptunu, mėnulį — Diana, saulę — Tebu ir t. t. (Sarbievskio odas lenkų kalbon gražiai, bet neįsekmiai išvertė Syrokomlė).

Ir turinys yra įvairus. Vienos jų *panegirinės:* pavyzdžiui, Sarbievskis garbina popiežių Urboną VIII, keldamas padangėsna jo dorybes, nuopelnus, eilėraščius ir burdamas jam amžiną laimę danguj. Kitos jų *religinės* — pagerbti Dievo Motinai, Jėzui ir Šventiesiems. Iš pastarųjų gražiausia yra *Mergelei Motinai oda* (*Oda do Dziewicy Matki*).

Yra ir *politinių odų.* Sarbievskis giliai atjautė krikščioniškų tautų vergiją, vaitojančių Turkų junge, tad šaukė viešpataujančius, kad jie pagaliau išvarytų Turkus iš Europos: „Girdite? prie Istro[1]) vaitojimai sukliko: tai laukinis Musulmonas ragu sutrimitavo, net Alpai atsidusę atmušė šitą skardą: tai tautoms ir Dievui šauksmas kovon!“ Bet Europos kunigaikščiai ir riteriai neskubėjo kovon su Mėnuliu, ir tas jų abejingumas nelaimingiesiems broliams krikščionims rūstino Sarbievskį: skaudžios, tvirtos, pilnos piktos ironijos yra jo skundos prieš sulepšėjimą ir dvasinį skurdą, prieš riteriškos dvasios ir narsumo nykimą Europos tautose: „Veltui, žiemos metu susėdę prie židinio, raminsime save mokytomis kalbomis, kad Turkai žlugs, kad jie negarbingai žus, kad jie nulenks prie žemės savo išdidžias vėliavas. Ar mes eisime kovoti? — bet kokiu gi kalaviju? Mūsų ginklas — titė, tik akims pasigerėti! Iš tikrųjų! Priešams sprandų neperkirsim, kai kalavijas paauksuotas, kai jo rankena auksinė!.. Papuoštas ginklas — tai negeras ženklas: jis nieko nenuveiks, nieko neužtikrina. Net, kai debesimis siaubia priešai, riterius trauksis atgal, nes... jam bus gaila kalavijo... Kam mums širdys? Ir kam mums kalavijai? Tad parduokime juos: geriau mes pasipuošime ir paimsime auksą! Minia: „Garbė jums!“ ištars, nes minia girdi, kur auksas sužvanga!.. Tikrai, nuoširdžiai

[1]) Isteris — Dunojus.

minia mums nusilenks, kris ant kelių, pamačiusi auksą. Bet dings auksas iš subiaurinto delno — ir minia mus atstums, įžeis ir paniekins!"

Sulepšėjusiai Europai Sarbievskis prieš stato riterišką Lenkiją, savo krūtine ginančią krikščionybę nuo laukinių Turkų. Karžygiškas karas ties Chocimu 1621 metais įkvėpė jį parašyti patriotinę odą *Apie garsų Lenkų nugalėjimą Osmano, Turkų ciesoriaus (O znamienitem zwicięśtwie Polaków nad Osmanem, cesarzem tureckim)*: Moldavijos ūkininkas, išaręs vieną sykį Chocimo lauke šalmus ir šarvus, atsimena, kad kitados savo akimi yra žiūrėjęs čia į baisų mūšį, ir dainuoja apie jį dainą, garbindamas begalinį Lenkų riterių drąsumą.

Tos ir visos kitos odos įrodo, kad jų autorius buvo nepaprastas poetas; jose yra meno ir puikaus iškalbingumo, bet tuo pačiu metu jos neturi karštų jausmų, taip kad iš jų dvelkia šaltis. Taip pat didesnės vertės turi tos odos, kuriose poetas ne savo jausmus išreiškia, bet mintis — apie pasaulį, apie žmogų, apie jo gyvenimą ir pareigas, apie dorą, žodžiu — *refleksinės* odos, primenančios Kochanovskio refleksines dainas. Tačiau tarp tų dviejų poetų yra didelio skirtumo: kai Kochanovskis, būdamas pasaulietis, nė truputėlio neniekina šio pasaulio, nevengia linksmos draugijos, nesiilgi geresnio gyvenimo, — Sarbievskis, kunigas ir vienuolis, šį gyvenimą laiko tuštybe, žemiškų linksmybių vengia ir ieško vienumos, kad galėtų nekliudomas atsiduoti dievobaimingiems mąstymams, o taip pat ilgisi geresnio, amžino gyvenimo: šiuo atveju jis panašus Sažinskiui (50 §). Gražiausiai jis išreiškė tą savo ilgesį *Atsidusime prie dangiškos tėvynės (Westchnienie do ojczyzny niebieskiej)*.

Be dangaus ilgėjimosi, refleksinė Sarbievskio poezija pasižymi *gyva gamtos grožio atjautimu*, pavyzdžiui, *Odoj Povilui Kazlauskiui* (*Oda do Pawła Kozłowskiego*), kurioj poetas kviečia draugą mesti „Pallados darbą" (t. y. knygas) ir skulbėti užmiestin gerėtis gražiais vaizdais. „Jau senai šiltu pavasario atsidusimu sudvelkė laukuose gegužės mėnesio vėjelis, pavasario grožiu puošiasi gėlėtos pievos, ąžuolynai. Neris, nutiesta javų laivais, per tarpius laukus tyliai sau rieda, o čia, netoli, liejasi iš aukštumos paukštelių iškilmingas čiulbesys. Ten vėl piemenėlis atsisėdo ant milžinkapio, paėmė vamzdelį, dainelę dūduoja; o vėjas ant Neries bures ištempė, — irklininkas pasilsėjo ir dainuoja... Eisime ant žalios Lukiškio viršūnės! Jis ant savo smilkinių augaluotus ažuolus judina ir iš aukštumos klauso upelių užesio, sukriai vinginojančių lankomis. Iš ten, iš viršūnės, iš ten, iš aukštumos, išvysime prieš save visų Vilnių, pamatysime Nerį, kuri aplink Vilnių vingiuodama plaukia... Ir tą Gedimino pilį, Lietuvos kapitolių, kuris nuo galingų šlaitų kyla aukštybėsna, tuos buokštus, kuorus, kurie taip išdidžiai skęsta debesiuose".

Graži gamta ne tik poetą pagauną, bet ir svajojina jį. Tas *svajingumas* tai visai naujas bruožas lenkų poezijoj. Gražiausiai jis prabilo kūriny *Silviludia* (*Miškiniai žaislai*). Karalius Vladislovas IV vieną sykį medžiojo miškuose prie Birštonų. Sarbievskis, kaipo karaliaus pamokslininkas, lydėjo jį tuose „miškų žaisluose", ir tas jį pažadino parašyti tą kūrinį. Tiesą kalbant, tai yra panegerika karaliui pagerbti: poetas šaukia gamtą padėti karaliui ir jo dvariškiams medžioti, kreipiasi prie vėjo, kad jis gaivintų karaliui smilkinius, prie ežero, kad tas savo bangų šnarėjimu karaliaus garbę garsintų po kraštą ir t. t. Bet toj panegirikoj poetas puikiai išreiškė savo pasigerėjimą gamta; nes jis mokėjo į ją žiūrėti, kaip menininkas. Pavyzdžiui — jis žino, kad pieva yra graži, bet ji dar gražesnė būna tuomet, kai ją rasa išsidabruoja; jis giliai jaučia mėnesienos grožį ir t. t. O tas gerėjimasis sutvėrimo grožiu žadina jame pagarbą Kūrėjui ir gimdo ilgesį kuogreičiausiai pas Jį keliauti: „Ar greitai, ar greitai aš Tave išvysiu Tavo didybėj? Kada gi, kada gi aš, vargšas nusidėjėlis, sulauksiu savo akimi į Tave pažvelgti?"

60 §. Tais pačiais metais, kuriais mirė Šimonavičius (1629), bestudijuodamas Krokuvoj, pasimirė ir kitas talentingas poetas (dvidešimts vienerių metų amžiaus), taip pat Lvovo miestelėnas, *Simonas Zimoravičius* (*Szymon Zimorowicz*), *malonių meilės dainų autorius,* užvardintų *Roxolanki,* kurios buvo atspausdintos tik po dvidešimts penkių metų jam mirus (1654). Ankstyva mirtis neleido subręsti jo nepaprastam talentui, kuris sparčiai augo ir kilnėjo, būdamas Kochanovskio ir Šimonavičiaus, o taip pat senovės, o, gal būt, ir italų poetų įtakoj. Bet ir tas mažytis palikimas yra tiek gražus, jog užtikrina jam garbingą vietą lenkų senoj lyrikoj, nes malonesnių meilės dainų nedainavo ir pats Kochanovskis. Tiek *Joninėse* (47 §) Čarnoliaso merginos, tiek Zimoravičiaus „roksolankos", t. y. Raudonosios Rusijos merginos, o taip pat ir vaikinai dainuoja dainas. O tų dainų yra ne dvylika, kaip Joninėse, bet šiašiasdešimt devynios. Jos visos apdainuoja vieną ir tą patį jausmą — meilę. Tačiau, nežiūrint į tai, jų turinys yra ne vienodas, nes kiekviena mergina ir kiekvienas vaikinas kitaip myli, kitaip ilgisi, kitaip džiaugiasi, kitaip liūdi. *Nė vienas lenkų senas poetas nemokėjo išreikšti tiek įvairių jaunos, įsimylėjusios širdies jausmų niuansų, kiek Zimoravičius.* Ypač gražios ir įvairios yra merginų dainos. Šit, pavyzdžiui, vienoj jų Licidina prisipažįsta savo draugėms neva tai labai gailestingai, kad „jos širdis pražuvo", bet iš tikrųjų ji nesusivaldo iš džiaugsmo, nes jos mylimas bernelis rado ir priglaudė prie savęs jos pragaištį. Užtat kita, Cicerina, yra tikrai liūdna: ji matė pro langelį praeinantį šalia mylimąjį, bet jis neužsuko pas ją. Kita, Majorana, dar nieko nemyli, bet labai nori, kad tik atsirastų vaikinas, kuris panorėtų ją vesti, o čia, kaip tyčia, niekas nenori, nors ji ir suaugusi, ir kraitinga, ir daili. Bet gra-

žiausia Bohimnijos daina, rodanti, kad Zimoravičius gyvai jautė gamtos grožį: sniegas jau virsta „juodomis upėmis“ („rzeki wrone“), miškas lapais dengiasi, lakštingalė „jaunu balseliu pavasarį sveikina“, „gegutė skambioj girioj kukuoja“; žodžiu — visa gamta bunda iš žiemos miego, tad ir merginos širdy bunda viltis sugrįšiąs jos mylimasis.

Kai kuriuos siužetus Zimoravičius pasiskolino iš senovės poetų, bet ir originalinių dainų nestinga. Yra ir tokių, kurios, tur būt, kilo iš *liaudies* dainų įtakos. Svarbiausį *Roxolankų* privalumą, be eilėraščių muzikalingumo ir sakinių turtingumo, sudaro *jaunystės graži nuotaika:* nuoširdumas, naturališkumas ir laisvė. Bet yra ir išimčių: iš kai kurių dainų iš karto galima pažinti, kad Zimoravičius jau ne XVI, bet XVII amžiaus poetas, nes jose randasi ne tik atskirų išsireiškimų (pavyzdžiui — *širdies rūmai* vieton *širdis*), bet ir ištisų siužetų pernelyg dirbtinų ir nenaturalių. Pavyzdžiui, viena mergina dainuoja, kad ji negalės atvykti pas mylimąjį per savo ašarų marias, „nes mano dusavimo vėjas taip suaudrino vandenius, ir mano gailestis tokius sukėlė viesulus, kad, kolei aš kiton savo vilties pusėn atvyksiu, nelaiminga, paskęsiu savo ašarose“. Tad iš tai jau matyti, kad Zimoravičiaus poezijoj yra aistetikos skonio sugedimo apsireiškimų.

61 §. Tiek poezija, tiek ir pamokslų iškalbingumas XVII amžiaus pradžioj turi dar žymių atstovų. Žymiausias jų yra *dominikonas Fabijonas Birkovskis* (*F. Birkowski*), kilęs iš Lvovo, Krokuvos Akademijos auklėtinis ir profesorius, karalaičio Vladislovo pamokslininkas ir jo kariškų žygių draugas (1566—1636). Tai vienas garsiausių senosios Lenkijos pamokslininkų, nors su Skarga (kurį jis pažinojo ir garbino ir kurio laidotuvėsė pasakė nuoširdų pamokslą), jis lygintis negali. Jis neturėjo nei jo rimtumo bei įkvėpimo, nei jo, visų pirma, proto, todel, nors jis ir visa savo karšta širdimi mylėjo tėvynę, bet ne tiek plačiai žiūrėjo į jos reikalus, kiek Skarga. Ir grožio žvilgsniu jo pamokslai daug žemiau stovi už Skargos: jie turi jau visai aiškių sugadinto skonio žymių, kas matyti nors ir iš jų antraščių, pavyzdžiui: *Nemirtingos karališkų vainikų gėlės arba Šviesiausio Monarcho Zigmanto III atminimas... taip pat Šviesiausios Ponios Konstancijos atminimas (Kwiaty koron królewskich nieśmiertelne abo pamięć Najaśniejszego Monarchy Zygmunta III... także pamięć Najaśniejszei Paniej Konstancyej);* jų kalba yra dažnai labai prasta, kartais net stačiokiška; pasitaiko ir netinkamų anekdotų (del įvairumo), o taip pat ir visokių juokų; taip, pavyzdžiui, Birkovskis lygina šv. Ščeponą su gaidžiu, sakydamas, kad, kaip gaidys baido liūtus (!), taip šv. Ščeponas baidė piktus žmones; aiškina klausytojams, kodel pasiutęs šuo bijo vandens ir kodel moteris neturi proto; pasakoja, kad nors nosaragis ir žiaurus, bet bijo merginos, „kuri išbėgus ima jį savo rankosna, o pastarasis, be jokio žiaurumo nuleidžia galvą ir taip užmiega ir, kaip avinėlis, tampa sugautas“, ir t. t.

Tačiau, nežiūrint į visa tai, Birkovskio pamokslai turi savy tikro grožio. Juose yra ir didelės fantazijos, ir karštų jausmų, ir pilietinės dvasios. Bet svarbiausia jų grožio paslaptis yra gaivinanti juos *religiniai riteriška dvasia,* kuri gyveno tų dienų Lenkijos kilniausių sūnų, pav., Žolkievskio arba Chodkevičiaus, krūtinėse. Skarga buvo kunigas pilietis, o Birkovskis — kunigas riterius. Skarga sakydavo pamokslus atstovams ir senatoriams, kurių pareiga buvo išmintimi ginti tėvynę, Birkovskis juos sako riteriams, kurie savo krūtinėmis gynė tėvynę. O kaip Skarga laikė save Dievo atstovu, kuriam pats Viešpats įsakė griauti „žemiškus dievus", taip ir Birkovskis sakė, kad jis esąs „Dievo draugas išganymo darbe", „kad balsu šauktų ir pasakotų riteriams jų nuodėmes". Nes jis gražiausiu „išganymo darbu" ir švenčiausiu lenko pašaukimu laikė riterišką tarnybą; tikėjo, kad kariaujanti su Turkais „kareiviai yra įrašomi į Viešpats išrinktųjų metriką", kad kritusio riteriaus vėlė eina tiesiog dangun, nes negali būti didesnio užsitarnavimo Dievui, kaip žūti tėvynę ir tikybą beginant. Tad *laidotuvių pamoksluose* Birkovskis garbino karingus lenkų riterius, kaip antai: Joną Karolį Chodkevičių, kuris savo žilą galvą Chocimo mūšy padėjo, Baltromiejų Novodvorskį, kuris savo karžygiškumu ne tik Lenkijoj, bet ir Prancūzijoj ir Afrikoj pragarsėjo, Steponą Chmieleckį, kurio vardu totorės savo mažus vaikus gąsdindavo.

Bet savo *kariškais pamokslais* ir į gyvuosius riterius Birkovskis kalbėdavo, mokydamas juos, koki jie privalo būti, kad ir žemišką garbę ir dangiškų vainiką įsigytų, ir tuo pačiu metu jis plakė jų nuodėmes: nepaklusnumą, sulepšėjimą, išdidumą, neturtingųjų plėšimą.

Visų puikiausi tai *laimėjimų pamokslai,* kurie buvo pasakyti iš priežasties nugalėjimų, arba sužinojus apie kurio nors Lenkijos priešo mirtį, kaip antai: *Baša Kontimiras nugalėtas (Kontymir basza porażony), Dėkojimas už nugalėjimą ties Chocimu (Dziękowanie za zwycięstwo chocimskie), Paminklas Osmanui (Nagrobek Osmanowi),* Turkų sultonui, sukilusių jančarų nužudytam 1622 m. Juose yra ir fantazijos mūšių aprašyme, ir riteriško užsidegimo, ir karštaus dėkingumo Dievui, o ypač — pasiutusio, tiesiog laukinio džiaugsmo del tėvynės laimėjimų ir priešų smūgių, kuriais be pasigailėjimo, beveik žiauriai tyčiojasi Birkovskis. Nes, jeigu to žmogaus širdy buvo didelė Dievo ir Lenkijos meilė, tai lygiai tvirta ir aistri buvo ir neapykanta Bažnyčios ir tėvynės priešams, ypač Turkams, tiems „nedorybingiems žmogžudžiams", „šunims", kurie nemiršta, bet „dvesia, kaip kiaulės", ir kurie tiki Mahometu, „velnio sūnumi". Nekentė Birkovskis ir protestantų, pavyzdžiui, vadindamas Liuterį „dvokiančia biaurybe". Bet jis ir saviškių, Lenkų ir katalikų, irgi nesigailėjo. Jis rėždavo jiems karčią teisybę akysna, kildamas, pavyzdžiui, prieš ponus, kurie plėšė valstiečius („odrzychłopskie panowie"). Iš riteriaus jis reikalaudavo ne tik drąsos ir narsumo,

bet ir Dievo bei artimo meilės. Birkovskio riterius — tai karingas patriotas, o drauge ir geras krikščionis.

62 §. Šimonavičiaus *Idilijos* ir Zimoravičiaus *Roxolankos* rodo, kad gražios XVI amžiaus poezijos tradicija ne iš karto pradingo XVII amžiuj. Taip pat ne iš karto išgaravo iš literatūros išmintis ir minties kilnumas. Tatai matyti iš Krokuvos *kanauninko, Simono Starovolskio* (*S. Starowolski*) raštų. Simonas Starovolskis gimė XVI amžiaus pabaigoj, o mirė 1656 metais. Neturėjo jis nei didelių gabumų, nei įžymaus talento, bet užtat turėjo daug proto ir buvo didžiai išsilavinęs. Trokšdamas žinių, jis nepasitenkino savo krašto mokyklomis, bet tris kartus važinėjo užsieniuosna, iš kur vis mokytesnis sugrįždavo. Be to, jis buvo gero būdo ir kilnios širdies, kuri jam krauju paplūkdavo, matant tėvynės nelaimes. *Tad ir jis iš XVII amžiaus rašytojų tarpo buvo vienas karščiausių ir išmintingiausių patriotų* (nors ir jis, kaip ir daug kitų, tikėjo ir mokė, kad Lenkų tauta yra išrinktoji).

Savo raštuose jis beveik viską nagrinėjo — ir religijos, ir moralybės, ir politikos, ir istorijos klausimus ir t. t. *Tai pirmas lenkų enciklopedistas ir visuotinosios istorijos žinovas.* Svetimiesiems rašydavo lotyniškai, saviesiems — lenkiškai.

Žinodamas, kad užsieniuose mažai ką težino apie lenkų literatūrą, jis parašė svetimšaliams veikalėlių: vieną bendrai apie garsius lenkų rašytojus, o kitą — apie garsius kalbėtojus. Supažindino svetimšalius su Lenkijos geografija ir savo tėvynės tvarka ir parašė jiems apie pragarsėjusius lenkų kariautojus. O kai kažkoks Vokietis išleido raštą, biauriai šmeižiantį Lenkiją, Starovolskis jam aštriai ir teisingai atsakė. Žodžiu — *jis savo lotyniškuose raštuose pasirodo, kaip Lenkas, kuriam rūpi tautos garbė ir geras Lenkijos vardas pasauly.*

Lenkiškuose raštuose jis yra garbus savo tautos mokytojas, kuris — čia pasakoja jai, kas dedasi Turkijoj, čia moko ją krikščionių moralybės, čia drąsiai jai sako akysna teisybę ir nurodo būdą, kaip tapti morališka ir kaip pataisyti savo valstybę — Dievo ir tėvynės meilės vardu (kuo primena Modževskį ir Skargą). Taip, pavyzdžiui, veikale *Teisus riterius* (*Prawy rycerz,* 1648) apgailestauja tikro riteriškumo puolimą Lenkijoj. Tikras riterius, jo išmanymu, privalo, neieškodamas sau naudos, tarnauti tėvynei, ginti tikybą, dirbti del gero vardo, žodžiu — būti tokiu, kokiais kitados yra buvę Kryžiaus karų dalyviai. Kitam veikalėly jis ryškiai piešia plėšikavimus, kokius daro lenkų kareiviai, kurie prageria savo algą, o paskui gyvena svetima skriauda, plėšdami neturtingus valstiečius. Dar viename veikalėly šaukia Lenkus baigti pagaliau su laukiniais Totoriais ir t. t. ir t. t.

Didesnę savo pažiūrų ir patarimų dalį jis sukaupė plačiame rašte (1645) *Lenkų papročių reformacija (Reformacija obyczajów polskich).* Tai yra labai smulkus lenkų sąžinės per-

kratymas, maždaug kaip ir Skargos *Seiminiai pamokslai*, tik be pastarųjų grožio ir galios. Tam tikru atžvilgiu autorius nepakyla tame rašte aukščiau savo gadynės prietarų: pavyzdžiui, jis tvirtina, kad bajoras, kuriam rūpi geras vardas, neprivalo užsiimti prekyba; arba, kaipo fanatikas, jis apgailestauja, kad „dabar nebeišgirs, kad ką nors už piktožodžiavimą ir netikėjimą pasmerktų sudeginti ant laužo, kad ką nors už burtus viešai sudegintų". Bet kitomis savo pažiūromis jis daug aukščiau stovi už plačiąją bajoriją. Tatai dar visai maža, kad jis prikaišioja jai išdidumą, nesantaiką, prabangingumą, girtuokliavimą, gyvenimą ne sulig išgalių ir t. t., bet svarbiau yra tai, kad jis nesibijo sakyti, jog auksinė laisvė yra smūgis valstybei ir skriauda neturtingiesiems: „Pas mus viskas visiems yra galima, todel visuomet neturtingesnis yra galingesnio vergas, kurį jis skriaudžia, niekina, užpuola..., ko Turkijoj nė vienas baša vargingiausiam kaimiečiui negali daryti, nes tuojau gyvybe už tai užmokėtų...; Maskva, kai jai buvo sakoma..., kad ji su mūsų tauta susivienytų ir... drauge su mumis mūsų liuosybe ir brangia laisve naudotųs, atsakė, švento atminimo, kunigui Zadzikui: „Nenorime, ponai vyskupe, jūsų laisvės, turėkitės jūs sau ją, nes mes turime tik vieną carą, kuris mūsų gyvybę ir turtus rėdo, o pas jus, tai kiekvienas bajoras tironas!" Taip pat Starovolskis nesvyruodamas prikaišioja bajorijai valstiečių priespaudą ir jų plėšimą, seniūnų daromą, „kurie, Dievas žino, kokių sunkenybių, darbų ir mokesnių užgriauna neturtingiems karalystės pavaldiniams", o taip pat ir ponams, „kurie, su palydovų būriais keliaudami, neapmoka užeigoms, o jų nebaustinos gvardijos, per kaimus bei miestelius keliaudamos, grobia, ką tik pakeliui sutinka: žąsį, vištą, aviną, sūrį, sviestą, dešrą, skaras bei namų indus, kuriuos randa įsilaužę valstiečio pirkion". Jis neužmiršta ir apie gilaus apsišvietimo puolimą, patvirtindamas tą liūdną tiesą, kad XVII amžiuj Lenkijoj liovėsi gerbę mokytus žmones: „Mes, storžieviški Sarmatai, nesuprasdami mokslo brangių perlų..., filosofiją vadiname kvailybe, o filosofus ir visus mokytus žmones mokiniais (žakami), tinginiais..., o gerus ir dorybingus žmones — kvailiais". Autorius nepasitenkina ydų ir nuodėmių prikaišiojimu: jis patiekia visą eilę minčių pataisyti valstybei: teismus, kariuomenę, finansus ir t. t. Bet, kaip kitados Modževskis, taip ir Starovolskis abejojo, ar paklausys jo Lenkai, todel jis bijojo del tėvynės ateities: „Ko gi mes geresnio galime tikėtis, jeigu ne to paties, ko susilaukė Romėnai ir kitos gretimos tautos? Tur būt, nieko kita, kaip vien tik tokio paties žlugimo ir tokios pat tėvynės pražūties, kaip ir kitos tautos, kurios prieš amžius – garbe, narsybe, turtais, išmintimi ir viešpatavimo platybe buvo pragarsėjusios... Kasmet vis blogiau: didelės priespaudos, begaliniai plėšimai, lupimai, plėšikavimai, žmogžudybės, šmeižtai, netikros priesaikos, prievartos, užpuolimai". Bet Starovolskis ramino savę, Dievo gailestingumu pasitikėdamas, kurį jis tik tuomet Lenkijai žadėjo, kai ji pasitaisys:

„Mes, kurie *confidimus in Domino,...* turime vilties, kad jeigu tik pamanytumėm pasitaisyti,... tada nepaniekintų gailestingas Dievas mūsų nusižeminimo, bet atbulai — Jis visame kame mus gausiai palaimintų ir suteiktų mums — gerus metus, taiką, vienybę, meilę ir savo šventos Bažnyčios priešų nugalėjimą".

Bet viltis neišsipildė, ir vieton „gerų metų", atėjo baisūs: kilo karai su Kazokais, o paskui su Švedais. Ir Starovolskis susilaukė to, kad jis, kaipo Krokuvos kanauninkas, turėjo Švedų karalių, Karolį Gustavą, vedžioti po Vavelio požemius. Jis, sustojęs prie Lokietko karsto, tarė Karoliui: „Čia ilsis Lenkų karalius, kurį piktas likimas tris kartus buvo privertęs apleisti sostą, tačiau jis vėl sugrįžo jan ir mūsų karaliumi mirė". „Aš tikiu — atsakė Karolis, — bet užtat jūsų Jonas Kazimieras, kurį aš savo ginklu pravariau iš sosto, jau tikrai jan nebesugrįš!" Į tai Starovolskis jam tarė: „Fortuna variabilis, Deus mirabilis"[1]). Dar nesukakus metams, Jonas Kazimieras sugrįžo Krokuvon.

Savo jausmus ir mintis iš tos baisios gadynės, kai Lenkija, rodėsi, jau jau miršta, Starovolskis išreiškė trumpoj, bet labai gražioj, proza parašytoj, bet pilnoj poezijos, elegijoj *Nukankintos Motinos, Lenkų Karalystės, jau jau mirštančios, rauda del išsigimusių, piktų sūnų, nepaisėjančių savo Gimdytojos (Lament utrapionej Matki, Korony polskiej, już już konającej, na syny wyrodne, złośliwe i niedbające na Rodzicielkę swoję).* Nelaiminga Motina Lenkija, jausdama, kad jau miršta, karčiai prikaišioja savo išsigimėliams sūnams, kad jie baisiu nedėkingumu jai atsilygino už jos gausias geradėjistes, kokiomis ji juos apdovanojo. Už tai juos ir nubaudė Viešpats Dievas Maskvos, Švedų, Totorių karais ir vergija. Bet Motinos širdis greitai atsileidžia: ji myli savo vaikus, nors jie ir išsigimėliai, tad jį atližta ir, kaip ir užmiršdama savo sūnų neteisėtumus, gailestingai klausia Dievo, už ką Jis juos yra nubaudęs. Paskui Ji ima melstis, prašydama pasigailėjimo. Į Jos maldą Viešpats Dievas atsako, kad Jis pasigailės Lenkijos, bet tik tada, kai „ištirpdins visus tos piktos tautos neteisėtus darbus, kad nieko nebeliktų, išskyrus tik krikščioniškos dorybės branto"[2]). Ir Motinos širdis atsigauna: jau ji nesielvartauja, nevaitoja, bet tiki Dievo malone ir negerų, bet nelaimingų, vaikų pasitaisymu. Išskyrus Skargos *Seiminius pamokslus* (kurių *Rauda* yra dalinai pamėgdžiojimąs), visoj lenkų senoj literatūroj nėra kūrinio, kuriame būtų tėvynės meilė tiek griaudžiai ir tokiu giliu liūdesiu prabilus. Tik kilni ir mylinti širdis gali taip skaudžiai vaitoti.

63 §. Dar liūdnesnį įrodymą, negu Starovolskis savo *Papročių reformacijoj,* parodė savo visuomenei Didžiosios Lenkijos didikas, Poznaniaus vaivada, *Krištopas Opalinskis (Krzysztof*

---

[1]) Laimė nepastovi, Dievas stebuklingas.

[2]) Iš rūdos išlydytas tyras metalas.

Opaliński, 1610—1656), didžiausias XVII amžiaus satirikas. Tai buvo žmogus mokytas (mokslus ėjo užsieniuose), protingas, gabus, net turįs savy kilnių palinkimų.

Įžymią padėtį jam lenkų literatūroj užtikrina jo baltais eilėraščiais rašytos (1650) *Satiros arba įspėjimai (Satyry albo przestrogi).* Tose jo satirose poezijos nėra nė trupučio, eiliavimas — niekam tikęs, kalba — ne tik prasta, bet ir stačiokiška, kartais net biauri ir išmarginta makaronizmais (už kuriuos jis kitus bardavo). Užtat Opalinskis turėjo gabumų viską pastebėti, kartais galėdavo galingai pasipiktinti bei tarti geliantį (nors stačiokišką) pajuokimą, o ypač turėjo labai nepaprastą politikos išmintį ir aiškiai orientuodavosi Lenkų anarchijoj. Pagaliau jis turėdavo civilinės drąsos ir nesibijodavo smerkti net brangiausio bajorijos turto — auksinės laisvės. Jo satirų turinys yra begaliniai turtingas. Autorius jose nieko nepasigailėjo: nei karaliaus, nei hetmanų bei kitų garbingų didikų, nei bajorijos, nei dvasininkų. Netikis vaikų auklėjimas, apverktina mokyklų padėtis, dvasininkų tamsumas; papročių iškrikimas, prabangingas gyvenimas, girtuoklystė, paviršutinis maldingumas vieton dievotumo, vargšų pasigailėjimo stoka; karaliaus, „kuris Lenkams niekuomet neįtiks", valdžios negerbimas; įstatymų bejėgiškumas iš priežasties vykdomosios valdžios silpnumo; kariuomenės nedrausmingumas ir pasienių tvirtovių stoka; valdininkų (ypač teisėjų) parsidavimas; tuščias iždas ir t. t., žodžiu — baisi anarchija; be to, miestų, pramonės, prekybos suskurdėjimas, o drauge ir baisi valstiečių priespauda, — tai tų jo satirų turinys, vaizduojančių paniūrią, sielvartingą tų dienų Lenkijos padėtį. Tiesa, kartais Opalinskis perdeda, tartum norėdamas savo tėvynę paniekinti. Pavyzdžiui, jis sako, kad visi riteriai stovykloj ir visi atstovai ir senatoriai seime būna girti, arba, kad Vladislovo IV rūmuose pietaujant reikia labai būti atsargiam, kad drauge su valgiu aršeniko nenuryti. Bet vis delto tos satiros, nors ir skaudžios Lenkams, ir žeminančios juos, bet jos tiesą sako.

Iš atskirų jo satirų visų pirma pasižymi tos, kurios apibūdina auklėjimo ir švietimo padėtį. Satiroj *Prieš piktą lavinimą ir blogą jaunųjų auklėjimą (Na złe ćwiczenie i rozpasaną edukacyą młodzi)* autorius aprašo turtingo ponaičio auklėjimą. Kūdikystėj jį lepina, „gardumynais peni: apsaugok, Dieve, duoti vaikui kitoniško valgio, negu to, kuris turi galūnę „elis", kaip antai: karvelis, vištelis, veršelis", „po didžiausių giminių ir prietelių įkalbinėjimų" tėvas siunčia savo mylimąjį mokyklon, „griežtai įsakydamas ir pedagogui ir tiems, kurie vaiką prižiūrinės, kad jis ilgai miegotų, kad jo kūnas niekados nepajustų rykštės". „Auga Jonelis, kaip veršelis, bus iš jo jautis!" Mokyklose jis nieko neišmoks, bet tėvai didžiuosis jo mokslingumu ir mokslo užbaigimui išsiųs jį užsieniuosna, kur jis nežiopsos: išmoks griežti, dainuoti, šokti, „à la mode vaikščioti, puoštis ir viską daryti prancūziškai"; sugrįžus „jam jau ir Lenkija

dvokia, ir viską jis joj peikia; jis pasakoja apie Prancūziją, apie namus, baletus, ničnieko nemoka, tik meluoti ir nudavinėti; visą laiką prieš veidrodį, tartum kažkokia beždžionė, čiupinėjasi, skuta sau barzdą ir net du sykiu į dieną;... o kiek manymo apie save: jis ir mandagus, ir mokytas, visi kiti kvailiai, tik jis vienas protingas".

Žiauriai, bet teisingai kritikuoja Lenkijos mokyklas satira *Prieš tuos, kurie mano, kad jie protingi ir mokyti yra (Na tych, co się sobie mądrymi i uczonymi zdadzą)*: „Vaiką septynerius metus vargina gramatika, kurią jis, kaip papūga, nesąmoningai pliaupia"; aukščiausia išmintimi moko jį laikyti *„makaroniškai* kalbėti"; be lotynų kalbos jis ližtelėjo dar šio bei to ir giriasi: „Aš visko moku! Visų pirma aš esu astrologas: rašau minucijas[1]), pažįstu ir labai gerai žinau, kas tai yra ephemerides[2]), be to, esu *oratorius,* kokių neturi kraštas, ba, net ir visa Lenkija! Aš moku *oracijas* rašyti, iš kitų žymių oratorių pasisemdamas;... aš esu didelis juristas: mokyklose skaičiau *jus*[2])!" „Hala, hala! Užteks jau! Jeigu vieną dalyką gerai žinotum, tik tada, mano mielasai, galėtum būti patenkintas. Bet dabar — kaip ir iš tikrųjų yra — *ex omnibus aliquid et ex toto nihil*[3]): tokis tavo mokslas, tokia tavo išmintis, mano mielas astrologe, oratoriau, filosofe, juriste, medike et *nihil*[4])! Nuvyk svetimosna šalysna: ten tu suprasi, kas tai yra mokytas bei protingas žmogus. Čia, pas jus, jeigu kas patepa sau lotynų kalba lūpas, tai tuoj jau ir mokytas ir garbingas žmogus. Nenuostabu, kad inter caecos monoculus rex est..."[5])

Piktu pajuokimu pasižymi satira *Prieš šių dienų įvairiuose ordenuose papročius* (*Na teraźniejsze w różnych zakonach obyczaje*). Čia autorius kaltina vienuolius, kad jie neužlaiko paklusnumo, neturto ir skaistybės pasižadėjimų; pyksta, kad Lenkijoj yra per daug vienuolių (geriau jie vyktų užjūrin mokyti stabmeldžių!), apgailestauja, kad pamokslingumas nyksta: „Dabar vieton šventų pamokslų pasakoja kažkokias pasakas bei juokingas istorijas ir ką tik nori; kvailiuoja ar bara, sunku net suprasti; ot, niekus tik pliaupia ir tiek, o kai ateini paklausyti pamokslo, tai tik pasiklausai vienų juokų". Įkopa vienuolis sakyklon, „atsidusta, kaip pusantros nelaimės..., pasitaiso liemenį ir veidą, tartum jis užvakar būtų su Viešpačiu Dievu kalbėjęsis". Pagaliau prasideda pamokslas. Įvadoj yra viskas, ko tik širdis gali pageisti: ir dangaus zodiakas, ir astrologija, ir citatos iš įvairių mokslininkų, — „del Dievo, klijo, klijo tam pamokslui!" Seka pirmoji dalis, „dalis nepaprasta, klausytojams nesuprantoma, pamokslininkui tamsi": o joj pilna nesąmoningų

---

1) Minucijos, ephemerides — žvaigždžių kalendoriai.
2) Jus — teise.
3) Iš visko šis tas, o iš visko krūvoj—niekas.
4) Ir niekas.
5) Aklų tarpe ir vienaakis yra karalius.

juokų ir trumpų pasakojimėlių, o taip pat ir citatų iš istoriko (!!) Pindaro, iš romėnų poeto (!!) Demosteno ir t. t. Dabar turi prasidėti antroji dalis, bet autorius šaukia: „Del Dievo! Neužmušk! Užteko malkų pirmoj daly! Baik taip, baik, del Dievo!"

Iš satirų, taikomų prieš anarchiją, viena geriausių yra *Na ogołocone ściany w obronę,* t. y. prieš beginklias Rrzeczypospolitos sienas (iš priežasties tvirtovių ir kariuomenės stokos). Tiesą sako Opalinskis, kad, tur būt, tik kažkokiu stebuklu dar laikosi Lenkija; triviališka, bet labai tiksli yra mintis, kad „su mumis Dievas visuomet taip elgias, kaip kuris nors ponas su savo juokdariu: kai juokdarį apspitę vaikai, ima jam vieni pasturgalį žnaibyti, kiti badyti blogiausion vieton, jis bėgiodamas rėkia, bet ponas vis dar kantriai klauso; bet kai vaikinų be poilsio ujamas juokdarys ima visa gerkle išsižiojęs klykti, tatai jau įgrista ponui, ir jis pagaliau sušunka vaikinams: „Tyliau! Ar ilgai čia tas tęsis?" Ir vaikinai tuomet palieka juokdarį ir pasislepia krūmuosna. Taip ir Viešpats Dievas laukia, kol priešai iki valios pažais, iš visų pusių pešiodami mūsų menkutę Lenkiją. Pagaliau, kai jie per daug įkyrės jai ir Jam pačiam, Jis sušuks: „Tyliau, Turkai! Tyliau, Totoriai! O Turkai, drauge ir kiti bisurmanai tuojau krūmuosna. Dievo Apveizdoj mes esame, Lenkai!..." Bet ir Dievas liausis padedąs tiems, kurie, tikėdamiesi Apveizda, patys sau nepadeda: „Netvarka Lenkija laikosi, nuo netvarkos ji ir pražus!"

Bet galingiausia ir skaudžiausia satira yra *Prieš Lenkijos valstiečių vargą ir jų priespaudas* (*Na ciężary i opresyą chłopską w Polsce*) — spalvotas, bet tikras liaudies priespaudos vaizdas.

64 §. Satirikas buvo ir Krištopo Opalinskio brolis, karaliaus maršalka, *Lukošius Opalinkis* (1612—1662), protu ir mokslu ne mažesnis už brolį ir žymiai už jį didesnis dora. Tiesa, ir jis kėlė riaušes prieš karalių (seime 1638 m.), bet paskui nurimo ir ištikimai tarnavo Rzeczypospolitai. Iš keliolikos jo raštų ypač du užsitarnauja domės: politikos brošura ir satira.

Brošura, pilna makaronizmų, bet labai protingai parašyta, protingiausia visų XVII amžiaus politinių raštų, išėjo iš spaudos (1641) be autoriaus vardo, antrašte: *Klebono su žemiečiu* (*dvarininku*) *pasikalbėjimas (Rozmowa plebana z ziemianinem).* Pas žemietį atvyksta svečiuosna klebonas, ir jie skundžiasi, kad Lenkijoj vis blogiau ir blogiau darosi. Klebonas, kurio lūpomis kalba pats autorius, aiškina žemiečiui, kad *svarbiausia anarchijos priežastimi yra karaliaus valdžios silpnumas, kad tik jos sutvirtinimas yra svarbiausias būdas gelbėti Lenkijai:* „Kaip Rzeczypospolitos iškrikimas yra toji priežastis, kad ji labai nutolo nuo savo surėdimo, taip negali būti ir kitokio pataisymo, kaip vien tik grįšti prie senos tvarkos, t. y. prie tvirtesnės valdžios ir karalių valdymo, nes dabar karalius neturi nei valdžios, nei pagarbos". Tos tiesos niekas nuo Skargos dienų nesuprato ir nepareiškė taip aiškiai, kaip Lukošius

Opalinskis. Savaime aišku, kad žemietis kyla prieš tai: „Nenoriu, nenoriu to pataisymo! Geriau jau tegu būna toji mūsų netvarka, kad tik liktų laisvė... Mūsų Rzeczypospolita nieku būdu neprileis prie to, kad būtų jos kurios nors laisvės varžomos". Klebonas, matydamas, kad kvailo bajoro neįtikins, pareiškia pažiūrą jau daug nuosaikesnę, bet taip pat labai protingą: jeigu Lenkijoj didžiausia valdžia priklauso seimui, tai tegu bent jis darbuojasi tvarkingai, planuotai ir doriai! Bet to dar neužtenka: klebonas pataria (nors truputį nedrąsiai) atimti seimeliams teisę nevykdyti seimo nutarimų, nes kitaip seimas neturės nei autoriteto, nei reikšmės. Tie patarimai protingiausi ir giliausi visoj XVII amžiaus lenkų literatūroj.

Bet jų nepaklausė: vienolika metų po pasirodymo tos brošuros įvyko pirmą kartą *liberum veto.* Lukošius Opalinskis išjuodino tai savo satiroj, parašytoj vietomis proza, vietomis eilėraščiais ir atspausdintoj taip pat be autoriaus vardo, antrašte: *Kažkas nauja, rašyta tūkstantis šeši šimtai penkiasdešimt antrais metais. Spausdinta Ožkos Galvoj, esant naujam mėnuliui, o lėšomis vieno pono iš Piliavos brolijos. Spaustuvė liko uždaryta, nes spaustuvininkas būtų užmuštas* (*Cóś nowego, pisanego Roku tysiąc sześćsetnego Pięćdziesiątego wtórego. Drukowano w Koziej Głowie, Kiedy miesiąc był na nowie, Kosztem zaś pana jednego z bractwa Pilawieckiego; A drukarnię zaś zakryto. Boby drukarza zabito*). Gal ir neapsiriko autorius: gal būt iš tikrųjų būtų užmušę spaustuvininką, jeigu jį būtų žinoję, o ir pačiam autoriui, jeigu jis būtų nepaslėpęs savo vardo, sausai gal nebūtų praėjusi toji satira, rėžianti bajorijai tiesiog akysna karčią tiesą. Tai visai mažmožis, kad Opalinskis begailestingai pašiepia Krokuvos akademikus ir tamsius vienuolius, kad be gailesčio pajuokia ilgas ir kvailas seimo kalbas; net ir tai mažmožis, kad jis tyčiojasi tais, kurie nuduoda bajorus, neturėdami tam teisių: svarbiausia yra tai, kad jis užsipuola bajorišką laisvę ir jos lėlę — *liberum veto:* „Seime kiekvienam leista pražudyti tėvynę! — Kaip tai? — Nes duota teisės neleisti jos ginti, neleisti apie tai kalbėti, viešais turtais keršyti už įžeidimus, naudojantis teise siekti savo privatos, seimą uždaryti; pagaliau yra leista ir suskaldyti ją į dalis, jei visos Rzeczypospolitos likimas randasi *vieno iš Upitos atstovo* diskrecijoj!" Bet įdomiausią satiros dalį sudaro sarkatiškas aprašymas kariuomenės pabėgimo iš Piliavos 1648 metais, kai daugiau 200.000 lenkų kareivių pabėgo, išgirdę, kad Chmielnickiui atvyko pagalbon Tuhajbej, pasveikintas Kazokų hetmano armotų šūviais. Be pasigailėjimo plaka autorius tą gėdą, kruvinai tyčiodamasis jos kaltininkais ir dalyviais.

65 §. Nelaimei, bajorija nepaklausė nei gerų Starovolskio patarimų, nei protingų Opalinskių įspėjimų. Užtat jai patiko kitas rašytojas, to nelaimingo 1652 m. seimo maršalka, *auksinės laisvės ir liberum veto gynėjas, Lvovo kaštelionas ir Podolijos vaivada,*

Andrius Maksimilijonas Fredro (1621—1679). Tai keistas buvo žmogus. Jis buvo gabus ir gyvo proto, viską pastebėdavo ir buvo nemažo mokslo; jis turėjo ir kilnią širdį, karštai tėvynę mylinčią: kare su Kazokais savo lėšomis išstatė du pulku; bet kas iš tai, kad jis neturėjo rimto pastovumo: jo *lotyniškuose raštuose,* šalia kilnių ir išmintingų minčių, randasi pažiūrų tokių kvailių, tartum jų autorius būtų buvęs pamišėlis, ir tokių baisių, tartum jas būtų parašęs tėvynės išdavikas. Pavyzdžiui, Fredro įrodinėja, kad renkamas karalius yra geresnis, negu paveldžiamas, nes jeigu karalius bus geras, tai jam pasimirus tauta vistiek išrinks jo sūnų; apie tai, kad bekaralmetis yra smūgis valstybei, Fredo užmiršta. Bet yra dar kvalesnių jo minčių: *liberum veto* Lenkijai yra palaima, nes tik tai beveik sudaro, kad kvailesnė didžiuma neįsakinėja protingesnei mažumai (!!); Fredo nepamanė, kad *liberum veto* dėka, kvaila arba niekšinga mažuma įsakinėja protingai bei kilniai didžiumai! Bet tų nesąmonių viršūne yra pažiūra, kad Lenkija iki tol bus galinga, kol ji neturės tvirtovių, kol gyvos *liberum veto,* kol iždas bus tuščias ir t. t. Sunku tikėti, kad tokias nesąmones būtų skelbęs žmogus, turįs sveiką protą. *Fredros politiniai veikalai yra puikus XVII amžiaus lenkų bajorijos politinio sukvailėjimo vaizdas ir įrodymas.*

Lenkiškai Fredo parašė tik vieną veikalą trumputį, bet nepaprastą (1658): *Kasdieninės kalbos patarlės* (*Przysłowią mów potocznych*). Jis įvadoj rašo, kad tos patarlės yra „lenkų kalbai patarnauti surašytos, lenkų ypatybėmis skambančios, keliuose puslapiuose, kaip mažoj skeveldroj, gero aukso svaras“. Ir tiesa. Jo patarlės iš tikrųjų pasitarnauja lenkų kalbai, nes autorius, didelis savo kalbos mėgėjas, puikiai ja valdė, džiaugėsi jos turtingumu ir ujo tuos, kurie ją margino makaronizmais. Tos patarlės „gilios pastaba“, dažnai mažoj skeveldroj turi svarą aukso. Jos ne kartą trumpuose, tvirtuose posakiuose slepia gilią mintį, nes Fredro gerai žinojo pasaulį ir žmones. Šit, pavyzdžiai: „Dideli dalykai geriausiai be žodžių kalba“. — „Geriausiai apie Dievą kalba tas, kas nekalba, bet nusistebėjimu įrodinėja“. — „Kokia nauda žinoti, kas Romoj dėjosi, ir nežinoti, kas namie dedasi?“ — „Tiesa neprikels pragaišties“. — „Apie savus dalykus ne protu, bet jausmais kalbame“. — „Rami mintis — geriausia žmogaus laimė“. — „Lengviau pakalbėti, negu padaryti“. — „Su savo — priešakin, o su svetimu — kampan, nors ir geras daiktas būtų“. — „Opinija atstumu auga“. — „Tiesą ir juokus, kaip druską vartoti, nes greitai perdėsi“. — „Apie darbą ir skurdą mėgiamiausiai kalbi, kol jų neparagauji“. — „Didelis skirtumas pačiam šį tą mokėti ir sugebėti to paties kitą išmokyti“.

Tos ir kitos patarlės tinka abelnai visiems žmonėms ir visoms tautoms. Bet yra jų ir „lenkiškomis ypatybėmis skambančių“, t. y. tokių, kurios visų pirma Lenkams tinka. Pavyzdžiui: „Didesnė nelaisvė, kur visiems viskas dera, negu kur niekas niekam“. Čia Fredro turi minty Lenkų auksinę laisvę. — „Vienam bausmė, o

baimė visiems". Mat, Lenkijoj dažnai net nusikaltimai nebuvo baudžiami, tad ir nebūdavo baimės. — „Yra tokių, kurie Rzeczypospolitą kišenėj slepia", — taip būvo sakoma ant tų, kurie valstybinį turtą tiek kainuodavo, kiek toli jų kišenė pasiekdavo: tai puikus lenkų privatos apibūdinimas. — „Kas sako: „Netvarka Lenkija laikosi", patsai turi netvarką galvoj": šventa teisybė, bet pats Fredro, įrodinėdamas *liberum veto* naudingumą, mokė, kad Lenkija netvarka laikosi...

Bet ne visos patarlės, „lenkiškomis ypatybėmis skambančios", yra protingos. Pavyzdžiui, Fredro sako: „Tie Lenkai, kurie peikia Lenkiją, greičiausiai ją pražudys: kas ką peikia, tas to nemyli, o ko nemyli, tuo ir nesirūpina". Netiesa: galima ką labai mylėti, bet drauge ir peikti jį. Toj patarlėj (o ir daugely kitose) Fredro yra kvailo patriotizmo netikras mokytojas.

66 §. Pirmos XVII amžiaus pusės dauguma lenkų rašytojų, kaipo pavyzdį, ima sau auksinio amžiaus literatūrą. Pavyzdžiui: Šimonavičius už savo kalbos grožį dalinai yra dėkingas Kochanovskiui, Zimoravičius savo *Roxolankų* siužetu seka Kochanovskio *Joninėmis,* Starovolskis dažnai kartoja Modževskio ir Skargos mintis. Bet tuo pačiu metu, *jau pirmoj XVII amžiaus pusėj, yra rašytojų, kurie savo kūrybai ieško naujų kelių ir semia sau pavyzdžius iš romanų tautų literatūros, ypač iš italų.* O toji literatūra jau XVI amžiuj turėjo visą eibę fantastiniai riteriškų poėmų ir apysakų. Iš tų poėmų yra žymiausios dvi ir abi jos itališkos: Ariosto *Pasiutusis Orlandas* ir Tasso *Išvaduotas Jerozolimas.* Pirmosios turinys yra įvairūs fantastiški pasiutusio iš meilės riteriaus nuotykiai, o antrosios — pirmasis Kryžiaus karas, vaduovaujant Gotfridui de Buoillon. Abi tas poėmas lenkų kalbon išvertė Jono iš Čarnoliaso brolėnas, *Petras Kochanovskis* (1566—1620). *Pasiutusis Orlandas* pasiliko rankrašty (visas jis buvo atspausdintas tik 1905 metais), tuo tarpu *Gotfridas arba išvaduotas Jerozolimas* (*Gotfred abo Jeruzalem wyzwółóna*) jau XVII amžiuj susilaukė trijų laidų (pirmą kartą buvo išleistas 1618 m.). Tie vertimai, padaryti, kaip ir originaluose, oktavomis, nors vietomis ir visai tikri, bet vis delto jie yra gražūs, ypač *Jerozolimo* vertimas. Pastarojo turinys tai krikščionių su Saracenais kovos, kariškas gyvenimas, pavojus ir vargai ir, be to dar, riterių meilė, pavyzdžiui, krikščioniško karžygio Tankredo meilė stabmeldei, stebuklingai gražiai ir narsiai Klorindai. Panašus turinys buvo naujiena Lenkams. Jis žadino juose fantaziją, atskleisdamas prieš ją nežinomą, bet gražų pasaulį. Tad ir Petras Kochanovskis, nors jis buvo tik vertėjas, bet nemažai užsitarnavo lenkų poezijos istorijai. Po jo išversto *Jerozolimo* įtaka XVIII amžiuj kilo daug originalių ėpinių poėmų, dainuojančių riterių gyvenimą. Tos pačios įtakos žymių matyti ir Mickevičiaus *Gražinoj.*

Iš užsienių Lenkijon atkeliavo ir fantastinių apysakų apie užkerėtas karalaites, apie klaidžiojančius karalaičius, apie nepaprastus

nuotykius. Prie labiausiai skaitomų priklausė perdirbta iš prancūzų kalbos eiliuotoji Jeronimo Morštino (Hieronim Morsztyn) apysaka *Juokinga istorija apie garbingą karalaitę Banialiukę* (*Historje ucieszne o zacnej królewnie Banialuce*) pilna tokių keistų nuotykių, kad net Banialiukės vardas tapo patarle: „kalbėti banaliukus".

Kažkoks karalaitis, bemedžiodamas miške, paklydo ir pamatė ten puikius rūmus. Nors tuos rūmus saugojo liūtas su luokiu, bet karalaitis su savo pažu kažkaip įėjo vidun, tik nieko ten nerado. Netrukus sugrįšta iš kelionės rūmų savininkė, graži Banialiukė. Išvydus neprašytą svečią, iš karto ji negali susilaikyti iš pykčio, bet paskui „ji liovėsi pykusi ir noriau žiūrėjo į jo gražų veidą". Paskui karalaitė pasakoja karalaičiui apie save: prieš metus, pasimirus tėvams, ji prisiekusi trejus metus nežiūrėti „į kitus žmones, išskyrus savo kambarines". Tad ji apleidusi savo gimtinę ir apsigyvenusi tuose rūmuose. Paskui, jiem bepuotaujant, karalaičio „gražumo geluonis begailestingai įgėlė" Banilaiukę, o jos „gražumo geluonis" įgėlė karalaitį. Banialiukė nuo to įgėlimo net „apsvaigusi sėdėjo". Bet ateina laikas karalaičiui keliauti namo. Karalaitė atsisveikindama duoda jam savo žiedo pusę, pažadėdama, kad ji už nieko kito netekėsianti. Karalaitis grįšta namo, bet kasdien lanko karalaitę. Pagaliau visa tai sužino kažkokia karalaitė, kuri jau senai myli karalaitį ir prisiekia kerštu: jos rūmininkė raganė įteikia karalaičio pažui užkerėtą obuolį ir įsako jam, kad jis, kai vėl su savo karalaičiu nueis pas Banialiukę, duotų tą obuolį jam suvalgyti. Karalaitis suvalgė ir apalpo: atbėga Banialiukė, trina „kvepenčiomis žolėmis" karalaičiui gyslas, „vilgo jam išdžiūvusį liežuvį", bet nieko negelbsti; nieko nepadėjo nei „bučiavimai", nei „meilūs glamonėjimai": karalaitis guli, kaip baslys, ir nusiminusi Banialiukė išvyksta. Tik jai išvykus atsikvošėjo karalaitis ir sugrįžo namo. Ant rytojaus dar blogiau buvo: karalaitis vėl atvyko, vėl pavalgė obuolio, ir „didesni jį šiandien, negu vakar, sopuliai surėmė...; jis, gulėdamas vaitojo, murmėjo, griežė dantimis, prunkštė seilėmis ir biauriai vartė akimi". Skausmo pagauta Banialiukė, manydama, kad tai Viešpats Dievas ją baudžia už priesaikos sulaužymą, palieka rūmus ir grįšta savo gimtinėn. Staiga „liepsnotas perkūnas trenkė tuosna rūmuosna,... baisus griaustinis dundėjo, smarkūs viesulai dūksta rūmuosna, viską baisiai naikindami". Perkūnijos trenksmas prižadino karalaitį. Dabar tik, pagaliau, jis dasiprotėjo apie pažo išdavystę ir, užmušęs jį, išvyko pasaulin ieškoti Banialiukės. Eina pas šventą vienuolį ir klausia jo, ar jis nežino, kur yra karalaitė. Vienuolis nežino. Jis sušaukia visus savo paukščius, bet ir pastarieji nežino. Karalaitis vyksta pas antrą, dar šventesnį vienuolį. Tas irgi sušaukia paukščius. Suskrenda daugybė paukščių, įvairiausiais balsais klykiančių, bet ir jie nežino, kur yra karalaitė. Karalaitis keliauja pas trečią, jau visų švenčiausį vienuolį, kuris sušaukia vėjus. Vėjai žinojo, kur yra Banialiukė, ir vienas jų nunešė karalaitį pas ją. Pasibaigus

Banialiukės gedulams po tėvų mirties, pas ją atvyksta daugybė riterių turniran: kuris jų nugalės, tas gaus karalaitės ranką. Be abejo, nugali karalaitis, bet jis kolei kas nepasisako, kas jis toks esąs, o tik įvynioja to žiedo pusikę poperiun ir liepia jį įduoti esančiai turnire karalaitei. Visa baigiasi vestuvėmis. Karalaitis tampa Banialiukės valstybės valdovu ir pasižada savo pavaldiniams gerbti visas jų laisves — tartum lenkų karalius, prisiekiąs *pacta conventa*.

67 §. Iš poetų, ėmusių sau pavyzdžiu italų ir prancūzų poezijas, talentingiausias buvo *meilės poetas Andrius Morštinas* (*A. Morsztyn*) iš Sandomiero (gimęs apie 1613, miręs 1693 m.). Jis buvo apvažiavęs beveik visą vakarų Europą ir buvo Vladislovo IV ir Jono Kazimiero švelnus dvariškis ir karalienės Marijos Liudvikos numylėtinis (mat buvo vedęs jos dvariškę, anglę Kotriną Gordonaitę); be to dar, jis ėjo didžiojo karalijos iždininko pareigas, buvo apsukrus, lankstus ir veiklus diplomatas, žmogus išsilavinęs ir prityręs, turįs nemaža politinio proto, lengvai permatąs anarchijos pasekmes, o taip pat renkamojo karaliaus ir jo valdžios silpnumą, trokštąs reorganizuoti Lenkų valstybę galingos ir tvarkingos Prancūzijos pavyzdžiu, kurioj paveldžiamas karalius turėdavo neapribotą valdžią. Bet tuo pačiu metu jis buvo ir piktas žmogus, intrigantas ir beveik savo tėvynės išdavikas, jeigu jis kėlė riaušes prieš karalių Mykalojų, kurio vietoj norėjo matyti soste Kondeušą, o vėliau, Sobieskiui viešpataujant, Liudoviko XVI papirktas, darė pastangų visai panaikinti manomą tarp Lenkijos ir Austrijos taiką. Tad ne nuostabu, kad Lenkija jo atsižadėjo, ir kad jis, jau būdamas senas, turėjo bėgti iš tėvynės ir svetur mirti.

Paskendęs viešuose reikaluose, Morštinas tik pripuolamai galėdavo pasišvęsti poezijai. Jis savo viename eilėrašty sako, kad namie jis rašydavęs tik blogam ūpui nusikratyti („sobie w domu gędził, aby zły humor odpędził"), t. y. jis prisipažįsta, kad poeziją laikė vien tik pramoga. O talentą jis nemažą turėjo, nors ir nesavistovį, ne kūrybinį; žinodamas ir mėgdamas romėnų, o ypač italų ir prancūzų poezijas, jis jų kūrinius vertė, perdirbinėjo bei pamėgdžiojo. Jis savo poezijų nespausdindavo, nes žinojo, kad paprasta plačioji visuomenė, nepažindama svetimosios literatūros ir nemėgdama, kas svetima, jų nesupras, ir kad jos gali patikti tik didikų ir dvariškių saujelei. Pastarieji, mat, pamėgo visa, kas svetima, sekdami Vladislovu IV, kuris, bevažinėdamas jaunystėj po Europą, pamėgo svetimus papročius (jis, pavyzdžiui, labai mėgdavo italų operą), o dar labiau sekdami karaliene Marija Liudovika, prancūzų kunigaikštyte, nuo kurios atvykimo Lenkijon, ėmė platintis ten prancūzų civilizacijos įtaka (tačiau iš karto tik aukštesniuose visuomenės sluogsniuose). Tad *Morštino poezija turi dvariškių gyvenimo svetimos įtakos pobūdžio.* Ji yra iš dalies prancūzų, o daugiausiai italų įtakos vaisius.

Kaipo karalienės Marijos Liudovikos, protingos moters, siekiančios karališkos valdžios Lenkijoj sustiprinimo, dvariškis ir ištikimas tarnas, Morštinas remdavo jos sumanymus ne tik veiksmu, bet ir plunksna: jis eilėraščiais išvertė garsią Corneillo tragediją *Cidas,* kuri yra pilna dorybės sentencijų ir įspėjimų, patariančių, be kito ko, ištikimybę ir neapribotą paklusnumą karaliui. *Tai pirmutinė prancuziška tragedija, visai vykusiai išversta lenkų kalbon.* Ji buvo suvaidinta karaliaus rūmuose seimui suvažiavus (1661).

Apie karalienę ir jos išmintingus sumanymus Morštinas neužmiršo ir savo poetiškoj apysakoj *Psichė (Psyche),* kuri buvo atspausdinta tik XVII amžiaus pabaigoj. Tūlas karalius turėjo tris dukteris, kurių jauniausioji, Psichė, buvo taip stebuklingai graži, jog žmonės liovėsi garbinę nemirtingąją Venerą, velydami geriau garbinti mirtingąją Psichę. Deivė susirūstino ir slapta sugalvojo kerštą, kurio įvykdymą nori pavesti savo sūnui, Amurui. Ji ieško jo įvairiose šalyse, bet niekur negali surasti, net ir nemanydama, kad Amuras ramiausiai sau vieši Varšuvoj, Marijos Liudovikos rūmuose. Pagaliau Venera jį suranda ir liepia jam nešdintis iš Lenkijos, lėkti pas Psichę ir sužeisti jai širdį meilės vilyčia „biauriam chlopui". Bet atsitiko kitaip: Amuras, pamatęs Psichę, įsimylėjo ją ir apsivedė — ta sąlyga, kad ji niekuomet nesistengų sužinoti, kas yra jos vyras. Bet, prikalbėta pavydinčių seserų, ji sužinojo, ir supykęs Amuras pametė ją. Sielvartaujanti Psichė, Veneros persekiojama, ieško Amuro po pasaulį ir, pagaliau, nebetekdama pajėgų, pati atsiduoda Veneros rankosna. Pastaroji atšiauriai ją kankina: „begailestingai pirštais įkibus į jos auksinių plaukų tankias garbenas, skubėdama tempia nuvargusią merginą per kiemą, pro duris, per slenksčius"; „paskui, sumaišius įvairių javų ir sėklų, atpila vargšei visą krūvą ir liepia, kad ji, nemurmėdama, visa tai suskirstytų atskiromis, lygiai padalytomis krūvelėmis, pirma, negu sugrįš pavakarieniavus"; Psichė atlieka tą darbą padedant geroms skruzdelėms (kurias, žinoma, Amuras jai atsiuntė pagalbon). Paskui ji atneša laukinių, baisiųjų avinų auksinių vilnų; nendrė, „įkvėpta paties Kupidono dvasia", pataria Psichei laukti, kol avinai sumigs: „tuomet krūmuose rink vilnas, kurias jie ten paliks, į juos besitrindami". Pagaliau iš upės gelmių, kurios „šaltiniai pragare pasislėpę", ji atneša vandens, ereliui padedant, kuris, „savo nagais išplėšęs iš jos rankų bonkutę, pakyla net pačion kalno viršūnėn ir ten, pripildęs ją mirties vandeniu, atiduoda Psichei pilną indą". Bet Venerai dar ir tai neužtenka: Psichė turi vykti pragaran parnešti iš Prozerpinos „baltylų, kuriais ji gražinas Plutonui". Kalbančio pragaro bokšto padedama, Psichė ir šį įsakymą atlieka: ji grįšta su dėžute, bet „pagauta moteriško smalsumo", ji neiškentėjo, atidarė dėžutę ir — nualpo. Ją atgaivino Amuras, kuris jau senai liovėsi pykęs ir, suminkštinęs savo prašymais Veneros širdį, papasakojo apie savo meilę Jupitieriui; pastarasis, „paglostęs sūneliui

pasmakrę", galutinai nuramino Venerą, kuri „noriai priima Psichę marčia".

Toji apysaka, sumesta iš vieno gražiausių graikų padavimų, nėra originalė: jos svarbiausias šaltinis yra italų poeto Marini kūrinys, kurį Morštinas dalinai perdirbo bei išvertė. Originali yra tik toji vieta, kur Morštinas kalba apie Mariją Liudoviką ir jos dvariškius. Jis, nesigailėdamas karalienei pagyrimų, sako: ji „didelį turtą virš'ja išmintimi, išmintį — protu, protą — visomis dorybėmis; taip kaip iš pasakos ir gražaus prasimanymo, nusistebės sekantis amžius jos darbais, sveikais patarimais..., kai ji tarp luomų tvirtina auksinę santaiką, arba kai ragina su priešais kovoti, arba kai steigia ligonines, bažnyčias... Ji nori dar begyvendama, savo malone, pagarbos verta, iš anksto visa tai parūpinti karaliams, bet ir čia ji randa Lenkiją nesutariamą". „O Lenke, nekaltink teisės: gobšumas, žodžio nelaikymas ir bergždžia viltis veda tave prie galutinos pragaišties".

Noriausiai Morštinas rašydavo smulkius eilėraščius, kaip antai: mįsles, epigramas, komplementus dvariškėms, o taip pat sąmojingus, bet dažnai išdykusius mažmožius: tačiau visų daugiausiai jis meilę dainuodavo, kas matyti iš dviejų jo poezijos rinkinių, kuriuos jis rankraščiuose padovanojo atminimui dviem savo pažystamiesiems. Pirmasis rinkinys, paaukotas karaliaus žirgiui (koniuszy), Aleksandrui Liubomirskiui (1647), turi keistą antraštę: *Kanikula arba šunės žvaigždė (Kanikuła albo psia gwiazda);* tam rinkiny sutalpintas poezijas Morštinas rašė iš liūdnumo, begyvendamas vieną sykį Dniepro tyrlaukiuose baisių vasaros karščių metu, kai naktimis iš dangaus šviečia Kanikula, t. y. Šunžvaigždė. O antrasis rinkinys, padovanotas Lukošiui Opalinskiui (64 §), pavadintas *Liutnia* (1661), nes taip būtent buvo pavadinęs savo poezijas Morštino mylimas poetas Marini. Abu šitu rinkiniu visų daugiausiai susideda iš *meilės eilėraščių,* kurie visai kitoniški, negu Kochanovskio meilės dainos (46 §) ir negu Zimoravičiaus *Roxolankas* (60 §), nes pastarosios nepaprastai naturalios, prastos, nuoširdžios ir del to taip malonios. Tiesa, ir Morštinas, kai norėdavo, mokėdavo išreikšti savo jausmus naturaliai ir gražiai, bet, vis delto, jis dažniausiai stengdavosi surasti keistą, nepaprastą siužetą ir pernelyg aukštą stilių. Jam rūpėjo ne tiek nuoširdžiai, kiek iškalbingai išreikšti savo jausmus, t. y. pasigirti savo dideliu mokėjimu rašyti eilėraščius, ko jis išmoko daugiausia iš Marini. Jo eilėraščiai mirgėte mirga tokiomis metaforomis, kaip antai: „Tavo akys ne akys, bet saulės", „Tavo lūpos ne lūpos, bet raudoni karoliai", „Akys — mano širdies veidrodžiai, meilaus dangaus žvaigždės". Jose randasi ir tokių sulyginimų, kaip, pavyzdžiui, įsimylėjusio sulyginimas su šilkavabaliu, su drėgnu pagaliu, šnipštančiu ugny, su lavonu ir tt. Poetas tikrina, kad jis iš meilės alpsta, miršta, arba, kad jis pelenais virsta; jis stebisi, kad „verksme gyvena ugny liepsnodamas", ir dar labiau stebisi tuo, kokiu jis stebuklu gyvena, nebeturėdamas jau širdies, nes ji nebe jam pri-

klauso ir t. t. Visa tai dirbtina, nenaturalu, nelenkiška, o tik svetima; tačiau meno yra, ir net nemažo. *Ir, kaip Marini italų poezijoj, taip Morštinas lenkų yra įžymiausias ir gabiausias aukšto, barokinio stiliaus atstovas* (57 §), *nepaprastos formos virtuozas, tinkamiausiai parašytų visoj lenkų senoj poezijoj sonetų autorius, o be to dar, ir lenkų kalbos žinovas.*

68 §. XVII amžiaus lenkų poezijos garbę sudaro turtingas istorinis eposas. Jau to amžiaus pradžioj pasirodo eiliuotieji pasakojimai ir atsiminimai apie įvairius nuotykius, o vėliau T. Tasso *Išvaduoto Jerozolimo,* Petro Kochanovskio vertime (66 §), ryškioj įtakoj, kyla plačios (kartais milžininės) poėmos, arba, tikriau sakant, eiliuotosios kronikos, apdainuojančios čia atskirus istorijos nuotykius, čia ištisus Lenkijos žygius. Toj srity atsižymėjo kilęs iš Did. Lenkijos *Samuelis Tvardovskis,* gimęs apie 1600 m., miręs 1660, bajoras, riterius ir poetas. Aukštojo mokslo jis neturėjo: buvo baigęs tik jezuitų mokyklą; bet, iš prigimties turėdamas įdėmų protą, mėgdavo skaityti knygas: žinojo XVI amžiaus ir savo dienų gimtąją literatūrą, o taip pat romėnų poetus ir istorikus ir, rodosi, suprasdavo itališkai. Bet svarbiausiu jo žinių šaltiniu buvo ne tiek mokslas, kiek pats gyvenimas, nes jam teko įvairiausiose apystovose gyventi: jis ūkininkavo ties vakarų ir ties rytų Rzeczypospolitos siena; gyveno didikų rūmuose, kuriesiems jis stengėsi įtikti ir pataikavo; su Krištopu Zbaraskiu, karaliaus žirgiu, važinėjo Kostantinopolin; rodosi, lydėjo karalaitį Vladislovą užsieniuosna; dalyvavo karuose su Maskva, Turkais, Kazokais ir Totoriais, bet, atvykus Švedams Lenkijon, drauge su didikais stojo užpuolikų pusėn, nieko pikta nemanydamas, nes jis buvo įsitikinęs, kad Švedų karalius sugrąžins Lenkijai tvarką. Tad pasirodo, kad Tvardovskis, nors ir nuoširdžiai mylėjo tėvynę, bet aiškiai nesuprato, kaip ją reikia mylėti, ir dėliai to jis yra paprasto XVII amžiaus lenkų bajoro tipas, nors ir daug kuo pralenkdavo paprastą bajorą, jeigu suprato Lenkijos anarchiją ir savo raštuose drąsiai peikė jos apsireiškimus.

Kaipo poetas, jis buvo labai branginamas tų dienų visuomenės, kuri jį vadino Lenkų Virgiliju. Bet, iš tikrųjų, jam toli gražu buvo iki Virgilijaus. Tiesa, jis turėjo neužginčijamą talentą tiek epinį, tiek ir lyrinį. Kartais (ypač jaunystėj) mokėdavo gyvai aprašyti, ką tekdavo jam pamatyti savo akimi, o tai, ką savo širdimi atjausdavo, visai gražiai jam pavykdavo išreikšti, o kartais — net ir galingai. Bet tokios laimingos valandėlis budavo labai retos: jau mokyklose Tvardovskiui buvo įkalta galvon, kad poezija tik tuomet yra poezija, kai ji gausi aukštais išsireiškimais ir sulyginimais, kai ji, jo paties žodžiais, yra „iš viršaus pasaldinta Atikos kanarais“ (saldumynais), t. y. papuošta mitologija ir papuošalais, pasemtais iš senovės poezijos. Šitos minties Tvardovskis jau iki mirties nebeatsikratė: jis „saldino“ savo poeziją, ypač tada, kai norėdavo būti iškilmingas, o

kadangi jis visuomet norėdavo būti iškilmingas, tad jis yra tipingu dirbtino stiliaus išreiškėju poezijoj, kas nekliūdo, kad savo turinio dėka toji poezija yra labai įdomi ir nepaprastai įvairi.

Kaikurie Tvardovskio kūriniai sako, kad jis nenutraukė ryšių su auksinio amžiaus poezija. Jis suprato, kad didžiausiu lenkų poetu yra Kochanovskis ir sekė juo savo *Raudose,* (Treny) pagimdytose „malonaus kūdikio, savo vienturtės“, Marijonos, mirtimi: jose tėviškas skausmas prabilo griaudžiai ir nuoširdžiai. O sekdamas Kochanovskio *Satiru* (44 §), Tvardovskis parašė savo Satirą (1640): *Satiras Rzeczypospolitos veidui* (*Satyr na twarz Rrzeczypospolitej*). Beskiduose, medinėj paliepėj, jau daugiau tūkstančio metų gyvena Satiras, tad jis prisimena dar tuos laikus, kai Vanda gainiojosi elnius ir taurus, o taip pat ir tai atmena, kad seniau Lenkijoj buvo viskas gerai. O dabar? Baugu sakyti, nes kas Lenkams sako tiesą akysna, tas „tartum per ugnį bei skustuvus vaikščioja“. Nors ir sunku, bet tylėti negalima! Tad Satiras aimanuoja del girtuokliavimo, del didelio puošimosi ir abelnai del bajorijos prabangingo gyvenimo, piktinasi bajorėmis, kad jos savo parėdomis žudo vyrus, kad blogai auklėja savo dukteris, nesaugodamos jų nuo piktų pavyzdžių; ypač pyksta ant žmonų, kurios valdydamos namus, stato juos aukštyn kojomis ir laiko savo vyrus po šliure; kunigams prikaišioja gobšumą ir šykštumą. Bet dar atšiauriau Satiras plaka viešą gyvenimą. Prikaišioja bajorijai tėvynės meilės stoką, skundžiasi ilgomis ir tuščiomis seimų posėdžiuose kalbomis, seimų nutraukimais (kas buvo jau daroma prieš Sicinskį), plėšimais, kuriuos kareiviai kaimuose daro, valdininkų kyšininkavimu. Aprašydamas dvariškių gyvenimą ir, sielvartaudamas del svetimšalių įsivyravimo karaliaus rūmuose, nuosakiai apibūdina dvariškius, pataikaujančius savo viešpačiui: „Dievobaimingas — nors trijų mišių su juo klausyk bažnyčioj; medžiotojas — tai apie nieką daugiau su juo nesikalbėsi, kaip vien tik apie šunes; pyksta — tad neraminti jį, bet tuojau užmušti; rėkauja ir geria — tuojau paskandinti!“ Bet skaudžiausiai plaka Satiras teismų parsidavimą, ypač Liubelio tribunolo: kas nori bylą laimėti, tas turi nusiųsti teisėjams „tai degtinės, tai Piotrokovo kruopų paauksuotose vario dūbeniuose“; kitiems nunešę padeda sidabrinių ąsočių ir taurių; nors jie ir pyksta ir, tartum, nori visa tai išmesti, bet juk po langais retai jas kas randa“; to dar neužtenka: teisėjams reikia puotą iškelti, reikia šliaužioti prieš juos, užmiršus savo garbę. Tvardovskis visai bešaliai sako, kad, „jeigu kartais liuteriai neatsispirtų, tur būt, visas tribunolas aukštyn kojomis atsistotų“, t. y., jeigu teisėjų tarpe nebūtų keletos dorų protestantų, tribunolas būtų visai niekam tikęs. Tvardovskis lygiai ir bajoriją uja, kad ji, bijodama savo auksinę laisvę suvaržyti, neleidžia karaliui daryti reformų: „Karalius pradėjo juo geriausiai, — rodosi, norėdamas pakenkti ir įžeisti laisvę, kurią mes laikome akies lėle . . . dar Augusto Zigmanto asmeny lenkų karalių orumas ir

žodis liovėsi buvę šventi ir neliečiami". Abelnai, Tvardovskio *Satiras* — tai viena geriausių ir drąsiausių XVII amžiaus lenkų satirų.

Tačiau nuostabus dalykas: tas pats žmogus, kuris taip drąsiai visuomenei rėždavo tiesą akysna, tuo pačiu metu buvo negražiu panegiriku, keldamas padangėsna išpūstais eilėraščiais Vladislovą IV ir tuos didikus, kuriems jis norėdavo įtikti, kad ir tolimesniam laikui įsigytų jų malonės. Tie panegirikai, taip įdėmūs XVII amžiaus literatūroj (57 §), tai antra Tvardovskio kūrybos srovė.

O trečia jo kūrybos rūšis yra *apysakos*, rašytos romanų poezijos įtakoj. Viena sykį Tvardovskiui teko būti italų operos vaidinime Varšuvoj, karaliaus rūmuose. Opera tiek jam patiko, jog jis perdirbo jos libretto, ir tuo būdu atsirado jo dramatizuota meilės idilija *Dafnis pavirto lauro medžiu* (*Dafnis w drzewo bobkowe przemieniła się*), parašyta skambiomis oktavomis, sekant P. Kochanovskio *Išvaduotu Jerozolimu*. Idilijos turinys, pasisavintas iš Ovidijaus, yra sekantis. Apolonas, giriamas piemenų už tai, kad jis užmušė baisų slibiną, teriojantį visą apylinkę, ima didžiuotis ir pašiepia Kupidoną, kad, kai pastarasis savo vilyčias „vartoja minkštai lyčiai ir lengviems žmonėms", jis, Apolonas, savo vilyčia užmušė žiaurią biaurybę. Venera, keršydama už sūnaus įžeidymą, liepia pastarajam sužeisti Apoloną meilės vilyčia. Kai Apolonas, įsimylėjęs Dianos draugę, gražią Dafnis, vejas ją per tankų mišką ir jau beprisivijąs ją, Diana, išklausius Dafnis maldaujančio prašymo, paverčia ją lauro medžiu. Nusiminęs Apolonas prisiekia, kad jis nuo šios valandos iš lauro lapų pins vainikus nugalėtojams. Tame kūriny randasi tikrai poetiškų vietų. Ypač gražiai mokėjo Tvardovskis išreikšti įsimylėjusio Apolono ir baikščios Dafnis jausmus.

Be to, idilijai grožio suteikia jos fonas — graži gamta, būtent, augaluotas maumedžių, eglių ir ąžuolų miškas, „kur tamsioj lapijoj gegutės (gżegżołki) kukuoja". Tame miške gyvena piemenys ir piemenės. Jų meilę visai maloniai išreiškė Tvardovskis, ypač Koridono ir Filidos, kuri, pavyzdžiui, taip prikaišioja mylimajam jo baisų nedėkingumą: „O žiaurus neištikimuoli, tu niekuomet nesi susilyginęs su manim savo meile! Atmeni? Žinau, kad atmeni, kai vos dar ėmus aušti, aš tau ir sūrio, ir ragaišio, ir saldžiausios smetonos pavakarį pripyliau talpius trikojus" . . .

Dafnis—tai gražiausia senos lenkų poezijos meilės idilija, parašyta Tvardovskio vienoj jo laimingųjų valandėlių.

Su ja net ir lygintis negali eiliuotoji apysaka, kuri buvo atspausdinta tik 1701 metais, antrašte: *Graži Paskvalina, iš ispanų lenkų rūbuosna pervilkta* (*Nadobna Paskwalina, z hiszpańskiejo w polski przemieniona ubiór*). Tas kūrinys ištęstas, keistas, bet labai įdėmus savo dorybės pamokymu, kurį autorius troško įlieti skaitytojams širdysna, ypač moterims. Dalykas dedasi Portugalijoj Pilipo II metu. Venera, Turkų išvaryta iš Kipro salos, persikėlė Lizbonan ir

apsigyyeno puikiuosiuose rūmuose. Tam pačiam mieste gyvena stebuklingai graži, bet lengvatikė, pilna puikybės, mėgstanti rėdytis ir linksmintis, panelė Paskvalina, kurią daugybė jaunuolių myli. Pagauta didybės del teikiamos jai pagarbos ir pataikavimų, įtikėjo, kad ji daug gražesnė ne tik už Aleną ir Meliuziną, bet ir už pačią Venerą. To Venera negali pakęsti. Ji liepia Kupidonui sužeisti merginai širdį meilės vilyčia, kad ji pamiltų Oliverą. Bet Oliveras myli savo sužadėtinę, Kornelija, tad jis nepriima Paskvalinos jausmų ir rodo jos laišką Kornelijai, o pastaroji „bematant visiems išplepės mieste, kas kiekvienai moteriai yra prigimta, kad nieko negali slėpti ir tuoj viena kitai, kaip papūgos, iščiauška: nors signetu Jupitierius užantspauduotų savo Junonai lūpas, ji vistiek viską išplepės". Nusižeminusi Paskvalina, patariant jos auklei, išsižada savo širdies puikybės ir vyksta dievobaimingon kelionėn: ji atlieka atgailą pirma Minervos (!) vienuolyne, paskui Junonos (!). Kely ji patyria įvairių nuotykių. Vieną sykį ji paklydusi pateko pas Apoloną, kuris jos prašė „truputį pasėdėti" ir vaišino „elnio strėnomis" (Apolonas, beliūdėdamas po Dafnis netekimo, ieško sau paguodos skambindamas liutnia ir skaitydamas „dangiškas knygas brangiais aptaisais". Kitą kartą, eidama per pievą, ji pamatė joj miegantį Kupidoną, kuris buvo „tartum papiautas" (nes buvo nuvargęs po tik ką atliktos kelionės Amerikon). Ji prišoko prie jo, pagriebė jo kilpyną ir „sulaužė jį į tris dalis", paskui pagriebė jo vilyčias ir taip pat „sutriuškino jas į mažus gabalėlius". Atlikus atgailą, Paskvalina grįšta Lizbonan, kur iš savo rūmų lango rodo „visam suėjusiam miestui" sulaužytą Kupidono ginklą („armatę"). Venera iš gėdos pabėga, Kupidonas iš nusiminimo pasikaria, o Paskvalina savo rūmus, kuriuose kitados taip aidėjo muzika, „paverčia vienuolynu ir prie jų pastato brangią bažnyčią; ten pat ji, didžiai džiugaudama, iškabinėjo Kupidono lobį amžinam atminimui, o pati, būdama jau visai patenkinta ir rami, surinko deivės Vestos merginų būrį ir, užsidarius su jomis, kaipo vienuolėmis, liko jų perdėtine ir labiau pragarsėjo savo dievotumu, kuriame dagyveno savo dienas, negu buvo pragarsėjusi savo gražumu". Šito veikalo moralinė prasmė yra toji, kad merginos privalo mylėti ne „išoriniai pasipuošusios", o tik tyliai ir dievotai darbuodamosios, kitaip sakant — grožis ir abelnai šio pasaulio džiaugsmai yra tuštybė, tikros vertės turi tik Dievui tarnavimas, o geriausiai Dievui tarnauti — vienuolyne. Šit būdas visuomeninės doros atgimimui. Tad Tvardovskis skatina skaitytojus prie asketiško gyvenimo, ir tuo atžvilgiu jo *Paskvalina* yra labai žymėtinas veikalas, rodąs dievobaimingumo ir vienuolynų asketizmo augimą XVII amžiuj. Tuo pačiu metu *Paskvalina* yra sugadinto skonio ryškus apsireiškimas: Tvardovskis buvo įsitikinęs, kad tikroji poezija negali apsieiti be senovės pamatinių gaivalų (stabmeldiškų dievų ir tt.), tad jis juos įvedė net tokian veikalan, kurio vedamoji mintis yra krikščioniška, ir liepė, pavyzdžiui, Apolonui skaityti dievobaimingas knygas, o

Junonai, Minervai ir Vestai turėti savo vienuolynus ir tt. Būtent del to stabmeldiškų ir krikščioniškų gaivalų mišinio *Paskvalina* yra tipingas XVII amžiaus lenkų literatūros veikalas.

69 §. Lenkų Virgilijaus vardą suteikė Tvardovskiui jo trys milžiniškos *istorinės poėmos: Labai svarbi Kristopo Zbaraskio pasiuntinybė* (*Przeważna legacja Krysztofa Zbaraskiego*), *Vladislovas IV* (*Władysław IV*) ir *Naminis karas su Kazokais ir Totoriais, Maskva, vėliau su Švedais ir Ungarais* (*Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potem Szwedami i z Węgry*); pirmoji jų (1633) turi daugiau 7000 eilių, antroji (1649) — daugiau 11.000, trečioji (1681) — daugiau 17.000.

Tos poėmos turi dvi bendras ypatybes. Pirmiausia jos, tiesą pasakius, ne tiek poėmos yra, kiek *eiliuotosios kronikos:* autorius, turėdamas prieš save proza užrašas (savo arba kitų), perdirbinėjo jas eilėraščiais, nekeisdamas jų tvarkos, t. y. aprašinėjo istorinius nuotykius, griežtai prisilaikydamasis chronologijos — metų, mėnesio, dienos, o kartais net padalydamas dieną į rytą, pusiaudienį ir vakarą. Tos poėmos, kaip derėtų kronikoms, beveik visai neturi nei poetiško prasimanymo, nei autoriaus fantazijos: „tiesą rašyti yra mano intencija", sako Tvardovskis, bet čia pat priduria: „tačiau ne be grakštumo ir paprastų poetiškų priedų". Tie „priedai", kurie autoriaus išmanymu suteikia poezijai „grakštumo" — tai antroji yra trijų poėmų ypatybė. O tų „priedų" poėmose randasi visa eibė, pavyzdžiui, vadinamosios invokacijos: sekdamas senovės poetais, Tvardovskis kreipiasi prie Mūzų („panelių iš Helikono", „Jupitieriaus dukterų"), kad jos „savo dvasia jį įkvėptų (napuszyły)", arba, kad jo „krūtinę pajudintų"; čia vėl prašo Apolono, kad jis jam „šonus įkvėptų" („boki napuszył",). Pasijutęs poetas esąs įkvėptas (napuszony), Dievą vadina „empirejiškų pulkų hetmanu"; vieton pasakymo „mėnuliui šviečiant", sako „po šviečiančia Liucina", vieton „saulė giedriai užtekėjo" — „jau gražiomi akimi Liucipierius dairėsi ir pakinkyti faetonan arkliai prunkštė šnarplėmis hiperijišką liepsną vežėčiose su auksiniais ratais, nešdami giedrą ir nepaprastai linksmą dieną"; Dniepro bangų ošimą jis taip aprašo: „Ten girdėti begalinis krintančio vandens kriokimas (tumult) ir knarkiančios Lernos, Charibdos ir Sicilos, baugiai vapaliojančios, o dugne Palemonos, baisiai staugiančios" ir tt. Kunigaikštį Zbaraskį autorius vadina Scipionu, Visniovieckį — Aichilu ir tt. Žodžiu — tie„ priedai" svarbiausia susideda iš to, kad autorius naudojasi mitologija ir senovės istorija. Laimei, randasi ištisų vietų be tų „priedų", ir jos nesulyginamai turi daug daugiau „grakštumo" ir sako, kad Tvardovskis, nežiūrint į visa, turėjo tiktrą epinį talentą.

Ypač tai įrodo jo geriausia iš tų trijų poėmų *Labai svarbi pasiuntinybė.* Ji prasideda kunigaikščių Zbaraskių giminės girimu, kurią Tvardovskis, kunigaikščio Krištopo tarnas, padangėsna iškelia,

sakydamas, kad jo dievobaimingų dorybių okeanan jis plaukia mažyčiam valtely. Paskui jis pasakoja apie karus su Turkais, būtent apie mūšį ties Cecora ir apie Chocimo karą, po kurio įvyko taika. Bet taikos sąlygos turi būti sultono patvirtintos, ir tuo, būtent, tikslu savo lėšomis vyksta Kostantinopolin Krištopas Zbaraskis, „linksmo Merkurijaus" prikalbėtas. Drauge su kunigaikščiu kitų palydovų skaičiuj vyksta ir Tvardovskis, kuris viską sau stropiai užsirašinėjo, ką jam teko matyti, o sugrįžęs namo „gimtais eilėraščiais iliustravo". Tad jis aprašinėja pirmiausia kelionę Turkijon per Moldaviją ir Slavų kraštus, kurių buini gamta labai jam patiko, Dunojaus krantus, pavyzdžiui, „kur jų jo gražią žolę ganosi žąsys ir baltaplunksnės gervės, kur gulbių klyksmas ir rauda pavėnėj su aidu žaidžia, . . . kur krantuose gausūs vijokliai audžiasi, kur abiejose upės pusėse puikiausios dinės kvepėdamos geltonoja". Jis neužmiršo pažymėti ir Bulgarų papročių, pavyzdžiui, apie tai, kaip jie „linksmo kaimo vydury, susiemę už rankų, gražiai sukasi ratu; vieni šoka, kiti fujaromis ir dzingomis skambina, o jaunuoliai ir merginos taktan dainuoja". Pagaliau pasiuntinybė atvyksta Kostantinopolin: poetas smulkiausiai aprašinėja pasiuntinių gyvenimą Turkų sostinėj, apsilankymą pas vizirą ir sultoną, nedorias intrigas, niekšo viziro Dziurdzio sukeltas, kuris nenorėjo taikos ir net tykojo nužudyti kunigaikštį. Bet Dievas, kuris „iš kalėjimo Danielių ir, kas dar buvo sunkiau, apleistą Juozapą iš sulinio iškėlė", išgelbėjo iš pavojaus ir dievobaimingą lenkų pasiuntinį. Taika įvyko, už kurią Zbarskis „čia turi amžiną garbę, o danguj vainiką". Lygiai smulkiai Tvardovskis aprašinėja Kostantinopolį, jo apylinkes ir Turkų papročius; puikius namus ir rūmus; šv. Sofijos bažnyčią; sultono zoologijos sodą, „pavėnėj, kur laikomi liūtai, leopardai, tigrai, . . . matome Indijos skruzdėles ir prie vieno stulpo Afrikos vėžlį kietame kevale ir tai, kuo Nilas didžiuojasi, ichneumoną, kuris krokodilų vaisius naikina"; Turkų pamaldas, apeigas, prietarus, padavimus ir net patarles; šunes ir kates, bėgiojančius gatvėmis; puikius Bosforo krantus; „jeigu gamta žmonėms norėjo kuo įtikti, viską ji čia tartum ant vieno siūlo sunėrė"; nežiūrint į tai „mums namie meilesni kumpiai ir šilti pečiai, negu tam rojuj granatos ir citrinos" ir tt. Pagaliau aprašo namo grįžimą: Zbaraskis, garbės papuoštas, atvyksta Varšuvon, kur „savo ponui daro pranešimą", paskui „sunkesnę už Etną numetęs nuo pečių naštą, garbės kupinas, sugrįš savo Konskion Wolion; netrukus „žiaurios seserys[1]) paskutinį siūlą jam suverpė", bet „kol Arkturas išvaikys savo aukso žvaigždes, žmonės nesiliaus minėję tavo garbingą vardą". Abelnai, poema nemaloniai dvelkia panegirizmu, bet šalia to ji turi senoj lenkų literatūroj nemaža vertės, kaipo vienas įdomiausias ir gyviausias kelionės aprašymas (tik gaila, kad eilšėraščiais parašytas).

---

[1]) t. y. Parkos.

Visų daugiausia išpūstai parašyta poėma *Vladisolvas IV*. „*Aš*, linktelėjęs plunksna prie Sarmatų papuošalų ir gimtosios Minervos, papasakosiu apie didįjį karalių karo ir taikos metu. Šalin pasakėčios ir tie viršžmoniški Meončiko[2]) gyrimai Aichilo: ne seni Mikenai, ne susapnuota Troja, bet šių dienų saulė žadina mano jausmus (tchną wnętrzności moje)! . . O, iš tikrųjų, man atsiveria didelės marios begaliniai jį girti! . . Bet, kol aš pasinersiu ton gilion bedugnėn, burę žemyn nuleisiu ir tykiai tykiai plauksiu nuo jo pirmosios jaunystės net iki jo šių dienų subrendimo uosto". Karalaičio auklėjimas (padedant Marsui, Bellionai, Minervai ir Mūzoms); santykiai ir karai su Maskva (Marina Mniškaitė, du Rusų prisimetėliu (samozvancai), Smolensko apgulimas, mūšis ties Klušinu, Vladislovo IV caru išrinkimas ir tt.) net iki laikinos taikos Dyviline (1618); žygiai Moldavijon (prie progos — Moldavijos istorija nuo XIV amžiaus!) ir karai su Turkais (Cecora ir Chocimas); karalaičio kelionė po Vokietiją, Belgiją ir Italiją; karas su Gustavu Adolfu, užbaigtas laikina taika Altmarke (1629); Zigmanto III mirtis ir laidotuvės; Vladislovo išrinkimas ir vainikavimas; puiki Ossolinskio pasiuntinybė pas popiežių su pranešimu apie naujo karaliaus išrinkimą; pagaliau trys karai pirmaisiais trejais metais Vladislovui IV viešpataujant: su Maskva, Turkais ir Švedais, — šit poėmos turinys, kuri, trumpai kalbant, yra eiliuotoji Lenkijos istorija nuo Vladislovo jaunystės iki taikos Polianove (1634) ir laikinos sąntaikos, padarytos Štumdorfe 1635 metais. Visa tai nupasakota labai smulkiai, ypač mūšiai ir miestų apgulimai, o taip pat ir įvairios karališkos iškilmės ir triukšmai, kaip, antai: teatralinis vaidinimas, suruoštas Florencijoj pagerbti karalaičiui, audijencija ir puota pas popiežių, kuris leido karalaičiui pabučiuoti „savo palaimintas kojas"; Zigmanto III laidotuvės, Vladislovo IV vainikavimas ir tt. Panegirika abiem karaliam neturi jokių ribų: per Zigmanto III laidotuves „arkliai, griaudžiai žvengdami, ne kartą iš skausmo didelėmis ašaromis verkė"; Vladislovas IV yra „didesnis už Aleksandrą", „laimingesnis už Augustą", „malonesnis už Trojaną", „geresnis už Titą" ir tt. Bet tuo pačiu metu iš poėmos dvelkia tėvynės meilė, tautos didybė ir džiaugsmas laimėjimais, ypač Maskvos nugalėjimu, kurios autorius labai nemėgsta, tad jis nepraleidžia nė vienos progos, jos nepajuodinęs, prikaišiodamas jai „įgimtą veidmainybę", smulkiai aprašydamas jos žiaurius lenkų belaisvių kakinimus ir tt. Jis neapkenčia ir Švedų, „tų užjūrio „ševliuchų", silkėmis dvokiančių". Abelnai, Tvardovskio manymu, visos valstybės ir tautos yra „nesulyginamai biauresnės" už Lenkiją. XVII amžiuj visi Lenkai taip manė.

Kare, parašytam ne taip „išpūstu" stilium, Tvardovskis nupasakojo *Lenkų dvylikos metų žygius* (1648—1660), nuo nelaimingo mūšio ties Korsuniu iki taikos, padarytos Olive, t. y. tuos baisius

---

[2]) Meončikas — Homeras.

laikus, kai nuolatiniai karai su Kazokais, Maskva, Švedais, Rakočiu vos tik nepražudė Rzeczypospolitos, — tuos pačius laikus, kurių fone Sienkevičiaus buini fantazija sukūrė *Ugnimi ir kalaviju (Ogniem i mieczem)* ir *Tvaną* (Potop). *Iki šiol dar lenkų literatūra niekados nebuvo turėjusi tokio kūrinio, kuriame būtų taip tikrai atsispindėjęs lenkų viešasis (vpač kariškas) gyvenimas,* kaip jis atsispindėjo toj Tvardovskio ilgiausioj poėmoj. Bet pasakojimas nėra vienodai išlaikytas. Sakysim, Čenstachavos apgynimui autorius paveda tik keletą eilių, o riterių, apsuptų Zbaraže, „įvairius dievotus vargus" aprašo labai smulkiai. Smulkiausiai ir geriausiai Tvardovskis nupasakojo karus su Kazokais (nes jis pats juose dalyvavo). Panegirikos ir čionai jis neatsikratė, apipildamas pagyrimais Joną Kazimierą, kuris „daugiau padarė", negu Herkules, ir kunigaikštį Jeremį, kuris „tartum buvo antruoju Hanibalu gimęs". Laimei, panegirikos *Kare* randasi daug mažiau, negu *Vladislove IV,* ir ne tai sudaro jo žymę ypatybę, bet visai kas kita. *Tame veikale autorius labai dažnai liaujasi pasakojęs apie istorinius nuotykius ir išreiškia savo jausmus, pastabas ir susirūpinimą, dažniausiai labai liūdnus.* Jis verkia tėvynės, kad ją priešas terioja, kad Chmielnickis, tasai krokodilas, „bendrą Motiną, kaip šuo pripuolęs", „drasko jos nepaliestas apie Vislą vidurius". Bet dar labiau jis kenčia, kad tėvynės tikri vaikai nemyli jos, jeigu jie gaili pinigų jos apgynimui, kaip antai 1648 metais seime „vieni davė pinigų, kiti paaukojo savo sidabrą ir stalus, o juk kiti, reikalui esant, nieko nedavė". Tvardovskis negali pergyventi Piliavos gėdos, „nes ten žuvo lenkų įgimtas narsumas, kurį kitos tautos laikė Herkulio Stulpais". Bet dažniausiai jis skundžias pašaukta karan bajorija (pospolite ruszenie), barniais ir prabanga jos stovykloj, netikusia kariuomenės administracija, neišmokėjimu kareiviams algų ir abelnai — stoka tvarkos ir drausmės kariuomenėj: „namie mes Aleksandrus už stalo mušame, o karan be parako ir degtų einame"; „nors ir šventasis iš dangaus nužengtų bei tėvynė, iš pamatų pajudėjus, iš visų pusių imtų degti, vistiek jie iš stovyklos nė kojos nekels, kol jiems užmokės". O tokių prikaišiojimų yra tiek daug, kad visi jie paimti krūvon, sudaro iš mažmožių plačią *satirą viso karo stovyklose gyvenimo.* Bet tai dar neužtenka. Tvardovskis prie kiekvienos progos plakė auksinę laisvę, sakydamas, pavyzdžiui, kad Lenkai „tą nelaimingą laisvę subtelingai drožė, drožė ir, pagaliau, visai sudrožė". Jis neužmiršta ir *liberum veto* paniekinti (nors Sicinskio pavardės nemini). O žinodamas tėvynės nuodėmes, jis dažnai įspėja savo tautiečius, kad tai ne kažkoks likimas, bet pačių Lenkų kaltės yra visų Lenkijos nelaimių priežastis: „Veltui mes jau skundžiamės dangaus bausme, kuri matomai labai gadina, kaip kandys, mūsų vidurius; juk nereikėtų visko likimui versti; reikėtų ir patiems šį tą prisiimti: kad mes narsumą praradome, kad kovoti nebenorime!" „Nesiskųskime likimu, nes mes patys į jan krintame, paskendę savo

privatoj!" Tad *Karas* yra ne vien tik dvylikos metų karų vaizdas, bet ir autoriaus geros širdies ir sveiko proto atvaizdavimas.

70 §. Epinį talentą turėjo ir *Bartlomiejus Zimoravičius (B. Zimorowicz),* gimęs 1597, miręs 1673 m., Lvovo miestelėnas, *Rusiškų idilijų (Sielanki ruskie)* autorius (vyresnysis Šimono Zimoravičiaus brolis, 60 §). Buvo tai labai doras ir be galo energingas žmogus: savo trūsu įsigijo gan didelį turtą, o savo nuopelnais mylimam, gimtam mieste susilaukė tai, kad jis buvo visų gerbiamas ir, eidamas garbingas burmistro pareigas, prisidėjo prie miesto išgelbėjimo, kuris buvo 1672 metais Turkų apgultas. Ivairūs priešingumai ir nelaimės (keturių vaikų mirtis, trys našlystės, Kazokų užpulimas Lvovo ir k.) nesusilpnino jo užgrūdintos sielos: jis, nenuleisdamas rankų, dirbo ir mokėsi iki mirties, nes nors tik vidurinę mokyklą buvo išėjes, bet žinių ir mokslo troško. Nuo pat jaunystės turėjo gabumo rašyti eilėraščius: tad ir rašė mažmožius, meilės eilėraščius, smulkias epines poėmėles, parašė eiliuotąjį paskvilių prieš Liuterį, kurio, kaipo fanatikas katalikas, labai neapkentė, kūrė gražius releginius himnus, o senatvėj ėmėsi rašyti Lvovo istoriją (lotyniškai).

Bet geriausias jo kūrinys yra *Rùsiškos* idilijos, rašytos įvairiais laikais, o atspausdintos tik paskutiniais Jono Kazimiero viešpatavimo metais (1663). Be senovės poetų jis tose savo idilijose sekė poetu Šimonavičiu, kame jis pats prisipažįsta, sakydamas, kad ėjo „Simonido nepasiekiamais pėdais, kuris buvo jo tautietis ir artimas kaimynas", ir kukliai priduria, kad su savo mokytoju jis nesusilygino. Ir tiesą pasakė. Jau pats *Rusiškų idilijų* stilius turi ryškių sugedimo žymių: jose randasi tokių barokininių išsireiškimų, kaip vieton *galva — meilaus sąmojo prieaugis,* vieton *dangus — angelų stovykla;* ne stoka ir stačiokiškų žodžių, kaip *dergti, blevyzgoti;* pasitaiko ir šitokių, pavyzdžiui, sakinių: „Dar jautri aušrinė po nakties maudymosi ilsino savo sukaitusius sąnarius lovoj, vos tik tiesdama ranką iš garbenuotos kasos išspaudė geidžiamą žemej rasą" (t. y. saulė dar neužtekėjo). Be to, idilijos yra labai ištęstos, jose nėra nei grožio, nei Šimonavičiaus nuoširdumo, ir nors nestinga jose gyvų ir gražių vietų, bet ištisai gražios nė vienos nesurandame. Zimoravičius savo idilijas pavadino rusiškomis todel, kad jose veikia piemenys iš Raudonosios Rusijos, būtent iš Lvovo apylinkių, kurie kalba (kartais pasinaudodami rusiškais išsireiškimais) apie savo jausmus, pasimėgimus, užsiėmimus ir nuotykius, dainuoja dainas ir tt. Didesne savo dalimi tos idilijos yra *konvencijonalinės:* piemenys kalba apie Kupidoną, Himinėjų, Venerą ir Adonį, žodžiu — apie tai, apie ką piemenys ir supratimo negali turėti; bet gi tų piemenų asmenyse slepiasi geri Zimoravičiaus pažįstami, Lvovo miestelėnai, o dažnai ir jis pats. Tokia, pavyzdžiui, viena geriausių idilijų yra *Darbininkai (Truženicy).* Susieina trys piemenys: Milašius, Leška ir Samuila; Milašius (pats poetas) karčiai skundžiasi, kad neteko keturių mylimųjų vaikų; tačiau jis nusižeminęs pasiduoda

nesuprantamai Apveizdos valiai, ramindamas save ta mintimi, kad jo vaikai gyvena danguj, „kur amžina diena ir amžiaus pavasaris nesiliauja buvęs, kur su nekaltu avinėliu mūsų nekaltieji linksmai švenčia amžinąją šventę; kad mūsų vaikai perėjo per šią bedugnę, kad jie laimės šalies uostą pasiekė, . . . ar negeriau paskui juos amžinybėn skubėtis, negu čia su jais visai trumpai džiaugtis?" Paskui kalba nukrypsta apie Lvovą ir jo apylinkes, kurias Milašius aprašinėja tikro prisirišimo prie savo lizdo jausmais; užmiesty, kalne jis mano, draugams patariant ir padedant, pastatyti vaikų atminimui bažnytėlę. Po šito kalba pasikeičia: Leška su Samuila prašo Milašių padainuoti; pastarasis pasižada, bet atideda rytdienai, o tuo tarpu pasakoja jiem apie savo poetiškos kūrybos pradmenas.

Bet visų įdomiausios yra dvi idilijos, ataustos iš istorinių nuotykių: *Kazokija* (*Kozaczyzna*) ir *Rusiškos riaušės* (*Burda ruska*). Jos sudaro tartum vienetą, nes abi jos vaizduoja tuos baisius atsiminimus, kokius Lvovo miestelėnams paliko Kazokų užpuolimas 1648 m., esant Lenkijai be Karaliaus, Vladislovui IV mirus. Dorašius, Ostafis ir Vaidyla pasakoja vienas kitam apie laukinių Kazokų šv. Jūro cerkvės užpuolimą, apie karžygišką Lvovo gynimą, apie miesto ir apylinkių nuteriojimą. Tas jų pasakojimas visai gyvas, nuoširdus, be anų Tvardovskio „poetiškų priedų", o del savo tikro realizmo, jis pagauna širdį ir tiesiog baisus. Aišku, kad piemenys nesigaili Kazokams pykčio ir šmeižto, kas tačiau nekliudo, kad vienas jų, kurio lūpomis kalba pats poetas, girtinu bešališkumu pripažįsta, kad karus su Kazokais iššaukė patys Lenkai savo neteisingu pasielgimu su Ukrainos valstiečiais. Abi tos idilijos geriausiai įrodo B. Zimoravičiaus epinį talentą.

71 §. Garsiausias XVII amžiaus epikas ir abelnai vienas žymiausių tų dienų Lenkijos poetų yra „Chocimo karo" autorius, kilęs iš Did. Lenkijos, *Vaclovas Potockis* (1625 — 1696), gimęs Volioj Luženskoj (Wola Łużeńska, Biecko apskrity), arijonas. Jis aukštojo mokslo neturėjo, užsienuose niekados nėra buvęs, o Krokuvos Akademijon, kaipo arijonas, negalėjo įstoti; gal būt jis net ir vidurinių mokyklų nėra lankęs, o tačiau ačiū savo įgimtiems gabumams, rūpestingam išauklėjimui tėvų namuose, o taip pat savo trūsui ir palinkimui prie mokslo, kuris jo iki mirties neapleido, Potockis priklausė prie šviesiausių ir išmintingiausių tų dienų žmonių. Septyniolikos metų amžiaus jis tarnavo kariuomenėj, bet vėliau jis nė karto nėpaėmė rankosna kalavijo ir tyliai ir ramiai sau gyveno dvare, pamėgęs ūkį, poeziją ir gyvenimą šeimynos tarpe. Bet laimė neilgai tęsės: 1658 metais buvo padarytas nutarimas ištremti arijonus Iš Lenkijos. Tuomet Potockis tapo kataliku, bet jo žmona pasiliko arijonė, kas Potockiui buvo nuolatinės baimės ir rūpesnio priežastimi: jis turėjo slėpti žmoną, kol pagaliau ir ji priėmė katalikybę. Tačiau jam jau nebubuvo lemta patirti šiam pasauly laimės: jo vyresnysis sūnus išvyko Turkų karan ir nebesugrįžo; netrukus

jam mirė duktė, paskui dukterį nukeliavo jaunesnysis sūnus (taip pat Turkų kare žuvęs), o pagaliau mirė ir mylimoji žmona. Jam pasiliko tik marti, kuri savo meile ir prisirišimu saldino nelaimingajam seniui paskutines jo gyvenimo dienas ir užmerkė jam akis.

Senoji lenkų literatūra nedaug tegali pasigirti tokiais begalo maloniais asmenimis, kaip Potockis. Tai buvo žmogus — malonus, geraširdis, atviras, nuoširdas, vaišingas, meilus ir greitas patarnauti, po šiurkščia skraite ir stačiokišku ūpu slėpiąs gerą, auksinę širdį, pilną jautrios meilės žmonai ir vaikams; be to, jis buvo labai religingas ir savo nelaimėse ramiai atsiduodavo Dievo valiai. Tėvynę jis mylėjo visa savo širdimi: nesigailėjo jai savo lėšų (vieną sykį, kaip pats jis sako, „keliasdešimt savo herbo žmonių, aprengęs savo lėšomis, išstatė prieš Švedus"), savo sūnus jis išauklėjo riteriais; džiaugsmingai pasididžiuodamas jis atsimindavo apie puikią riterišką Lenkijos praeitį, tartum krikščionijos mūrą, kruvinomis ašaromis apgailestaudavo jos vėlesnę nelaimę ir liejo gėdos ašaras del jos vėlesnio nužeminimo (Piliava ir traktatas Bučače 1672 m.), nerimavo, drebėjo ir net sielvartavo, manydamas apie jos ateitį; tautos tradiciją ir senus lenkų papročius gerbdavo ir mylėdavo net iki neapykantos visa, kas svetima; prie savo žemės sklypelio, iš tėvų paveldėto, o taip pat nemažiau ir prie savo bajoriško lizdo ir herbo, buvo labai prisirišęs. Vienu žodžiu — *Potockis tai labai išdidus Polionuso (t. y. senų dienų bajoro Lenko) tipas, parinktas sarmatizmo (t. y. senojo lenkiškumo) įkūnijimas — bet gera, teigiama to žodžio reikšme.*

Nes už plačiąją bajoriją Patockis žymiai aukščiau stovėjo tiek savo širdimi, tiek protu. Kai plačioji bajorija turėjo netikrą ir nepadorų supratimą apie tarnavimą Dievui, manydama, kad tikras katalikas privalo neapkęsti kitatikių, Potockis, išauklėtas tolerantiškoj arijonų religijoj, buvo kilnus tolerantas; vėliau jis prieme katalikybę ne tiek iš įsitikinimo, kiek del to, kad negalėjo sutikti su mintimi apleisti savo numylėtą gimtąją žemę ir nenorėjo, kaip pats sako, „netekti savo laikinosios tėvynės"; ilgainiui jis virto uoliu kataliku ir iš širdies gelmių šaukė į Dievą: „Šventas Ganytojau, ir aš buvau iš Tavo avinyčios paskui kitą vadą nuklydęs". Bet fanatizmo dvasia jis jau nepersiėmė niekados, nes suprato, kad kvailybė arba nusidėjimas yra varu primesti kam religinius įsitikinimus, kad „ir pats Dievas nereikalauja, kad žmogus iš prievartos Jam tarnautų", kad „žmogus nori mirti išpažindamas tą tikybą, kurioj jis yra gimęs, tartum tikyba kyla iš prigimties".

Tiek religiškumu, tiek ir patriotiškumu Potockis aukščiau stovėjo už savo brolius bajorus: karšta tėvynės meilė nekliudė jam matyti jos nudėmes ir ydas, jis niekados netikėjo, kad „Lenkija netvarka laikosi", bet atbulai — jis suprato, kad Lenkija savo netvarka žūna. O svarbiausias netvarkos priežastis jis matė ne tik teisėj *liberum veto*, bet ir karališkos valdžios silpnume, o taip pat

ir karalių rinkimuose. Todel jis nekartą prabildavo — vienas iš nedaugelio — už *sosto paveldejimą.* Ir savo visuomeniškose pažiūrose Patockis nebuvo tiek siauras, kiek kiti; tiesa, jis, kaip ir kiti, paikiai manė, kad „amatai su bajoriškumu ne kaip sugyvens"; jis šaipėsi iš naujai iškepto bajoro, kuris dar nesenai „pipirus svėrė", o dabar didžiuojasi herbu; jis tikėjo, kad valstiečiai „iš prigimimo" yra sutverti „žemei ir arklui", kad net mokytas valstietis visados bus valstiečiu, nes „nieku būdu iš šunės nepadarysi lūšies"; žodžiu, ir jis, kaip ir visi tais laikais, bajorą laikydavo kažkokiu kitonišku sutvėrimu; bet, brangindamas bajoriškumą ir herbą, jis reikalaudavo iš bajoro kilnios sielos, ką puikiausiai suteikia riteriška tarnyba ginti savo motiną tėvynę: „Tegu karalystės sūnus tvirtai tiki, kad nors jis ir nesaikuoja ir uolaktimi nematuoja, jeigu jaunystėj nebus jis tarnavės karui, . . . bajoru negali būti, o taip pat negali jis ir savo herbu didžiuotis, nes jis ne sūnumi savo motinai buvo, bet biauriu posūniu; . . . tegu nė vienas nemano didžiuotis, neišmokęs už tėvynę mirti".

Poezija jam buvo (kaip Kochanovskiui ir Šimonavičiui) *sielos reikalas;* tad ne karas ir ne ūkis, o tik poezija sudarydavo jam svarbiausį užsiėmimą. O talentą jis turėjo milžininį. Tiesa, jo vaizdena nebuvo didelė, bet užtat nepaprastai gyva: jis savo poetiškiems veikalams siužetų nekurdavo, o imdavo juos iš kitur — čia iš to, ką perskaitydavo (būtent, iš lotyniškų knygų), čia iš to, ką pats pamatydavo bei pergyvendavo (panašiai, kaip Tvardovskis); bet tuos siužetus jis pats jau apdirdavo ir labai gyvai atvaizduodavo. Jis jausmo buvo nuoširdaus, tvirto, gilaus ir išreikšdavo jį dažnai nepaprasta galybe. Be to, *jis nepaprastai lengvai rašydavo eilėraščius, o naudojimuose gimta kalba buvo tikras galiūnas: išsireiškimų turtingumu, kalbos ryškumu, užsimojimu ir gyvu, gimtu senos lenkų kalbos stiliumi nesusilygino su juo nė vienas senesnių poetų.* Pagaliau, jis turėjo privalumą, labai Lenkuose retą, — begalinį darbštumą: jis savo kūrinius daug kartų taisydavo ir perdirbinėdavo.

Tačiau nežiūrint į visą Potockio talentą, poezijos mėgimą ir darbštumą, jis nebuvo meninkas; jeigu jis tikrai juo būtų buvęs, kas žino, gal būt šiandien jį būtų garbinę, kaipo didžiausį senosios Lenkijos poetą. Nelaimei, jis gyvendamas amžiuj lėto nykimo Lenkijoj gero skonio, be to, nepažindamas tų dienų italų ir prancūžų poezijų, nežinojo tikrojo meno dėsnių, neturėjo užtektinai išdirbto grožio pojučių. Tiesa, jis suprasdavo, kad makaronizmai yra, „tartum šiaudiniam stoge skardimi užlopytos skylės"; jis lygiai suprato, kad „sentencija . . . , juo ji raštu ir žodžiu reiškesnė, juo ji trumpesnė, juo labiau ją mėgsta klausyti žmonės". Tačiau jis nevengdavo išsireiškimų pernelyg paprastų, stačiokiškų ir neapsisaugodavo nuo keistų siužetų ir temų, ne tik negražių, bet dažnai šlykščių ir biaurių. O be to dar, jis neturėjo supratimo apie

poetiškų kūrinių konstruktavimą, būtent didesniųjų, t. y. nemokėdavo sukurti gražios vienetos. Abelnai, Potockio poezija — tai keistas mišinys grožio su biaurumu, sveikų grūdų su pasturlakomis ir pelais, kurių jis nuo grūdų neatskirdavo. Tačiau tų grūdų tiek daug ir dažnai jie toki gražus, kad būtų didelis nusidėjimas nepripažinti Potockiui įžymaus poeto vardo.

O jis yra poetas tiek kiaurai lenkiškai tipingas, kiek nė vienas senesniųjų lenkų autorių. Jo poezijoj atsispindėjo, kaip veidrody, visas XVII amžiaus Lenkijos gyvenimas, jos smūgiai ir laimėjimai, jos religinė ir riteriška dvasia, ydos ir privalumai, būdas ir naminiai papročiai, žodžiu — visas politinis, kariškas, religinis ir paprotinis gyvenimas. O tas veidrodis tiek nuosakus, kad jeigu net neturėtumėm kitų šaltinių pažinti XVII amžiaus Lenkijai, tai ją smulkiausiai pažintumėm iš Potockio poezijos. Abelnai, kaipo lenkų gyvenimo vaizduotojui, Potockiui neprilygsta nė vienas senosios Lenkijos poetų, neišskiriant ir Rejį. Tame tai ir glūdi jo išimtina padėtis lenkų senosios literatūros istorijoj. Bet tai dar neužtenka. Kadangi Potockis protu pralenkė savo visuomenę, todel jis yra ne tik Lenkų gyvenimo vaizduotojas, bet tuo pačiu metu (panašiai, kaip Rejis) jis yra jos teisėjas, *įžymus satirikas,* nuo kurio nepasislėpė nė viena nuodėmė Dievui, tėvynei ir artimui: nei fanatizmas su religiniu netolerantiškumu, nei privata su politine anarchija, nei valstiečių priespauda. O toji satira visai kitoniška, daug kilnesnė už K. Opalinskio satirą (63 §). Iš jos byloja ne piktumas, ne neapykanta visuomenei, bet gilus liūdesys doro žmogaus, kuris matydamas, kas dedasi jo tėvynėj, laužė rankas ir rovė plaukus iš patriotinio nusiminimo.

Potockio poetiškas palikimas yra milžiniškas: jis sudaro mažiausiai 300.000 eilių, kas rodo, kad nė vienas lenkų poetas negali su juo lygintis kūrybos gausumu. Bet Potockis didesnės savo kūrinių dalies nespausdino, žinodamas, kad žodis Lenkijoj neturi nei klausytojų, nei laisvės: „Uždaryti visi būdai kalbėti, tai kaip gi raštas gali pasirodyti prieš žmonių akis? Jį arba sudegins, arba kandys suės kampe! Jeigu jis ir pasirodytų, tai tik tiek sukeltų balso, kiek vapsva bei musė Hirkano dykumoj". Pagaliau vėlesniais laikais Potockio poezija buvo ištirta ir prideramai įkainuota. O jo toji poezija be galo įvairi.

Didžiausią jos dalį sudaro *religiniai eilėraščiai ir poėmos* (pavyzdžiui, poėma apie Išganytojo Kryžiaus kančias), įžymios, kaipo karšto poeto tikėjimo ir jo nuoširdžios atgailos išreiškimas, bet neturinčios didesnės vertės.

Įdomesnės yra jo *eiliuotosios apysakos,* pusiau fantastinės, pusiau istorinės, kaip antai: apie nepaprastus narsaus Silioreto nuotykius, apie Juditą, apie dorą romietę Virginiją, apie karžygišką kovą Olandijos su Ispanija. Tos apysakos neoriginalios: jų šaltinis yra senieji ir naujieji rašytojai, kurių lotynišką prozą Potockis

perdirbinėjo lenkiškais eilėraščiais. Jų visų įdomiausia yra *Argenida* (atspausdinta 1697 m.), turinti virš 22.000 eilių. Svarbiausį tos apysakos turinį, pilną įvairiausių nuotykių sausumoj ir mariose, sudaro riteriškų karalaičių, susirinkusių iš viso pasaulio, kova del Sicilijos karalaitės, Argenidos, rankos ir dėliai to, kas po to seka, būtent — del Sicilijos karalystės. Ir toji apysaka nėra originali (Potockis ją perdirbo iš Škotų rašytojo Barclayo lotiniško romano), tačiau, neminint jau gražios kalbos ir skambių eilėraščių, joj randame nuosavių priedų ir pažiūrų poeto, kuris, matydamas panašumo tarp priešų draskomos Sicilijos ir netvarkingos Lenkijos, niekšingų didikų ir kvailos bajorų minios plėšomos, iškalbingai peikia Lenkijos anarchiją: seimelių tvarką, karališkos valdžios silpnumą ir laisvų rinkimų dėsnį.

72 §. Gražiausį Potockio poezijos skyrių sudaro *istorinė poezija,* o jos priešaky randasi plati riteriška poėma (rapsodas), turinti apie 12.000 eilių, antrašte *Chocimo karas (Wojna chocimska),* baigta 1670 metais, o atspausdinta tik 1850 metais; tai *gražiausias senosios lenkų epinės poezijos kūrinys.* Potockiui, rašant tą poėmą, švietė toji pati žvaigždė, kuri švietė paskui Mickevičiui, kai jis rašė savo *Konradą Valenrodą.* Ir Potockis, kaip Mickevičius, norėjo „savo ugnį įlieti klausytojų krūtinėsna" ir „prikelti numirusios praeities paveikslus", ir jis troško „šaudyti gaudžiančiais žodžiais tautiečių širdysna", kad jie, „prižadinti gimtosios dainos, pajustų savy senąjį širdies plakimą, pajustų savy senąją sielos didybę ir vieną valandėlę taip pakeltu ūpu gyventų, kaip jų protėviai kitados yra gyvenę visą gyvenimą". Kitais žodžiais kalbant, Potockis visa širdimi gailestaudamas, kad jo tautiečiai nustoja riteriškos dvasios, kad jie nemyli taip karštai tikybos ir tėvynės, kaip jų protėviai, kad, abelnai, jie yra daug blogesni už savo tėvus, nusprendė priminti jiems pamokymui senųjų riterių dorybes ir narsumą. *Jis norėjo įkvėpti jų širdyse pasitikėjimą, kad Dievas tolei nelaimins Lenkijos, kol jie moraliai atgims, kol taps naujais riteriais piliečiais, kurių šventa pareiga yra kovoti su stabmeldžiais, ginant savo tėvynę ir visą krikščionybę.* Tokia yra vedamoji *Chocimo karo* mintis, kuri, kaip matome, yra patriotišku žadinimu prie narsumo ir kitų riteriškai pilietiškų dorybių, o taip pat ir prie tikėjimo, kad pats Dievas iš kitų Europos tautų išrinko ir paskyrė Lenkiją būti krikščionijos mūru.

Savo „gimtai dainelei" turiniu paėmė Potockis vieną gražiausių senosios Lenkijos žygių — Chocimo karą 1621 metais, kada 65.000 kariuomenės, susidedančios iš lenkų ir lietuvių, vadovaujant Jonui Karoliui Chodkevičiui, ir Zaporožijos kazokų, kurių priešaky stovėjo vadas Sahaidačny, keturias savaites nežmonišku narsumu ir patvarumu drąsiai atremdinėjo atkaklius 400.000 turkų puolimus, kuriems vadovavo puikus Osmanas. Kai buvo pasirašoma taika, lenkų stovykloj buvo pasilikusi tik viena parako statinė . . .

Kūrybinės fantazijos nekiek tesiranda *Chocimo kare;* tai yra (panašiai, kaip Tvardovskio poėmos) apipoetinta karo istorija (kronika), parašyta daugiausia naudojantis Jokūbo Sobieskio (karaliaus Jono tėvo) lotyniškomis užrašomis; iš savęs poetas pridėjo įvadą, keletą smulkmenų, tradicijos paliktųjų, keletą gražių gamtos aprašymų. Bet, nežiūrint į tai, *Chocimo karas* yra nepaprastos vertės veikalas.

Nei vienam kitam senosios lenkų poezijos kūriny neatsispindėjo taip ryškiai lenkų riterių būdas, nei vienam kitam jos kūriny neprabilo taip gražiai jų narsumas ir religingumas — tos dvi nesiskiriančios senųjų Lenkų ypatybės, kovojančios su bisurmanais. Prieš kovą ties Chocimu karžygiai „stiprina šventu maistu savo sielas", „visomis jėgomis ir penkiais pojučiais garbina Dievą", o paskui lekia ugnin, „kaip vestuvėsna bei šokti", tikėdami, jog jie tarnauja ne tik motinai tėvynei, bet ir Dievui ir Švenčiausiai Mergelei, kad pats Dievas juos už tai apdovanosiąs, suteikdamas jiems šiame pasauly nemirštomą garbę, o aname „dangaus indigenatą" (t. y. bajorybę danguj). Tad toki yra žmonės Potockio poėmoj — ir senyvas Chodkevičius, ir Stanislovas Liubomirskis (kuris, Chodkevičiui mirus, buvo vyriausias kariuomenės vadas), ir Jonas Lipskis, „senas usarų pulko rotmistras, keturių suaugusių sūnų lydimas", ir Zienavičius, Polocko kaštelionas, ir Sahaidačny, Kazokų atamanas, ir visi kiti.

Chodkevičiui „iš akių Marsas žiūri" ir „nors jį senatvė slegia, širdies didybė kūnui jėgų teikia"; jis turi tik vieną „privatą": „atėjus mirties valandai, norėtų Dievui ir tėvynei patarnauti"; kai jam praneša, kad išdidus Osmanas paskelbė lenkų stovykloj pietausiąs, jis atsako: „Tik tegu negaišta, tegu nerugina žirnių, — jam bus pagamintas karštas šiupinys iš švino ir parako!" Liubomirskis yra jaunas, kupinas riteriškos fantazijos, o drauge ir „vertas pagyrimo del savo mitrumo"; kai turkų vizirius reikalauja, „kad Lenkai jų ciesorių amžina duokle numaldautų", jis atsako: „Greičiau jam plaukai išbirės iš supelėjusios barzdos, negu jis šioj vietoj susilauks tokios puotos; . . . jeigu jis ne bailys, tai tegu vyksta čionai, artimon lankon, pėščias arba, jeigu nori, raitas, kur aš jo laukiu smailia ietimi bei nuogu kalaviju pažaisti". Jonas Lipskis, kuris „turėdamas apie penkiasdešimt metų amžiaus . . . , srovėmis liejo kraują už mielą tėvynę" ir kuriam „jau jokios žaizdos . . . negalėjo padaryti iš priešakio — gal būt tik pro randą — nei turkų kalavijas, nei švedų kulka, nei totorių kilpynas, nei storžievio maskolio strypas"; jis krito garbės lauke, „kaip antras Leonidas". Ir Zienavičius krito nuo „dvidešimt su viršum kirstų ir durtų žaizdų", bet prieš mirtį, paskutiniam mūšy, „jis kapojo, ką tik galėjo, gerdamas kraują pusiau su prakaitu sumaišytą, ir pabėgo stabmeldžiai, o jis, atsirėmęs kalavijo, kaip stulpas, stovėjo iki rėšų turkų kraujuj tarp daugybės lavonų". Sahaidaczny, kuris jau iš senų laikų buvo pragarsėjęs savo narsumu, kovojo ir ties Chocimu, kaipo geras tėvynės

sūnus, išlaikęs jai ištikimybę, „retą Kazokų tarpe“, iš turkų lavonų „tiesė kelius“ ir „turkų kraujuj maudėsi“.

Chocimo kare yra prikelti ne tik „mirusios praeities paveikslai“, bet ir „nuosavosios ugnys“, nuosavūs poeto jausmai, kuris nemokėjo ir nenorėjo jų slėpti nuo skaitytojo. Tad jis išreiškia savo tvirtą tikėjimą, kad Chocimo riterius globojo pats Dievas, kuris „nualpusiomis lenkų rankomis stabmeldžių krauju girdo geležinius kalavijus“, kuris „liepia šv. Mykolui, išvarusiam velnią, rūpintis lenkų reikalais prie Chocimo“; „vadai ir Dievo hetmanai turi šventų angelų, kurie, tokiais atvejais, neregiami diktuoja sveikus patarimus“. Nesislepia Patockis ir su savo tėvynės meile, kuri prabilsta, čia, kaip patriotiškas išdidumas, čia, kaip patriotiškas liūdesys.

Poetas kupinas didybės ir jaudinančio džiaugsmo, atminęs, kad „seniau Sarmacija gimdydavo tokius sūnus“; „tartum, kad tai tie patys drauge su Boleslovu pakilo iš karstų, kurie geležinius stulpus statydavo ant tėvynės sienų“. Tad poetas ne tik myli, bet ir gerbia tuos riterius ir, kai jie ugnin eina, jis šaukia: „O, girtinas noras! O, mylimi jaunuoliai!“ Pasakodamas, kaip Osmanas kankina lenkų belaisvius, jis nuo savęs priduria, kad tie vargšai „baigia savo gyvenimą, bet tuo pačiu jie pradeda danguj gyventi, kur jų nei badu, nei geležimi jau mirtis nebepalies, o žemėj jokis laikas nesumažins jų garbės“. Kaip Malčevskis savo *Marijoj* garbina lenkų riterius, sužeistus mūšy su Totoriais ir šaukia: „Eik, prispausk savo vilnonį švarką prie šarvuotos krūtinės, širdingai dėkodamas ir jų žaizdas bučiuodamas!“, — taip ir Potockis savo Chocimo karžygių žaizdas garbina, kaip šventybę, ir ramina sužeistą kariautoją, kad jo žaizda — tai puikiausia dovana, kokią tėvas gali parvešti savo vaikams: „Jokios mūgės nesuteiktų tau tokio daikto, nors tu, apvažiavęs Paryžių ir Damaską, supirktum visus žaislus, kaip už mielą tėvynė parveštas savo sūnums randas ant kūno“. Kai miršta senyvas Chodkevičius, poetui širdis krauju apsilieja, ir jis ima vaitoti: „Mano auksinis hetmane, juk tu palieki pradėtus darbus?“ O Zienavičiui mirštant poetas taip šaukia: „Jis nemiršta, ne amžinoj tamsoj mirtis jį paslėps: jam neleis mirti dorybė, kuri amžinai gyvena!“

Karčiai ir pašiepdamas atsiliepia Potockis apie tuos išsigimėlius, kurie parako bijo, kurie geriau norėtų apleisti stovyklą ir grįšti namo, ir apie „kvepaluotus galentomus“, kuriems „karas dvokia“: toki, sako poetas, „ir Dievui yra biaurūs, ir pasauliui nemalonūs“. Jis lygiai pašiepdamas atsiliepia apie karalaitį Vladislovą, kuris susirgo stovykloj ir nedidelio turėjo noro „persėsti iš vėžlio ant arklio“, o taip pat ir apie Zigmantą III, apie kurį kalbėjo Chocimo stovykloj, kad, kai lenkų riteriai kraują už tėvynę lieja, jis sau ramiausiai medžioja Lvovo apylinkėj. Tad ir pašiepia Potockis karalių, sakydamas, kad jam „medžioklė su šunimis meilesnė yra, negu geras vardas bei visa karalystė“. Abelnai poetas

nėmego Vazų, kaipo svetimšalių, nes svetimšalis karalius — tai „antis, viščiukus vedžiuojanti". Bet visų labiausiai plaka *Chocimo kare* tų dienų savo kartą, kuri, jo manymu, nėra verta nė bato raikšteliui atrišti Chocimo karžygiams, nes ji sulepšėjo, nustojo riteriškos dvasios, paskendo ištaigoj ir prabangoj, nemanydama apie motiną tėvynę. Tad visa tai matant, paplūko skausmu poeto širdis ir jis daug sykių lygina tų dienų „pigmėjus" (nykštukus) su senų dienų milžinais. Tuo būdu *Chocimo karas* yra ne tik buvusio riteriškumo vaizdas, bet ir skaudus vienaamžių patriotizmo pašiepimas, plaukiąs tiesiog iš mylinčio tėvynę sūnaus širdies, kuris, kaip jis pats gražiai sako, savo plunksną „padažė baltaplunksnio erelio ašaroj".

Apie Turkus Potockis negali ramiai kalbėti, nes jis visa siela jų neapkenčia ir vadina juos žiauruoliais, apgavikais, kvailiais. Ypač jis iškoneveikė Osmaną, apie kurį jis visuomet išsireiškia paniekinamai, neapkęsdamas bei pašiepdamas: „Osmanas šokinėja, kaip kvailas"; soste jis „sėdi, kaip mulkis, tartum būtų kas padėjęs ant katafalko paauksuotą rąstą"; „tris dienas nevalgė, išskyrus tik tai, kad savo pykčio putas rijo ir savo kūną kandžiojo, tampė, gnaibė". Ypač pašiepia Potockis kvailo sultono paikybę, kuriam panoro „savo mėnulį apvilkti lenkų erelio plunksnomis" ir kuris, vykdamas karan, žadėjo savo dvariškiui padaryti jį „iki mirties Krokuvos baša", o pagaliau jis pats turėjo bėgti, kaip šuo, nuleidęs uodegą.

Vienu žodžiu, toji poėma yra kiaurai persisunkusi autoriaus jausmais — jo tikėjimu Apveizda, jo riteriška dvasia, jo tėvynės meile, jo neapykanta prakeiktųjų Lenkijos ir krikščionijos priešų. *Ir būtent tas poeto jausmingumas, toji jo dvasia suteikia didžiausio grožio „Chocimo karui".* Tiesa, ir Tvardovskio *Kare* randasi paties autoriaus jausmų ir pažiūrų, bet Potockis mokėjo nesulyginamai galingiau ir gražiau juos išreikšti. Tvardovskio *Karas* visų pirma yra eiliuotoji apysaka apie istorinius nuotykius, o Potockio *Chocimo karas* — tai visų pirma riterių pažadinimas. Tvardovskis mato tautos moralų atgimimą asketų gyvenime (68 §), o Potockis — riterių žygiuose. O tiek dvasia ir ūpu, tiek ir kalba bei stilium, *Chocimo karas* yra nesulyginamai geresnis kūrinys už išpūstasias Tvardovskio poėmas. Tiesa, ir Potockis kartais pavartoja tokį išsireiškimą, kaip „jau Titanas ant dangaus pusės išvarė kvadrigas" (vieton pusiaudienis), tačiau, abelnai, nors jo kalba yra šiurkšti, kartais stačiokiška, bet užtat — galinga, aiški, vaizdinga, atatinkanti turiniui — dvelkianti sėra ir paraku.

73 §. Be didesniųjų kūrinių Potockis paliko visą eibę smulkiųjų, kuriuos jis rašė nuo pat jaunystės net iki gilios senatvės. Didesnę jų dalį jis sutelkė dviejuose dideliuose rinkiniuose, turinčiuose virš 100.000 eilių. Pirmasis, kurį autorius baigė 1688 metais, bet kuris buvo atspausdintas tik 1915—1918 metais, turi užvardimą: *Moralia, arba dalykai apie papročius, mokslus ir įspėjimus kiekviename žmogaus gyvenimo amžiuj, trumpai pa-*

rašyti gimtais eilėraščiais iš lotyniškų ir lenkiškų pasakėlių (Moralia, abo rzeczy do obyczajów, nauk i przestróg w każdym stanie żywota ludzkiego, z łacińskich i polskich przypowieści, ojczystym krótko napisane wierszem); o antrasis, kurį autorius baigė apie 1690 metus, bet kuris buvo atspausdintas tik 1907 metais, vadinasi: *Daržas, bet neravėtas; stirta, bet, kas žingsnis tai kitoniški javai; visokeriopų daiktų krautuvė, ... dalykai, apysakos, nuotykiai, panašumai, pavyzdžiai, kurie, jeigu nėra buvę, tai galėjo būti abiejose lytyse, įvairiuose žmogaus gyvenimo padėtyse ir amžiuj; . . . yra ir juokų be sarkazmų su gerais draugais (Ogród, ale nieplewiony; bróg, ale, co krok, to inszego zboża; kram rozlicznego gatunku, . . . rzeczy, powieści, przygody, podobieństwa, przykłady, które, jeśli nie były, być mogły w obojej płci, w różnyck stanach i wieku żywota ludzkiejo; . . . są i żarty z podufałymi bez sarkazmów przyjacioły).* Toji keista antrojo rinkinio antraštė yra labai tinkanti abiem rinkiniam, nes, iš tikrųjų, abu tuo rinkiniu yra visokeriopos rūšies krautuvė — geros ir blogos; abu jie yra neišravėti daržai, nes autorius neskyrė jų spaudai; pagaliau abu jie yra įvairių javų pėdai, nes jų turinys yra labai įvairus. Visų pirma tuose rinkiniuose randasi anekdotų (trumpų apsakymėlių), panašių tiems, kokius Rejis yra rašęs (27 §). Tie anekdotai ne lepūs, bet dažnai tiek juose išdykavimo, kad net jų autorius (kaip jis pats juokaudamasis sako), darė iš jų išpažintį, kaip iš nuodėmės, ir nusprendė juos sudeginti, nes vienas kunigas jam grasė už juos „ilga vėlių skaistykla", o antras — net pragaru. Bet autorius nesudegino jų, ir tuo būdu paliko po savęs įdomų papročių liudymą (nors ir nelabai moralų), būtent — stačiokišką tų dienų bajorijos ūpo liudymą. Tuose rinkiniuose nestinga taipo gi linksmų apsakymėlių, visai nekaltų ir tikrai juokingų.

Be anekdotų *Darže* ir *Moralijose* pilna ir ilgesnių apsakymėlių, būtent, iš bajorijos gyvenimo, ypač draugiško, *luominių vaizdelių.* Pavyzdžiu gali būti apsakymėlis *Draugiškas prašymas atstos žmogžudybę (Prośba przyjacielska stanie za rozbój)* — puikus apibūdinimas vieno iš svarbiausių senų lenkų papročių vaizdo, būtent — svetingumo, kuris dažnai būdavo tikra kančia svečiui, kai šeimininkas nieku būdu nenorėdavo jo išleisti iš savo namų. Bet kartais ir šeimininkui kliudavo, kai jį aplankydavo liūdnas svečias, ir kai jis — ar nepastebėdamas, ar nuduodamas, kad nepastebi, kaip nerimauja šeimininkas, visai ir nemanydavo išsinešinti. Pavyzdžiui, vieną sykį, pasakoja Potockis, jam pranešama, kad kažkoks nežinomas svečias atvyko: poetas svetingai jį priima, duoda jam valgyti ir gerti, manydamas, kad jis netrukus iškeliaus sau; bet svečias nesiskubina: jis geria sau degtinę ir skundžiasi blogu keliu; padavė pietus, svečias prisivalgė, ir vis kalba ir kalba; šeimininkas skundžiasi, kad jis turi labai daug darbo, o svečias ima jam pasakoti

apie mūšį ties Viena; saulė nusileido — svečias sėdi ir kalba; šeimininkas ima poteriauti — svečias vis kalba; pagaliau, nusiminęs šeimininkas, sakydamas „labanakt", ruošiasi kelionėn ir, pagaliau, atsikrato nuobodaus svečio. Tokių vaizdelių yra visa eilė, o juose atsispindi bajorijos papročiai tiek tikrai ir įsekmiai, kiek nė vienam senos lenkų poezijos kūriny.

Bet Potockio smulkūs eilėraščiai ne tik neįkainuojamas turtas yra pažinti lenkų bajorijos papročiams: mes iš jų smulkiausiai pažįstame ir paties poeto gyvenimą, nes jis juose smulkiai pasakoja apie savo gyvenimo būdą, apie savo ūkį, apie savo vargus ir tt. Nė vienas senųjų lenkų poetų nepaliko po savęs tiek asmeninių pasisakojimų, kiek Potockis. Tema tiems jo pasisakojimams yra ne tik jo paties, bet ir visos Lenkijos reikalai, kurie jam visuomet rūpėdavo: iš čia kilo visa eilė *satirų ir patriotinių elegijų;* ir tuose, būtent, kūriniuose gražiausiai prabilo Potockio protas ir jo mylinti tėvynę kilni širdis. Visos tų dienų Lenkijos nelaimės, tiek Piliavos gėda, tiek Bučaco traktatas skaudžiu aidu juose atsiliepia. Skundžiasi Potockis, kad priešas iš visų pusių drasko galingą kitados Rzeczypospolitą, kad „tą apsiaustą, Boleslovo iš įvairių gabalų austą, išardys ir prikergs kiekvienas prie savo sienos"; karčiai prikaišioja lenkams anarchiją ir auksinę laisvę, kuri Lenkiją stumia pražūtin: „Didelės laisvės skonio apakinti, smarkiai, kaip pasiutę, žengiame prie skurdo ir nelaisvės". Seimeliai ir seimai neišgelbės, jie negali išgelbėti Lenkijos: „Didesnė mūsų pusė išsigerti važiuoja seimeliuosna; kas trimituoja, peni, girdo, . . . gali likti karalium"; kuriuo gi būdu gelbėtis, kad nutraukia seimą po seimo? Ką Dievas nori nubausti, pirma jam protą atima!" Vienintelis Lenkijai išsigelbėjimas būtų *tvirta paveldžiamojo karaliaus valdžia;* bet kas iš to, kad bajorai to nesupranta, kad jie „prie didybės, kaip šuo prie akmens, puola", — „tikros kopustų galvos žmonijos maskarade"; „kai primeni jiems paveldžiamą sostą, kad nereikėtų rinkti naujo karaliaus, jie geriau nori mirti".

Be anarchijos, Potockis plaka valstiečių priespaudą taip galingai, kaip niekas kitas jo metu: „Juk nevienas pasikaria; geriau ant virvės kaboti, negu mušamam bei žąsyne[1]) šalty mirti". „Kaip drįsti — šaukia poetas žiauriam ponui — vaikščioti bažnyčion, turėdamas pilnas akis kraujo ir pilnas ausis raudų? Šunlupis vieną sykį muša šunį mieste, o jam reikia tūkstančio; dviejų šimtų lazdų jam maža žmogui, savo artimajam; jis jam kaltas tik tiek, kad laisvai gali jį užmušti"; juk valstiečiai yra „mums artimi, jie yra žmonės, sulig evangelijos jie mums broliai, bendros Bažnyčios nariai! Kodel gi šiandien katalikai drįsta savo brolius mainyti stabmeldiška prekyba, drauge su gyvuliais įrašinėti invetoriun kata-

[1]) Žąsynas — narvas, kurian bajorai sodindavo žiemos šalty nuogus valstiečius.

likus kaimiečius? kodel jiems yra leista, pradėjus nuo jų žmonų, vaikų, net jų vėles žudyti?"

Potockis neslepia ir tos karčios tiesos, kad ne tik pasauliečiai, bet ir kunigai spaudė ir plėšė valstiečius: „Juk pats kunigas prie mirties lovos rašo palikimą ir pats jį vykdo; nors nieko daugiau nelieka, išskyrus vieną karvę — tegu sau badu vaikai miršta — pusė Bažnyčiai! Visų pirma reikia užmokėti tam, kas varpais paskambins, žemės nupirkti karstui, nors kunigas jokių teisių prie jos neturi: brangiau, jeigu bažnyčioj arba prie altorio, pigiau, jeigu po atviru dangum, šventoriuj!" Abelnai, Potockis, laikydamasis savo: „Tur būt jų malonybės kunigai įsižeis, bet aš daugiau branginu tėvynę, negu jų malonę" — nesigaili dvasininkų, prikaišiodamas jiems antimoralų gyvenimą, tamsumą, o ypač pinigų gobšumą („Visi kunigai gobšūs, neišskiriant vyskupą"), — nes jis suprato, kad visai kas kita religija ir tikėjimas ir dvasininkai. Jis, kaipo giliai religingas žmogus, tikėjimo stoką laikė nelaime ir nemoralybės šaltiniu: „visos nuodėmės šiandien įėjo Lenkijon, ateizmu apsigaubusios". Bet jis atskirdavo tikrą religingumą nuo netikro, tikėjimo esmę — nuo jo paviršutinumo, dievobaimingumą — nuo išorinio dievotumo. Bet kas visų labiausiai buvo skaudu Potockiui, tai *religinė netolerancija,* kurią jis teisingai laikė viena didžiausių Lenkijos nelaimių,

Vienas geriausių Potockio smulkiųjų kūrinių, viena skaudžiausiųjų visoj senoj lenkų poezijoj satirų, o drauge ir gražiausi visoj jų XVII amžiaus literatūros eilėraščiai tai: *Kas tvirtesnis, tas geresnis* (*Kto mocniejszy, ten lepszy),* parašyti tikėjimo ir sąžinės apgynimui.

Visą savo patriotinį liūdesį Potockis sukaupė satiroj *Budėk! Senas šuo loja* (*Czuj! Stary pies szczeka*). „Šeimininke, budėk — senas šuo loja! Tu miegi — o kaip gaila tavęs, nes tau pražūtis gresia! Vagys ir žmogžudžiai pasikeisdami kasasi tavo namuosna, griauna tavo namų sienas. Pajudėk, baltasis ereli! Rūpinkis savimi, Lenke!" O tie vagys ir žmogžudžiai, vagiantieji „kamarą" (t. y. Lenkiją), yra ne tik pikti kaimynai, draskantieji Rzeczypospolitos sienas, bet ir savieji: ponai ir valdininkai, spaudžiantieji valstiečius; gobšūs ir antimoralūs kunigai; miestelėnai, kurie gėdyjas savo kilmės ir kurie varu braunasi bajorų luoman; pirkliai, gabenantieji iš neturtingos Lenkijos sidabrą užsieniuosna; kareiviai, plėšiantieji vargšą kaimietį; neteisingi ir priesaikas laužantieji teisėjai, — tai juos visus loja senas šuo, t. y, poetas. Bet kas iš to, kad „veltui loja senas šuo, nes jis už tai gaus tik akmenimi. Visi giliai miega, kaip miške: niekas nei krūsteli, nei žvilgteri . . . Šuo loja, vėjas neša jo lojimą!" . . .

Dar galingiau prabilo Potockio patriotinis jausmas, sužadintas įsitikinimu, kad Lenkija rieda bedugnėn (nes ji neklauso

įspėjimo), draskančioj skundoj, antrašte: *Tegu sau miega girtas (Niechaj śpi pijany):*

„Miegok, girtas pasauli . . . Velnias stovi sargyboj, kad niekas tavęs nežadintų, stovi ir graso iš tolo pirštu: jis net šunes nugirdys, kad ir jie miegotų . . . Nė vienas jų neloja katedroj, o jeigu loja, tai nesuprantamu balsu! Jeigu kas nori numalonėti šunį, mėto jam po gabalėlį duonos. Tegu tik kuris jų vamtelėtų, kaip skalikas pušyne, tuojau surinka: „Heretikas! Užmūryti jį iki mirties vienuolyne, arba nukirsti jam galvą, sudeginti! Kaip jis galėjo saldų žmonėms miegą nutraukti! Tegu neša savo žiotis budeliui!"

Toj skundoj nė kiek neperdėta: savo gyvybę statydavo pavojun tas, kurs išdrįsdavo žadinti bajoriją, miegančią auksinės laisvės miegu; heretiku arba išdaviku vadindavo tą, kas drįsdavo prabilti už religinę toleranciją, arba už politinę reformą. Iš tikrųjų, kažkoks velnias XVII amžiaus pabaigoj stovėjo Lenkijos sargyboj, neleisdamas loti „seniems šunims" — protingiems ir ištikimiems Rzeczypospolitos tarnams, kurie vis rėtėjo ir prie kurių priklausė Vaclovas Potockis. Tai jau ne nuliūdymas, bet nusiminimas suskambėjo toj skundoj — patriotinis nusiminimas prie karsto lentos stovinčio senio, kuris matydamas, kad „dega Lenkija, dega namai, . . . jau stogas nugriuvo, sienos griūna", neturėjo reikalo būti pranašu, kad galėtų pasakyti, jog Lenkija „nuo netvarkos pražus; ji subirės, arba tarp kaimynų iškriks". Poetas turėjo tik vieną sau paguodą, būtent: „Ir tie laimingieji, kuriuos senatvė stumia duobėsna, nebepamatys meilios tėvynės griūvesių" . . .

74 §. Mažiau talento už Potockį, bet daugiau malonumo ir grožio pojučių turėjo įžymiausias XVII amžiaus antros pusės lyrikas, „Lenkiškos psalmodijos" („Psalmodji polskiej") autorius, sandomierietis, *Vespazijonas Kochovskis* (1633—1700). Jis pasitenkino tik viduriniu mokslu, kur šiek tiek pramoko lotynų kalbos, o taip pat ir senovės poezijos, mitologijos ir istorijos. Koks jis buvo senovės žinovas, rodo tas, kad jis negalėdavo atskirti Periklio nuo Temistoklio, o Herkulio nuo Hanibalo. Jis, kaip ir Tvardovskis, daugiau žinių įsigijo iš gyvenimo, negu iš mokyklų, nes jis visą „dešimtį metų nešiojo ietį", kovojo su Kazokais (ties Berestečku) ir Švedais; vėliau kalaviją jis pakeitė arklu ir ūkininkavo pirma Sandomiere, paskui Krokuvoj, visų mylimas; bet, kai Jonas III traukė Vienos karan, jis vėl prisijuosė kalaviją ir išvyko ginti Europos ir krikščionijos, nes jame galingai klegėjo riteriškas kraujas, kuris tačiau stebuklingai derinosi su jo įgimtu gerumu ir ramia siela.

Tėvynę Kochovskis karštai mylėjo: jis noriai liedavo už ją savo kraują, džiaugdavosi jos laimėjimais, apverkdavo jos smūgius, budavo susirūpinęs seimų nutraukimais, kas tačiau netrukdė, kad jis, kaip ir dauguma kitų, laikydavo *liberum veto* „balzamu", „brangiu laisvės deimantu", jeigu tik juo nesinaudotų privatai, bet tai, kad *liberum veto* visas atžvilgiais yra blėdingas, jis nesuprato. Abelnai, jis ne-

atskirdavo aiškiai viešojo reikalo nuo privatos, jeigu, sekdamas dauguma, įtikėjo Liubomirskiu, kaipo Lenkijos gelbėtoju, ir jeigu ne tik stojo didiko pusėn, bet ir visą poėmą parašė jam apginti, nors sąžinės balsas jam sakė, kad Liubimirskis kovoja su „Aukščiausiąja vyriausybe ir Dievo pateptuoju". Kochovskis lygiai didžiuodavosi ir renkamuoju Lenkijos karalium. Žodžiu — jis buvo karštas, bet negilus patriotas, ir tuo atžvilgiu jis už Potockį yra nesuliginamai žemesnis. O religingas jis buvo kiaurai, kaip senovės lenkas, ir dievobaimingas iki dievotumo. Jis visa širdimi mylėjo Dievą, aklai tikėjo Jo Apveizda, ypatingai melsdavosi Švenčiausiai Mergelei, kaipo Lenkijos Karalienei; tikėdavo stebuklingais pasveikimais, garbindavo stebuklinguosius paveikslus; tikėdavo, kad Kristaus paveikslas gali verkti kruvinomis ašaromis, kad Dievo Motina išgelbėjo jam gyvybę, kai vieną sykį jis, besimaudydamas Pilicoj, buvo beskendąs. Tačiau tvirtas Dievo Apveizda tikėjimas neapsaugodavo jo nuo įvairių prietarių: pavyzdžiui, jis tikėdavo, kad kas septyni metai turi kažkas svarbaus įvykti tautos gyvenime; o be to dar (priešingai Potockiui), jis buvo fanatikas ir netolerantas: laikydamas kitatikybę svarbiausia Lenkijos nelaimių priežastimi, neapkęsdavo protestantų, o ypač arijonų, del kurių ištrėmimo labai džiaugėsi, nesigailėdamas jiems šmeižiamų pravardžiavimų, vadindamas juos „tėvynės amžina gėda", „tamsiomis iš priešpragaro pelėdomis", „Belzebubo anūkais", „Liuciepieriaus brolėnais" ir tt. Tą neapykantą kitatikiams Kochovskis jautė kartu beveik su visa tų dienų lenkų visuomene. Ir abelnai — savo patriotiškumu ir religingumu, savo ramiu būdu ir tuo, kad jis viename asmeny buvo riterius ir bajoras, prisirišęs prie savo žemės sklypo ir įsimylėjęs kaimiško gyvenimo malonumą, — Kochovskis yra tipingas paveikslas, kuriame atsispindi paprastosios bajorijos pažiūros ir jausmai, tačiau ta pastaba, kad teigiamos lenkų būdo pusės jame nusverdavo piktas. Jis nebuvo, pavyzdžiui, toks barningas, nesibylinėdavo taip atkakliai del niekų, kaip tai mėgdavo tų laikų bajorijos didžiuma. Abelnai. Kochovskis yra labai malonus žmogus, nedidelės galvos, bet geros jautrios, minkštos, kaip vaškas, širdies.

Jis, kaipo poetas, turėjo didelį pasisekimą savo kartoj, kuri jį vadindavo savo laiko Kochanovskiu. Jo vienaamžiai perdėdinėjo: Kochovskis, be abejo, turėjo talentą, būtent lyrinį; dirbo toj pačioj poėzijos rūšy, kurioj ir Kochanovskis, (labai Kochovskio gerbiamas ir lenkų poetų „hetmanu" vadinamas), kurdamas patriotines, religines, refleksines dainas bei giesmes, linksmus ir rimtus mažmožius, psalmes, raudas; kaip Kochanovskis, taip ir jis dainuodavo kaimiško gyvenimo džiaugsmą; ir jis turėjo grožio pojučių ir maloną jausmų nuoširdumą; ir jis mokėjo apvilkti savo siužetus tinkama forma: visa tai tiesa, bet ir tai tiesa, kad jis tų privalumų turėjo nesulyginamai mažesniam laipsny, negu Kochanovskis; kad talentą jis turėjo tikrą, bet, sulyginus jį su Kochanovskio talentu, visai mažutį; o grožio jauslės

jis turėjo neužtektinai apsisaugoti nuo nenaturalaus išsireiškimų puikumo (pavyzdžiui, jis šv. Juozapą vadina įkūnyto Žodžio Komisaru). Lygiai biaurina jo poeziją ir per dažnas naudojimasis mitologija. Drauge su visa tuo jo poezija turi negincijamo grožio, taip reto XVII amžiuj, ir vienaamžių lyrikų tarpe Kochovskis užima vadovaujančią padėtį. Jo dainos nėra tiek menininškos, kaip Andriaus Morštino eilėraščiai (67 §), bet užtat nuošerdisnės, natūrališkesnės ir del to, būtent, gražesnės.

Tos dainos bei giesmės, rašytos daugiausia sekant Horaciju, pasižymi dideliu eiliavimo įvairumu, buvo atspausdintos 1674 m., antrašte *Nedykas dykinėjimas* (*Niepróżnujące próżnowanie*), kas reiškia: poetiškomis valandomis, t. y. eilėraščiai rašyti valandėlėmis, laisvomis nuo pareiginių užsiėmimų. Visų pirma tam rinkiny randasi *religinių giesmių* — nuoširdaus ir gilaus poeto tikėjimo vaisius. Labiausiai jų vykusia yra *Lenkų Karalystės atsidavimas Svenčiausios Mergelės Marijos globon* (*Ucieczka Korony Polskiej do N. P. Maryi*), pažymėtina, kaipo tos pagarbos išreiškimas, kokios buvo pilnas Dievo Motinai ne tik poetas, bet ir abelnai visa Lenkų tauta, kuri Ją buvo išsirinkusi Lenkijos Karaliene.

Daug yra ir *patriotinių dainų*. Jų turinį sudaro beveik visi tų dienų svarbesnieji istorijos nuotykiai, pradedant nuo Vladislovo IV mirties iki Sobieskio išrinkimo, kurie čia džiugino poeto širdį, čia (daug dažniau) apgaubdavo ją liūdesiu, būtent: Piliavos gėda, Korsunio smūgis, laimėjimas ties Berestečku, Švedų karai, hetmano Sobieskio laimėjimai ir tt. Geriausia tų dainų yra *Senasis Kanų smūgis atnaujintas* (*Dawna kanneńska odnowiona*), kupina patriotinio liūdesio ir rūstybės iš priežasties pabėgimo iš po Piliavos, kurį poetas laikė lygiai skaudžiu smūgiu Lenkijai, koks Romai yra buvęs baisus mūšis ties Kanais, tačiau pamiršdamas tai, kad mūšis ties Kanais buvo smūgis, o ne gėda, kaip prie Piliavos. Bet toji daina yra graži, vietomis net galinga, kupina gelinčios skundos sulepšėjimu, neturtingųjų priespauda, kariškių prabangingu gyvenimu, paikybe.

Ir kitas savo visuomenės nuodėmes Kochovskis drąsiai plakė, siųsdamas, pavyzdžiui, *Prakeikimą karalystės sūnums, seimus nutraukiantiems* (*Przekleństwo na synów koronnych, seimy zrywających*): „Kad tas kur piktą galą gautų, kad jis kur, kaip niekšas, būtų užmuštas, kas del savo privatos seimus ardo! Tegu jis savo galvos netenka bebausmiai, tegu jis būna išbrauktas iš gyvenimo knygų! O jeigu jis gyvens, tegu jį nelaimės apsiaučia, lai jam duonos gabalo pritruksta! Kol *Motina* pražus, tegu pirma piktas sūnus pražūna, savo keltava pavaišinęs žvėris!"

Malonios yra *Kaimiškos dainos* (*Pieśni sielkskie*), kuriose poetas čia gerisi savo tėviškės grožiu, „meiliais švento Kryžiaus kalnų trakais, kur amžinai lapai žaliuoja" čia apdainuoja pavasario grožį, kuris „būdamas viskam veidu, surenka sniegą ir atgyjančioj

po salčio žemėj nutiesia įvairių gėlių eiles . . . Viename kere purpuro skaistumu raudonoji rožė, o antrame — balta lapoja prieš saulę, maloniai kvepėdama“; čia išreiškia savo džiaugsmą ir pasitenkinimą ūkininkavimu žemės sklypely, tiesa, nedideliame, bet nuosaviame ir derliame; čia aprašinėja kaimo užsiėmimą ir pramogas, ypač senai jau lenkų mėgiamą *Medžioklę* (*Myslystwo)* ir tt.

Tačiau daugiausia talento matyti *linksmose, juokų dainose*, išreiškiančiose poeto giedrą dvasią, kuris labai mėgo draugišką gyvenimą ir linksmumą ir kuriam, kaip jis pats prisipažįsta, geriau tiko šokiai, negu karas: „Linksmiau matyti Aichilą šokantį su Brezeida, negu kada su Parisu, šarvais apsidengę, kerštingai jie kaujasi“; jis linksmoj puotoj, draugų tarpe, nemėgdavo galvoti apie rimtus dalykus — „Mažmožiai, protingos Mūzos; tai svarbu, kas rūpesnį prablaivo: kokia didelė taurė! Tegu sau, kas nori, fizikos tema protingai sau kalbasi: mums geriau tinka siurbti iš puodelių, ilgai sau pietaujant . . . Kas nugalėjo priešus, statykite tiems paminklus: man geriau tinka įsibrauti užstalėn, kur tankiai pristatyta taurelių!.. Ir nors aš esu neturtingas žmogus, bet kai aš sėdžiu tarp taurių, man pats Krimo chanas su savo Totoriais nebaisus! Nors tą valandą prie Vilniaus Maskoliai, aš bematant būsiu galingas, kai įsigersiu! Mūsiškiai tvirtina, kad Švedai išlipo prie Rygos: aš, atsisėdęs prie pilnos bonkos, parodysiu jiems špigą“. Taip Kochovskis apdainuoja puotas ir šokius, pašiepia draugus, porina moterims komplementus, bet—tik jaunoms ir gražioms: senų ir negražių jis nemėgsta, ypač tų, kurios, norėdamos jauniau ir gražiau atrodyti, tepa sau veidus ir juodina antakius; tokias jis be pasigailėjimo pašiepia: „Ar tai tavo, ar kumelės veidas? Tegu manęs tas grožis neklaidina! Ar tai tavo toji išvaizda? Ar tai tavo veidas, o ne dešimties metų amžiaus kumelaitės? . . Antakiai padirbti — malonus dalykas! — bet taip jie gražūs, kaip barsuko! Nosis, kaip kapoklis, o veido skaistumas tos spalvos, kokia dailininkai tepa biaurybes! Dantys iš juodmedžio, į visas puses išklebę, abi eilės nuteriotos; šitą trūkumą slėpdama, užsikemša burną ir jau nekalba, bet tiesiog rėkia“. Lygiau juokaudamas kalba poetas apie savo meilę. Pavyzdžiui, dainoj *Melancholija,* nelabai liūdi, kad gavo neigemą atsakymą: jeigu ne toji, tai bus kita. O pilnoj malonaus grožio dainoj *Žalias (Zielione),* jis tikina, kad savo mylimąją Marytę (žmoną, Marijoną Misiovskaitę) išlošęs žaliosiose derybose. Toji daina — tai vienas senosios lenkų lyrikos perlelių.

Poeto linksmumas atsispindėjo ir *Mažmuožiuose (Fraszki),* atspausdintuose 1674 metais. Tiesa, juose, kaip ir Kochanovskio mažmuožiuose, yra ir rimtų eilėraščių, bet — juoko, pašaipos, lengvo piktumo daugiau. Pavyzdžiui, poetas pašiepia Mozūrus: „vieną sykį Mozūrą įgėlė nuodingas žaltys. Na, ir kas gi? Mozūrui ničnieko, o žaltys išdvėsė“ ir tt. Kaip Kochanovskio mažmuožiūose atsispindėjo poeto linksmos dienos Krokuvoj (43 §)

taip Kochovskio tos rūšies rašiniuose atsispindėjo linksmas, draugiškas gyvenimas Sandomiere, juo linksmesnis, nes Kochovskis, būtent, savo literatūros mažmožiais mokėdavo linksminti savo kaimynus. Labiau vykusių tos rūšies rašinių, išskyrius Kochanovskio mažmožius, senoji lenkų literatūra nežino.

75 §. Ilgainiui Kochovkis, nors vis dar tebebuvo ramaus būdo, tačiau darėsi vis rimtesniu žmogumi; jis atidėjo šalin linksmas dainas bei giesmes ir kitus mažmožius ir teberašė vien tik rimtą poeziją, daugiausia religinę: parašė visą eibę dievobaimingų eilėraščių pagerbti Kristui ir Švenčiusiai Mergelei, bet tie eilėraščiai neturi vertės, nors jie ir labai yra įžymūs, kaipo augančio XVII amžiuj Lenkijos dievobaimingumo požymis. Be to, jis dirbo ir gimtosios istorijos srity: jo *kronika* (lotyniška), kurioj apsakinėjo nuotykius nuo Vladislovo IV iki karaliaus Mykolo mirties, yra savo smulkiais faktais ir įsekmumu labai brangus šaltinis pažinti tiems laikams, o savo naiviomis autoriaus pažiūromis ir išdirbtosios nuomonės apie tų dienų nuotykius stoka (pav. apie Liubomirskio sukilimą), ji įsekmiai išreiškia paprastosios bajorijos opiniją.

Bet ne vien tik lotyniškos prozos dirvoj girtinai pasižymėjo Kochovskis savo senatvės metais. Jo Dievo ir tėvynės meilė visuomet priklausė, nūdien priklauso ir ateity priklausys ne tik prie gražiausių, bet ir prie galingiausių poetiško įkvėpimo pradmenų; štai tie du jausmu, gyvenantieji Kochovskio širdy dar jaunystėj, senatvėj vis didėjanti, pagaliau, įkvėpė jį išdainuoti trisdešimt šešias psalmes, rašytas, sekant Dovydo psalmynu, iškilminga biblijos proza, kurias jis atspausdino 1695 metais, antrašte: *Lenkiškas psalmynas, už Dievo malones dėkojantis* (*Psalmodija polska, za dobrodziejctwa boskie dziękująca*). Tai vienas gražiausių visos senos lenkų poezijos kūrinys, puikus lenkų XVII amžiaus religiniai patriotinės poezijos papuošalas, o drauge puikus žmogaus širdies paminklas, žmogaus, kuris nors visuomet yra buvęs geras ir kilnus ir senatvėj tiek dar labiau kilnėjęs, jog kitatikiams teturėjęs tik kartaus priekaišto žodžių, o ne neapykantos ir prakeikimo, kaip anksčiau.

Psalmynas tai nuoširdi senio išpažintis, kuris, stovėdamas prie karsto, įsižiūrėjo dangun, ten siuntė savo mintis ir nuoširdžius troškulius, tik iš ten laukė sau išganymo ir laimės savo mylimai tėvynei. *Psalmyne* yra dvi psalmių rūši, kurių vieną galima pavadinti *asmeniniai religine,* o antrą — *patriotiniai religine.* Pirmosiose psalmėse poetas mąsto apie Dievo išmintį, didybę ir galybę, kuris, būdamas amžinas, sukūrė pasaulį iš nieko; poetas visa savo širdimi lenkiasi prieš Jo didybę, gailėdamasis išpažįsta Jam visas savo nuodėmes; prašo Jo dievobaimingos mirties; dėkoja Jam už gausias malones, kuriomis jį virš nuopelnų Jis teikėsi apdovanoti, už tai, būtent, kad Jis niekados neleido jam nusidėti, kad

neturto gyvenime nepatyrė, kad po ilgo laukimo susilaukė trokštamo sūnaus, kad po žmonos mirties jį paguodė.

Patriotiniai religinėse psalmėse poetas mąsto jau ne apie save ir ne apie savo gyvenimą, o tik apie Lenkiją ir jos darbus. Kochovskis tvirtai tiki, kad Lenkija yra „Kristaus vynynas", kad *Lenkai — tai Dievo išrinktoji tauta,* kurią Dievas ypatingai globojo ir tebegloboja, apdovanodamas ją už tai, kad ji per amžius ištesėjo Jo moksle, kad net, jungdamasi su Lietuva ir kviesdama Jogailą sostan, ji net „pasidavė svetimosna rankosna, kad tik padidinti Kristaus pavaldinybę". Tiesa, kartais Dievas skaudžiai baudė Lenkiją, bet savo rūstybėj nėra buvęs pernelyg karštas. Jonui Kazimierui viešpataujant baisiausios nelaimės prislėgė Lenkiją: „iš karaliaus diademos iškrito brangus akmuo, o paskui ir pats vainikas nuo mūsų galvos buvo numestas; bematant apsiniaukė Lenkijos garbės saulė, ir ji, Lenkija, tiek tautų gerbiama, apsigaubė šiurkščiu gedulų šydu"; „o kai mes, būdami tuose paroksizmuose, kreipiamies į Dievą, Jis ne tik maloniai mus išklausė, bet negaišdamas mums padėjo; Jis karu mus nubaudė, karu ir paguodė, kai mes visus savo sutryptus priešus prieš save matėme". Bet dar didesniu dėkingumu Dievui įkvėpė poetą puikus ties Viena laimėjimas, kuriuo Lenkija, kaip jis sako, tapo tautų Dovydu. Vykstant karaliui Jonui karan, poetas jį laimina ir meldžiasi Dievui, kad Jis padėtų lenkų riteriams, o ėmus Turkams bėgti, jis nebesusilaiko iš džiaugsmo, ir puikioj dvidešimt šeštoj psalmėj jį pagauna džiugavimo ūpas.

Mintis, kad Lenkai yra išrinktoji tauta, ne Kochovskio sugalvota (ji buvo jau iki jo skelbiama, pav., Starovolskio *Raudoj* (*Lament,* 62 §); bet Kochovskis išreiškia ją tvirčiau ir aiškiau, kuo jis primena Brodzinskį, Mickevičių ir Krasinskį, kurių manymu, Dievas yra pašaukęs Lenkus sudorinti ir tuo aplaiminti visą žmoniją. Bet tarp Kochovskio pažiūrų ir XIX amžiaus poetų yra begalinio skirtumo: visų pirma, Kochovskis nesako aiškiai, kam Dievas yra pašaukęs Lenkiją, o antra, kas svarbiau, kai Krasinskis laikė Lenkiją nekalta auka už pasaulio nuodėmes, Kochovskio neapakino tėvynės meilė. Tiesa, jis vieną sykį liūdnai klausia (panašiai, kaip Starovolskis): „Kuo gi Dievui yra nusidėjusi Lenkija, kad ji tokį gėdingą smūgį kenčia?" ir atsako: „Paslaptis pačiam dangui težinoma". Bet toji paslaptis buvo žinoma ir pačiam poetui: jis matė tėvynės sunkias kaltes ir nesibijojo jų nuoširdžiai ir atšiauriai plakti. Nelemtosios riaušės rinkimų metu; seimų nutraukimas del privatos; teisingumo stoka: „teisėjai paliovė ėję tiesos keliais, o, pasigedę menkų kyšių, jie galutinai sugriovė teisingumą" (tokiam teisėjui „nulupti kailį ir, aptraukus juo krėslą, pasodinti jan jo paties sūnų!) „taryba ir senatas — tai skambūs cimbolai bei gaudžianti varpai, . . . kalba, kad savo reikalus patenkintų"; riteriškumas suniekšėjo, „narsaus vyro nebeieškok"; „kas padirbo netikrus pini-

gus? Kas neteisėtai renka mokesnius ir tuo krauju, iš neturtingųjų išsunktu, save ir savo namus turtina?": štai kokios Lenkijos nuodemės, štai už ką Dievas ją baudžia. Tad Lenkija kenčia už savo kaltes. Tiesa, Dievas yra gailestingas, Jis viską jai dovanos, bet tik tada, kai ji pasitaisys. Šit *Psalmyno* vedamoji mintis, visai tokia pat, kaip ir Starovolskio *Raudos.*

76 §. Kaip lenkų XVII amžiaus poezijos garbę sudaro epika, taip jų proza didžiuojasi — *užrašomis.* Geriausias užrašas paliko po savęs bajoras iš Ravskio *Jonas Paskas (J. Pasek),* jezuitų mokyklų auklėtinis (gimė apie 1630, mirė 1701 metais). Būdamas jaunas jis įstojo kariuomenėn, kaipo Stepono Čarnieckio pulko šarvuotas karys (towarzysz pancerny), mušėsi su Rakočo kariuomene, dalyvavo karo žygiuose Danijon, o taip pat ir kare su Maskva (1661); prie Liubomirskio riaušių jis nepriklausė ir mušy ties Montvais kovojo karaliaus pulkuose. Po keletos metų kariškos tarnybos apsigyveno ūky, Krokuvos žemėj ir ūkininkavo, važinėjo su javais Gdanskan, medžiojo, bylinėjosi su kaimynais, trankėsi po seimus ir seimelius, lankėsi vestuvėsna ir laidotuvėsna, išdykavo, lėbavo ir daug gėrė.

Nes tai buvo žmogus — judrus, gyvas, ūmus, smarkus, karštas; linksmas, kalbus, pilnas riteriško narsumo ir fantazijos, bet siauro proto ir mažos širdies; bylininkas, gobšus skatiko ir bylinėjąs ištisus metus vis tiek dėliai ko, nors ir del vienos menkos karvės; be to — girtuoklis, išdykėlis, riaušininkas, miegiąs barnius. Abelnai — *Paskas yra žmogus nekoks, bet (deja) — tipingas, nes jo asmeny telkiasi beveik visos tų dienų bajorijos neigiamos pusės; jis yra puikus sarmatizmo atstovas neigiama to zodžio prasme,* kaip Potockis — teigiama (71 §).

Jis buvo labai religingas, bet jo religingumas buvo toks, apie kokį sako patarlė: „Meldžias ant kelių, o širdy velnią nešioja". Paskas tikėjo, kad be Dievo valios nenukris jam nuo galvos plaukas, kad Dievas yra tiek geras, kad lenkų bajorui Jis net dvikovoj padeda; jis tikėjo, kad, kai vieną sykį visai nusigėręs susirgo sunkia karštlige, tikrai būtų numiręs, jeigu ne šv. Antano pagalba; bet jis ir tuo tikėdavo, kad jeigu arklys suklumpa, tai ištiks nelaimė; ką jau bekalbėti apie tai, ką reiškia ant dangaus pasirodžiusi uodegota kometa! . . . Maldas jis stropiai kalė, giedodavo „gadzinkas", nelaimėj „pavesdavo save Dievo ir Jo švenčiausios Motinos protekcijai"; kai tik, būdamas labai susirūpinęs, „spustelėdavo kojas Viešpačiui Jezui, kurį nešiodavosi paveksle su švenčiausia Mergele, tai tartum plasterių būtų kas pridėjęs"; jis pavyzdingai lankydavo bažnyčią, eidavo išpažinties, keliaudavo Čenstachavon; pasninko, ypač Dievo Motinos vigiliją, už nieką pasauly nebūtų sutikęs sulaužyti, — bet kas iš tai, kad tas jo dievobaimingumas ir religingumas kažkaip keistai derindavosi su jo visai begėdiškais darbais. Tai dar niekis, kad Paskas dažnai nusigerdavo (jis sakydavo, kad tokia jau

mada Lenkijoj); ir tai niekis, kad jis prie kiekvienos progos kaudavosi dvikovoj, užpuldinėdavo svetimus namus (ir tai buvo mada Lenkijoj); vis tai tik mažmožiai, palyginus su kitais jo darbeliais. Pavyzdžiui, jam vieną sykį buvo pranešta, kad jo žemėj kažkoki žmonės medžioja: jis slapčia užklūpo, pagriovė medžiotojus žemėn, surišo, apdrabstė, sumušė, pagaliau privertė vieną tų medžiotojų suvalgyti žalį nušautą kiškį. Abelnai, Paskas tiems, kas jam pastodavo kelią, būdavo nežmoniškas ir žiaurus, ypač savo pavaldiniams. Pavyzdžiui, jis vieną sykį išplakė valstietį, užnėrė jam virvę ant kaklo, pririšo jį prie arklio, nutempė miestan, ir įmetė rūsin, visą savaitę, marindamas jį badu, o kitą sykį liepė plakti rykštėmis kalvį, apkaustė jį grandiniais ir drauge su mažyčiu sūnu įmetė jį kalėjiman; arba, kažkuo įtardamas kluono užveizdą, ėmė jį kankyti ir t.t.

Abelnai Paskas nepasižymėdavo nei artimo meile, nei sąžinės bei jausmų jautrumu. Danijoj jį labai pamilo (jeigu tik Paskas nemeluoja, kas jam labai dažnai atsitinka) kažkokia gražioji Danė, kuri ir jam „tartum sukaustė grandiniais širdį"; jis norėjęs pasilikti Danijoj, norėjęs ten apsivesti, bet nėpasilikęs ir neapsivedęs, o grįžęs namo ir . . . kely ją užmiršęs . . . Sugrįžus jam iš Danijos, jo pažįstamieji piršo jam iš karto dvi merginas, Radošovskaitę ir Sladovskaitę; jis „tų dalykų klausė, kaip dviejų muzikos orkestrų: ir viena ir kita graži, tačiau labiau jam širdin įsmigo Sladovskaitė", nes nors pikti liežuviai ir kalbėjo, kad mergina „pikta, kaip driežas, ir vos tik ne girtuoklė", bet jis žinojo, kad ji turi septyniasdešimt tūkstančių ir kaimą, kurio žemėj „ne tik kviečiai, bet ir svoigūnai kiekvienam lauke, kur tik juos pasodinsi, užderės". Tačiau pagaliau jis apsivedė ne su Sladkovskaite, o su sena boba, ponia Ona Lonckiene, našle, penkių vaikų laiminga motina, skaitančia sau keturiasdešimt šešerius metus amžiaus, bet gera ūkininke ir turtinga. Vaikų jis neturėjo, ką paaiškindavo keru.

Tėvynę Paskas mylėdavo savotiškai. Lenkus laikė išrinktąja tauta, kuriąja ypatingai Dievas ir Jo angelai rūpinasi. Į svetimas tautas žiūrėdavo iš aukšto: Švedai, jo nuomone, tai „kiauliška tauta", Maskva — „driežų tauta", Vokiečiai — liuterai, o todel — šunes". Bet ypač neapkentė Prancūzų, gyvenančių Marijos Liudvikos namuose, taip, kaip jų neapkęsdavo ir plačioji bajorija, drebanti vien tik pamanius, kad karalius, būdamas jų įtakoj, esąs pasirengęs pamanyti apie auksinės laisvės susiaurinimą ir apie įpėdinių sostą. Taip galvojo apie tai ne tik karalius su karaliene, bet ir visi Prancuzų šalininkai, prie kurių, be kitų, priklausė primas Pražmovskis. Tad Paskas neapkentė visų tų šalininkų, o visų labiausiai primo, kurio jis luošumą pašiepdavo, kurį jis pavadino vienaakiu neregiu ir kuriam net po mirties nedovanojo: „Pražmovskis amžinu miegu užmerkė akį, nes ją vieną tik teturėjo, kuri daug ką yra mačiusi ir daug pikta dariusi". Nes, kuriems gi galams, galvojo sau Paskas, reformuoti Lenkiją, kad joj dorai bajorijai ir taip gera, kaip pas

Dievą už pečiaus. Tad jis nuoširdžiai džiaugėsi, kai, Jonui Kazimierui atsisakius, prieš prancūzų šalininkų norą, buvo išrinktas „Piastas“ Visniovieckis, ir Paskas savo užrašuose smulkiai aprašė tą bajorijos laimėjimą, tuos beprasmius rinkimus, kurių metu bajorija pažemino senatorius, kas protingą Paską labai linksmai nuteikė, nors dėliai to labiau verkti reikėjo, negu juoktis. Abelnai, Pasko patriotizmas buvo bajorkiemiškas, o jo politinės pažiūros visai siauros. Jis negudriai tikėdavo, kad jeigu tik Lenkija ginsis nuo kaimynų, viskas klosis, kaip sviestu patepta. Jis pats visados narsiai gindavo tėvynę, nesigailėdamas jai savo kraujo: mūšiuose kovodavo, kaip liūtas, ypač, kai jį pagaudavo riteriškas užsidegimas ir fantazija, o drauge . . . ir viltis pralobti, nes jis tai niekados neužmiršdavo (panašiai, kaip Sienkevičiaus romane *Ugnimi ir kalaviju* Rzendzianas), prisilaikydamas to dėsnio: „Negaila savo kailio nuoširdžiai atkišti, kai žinau, kad nugalėjęs turėsi už ką pliasteriaus nusipirkti ir kuo žaizdą aprišti“. Riteriškos garbės jausmo Paskas, be abejojimo, turėjo, ir tai jį du kartu sulaikė nuo išdavystės: jam labai norėjosi prisidėti prie Šventinės Sąjungos (Związek święcony), kuri buvo padaryta iš priežasties algų neišmokėjimo, kariaujant su Maskva 1661 metais, o taip pat ir prie Liubomirskio sukilimo, nes ir čia ir ten matė sau naudos; bet pagaliau garbės jausmas tą jo norą nugalėjo, ir jis liko ištikimas karaliui. Tačiau tarnauti karaliui ir tėvynei be naudos sau jis ir nemanė, ir be paliovos primindinėjo, kad jam už tarnybą būtų mokama. Kartais jis pats sugalvodavo sau užmokesnį. Vieną sykį, pavyzdžiui, jam buvo pavesta vykti prie Maskvos sienos sutikti Maskvos pasiuntinius, vykstančius Varšuvon daryti taikos. Paskas noriai apsiėmė atlikti tą misiją, nes žinojo, kad tai pelningas dalykas: jis pakeliui prievarta ėmė iš miestelėnų pinigus, kurie turėjo atsipirkti, kad jis su Maskvos pasiuntinybe neapsistotų jų miestuose, — ir gerokai surinko pinigų, kame pats atvirai prisipažįsta: „Vesdamas pasiuntinius, surinkau 17.000“.

Paskas skelbė gražų principą: „Aš nežinau, kaip tas galėtų vadintis tėvynės sūnumi, kas del savo privatos užmirštų jos viešuosius reikalus“; bet savo darbais jis to principo nė trupučio netvirtindavo. Vieną sykį Jonas Kazimieras išsiuntė jį su skubiu laišku pas Čarnieckį, bet Paskas nesiskubino: jis suklūpo pakeliui pas pažįstamus ir net dvi savaiti svečiavos ir gėrė. Kitą sykį, kai jam buvo priminta apie jo norą prisidėti prie Šventinės Sąjungos, jis begaliniai susirūstinęs veltu įtarimu, suriko: „Prieš dangų ir žemę protestor (protestuoju), kad esu nuskriaustas ir visa širdimi gailiuosi, kad esu pasitarnavęs!“ Taip sakyti gali tik tas, kas save daugiau myli, negu tėvynę.

Tai toks buvo žmogus Paskas. Jis skaitytojus pagauna savo riteriška fantazija, karingumu, garbės jausmu, savo gyvumu ir linksmumu; draugijoj, prie taurelės, jis, tur būt, buvo vienas simpatin-

giausiųjų žmonių pasauly, mokąs kiekvieną pralinksminti „burna ir juoku", bet dorybės atžvilgiu jis buvo menkas žmogus, o kaipo lenkas ir pilietis, neturįs ganėtino supratimo apie pareigas tėvynei ir nenorįs jai besavinaudžiai tarnauti, jis buvo greičiau kenksmingas, negu naudingas žmogus — kaip ir visa tų dienų tamsios bajorijos plačioji visuomenė.

Ir šit, tas nelabas žmogus yra geriausių visos senos lenkų literatūros *Užrašų* autorius, kurios apima 1656—1688 metų laikotarpį ir kurios buvo atspausdintos tik 1836 metais. Iš viešųjų reikalų Paskas aprašė išimtinai tik tuos, kuriuose jis pats buvo dalyvavęs bei kuriuos buvo matęs savo akimi, būtent: karo žygius Danijon, karą Lietuvoj su Chovanskio kariuomene (mūšius ties Liachovičiais ir ties Baisiąja upe), Šventinę Sąjungą ir Liubomirskio riaušes, Visniovieckio išrinkimą, Golonbsko konfederaciją; iš nuotykių, kuriuose jis nėra dalyvavęs, smulkiausiai aprašė Vienos apgynimą. Šalia to jis pasakoja daugiausia apie savo gerą ir blogą gyvenimą svetur ir tėvynėj, karo ir taikos metu; apie mūšius ir seimelius, apie vadus ir dvikovas, apie bičiuolystę ir barnius, apie piršlybas ir vestuves, apie kaimynų ir šeimynų santykius, apie puotas ir suvažiavimus, apie ūkio vargus ir teismo keblumus, apie medžioklę (mylimą lapę, kurią skausmu širdy padovanojo Jonui III), žodžiu — *apie visą riteriaus bajoro, bajoro piliečio ir bajoro žemiečio gyvenimą,— štai kas sudaro Pasko užrašų turinį ir teikia joms didelės vertės, kaipo puikiausiam šaltiniui pažinti lenkų bajoro papročiams ir būdui; šiuo atžvilgiu nė vienas lenkų XVII amžiaus kūrinys negali lygintis su jomis.* Turėjo tiesos Mickevičius, sakydamas, kad tai ne užrašos, o tik *istorinis romanas.* Bet tai dar neužtenka. *Pasko užrašos — tai puikiausias lenkų XVII amžiaus gyvos kalbos ir nesulyginamas kasdieninės kalbos stiliaus pavyzdys.* Paskas visų didžiausias mokytojas ne tik valdyti ginklu, bet ir liežuviu malti: jis ranką išmiklino mūšiuose ir dvikovose, o liežuvį — prie taurių ir ąsočių, linksmam pažįstamų ir draugų būrely, kuriame jis noriai pasakodavo apie savo „okazijas", dažnai jas „pagrąžindamas", t. y. meluodamas, kaip pasamdytas, ir tai jis paliko raštu sekančioms kartoms. Taip gyvai, vaizdžiai, naturališkai, plačiai ir tokiu ūpu, tiesa, paikiu, bet nuoširdžiu ir, ištikrųjų, begaliniai juokingu — nemokėjo niekas papasakoti, gal tik vienas Zagloba. *Senoji lenkų literatūra neturi geresnio už jį plepėjo ir didesnio* jumoristo.

XVIII amžiaus literatūra

VI SKYRIUS

Sasų dienos

Literatūros sunuožmėjimas — atgimimo pradmenos.

77 §. Visoj Lenkijos istorijoj nėra baisesnės, labiau žeminančios gadynės, kaip dviejų sasų, Augusto II ir jo sūnaus, Augusto III, viešpatavimo dienos. Jau XVII amžiuj buvo blogai, nes triumfavo anarchija ir auksinė laisvė, bet tuomet nors Lenkijos šeimininkais buvo lenkai, ir jeigu norėdavo šeimininkauti svetimšaliai, tai sukildavo tauta ir išvarydavo juos iš Lenkijos. XVIII amžiuj kitaip dėjosi. Maža to, kad Lenkijos soste sėdėjo du svetimšaliu: ir Batorius buvo svetimšalis, bet jis pamilo Lenkiją ir rūpinosi ja, kaip tikra tėvyne; tuo tarpu Augustas II Lenkijos nemėgo, o Augustas III negalėgo jos mylėti, kaipo žmogus be širdies ir proto. Ką ten ir bekalbėtumėm, tie Lenkijos karaliai nebuvo jai svetimi: šimteriopai yra blogiau tas, kad ne jie joj šeimininkavo, bet svetimi karaliai, kurie Lenkijoj elgėsi, kaip alkanos žąsys klojime, nugalėdami kiekvieną pasipriešinimą klasta, grasa bei ginklu. Karolis XII, Švedų karalius, nuvertė nuo sosto Augustą II ir pasodino jan Stanislovą Leščinskį, o Petras Didysis, Rusų caras, nuvertė nuo sosto Leščinskį ir grąžino jį Augustui; Augustui II mirus, spaudžiant Rusų kariuomenei, buvo išrinktas Augustas III. Panašios gėdos niekados nebuvo žinojusi Lenkija, ir dabar ji, kurios malonės kitados ieškodavo Europa, tapo jos pašiepimo objektu. Apie Rzeczypospolitos sustiprinimą net ir kalbos negalėjo būti; juk ją sustiprini tegalėjo tik seimai, o jie buvo nutriaukiami svetimšalių pinigais: Augustui II viešpataujant buvo nutraukta septyniolika seimų, o jo įpėdiniui valdant Lenkiją nė vienas paprastasis seimas neįvyko. Antra vertus apie pataisymą ir negalvota: tiesa, visuomenė turėjo akis, bet ji nematė ir po senovei tvirtindavo, kad „Lenkija netvarka laikosi" ir dar tokiu priedu, kad ne tik netvarka, bet ir Lenkijos silpnumas yra jos jėga, nes silpnos Lenkijos reikalauja kaimynai, o tai, kas reikalaujama, juk yra branginama . . . Politinis bajorijos sukvailėjimas pasiekė viršūnės. Tik atskiri asmenys taip baisiai negalvodavo, tik atskiri žmonės matė, kas dedasi, ir norėjo gelbėti Rzeczypospolitą, bet iš priežasties plačiosios visuomenės sukvailėjimo ir bejėgių seimų silpnumo, tuo tarpu nieko neįstengė; o kai,

pagaliau, Stanislovui Augustui beviešpataujant, jau buvo galima Lenkiją gelbėti, kai plačioji visuomenė praregėjo, o seimai vėl įsigijo galios, — jau buvo vėlu: neleido jos gelbėti kaimynai.

Politinį sukvailėjimą lydėjo baisus visuomenės dorybės nukritimas, neatskiriamas nuo tamsybės. Paleistuvavimas ir prabangingas gyvenimas pasiekė baisiausio laipsnio — „za króla Sasa, jedz, pij i popuszczaj pasa" (karaliui Sasui viešpataujant valgyk ir gerk išsijuosęs); tėvynės meilė visai sumažėjo „namuose ir pavieniose raudose" (nuo ko kitados perspėdinėjo Skarga); senatorių, atstovų, teisėjų, valdininkų kyšininkavimas tapo kasdienine duona; religingumas, tamsių ir be dorybės dvasininkų platinamas bažnyčiose ir mokyklose, išsigimė, kasdien darėsi išimtinai besieliu dievotumu, pilnu tik — pasninkų, grasos, šventų vietų lankymo, stebuklingų Dievo Motinos paveikslų vainikavimo, lankymosi bažnyčion ne tikrai melstis, o tik iš įpročio bei įdomumo. Religinė tolerancija visai pradingo; įvyko Potockio baimė (73 §): su arijonais buvo baigta jau XVII amžiuj, dabar griebtasi abelnai visų kitatikių, kuriuos imta persekioti, varyti iš atstovų rūmų, neleisti jiems eiti valdiškų pareigų. Nepasisveikavo jezuitų mokslas; ne veltui mokydavo kunigai, kad Dievas tik už tai Lenkiją baudžia, jog ji kenčia pas save protestantus . . .

Kas ir kaip dėjosi Lenkijoj, geriausio supratimo duoda Brastos kašteliono, *Martyno Matuševičiaus* (*M. Matuszewicz*) užrašos, surašytos Augusto III laikais (išleistos tik 1876 m.); jos visu atvirumu atidengia XVIII amžiaus pirmos pusės visuomenės baisų politikos, proto, dorybės ir religijos nukritimą. Jų autorius, pats būdamas niekšingas ir be Dievo širdy žmogus, iki to laipsnio nustojo ar pragėrė savo sąžinę ir visišką dorybės jauslę, kad apie bajorijos privatą, apie seimų nutraukimus, apie teisėjų parsidavimą, apie paleistuvybę, girtuoklystę ir tt. pasakoja taip ramiai, o kartais net šypsodamasis, tartum ne tik, kaip apie paprasčiausius dalykus, bet ir visai padorius, kurie niekam negali atrodyti piktais. Pavyzdžiui, stebėdamasis pasakoja Matuševičius, kad Lenkijoj gyvena vienas keistas didikas (Jonas Klemensas Branickis), kuris tur būt ne pilno proto esąs, jeigu nenorįs naudotis pinigais iš užsienio siūlomais.

Sasų laikų literatūra yra tikras visuomenės vaizdas: *visuomenė sunuožmėjo, tad ir literatūra sunuožmėjo, visai netekdama protingos minties ir formos grožio.* Rimtesnė knyga pasirodo labai retai. Prie tos išimties priklauso milžininis jezuito *Kaspro Niesieckio* veikalas, antrašte *Lenkijos vainikas* (*Korona polska*), plačiausioji senos lenkų literatūros herbų knyga, turinti savy rūpestingai surinktų istorinių žinių apie bajorų gimines, ir dėliai to esanti rimtas įžymių žmonių biografijų šaltinis. Tačiau ne šis veikalas yra Sasų laikų protingumo mastas; geriausiai apibūdina jų tamsybę kn. *Benedikto Chmieliovskio* knyga (1745—56) rėksminga

antrašte: *Naujieji Atenai arba Akademija, pilna žinių, įvairiais pavadinimais, kaip klasėmis suskirstyta, išmintingiesiems atsiminti, kvailiesiems pasimokyti, politikams pasipraktikuoti, melancholikams pasismaginti sudėta* (*Nove Ateny albo Akademia, wszelkie scyencyi pełna, na różne tytuły, jak na classes podzieliona, mądrym dla memoryału, idyotom dla nauki, politikom dla praktyki, melancholikom dla rozrywki erygowana*). Apie ką toj knygoj rašoma, sako jos antraštės tolimesnė tąsa: „Apie Dievą, apie daugybę dievukų, apie gražiųjų žodžių pasirinkimą, eibės stebuklingų klausimų, apie Sibilų susirinkimą, apie žvėris, žuvis, paukščius, apie matematiką, apie pasaulio stebuklus, žmonijos tvarkas, politiką, kalbas ir medžius, apie gaivalus, tikėjimą, ieroglifus, pasakėčias, apie tautų apsiejimus; kokių kuri šalis turi įdomių dalykų, visas pasaulis nuodugniai aprašytas žodžių trumpumu". Tad tai yra *enciklopedija* — žinių rinkinys iš teologijos, istorijos, geografijos, politikos, matematikos, zoologijos, botanikos, mineralogijos ir kitų sričių. Be kito ko autorius atidengia skaitytojui įvairių „ypatingų paslapčių", pavyzdžiui, naudingus vaistus nuo dantų gėlimo: „Išimti varlei iš kulšės kaulą, lytėti juo dantis, ir nustos skaudėti". „Kregždės akį padėjęs kam lovon, atimsi jam miegą; geri vaistai miegaliams". Kaip apsisaugoti nuo ledų? „Ledų debesiui parodyti didelį veidrodį ir pastatyti jį prieš debesį, — jis kiton pusėn nuslinks". Lygiai yra įdomūs nuorodymai bajorui, vykstančiam užsieniuosna: jis privalo, jeigu nenori „iš savo tėvynės iškeliauti veršeliu, o grįšti jaučiu", domiai visam kam prisižiūti, kas dedasi svetur, o tad, be kito ko, turi aplankyti ypatingas vietas, ypač bažnyčias ir koplytėles, kad matytų, „kurių ten Šventųjų deponuotos relikvijos, koki paveikslai, stebuklai"; o užsieniuose to esama be galo daug: pavyzdžiui, viename Italijos mieste „yra didelės vertės turtas, t. y. dangaus ir žemės Karalienės žiedas, kuriuo ji buvo sujungta su šv. Juozapu"; kitur vėl „yra po stiklu švenčiausios Motinos drabužėlis, pečiukas, kuriame ji Viešpačiui Kristui, sau ir šv. Juozapui virdavo valgyti, yra ir molinis dubenėlis, iš kurio Juos valgdindavo". Prieš išvykimą iš namų reikia atlikti išpažintį ir pasiimti palydove Švenčiausią Motiną, vykstančią Aigiptan, o šv. Rapolą, šv. Tris Karalius, šv. Ekspeditą patronais". Abelnai Chmieliovskio veikalas yra pilnas religingos dvasios ir fanatizmo: pavyzdžiui, autorius pataria Lenkams su kitais heretikais taip pasielgti, kaip yra pasielgę su arijonais, o jeigu tai negalima, tada reikia juos laikyti po dvasinių ir pasaulinių teisių jungu". Labai yra įžymios Chmieliovskio politinės pažiūros: „Neįkainuojamas Lenkų Vainiko briliantas — auksinė laisvė", „antras Lenkų laisvės deimantinis pamatas — tai *libera regum electio*"; „trečias pamatas — tai *liberum veto,* nes tas laisvas kalbėjimas seimeliuose ir seimuose yra laisvės motina ir dvasia, nemirštančios tėvynės ženklas, kai ji dar kalba". Ir gimtos kalbos neužmiršo mokslingas autorius: jo nuomone, gerbiąs

save rašytojas, o ypač kalbėtojas, privalo daug vartoti makaronizmų ir abelnai svetimųjų kalbų žodžių, nes jie yra „politiškesni“ už lenkiškus; pavyzdžiui, nepolitiški yra toki žodžiai, kaip *przeciwnik, donosiciel, uczeń, prostak, widok;* tuo tarpu politiški yra: *adwersarz, delator, dyscypuł, symplak, theatrum.* „Argi tai švelnu yra: *Zalecam się WPana baczności?* Tur būt gražiau bus: *Rekomenduję mię WPana respektowi*“. Bet taip jau visais atžvilgiais Chmieliovskio *Naujieji Atenai* yra labai įžymi knyga, nes ji duoda puikiausio supratimo tiek apie sveikos minties, tiek lygiai ir apie grožio nujautimo nukritimą.

Tad tokiais niekais maitinosi lenkų visuomenės protas Sasams viešpataujant. Bet mėgiamiausiu maistu būdavo beprasmės ir išpūstos *panegerikos,* kurių buvo visa eibė, paskui — *religiniai* ir *asketiniai raštai,* knygutės apie „stebuklingus pasveikimus“, o taip pat ir *pamokslai,* kuriuose dažnai nesamonė rungiasi su aistetinio skonio nuožmumu. Tam pavyzdžiu gali tarnauti jezuito *Pranciško Kovalickio* pamokslai, kuris (kaip tais laikais buvo kasdieniniu papročiu) savo dorybės pamokymus įvairina linksmais apsakymėliais ir pasakėčiomis, žeminančiomis pamokslinyčios autoritetą. Pavyzdžiui, jis pasakoja, kad Monachiume (Miunchene) vieno Bavarų kunigaikščio vestuvėse buvo paduotas paštetas, o paštete nykštukas, kuris, iš jo iššokęs su kalaviju, šokinėjo tarp indų, visiems svečiams besijuokiant“. Pamokyti klausytojams Kovalickis pasakojo, kad „Poznanio lygumose pasirodė dvi Švenčiausi Hostiji, šviesdamos ore (jos žydų subadytos, buvo ten jų numestos); didelės gyvulių bandos krito ant kelių ir, mušdamos galvomis į žemę, murmančiu bliovimu giedojo savo *„Te Deum“.* Kitas jezuitas vieną sykį pasakojo Lvove iš pamokslo, kaip Liucipierius lakstė žeme ir tt.

Lygiai mėgdavo skaityti ir *Kalendorius,* be kurių bajoras negalėdavo apsieiti ir iš kurių dažnai pasisemdavo beveik visas savo žinias, sužinodamas iš jų ne tik, kas dedasi pasauly ir Lenkijoj, kur ir kokį valstybės surėdimą brangina ir kur bus mūgės ir tt., bet ir tai, kokios įtakos daro planetos žmonių gyvenimui, kurios dienos bus nelaimingos, kurios giedrios, o taip pat — kurios apsiniaukusios ir lietingos, „kaip toli randasi pragaras“, „iš kurios pusės pasaulis yra apskritesnis“, „kodel žmonės anoj pusėj žemės, vaikščiojanti mūsų link kojomis, nežiūri į dangų„ ir tt.

Sasų dienų tiek proza, tiek ir poezija yra skurdo ir nusimininimo tikriausias vaizdas. Ilgiausi *istoriniai eilėraščiai* (lenkiški ir lotyniški), o taip pat ir *fantastinės apysakos* didesne savo dalimi yra lygiai ištęstos, kaip ir *religinė poezija,* būtent: eiliuotosios legendos, šventųjų gyvenimai ir tt. Kaip labai sunuožmėjo poezija, apie tai gali duoti supratimo *Pastabos apie neišvengiamą mirtį* (*Uwagi o śmierci niechybnej*), keistas, eiliuotasis rašinys, tema, kad kiekvienas turi mirti. Jo autorium, rodosi, yra jezuitas *Juozas Baka.*

78 §. Laimei *toj baisioj tamsumoj, jau Sasų dienomis, ima mirguoti liepsnelės.* Ypač didikai, viršintieji apsišvietimu ir švelnumu tamsias bajorijos minias ir mažiau bei daugiau žinantieji, kas dedasi užsieniuose, matė švietimo puolimą ir lenkų literatūros sunuožmėjimą. Toks jų visų pirma buvo Kievo vyskupas, *Juozas Andrius Zaluskis,* tiesa, negabus ir net juokingas eilėraščių rašėjas, bet kaipo šviesos platintojas, jis buvo labai pasitarnavęs žmogus: jautriai pamėgęs gimtą literatūrą ir knygas, jis surinko milžininę, turinnčią virš 200.000 tomų biblioteką (kurios katalogą parašė eilėraščiais!) ir 1748 metais atidavė ją viešam naudojimui (Varšuvoj), o vėliau (1763) padovanojo ją Rzeczypospolitos nuosavybėn. Dabar visas tas knygų rinkinys randasi Petrograde. Zaluskiui lenkų literatūra be kito ko dėkinga ir už pirmąsias satiras, parašytas sekant prancūzų satiromis; pavyzdžiu jam buvo Bualo (Boileau).

Kitas didikas, Lenkų karalystės karo lauko hetmanas (hetman polny koronny), *Vaclovas Żevuskis (W. Rrzewuski),* teisingas ir doras žmogus, žinąs prancūzų literatūrą ir sekąs jos kūriniais. Jis parašė dvi istorini tragediji (1758—60) Kornelio (Korneille) ir Rasino (Racino) pavyzdžiu ir dvi komediji (1759—60), sekdamas Molieru. Išveštas drauge su Saltyku ir Zaluskiu Repnino įsakymu Kalugon (1767), ištremtas Żevuskis rašė *Atgailos psalmes (Psalmy pokutne)* su įvada *Mylimai tėvynei (Do ukochanej ojczyzny).*

W okropnych czasach, pośrodku dni smutnych,
Bierz się, Ojczyzno, do psalmów pokutnych,
A gdy Cię gniewny Bóg chłosta swym biczem,
Płacz, jęcz, upadaij przed jego obliczem!
Wszak Bóg, jak ojciec, gdy dziecię swe otnie,
Cieszy je potem i głaszcze stokrotnie:
Po srogich klęskach, po morze, po bitwie
Da Bóg szczęśliwy los Polszcze i Litwie:
Mnie w pięcioletniej przeciągu niewoli
Nie ma niedola, ale Twoja boli;
Niech mój surowszy los będzie, Twój miększy!
Niech me nieszczęście, — Twe szczęście się zwiększy!

Lietuviškai:

„Baisių laikų sunkiomis dienomis griebkis, Tėvynė, atgailos psalmių, o kai Tave rūstusis Dievas plaka savo rykštė, verk, vaitok, pulk prieš Jo veidą? Juk Dievas, kaip tėvas, kuris, jeigu nubaudžia savo vaiką, tai paskui jį ramina ir šimteriopai jį malonėja: po skaudžių smūgių, po marių, po mūšio suteiks Dievas laimingąją dalią Lenkijai ir Lietuvai.

Man, esant penkis metus nelaisvėj, ne mano, bet tavo likimas rūpi. Te mane ištinka nuožmesnis, o Tave šviesesnis likimas! Lai mano nelaimė Tavo laimę padidina!"

Didikų šeimynose auklėjimas buvo nesulyginamai didesnis, negu paprastų bajorų; jose mokydavosi ne tik berniukai, bet ir

mergaitės. Be ūkininkystės pastarąsias mokydavo istorijos, geografijos, muzikos, paišybos, šokių ir svetimųjų kalbų, ypač prancūzų (kartais net lotynų). Tad švietimosi įtakoj didikų šeimynų moterų šiek tiek didėjo proto akyratis, ir tuo pačiu metu budo jose noras imtis plunksnos. Būnant tokiai dalykų padėčiai Sasų dienų literatūroj atsiranda keletą moterų autorių, o jų įžymiausia yra *Elžbieta Družbacka* iš Didžiosios Lenkijos (gim. apie 1695, mir. 1765 m.), neturtinga bajoraitė, kuri tačiau, ilgą laiką gyvendama įvairiose didikų šeimynose, truputį prasilavino ir apsitrynė tarp žmonių. Ji, kaipo poetė, savo laiku buvo gan didžiai gerbiama. Ją net pats Krasickis aukštai vertino, girdamas jos „proto galią ir veiklumą", „vaizdenos gyvumą ir išsireiškimų grožį"; kiti dar toliau ėjo, vadindami ją Minerva ir „dešimtąja Mūza". Minerva Družbacka nebuvo. Tiesa, kaip tiems apverktiniems laikams, ji buvo gan didelio mokslo: žinojo šv. Raštą, mokėjo truputį istorijos ir mitologijos ir prancūzų kalbos, iš kurios ji išvertė net keletą poezijų; sveiko proto ji tiek jau turėjo, jog nebetikėdavo nei vaiduokliais, nei velnio apsėstais ir tikėdavo, kad tamsumas tautai yra smūgis, o švietimas — laimė, todel ji gerbė vyskupą Zaluskį, kaipo viešosios bibliotekos įsteigėją; bet rimtai ji nieko nemokėjo, gilia išmintimi bei gyvu protu ji visai nepasireikšdavo, o greičiau pasižymėdavo naivumu. Lygiai nebuvo ji nei dešimtoji, nei abelnai jokia mūza: be abejo ji tam tikrą įgimtą talentą turėjo, bet, dėliai rimtesnio išsilavimo stokos, nepajėgė, negalėjo, kaip dera, jo išauginti ir iškilninti; jos jausmai nebuvo nei karšti, nei gilūs, o vaizdėna, nors ji vis kažką svajojo, visai buvo ne gili; pagaliau jos grožio jautimas, išaugintas ne auksinio amžiaus poetus studijuojant, o tik XVII amžiaus poeziją, irgi nebuvo pernelyg didelis, ką įrodo, be stačiokiškų ir triviališkų išsireiškimų, jau pačios jos poėmų antraštės, kaip antai: *Tvirtovė, Dievo pastatyta, penkiais vartais uždaryta, tai yra žmogaus vėlė, turinti penkias jausles (Forteca, od Boga wystawiona, pięciąbram zamknięta, to jest dusza z pięcią zmysłami).* Tad tų laikų pagyrimai yra perdėti, bet nesant tais laikais geresniems poetams ir ji buvo poetė. Iš tikrųjų: sulyginus Družbackos poeziją, o geriau eilėraščius su Sasų dienų eiliuotomis keistybėmis, jos raštai turi tam tikro grožio, o tai ypač autorės nuoširdumo dėka, kuri, tiesa, pasiduodama kasdieniniam skonio sugedimui, dažnai rašydavo nenaturaliai, bet tyčiai nenaturališkumo ji neieškodavo. Todel jos stilius nėra, tiesa, labai gražus, bet užtat ir nedirbtinas, o dažnai net ir maloniai prastas. Tiesą yra pasakės vienas XVII amžiaus rašytojų, *kad Družbacka „prisidėjo prie skonio atgaivinimo poezijoj", ir tuo būtent ji užsitarnauja sau padėtį lenkų literatūros istorijoj: jos eilėraščiai pranašauja jau geresnius laikus.* Družbacka taip pat pagauna savo kuklumu, dorumu, gera valia ir tėvynės meile. Jeigu ji rašė eilėraščius, tai tik geisdama, „sugėdinti klaidingą manymą tų, kurie Lenkijoj gyvena, kad moterys

tik kuodelį, o vyrai jaučius žino". Jei garbė nekiek rūpėjo, tad ji pati savo kūrinių nespausdino. Jai pagelbėjo vyskupas Zaluskis, kuris išrinko iš jos poezijos geresnius dalykelius ir išleido juos 1752 m. antrašte *Ritmų rinkinys (Zbiór rytmów).*

Družbackos dievotumo vaisiumi (savo gyvenimo pabaigoj ji apsigyveno vienuolyne!) yra jos *religiniai eilėraščiai ir poėmos*, kaip antai: apie karalių Dovydą, Mariją Magdaleną, apie velnius, puolančius aną „tvirtovę, penkiais vartais uzdarytą" ir tt. Tie jos kūriniai neturi meno vertės.

Daug geresnės jos eiliuotosios *fantastinės apysakos*, ypač *Pasaka apie kunigaikštį Adolfą* (*Fabuła o książęciu Adolfie*). Adolfas yra Roksolianijos (taip Družbacka vadina Gudiją) paveldėtojas. Tas kraštas yra laukinis ir barbariškas, kas nekliudo, kad jaunas kunigaikštis yra tiek mokytas, jog „akademija jame gyveno". Tad jis trokšta surasti sau lygiai civilizuotą žmoną. Laimė jam palanki: vieną sykį, bemedžiodamas, jis paklydęs girioj ir audros metu atsidūręs prie kažkokios olos, kuri, kaip paskui paaiškėjė, buvusi Eolo, vėjų Dievo, buveinė. Vienas vėjų, Zefiras, pasakoja Adolfui, kad kažkur pasauly esanti kažkokia laimės sala, kur viešpatauja stebuklingai graži deivaitė. Paprašius Adolfui, Zefiras nuneša jį ton salon. Augmenys ten puikiausi: citrinos, apelsinos, kaštonai, kiparisai, rozmarinai, rožės, gludišiai. Povynas rodo Adolfui kelią „puikiausios struktūros" rūmuosna: „kur turėtų būti akmuo, ten deimantas; smaragdas su rubinu, kaip plytos sukrauti; niekur nematyti nei geležies, nei vario, — viskas tikru auksu paauksuota; langai krikštolo, kurį kalnuose kasa; duris iš juodo medžio, kaip veidrodžiai spindi, . . . pagaliau, kas norėtų plunksna aprašyti tą puikumą ten esantį, nustebęs turėtų stovėti, kaip marmuras". Rūmų lange pasirodo kažkokia „jaunutė mergelė" ir leidžia žemyn pintinę, kurion „graži daržininkė" deda gėlių. Adolfas, apsigaubęs „neregiamu apsiaustu", „įšoko pintinėn, pilnon gėlių" „moteriškė traukia aukštyn pintinę už kasniko, nepaprastą svorį sunkiai kelia". Tuo būdu Adolfas pateko rūmuosna ir apsivedė su jų savininke, stebuklingai gražia deivaite. Po trijų šimtų metų bendro gyvenimo (kas jam atrodė tik trimis savaitėmis), pasiilgęs tėvynės, Adolfas prašo deivaitės leisti jam aplankyti gimtąjį kraštą. Deivaitė, po ilgų dusavimų, išleidžia jį. Adolfas išvyko, bet pokeliui jis pasitiko kažkokį senį (vardu Laikas), ir pastarasis jį pasmaugė. Iš čia seka moralis pamokymas, kad „niekas, kol gyvas, nebūna visados laimingas", nes toks jau žmogaus būdas esąs, kad jis nenori savo laime pasitenkinti ir, nors jam ir gera, jis „ieško dar gerau".

Abelnai, visi Družbackos kūriniai turi tikslo pamokyti skaitytoją ir iš visų jų pati autorė daro moralę išvadą. Tas pamokymo tikslas, pavyzdžiui, yra matomas *apsakomoj poėmoj*, antrašte: *Keturių metų dalių aprašymas* (*Opisanie czterech części roku*),

kuri priklauso prie labiausiai nusisekusių Družbackos kūrinių. Tos poėmos pradžioj yra sakoma, kad „pasaulio mašinos“ tikrumas, o lygiai ir visų sutvėrimų grožis įtikina žmogų, kad yra Dievas, kuris viską tą sukūrė, ir tą būtent tikėjimą autorė nori įlieti skaitytojų širdysna, rūstindamasi tais, kurie netikia Kūrėjo esimu. Tuo tikslu ji paeiliui aprašinėja gamtos grožį pavasarį, vasarą, rudenį, žiemą, o prie progos — ir žmonių užsiėmimus kiekvienu metų laiku. Tas kūrinys lenkų poezijoj buvo naujiena, kaipo pirmutinė aprašamoji poėma, vietomis ne be grožio, pavyzdžiui, pavasario aprašyme.

Bet *geriausi Družbackos kūriniai — tai jos satiros*, ar tai fantastinėse apysakose išsklaidytos, kuriose Družbacka, Potockio romanų pavyzdžiu (71 §), įvairina pasakojimą visokiomis pastabomis, ar tai kaipo savistovi kūriniai. Savo satirose autorė pyksta ant pernelyg pasaulinio pasiturinčių dvasininkų gyvenimo, ant jaunuomenės, ieškančios kraičio, bet visų labiausiai ji puola didikų ydas ir jų paklydimus, kuriuos ji savo akimi buvo mačiusi, kaip antai: nenuoširdumą, perdėtą mandagumą, piktaliežuvavimą ir apkalbinėjimą, o ypač papročių pašlijimą. Labiausiai vykusi yra satira: *Kelių ponių, esančių bendroj draugijoj, skunda, del kokių priežasčių jos nenori gyventi su savo vyrais (Skargi kilku dam w spólnej kompanji będących, dla jakich racyi z mężami swoimi żyć niechcą)*, kuri puikiai vaizduoja tų dienų papročius ir kuri nukreipta prieš persiskyrimus, senoj Lenkijoj labai retus, bet XVII amžiuj vis dažnėjančius.

79 §. Kiek Ževuskio ir Družbackos poezijos yra kaip ir grožio atgimimo pranašavimas, tiek ir Augustui II viešpataujant jau ima rodytis prozaiški raštai, kurie ne tik jau sako, bet aiškai rodo protingos minties atgimimą. Taip, pavyzdžiui, kažkoks rašytojas, kurio pavardė nėra žinoma, nes jis ją paslėpė, išleido 1730 m. brošurėlę, antrašte *Lenko su Prancuzu pasikalbėjimas (Rozmowa Polaka z Francuzem)*, kurioj Prancūzas stengiasi įtikinti Lenką, kad *liberum veto* yra kenksminga, ir kad paveldžiamas sostas yra geresnis, negu renkamas. Kitas autorius, rusų vaivada, *Jonas Stanislovas Jablonovskis*, atspausdina 1730 m. savo rašinėlį, antrašte *Sąžinė be sąžinės (Skrupuł bez skrupulu)*, kuriame jis atvirai papasakojo įvairias nuodėmes, kurias Lenkai besąžiningai daro, kaip antai: melas ir piktaliežuvavimas, visuomenės pinigų vogimas, parsidavimas, per didelis naudojimas *liberum veto*, tinginiavimas, tėvynės meilės ir kariškių gerbimosi stoka ir tt. Žodžiu, toji knygutė yra skaudus, bet visai užšitarnautas tautos sąžinės nagrinėjimas. Kaip matome, jau nebestigo žmonių, kurie aiškiai matė ir suprato, kas dedasi tų dienų Lenkijoj.

O netrukus atsirado ir tokių, kurie ne tik jau matė pikta, bet ir galvojo, kaip jam užkirsti kelią, kaip gydyti tevynę. Tokiu gydytoju be kitų buvų žmogus mažos energijos, bet didelio proto ir didelių

žinių, gilaus prityrimo ir auksinės širdies, kilnus ir išmintingas patriotas, *karalius Stanislovas Leščinskis* (1677—1766), kuris, netekęs Lenkijos sosto, ilgai klajojo po pasaulį, gyveno čia Liunevile, kaipo Lotaringijos kunigaikštis, čia Prancūzijoj, kaipo Liudviko XV uošvis, niekados ir niekur neužmiršdamas savo gimtojo krašto. Jis, begyvendamas užsieniuose, pažino įvairių kraštų valstybinius surėdimus, o taip pat bendravo su daugel mokslo vyrų, prityrusių valstybės reikaluose ir rašančių apie juos, ir vis labiau suprato kad, palyginus su kitomis valstybėmis, Lenkijoj dedasi blogai. Tad jis troško gelbėti tėvynę, troško nurodyti jai kelią pasitaisyti, ir tuo tikslu parašė įžymiausį savo veikalą, antrašte *Laisvas balsas, laisvę apsaugojantis (Głos wolny, wolność ubezpieczający)*, kuris pirma paplito po Lenkiją nuorašais, o paskui buvo atspausdintas (1749).

Tai, kad Lenkiją reikia iš pamatų pertvarkyti, įvesti joje paveldžiamą sostą, panaikinti *liberum veto* ir tt., Leščinskis nesuprato. O gal ir suprato, tik tyčia nenorėjo atvirai pareikšti savo pažiūrų, nes, pažindamas savo tautą, bijančią, kaip ugnies, visokių naujovių, žinojo, kad didelių permainų projektai nepasieks jokio tikslo: juk lenkų bajorą ne taip lengva buvo įtikinti, kad *liberum veto* yra neginčijamai kenksmingas Lenkijos gyvavimui. Štai del ko Leščinskis savo projektuose yra nedrąsus, tikriau pasakius — atsargus. Taip, pavyzdžiui, jis nesako, kad reikia visai panaikinti *liberum veto*, o tik, kiek galėdamas, pataria jį apriboti: sakysim, jeigu seimas priėmė kokį nutarimą, tai nors paskui jis būtų ir nutrauktas, tas nutarimas vistiek jau privalo turėti galios. Apie laisvą karaliaus rinkimo panaikinimą Leščinskis net ir nemano: anaiptol, jis myli jį ir giria, kaipo didžiausią privilegiją pasauly. Bet visų pirma jis pataria, kad karalių rinktų ne visa bajorija, o tik seimas — iš kandidatų tarpo, išrinktųjų seimeliuose, o paskui reikalauja, kad svetimšaliai nebūtų kviečiami karaliais.

Daugiausia nušviečia Leščinskio išmintingumą ir kilnumą tai, ką jis sako apie valstiečius. Nors valstiečiai yra visų niekinami, bet nedera ir neleistina jų nepaisėti, nes juk jie yra maitintojai ir visos valstybės paspirtis, „jie velka mokesnių naštą, kariuomenę papildo, jie, pagaliau, visuose sunkiuose darbuose mus pakeičia; jeigu valstiečių nebūtų, mes patys turėtumėm žemę dirbti, ir jeigu mes ką nors išaukštindami sakome: ponų ponas, teisingau būtų sakyti: ponas iš valstiečių!“ O už visa tai kokį gi valstiečiai turi užmokesnį? Tokį, kad jie vaitoja ponų verguvėj, kas yra beteisė ir Dievo įstatymų laužymas: „Aš nežinau, kokia sąžine krikščioniškoj valstybėj elgiamies su prastais žmonėmis, kaip su vergais, nepasitenkindami tuo, kad jie yra pavaldiniai, . . . Viešpats Dievas, nepaisydamas žmogaus luomo, davė jam laisvę: kokia teise gali jam kas nors ją atimti?“ Maža to: valstiečių verguvę yra neleistinas nuostolis valstybei, nes verguvė atima norą dirbti ir mažina darbo

išdavą: „Kaip laisvė *excitat generositatem animi* (žadina dvasios galią), taip nelaisvė *generat* (gimdo) biaurią niekšybę, kuri kyla mūsų liaudy, nes ji, būdame varge, nesistengia derintis prie jokios ekonominės industrijos (ūkio pramonės), nei prie jokių tobūlėjimų amatuose; ji visą laiką dirbdama po lazda, nieko nedirba noriai, ypač būdama tikra, kad ir tai, ką uždirbs, ne jai priklausys; ir, jeigu net kuris jų iš prigimties turėtų talentą, jis neturi nei noro, nei laiko jo panaudoti; . . . esant laisvam kiekviename darbe atsiranda noro lenktiniuoti, o lenktiniuojant atsiranda ir tobūlybė; todel mes ir neturime nei manufaktūrų, lobinančiųjų valstybę, nei visukeriopų amatų, reikalingų kasdieniniam gyvenimui ir teikiančiųjų jam patogumo; visa tai turime iš svetimųjų kraštų gabenti ir mažinti savo turtus". Ir iš čia Leščinskis daro išvadą, kad *nepanaikinant valstiečių baudžiavos, reikia bent jų verguvę panaikinti,* t. y, panaikinti įstatymą apie valstiečio prikaustymą prie žemės, duoti jam sklypelį lauko, iš kurio jis mokėsiąs ponui nuomą, o taip pat leisti jam apeliuoti ponų sprendimus aukštesniems teismams. Tai viena gražiausių ir kilniausių Europos literatūros minčių XVIII amžiaus pirmoj pusėj. Tiesa, kad jau senai to paties buvo reikalavęs Modževskis (36 §), bet jo didelė mintis buvo užmiršta, tad čia Leščinskio nemažas nuopelnas, kad jis vėl ją priminė.

80 §. Tačiau, kad pavienių, protingųjų asmenų dėka atgimstančioji literatūros išmintis būtų galėjusi padaryti visuomenės gyvenimui įtakos, visų pirma reikėjo ištraukti ją iš tamsybės, kurios svarbiausia priežastimi buvo apverktina švietimo padėtis; kitais žodžiais kalbant — iš visų tų dienų Lenkijos reikalų, skubiausias reikalas buvo *švietimo reforma:* be jos net kalbos negalėjo būti apie Lenkijos gelbėjimą, jau ne tik kaipo valstybės, bet ir kaipo visuomenės ir tautos. Ir, lenkų laimei, atsirado toks žmogus, kuris tai suprato, kuris apie Švetimo reformą ne tik galvojo, bet ir pats dalinai ją vykdė. Tad auksinėmis raidėmis Lenkų istorijoj yra įrašytas to žmogaus vardas, kaipo vieno didžiausių vyrų, kokių Lenkija yra turėjusi, kaipo vieno globojančių ją dvasių. Tas žmogus buvo *kunigas Stanislovas Konarskis,* (1700—1773) pijoras, gimęs Sandomierio vaivadijoj Didesniuose Žarčičiuose (Większe Žarczycze), *švietimo ir aistetikos skonio reformatorius, įžymaus veikalo „Apie naudingą patarimų būdą" („O skutecznym rad sposobie"), nukreipto prieš liberum veto, autorius.* Jo milžininius nuopelnus pagerbė jau jo vienaamžiai: karalius Stanislovas Augustas jam pagerbti liepė lieti medalius su trumpu, bet daug sakančiu parašu: *Sapere auso,* t. y. *Drįsusiam būti išmintingu,* nes Konarskis ne tik pats buvo išmintingas, bet drįsdavo ir kitus išminties mokyti, ir tas jo drąsumas davė palaimintų vaisių.

O savo išminties Konarskis pasiekė ne tik įgimtųjų gabumų ir blaiviojo proto dėka, bet ir savo nenuilstamu darbu: jis nepasi-

tenkimo baigimu pijorų mokyklų Lenkijoj (kurios lygiai buvo netikusios, kaip ir jezuitų), bet išvyko užsieniuosna ir mokėsi ištisus ketverius metus Romoj, o dvejerius Paryžiuj. Tik užsieniuose jam pasidarė aišku ir tuo pačiu metu skaudu širdy, kad taip labai yra nelaiminga jo tevynė, neturinti nei tikro švietimosi, nei geros tvarkos. O kadangi jis tėvynę mylėjo visa savo kilnia siela, tad jau užsieniuose prisiekė ją gelbėti. Ir ištesėjo savo priesaiką, nes jis buvo ne tik didelio proto ir karštos širdies žmogus, bet ir geležinės valios, kas taip retai ir išimtinai pasitaikydavo Lenkuose. *Konarskis — tai ne tik protingas ir doras, bet ir darbo žmogus,* einąs prie tikslo lėtu žingsniu, bet drąsiu ir tikru, nesibijodamas jokių sunkenybių, šarvuotas protingu, šventu dėsniu, kurį išreiškė šiuose žodžiuose: *„Nusiminimas yra didelė nuodėme, ir todel niekados nereikia nusiminti".* O savo darbuose jis nemanė apie save: jis, kilęs iš senos ir garsios giminės, užslopino savy paveldėtą iš protėvių ambiciją, nesiveržė viršunėsna, tris kartus atsisakė nuo siūlomos jam vyskupystės ir abelnai, ne tik apie užmokesnį, bet ir žmonių dėkingumą nemanė, būdamas įsitikinęs, kad tas, kas ištikimai tarnauja tėvynei, nedaro jokių nuopelnų, o tik moka jai padarytą skolą. Štai jo paties žodžiai: „Teisingumo neieškau! Niekas man nieku nekaltas: padariau, ką privalėjau padaryti; argi teisingai apie užmokesnį primena tas, kas tik savo pareigas atlieka? *Užsitarnavimų nėra: tai, ką mes vadiname užsitarnavimais, tai tik yra tevynei atlygintos skolos.* Tėvynė nieku mums neskolinga: Ji — Viešpats, mes — Jos kaliniai, Jos tarnai, Jos skolininkai! . . . Tad Jai yra leista naudotis mūsų krauju, papuošalais, turtais . . Mes privalome Jai aukoti viską, net ir gyvybę, vieton tai, negu laukti iš Jos dėkingumo bei kažkokių užmokesnių". Tai toks buvo žmogus Konarskis, — vienas kilniausių žmonių ir didžiausių patriotų, kokių kada nors yra mačiusi saulė Lenkų žemėj.

Pirma „skola", sumokėta Konarskio tėvynei, tai *pijorų mokyklų reforma, o tarpinai ir viso lenkų švietimosi.* Romoj Konarskis ėjo mokslus pavyzdingoj mokykloj (vadinamojoj Nazareto Kolegijoj), o Paryžiuj jis atsidėjęs tyrė lygiai mokyklų klausimą, lygiai ir auklėjimo mokslą, kuris tuokart Prancūzijoj turėjo įžymių atstovų. Tad Italų ir Prancūzų mokyklų pavyzdžiu jis reformavo pijorų mokyklas Lenkijoj, o tai turėjo galimybės padaryti, nes buvo lenkų pijorų perdėtinis (provincijalas). Pradėjo nuo Varšuvos. *Minėtinais Lenkų švietimui 1740 metais Konarskis įsteigė Varšuvoj savo Collegium nobilium (bajorų kolegiją)* — mokyklą ir pensioną, išimtinai bajorams, ir tai tik iš pasiturinčių giminių: tad mokykla turėjo aristokratinio pobūdžio: bet Konarskis žinojo, ką daro: šietimo reformą jis laikė įvada ir būdu valstybei reformuoti, o valstybę, prie esamos tais laikais politinės tvarkos Lenkijoj, galėjo reformuoti tik viena bajorija, ypač aukštesnioji. Ir neapsiriko

Konarskis: jo mokyklos aukletiniu, be kitų, buvo Ignas Potockis, vienas gegužės 3 dienos Konstitucijos kūrėjų.

Didelė Konarskio reforma glūdi tiek mokyklų mokslo ribų praplėtime, tiek ir mokymo būdo pagerinime. Senoji lenkų mokykla mokydavo beveik išimtinai tik religijos, teologijos su scholastika (8 §), o visų daugiausia lotynų kalbos. Konarskis, žinoma, paliko religiją ir teologiją, bet neleido varginti jaunuomenės galvų pernelyg suktais klausimais: jis scholastiką tuojau pašalino ir įvėdė mokyklon *naują mokslą apie pasaulį,* sukurtą, garsiausių, ne viduramžių, o tik najųjų anglų, prancūzų ir vokiečių filosofų. O kadangi tas mokslas apie pasaulį jau rėmėsi ne tik pačiu protavimu, bet ir gamtos mokslais (vadinasi ir prityrimu), tad Konarskio mokykloj buvo mokama ir *gamtos mokslo* (ypač fizikos). Lotynų kalba po senovei liko svarbiuoju dalyku ir dėstimo kalba; bet jau buvo mokama jos geriau, sulig naujųjų vadovėlių, o, be to, buvo sumažintas jos vaidmuo, kaipo dėstomosios kalbos: iš pradžių jaunuomenė mokydavosi lenkiškai, o lotyniškai tik tada, kai jau visai gerai pramokdavo tos kalbos. Vartojant tokį metodą, mokinio proto augimas buvo visai galimas, nes ankščiau mokinys beprasmiai mokydavos atmintinai pamokas, nesuprasdamas kalbos. Maža to. Drauge su lotynų kalba toj mokykloj *mokėsi ir gimtosios kalbos.* Tiesa, ji nebuvo, kaipo savistovis dalykas, bet vis delto jaunuomenė lygiai mokėsi lenkiškos gramatikos, kaip ir lotyniškos, greta lotyniškų pratimų ji rašė ir lenkiškus, be romėnų rašytojų ji skaitydavo ir lenkų autorius: Gornickį, Kochanovskį, Skargą, Tvardovskį, Potockį ir kitus. Daug domės Konarskis atkreipė taip pat ir *geografijai,* ir *istorijai* (visuotinajai ir gimtajai), ir *teisių mokslui,* ir *matematikai.* Bet tai dar ne viskas. Konarskis suprato, kad viena didžiausių Lenkijos nelaimių yra ryšių sutraukimas su Vakarų Europos proto pasauliu (56 §): kad juos vėl surišti, jis įvedė mokyklon *svetimųjų kalbų mokymą, ypač prancūzų,* ir tuo būdu davė jaunuomenei galimybės pažinti prancūzų literatūrą ir abelnai visą jos civilizaciją, kuri (drauge su anglų) tais laikais stovėjo visos Europos civilizacijos priešaky.

Tačiau *ne tik protas, bet ir jaunuomenės širdys buvo lavinamos mokykloj;* mokiniams buvo skiepijami: meilės jausmai Dievui, žmogui ir tėvynei, dorybės dėsniai abelnai, o patriotizmo labiausiai, naikinant ypač tas ydas, kuriomis nusidėdavo tų dienų lenkų visuomenė, kaip antai: privatą, valdžios ir įstatymų niekinimą, bajorijos putlumą, jos išdidumą prieš žemesnius, tinginiavimą, virš išteklių gyvenimą. Konarskis tikėjo protingu dėsniu: „Mokykla — ne mokyklai, bet gyvenimui“, tad ir auklėjo jis jaunuomenę gerais žmonėmis ir gerais lenkais.

Visai toj pačioj dvasioj Konarskis reformavo ir kitas pijorų mokyklas, o pijorus pasekė jezuitai ir kiti vienuoliai. Tuo būdu

visoj Lenkijoj ėmė iš lengvo platintis tikras švietimas. Ir tai Konarskio pirmas, didelis, nemirtingas nuopelnas.

O antras jo nuopelnas, tampriai surištas su pirmu, yra *aistetikos skonio reforma*. Teoretiškai jis nugalėjo blogą skonį, būtent, stiliaus sugedimą, savo lotynišku rašiniu (1741): *De emendandis eloquentiae vitiis* (*Apie iškalbingumo ydų pataisymą*), kuriame jis visu rūstumu puolė kritikuoti sugadinto iškalbingumo įvairias rūšis, kokios buvo lenkų literatūroj įsigyvenusios, ypač panegiriką, nepasigailėdamas net savo paties jaunųjų dienų kūrinių, puldamas jų barokinį stilių (60 §) ir abelnai viską, kas dirbtina ir nenaturalu. Jis sugadintą kalbą lygino su auksinio amžiaus kalba, ir sakė, kad gražiausiu stiliaus privalumu yra paprastumas, naturališkumas ir kalbos tyrumas. *Tad Konarskis pareiškė kovą dirbtinam stiliui ir makaronizmams.* O praktiškai jis prisidėjo prie aistetikos skonio atgimimo jau tuo vienu, kad įvedė mokyklosna auksinio amžiaus garsių rašytojų skaitymą ir jų aiškinimą. Mokyklose buvo paprotys (dar jezuitų įvestas XVI amžiuj), kad mokiniai Užgavėnių metu, vadovaujant mokytojams, ruošdavo megėjų vaidinimus tiek pasismaginimui, tiek pamokymui, nes mokyklų veikalai turėdavo arba religinio, arba abelnai dorybės siekimo (o dažnai ir panegirikos — pagerbti kokį nors žymų asmenį, sakysim, mokyklos geradėją). Per visą XVII amžių ir scenos vaikalai, kaip ir visa literatūra, neteko gražaus skonio, o kartais neturėdavo ir prasmės. Konarskis ir čia pirmas padėjo: *Collegium nobilium* mokiniai vaidindavo Corneillo, Racino, Volterio veikalus paties Konarskio vertime, ir tuo būdu platinos gražiosios prancūzų literatūros pažinimas, o drauge kilnėjo jaunuomenėj grožio jauslė. Konarskis, nepasitenkindamas vien vertimais, parašė mokyklos teatrui, ir savo eiliuotąjį veikalą (1756), pavadintąjį *Epaminondo tragedija* (*Tragedja Epaminondy*), *kuri lenkų literatūroj yra pirmutinė originalė tragedija, parašyta prancūzų tragedijų pavyzdžiu,* nes Andriaus Morštino *Sidas* (*Cid*) yra tik vertimas iš Corneillo, o Vaclovo Ževuskio tragedijos truputį vėliau atsirado. Tiesą pasakius, *Epaminondo tragedija* yra silpnas kūrinys, bet jis pasižymi kalbos paprastumu ir protinga vedamąja mintimi. Tragedijos didvyriu yra garsus, labiau negu gyvybę mylįs tėvynę, Tebano kariuomenės vadas, Epaminondas, kuris kare su Laikedemonais sauvalingai, nesutinkant su įstatymais, pailgina sau laiką vadovauti kariuomenei net keturiais mėnesiais. Tiesa, jis žino, kad už tai jam gresia mirties bausmė, bet jis ir tai žino, kad perėjus vadovybei naujų, nepritytusių vadų rankosna, karas būtų praloštas. Po puikaus Laikedemoniečių nugalėjimo (mūšy ties Leuktrais 371 metais) jis grįšta tėvynėn ir atsiduoda teisingumo rankosna. Skundikai, žmonės pavydinti, tamsūs ir ištvirkę, griežtai laikydamies teisių raidės, reikalauja nubausti jį mirtimi, bet neleidžia tai daryti Tebano tauta, būdama jam dėkinga už tėvynės išgelbėjimą. Tad kokia gi to reikalo vedamoji mintis? Tokia, kad, nors

įstatymus ir privalu gerbti, bet *„įstatymai, nors ir švenčiausieji, liaujasi buvę įstatymais, kai jie tėvynės laimei darosi žalingi"*. Kitais žodžiais kalbant, Konarskis savo tragedija norėjo įtikinti jaunuomenę, kad kiekviena teisė, nors ji būtų net tautos šventybė laikoma, jeigu tik ji valsybei yra kenksminga ir pražūtinga, privalo būt panaikinta.

O ką gi plačioji lenkų bajorija laikė didžiausia tautos šventybe? Auksinę laisvę ir jos akies lėlę" — *liberum veto*. Ir Konarskis nutarė įtikinti bajoriją, kad *liberum veto* yra „tėvynės laimei žalinga". *Toji jo kova su liberum veto sudaro trečią jo amžiais minėtiną žygį*. Apie tą kovą jis pirmą sykį pamanė 1732 metais, kai seime Augustas II turėjo padalyti hetmanų buožes; bet seimas iširo: jis buvo nutrauktas dar prieš maršalkos išrinkimą, iš Potockių priežasties, kuriuos, dalijant buožes, buvo manoma aplenkti. Nustebintas ir supykintas tuo beteisėtumu, jau tuomet pasakė sau Konarskis, kad jis surašysiąs savo pastabas „del menkų Lenkijos seimų" ir kad „Viešpaties Dievo malone ir pagalba" paskelbs jas spaudoj. Tačiau jis neskubėjo, žinodamas, kad jo balsas dar ilgai, iš priežasties visuomenės tamsumo, nebus išgirstas. Pagaliau, beveik po trijų dešimtų metų, kai jis jau matė, kad jo švietimo reforma ima duoti vaisių, išdrįso atspausdinti savo vaikalą *Apie naudingą patarimų būdą*, išleisdamas 1760 metais pirmąją dalį, o po jos kiekvienus metus kitas dalis: antrąją (1761), trečiąją (1762), ir ketvirtąją (1763). Svarbiausios to veikalo mintys šitokios.

Lenkijoj viešpatauja šmėklinga anarchija ir baisus dorybės kritimas: „Tribunolai ir teismai neteisingi ir dažnai begėdiškai parsiduodanti, kreivaprisiekiavimas . . . jau beveik virto piktu įpročiu ir prigimtimi; . . . kariuomenės labai nedaug: kažkokia baimė, protų menkumas ir visuotina niekšybė visus pavergė: . . . privatinių reikalų, ambicijos, emuliacijos, gobšumo tokia eibė yra, jog atrodo, kad mumyse užgeso atmintis apie Rzeczypospolitą ir tėvynę, tartum kiekvienas krašto pilietis apie nieką daugiau nebeprivalo manyti, kaip tik apie tai, kad jam pačiam būtų gera, nors visi kiti ir pražūtų; . . . valstybės iždas už daugel svetimųjų miestelių visuomeninių kasų neturtingesnis ir blogiau tvarkomas; prekyba krašte galutinai nuskurdo; . . . pavaldinių begalinis neturtas; . . . miestų ir miestelių griūvesiai; . . . teismų priespauda nepakenčiama, iš visų pusių nuostoliai ir neteisėtumai; . . . savo namuose gresia pavojus turtams, žmonoms ir visų namiškių gyvybei nuo savųjų ir įvairiųjų ištvirkėlių gaujų užpuolimų; . . . tarp ponų nesibaigiantieji vaidai; valdininkų, atstovų, teisėjų rinkimai tiek užguiti ir nepakenčiami, kad tik gal vogčia, dideliu visų teisių sumindžiojamu, kur nors nusiseka; seimai, seimeliai nedoriai be paliovos vis nutraukiami, taip kad per 70 metų laiko tik vieną paprastąjį seimą mes teturėjom; . . . negarbė, panieka, silpnumas, gėda, viso nupuolimas visoj tautoj . . . Didelis nusiminimas visam krašte, kad jau niekados nebus ir nebegali būti

geriau". Vienu žodžiu, „Rzecz ypospolita yra, kaip seni namai bei didelis laivas, senai jau apžiūrėtas, arba tik iš viršaus kur nekur sulopytas, ir jeigu dabar jis nebus iš pamatų pataisytas, tai jis visai pavirs griūvesiais ir prieis prie pražūties". Tiesa, yra tokių, kurių manymu, laivo pataisymas būtų jam pražūtingas, nes juk „Lenkija netvarka ir riaušėmis laikosi". Konarskis sako, kad, kas tiki tokiomis neginčijamomis tiesomis, reikia, kad jis neturėtų sveiko proto ir minties, kad jis būtų žiaurios širdies žmogus, matydamas tokias baisias tėvynės nelaimes, už kurias nebegali ir būti didesnių nelaimių, reikia, kad jis būtų motinos išsigimėlis. Ne, Lenkija ne nesilaiko, bet žūna nuo netvarkos! O jeigu taip, tai būtinai ją reikia reformuoti. Bet kuo pradėti! Tuo, be ko negali būti ir kalbos apie reformą — be seimo, nes tik jis gali Lenkiją pakelti: „kai seimai nyksta, viskas turi nykti ir nyksta; kas kūnui vėlė, tas pats Rzeczypospolitai seimai, kas yra kūnas be vėlės, tas pat yra ir Rzeczypospolita be seimų". Tuo tarpu seimai neįvyksta, nes juos nutraukinėja. Tad, kad reformuoti Lenkiją, visų pirma reikia pamanyti apie tai, kad seimai galėtų įvykti, t. y. *apie naudingą pasitarimų būdą.* Apie tai, sako Konarskis, įvairūs žmonės galvoja ir įvairių būdų siūlo. Vieni, pavyzdžiui, pataria, kad negalima būtų nutraukinėti seimų „del privatinių priežasčių", o tik „del viešų reikalų", ir Konarskis surinka: „Tuščias dalykas!" „Dar nė vienas seimas nebuvo nutrauktas del tėvynės reikalo, bet vis del privatinių ir partinių reikalų, papuoštųjų tėvynės labo spalva". Abelnai, visi būdai, kokius visi sugalvoja tam, kad seimai būtų nenutraukiami, yra arba visai kvaili, arba netikri, „jie ne taikyklin pataiko, bet šalia jo", „jie yra, tartum gulinčiam prie mirties ligoniui, skaitlingi, bet nieko nepadedanti vaistai, kol pataiko prirašyti reikiamų ir tikrų tai ligai vaistų". Tik vienas yra naudingas būdas Lenkijos pataisymui — neleisti nutraukinėti seimų, nes tai „yra didesnė ir sunkesnė, nuodėmė, negu didžiausi kriminaliniai nusikaltimai pasauly: plėšimai, deginimai, šventvagiavimas, žudynės; nes tas, kas nutraukinėja seimus, visiems kenkia, visą kraštą veda prie smūgio, milionus žmonių, paliktus be valdžios, daro nelaimingus; tai yra tokia nuodėmė, kuri šaukia teisingojo Dievo bausmės tam, kas ją daro ir jo kartoms!" O kad neleisti daryti tos nuodėmės, reikia pašalinti jos galimybę, t. y. *reikia visai panaikinti seimuose ir seimeliuose liberum veto*, juo labiau, kad tai nėra ir niekados nebuvo teisė, o tik „įprastas paprotys". Iš kur gi atsirado tas paprotys? Ogi iš tai, kag jau XVI amžiuj seimo pasitarimus jungė vienbalsio manymo dėsnis, t. y. dėsnis, kad tik tie seimo nutarimai yra svarbūs, kurie yra priimami visų atstovų sutikimu: *liberum veto* yra ne kas kita, kaip tik to dėsnio parodija. O tas dėsnis netikras ir pražūtingas, nes žmonės visuomet liekti žmonėmis ir negali vienodai manyti; o jeigu taip, tai *drauge su liberum veto reikia panaikinti vienbalsingumo dėsnis ir vieton jo įvesti visų reikalų sprendimą*

balsų dauguma — taip, kaip yra daroma visose vakarų Europos šalyse.

Tad visą Konarskio protavimą galima taip išreikšti: *Lenkija žūna nuo netvarkos, o tam, kad ji nepražūtų, ji reikalinga tvarkos; tvarkos be seimų negali būti, nes tik jie vieni Lenkiją tvarko, ir todel jie privalo įvykti; kolei gyvuoja liberum veto, seimai negali įvykti. Todel reikia panaikinti liberum veto.* Visa tai taip aišku, kad, rodosi, net nereikalauja jokio protavimo, nes, gal būt, tik žmogus, kuriam Dievas atėmė protą, gali abejoti, kad valstybė gali išsilaikyti be tvarkos. Būtent tai ir yra, kad tų dienų lenkų plačioji visuomenė buvo netekusi proto, jeigu ji tikėjo šmėklingu dėsniu: „Lenkija netvarka laikosi" ir jeigu ji *liberum veto* laikė didžiausia išmintimi. Konarskis puikiai tai žinojo ir todel tos tiesos, aiškios, kaip saulė, pamatavimui, pavedė net visą keturių didelių dalių knygą, tyčia kartodamas beveik kiekvieną mintį po keletą sykių (nes, kaip jis sako, „milionas kartų apie tą patį nepakenks ir reikia tai pakartoti"), kiekvieną mintį ypatingai pamatuodamas protavimo pagalba. O jo protavimas yra ne tik logingas, bet, ir nepaprastai aiškus ir suprantamas, kaip ir derėjo knygai, paskirtai seniems . . . vaikams, ir be to dar, pamatuotai visa istorinių faktų eile. Taip, pavyzdžiui, Konarskis dėsto visų nutrauktųjų lenkų seimų istoriją, tuo įtikindamas skaitytoją, kad visi seimai buvo nutraukti del privatos ir suteikė kraštui didelės žalos. Be to, jis smulkiai aprašinėja vakarų Europos kraštų valstybių surėdymus, kuriuose visi reikalai sprendžiami perlamente balsų dauguma. Abelnai *Konarskio rašinys yra puikus protavimo, pamatingumo, aiškumo ir išdėstymo prieinamumo veikalas.* Ir dėliai to jis savo padarė: jis, jeigu ne visus, tai labai daugelį įtikino, kad *liberum veto* yra Lenkijai pražūtis ir jos nusidėjimas, ir Konarskis tuo nemaža prisidėjo prie lenkų visuomenės išgydymo nuo apakimo. Kaip matome, *Konarskis ne tik mokyklų ir literatūros, bet ir politinės išminties srity yra pranokėjas, o daliniai ir to dvasinio Lenkijos atgimimo, pripuolančio Stanislovo Augusto dienoms kūrėjas.*

VII SKYRIUS

Stanislovo Augusto dienos.

Švietimosi amžius. Išminties ir grožio atgimimas.

81 §. Šventas Konarskio obalsis: „Nusiminimas yra didelė nuodėmė, ir todel niekados nereikia del Rzeczypospolitos nusiminti" nenuaidėjo be atbalsio, o jo palaimintas veiklumas politinės minties ir švietimo srityse nenuėjo niekais: visi, kas tik buvo veiklesnis ir išmintingesnis, neaimanavo, bet puolė gelbėti tėvynę. Gelbėjimas pašlijusios valstybės ir moraliai bei protiškai sunuožmėjusios visuomenės — štai tie du svarbieji oba'sai, šviečiantieji išmintingųjų ir kilniųjų atskirų asmenų veikimui, beviešpataujant paskutiniajam Lenkų karaliui.

Bet išgelbėti Lenkiją, kaipo valstybę, nežiūrint, kad buvo daroma didžiausių pastangų, kurios ypač buvo pakilusios po pirmojo Lenkijos padalinimo, jau nebepajėgta: kliūtys, lygiai vidujinės, lygiai ir išorinės, buvo nebeįveikiamos.

Lenkijos sostan atsisėdo žmogus gabus ir apsišvietęs, puikiai suprantąs reformos reikalingumą ir jos nuoširdžiai trokštąs, bet tiek silpnas ir svyruojąs, tiek negerbiamas nei kaipo karalius, nei kaipo asmuo, be moralinės jausiės, be tvirtos valios ir abelnai be užgrudintos sielos, kad, toli gražu nebūdamas iš prigimties niekšas, bet atbulai — greičiau kilnus, vis delto, elgėsi begėdiškai. Toks karalius negalėjo džiaugtis nei meile, nei pagarba, nei pasitikėjimu visuomenės, juo labiau, kad plačioji visuomenė negalėjo užmiršti, kad jis ne karaliaus sūnus, bet kažkoks ten Lietuvos skobnininkas (stolnik), gavęs Piastų ir Jogailiečių sostą ne savo šviesiųjų protėvių, ne savo paties užsitarnavimu ir ne žmonių valios, o tik susidėjusių aplinkybių, savo apsukrumo ir Maskvos pergalės dėka. Galinga kliūtimi gelbėti valstybei buvo ir plačiosios visuomenės tamsumas, kuriai tik po pirmojo Lenkijos padalinimo ėmė iš lengvo aišketi ir kuri sunkiai ir kupina skausmo atsisakinėjo amžiais gyvavusių politinių prietarų ir savo bajoriškų privilegijų — tų auksinės laisvės perlų: *liberum veto* ir laisvo karaliaus rinkimo. Šalia tamsumo buvo ir niekšybės — niekšybės didikų, kurie ne tėvynę mylėdavo, o tik save ir už pinigus pardavinėjo ją priešams. O priešai nesnaudė: naudodavosi prievarta, berdavo pinigus, grąsindavo karu, piudydavo brolį prieš broli, pavaldinius prieš karalių, kad tik neduotų Lenkams galimybės gelbėti savo tėvynę — ir visa tai darė apsigaubę jos

labo ir laisvės skraiste. Ir toji pergalė, neturinti sau lygios viso pasaulio istorijoj, Rusijos, Austrų ir Prūsų politika — tai svarbiausia, tvirčiausia kliūtis buvo, kurios Lenkai nebeįstengė nugalėti. Nes su vidujinėmis kliūtimis buvo apsidirbta ketverių metų seime: gegužės 3 dienos Konstitucija — tai išminties nugalėjimas tamsybės, o kilnumo ir patriotizmo — niekšybės ir privatos, be to, tatai yra ir liudymu, kokį Lenkija išstatė prieš Dievą ir žmones, kad ji būtų galėjusi ir toliau gyvuoti, kaipo nepriklausoma valstybė, kad jos žlugimas buvęs nesavižudybė, o tik žudynės, trijų žmogžudžių padarytos! Gėgužės 3 dienos Konstitucija ir Kosčiuškos sukilimas išgelbėjo valstybės, tautos ir Lenkų vardo garbę.

Jeigu tuomet politinė reforma nusidavė, bet tik teoretiškai, jeigu ji neišgelbėjo valstybės, tai dvasinė reforma ne tik pavyko Lenkams, bet ir patvarių vaisių davė: ji išgelbėjo tautą. O toji reforma buvo įvykdyta einant Konarskio pėdomis, t. y. platinant ir gerinant švietimą. Tuo atveju nemažai pasitarnavo ir karalius, kuris, kūnydamas Adomo Čartoryskio, Padolijos žemių generolo, mintį, įsteigė Varšuvoj *Riterių mokyklą; tai buvo pirmoji pasaulinė ir valstybinė mokykla Lenkijoj;* joj mokydavo ne tik karo mokslų, bet ir tėvynės meilės, tad jos auklėtiniai išeidavo ne tik gerais kariais, bet ir karštais patriotais. Toj mokykloj ėjo mokslus Kosčiuška, Jasinskis, Niemcevičius, Fišeris, Mokronovskis ir kiti laisvės kovotojai.

Bet Lenkijos švietimosi istorijoj sudaro gadynę 1773 metai, kuriais popiežius Klemensas XIV panaikino pagaliau jezuitų ordeną: drauge su juo liovėsi gyvavusios ir jezuitų mokyklos. Jų vieton reikėjo kitas steigti. Ir štai *mokyklų reikalais, kurie anksčiau būdavo dvasininkų rankose, dabar užsiėme pati valstybė.* Tam pačiam seime (1773), kuriame buvo pasirašytas pirmasis Lenkijos padalinimas, vadovuojant išgamai Poninskiui, buvo sukurta institucija, suvaidinusi palaimintą rolę Lenkų tautos istorijoj: Lietuvos pakancleris, Joachimas Chreptavičius, pasiūlė abelnai sekuliarizuoti visas mokyklas, t. y. atimti jas iš dvasininkų žinios ir atiduoti valstybei, pavedant jų užlaikymui palikusių po jezuitais turtų dalį. Tas pasiūlymas buvo priimtas ir įvykdytas, gausiai naudojantis tais mokyklų reformos planais, kurie kilo Prancūzijoj prieš dešimt metų, bet kurių Prancūzija visumoj neįkūnijo. Lenkija juos įkūnijo, ir tuo būdu ne Prancūzijoj, bet Lenkijoj buvo įsteigta *pirmutinė visame pasauly švietimo ministerija: Edukacinė komisija* — institucija, kuri turėjo aukščiausią valdžią visoms mokykloms ir abelnai visam visuomenės auklėjimui visose Lenkijos žemėse, išlikusiose po pirmojo jos padalinimo. O valdė ji labai puikiai, nes jos nariai (be kitų) buvo toki žmonės, kaip Andrius Zamoiskis, Ignas Potockis, Adomas Čartoryskis, Huga Kolontajus (Kołłątaj), Julijonas Niemcevičius, kun. Grigalius Piramavičius (buv. jezuitas), garsiausias XVIII amžiaus lenkų pedagogas. Toji Komisija vado-

vavosi Konarskio dėsniu: „Per auklėjimo reformą prie tėvynės atgimimo“. Tad Komisija vedė mokyklų reformą toj pačioj išminties, dorybės ir patriotizmo dvasioj, kokioj ją vedė ir Konarskis, tik jos reforma buvo drąsesnė ir nesulyginamai platesnė, nes ji, vaduodamasi teisingu dėsniu, kad „lenkų kalbos mokėjimas yra pats per save jau lenkui jo mokslo tikslas“, o lotynų kalba — tik „įrankis ir kelias“, *įvedė visosna mokyklosna lenkų kalbą, kaipo dėstomą;* o platesnė — ne tik todel, kad ji apimė visas žemesnes ir aukštesnes mokyklas, bet ir todel, kad ji apglobė ir visus visuomenės sluogsnius, prisilaikydama šio dėsnio: „Ne vieno luomo, bet visos tautos visuma yra aukščiausia teisė“. Tad Komisija ėmė rūpintis tiek vyrų, tiek ir moterų (pirmą kartą Lenkijoj!) auklėjimu. Tiesa, ji tam tikrų moterims mokyklų neįstengė įsteigti, bet organizavo privatinius pensionus, kuriuose mokydavo tikybos, dorybės, lenkų kalbos, aritmetikos, geografijos ir istorijos, ypač Lenkijos. Be to, ji užsiėmė (taip pat pirmą kart Lenkijoj!) liaudies švietimu, nes suprato, kaip sako jos įstatai, kad „nera kito būdo išvesti liaudį iš tamsybės ir klaidų ir iš kilančių daugiausia iš tų šaltinių ydų ir nusižengimų, kaip vien tik naujas kartas jų gyvenimo pradžioj šviesti, dorybės kelią joms rodyti, o veikliu mokslu lavinti jų širdis mylėti savo pareigas ir pratinti įpročiais naudingai atlikinėti savo darbus“. Tad liaudies mokyklose buvo mokoma tikybos, papročių, skaitymo ir rašymo, skaičiavimo, o be to, buvo teikiama ir praktinių žinių, pavyzdžiui, apie saikus ir svėrimą, apie ūkininkystę. Nes, abelnai, Komisijos mokyklų uždavinys buvo, šalia proto lavinimo ir širdžių kilninimo, praktinis auklėjimas. Todel ir vidurinėse mokyklose buvo mokoma ne tik tikybos, dorybės mokslo, kalbų, istorijos, geografijos, matematikos ir gamtos mokslų, bet, be to dar, ir: teisės, ūkininkystės, sodininkystės, matininkystės; neužmiršdavo ir higienos, tuo atžvilgiu, kad „sveikata yra brangiausias ir reikaligiausias dalykas pasauly“. Pagaliau Komisija ėmėsi Vilniaus ir Krokuvos akademijų reformos. Verta atminti, kad Krokuvos akademijos reformatorium buvo *kun. Hugo Kolontajus (Hugo Kołłątaj),* kuris pašalino iš jos scholastiką ir vieton jos įvedė tikrąjį mokslą. Ir buvo iškilminga valanda, kai 1781 metais įžymus mokslininkas, *Jonas Sniadeckis,* paskelbė Akademijoj viešą pagyrimą Kopernikui, kuris seniau buvo laikomas „heretiku“, ir jis tai padarė jau ne lotyniškai, bet — lenkiškai.

Nežiūrint kliūčių, kokių sutikdavo Komisija savo darbuotėj (ypač iš buvusių jezuitų pusės ir tamsiosios bajorijos, kuri, pavyzdžiui, aimanavo, kad nebe lotynų kalba jau dėstomas mokslas), nuveikė didelį darbą: ji padarė mokyklų reformą, o jos tikro švietimo platinimas buvo dideliu dvasinio tautos atgimimo akstinu, atgimimo, kuris dar Konarskio pajudintas, sparčiai augo Stanislovui Augustui viešpataujant, ir Lenkijai žlugus, ne tik nesuklupo, bet vis plėtėsi ir ėmė duoti puikių vaisių, ypač literatūroj. Gražiai ir

teisingai yra pasakęs Kazimieras Brodzinskis, kad *„Edukacinė Komisija buvo inkaru, kuris tėvynės laivą sulaikė ties bedugne."*

82 §. *Bet buvo dar ir kitas galingas švietimo, o drauge ir dvasinio tautos atgimimo akstinas, būtent: reformuota, išmintinga ir kilni literatūra. O toji jos reforma buvo padaryta prancūzų literatūros (ir abelnai išminties) įtakoj.*

Tų dienų Prancūzija stovėjo Europos išminties priešaky, nors ir ne ji, bet Anglija sukūrė naujas protinio gyvenimo sroves, kurios buvo sekančių, humanizmo sukurtų, srovių tąsa. Jau humanizmas (o vėliau reformacija) paskelbė įvairiems autoritetams kovą (10 §); XVII amžiuj toji kova darėsi vis aštresnė: pavyzdžiui, anglų mokslininkai liaujasi tikėję apreikštos religijos tiesa, Bažnyčios skelbiama, ir stengiasi savo protu išaiškinti pasaulio paslaptis. Abelnai, *vieton aklo tikėjimo kyla savistovi tyrinėjimai, paremti protavimu ir prityrimu, o taip pat ir visa to kritika, kas anksčiau buvo laikoma neabejojama tiesa. Toji proto srovė vadinasi racionalizmu* — nuo lotyniško žodžio *ratio*: protas; nes tik tai buvo laikoma tiesa, ką gali patirti protas savo jėgomis. Tad, pavyzdžiui, racionalizmas nesiliovė tikėjęs Dievu, bet netikėjo bažnyčios mokslu apie Dievą, kaipo Būtybe trijose asmenyse, betarpiai valdančia pasaulį ir žmones; jis skelbė mokslą, kad Dievas vieną sykį yra nustatęs teises pasauliui valdyti ir kad Jam pačiam nėsą reikalo nuolat ir betarpiai jį valdyti; tas mokslas vadinasi *deizmu.* Jis neatmetinėjo ir krikščioninės moralybės dėsnių, bet įrodinėjo, kad žmogaus protas savo jėgomis, be Apreiškimo, gali prieiti tų pačių moralybės dėsnių. Tad viena anglų racionalizmo ypatybių yra *apreikštos religijos kritika.*

Antra racionalizmo ypatybių yra *politinių ir visuomeninių nuomonių kritika.* Seniau buvo naiviai tikima, kad karaliaus valdžia yra kilusi iš Dievo: racionalizmas mokė, kad tai netiesa, kad viešpataująs įgyja valdžią vien tik laisvai susitardamas su tauta, o jeigu taip, tai tauta turi teisės reikalauti atsakomybės už valdymą; be to, buvo mokoma, kad vienas kuris visuomenės sluogsnis neprivalo turėti didesnių teisių už kitus, buvo reikalaujama visų sulyginimo, *buvo minima apie žmogaus teises.* Kita anglų racionalizmo ypatybių yra *kova abelnai su tamsybe,* su proto apsnudimu ir atžagarybe, pavyzdžiui, su pažiūra, kad visa yra gera ir išmintinga, kas sena ir kas nuo seno gyvuoja, su įvairios rūšies prietarais ir burtais.

Anglų racionalizmas jau XVIII amžiaus pradžioj ėmė platintis Prancūzijoj ir ten jis dažnai pasiekdavo kraštutinumo. Pavyzdžiui, deizmas virsdavo ateizmu, galutinu netikėjimu Dievu, nemirtingumu, o net ir vėlės esimu. Volteris (Voltaire), vienas įžymiausių ir garsiausių visoj Europoj XVIII amžiaus prancūzų rašytojų, tiesa, tikėjo Dievu, bet nepripažindavo Jam visagalingumo, o apreikštą tikybą laikė prietaru, tuštybe ir apgavyste, Bažnyčios padaryta. Mėgia-

miausiu ir beveik vieninteliu jo ginklu griauti tradicijai ir autoritetams buvo pašiepimas, pajuoka, sarkazmas, dažnai nepadorus tyčiojimasis. Kiti dar toliau nueidavo, užginčydami Dievo ir dvasinio gaivalo žmoguje esimą ir net įrodinėdami, kad tikėjimas vienu Dievu yra piktas ir kenksmingas ir t. t. Ir politinės nuovokos kritika Prancūzijoj pasiekė kraštutinumo: kyla pažiūra, kad, jeigu viešpataująs įgyja valdžią laisvai susitardamas su tauta, tai pastaroji turi teisės ne tik reikalauti iš jo atsakomybės, bet ir atsakyti jam vietą, t. y. nuversti jį nuo sosto ir net atimti jam gyvybę, kas ir buvo padaryta Prancūzų revoliucijos metu. Tad prancūzų racionalizmas (kaip kitados italų humanizmas, 10 §) griovė religijos ir krikščioninės darybės dėsnius. Abelnai, kaip ir viskas pasauly, racionalizmas turėjo neigiamų pusių; bet jis turėjo jų ir gerų: primindamas žmogaus teises, neatsižvelgiant į jo kilmę, turtus ir užsiėmimą, pamatuodamas ir platindamas laisvės, teisingumo ir visų lygybės idejas, racionalizmas tapo galingu ir palaimintu visuomenės demokratėjimo pažangos akstinu; o gerbdamas protą, kaipo didžiausią žmogaus galią, skelbdamas švietimo, mokslo ir kriticizmo obalsius, reikalaudamas sąžinės, žodžio ir spaudos laisvės, puldamas senus prietarus ir burtus, — jis buvo galingu ir palaimintu žmonijos proto pažangos veiksniu. Tad visai teisingai XVIII amžius pavadintas *švietimo amžium.*

Lenkijon prancūzų civilizacija ima plaukti jau XVIII amžiuj Vladislovo IV dienomis; tačiau iš karto ji palietė tik aukštųjų didikų namus (67 §); Sasų laikais jos plaukimas darosi vis galingesnis ir platesnis (78 ir 88 §§); tačiau tik Stanislovo Augusto metai darosi Lenkijai švietimosi amžium. Vis dažnesnio lenkų jaunuomenės lankymosi Prancūzijon (o taip pat prancūzų mokytojų atvykimo Lenkijon) dėka, auga prancūzų kalbos, o drauge ir jų literatūros pažinimas; ima rodytis prancūziškų veikalų vertimai, vis balsiau aidėja racionalizmo obalsiai, vis dažniau ima girdėtis, kad protas — tai galybė, kad didžiausias Lenkijos smūgis — tai jos tamsumas, kad „reikia mokytis, nes praėjo auksinis amžius!“, *Ir švietimosi obalsių ir pažangos platintoja darosi literatūra.*

Jos sužydėjimui padarė daug įtakos pats Stanislovas Augustas. Suprasdamas, kad literatūra yra galinga, nes ji sudaro visuomenės opiniją, jis pasireiškė ne tik, kaipo literatų ir mokslininkų mecenatas, skatindamas juos rašyti ir žodžiu, ir dovanomis, ir pinigais, bet ir kaipo jų vedėjas. Kas ketvirtadienį pas karalių būdavo puotos (ketvirtadienių pietūs), kuriose būdavo kalbama apie įvairius literatūros, mokslo, visuomenės, politikos reikalus, o besikalbant karalius atkreipdavo savo svečių domę į tą bei kitą dalyką, kurį reikėdavo pajudinti literatūroj, pavyzdžiui, į reikalingumą sulyginti miestelėnus su bajorais. Karaliaus iniciatyvos dėka atsirado vienas įžymiausių XVIII amžiaus lenkų literatūros veikalų, Naruševičiaus *Lenkų tautos istorija (Historija narodu polskiego).* Maža to. 1765 metais ka-

ralius įsteigė Varšuvoj (Krasinskių aikštėj) *pirmą Lenkijoj viešą teatrą,* kuris nemaža prisidėjo prie švietimo platinimo savo satiros komedijomis, pašiepiančiomis atžagareiviškumą ir tamsybę. Stanislovo laikų literatūra jau turėjo tam tikrą statų ir užsibrėžtą kelią: rašytojai jau nebeklaidžioja kiekvienas sau, kaip buvo XVII amžiuj, bet jie, kaip kareiviai, susilieję krūvon, žengia prie aiškaus tikslo — šviesti visuomenę.

Kogi mokydavo Stanislovo dienų rašytojai? Kaip prancūzų rašytojai, taip ir jie paskelbė, proto ir pažangos vardu, karą praeičiai: tamsybei ir atžagareiviškumui. Bet Lenkuose toji kova nepasiekė tokio kraštutinumo, kaip Prancūzijoj; pavyzdžiui, ateizmas Lenkuose buvo retas apsireiškimas. Lenkų racionalizmas buvo nuosaikus; kaip Edukacinė Komisija, reformuodama mokyklas, „ėjo viduriu tarp aklo prisirišimo prie senųjų papročių ir pavojingo naujoviškumo gaudymo", taip ir literatūra mokėdavo būti protingai nuosaiki kovoj su praeitimi: ji skelbė pažanginius obalsius, bet drauge ir prideramai gerbė tradicijas, kiek jų pradmenos nebūdavo piktos bei kvailos, ar bent kenksmingos, o kenksmingas pradmenas ji stengėsi išnaikinti, keldama kovą vadinamajam sarmatizmui neigiama to žodžio prasme (76 §). Tad tikybos atžvilgiu Stanislovo rašytojai kovojo su dievotumu, tikybiniu veidmainiavimu, su prietarais, fanatizmu ir netolerancija; visuomenės atžvilgiu — su įsitikinimu apie žmonių nelygybę, su bajorijos privilegijomis, su didžiavimuosi del kilmės, su kaimiečių priespauda ir miestelėnų žeminimu; politikos atžvilgiu — su privata ir netvarka (pav., su *liberum veto,* su renkamuoju sostu ir t. t.); mokslo atžvilgiu — su tamsybe, lengvatikyste, kritikos stoka (pav., su įsitikinimu, kad yra buvę Vanda, Lechas, Popielis, su pamėgimu beprasmių fantastinių apysakų ir t. t.); papročių srity — su apsileidimu, girtuoklyste, vaidais, su pataikavimo manija (panegirika). O iš kitos pusės buvo dar kovojama su „pagedusiu amžium", tad su gudravimu tikybiniuose dalykuose, su tuščiu pasigyrimu ir puikybe, su paleistuvybe ir kortavimu ir abelnai su papročių pašlijimu, su nedorybe, žodžiu — su neigiamomis plaukiančios prancūzų civilizacijos Lenkijon pusėmis. Trumpai kalbant, stengtasi atgimdyti ir perdirbti tautą proto, dorybės, politikos ir visuomenės atžvilgiais. *Ir tas būtent veržimasis prie mokymo ir reformavimo, prie nukreipimo tautos į tikros pažangos ne tik proto, bet ir dorybės kelią, sudaro svarbiausius Stanislovo dienų literatūros ypatybę ir nuopelnus.* Ji buvo išmintinga ir kilni gyvenimo mokytoja, ji atgavo tą pilietinę ir patriotinę dvasią, kokia spindėjo auksinio amžiaus literatūra; ir kaip auksiniame amžiuj — Modževskis, Kochanovskis, Skarga, taip švietimosi amžiuj — Naruševičius, Krasickis, Kolontajus, Stašycas yra ne tik įžymūs rašytojai, bet ir kilnūs savo tautos mokytojai.

83 §. *Kiek literatūra atgavo turinio išmintį, tiek ji atgavo ir formos grožį, kas taip pat įvyko prancūzų literatūros įtaka.*

Prancūzų literatūra XVII amžiuj nenustojo savo formos grožio, kaip lenkų, o atbulai: XVII amžius jai buvo — auksinis amžius, ką iškalbingai liudija toki prozaikai, kaip filosofai — Dekartas (Kartesius) ir Paskalis, du pamokslininkai ir moralistai — Bossuetas ir Fenelonas, toki poetai, kaip du tragikai — Corneille ir Racine, didelis komedijų rašytojas Molieras, garsus pasakėčių kūrėjas Lafontaineas. O prancūzų XVIII amžiaus literatūra savo grožį įgijo daugiausia bestudijuodama senovės autorius, todel ją prancūzai ir vadino *klasine* ir labai teisingai jie savo literatūra giriasi, kaipo vienu gražiausiu viso pasaulio literatūros apsireiškimu. Juk vėliau, jau XVIII amžiuj, toji prancūzų klasinė literatūra virto pseudoklasine, arba kitaip kalbant — ji sumenkėjo, nes rašytojai, ypač antraeiliai, ėmė pernelyg jau vergiškai pamėgdžioti senovės pavyzdžius, būdami neteisingai įsitikinę, kad poetas, kurdamas, privalo sąmoningai prisilaikyti tam tikrų nustatytų taisyklių. Jau antroj XVII amžiaus pusėj garsus prancūzų satirikas Boileau parašė eiliuotąjį veikalėlį, antrašte *L'art poetique (Poetiškas menas)*, pavestą taisyklių išdėstymui, kurių, jo nuomone, privalo klausyti poetas. Kai kurios jų labai teisingos ir amžinai rišančios rašytojus, ypač kaip toji, kad kalba privalo būti tyra, o stilius — kilniai prastas, naturalus ir aiškus („Kai reikia vargti, kad suprastum mintį, skaitytojas, tokius eilėraščius beskaitydamas, ima nuobodžiauti“). Bet neteisinga yra jo pažiūra, kad poetas privalo, kaip ugnies, vengti paprastų išsireiškimų, nes juk labai dažnai paprastas išsireiškimas vaizduoja dalyką bei daiktą tiek paveikslingai, jog kitu išsireiškimu nieku būdu jo neatstosi; perdėtas vengimas paprastų išsireiškimų yra tiesus kelias prie nenaturalaus stiliaus, nuo kurio juk Boileau įspėja. Poezijos ir abelnai grožio — toliau jis moko — nėra be tiesos, o jeigu taip, tai poezija turi sekti „gamtą“, t. y. tikrenybe, bet ne kiekviena, o tik civilizuota ir kultūringa. Tad, pavyzdžiui, verčiausiu didelės poezijos turininiu bus gyvenimas — karalių, dvariškių, karžygių ir abelnai žmonių ne paprastų, ne gamtos glėby gyvenančių, o tik civilizuotųjų ir mokančių gražiai apsieiti; tuo tarpu gi paprastų žmonių, pavyzdžiui, kaimiečių gyvenimas, netinka poezijai. Vadinasi, Boileau poezijos turiniui dėjo pančius, šalindamas iš jo visą temų eilę, kurios, kaip paskui pasirodė, gali puikiausiai tikti poezijai (pav., smulkiųjų miestelėnų ir liaudies gyvenimai). Maža to: Boileau ir poezijos dvasią kaustė grandiniais. Tiesa, jis iš poeto reikalavo įkvėpimo ir nuoširdaus jausmo, kurie skaitytoją „šildytų ir jaudintų“, bet svarbiausiais poezijos privalumais laikė protą ir sveiką nuovoką *(la raison et le bon sens)*, būdamas įsitikinęs, kad poezija negali patikti, jeigu ji nieko nesako protui, ir kad poezijos idealas yra būti gražia proza. Tad Boileau iš poezijos varė lauk fantaziją. Pagaliau prancūzų aistetas ir poezijos formą statė ankštosna ribosna: jis patarinėjo poetams sekti senovės puikiais veikalais, nes niekas nieko gražesnio niekados nebeišgal-

vosiąs; kiekvienai poezijos rūšiai jis nustatinėjo atskirąsias taisykles, nuo kuriųjų neprivalu nė žingsnio žengti; pavyzdžiui, tragedijoj ir komedijoj būtinai reikia prisilaikyti vadinamųjų trijų vienodumų: vietos (negalima keisti dekoracijų!), laiko (nuotykis apie kurį veikale kalbama, negali tęstis ilgiau, negu 24 valandas!) ir veikimo (veikalas privalo sudaryti nenutraukiamąją vienetą); veiksmo vienodumo reikalavimas yra visai teisingas, bet du pirmieji reikalavimai nieku nepamatuojami.

Visa toji poezijos teorija, išvystyta ir papildyta XVIII amžiuj kitų prancūzų aistetų, padarė vieną didelę klaidą: tiesa, kad kiekvienas tikras, net didžiausias ir geniališkiausias poetas, kurdamas, visai nenoromis ir nesąmoningai prisilaiko tam tikrų bendrųjų meno dėsnių (vadinamųjų aistetikos normų), bet negalima iš poeto reikalauti, kad jis sąmoningai prisilaikytų įvairių smulkiųjų taisyklių, nors jos būtų net išlietos pasiremiant taip gražia poezija, kaip senovės. Juk ne viskas, kas tiko senovės poezijai, gali būti gera naujajai (pav., mitologija, kuriąja Boileau pataria poetams naudotis). Juk ir poezija, kaip ir viskas pasauly, keičiasi ir tobūlėja tiek turinio ir dvasios atžvilgiu, tiek ir formos. Juk negalima reikalauti iš poeto, kad jis gera valia varžytų savo kūrybos laisvę. Bet visa tai buvo suprasta tik vėliau, kai kuriuose kraštuose jau antroj XVIII amžiaus pusėj, o kai kuriuose tik XIX amžiuj. Tuo tarpu visoj Europoj prancūzų poezija ir teorija turėjo didelio autoriteto: visame pasauly įsiviešpatavo prancūzų literatūra ir tai — lygiai klasinė, lygiai ir pseudoklasinė.

Lenkuose jau Sasų dienomis buvo sekama prancūzų poetais (78 §), bet pagaliau Stanislovui Augustui beviešpataujant tas pamėgdžiojimas tapo visuotiniu. Boileau teorija ir Lenkų buvo laikoma autoritetu, bet vis dar ne tiek dideliu, kokiu jis bus jų laikomas XIX amžiaus pradžioj; jo poėmą apie poeziją dalinai išvertė, dalinai perdirbo 1788 metais *Pranas Dmochovskis,* parašęs poėmą *Eilėraščių rašymo menas* (*Sztuka rymotwórcza*), kurioj jis tačiau vietomis skelbia kitus dėsnius, negu prancūziškoj poėmoj. Taip, antai, Dmochovskis teisingai tvirtina, kad reikalavimas laiko ir vietos vienodumų dramoj nieku nepamatuotas; jis suprato, kad ne viskas yra „kiekvienu atveju puiku, ką rašo senovė“, kad, abelnai, poetas neprivalo prisilaikyti senovės meno, „kaip girtas tvoros“, nes „menas, pasemtas iš pavyzdžių, varžo žmogaus darbus... didelis genijus, suplasnojęs sparnais, iškils aukščiau pasiekiamų meno taisyklių; jis eis, kur jį veda aukštas minčių įsibėgimas; jis sukurs naujas rūšis, naujus vaizdus...; senovės autoriai yra sektini, jie meno kūrėjai, iš jų kūrinių gimė mums sunkus menas, *bet argi galima laikyti nuodėme, jeigu kūrėjas genijus, nenorėdamas eiti ištryptu vieškeliu, ieško naujųjų meno kelių?*“ Tačiau dauguma dar Stanislovo dienų lenkų rašytojų ėjo ištryptu keliu: satirikai sekė Horaciju, Boileau, Volteriu, komedijų rašytojai — Molieru ir jo moki-

niais, pasakėčių rašytojai — Lafontenu ir tt. Bet tas pamėgdžiojimas nebuvo vergiškas ir davė gražių vaisių: sekdami Prancūzais, lenkų rašytojai stropiai rūpinasi stiliaus grožiu, o ypač *kalbos tyrumu. Abelnai, prancūzų literatūra XVIII amžiuj suvaidino Lenkuose lygiai aukštą ir naudingą rolę, kaip XVI amžiuj — senovės raštai:* ji prisidėjo ne tik prie išmintingos minties, bet ir formos grožio atgimimo. Gražiausiai įrodo gražios formos atgimimą Krasickio, Trembeckio ir Kniaznino poezijos, Krasickio apysakos, Naruševičiaus *Lenkų tautos istorija* ir Kolontajaus raštai. Prancūzų literatūros įtakos dėka lenkų Stanislovo dienų literatūra tapo civilizuotos, europeinės tautos verta, iškalbingai liudydama, kad Lenkija naujai užmezgė sutraukytus XVII amžiuj ryšius su vakarų Europos mokslo ir meno pasauliais.

Tačiau, bendrai imant, ko trūksta švietimo amžiaus lenkų literatūrai — tai karšto jausmo, nuoširdaus šiltumo. Pavyzdžiui, Krasickio poezijos yra gražios, pilnos išminties, bet jausmo jose ne kiek tėra. Tik ir tuo atžvilgiu visa keičiasi geresnėn pusėn: *lenkų literatūroj bunda širdis,* paties gyvenimo žadinama: Baro konfederacija, tas paskutinis, gal būt nelaimingas, bet puikus savo atsibudimu bajoriškos Lenkijos krūstelėjimas; o vėliau pirmasis krašto padalinimas, biaurus Poninskio ir išdidus Reitano pasielgimas; dar vėliau ketverių metų seimas su Gegužės 3 dienos Konstitucija, Targovico konfederacija, antrasis ir trečiasias Lenkijos padalinimas ir Kosciuškos sukilimas — visa tai turėjo pagreitinti lenkiškos širdies plakimąsi, iš vienos pusės pagaunant ją nerimu, liūdesiu, nusižeminimu, nusiminimu, o iš antros — viltimi ir tikėjimu Dievo malone. Abu tuo jausmu, patriotinis ir tikybinis, atsiliepia *Baro konfederatų dainose.* Tos dainos, kažkieno sudėtos, ne puikios, kartais net stačiokiškos, prastos ir naivios, bet todel jos būtent ir tokios malonios, gražios nelaimingosios tėvynės meile, griaudinančios tikėjimu Dievu, Švenčiausios Mergelės, kaipo Lenkų karalystės Karalienės, ir lenkų šventųjų pagalba, kupinos tikėjimo teisėtųjų darbų laimėjimu ir puikia Lenkijos ateitimi. Pavyzdžiui, tas tikėjimas labai gražiai skamba *Kunigo Morkaus pranašavime (Proroctwo Księdza Marka).* (Žiūrėk christomatijoj).

Juo toliau, juo dažniau ir galingiau atsiliepia lenkų literatūroj jau ne tik protas, bet ir širdis, kaip antai: kaikuriose Krasickio ir Naruševičiaus satirose, Karpinskio ir Kniaznino religiniai patriotinėse giesmėse bei dainose, Zablockio paskviliuose, Niemcevičiaus poezijoj, ketverių metų seimo kalbose, Čartoryskio *Lenkų barde* (*Bard polski*), o ypač pilnuose tėvynės meilės, krauju ir ašaromis rašytuose Stašyco raštuose.

Šalia to tikro, nuoširdaus, karšto, plaukiančio iš meilės Dievui ir tėvynei jausmingumo, lenkų švietimosi amžiaus literatūroj pasirodo nežinomas iki šiol Lenkams, netikras, nenuoširdus, alpstantis *jautringumas arba sentimentalizmas,* t. y. nuosavių

jausmų lepinimas, pavyzdžiui, stebėjimasis savo ašaromis, savo nelaimėmis ir tt. Tos naujosios Europos literatūroj srovės kūrėju yra prancūzų rašytojas, Jonas Jokūbus Rousseau (Russo), kuris, kaip ir Volteris, padarė gilios įtakos lenkų literatūrai ir abelnai jos protiniam gyvenimui. Kitaip, negu Volteris, Rousseau, prabilo savo raštais proza, (bet esančiais poezija) ypač į širdį, nes pats buvo minkštos ir jautrios širdies, nors, tiesą pasakius, jis mylėjo tik pats save ir visur ir visados savimi stebėjosi; jis kitaip, negu Volteris, žinojo ir suprasdavo, kad širdis yra nemažiau galinga už protą ir kad ji taip pat turi savo teises ir tiesas, — kad ji tiki, t. y. pripažįsta dažnai tiesa net ir tai, ko protas nepajėgia įrodyti. Jis mylėjo gamtą, stebėjosi ir gerėjosi ja ir smarkiai užpuldinėjo civilizaciją, sakydamas, kad ji, kaipo proto, o ne širdies, padaras, yra svarbiausia žmonijos nelaimių priežastis, kad kolei žmonės gyveno gamtos skraistėj ir nežinojo civilizacijos, jie buvo ne tik laimingesni, bet ir geresni. Tad sentimentalizmas lenkų poezijoj kilo Rouseau, o taip pat jo pasekėjų ir garbintojų įtakos dėka. Jo charakteringiausiu apsireiškimu yra meilės dainos, ypač Karpinskio ir Kniaznino *jautrios piemenų idilijos*, (*tkliwe sielanki pasterskie*), kuriose veikia piemenys ir piemenės tiek jausmingų širdžių, kad jie nuolatos dūsauja, ilgisi, verkšlena, verkia, vaitoja, ir vis tai iš meilės ne tik vienas kitam ir gražiai gamtai, bet ir avims ir avinams. Tokios sentimentalinės idilijos buvo madoj visoj Europoj; jos turėjo būti neva tai tikrenybės vaizdu bei piešti tiek gerbiamą Rousseau paprastų žmonių laimingą gyvenimą gamtos glėby, o iš tikrųjų jos yra tikrenybės parodija, nes tų idilijų piemenys nė truputėlio nepanašūs tikriems piemenims.

Betgi, be to dirbtino liaudiškumo, XVIII amžiaus Europos literatūroj, būtent—anglų ir vokiečių, pasirodo ir tikras liaudiškumas: mokslininkai spausdina liaudies dainų rinkinius, o poetai seka jomis. Lenkuose irgi, jau XVIII amžiuj, randasi kūrinių, *vaizduojančių liaudies gyvenimą* be jautringumo ir nenatrališkumo priemaišų, maždaug atatinkančių tiesai, o taip pat pasitaiko ir *dainų, parašytų sekant liaudies dainomis*. Bet tos liaudies pradmenos lenkų XVIII amžiaus literatūroj yra dar labai silpnos, vos pastebimos, bet vis delto jau yra; ilgainiui, XIX amžiuj, tas nukrypimas prie liaudiškumo, o taip pat vis auganti patriotiniai jausmai nuotykių dėka, prisidės prie puikaus lenkų poezijos sužydėjimo.

Tad lenkų švietimosi amžiaus literatūra, iš vienos pusės, atgaudama išmintį ir grožį, kaip ir išpirko kaltes, padarytas Sasų laikų sunuožmėjusios literatūros, ir tapo dvasinio tautos atgimimo akstinu, o iš antros — tvirtėjančiais joj patriotiniais jausmais ir dygstančiomis liaudiškumo pradmenomis ji slepia savy būsimo žydėjimo pumpurėlius.

84 §. Svarbią rolę Stanislovo dienų švietimo ir literatūros istorijoj suvaidino *laikraščiai*. Pirmasis lenkų periodinis raštas kilo

dar Jonui Kazimierui viešpataujant: 1661 metais Krokuvoj ėmė rodytis *Lenkų ordinarinis Merkurius, nušviečiantis visuomenei viso pasaulio darbus (Merkuryusz polski ordynaryjny, dzieje wszystkiego świata w sobie zawierający dla informacyji pospolitej).* Bet laikraščių sužydėjimas atatenka tik Stanislovo Augusto dienoms, kai jų buvo Lenkijoj iš viso apie 90 (pačioj Varšuvoj apie 60). Be politikos, mokslo ir kitų, ėjo, sekant Anglus ir Prancūzus, vadinamieji *moraliniai laikraščiai,* kurių svarbiausias tikslas buvo platinimas visuomenėj civilizacijos ir kova su tamsybe. Jų priešaky ėjo *Monitor,* kurio redaktorium buvo jezuitas *Pranas Bohomolcas (Franciszek Bohomolec)* iš Gudijos (1720—1784), žmogus apsišvietęs (mokslus ėjo Romoj) ir garbus, o drauge ir labai linksmas. Tas pats P. Bohomolcas yra anksčiau visų žinomos, šiandien jau užmirštos dainelės *Kurdešas* (*Kurdesz*)[1]) autorius. Tas žmogus yra labai užsitarnavęs. Kaipo Varšuvos jezuitų mokyklos mokytojas, jis, sekdamas Konarskiu, rūpestingai gerino mokymo būdą. Ir jis, kuriam rūpėdavo lenkų kalbos grynumas, paskelbė kovą makaronizmams, spausdino jaunuomenei senovės istorikų ir savų poetų raštus. Jis, kaip ir Konarskis, rūpinosi tinkamais dramos veikalais mokyklos teatrui ir tuo tikslu pats parašė, perdirbdamas bei sutrumpindamas italų ir prancūzų (ypač Moliero) veikalus, visą eilę *mokyklai tinkamų komedijėlių,* kuriose jis pašiepė tamsybę ir ujo nedorybę.

O kai karalius įsteigė Varšuvoj viešąjį teatrą, Bohomolcas ilgą laiką stiprino jo repertuarą, rašydamas jam komedijas („komedje na teatrum"), kuriomis daugiausia sekdavo Molieru. Tie jo veikalai silpni, dažnai naivūs, bet vis delto, tai *pirmos lenkiškos komedijos* ir per tai turinčios vardą ir gerbiamos del savo išmintingo pilietiško siekimo, nes jų autorius visados troško šio to pamokyti ir šį bei tą pašiepti, manydamas, kad „vienintelis komedijos tikslas yra tas, kad ji, pašiepdama tai, kas yra peiktina, atgrasintų nuo to kitų mintis; komedija, neturinti to tikslo, negali būti vadinama komedija".

Tad, pavyzdžiui, Bohomolcas savo *Moterystėj iš kalendoriaus* (*Małżeństwo z kalendarza*) pašiepia bajorų peiktinus prietarus (1766). Svarbiausias tos komedijos asmuo yra prietaringas bajoras Staruškevičius, kuris sau proto semiasi daugiausia iš kažkokio seno kalendoriaus ir amžino sapnininko. Žmonėmis jis laiko tik bajoriją ir tai tik lenkišką, nes svetimšalis, jo manymu, negali būti tikras bajoras. Abelnai, Staruškevičius neapkenčia svetimšalių ir keikia juos, kad jie Lenkiją žudo ir kvailina: užtenka pasakyti, kad „jie jau sapnais nenori tikėti!". Dėliai to jis nenori leisti tekėti savo dukteriai Elizai už Ernesto, svetimšalio, bet ištikimo Rzeczypospolitai tarno, norėdamas ją išduoti už Marnotravskio, kuris, tiesa, yra

[1]) Kurdesz — geriančiųjų dainelė; brolybė, palankumas; toks šokis.

kvailas, kaip batas, bet užtat lenkas ir bajoras — ir čia pat priduria: „Žiūrėk — sako dukteriai — ką apie šią dieną rašo kalendorius: kas nori būti laimingas moterybėj ir turėti gražių vaikų, šiandien yra labai gera diena susituokti... Matai, kitos panašios dienos visame kalendoriuj nerasi!" Šį jo nusistatymą tvirtina dar ir sapnai: „aš nesenai sapnavau, tartum mano avį du vilku tykojo", geras ir piktas; tai aišku, kaip saulė: avis tai — Eliza, geras vilkas — Marnotravskis, o piktas — Ernestas. Pagaliau, kai pasirodo, kad Marnotravskis yra palaidūnas, Staruškevičius visai supranta, kad geras vilkas tai Ernestas, ir atiduoda jam laimingą dukterį. Pašiepdamas bajoriškus prietarus, Bohomolcas toj savo komedijoj drauge užtaria ir miestelėnus.

O valstiečius Bohomolcas užtaria kitoj savo komedijoj (1767), antrašte *Geras ponas (Pan Dobry),* kurioj moko, kad „valstietis, pono skriaudžiamas, negali būti jam palankus", kad „ponų neteisingumas yra motina tos neapykantos, kurios pavaldiniai yra jiems kupini". Štai, ponas Halasnickis, „kitų kankinimui gimęs", yra tarnams ir valstiečiams tyronas: „nuolatiniai rėkavimai, barimai, keiksmai, mušimai, žudymai"; tuo tarpu ponas Dobrotlivskis valstiečiams yra „daugiau, negu tėvas", „nuliūdime jis ramina, nelaimėj gelbsti, ligoj aplanko ir liepia suteikti visokių patogumų". Tad Halasnickio valstiečiai neapkenčia, o Dobrotlivskį gerbia ir, kai jo sūnus vedasi, jie jaunavedžiams surenka pirkti dovanų, kurias visų vardu įteikia Vavrekas ir Maciekas; pastarasis taip į poną prabilsta: „Mano kaimynas Stachas, grįžęs iš Varšuvos, pasakė mums, kad ponas seniūnas, didžiai gerbiamojo pono sūnus, ruošiasi vesti; vos tik pasklydo po mūsų kaimą tas gandas, kilo toks džiaugsmas, kad mes ir apie darbą ir apie save užmiršome; mūsų senasis Bartošas, matydamas tai, suriko: „Ei, vaikučiai, sumeskime savo ponaičio vestuvėms!" O Vavrekas, pamatęs jaunąją, šaukia: „Prisiekiu, kad graži, tartum lelija!" Taip Bohomolcas išveda scenon kaimiečius Mozūrus ir liepia jiems kalbėti savo liaudies kalba.

Bet didžiausias Bohomolco nuopelnas — tai *Monitoro* leidimas. Tas laikraštis, kurio bendradarbiai buvo įžymiausi XVIII amžiaus lenkų rašytojai (pav., Konarskis ir Krasickis), visą dvidešimtį metų (1765—1784) platino švietimą *nuosaikios pažangos dvasioj*. Tame gražiame pilietiškame darbe jį gaivino obalsis: „Jeigu už tėvynę yra saldu mirti, tai kas gi gali būti geresnio, negu gyventi del jos?" Iš vienos pusės *Monitor* stovėjo religijos, dorybės ir išmintingo praeities gerbimo sargyboj, bet iš kitos pusės jis peikė bei šiepė visa, kas tik praeity yra buvę pikta, kaip — privata, bajorijos privilegiruota padėtis, valstiečių priespauda, prietarai ir burtai, rimtų knygų nemėgimas ir abelnai — tamsybė. Lygiai išmintingą poziciją užėmė *Monitor* naujųjų srovių atžvilgiu: iš vienos pusės jis ragino prie politinių ir visuomeninių reformų, prabildavo del miestelėnų ir valstiečių teisių ir abelnai kovojo del žmogaus

teisių, ragino prie mokslo, duodavo prancūzų pedagoginių knygų sątraukas, kad išmokytų, kaip reikia vaikus auklėti, aiškino meno bei dailės dėsnius, žodžiu — platino švietimą; bet iš kitos pusės, jis ujo papročių pašlijimą, prancūzišką beždžioniavimą, šiepė „auksinę" (turtingąją) jaunuomenę, vėjavaikius, kortų lošėjus, pagyrūnus, gudruolius ir netikėlius, tinginius ir veltėdžius; jis neužmiršo ir moterų, ypač „madingų žmonų", pašiepdamas jų pasibiaurėjimą darbu, pamėgimą pramogų, parėdų ir piktaliežuvavimų, „akių vartymą" ir t. t. *Monitor* nepraleido nepastebėjęs nei vieno lenkų visuomenės reikalo, nei vienos jos ydos, žodžiu — jis suvaidino kilnią rolę Lenkų tautos civilizavime. O apie viską jis rašė čia rimtai, čia pajuokiamai ir visuomet — suprantamai ir viliojančiai, naudodamasis čia populerišku traktatu, čia satira, čia apsakymėliu, čia laišku, neva tai prisiųstu redakcijai ir t. t. Panašaus tono lengvumo anksčiau lenkų literatūra nėra žinojusi: *Monitoro* straipsniai—tai *pirmieji lenkų kalba feljetonai*. (Žiūrėk Chrestomatijoj iš *Monitoro* ištrauką, kurios autorium yra pats Bohomolcas).

85 §. Viena svarbiausiųjų tautos pažangos ir atgimimo priežasčių yra gimtosios senovės pažinimas. Tuo tarpu lenkų plačioji visuomenė jos nepažinojo, kas jai nekliudydavo mielai šauktis praeities, ypač tada, kai būdavo kalbama apie reformas: „Tegu jas velniai, tas reformas! Kol viskas buvo po senovei, Lenkija buvo galinga, tad ir dabar tegu viskas liekti, kaip ir pirma buvo!" Štai kaip protaudavo paprastas bajoras. Bet, kaip ten viskas seniau būdavo, apie tai jis ir supratimo neturėjo ir stebėjosi arba piktinosi, kai jam kas sakydavo, kad, pavyzdžiui, seniau Lenkijoj ne bajorija, bet pats karalius valdydavo valstybę, ir kad tada būtent ir buvo galinga Lenkija. Jis neatskirdavo tiesos nuo netiesos ir aklai tikėdavo visu kuo, ką pripasakojo apie pasakingą senovę jos kronikieriai, ypač Kadlubkas (2 §). Tad ne tik mokslui, bet ir visuomenei labai pasitarnavo žmogus, kuris Lenkijos praeitį tikroj šviesoj nuvaizdavo. Tas žmogus buvo *Smolensko vyskupas, Adomas Naruševičius* (1733—1796), jezuitas, gimęs Pinske. Jis buvo kilęs iš garsios, bet nuskurdusios giminės. Tad, spiriamas ambicijos ir turėdamas, kaip pats sako, „įgimtą garbės meilę", troško savo giminę iškelti ir padaryti ją garsią. Apystovos jam buvo palankios. Baigęs mokslus užsieniuose, aplankęs Prancūziją, Italiją ir Vokietiją, jis apsigyveno Varšuvoj ir čia įsigijo ne tik palankumo ir autoriteto, bet ir tapo karaliaus draugu, kuriam tarnavo ir kurį girdavo ir iš kurio ne vienos malonės ir ne vienos garbės susilaukė „mielas Naruchas". Bet, be noro „patikti mylinčiam ir platinančiam mokslus viešpačiui", prie kurio jis iš tikrųjų buvo nuoširdžiai prisirišęs, jis turėjo dar kitą, tikrai gražų tikslą: būdamas karštas patriotas, žiūrėdamas liūdnai ir įgimtu savo rūpestingumu į tėvynės nelaimes, kuriai jis vienintelį išganymą matė nugalėjime anarchijos, auksinės laisvės ir tamsybės, troško tarnauti kraštui, nesibijodamas darbo, nes jis ne-

buvo, kaip pats teisingai sako, „tos rūšies žmogus, kad, pasiėmęs vieną sykį abiem rankom žagrės, norėtų tinginiauti“. Ir jis netinginiavo, bet prakaituodamas tarnavo tėvynei „skaitydamas, protaudamas ir rašydamas“.

Pradžioj jis savo plunksną pavedė poezijai, bet toj srity jam nelabai sekėsi ir negalėjo sektis, *nes jis neturėjo nei vaizdenos, nei įkvėpimo, nei abelnai poetinio talento.* Tur būt jis to nežinojo, o antra vertus, jis taip manė, kaip ir visi tais laikais, kad kiekvienas gali būti poetas, jeigu tik jis turi mokslo ir yra susipažinęs su gražiais pavyzdžiais ir poezijos „taisyklėmis“. O tai Naruševičius viską turėjo: jis lavinosi be paliovos, žinojo senovės ir prancūzų poeziją, o kai del poezijos taisyklių, tai jis pats dėstė jezuitų mokyklose poetiką. Tad kaip gi jis galėjo išsilaikyti, nesvajojęs apie poeto laurus? Tad ir versdavo jis Horacijų ir Anakreontą, taisydavo ir švelnindavo karaliaus eilėraščius (kuriam irgi panoro būti poetu); be to, jis rašydavo pasakas, idilijas, o daugiausia *triukšmingas ir aukštas odas,* pamėgdžiodamas Pindarą, Horacijų ir prancūzų pseudoklasiką, Joną Krikštytoją Rousseau (kurį reikia skirti nuo Jono Jokūbo). Tokios ten jau ir odos: jos turėjo būti karštos, o yra šaltos, turėjo būti iškilmingos, o yra išpūstos ir dirbtinos; jos knibždėte knibžda sunkiai nukaltais būdvardžiais (kaip antai: *bystropromienny, ciężkopłodny, dzikośmieszny, smutnowrogi*), suktais išsireiškimais, senovės dievais; žodžiu — jose viso yra, išskyrus poeziją. Jų turinys tai daugiausia smilkalai pagerbti Stanislovui Augustui. Vieną sykį, pavyzdžiui, jis lygina karalių, lankantį mokyklą, su Titanu (saule), kuris teikia savo spindulių Arktoms (šiaurės kraštams); kitą sykį jis tikrina, kad karaliaus gimimo dieną „Vandeninis sausis gamtos priešingumui sumažino savo rūstų supykimą“. Apie tų pseudoklasinių odų stilių gali duoti supratimo „Difirambo iš priežasties galutino Jo Karališkos didybės pasveikimo“ pradžia: „O tu, kuris, amžinai sukdamasis aplink derlią žemę, juosi sausumą ir vandenynus ugninėmis vadelėmis, o nepavargęs judindamas blakstienas, gaivini biaurius gyvulius visagaivinančia dvasia, mirktelėk, o auksine saule, karštesniu spindulėliu! Tegu tavo eiklieji žirgai (dzianety), rankų sukinkyti būriais, pašiaušia spindulingus karčius ir, nešdami dieną, tegu jie eikleisnėmis kanopomis išmatuoja žvaigždėtą vieškelį“. Žinoma, Naruševičius neabejoja, kad tai labai puiku. Neabejojo tuo ir jo vienaamžiai, ir Naruševičius buvo laikomas lakštingala, įkvėptu poetu, o vieną jo dainą („Karaliau, kuris apšvietei tautą, narsumą, dorybę, garbę joj sukėlei“) moksleivija dainuodavo ekskursijose.

Nedidesnės vertės turi ir jo *Satiros,* rašytos Boileau įtakoj ir jo pavyzdžiu (1778). Iš vienos pusės Naruševičius jose plaka sarmatizmą, kaip antai: netvarką, didžiavimąsi kilme ir manymą, kad herbas teikia žmogui vertės, o taip pat jis plaka ir panegirizmą ir veltėdžiavimą didikų namuose, dievotumą ir tikybinį veidmai-

niškumą, o labiausiai — tamsybę; o iš antros pusės — nedorus pasielgimus, lengvatikybę, eikvojimą, kortų lošimą, moterų sugedimą. Jo satirose sąmojingumo ne kiek tėra, o grožio nė lašo, bet užtat yra piktos *ironijos,* o kai kada ir nuoširdaus, gilaus doro piliečio ir rūpestingo žmogaus *susirūstinimo* „sugedusiu amžium"; be to dar, jose randasi *ryškių, tikrų* įvairių juokingų tipų *apibūdinimų,* pavyzdžiui — šventuolio: „O tas nuolatinis poteriautojas (gryzipacierz), tas vilkas avinėlio kaily, kuris barškina kauliniais poterėliais ant siūlo! Jis jau nuo visų šv. paveikslų nulaižė dažus, kiaurai pramušė nuplikusia kakta altorių laiptus, tas, kuris bijo peržengti per šiaudinį kryželį, kada jis pats yra ir didžiausias melagis, ir veltėdis, ir gobšus lupikas...; argi jis neapsimeta šventu esąs, tuo pačiu metu kiekvieną dergdamas ir lodamas?" Dar vaizdžiau aprašo Naruševičius „firciką", t. y. jauną kavalierių; jis turi visą eibę privalumų: yra „pirmuoju deivaitės Sviegotkos pasiuntiniu", t. y. liežuvautoju, paskui — pasipūteliu, kuris „visados savo mitra akysna užtelėja" ir giriasi savo giminės senumu, „prisistatydamas save povyno, kaip kuosa, uodega"; jis yra biaurus pataikūnas, braująs moterų malonėn; pagaliau jis yra tinginys ir visai kvailas ir tt. Naruševičius grakščiu stilium nepasižymi, bet kartais jam pasiseka ir labai tvirtai parašyti, pavyzdžiui, kaip trumpame, bet puikiame visuomenės nelygybės apibūdinime: „Lenkijoj auksinė laisvė tam tikras taisykles saugo: valstietį ant kuolo, ponui nieko, bajorą bokštan", arba kaip ir šiame skausmingame šauksme: „Mes visus giriame, ir pasauliečius ir kunigus, kad visi jie geri, tačiau žūname be iždo, be tvarkos ir be ginklų!"

Iš aštuonių Naruševičiaus satirų geriausia (ir viena geriausių visoj lenkų senoj literatūroj) yra *Liesas literatas (Chudy literat),* puikus plačiosios visuomenės tamsumo apibūdinimas, visuomenės, bijančios rimtų knygų, kaip velnias šventyto vandens, ir tamsios, del kurios turėdavo būti „liesi" literatai, uždarbiaujantieji plunksna sau pragyvenimą.

86 §. Savo nemirtingą padėtį lenkų literatūros ir abelnai jų protiško pasaulio istorijoj Naruševičius įgijo savo *Lenkų tautos istorija (Historja narodu polskiego).*

Pamėgęs istorijos mokslą, jis parašė senovės istorijos vadovėlį, o taip pat išvertė lenkų kalbon garsiausio Romos istoriko Tacito raštus. Tad karalius, žinodamas Naruševičiaus istorijos mėgimą, o be to, ir jo mokslingumą ir nepaprastą darbštumą, sumanė paraginti jį parašyti gimtąją istoriją. Vieną sykį, per ketvirtadienio pietus, Stanislovas Augustas išreiškė savo pageidavimą, kad lenkų mokslo vyrai parašytų įžymių, vertų sekimo senovės lenkų biografijas; tas jo pageidavimas dalinai buvo įvykdytas: netrukus buvo parašytos Jono Zamoiskio, Stepono Čarnieckio, Jurgio Ossolinskio ir kitų biografijos, bet geriausią ir įžymiausią biografiją parašė Naruševičius, būtent: *Jono Karolio Chodkevičiaus istoriją (Historja*

Jana Karolio Chodkiewicza); tai geriausia senosios lenkų literatūros istorinė manografija, kuri buvo atspausdinta tik 1781 metais. Bet karaliui to neužteko: jis 1774 metais paragino Naruševičių parašyti visą Lenkų istoriją. Pastarasis, visuomet linkęs prie darbo, neatsisakė ir, „kruvinai prakaitoudamas, aukodamas sveikatą ir laisvę", „mokslui ir tautiečių naudai", ėmė rašyti gimtąją istoriją. Spausdinti ją jis neskubėjo, nes suprato, kad skubėjimas pakenks veikalo rimtumui. O norėdamas įtikinti karalių, kuris nerimavo ir ragino Naruševičių spausdinti savo istoriją, ir parodyti, kad netinginiauja, parašė ir nusiuntė jam 1778 m. eilėraštį, antrašte *Mirusiųjų balsas (Głos umarłych).* Iškalbingesnio savo darbo įrodymo jis negalėjo patiekti, nes tai yra sąžiningų tyrinėjimų ir gilių mąstymų apie Lenkijos praeitį vaisius, mąstymų doro patrioto, kuris, suprasdamas, kad tėvynės nelaimių priežasčių reikia ieškoti ne „svetimųjų spaudimuose", o tik savo kaltėse. Naruševičius nesibijojo pareikšti tiesos, teisingai matydamas Lenkijos nelaimių šaltinį tvirtos kitados monarchų valdžios susilpnėjime, o taip pat gimstanančios iš jo anarchijos ir auksinės laisvės, seimelių tvarkos ir bajorijos luominio egoizmo (skriaudžiant valstiečius ir miestelėnus). Jis lygiai nesibijojo išplakti vienos Lenkų tautinio būdo ydų: nedėkingumo, — juodo nedėkingumo savo geradėjams karaliams. Gaila, kad ir čia neatsikratė Naruševičius panegirizmo Stanislovui Augustui, kuriam jis pranašauja, kad ateis valanda, kai tauta pavadins jį tėvynės tėvu! Bet nežiūrint į tai, *Mirusiųjų balsas* yra gražus kūrinys ir vienintelis Naruševičiaus eilėraštis, vertas poezijos garbės, o tokiu jis yra savo aukštu tonu (formos rimtumu, savo puikiais sukauptais išsireiškimais strofoj: „Tėvas karalius"), o labiausiai savo nuoširdžiu patriotiniu jausmu, kuris liejasi iš pilnos skausmo skundos, įdėtos lūposna Lenkų karalių, po mirties „žiūrinčių iš aukštybių į žemės gyventojus" — savo nelaimingus vaikus.

Pagaliau, šešeriems metams praslinkus nuo darbo pradžios, 1780 metais, Naruševičius atspausdino savo *Lenkų tautos istorijos nuo krikščionybės priėmimo (Historji narodu polskiego od przyjęcia chrześcijaństwa)* pirmąjį tomą, o kitiems šešiems metams praėjus, pasirodė šeštasis ir, deja, paskutinysai tomas, privestas tik iki Jogailos su Jadvyga jungtuvių. (Įvedamasis tomas, apimąs Slavų ir prieškrikščioniškos Lenkijos darbus, buvo atspausdintas tik autoriui mirus, 1824 metais.)

Dar nepradėjęs savo darbo, Naruševičius patiekė karaliui *Memorialą del tautinės istorijos rašymo (Memorjał względem pisania historji narodowej),* kuriame pareiškė savo pažiūras į istoriko ir istorijos uždavinius. Jo nuomone, istorinis veikalas privalo turėti keturias svarbias ypatybes: „rūpestingą medžiagos surinkimą", „lengvą ir tvarkingą dėstymą", „išmintingą kritiką", o taip pat ir „papuošimą, plunksnos švelnumu viliojantį", t. y. stilių — „švelnų, puikų, lengvą ir rimtą".

Pirmąją sąlygą Naruševičius puikiai atliko: „medžiagos surinkta" tiek rūpestingai, kiek nėra buvę nuo Dlugošo laikų (9 §). Kaip Dlugošas, taip ir jis sutelkė visus galimus istorijos šaltinius: ne tik senąsias kronikas ir kitas užrašas, spausdintas ir rankraščiuose, lenkiškas ir nelenkiškas, bet ir dokumentus — „supelėjusius archivuose ir bibliotekose popierių krūvas". Jis nepraėjo šalimi net tokių šaltinių, kurie atrodė nelabai svarbūs, kaip antai, pasakojimai apie stebuklinguosius paveikslus, teisingai sakydamas, kad „ir tose dievobaimingose pasakose galima rasti didelių ir svarbių įrodymų nušviesti tamsiesiems istorijos užkampiams". Nes Naruševičius pirmas Lenkijoj suprato (jis išmoko tai iš Volterio), kad istorikas privalo tyrinėti ne tik valstybės reikalus, bet ir tautos civilizaciją, papročius ir būdą, ir kad istoriją sudaro ne tik išoriniai, bet ir vidaus darbai: *Tokios plačios pažiūros į istorijos sritį iki Naruševičiaus niekas Lenkuose nėra turėjęs,* nes tokią pažiūrą sukūrė tik švietimosi amžiaus mokslas.

Antrosios sąlygos, „lengvo ir tvarkingo dėstymo", nemokėjo Naruševičius patenkinti: kaip Dlugošas, taip ir jis pasakoja apie istorinius nuotykius, sekdamas metus, ir todel tas *dėstymas yra susenėjęs, kronikinis* ir del to visai ne „lengvas", bet apsunkinantis skaitytojui suprasti nuotykių priežasties rutuliavimąsi. O taip pat nėra jis ir „tvarkingas", jeigu autorius žinias apie vidaus darbus patalpino ne dėstymo srovėn, bet atskiruosna prierašuosna (pav., apie Bažnyčios Lenkijoj organizavimą, apie druskos kasyklas, apie kariuomenę, apie tvarką ir tt.).

Bet užtat trečiąjį uždavinį Naruševičius atliko, kaip dera: jo *Istorijoj* randasi „išmintinga kritika". Ji, būtent, ir sudaro įžymiausią ypatybę, o drauge ir aukščiausį kurinio privalumą. Kuo gi turi remtis toji „išmintinga kritika"? Visų pirma tuo, kad istorikas privalo „ištirti priežastis, įkainuoti pasekmes": „maža to, kad kova laimėta, jeigu aš nežinau, iš kokios priežasties kilo karas, kuriuo būdu jis buvo vedamas, kokio pelno gavo laimėjimas". Tad Naruševičius stropiai laikosi to dėsnio, sekdamas nuotykius, kaipo vieną nuolatinį priežasčių ir pasekmių grandinį. Kitais žodžiais kalbant — jo *Istorija* yra pragmatinė. Bet tai dar neužtenka: svarbiausiu kritikos uždaviniu yra atskirti „atrodymą nuo tiesos". Tiesa, apie tai žinojo jau ir Dlugošas, bet kas iš to, kad jis, kaipo viduramžių žmogus, buvo labai lengvatikis, pavyzdžiui, aklai tikėdamas pasakomis apie Popielį, Krakusą, Vandą ir tt. Naruševičius, kaipo Švietimosi amžiaus sūnus, tuo nebetikėjo. Jis žinojo, kad „ne viskas tiesa, ką senesnieji yra parašę", ir suprato, kad „kaip tyras vanduo, vis toliau tekėdamas nuo savo šaltinio, įsiliejus svetimiesiems upeliams, nustoja savo spalvos, skonio ir savo ypatybės, taip ir tiesa, susimaišius su pasakomis, nebeteko savo pirmykščio tikrumo; liaudies padavimai, įtarpti raštuosna, įgijo rašytojų vardu tam tikro autoriteto; jau sunku buvo šį bei tą sakyti prieš Lechą, Vandą ir Popielį: ne

vienas pyko, prisidengdamas, kaip skydu, antenatų tradicija ir Kadlubko autoritetu; savaime aišku, kad reikėjo drąsumo imtis to darbo". Tad jis pirmas išdrįso tai padaryti, jis pirmas laikė Kadlubką pasakų plepėju ir pašiepė jį ir jo „viršgamtiškas pagyrimo dainas", vadindamas jas „garsiais trimitais, aidėjančiais apie visos apysakos netikrumą". Pavyzdžiui, Vandos istorija, jo manymu, būtų „labai gražus turinys fantastiniam romanui arba tragedijai medžiaga", bet ne mokslui. Tad jis *išmetė pasakingus žygius,* būdamas įsitikinęs, kad „Ziemovito viešpatavimą galima kurti istorinių faktų pamatais".

Tuo savo kriticizmu Naruševičius dar toliau nuėjo. Jis tikėjo Dievo Apveizda ir teisingumu, kuris „seka ir baudžia nusidėjimus", bet jis ir tuo tikėjo, kad Dievas, kurdamas pasaulį, sukūrė ir amžinus įstatymus, kurie tvarko gamtą ir žmones, o jeigu taip, tai įvairūs nuotykiai, atrodantieji žmonėms stebuklingais, nėra viršgamtiški, nes juos galima išaiškinti būtent anais įstatymais, kurių pažinimas didėja drauge su žmogaus žinių pažanga. Dlugošas pasakoja, kad 1241 metais, kai Totoriai laikė apgulę Vroclavą, tūlas vienuolis „savo maldomis paliuosavo miestą iš Totorių apgulimo: jam besimeldžiant, ugninis stulpas nusileido ant jo galvos ir stebuklingai nušvietė miestą ir visą jo apylinkę; tas apsireiškimas taip išgąsdino Totorius, jog jie net pabėgo". Ir Naruševičius kalba apie šitą stulpą, bet jis priduria: „Gamtos ir jos paslapčių tyrinėtojai, Kūrėjo ranka teikiamų žmonių naudai, aiškina tai šiaurės pašvaiste, kurios ir išsigando lengvatikiai laukiniai žmonės, kaipo nežinantieji padangių įtakos žemes plotams; žinoma, ir Dievo Apveizda, savo tarno maldaujama, galėjo taip padaryti, kad toji *gamtos pasekmė* tapo žiauriųjų protų bausme ir galutinu jų žlugimu". Abelnai apie visus stebuklus Naruševičius ne tik atsargiai, bet kartais aiškiu netikėjimo arba neapykantos šešeliu kalba, kaip, pavyzdžiui: „Dlugošas rašo apie stebuklingą šv. Stanislovo Piotrovino prikelimą iš numirusių; senesnieji už Dlugošą kronikieriai apie tai nutylėjo": „stebuklai, įvykę po kankinio mirties, apvainikavo jo dorybes ir kartų atminimą", bet, kadangi tie stebuklai yra „savųjų ir svetimųjų rašytojų šimtus kartų spausdinti", tad kuriems galams dar apie juos kalbėti? Po vyskupo užmušimo, pasakoja Naruševičius, popiežius nuteisė Boleslovui atimti vainiką; šį žygį jis be jokio abejojimo vadina *beteisiu,* pridurdamas, kad abelnai popiežių kišimasis politikos reikaluosna buvo „nelaimė tiek tautoms, tiek ir pačiam apaštališkam sostui". Už tą priklausantį švietimosi amžiui kriticizmą tradicijos ir Bažnyčios atžvilgiu Naruševičius daugelio žmonių buvo laikomas bedieviu ir piktažodžiu, nors jis nei vienu, nei antru nėra niekados buvęs.

Bet, Naruševičiaus nuomone, istorikas privalo skirti ne tik tiesą nuo atrodymo, bet ir gera nuo pikta, „kad, pasakodamas, kas dėjosi, šviestų skaitytojui protą, jei tas buvo gera arba atbulai". Ta istoriko teise teisti nuotykius Naiuševičius labai noriai naudojasi,

nes jis troško šviesti savo skaitytojus ir išmokyti juos *politinės išminties*. Tad jis, pasitaikius progai, moko juos, kad „galingesniųjų išdidumas ir jų engimas liaudies“, kas buvo „nuo amžių Lenkų tautos fatalinė yda“, valstybei yra baisiųjų nelaimių šaltinis; kad nemažesne nelaime yra „laisvė, arba greičiau anarchijos išdykavimas“, „šiaušimasis prieš valdžią ir kiekvieną viršenybę“; kad „tautų gyvavimo ir jų laimės šaltiniu“ yra įstatymams paklusnumas. Bet *svarbiausia valstybės galingumo sąlyga jis laiko tvirtą karaliaus valdžią ir paveldžiamą sostą,* nes renkamasis karalius gamina bekaralmetį, o tai yra amžinu „obalsiu neramumams ir krašto žalingumams“. Tad, taip žiūrėdamas į dalykus, jis teisia Lenkijos darbus ir garbina Boleslovą Narsųjį, kurio vikrumas, kaip jis sako, pakeitė netvarką monarchija; primena, kad po Boleslovo Kreivalūpio mirties „susilpnėjus monarchinei valdžiai, tuojau pasijuto nelaimingojo padalinimo pasekmės; giria Pšemyslovą, kuris „tėvynę pakėlė, įliedamas suplėšytan jos kūnan tvarkos, vienybės ir vienai krivulei paklusnumo dvasios“; už tą patį jis Lokietką vadina „vienu didžiausių karalių pasauly“; Košyčko privilegijas laiko nelaime, nes iš jų prasidėjo didikų valdymas, kuris sumažino karaliaus valdžią. Tas Naruševičiaus *monarchizmas* ir anarchijos kritikavimas sudaro svarbiausią tendenciją, o drauge, kaip ir vedamąją jo *Istorijos* mintį: jis trokšte troško įtikinti visuomenę, kad vienintelis būdas gelbėti skęstančiai tėvynei yra sustiprinimas karaliaus valdžios ir paveldžiajimo sosto įvedimas.

Pagaliau, kai del ketvirtosios sąlygos, tai Naruševičius ją puikiausiai atliko: jo veikalas iš tikrųjų turi „papuošimą, plunksnos švelnumu viliojantį“, nes jo stilius, nors ir nėra „puikus“, bet užtat jis — švelnus, aiškus, lengvas, prastas ir, be to dar, jis pasižymi vertu moksliško veikalo rimtumu.

Abelnai, *Lenkų tautos istorija* yra milžininės vertės savo laikui veikalas, nes jis yra įžymiausias švietimosi amžiaus lenkų mokslo literatūros paminklas, pirmutinė nuo Dlugošo laikų Lenkijos istorija, prilygstanti savo aukštumu tų dienų Europos mokslui, o savo vedamąja mintimi ir tendencija išvesti tėvynę iš netvarkos, jis yra daugiau, negu išmintingas patriotinis žygis.

87 §. Su Naruševičiaus *Lenkų tautos istorija* nė vienas XVIII amžiaus lenkų istorinis veikalas net ir lygintis negali. Antra vertus, mažai kam jo vienaamžių ir terūpėjo Lenkijos praeities: vėliau, jau XIX amžiuj, pasirodys Lenkijos praeities tyrinėtojų visa eilė, kuriančiųjų vadinamąją *Naruševičiaus mokyklą,* kurie tobūlins ir ves toliau jo didelį, bet nebaigtą darbą. Tuo tarpu gi daug daugiau, negu senieji laikai, vilioja rašytojus naujieji laikai, daugiau dabartis, negu praetis. Todel Lenkai ir turi daugybę *užrašų* su prancūziškomis Stanislovo Augusto užrašomis priešaky (kurios iki šiolei dar nebuvo visos atspaudintos).

Be kitų rašė užrašas ir *kunigas Andrius Kitavičius (Jędrzej Kitowicz)*, iš Didžiosios Lenkijos kilęs, (1728—1804) kuris, kaip pats sako, iš mokyklų tiesiog „nuėjo dvariškiu tarnauti"; vėliau jis buvo Baro konfederatininku, kol pagaliau liko kunigu. Jis nė vienoj vietoj nemėgo ilgai gyventi; „pusė savo amžiaus bastydamasis iš vienos vietos kiton", jis išvažinėjo visą Lenkiją ir puikiai pažino jos papročius, buvojo vežime ir po vežimu, seimeliuose ir suvažiavimuose, medžioklėj ir puotose; jis buvo prityręs ūkininkas, garsus medžiotojas, didelis arklių ir vyno žinovas ir mėgėjas. Tačiau nežiūrint į tai, kad jis visur buvojo ir dažnai dalyvavo viešame gyvenime, kažkaip nelabai jam nušvito galvoj — jis liko, kas buvo: nieko sau žmogus, bet menkos galvos, *senosios gadynės bajoras, liberum vieto* ir renkamojo karaliaus šalininkas, įtariamai ir nepalankiai žiūrįs į Edukacinę Komisiją, į miestelėnams teisių suteikimą, į gegužės 3 dienos konstituciją ir abelnai į visas reformas. Lenkų mokyklos, panaikinus jezuitų ordeną, jo manymu, „sumenkėjo"; „Lenkija neturėjo ir, tur būt, nebeturės laimingesnių dienų, kokios buvo saldžiai viešpataujant Augustui III", — „pastarajam mirus baigėsi ir Lenkijos laimė".

Apie užrašų rašymą Kitavičius manė jau iš pat jaunystės ir tuo tikslu ant palaidų popierio lapų žymėjo sau įvairius nuotykius, bet pagaliau, ketverių metų seimui prasidėjus, ėmė savo pažymėjimus „vienon knygon rinkti", ir tuo būdo išaugo jo *Atsiminimai* (*Pamiętniki*) (atspausdinti tik 1840 m.), kuriousna „jis talpino ne tik žymius darbus, bet ir mažus nuotykius" nuo 1734 metų iki Lenkijos žlugimo. Iš Augusto III viešpatavimo dienų jis aprašė tik keletą palaidų nuotykių, bet užtat smulkiai nupasakojo Stanislovo Augusto pirmųjų dienų viešpatavimo istoriją, būtent, Baro konfederacijos darbus, bet taip įsismagino, kad vienu šuoliu peršoko visus penkerius metus po konfederacijos, bet ir paskui dar šuoliavo nuo metų į metus, kol, pagaliau, prišokęs prie ketverių metų seimo atidarymo, staptelėjo, atsiduso ir nuo tos vietos jau net iki galo ėmė nuodugniai pasakoti — apie ketverių metų seimą, apie karą su Rusais, apie Koščiuškos sukilimą, apie trečiąjį Lenkijos padalinimą. Tą savo veikalą jis taip apibūdina: „Kas ieško stiliaus grožio ir viliojančio dalykų dėstymo, to aš savo veikale neturiu"; „aš tik pačius dalykus aprašinėju, kaip jie įvyko, neieškodamas jiems... nei priežasčių, nei pasekmių, del kurių jie kilo"; bet „tą nuogumą ir kuklumą užlaikau tik pačių darbų aprašyme, kur aš rašau tik, kaipo liudytojas; nes, kur aš rašau apie asmenis..., ten rašau ne tik svarstydamas, bet ir liudydamas"; „viskas, ką aš touse atsiminimuose esu parašęs, aš arba savo akimi esu matęs, arba iš tikrų lūpų esu girdėjęs..., todel mano raštais be apsivylimo baimės galima tikėti". Toji paties autoriaus nuomonė apie savo veikalą dalinai yra teisinga. Visai tiesa, kad *Atsiminuose* ne kiek tėra „stiliaus grožio" (nors malonus pasakojimo prastumas jiems reikia pripažinti).

o pats dėstymas yra ne tik neviliojantis, bet dažnai labai netvarkingas, o kartais — vienas mišinys; taip pat tiesa, kad Kitavičius aprašinėja tik „pačius dalykus", neieškodamas nei jų priežasčių, nei jų pasekmių: apie pragmatizmą jis neturi nė mažiausio supratimo; tiesa ir tai, kad apie įvairius asmenis autorius pats protauja, bet toks ten jo ir protavimas: Kitavičius buvo žmogus įtaringas (kaip ir derėjo bajorpalaikiui, kuris žmonėse, stovinčiuose prie valdžios vairo, amžinai matė pasikėsinimą prieš bajorų laisvę), o, be to dar, lengvatikis ir mėgstąs pakartoti paskalas. Pavyzdžiui, jis pasakoja, kad Stanislovas Augustas, tas biaurus „driskis", esąs nunuodijęs savo brolį primą, kad kunigaikštis Juozas ėmęs pinigus iš Prūsų, kad Kosčiuška vadovavęs sukilimui, tuo norėdamas įtikti kunigaikščiui Čartoryskiui, kurio jis dukteriai piršos ir t. t. Visa tai Kitavičius, tur būt, buvo girdėjęs iš labai nepatikimų žmonių, iš tokių pat paskalininkų, kaip ir jis pats yra buvęs, ir todel jo *Atsiminimais* ne visados „be apvilymo baimės galima tikėti". Bet, nežiūrint į tai visa, jie nėra be vertės: iš jų mes puikiai sužinome, kaip žiūrėdavo į savo dienų nuotykius ir kokios nuomonės būdavo apie viešus darbuotojus paprastas bajoras, dar truputį panašus, nors ir lyžtelėjęs kiek mokslo, anam pasakėčios asilui, kuris įlindo liūto kailin, bet jam iš po kailio lapsėjo didelės ausys.

Daug didesnės vertės turi ir kitas didelis Kitavičiaus veikalas (atspausdintas, kaip ir pirmasis, tik 1840 metais), antrašte: *Augusto III viešpatavimo dienų papročių ir įpročių aprašymas (Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusto III)*. Tas veikalas iš tikrųjų yra nesulyginamas, vienintelis savo rūšies, kaipo tikras ir puikus „saldaus Augusto III viešpatavimo" lenkų papročių veidrodis, t. y. tos gadynės lenkų, kai jų papročiai nebuvo dar beveik ir paliesti lėnai plaukiančios Lenkijon prancūzų civilizacijos. Autorius pradeda nuo „dvasinių papročių (t. y. nuo tikybinių apeigų ir papročių), o paskui smulkiausiai aprašinėja „pasaulinius papročius (ir nepapročius)". Būtent: vaikų auklėjimą nuo pat lopšio; mokyklos gyvenimą; dvasininkų, tiek vienuolių, tiek ir pasaulinių, gyvenimą; teismininkystę (smulkus kankinimų aprašymas); kariuomenę; dvariškių gyvenimą: papročius ir tarnybą didikų namuose, valgius ir gėralus; seimelių puotas ir girtuokliavimus; viešuosius suvažiavimus; vyrų ir moterų papuošalus; bajorų dvarelius; lovas ir patalines, namų baldus, vežimus ir arklius; pramogas ir žaidimus: užgavėnes, jų puotas ir redutus (karnavalas Varšuvoj), apgavikų lošimus; paprotines apeigas: Velykų „dyngą", Joninių naktį ir tt. — štai kas sudaro *Aprašymo* turinį, o visa tai aprašyta smulkių smulkiausiai. *Visoj senoj lenkų literatūroj (neišskiriant ir Kromerio „Lenkijos", 35 §) nėra nuodugnesnio ir ryškesnio senųjų lenkų papročių bei įpročių vaizdo, kaip Kitavičiaus „Aprašymas".*

88 §. Naruševičiaus „liesas literatas" skundžiasi, kad „mūsų krašte dar toji diena neatėjo, kad kas namie naudingus raštus skai-

tytų". Netrukus toji skunda nustojo buvusi tiesa: pasirodė rašytojas, kuris apie naudingus dalykus taip aškiai, o drauge ir viliojančiai rašė, kaip nebuvo rašoma Lenkijoj nuo Kochanovskio ir Gornickio (38 §) laikų; rašytojas, kuris savo gražia plunksna sužavėjo ir privertė visus skaityti. Jo eilėraščius mokėsi atmintinai, o kai kurie jo išsireiškimai išliko iki šiol, kaipo patarlės bei kasdieniniai priežodžiai, pavyzdžiui: „Reikia mokytis, nes praėjo auksinis amžius"; „Jums žaislas, o mums gyvybe gręsia"; „Sveikinu, bet nepavydžiu"; „Nuoširdžių draugų tarpe šunės kiškį suėdė". *Tuo rašytoju yra įžymiausias lenkų pasakėčių rašytojas ir satirikas, švietimo platintojas ir lenkų literatūros grožio atgaivintojas, kunigaikštis Varmo vyskupas* (o vėliau, nuo 1795 m., Gnieznos arch'vyskupas), *Ignas Krasickis* (1735—1801), gimęs Dubecke prie Sano. Jis iš pat mažens pasižymėdavo savo gabumais ir patraukimu prie mokslo. Tad jo tėvai, abu kilę iš garsių, bet nuskurdusių giminių, paskyrė jį būti kunigu, ne tiek Dievo garbei, kiek tikėdamiesi, kad ilgainiui jų sūnus, pasiekęs aukšto ir garbingo Bažnyčios laipsnio, ne tik pralobins skaitlingą šeimyną, bet ir visą savo giminę išaukštins. Taip ir įvyko. Vos tik Krasickis išėjo mokslus (didikų namuose ir jezuitų motyklose), bematant pasipylė jam garbingųjų malonių — pasiturinčiųjų draugų rėmimo dėka, kurių tam laimės kūdikiui niekados nestigdavo. Bet jis ir pats, kažkaip stebuklingai, mokėdavo palenkti sau žmones — savo įgimtu švelnumu ir gerumu, savo malonumu ir apsiejimu, savo auksiniu ūpu ir sąmojingumu, savo gražia išvaizda ir, pagaliau: savo juodomi, spindančiomi akimi ir lūpomi, nuo kurių retai dingdavo pusiau pikta, pusiau maloni šypsena. Nenuostabu, kad ne tik šeimyna, kuriai jis buvo geriausias sūnus ir jautriausias brolis, bet ir svetimieji jį nepaprastai mylėdavo; ir pats karalius jį nešiojo ant rankų, juo labiau, kad daug bendrųjų ryšių juos vienijo: ir gražus apsiejimas, ir mokslo mėgimas, ir tautos būdo žinojimas, ir subtelinga aistetikos jauslė, ir jų silpnieji būdai. Tad iš visų Krasickio draugų, uoliausiai užsiėmė jo karjera Stanislovas Augustas: paskyrė jį savo kapelionu, liepė jam pasakyti pamokslą per savo vainikavimąsi, paskui pakėlė jį Liubelio tribunolo pirmininku, o netrukus, norėdamas jį turėti prie savęs, senate, pakėlė jį Varmo vyskupu, kai pastarasis buvo dar tik 32 metų amžiaus! Tėvų svajonės išsipildė. Dievui ne kokia buvo iš vyskupo garbė, nes Krasickis, neturėdamas pašaukimo būti dvasininku, blogu buvo ganytoju, bet šeimynai tai milžininė buvo garbė: kunigaikštis Varmo vyskupas taip išaukštino savo giminę, kaip nė vienas jo protėvių, — bet ne tiek savo vyskupiška mitra, kiek nemirtingu tėvynei pasitarnavimu.

Krasickis tėvynei pasitarnavo ne kaipo žygių vyras. Jis net ir visos savo širdies nebuvo jai atidavęs. Žygių vyru jis niekados nėra buvęs, o politikos srity, nors karalius jį traukte jon traukdavo, jokios rolės jis nesuvaidino ir nenorėjo suvaidinti, nes jis politikos

nemėgo visų pirma todel, kad nejautė prie jos patraukimo, o antra — todel, kad jis žinojo, jog veikimas politikoj drumsčia žmogui gerą nuotaiką, neleidžia jam naudotis patogumais ir laisve, o pastarąją Krasickis mylėdavo ir brangindavo už viską labiau. Nes, nežiūrint į visus Krasickio privalumus, tiesą pasakius, jis buvo savimeilis ir, kaip ugnies, bijodavo visų rūpesnių; bet užtat jis nepaprastai mėgo, kaip pats sako, „gerai valgyti, gardžiai gerti ir parinktoj draugijoj laiką praleisti". Nors perkūnija daužydavo Lenkiją, ir visas pasaulis atsistodavo aukštyn kojom, Krasickis niekados nenustodavo įgimtos ramybės, kuri sudaro įžymiausią jo nuotaikos ypatybę. Visuomet linksmas ir su šypsena ant lūpų jis kartodavo savo mėgiamąją Kochanovskio maksimą: „Tegu sau kiti nors galvų netenka, o aš sau stebiuosi". Kai po pirmojo Lenkijos padalinimo Varmija perėjo Prūsų valdžion, ir kai drauge jis nustojo būti Lenkijos piliečiu, net ir tada jam nesuskaudėjo širdis: jis neužprotestavo savo, kaipo vyskupo, moraliniu autoritetu, bet pasidavė likimui ir net, nieko nelaukdamas, su visa savo kapitula pasveikimo Frideriką Didįjį. Jis savo vyskupiškoj sostinėj Heilsberge po senovei linksmai sau gyveno ir puotavo, tuo pačiu, kaip ir pirma, užsidėgimu užsieminėjo sodininkyste, kurią jis taip mėgdavo, po senovei darė sau skolas seniesiems vynams ir gardumynams pirkti, kuriais jis vaišino savo svečius — prūsų karininkus ir didikus. Varšuvon jis liovės lankęsis, bet užtat būvodavo Berlyne ir Postdame, savo naujo monarcho namuose, su kuriuo jis buvo geriausioj bičiuolystėj, nes jis ir jį savo grožiu sužavėjo. Jis Prūsų monarchą vadindavo „linksmu, meiliu, mandagiu seneliu". „Vieną sykį — jis rašo savo broliui — mes keturias valandas sėdėjome už stalo; senelis taip pralinksmėjo ir taip mane prajuokino, kad mes juokėmės, kaip vaikai, ir pripasakojom vienas kitam apie pusantros kapos niekniekių". Ketverių metų seimui posėdžiaujant jis atvyko Varšuvon, bet neužsidegė jo patriotiniu darbu, atbulai, netikėdamas jo nauda, vos tik nesityčiojo juo. Gegužės Konstitucijos metinėms sukaktuvėms jis parašė himną, bet šaltą, kaip ledas; per Kosciuškos sukilimą šaukė tautą gelbėti savo garbę ir tėvynę: „Nagi, doroji šeimynėle! arba žūkime visi, arba būkime laisvi!", bet tas jo užsidegimas buvo nenuoširdus: jis netikėjo sukilimo pasisekimu, kas jam tačiau nuliūdimo nė kiek neteikė, tai ką jau bekalbėti apie nusiminimą. „Kas ten ir bebūtų, bet mes vistiek tyčia būsime linksmi visam tam, kas čia dėsis!"...

Tai toks buvo žmogus kunigaikštis Varmo vyskupas. Turėdamas nepaprastų proto privalumų, jis turėjo ir gerą širdį, bet nekarštą ir nemokančią nei begaliniai džiaugtis, nei giliai nuliūsti, nei, juo labiau, kam nors pasiaukoti. Tuo atveju Krasickis yra nepataisomas švietimosi, proto, bet ne širdies, išminties ir dorybės amžiaus kūdikis. O tačiau būtų labai neteisinga sakyti, kad Krasickis nemylėjo savo tėvynės. Jis ją mylėjo, kiek galėjo: jis negalėjo jai duoti savo karštos širdies, nes jos neturėjo, bet užtat jis

davė jai tai, ką turėjo: *protą ir talentą*. O pastarieji leido jam atlikti didelį *patriotinį žygį, susidedantį iš jo raštų, kuriuose autorius pasirodo visų pirma, kaipo protingas ir garbus tautos mokytojas, o antra — kaipo talentingas rašytojas ir dailininkas, kuris grąžino lenkų literatūrai formos grožį*.

Krasickio literatinis palikimas yra turtingas ir be galo įvairus: laikraščių straipsniai, feljetonai ir dorybės, visuomenės, aistetikos temomis nedideli traktatai ir tt., paskui mažos ir didelės apysakos; kasdieninė enciklopedija, antrašte: *Reikalingiausių žinių rinkinys (Zbiór potrzebniejszych wiadomości)*, pirmutinė rimta Lenkijoj, o taip pat ir pirmutinė lenkiška kasdieninės poezijos istorija antrašte: *Apie eilėraščius ir poetus (O rymotwórstwie i rymotwórcach)*; kelionių aprašymai ir istoriniai raštai; komedijos ir pasakos; satiros ir poetiški laiškai; smulkūs eilėraščiai; juokingos ir viena karžygiška poėma („Chocimo karas"), žodžiu — nėra nė vienos literatūros rūšies, kurioj jis būtų nerašęs, kaip nėra nė vieno dalyko, kuriuo būtų nesiįdomavęs jo smalsus, gabus, gyvas ir lankstus protas. O visados ir visur švietė jam viena vedamoji mintis — šviesti savo tautą. Jis neturėjo ambicijos vaidinti politinei rolei, bet užtat turėjo milžininės ir kilnios ambicijos platinti švietimui. Ir teisingai dėkojo jam Stanislovas Augustas: „Nors tu likimo galybe esi atplėštas nuo tėvynės, bet, įsišaknėjusi meilė jai ir noras būti jai naudingu, diktuoja tau knygas". Tuo atžvilgiu *Krasickis buvo patriotas* ir vienas labiausiai užsitarnavęs Lenkijos pilietis. Ko gi jis mokydavo? Visų pirma to, kad švietimas yra palaima, o tamsybė („nuožmumas") — tai tautos smūgis: „ji, kaip kur nors įsigalėjęs gaisras, viską naikina, terioja, gaišina ir ryja; fanatizmas tai jos palydovas, akylus riaušėms; paskui ją dar seka: neteisėta garbė, pikti prietarai, pavydas, kerštas, aklumas"; „del jos ir tokia eibė paklaidų, kurios pražudė valstybę; iš jos kyla ir šis puikus obalsis: „Lai būna taip, kaip buvo!" Tad jis ragino šviestis ir pajuokdavo senus prietarus ir abelnai visokius sarmatizmo apsireiškimus. Tik nuožmumu jis laikė ne tik tamsybę, bet ir nedorybę, tad mokė ne tik išminties, bet ir doriškumo, nes kur „doriškumas nėra gerbiamas, ten tauta žlunga". O kadangi jis buvo įsitikinęs, kad doros ir moralybės negali būti be tikėjimo ir religijos, kuri „yra visako pamatas", tad skelbė dėsnį, kad: „Bloga yra pernelyg tikėti, o dar blogiau visai netikėti"; peikė lengvatikystę ir gudravimą tikyboj: „Tikėk, o nesirausk!" Nes nebūdamas pats nei pernelyg karštai tikįs, nei perdaug uolus Bažnyčios tarnas, tačiau buvo krikščionis, ir suprasdavo, kad netikėjimas dažnai sugriauna morališkumą, ypač tamsiuose žmonėse, o lygiai ir tai žinodavo, kad Bažnyčia, kuriai, kaip rašė, „yra pavesta iki amžių pabaigos šventai saugoti Dievo nusprendimams", yra ne tik, kaipo krikščioniško tikėjimo, dorybės pamatas, bet ir tautiškumo uostas; iš čia seka antrasis obalsis: „Neskirkime Bažnyčios nuo tėvynės". Bet nuo fanatiškumo jis buvo toli ir skelbė toleranciją, o pačią

Bažnyčią jis skirdavo nuo jos tarnų, kurių, kaip ir kitų žmonių, tarpe, randasi gerų ir piktų: pirmuosius jis gyrė, o antruosius peikė.

Tautinę tradiciją Krasickis buvo labai pamilęs, bet šitą savo meilę jai jis mokėdavo sujungti su įsitikinimu moralinės ir protinės pažangos būtinumu. Tad kilo prieš ponų nežmoniškumą savo tarnams ir valstiečiams; keikė bajoriją už jos kalbą apie valstietį, kad pastarasis „gimęs jungui, reikia, kad ir vilktų tą jungą, nes kitaip jis atsipalaiduos, ir, jeigu rimbas jo nepataisys, tai, tur būt, kartuvės savo padarys"; primindinėjo, kad, „jeigu tarp žmonių yra skirtumo, tai jį tik dorybė sudaro"; plakė anarchiją, sauvaliavimą, privatą, išdavystę, valdžios ir karaliaus negerbimą; šaukė prie tvirtos valdžios sukūrimo, prie taikos ir prie tautos su karalium vienybės, žodžiu — mylėti tėvynę ir gelbėti ją. O žlugus Lenkijai, jis buvo vienas tųjų, kurie, suprasdami, kad dar ne viskas žuvo, šaukė nenusiminti („Žemas dalykas būti nusiminusiems!") ir nurodinėjo lenkams *kultūros darbą*, kaipo neapvilintį būdą gelbėti tautiškumui. Štai, ko mokė Krasickis! O tas jo mokymas nebuvo veltas, nes jį žmonės taip gobšiai skaitydavo, kaip nė vieną kitą, ir tai lygiai apsišvietusioj Varšuvoj, lygiai ir tamsiuose užkampiuose. *Krasickis yra ne tik įžymiausias, bet ir populeriškiausias XVIII amžiaus lenkų rašytojas.* Karalius buvo visai teisingas, rašydamas jam šiuos žodžius: „Jeigu kaimuose pamėgo skaityti, tai reikia pripažinti teisybę, kad ar ne labiausiai tik Jūsų šviesybės veikalams reikia dėkoti". Ir Krasickio nemirtingas nuopelnas yra — tai švietimo platinimas Lenkuose.

Bet yra dar ir antras jo nuopelnas, nemažesnis už pirmą, kurį taip pat pastebėjo Stanislovas Augustas, siųsdamas savo numylėtiniui gipsinį Kochanovskio biustą, „kaipo jo veikalų atgaivintojui". Tiesa, kaipo poetas, Krasickis lygintis su Kochanovskiu negali, nes jis neturėjo, kaip pastarasis, įkvėpimo, nebekalbant jau apie *Psalmyno* ir *Trenų* autoriaus rimtumą, ir kilnumą. *Bet Krasickis, nebūdamas Dievo malone poetas, buvo ta pačia malone menininkas,* nes jis turėjo grožio nujautimo, kuris išaugo ir išsidirbo prancūzų literatūros dėka (kaip Kochanovskio aistetikos jausle senovės literatūros dėka). Krasickio poezijoj nerasi nei karšto jausmo, nei išimtinai gilios minties, bet užtat joj yra graži ir dažnai tobūli forma ir tikras grožis; vieton karšto jausmo — nepaprastas sąmojingumas ir subtelinga ironija, vieton gilių minčių — protas ir sveika nuovoka; stilius nepernelyg vaizdingas, bet švelnus ir kilnus ir labai aiškus; o prie visa to pagaunantis prastumas ir naturališkumas, malonus lengvumas ir laisvė, — „tai lengvumėliai" (kaip sako Mickevičius), „stilius panašus dainavimui, paukščių čiulbėjimui; bo to, jis visai tobūlus ir pilnas prancūziškos prozos raiškumo": štai tie Krasickio poezijos ir prozos privalumai, daranti *jį pavyzdingą rašytoją, vieną įžymiausių visų amžių lenkų stilistų.* Štai kodel Krasickis, būdamas tiek daug mažesnis už Joną iš Carno-

liaso, iš tikrųjų yra jo kūrinių atgaivintojas. Tai jis pagaliau grąžino lenkų poezijai gražią formą, kurią kitados buvo jai suteikęs Kochanovskis ir kuri, pamažėl nykdama, Sasų laikais visai sunyko. Krasickis gi ne tik naujai suteikė jai Europos garbę, bet ir, be to dar, praskynė jai kelią tosna aukštybėsna, kuriosna ji iškilo XIX amžiuj.

89 §. Savo literatinį veikimą Krasickis pradėjo nuo straipsnių, feljetonų, apysakaičių ir prozaiškų satirų, spausdinamų *Monitore* (84 §). Kitam Varšuvos laikrašty jis atspausdino trumputį eilėraštį, kuris Krasickį be galo išgarsino. Tai yra aštuonių eilučių eilėraštis, antrašte: *Himnas tėvynės meilei (Hymn do miłości ojczyzny)*, parašytas 1774 metais:

Święta miłości kochanej ojczyzny!
Czują cię tylko umysły poczciwe:
Dla ciebie zjadłe smakują trucizny,
Dla ciebie więzy, pęta nic zelżywe;
Kształcisz kalectwo przez chwalebne blizny,
Gniezdzisz w umyśle rozkoszy prawdziwe,
Byle cię można wspomódź, byle wspierać,
Nie żal żyć w nędzy, nie żal i umierać!

Lietuviškai: „Mylimosios tėvynės šventoji meile! Tave jaučia tik dori žmonės: del tavęs niekis pikti ragauti nuodai, del tavęs mums ir pančiai su grandiniais nebaisūs. Tu saldini luošumą savo garbingomis žaizdomis, tu teiki protui tikro prabangingumo. Kad tik tau padėti, kad tik tave remti, nebaisu ir skurde gyventi, nebaisu ir mirti!“

Ilgus metus tas himnas buvo visų lūpose. Dainavo jį kasdien Riterių mokyklos mokiniai (81 §), ir dar XIX amžiuj jis buvo talpinamas gimtosios kalbos vadovėliuose. Slovackis, kuris iš Krasickio pasakėčių mokėsi skaityti, pavadino šitą himną gražiausiu visų jo pasakėčių. Tik gaila, kad Krasickis visai be reikalo įterpė tą himną savo poėmon apie peles ir kates; dar labiau gaila, kad jis kitoj savo lengvo turinio poėmoj pats parašė jam parodiją:

Wdzięczna miłości kochanej szklenice!
Czuje cię każdy, i słaby i zdrowy!
Dla ciebie miłe są ciemne piwnice,
Dla ciebie znośna duszność i ból głowy;
Słodzisz frasunki, uśmierzasz tęsknice:
W tobie pociecha, w tobie zysk gotowy!
Byle cię można znaleźć, byle kupić,
Nie żal skosztować, nie żal się i upić!

Lietuviškai: „Mylimosios taurės dėkingoji meile! Jaučia tave kiekvienas, ir silpnas ir sveikas! Del tavęs meilios tamsiosios alinės, del tavęs nesunkus tvankumas ir galvos skaudėjimas. Tu saldini

rūpesnius, ramini ilgesį: tavyje paguoda, tavyje paruošta nauda! Kad tik galima būtų tavę rasti ir pirkti, negaila tavęs paragauti, negaila ir nusigerti!"

Po smulkiųjų kūrinių atėjo eilė ir didesniems.

Pirmuoju jo tokiu kūriniu yra *Myszeidą*, fantastiniai juokinga poėma, rašyta 1775 metais, sekant Ariostu (66 §). Krušvicoj viešpatauja karalius Popielis, sulepšėjęs girtuoklis, „savo išdykavimuose nepastovus": pirma jis mylėjo peles, kurioms gerai gyvenosi jo valstybėj, paskui „Mručislovas katinėlis tapo jo favoritu", ir vargšės pelės priverstos bėgti. Jos pasislepia Gniezne, kur vienuolyne, „tarp sūrių, kumpių ir galvijų liežuvių", atstojančių vienuoliams knygas, „pelių karalius Gryzomiras ramiai sau gyvena". Gryzomiras, sužinojęs apie pelių persekiojimą, sušaukia tarybą, bet besitariant pelės susiriejo su žiūrkėmis, ir prie jokio nutarimo nebuvo prieita. Tada Gryzomiras siunčia užsieniuosna prašyti pagalbos ir skelbia visuotiną mobilizaciją; atvyksta pagalba, kyla karas: svarbiausiame mūšy katės, Mručislovo vadovaujamos, suteikia pelėms ir žiurkėms baisiausį smūgį. Gryzomiras „pats pirmas davė pavyzdį bėgti; o jeigu karalius jau bėga, tai ir visi paskui jį ėmė bėgti". Bet tai tik karo pradžia: nelaimei mūšy krito Popielio dukters, Duchnos, mylimas katinėlis Filiutis, ir niekas negali nuraminti jos skausmo, net ir puikios katinėlio laidotuvės, „bet gailestis nekliudo jai manyti apie kerštą": ji maldauja tėvo, kad jis „visą pelių padermę išnaikintų". Popielis šaukia senatorių pasitarimą, kuriame po ilgų barnių prieinama prie to, kad „ponas darytų tai, ką pats nori". Ponas „širdy sau juokiasi del katino netekimo", bet, kadangi „mes valdome pasaulį, o mus valdo moterys", tad Duchna laimėjo, ir „buvo paskelbtas tikras karas pelėms". Tuo tarpu Gryzomiras bėgdamas pasiekė naktį kažkokios iš molio krėstos trobelės ir pakliuvo sląstuosna. Staiga trobelėn „įeina burtininkė, visai susenėjusi boba, kurios lūpos pamėlynavusios, visas veidas raukšlėtas, įdūbusios kaktoj akys tik žiba, o burnoj tik pusantro dančio". Žiurkė sustyro, bet boba jos pasigailėjo, dovanojo jai gyvastį ir, be to dar, pažadėjo jai savo pagalbą ir malonę. Paskui jos abi sėdasi ant lopetos ir šmakšt pro kaminą. Kely „pelių karalius, bijodamas skurdžiai pražūti, kažkaip įlindo bobos žiburin ir, būdamas išalkęs, ėmė ėsti lajo žvakutę. Žvakutė užgeso, boba išleido iš rankų žiburį, o šis drauge su „pusiau apmirusia" žiurke nupuolė auštant ant Filiučio karsto, ir tuo būdu žiurkė pakliuvo keršto degančios Duchnos rankosna. Bet raganė išgelbėjo ją iš nelaisvės. Paskui Gryzomiras, bobos padedamas, sutraukė iš užsienių gausingą kariuomenę ir, sugrižęs tėvynėn, visai sumušė kates. Mručislovas krito, o Popielis pabėgo salon, bet pelės jį ten sugavo ir suėdė.

Tiek visuose savo kūriniuose, tiek ir *Myszeidoj* Krasickis turėjo minty du tikslu: pajuokinti ir pamokyti, nes jo nuomone, poezija visuomet privalo turėti savo šios bei tos moralinės prasmės,

o iš čia seka, kad tik tas poetas atsako savo uždaviniui, „kuris grožį drauge su nauda suvienija". Tad *Myszeidoj* yra grožio ir naudos. Jos grožis tame slepiasi, kad poėma yra juokinga, būtent — herojiniai komiška: apie peles, žiurkes ir kates, apie jų karus, pasitarimus ir nuotykius autorius kalba rimtai, tartum apie epinius karžygius. Bet, kaipo poezija, *Myszeida* neturi didelės vertės: ji yra labai ištęsta, o be to dar, nelabai juokinga, nors tų dienų skaitytojai iš jos turėjo ir „naudos", pamokymo, nes poėma pilna ne tik moralinių sentencijų ir gyvenimo bruožų, bet ir satiros. Taip antai, žiurkių ir pelių pasitarimo aprašymas yra satiriniu priekaištu lenkų barningiems seimams, būtent — senato barniams su atstovų rūmais: „Kilo didžiausias triukšmas, kai atėjo laikas balsuoti, kuriai pusei priklauso pirmas balsas; žiurkių kalbėtojas bandė įrodinėti, kad jos pirmosios turi pareikšti savo nuomonę: „Mes turime teisės viską balsuoti: gerus įstatymus nustatinėti, o blogus panaikinti; jeigu mes kenčiame pelių draugiją, tai turėtumėm daugiau matyti iš jų pagarbos". Ne kokybe, bet kiekybe pelės galingesnės, nenori užleisti pirmenybės: „Nors mes esame ir mažesnės, bet ne iš tai reikia spręsti apie protą. Kilus kalbai apie rimtesnius reikalus, galima bus matyti, kuri pusė daugiau apdovanota nuovoka ir veiklumu". Riksmas didėja, vieton pasitarimo — triukšmas. Gryzomiras vos tik susilaiko soste ir veltui savo autoritetą naudoja: kiekvienas, tartum būtų prisiekęs savo pusei. Pagaliau pasigirsta iš pirmos vietos balsas: „Gelbėkite! Tėvynė prie mirties!", kuriam atsako: „Tegu sau žūna buvusi laisvė!" Ir taip visi išsiskirsto". Parašas ant Filiučio karsto yra satira prieš nevykusius panegirikos eilėraščius ir t. t. Tokių priekaištų Krasickio poėmoj visa eilė. Autorius jais pašiepia įvairias visuomenės ydas, prikaišioja jai tinginiavimą, vaidus, tėvynės meilės stoką, suvertimą karaliui atsakomybės už visas nelaimes ir t. t. Net pačiame siužeto pasirinkime slepiasi satira: juk visuomenė taip labai gerbė Kadlubką (85 §), o čia atvyko Krasickis ir išdrįso pašiepti — ir tuos „stebuklus" apie Popielį ir peles, kuriuos „didis Kadlubkas pirmas aprašė beprakaituodamas", o taip pat ir jį patį, o ypač tamsią visuomenę, kuri juo tikėjo. Abelnai — *„Myszeida" satira prieš tamsybę ir atžagareiviškumą.*

90 §. Satira prieš tamsybę, bet ne visos lenkų visuomenės, o tik vienų vienuolių, yra (parašyta 1778 metais, sekant prancūzų ir italų rašytojais) ir juokinga poėma: *Monachomachija arba vienuolių karas (Monachomachija czyli Wojna mnichów).* Nei Bažnyčios, nei tikybos Krasickis toj poėmoj nepalietė, nors jį tuo ir įtarinėjo. Jis tame savo kūriny kilo tik prieš vienuolius ir tai dar ne prieš visus, nes puikiai žinojo, kad kai kurie ordenai, ypač pijorų, gerai tarnauja Dievui ir tėvynei, bet jis žinojo, kad yra ir tokių, kurie nedoriai tinginiaudami gyvena ir kurie, be to dar, yra labai tamsūs. Tad *Vienuolių karas* kaip tik ir yra satira, pašiepianti tokius „šven-

tus tinginius: jų tinginiavimą, girtuokliavimą, liežuvavimą, nykimą tikrosios religinės dvasios, puikybę, prietarus, o labiausiai jų paikumą ir baisiausią tamsybę. Tokios drąsios ir atviros (nes ji buvo atspausdinta) satiros prieš dvasininkus lenkų poezija neturėjo nuo reformacijos ir humanizmo laikų.

Už *Myszeidą Vienuolių karas* žymiai yra geresnis. Tiesa, ir jis yra perdaug ištęstas, bet užtat daug juokingesnis už pirmąją satirą ir nebe tikrojo sąmojo bei ūpo. „Mieste, kurio pavadinimo nesakysiu..., buvo trys smuklės, keturių vartų griūvesiai, devyni vienuolynai — ir kur ne kur nameliai; toj sugriūvusioj žemiečių sostinėj gerbiamoji tuštybė nuo amžių gyveno". Ilgus metus niekas netrukdė „šventų tinginių" ramybės, bet pagaliau jiems pavydėjo jos nesutikimo raganė, kuri kitados, lėkdama naktį ties tuo miestu, sukėlė kažkokį sumišimą dominikonų vienuolyne. „Tada, negalėdamas pakęsti to sumišimo, tėvas Hilary malonėjo nubusti; tada kunigas perdėtinis, šokęs iš patalo, pirmą kartą savo gyvenime pamatė aušrinę; tėvas daktaras keikė savo ausų jautrumą, atsikėlė ir teikėsi pasirodyti savo tėvams vienuoliams; ir, kas labai retai sueigoj atsitinka, nepaprastu įsibėgimu įpuolė valgomajin kambarin. Tai pamačiusios subėgusių brolių bandos prie gorčinių ąsočių eilės atsiklaupė; bėgo tėvai paskui mokytoją lenktynių, o pastarasis, nusigandęs ir kupinas baimės, pirmiausia nusišlostė prakaitą nuo mėsingųjų skruostų, paskui atsisėdo, — net dviejų lentų suolas po juo suvaitojo, — atsisėdo, pakratė kepuraite, koptūrą pasitaisė ir taip puikiai prabilo: „Mylimiausieji broliai! Ach, kas gi čia dedasi? kas čia per sumišimas pas mus negirdėtas? Ar alinėn įsilaužė vagiai? Ar išdžiūvo bonkos ir ąsočiai? Sakykite...! Nors žodį pratarkite...! Aš taip kenčiu... Reikia grąžinti jums mėgiamąją ramybę!" Ir jis uždusо, suvaitojo, ašaromis apsiliejo. Tuo tarpu perdėtinis pilną puodelį pripylė. Išgėrė tėvas daktaras „vieną„ antrą, trečią..., gūviai atsikosėjo, tartum nusišypsojo, primerkė akis, pasipūtė ir nusičiaudė". Sekdami tėvu daktaru ir kiti visi pasistiprino, ir bematant prablaivo jiems galvos: jie dasiprotėjo, kad sumišimo priežastimi yra karmelitų pavydas, jie nutaria pakviesti juos disputan ir vėl eina visi miegoti. Tuo pačiu metu ir karmelitų vienuolyne kažkas negera girdėti: štai vienas tėvų „buvo išėjęs pasiklausyti dievobaimingųjų liežuvavimų ir susimąstęs (tik kas žino ar apie Dievą?) pamatė šliurę ir krito ant slenksčio". Kaipo mokslo vyras, „jis tame nuotyky mato pragaištingą burimą", o čia netrukus atvyksta vienuolynan dominikonų pasiuntiniai ir kviečia karmelitus disputan. Pastarieji ima balsu bartis, bet pagaliau sutinka disputuoti. „Tuo tarpu brolis Kleofas suskambina pietauti, ir visi vienuoliai, tartum vejami, išbėga". Po pietų vėl tariasi. Vienas jų pataria rungtis su dominikonais gėrime, bet kiti atkalbinėja, nes „mes gerai geriame, bet jie dar geriau". Pagaliau prieina prie to, kad bus moksliškas disputas: „reikia mokytis, nes jau praėjo auksinis amžius". Buvo surasta kažkokiame

tvarte sena biblioteka, ir tėvai plyšdami ėmė mokytis. Kai išsimokė, „ėmė rinktis galvočiai — balti ir pilki, juodi ir rusvi, batuoti ir basi; visų veiduose spindi rausvas veiklumas, o kaktos apgaubtos išminties migla“. Po išpūstos ir beprasmės kalbos, pasakytos vieno tėvų, prasideda disputas pirma žodžiais, o netrukus ir kitais ginklais: koptūrais, kumščiais, virvėmis, ąsočiais, šventomis knygomis, lankais nuo statinių, krapylomis, šVęstu vandeniu ir kit. daiktais.

Nežinia, kuo būtų pasibaigusios tos dominikonų su karmelitais peštynės, jeigu ne išmintingas prelatas, kuris „savo dideliu protu giliai pažvelgęs į dalykų esmę“, įsakė atnešti *vitrum gloriosum*, t. y. puikią taurę. „Nustebino jis savo puikiais papuošalais akis: spindi jo sidabro metalas paauksuotas; daug jame gali tilpti gėralo, saikas nemažas: tai buvo ąsočių asotis! Viršum puikūs paišyniai, o šonuose buvo išbraižytos keturios metų dalys“. „Gėrisi akys puikiu reginiu; jau visi užmiršo apie peštynes ir pasitarimą ir... suriko: taika...!“ „Už kieno sveikatą jie gėrė tokiu metu? Nežinau, bet jeigu aš būčiau kartu su jais, gerčiau už tavo, godotinas perdėtini, už tavo, kuris esi garbingas savo darbais, kuris esi ir tėvu ir mokytoju vienuolyne ir duodi savo pavyzdžiais pažinti, kaip doras protas vengia paklydimų: *dora, o ne drabužiai daro vienuolį*. Pats skaityk ir leisk saviškiems skaityti: tegu kiekvienas jų nekaltai pasijuokia; nė vienas nepeiks; niekas nepasipiktins, aš tikros vilties turiu: tikra dora kritikos nesibijo, lai prasižengimas vaitoja ir kenčia. Privalo atšaukti, kas atžagiai pramano: perskaityk ir tuomet teisk! Nepagirsi — sudeginsiu!“

Apsiriko Krasickis, manydamas, kad niekas nepasipiktins. *Vienuolių karas* padarė neapsakomo įspūdžio: vieni trūko juokais ir rankas trynė iš džiaugsmo, kad „klechams“ kliuvo, bet kiti negalėjo ištverti iš pykčio. Kaip tai? Vyskupas ir tokius dalykus rašo? Tai — heretikas,“ bedievis, šventvagis, „ateistas, pragaro nuodais užsikrėtęs, lai jį amžinoji gėda apgaubia“. Kai kurie jau net ir buvo tikri, kad jam tai atsitiko: kažkokia išmintinga ir dievobaiminga „panelė Ona kryžkelėj matė pragare sunkiai vaitojantį“. Ir vyskupas turėjo teisintis (poėmoj *Antimonachomachija*), kad jam ir nesisapnavo nei blevyzgoti, nei „dėti teisėtumo lygion svertuvėn su tikėjimu“. Tačiau jis *Vienuolių karo* nesudegino, savo priekaištų „šventiems tinginiams“ neatšaukė, bet dar skaudžiau jiems įgėlė, būdamas ištikimas savo dėsniu: *„Gerbkime išmintingus, pavyzdingus, pagirtinus ir pašiepkime kvailius, nors ir garbingiausius“.*

91 §. Sekmingiausia priemone kovoti su tamsybe Krasickis laikė gerą auklėjimą, kuris, jo žodžais, „yra ir privalo būti didžiausia tėvų prievole iš visų krašto būtiniausių pastangų ir kurio tikslas yra padaryti auklėtinį „teisingą žmogų, gerą pilietį, pavyzdingą krikščionį“. Toj dvasioj būtent ir auklėdavo moksleiviją Edukacinė Komisija. O naminis auklėjimas, kurio tamsioji bajorija, nepasitikėdama Komisija (81 §), tvirtai laikėsi, buvo atliekamas užguito sarmatizmo dvasioj.

Nerimavo del jo ir literatūra, o vienas satirikų, kun. *Gracijonas Piotrovskis,* net ir išsireiškė, kad „naminė edukacija" ir jos pasekmės „labiau žudo Lenkiją, negu kalavijai, priešų ugnis ir puolimai". Tad ir Krasickis, visuomet jautrus kultūriškiems visuomenės reikalams, prabilo (1776) tuo begaliniai kilniu reikalu savo apysakoj: *Mykolo Dosviadčinskio nuotykiai (Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki).* Toji apysaka parašyta užrašų pavidalu: Dosviadčinskis pats pasakoja apie savo nuotykius.

„Aš gimiau doroj bajorų šeimynoj... Kol imsiu pasakoti apie savo auklėjimą, ne pro šalia, rodosi, bus, jeigu aš pakalbėsiu truputį apie tuos, kurie man suteikė gyvybę, t. y. apie savo tėvą ir motiną. Mano tėvas, visuomeniniais titulų laipsniais — iždininkas (skarbnik), piliečių kareivybės perdėtinis (wojski), kalavininkas (miecznik), medžioklis (łowczy), taurininkas (cześnik), paskobnininkas (podstoli), už šešių dešimtų metų savo nuopelnus tėvynei ir vaivadijai, o taip pat už nuolatinį dalyvavimą rinkimų seimeliuose ir ūkio vargus, savo amžiaus pabaigoj buvo laimingai apdovanotas ir apvainikuotas: gavo skobnininko titulą (stolnik). Jo gerbimas jau buvo net iki to laipsnio daėjęs, kad jis buvo išstatytas pirmuoju kandidatu į pateisėjus, bet nelemtas likimas neleido jam pasiekti to laipsnio ir jis del šių pasaulio tuštybių greitai nusiramino paprasta nelaimingiesiems refleksija. Tam jo nutarimui daug padėjo jo nepaprastai geras būdas, nes jis buvo tos rūšies žmogus, kuriuos paprastai vadina: geras žmogelis (dobra dusza). Jis nieko nežinojo, ką veikė Graikai ir Romėnai, ir, jeigu buvo šį tą girdėjęs apie Lechą su Čechu, tai tur būt tik savo parapijoj iš pamokslo. Ką jam buvo kitados pasakęs jo tėvas (o kaip senesnieji tvirtina, dar geresnis žmogelis, negu jis), tai tą patį ir jis nuolatos kartodavo, ir taip toli tame nueidavo, jog mūsų ne tik kaimas, bet ir kalbėjimo bei mąstymo būdai buvo paveldėti. Pagaliau tai buvo žmogus — sąžiningas, nuoširdus, draugiškas ir, nors jis ir nemokėjo dorybių nuvokti, bet užtat mokėdavo doriai gyventi. Tačiau dėliai to savo nenuvokimo, atsitikdavo tai, kad jis truputį nusidėdavo svetingumui: jis manydavo, kad gerai priimti savo svečią namuose, vadinasi, su juo nusigerti. O iš tos priežasties ir invetorius sumažėjo, ir sveikata pablogėjo. Tačiau jis karžygiškai kentėdavo reumatizmą ir, kai pastarasis jį suremdavo, jis dažnai tada kartodavo, kad „miela yra kentėti už mylimą tėvynę".

„Mano motina, nuo kūdikystės dienų išauklėta kaime, gal būt tik del atlaidų lankėsi artimiausiuosna miestuosna, tad kiekvienas gali suprasti, kad jai ne vieno šių dienų talentų stigo. Jai ne kiek tai ir terūpėdavo, ir, kai vieną sykį ji buvo išbarta tūlo pasaulinio kavalieriaus, kad ji yra pernelyg rūsčių pažiūrų ir turi savy kažkokio nuožmumo, įžeidžiančio didelio pasaulio akis, ji, būdama nuoširdi, atsakė jam, kad jai geriau patinka paprastas doriškumas, negu mandagūs nusižengimai".

„Pirmosios mano kūdikystės dienos buvo praleistos moterų tarpe. Vos ištariamus mano žodžius, lepintojos ir auklės laikė stebuklingais ir sumaniais atsakymais ir negirdėtu skubotumu tučtuojau papasakodavo mano motinai, kuri paprastai tuo pradėdavo kiekvieną savo pasikalbėjimą. Kaimynai žiovaudami pritardavo jai ir ne vienas jų gal būt gale būtų ir užmigdinėjęs, jeigu mano tėvas nebūtų jų nuolatos žadinęs taurelėmis. Tuomet jie prablaivėdavo ir kiekvienas paeiliui pasakodavo savo gausingus linkėjimus, aprekacijas (prašymus į Dievą) ir pranašavimus, ir mano tėvas imdavo verkti."

„Vėliau man nekartą ateidavo galvon mintis apie pirmykščio manęs auklėjimo paklydimus, ir aš manydavau, kaip yra negera ir kenksminga visai mažą vaiką pavesti asmenims, neturintiems jokio mokslo. Man dar iki šiolei tviksi galvoj pasakos ir baisios apysakos, kurių aš tiek daug esu prisiklausęs; ir dažnai, nežiūrint į protingą įsitikinimą, turiu su savim kovoti, kad netikėčiau burtais ir prietarais arba kad nustočiau kažko bijojęs, kai tenka man pasilikti tamsoj arba vienam. Be to dar, nejučia manin brovęs pamėgimas apkalbinėti; nes girdėdamas, kaip kiekvieno dvariškio įpročius kritikodavo moterys ir kaip vyresnieji noriai klausydavo tų plepalų ir aš, kad įgyčiau motinos bei šeimininkės malonės, paėmiau sau taisykle šį tą joms apie kitus papasakoti; o kai neturėdavau ko pasakoti, tai būdavau priverstas apsimesti ir meluoti. Aš pastebėdavau ir tai, kad kaip vakarais paprastai kalbėdavo apie vaiduoklius, raganes ir baisenybes, taip rytais apie sapnus; moterys viena kitai pasakodavo, ką jos sapnavo; o iš tų aiškinimų ir burtų aš išmokau, kad jeigu kam prisisapnuoja ugnis, tai reikia tikėtis susilaukti svečio namuosna; o jeigu dančio netenki, tai, tur būt, jau kažkas iš giminių mirs."

„Taip man iki septynerių metų amžiaus prabuvus namie, atsitiko, kad pas mus atvažiavo mano motinos brolis, žmogus — ir padėtimi, ir mokslu, ir pasaulio žiniomis garsus. Aš labai prisižiūrinėjau savo dėdei, žinodamas, kad mano tėvai jį labai gerbė; stebėjaus, kad dvi dieni pas mus besisvečiuodamas jis dar nėkarto nebuvo nusigėręs ir kad jis kunigui lektoriui, kalbančiam apie vaiduoklius, nenori tikėti. Aš juo ėmiau biaurėtis, kad jis ne taip, kaip kiti, su manim elgėsi; o kas blogiausiai, kad įsikarščiavusią mano motiną, kuri mane begaliniai gyrė, ją truputį, o mane begaliniai jis sudrovino, klausdamas ar aš moku skaityti, rašyti ir ar turiu kitų derinčių mano amžiui žinių".

„Pirmą kartą tuomet užgavo mano ausis panašūs klausimai. Motina iš karto norėjo apie ką kita imti kalbėti, bet kai jis vis labiau ją puolė, tada ji tarė, ir aš vos tik ne žodis žodin prisimenu jos kalbą: „Tur būt tu nusistebėsi, broleli, kai aš tau atvirai pasakysiu, kad mūsų Mykolėlis iki šiolei nemoka dar nei skaityti, nei rašyti; bet tu nekaltinsi manęs ir mano vyro, kai aš tau papasakosiu priežastis, del kurių mes nenorėjome skubėti jį mokyti. Visų pirma

vaikas yra lepus, silpnas ir jam galėtų pakenkti ilgas sėdėjimas (sendentarya), kurio elementorius reikalauja; paskui, kaip ir pats tamsta matai, jis yra be galo baikštus; jeigu mes paimtumėm jam mokytoją, jis netektų fantazijos, o jos nustojęs, jau nebeįsigysi; o taip pat yra labai sunku surasti tokį žmogų, kokio mes norėtumėm jam mokytoju; o pagaliau—tai jau paskutinis dalykas, kaip sakoma, laužyti jauną kumeliuką." „Tiesą kalbi, mano mergele, — atsiliepė jo malonybė — švento atminimo mano nabašninkas tėvas (Viešpatie šviesk jo vėlei!) tą pat ir apie mane kalbėdavo, bet vis delto, jeigu jo malonybė taip kalba, tur būt, geriau būtų Mykolėlį atiduoti mokyklon; jis savo malone nužiūrės mum ir vietą ir žmogų, o tuo tarpu išgerkime už jo malonybės godotino pono ir mylimo geradėjo sveikatą."

„Kaip aš, o gal būt ir mano motina džiaugiamės, kai ant rytojaus apleido mus tas mūsų bendras nedraugas, sunku ir išreikšti. Tačiau jo kalba mano tėvui padarė didžiausio įspūdžio: jis be paliovos ėmė kalbėti apie mokyklas ir net nupirko elementorių ir lentelę rašyti. Motinai tas begalo buvo skaudu; tačiau, ji būdama dievobaiminga, išgirdus priekaištą, kad ji mane lepina mano pražūčiai, padarė, tur būt, karžygiškiausį savo gyvenime pasiaukojimą, leisdama mane išvežti viešon mokyklon... Po ilgų glamonėjimų, aimanavimų, atsisveikinimų, laiminimų ir pagaliau griaudingo verksmo, likau išleistas mokyklon... Pirmą kartą tolinaus nuo tėvų, nuo motinos lepinimo, nuo namiškių pataikavimų. Tačiau labiausiai, kaip prisimenu, mane stebino tikslas, kuriuo aš buvau išsiųstas: mokslas! Aš negalėjau jo vadinti geru, nes man būdavo juo grasoma, kaipo bausme. Tad aš manydavau, kad jis negali būti geru, o vien tik nemaloniu ir varginančiu..."

„Išvažiavimo išvakarėse pašauktas pas tėvą su ponu direktorium (mokytoju), aš išgirdau duodamas jam instrukcijas. Visų pirma, tėvas perdavęs jam visą savo tėvišką valdžią, visokiais būdais reikalavo neduoti man jokių palengvinimų; begaliniai gyrė bausmę ir, tur būt, pirmą sykį tuomet pasiryžo pacituoti, pakartodamas šiuos iš elementoriaus eilėraščius: „Šv. Dvasia pataria vaikučius rykšte mušti" ir t. t. Pagaliau jis įteikė mokytojui bizūnėlį, tiesa, mažutį ir ploną, bet, kaip paskui patyriau, labai skaudų. Mum jau beeinant iš kambario, tartum jis būtų buvęs reikalingiausį dalyką užmiršęs, pravėręs duris, sušuko ponui direktoriui: „Žiūrėk man, kad muštum, nes aš tau už tai moku!" Kas man darėsi, kaip aš bijojau, drebėjau, verkiau, kiekvienas gali suprasti. Tučtuojau nubėgau pas motiną ir apie visa, kas tik dėjosi, griaudžiai verkdamas papasakojau. Ji liepė pašaukti direktorių ir trumpais žodžiais davė jam suprasti, kad jeigu jis nors pirštu paliestų vaikelį, nustotų tarnybos ir savo kailiu atsakytų. Mane tai truputį nuramino, ir mes ant rytojaus išvykome kelionėn, kurioj aš visą laiką vaitojau, o

ponas direktorius, tur būt, galvojo, ko jis privalo klausyti - ar pono, ar ponios".

„Atvykome be jokio nuotykio. Buvome sutikti džiaugsmingai. Pirmosios dienos mokykloj ėjo paprastu būdu. Gabumų aš turėjau nemažų, bet neapykantos mokslui dar didesnės. Ponas direktorius, labai atminąs ponios grasymus, negu tėvo įsakymą, iš karto su manim elgėsi gerai, bet, pats paėmęs savo mokykloj rykštes iš profesoriaus, pilnas įširdumo, nors aš ir neužsitarnaudavau, atiduodavo man dvigubai. Nuo to laiko jis paeiliui patenkindavo mano tėvų pareigas: lepino nesant reikalui ir mušė, kada nederėdavo tai daryti. Pagaliau, gavęs savo varduvių dieną iš mano motinos porą drabužių dovanų, jis pirmą kartą paštu parašė mano gimdytojam, kad jo malonybė ponas Mykolas savo laiku moksle net patį Herkulį pralenks".

Bet mokyklų Dosviadčinskis nebaigė: „Jau ėjo man šešiolikti metai, kas aš gavau žinią apie tėvo mirtį ir įsakymą tuojau grįšti namo". Ir vėl prasidėjo „namų edukacija", vaduovaujant perėjūnui ir apgavikui prancūzui, „ponui markizui" Damonui, kuris nors anksčiau buvo pas kaimynus kamerdinerium, „bet juk, jo žodžiais, jis taip pasielgė tyčia, norėdamas paslėpti savo aukštą vardą, nes kitaip, jeigu būtų sužinoję, kas jis toks yra, būtų buvęs patrauktas atsakomybėn už nužudymą dvikovoj šalia karaliaus, Versaliaus rūmuose, pirmojo prancūzų parlamento prezidento". „Begaliniai prašant mano motinai papasakoti savo nuotykius, iš pradžių jis labai nenorėjo, bet prašomas, pagaliau (ne be gautų anksčiau dovanų), papasakojo mums apie savo vos nešviesiausiąją kilmę, apie savo vos tikimus nuotykius sausumoj ir jūrose, apie meilės prietikius, sekmingus ir su blogomis pasekmėmis, o taip pat ir apie tą nelemčiausiąjį nuotykį, kuris jį pagaliau privedė prie dvikovas su pirmuoju parlamento prezidentu. Jis baigė pasakoti labai prašydamas jo neišduoti, nes nuo to laiko, kai jis mums pasisakė, kas esąs, jo gyvybė jau buvo mūsų rankose, o jis jau net sužinojęs iš vieno ištikimo draugo kunigaikščio, kad prancūzų karalius rašęs lenkų karaliui visur jo ieškoti Lenkijoj". Savo pedagogikos programą ponas Damonas sukaupė šiuose žodžiuose: „Mokyklų mokslas tik žakams tinka, o kilniosios kilmės ponaičiui, sąmojis, taisyklių suvaržytas, tam tik reikalingas, kad jį pirštais Paryžiuj rodytų... Geras auklėjimas prasideda nuo prezencijos ir fantazijos prisirinkimo, tęsiasi jis ir koutinuojasi proto kilnybės bandyme, o baigiasi širdies jausmų prityrimu... Kavalieriaus mokslas glūdi pasikalbėjimuose su lygiais sau žmonėmis; tad jūsų malonybė neturėsite kitoniškų pamokų, kaip vien tik kalbėti su manim: iš tų pasikalbėjimų semsite sau žinių ir miklinsitės kavaleriškos širdies jausmuose". Tad Dosviadčinskis pramoko prancūziškai repluoti, perskaitė visą eilę prancūziškų romanų ir, būdamas jų įtakoj, iš tikrųjų padarė jis pažangos „kavalieriaus sentimentuose": pamilo motinos aukletinę, panelę Juli-

joną, jis norėjo ją vesti, bet motina ir klausyti apie tai nenorėjo nes Julijona neturėjo dvaro. Tad panelė buvo uždaryta vienuolynan, o sūnelis buvo išsiųstas „vienan žymiausių karalystės miestų", „pono markizo" Damono lydimas.

Ir štai ima ponas Mykolas gyventi: lėbauja, kortoja, kol prasilošia iki paskutinųjų; „markizas", apvogęs savo auklėtinį, pabėga, o pastarasis sugrįšta pas motiną ir „visą mėnesį pavyzdingai gyvena". Bet nuodai, kuriais užnuodijo jam Damonas sielą, daro savo: Dosviadčinskis ilgisi gyvenimo, tad vyksta Varšuvon ir vis žemiau krinta, būdamas girtuoklių, lėbautojų ir paikių draugijoj, kurie jį moko, pavyzdžiui, kad tapti filosofu yra labai lengva: „Girk tai, ką visi peikia! Protauk, kaip tik nori, bet tik ne taip, kaip visi! Kartkarčiais tikybą pašiepk! Galvok drąsiai, o kalbėk — balsiai!" Tuo tarpu miršta motina: Dosviadčinskis jau savo asmens ir savo dvaro ponas, tad lėbauja, kiek tik lenda ir pagaliau rengiasi užsieniuosna.

Bet pirmiau jis turi vykti Liublinan, tribunolan, bylinėtis su kaimynu, kurį jis, prikalbėtas savo plenipotento (įgaliotinio), išvarė iš dvarelio. Kad laimėtų bylą, jam visų pirma reikėjo papirkti teisėjus; tad prasidėjo „sunkūs vizitai pas kiekvieną, o ypač pas šviesiai daug galinguosius". O kaip tik būtent vieno jų buvo varduvės: „Tas šviesiai daugalis Jonas, Piotrokove būdavo Evangelistas, o Liubline — Krikštytojas"[1]. „*In gratiam* (iš priežasties) taip svarbios dienos mano priešas kėlė puotą. Kad nesiduočiau nugalėti ne tik byloj, bet ir duosnume, mano prancūziška karieta su pakinktais, variu paauksuotais, bematant atsidūrė šviesiai daugalio varduvininko ratnyčioj, ir neveltui, nes ant rytojaus aš patyriau jo malonės: jis, kopdamas rotušės laiptais, atsirėmė manęs, ir aš turėjau garbės tempti jį net iki paties teismo kambario".

Paeiliui reikėjo palenkti sau visus advokatus: „Susirinko pas mane apie dešimtį rimtų ir puikių advokatų... Buvo pastatyta keletą bonkų ant stalo... Bekilojant taurę po taurės, vienas veiklesniųjų malonybių tarė man: „Godotinas geradėjau! Byla bylai nekliudo: imkime skaityti bylą! Jeigu skaitant dokumentus kurio, nors jų truks, jo vietą pakeis taurė..." „Sutinkame, sutinkame!" — sušuko visi... Mano įgaliotinis ėmė dėstyti jiems bylą. Kiekvienas mecenatų žymėjo sau smulkesnes apystovas. Tuo tarpu „vienas jaunikaitis, puikiai apsirengęs, triukšmingai įeina kambarin, o paskui jį kazokėlis su raudonu kaspinu plaukuose ir kambarinis, žaliais drabužiais ir su kalaviju, tur būt pono šaulį reprezentuojąs; o tų priešaky įbėgo dar jaunas įsišėliojęs vižlas, kuris, tur būt, pajutęs, kad už stalo valgo, įsibėgęs šoko ant jo savo pirmutinėmis kojomis ir, išversdamas pilną vyno taurę, apliejo visus mano dokumentus ir godotinų globėjų pažymėjimus, o kas blogiausiai, jis tuo vynu su-

[1]) t. y. Piotrokove jis švęsdavo savo varduves šv. Jono Evangelisto dieną, o Liubline šv. Jono Krikštytojo.

trekė keletą skraisčių ir švarkų. Įgaliotinis man tuojau pašnibždėjo ausin, kad aš tą jaunuolį juo mandagiausiai priimčiau, „nes tai tikras J. M. Prezidento brolėnas, turįs jau pažadėtąją vėliavą. Jis turi paprotį, o dar geriau—jam pavesta lavinimuisi teisėj klausyti konferencijų". Tad priderama pagarba pasveikinę pageidaujamą svečią, kuris irgi norėjo pasiklausyti bylos, sėdome tęsti informaciją. Tiesa, tas jaunuolis daugiau žaidė savo šunimi, negu bylos klausė: švilpavo, įsakinėjo budėti, numestą kepurę atnešdinėti, ir, nors tai ir nemalonu buvo klausytojams, bet mes giriame šunį ir poną, o tuo tarpu ir informacija užsibaigė".

Pagaliau, suklastotų dokumentų pagalba, Dosviadčinskis laimėja bylą. Paskui jis pasiskolina pinigų ir išvyksta Paryžiun, pakeliui daug kur apsistodamas, pavyzdžiui, Kolionijoj, kur „jis per atlaidus buvo katedroj ir bučiavo galvas šventiesiems: Kasprui, Maichrui ir Baltazorui". Paryžiuj jis susipažino su „grovu" Fickevičiu, apgaviku, ir bendrai „susitarė Lenkų tautos garbei palaikyti įvairiais būdais stengtis skoniu ir puikybe viršyti vietos kavalierius". Kuriuo gi būdu Dosviadčinskis iškėlė Lenkų vardą? „Puikiai bešvaistydamasis pinigais aš pragarsėjau visame Paryžiuj. Išnuomavau sau mažus namelius priemesty su gražiu sodnu, o kadangi kaimynystyj turėjo tokius pat namelius vienas prancūzų maršalas, tai aš savuosius taip puikiai apstačiau, kad nugalėjau iki šiol nenugalimą kaimyną". Pagaliau, beveik viską praleidęs, Fickevičiui padedant, kurio jis turėjo skolas mokėti, su likusiais skatikais ir visai pakrikusia siela, Dosviadčinskis pabėgo nuo savo skolintųjų Amsterdaman, o iš čia laivu išvyko Batavijon, bet nedakeliavo: kilo audra ir „laivas, užmestas ant uolų, baisiu triukšimu, susikūlė". „Kas man tada atsitiko, aš nemoku papasakoti; žinau tik viena, kad kažkaip atsipeikėjęs, pamačiau save jūroj; bangų liūliuojamas, prisigėręs sūraus vandens, ėmiau rinkti paskutines jėgas; laimei, pamačiau gan didelę lentą: įkibau jon ir taip tvirtai laikiaus, kad, nežiūrint šokinėjančių volų, buvau pusiau gyvas išmestas ant smėlėto kranto". Tuo ir baigiasi pirmoji apysakos dalis, kuri yra geriausia ir įdomiausia.

Antroj daly Dosviadčinskis pasakoja apie savo gyvenimą Nipu'o saloj, kurion jis buvo bangų išmestas. Nipu'o visuomenės sutvarkymas yra patriarchalis: „ten nėra kitos politinės vyresnybės, išskyrus naturalią tėvų valdžią vaikams"; be to, ten visi yra lygūs: tiesa, yra „ponų" ir „darbininkų", bet „negalima buvo pastebėti mažiausio darbininkų pažeminimo: ponai nežiūrėjo į juos rūsčiomis akimis, o kūno bausmės bei įžeidimo aš net nieko panašu į tai nepastebėjau". Miestų, nei jokių valstybinių įstaigų, kaip antai: kariuomenės, teismų, iždo ir tt. ten nėra, nes abelnai ir valstybės ten nėra, — yra tik visuomenė. Kai del religijos, tai Nipuanai tiki vienu Dievu, kuris „visatos šaltinis ir viso gero pradžia", bet Bažnyčios jie neturi. Jų užsiėmimas — ūkininkystė: kiekvienas ūki-

ninkas turi namus, lauką ir daržą, ir „vis lygiomis dalimis“. Nežinodami jokių metalų, „ūkio padargams vartoja didelių žuvų kaulus, kuriuos jūra be paliovos krantan išmetinėja; tuos kaulus jie, trindami vieną į kitą, padaro tokius smailius bei aštrius, kad gali jais medžius apdirbinėti ir javus piauti“. Skaityti ir rašyti jie nemoka, nes raidžių ir knygų nežino, bet užtat jie turi darnių ir gražių dainų, o taip pat ir apysakų apie savo didelius protėvius. Jie yra labai dori: godoja blaivybę (mėsos nevalgo), gerbia gimdytojus, myli tradiciją, nemeluoja, nevagia, neišdavinėja, nepataikauja“. Tad tokiems žmonėms prisižiūrinėjo Dosviadčinskis, kartais „net save beveik užmiršdamas iš džiaugsmo ir nusistebėjimo“. Bet jis turėjo ir dirbti (pirmą sykį savo gyvenime), kaipo bernas pas ūkininką vardu Xaoo, ir „tas darbas, kuris iš karto atrodė nepakenčiamu, ilgainiui tapo maloniu užsiėmimu; spazmos, vėmimai, reumatizmai, kurių iš manęs negalėjo išvaryti selteris ir Karlsbado vanduo, savaime išgaravo su prakaitu; apetitas, kurį many turėdavo kelti sultingomis sriūbomis iš karto mano virėjas, vokietys Christijonas, o paskui jo malonybė prancūzas, ponas Sosancourt, patsai atsirado; o ropė po darbo buvo gardesnė, negu anksčiau Polesijos kurapkos; neturėdamas veidrodžio, žiūrėdamas vandenin, pastebėjau, kad mano oda, tiesa, pajuodėjusi, bet užtat pamačiau, kad mano veidas pilnas sveiko skaistumo; gardus ir nenutraukiamas miegas gaivindavo pailsusius nuo dienos darbo sąnarius, o tvirtumas nuo paties darbo didėjo.“ Žodžiu tariant — *Dosviadčinskis atgimė fiziniai, o dalimi ir dvasiniai,* nes jis „neapsakomu pamėgimu“ klausydavo ilgų išmintingo Xaoo pamokslų apie dorybę, morališkumą, apie tėvynės ir gimtosios kalbos meilę, apie kenksmingumą keliauti po užsienius ir tt.

Trejeta su viršum metų Dosviadčinskis išgyveno Nipuanuose. Nors jam ten laikas ir greitai bėgo, jis ilgėjosi savo krašto, nes „tiesą pasakė senieji, kad tėvynės dūmai malonūs“. Tad, radęs vieną sykį krante valtelį iš kažkokio sudūžusio laivo, įšoko jan ir leidosi mariosna, nepamanydamas, kad kol išvys tėvynės dūmus, turės dar patirti įvairių nuotykių.

Apie tuos nuotykius (avantury) pasakoja trečioji ir paskutinoji knyga. Ir ko tik nepatyrė Dosviadčinskis! Vaitojo nelaisvėj pas ispanų prekiautoją vergais, kankinosi kasyklose Potosijoj (pietų Amerikoj), Ispanijoj pakliuvo kalėjiman, o paskui net pamišėlių ligoninėn. Bet toj skaudžioj gyvenimo mokykloj jis *moraliai atgimė,* ir vėliau, Paryžiuj, ieškojo jau ne Fickevičių draugijos, bet „nepaikių išmintinguolių, nesididžiuojančių turtuolių, prieinamų, dievobaimingų, be tulžės ponų, nesigiriančių riterių“. Jis susidraugavo su tūlu markgrovu, kuris jam įkalbinėjo grįšti tėvynėn ir jai darbuotis. Jis grįžo savo gimtan kaiman Šuminan ir „būdamas visą dešimtį metų Varšuvoj dvariškiu, Paryžiuj dabitu, Nipu'o saloj artoju, Potosijoj vergu, Sevilijoj pasiutėliu, Šumine tapo filosofu“. „Didžiausiu ūkininkavimo tikslu pasistatė sau savo pavaldinių laimę“, o geisdamas

savo pilietiškai darbuotei surasti platesnę dirvą, ėmė ieškoti atstovo garbės. „Atvykęs sostinės miestan, aš norėjau doringiausiais keliais siekti atstovo vietos, bet kaimynai, sužinoję, kad aš tik vieną virėją su savim atsivežiau, išjuokė mano nuožmumą; o kai jie sužinojo, kad aš turiu tik du „antalu“ vyno, pats jo malonybė ponas pakamarius tuojau suprato, kad negalima tikėtis, jog aš busiu išrinktas atstovu. Tad aš tuojau nusipirkau artimiausiame vienuolyne keletą statinių rinktino vyno; virėjų man paskolino kaimynai“. O kadangi pinigų jis turėjo kiek reikia, tai viskas nuėjo greitai ir gerai, nežiūrint, kad ir buvo nepatenkintų, kurie žvairavo į Dosviadčinskį, kad „jis važinėjo sau proto užsieniun“ ir kad dabar viskas bus „naujoviškai, prancūziškai, vokiškai, velniai žino kaip“. Jis buvo išrinktas atstovu ta sąlyga, kad seime reikalaus Liubelsko ir Piotrokovo rotušių pataisymo, primindinės Neapolio sumas, reikalaus kasyklų įsteigimo Olkuše ir rūpinsis del dviejų šventųjų kanonizavimo. Išvyko ponas Mykolas Varšuvon, bet kas iš to, nes trečią dieną buvo nutrauktas seimas. Tad jis sugrįžo kaiman, ir vėl ėmėsi ramaus ūkininkavimo, ir „tur būt pirmas visoj apylinkėj būdamas įsitikinęs, kad baudžininkai yra taip pat žmonės, dėjo visas pastangas kiek galima palengvinti jų padėtį“. Netrukus, kelionės metu Lietuvon, susitiko su Julijona (kuri per tą laiką suspėjo ne tik iš vienuolyno išstoti, bet ištekėti ir likti našle), apsivedė su ja, laimingai gyveno ir susilaukė sūnų ir anūkų.

Tai toks yra apysakos turinys. O jos tikslas ir vedamoji mintis? Viena, Krasickis norėjo duoti *satirinį namų auklėjimo vaizdą;* antra, jis norėjo iškelti *jo apgailėtinas pasekmes* ir parodyti, kuriuo būdu prieinama prie laiko, turtų ir garbės nustojimo. Jeigu Dosviadčinskis būtų buvęs kitaip auklėjamas, jis būtų iš karto dirbęs tėvynės naudai ir garbei. Žodžiu — *Dosviadčinskis tai blogo auklėjimo auka, o iš čia seka vedamoji apysakos mintis: reikia gerai auklėti jaunuomenę!*

Bet, kaip visuomet, taip ir čia, Krasickis norėjo ne tik mokyti, bet ir dominti, tad jis parašė ne traktatą, o tik apysaką. O reikia žinoti, kad jo laikais vakarų Europoj apysakų sritis jau buvo turtinga ir įvairi: buvo auklėjančių apysakų, t. y. mokančių, kaip reikia, arba kaip nereikia auklėti (pav., Fenelono: *Felemako nuotykiai,* 83 §) ir abelnai didaktinių apysakų (pav., anglo Defoe garsus *Robinzonas Kruzė*); buvo jų ir paprotinių, vaizduojančių papročius ir abelnai visos tautos tikrąjį gyvenimą; buvo jų ir tokių, kurioms turiniu tarnaudavo nuotykiai sausumoj ir mariose; pagaliau buvo vadinamųjų *utopijų,* t. y. aprašymai šalių, niekur neesančių, išsvajotų, kurias vaizdena, nepatenkinta tikrenybe, apgyvendindavo žmonėmis, laimingesniais ir geresniais už tikruosius, laimingesniais ypač del to, kad jie apsieina be civilizacijos ir gyvena su gamta. (Apie tokią visuomenę XVIII amžiuj svajojo Rousseau, o juo sekdami ir kiti, užmiršdami, kad be civilizacijos būtų dar blogiau pasauly, kad

absoliutinė pirmykščio žmogaus laimė yra tikra pasaka, kad tų laikų pamėgtas obalsis—žmonijos grįžimas gamtos glėbin yra kenksmingu pažangai absurdu). Šalia tos įvairių apysakų literatūros užsieniuose, lenkų literatūra turėjo vien tik nevykusių fantastinių apysakų, nevertų tos literatūros rūšies vardo. Tad *Mykolo Dosviadčinskio nuotykiai — tai pirmutinė lenkų apysaka,* verta to pavadinimo. Ji savo tikslo ir vedamosios minties atžvilgiu yra *auklėjanti apysaka.* Maža to: Krasickis norėjo iš karto du zuikiu pagauti, jis norėjo vienu užsimojimu duoti lenkų literatūrai visas žinomas tų laikų apysakų rūšis: pasakojimas apie Dosviadčinskio auklėjimą, apie Liubelsko tribunolą, apie seimelį, tai — *paprotinė apysaka;* jo gyvenimas Nipu'o saloj — *utopija,* o jo nuotykiai Paryžiuj, Amerikoj ir Ispanijoj—*toj nuotykinė apysaka* (*le roman des aventures,* kaip buvo vadinamos tokios apysakos Prancūzijoj). Bet jos ne visos yra vienodos vertės: pasakojimas apie pono Mykolo nuotykius yra silpnas, nes Krasickis neturėjo didelės fantazijos; del tos paties priežasties yra silpna ir utopija, kurioj, be to dar, visur aiškiai matyti apysakos auklėjimo tikslas. Mat, autorius norėjo paraginti skaitytojus šviestis ir civilizuotis, o ne laukėti! Bet užtat paprotinė apysaka yra nuo pradžios iki galo puikus kūrinys, kaipo satirinis tų laikų papročių vaizdas, trykštąs gyvenimu ir tiesa.

92 §. Švietimosi amžius, platindamas šviesą, drauge platino ir netikėjimą su nedorybe (82 §), kuriuos Krasickis laikė nemažesniu, bet didesniu smūgiu, negu tamsybė: *„Geriau būk doru bemoksliu, negu išmintingu ir bedieviu!...* Jeigu norime savo valstybę savo krašto tvarką padaryti pastovią, pakeiskime papročius ir imkimės darbo! *Tegu Lenkai būna dori ir jie bus laimingi!"* O žiūrėdamas jis į liūdną dabartį, mintimis skrido į tolimą praeitį, kurioj jis, tiesa, nematė švietimosi amžiaus su jo mokslu ir švelnumu, bet užtat matė tikėjimą ir dorus senų lenkų papročius. Tad toj dvasioj jis rašė savo *Satiras* (1779), *skiriamas ne prieš sarmatizmą, bet daugiausia prieš „sugedusį pasaulį",* t. y. prieš neigiamas švietimosi amžiaus puses.

Jo satirų yra dvidešimts dvi, kurių priešaky randasi satira *Į karalių (Do króla):* ne prieš karalių, bet į karalių. Nes ne karalių puola Krasickis (priešingai, jis taip gražiai jį giria, kaip niekas XVIII amž.), o tik visuomenę, kuri nenorėjo donavoti Lietuvos skobnininkui už jo išaukštinimą ir kuri darė jam visą eilę priekaištų, dažnai tuščių ir kvailių. Tad Krasickis pašiepdamas juos žodis žodin kartoja: „Tu esi karalius, o kodel ne karaliaus sūnus?... Esi karalius, o anksčiau buvai godotinas ponas! Tai nedovanotina nuodėmė!... *Kodel tu karalius, o ne aš?...* Be to, tu esi dar ir jaunas!..." O nuo savęs jis priduria dar neva tai du priekaištu, bet iš tikrųjų,— tai du pagyrimu: 1) tu pernelyg esi žmogus, nes perdaug malonus; atmink, kad „karalius ne žmogus"; „kam tau draugai? tegu tave gerbia tarnai! tu nori, kad tave mylėtų? geriau, tegu bijosi tavęs!

ir ką gi tu laimėjai savo gerumu bei malonumu? plėšk — ir būsi galingas! kankink — ir būsi didis!"; 2) „Tu mėgsti knygas ir mokslininkus? ir tai negerai! nes apkvaišintus gudruolius! nė viena tauta per knygą neįsigijo sau galios: protingas disputavo, o kvailas sumušė". Abelnai, visa satira — tai aukštos vertės kūrinys, pilnas subtelingos ironijos ir nesulyginamo dvariškio apsukrumo: ironijos visuomenės atžvilgiu, kuri nepaliko ant Stanislovo Augusto nė vieno sauso siūlo, nemokėdama ir nenorėdama įkainuoti jo tikrų nuopelnų švietimuisi, o apsukrumo — karaliaus pagyrimuose, kurį Krasickis brangino už tuos jo nuopelnus. Stanislovo dienų literatūra knibždėte knibžda dvariškių menkos vertės eilėraščiais, bet skoningai pagyrė karalių tik vienui vienas Krasickis.

Šalia pusiau politinės satiros *I karalių*, visos kitos yra paprotinės ir rašytos vaduojantis gražiu obalsiu: „Satira tiesą sako į nieką neatsižvelgdama: ji gerbia valdžią, godoja karalių, bet teisia žmogų"; vadinasi, jos niekados nešmeižia, o tik *baudžia bei pašiepia abelnai žmogaus silpnybes, o nuodaliai — neigiamas švietimosi amžiaus ir lenkų visuomenės ypatybes.* Dvariškiai, veltėdžiai, gudragalviai, veidmainiai, girtuokliai, paleistuviai, kortotojai, aikvotojai, palaidūnai, šykštuoliai, piniguočiai, palūkininkai, kvailiai, gudruoliai, kyšininkai, vagiai, karjerininkai, išdavikai, auksinė jaunuomenė ir „madinės žmonos" — štai Krasickio satirinių tipų galerija. O visi jie, gal būt, ir ne taip nuodaliai nupiešti, kaip Naruševičiaus satirose (85 §), bet užtat be postarojo stačiokiškumo, skoningai ir meniniškai. Šit, pavyzdžiui, veidmainis: „Povilas trijų mišių klausė, keturis rožančius sukalbėjo, žvakes pūtė, įsirašė visosna brolijosna, dvi valandas klūpojo, raitėsi, šnibždėjo, mirksėjo, dūsavo ir vaitojo, bet pinigus davė už palūkanas... Raitykis, mirksėk, mušk kakta žemę, klūpok, šnibždėk ir pusk, sukalbėk visą eibę rožančių, tiek pat mišių išklausyk: jeigu esi išdavikas, veidmainis, veltui ieškai nuopelnų: tu gali žmonėms akis apdumti, bet Dievo neapgausi!"

Krasickis ne tik charakterizuoti moka, bet ir pasakoti. Prie geriausių jo satirų priklauso tos, kurios pasikalbėjimo būdu parašytos ir kurios tuo pačiu metu yra apsakymėliais bei pasakojimais apie sugalvotą nuotykį. Tiesa, taip pat yra parašytas ir Naruševičiaus *Liesas literatas,* bet Krasickio satirose, tiek pasikalbėjimas, tiek ir pasakojimas, yra daug gyvesni, pavyzdžiui, *Girtuoklystėj (Pijaństwo).* Bet geriausia satirine apysakaite yra *Madinė žmona (Żona modna)* — puikus papročių vaizdelis, stebuklingai rodąs keletą dviejų priešingų pasaulių bruožų, pasaulių, kurie ilgai negalėjo vienas antro suprasti: senas lenkų pasaulis ir naujas, sukurtas plaukiančių Lenkijon prancūzų papročių; pirmą pasaulį atstovauja doras grikių sėjikas (hreczkosiej), „įrašytas gailestaujančių brolių draugijon", t. y. vyras, tuojau po jungtuvių pabalnotas savo žmonos, o antrasis — „madinė žmona", sentimentalė, suprancūzėjusi Varšuvos žąsis su perversta kakta, taip

pat verčianti vyrui aukštyn kojomis senoviškus namus ir tokį pat jo daržą.

Mėgiamu Krasickio satiriniu ginklu yra *juokas:* ūpas, sąmojis ir ironija, bet ne pikta, kaip Naruševičiaus ironija, o linksma ir giedra. Tačiau ji ne visuomet tokia: kartais jo ironija yra liūdna ir skausminga, kartais Krasickis net rūsčiai pasipiktina, negalėdamas, nežiūrint į savo ramų būdą, šaltai matyti bebausmių nusidėjimų, tėvynės išdavikų ir vagių, kurie (kaip, pav., Poninskis), vieton to, kad sėdėtų kalėjime bei būtų pakarti, ramiai sau gyveno namie. Pastaruosius Krasickis išplakė savo satiroj *Garsenybė (Wziętość)*: „Mažas vagis yra vertas plakimo; bet tas, kuris tėvynę išdavinėja arba tiek pasipiktinimo ir gėdos pridaro, jog net tų puikių pušių iš Pilicos pakrantės neužtektų jo kartuvėms, juk jis yra biaurus gudruolis ir vertas pakarti, į kurį net baugu žiūrėti, nešioja sau pasižymėjimo kasnikus ant kaklo, ant kurio turėtų būt užnerta virvė". Ir priduria skausminga ironija: „Aš irgi norėčiau iškilti, bet, deja — aš nevagiu!..." Rūsčiai piktinasi Krasickis ir kankytoju ponu satiroj *Ponas nevertas savo tarno (Pan nie wart sługi).* „Gavo tik penkiasdešimt! — Kiek turėjo gauti? — Tris šimtus! Tad taip piktas tarnas gero pono malone naudojasi. — O už ką tie penkiasdešimt? — Šunį užgavo. — Na tai kas čia tokio? — Bet šunį, jo malonybės favoritą! — Iš tikrųjų, didelis nusidėjimas, bet ir rykščių nemaža. — Tai malonė, kad tik penkiasdešimt! — Ir priešai tokios malonės suteiks. — Jis vienas geriausių ponų: šimto rykščių jis niekados nesuteikė! — Geriau sakyk: vienas geriausių kankytojų, kurie namus paverčia kančiomis, kurie nejautrūs verksmui ir kuriuose nieko žmoniško nebeliko savo tarnams". Bet gražiausiai prabilo Krasickio pasipiktinimas satiroj: *Sugedusis pasaulis* (*Świat zepsuty*), kuri abelnai charakterizuoja švietimosi amžiaus nemorališkumą ir pilna patriotinių jausmų skausmo. Toji satira, verta lyrinės satiros vardo, tai puikus įrodymas, kad autorius turėjo dorą širdį:

Abelnai, *satiros, tai puikiausi Krasickio kūriniai,* kuriuose visa šviesa suspindėjo jo talentas. Kur ne kur, bet satirose Krasickis tikrai yra Dievo malone menininkas ir puikios ir lengvos formos mokytojas. *Krasickio satiros — tai Stanislovo dienų lenkų poezijos vainikas, o drauge ir vienos gražiausių visų lenkų ir viso pasaulio satirų.*

93 §. Turėdamas blaivų protą, tolimą nuo svajonių ir aistringumo, Krasickis nelabai tikėjo, ypač po pirmojo Lenkijos padalinimo, kad dar galima išgelbėti Lenkiją, kaipo valstybę, bet tautos išgelbėjimo galimybe jis neabėjojo, nes tikėjo jos dideliu jėgų gaivalumu. Tad norėdamas pamokyti Lenkus, kaip jie turi darbuotis tėvynei, jeigu ji net savo nepriklausomybės netektų, Krasickis parašė apysaką *Ponas Paskobnininkas* (*Pan Podstoli*), kurios tik dvi dalys buvo atspausdintos jam dar gyvenant (1778 ir 1784), o jos trečioji

dalis tik jam pasimirus pasirodė iš spaudos (1803). Toji apysaka šiaip prasideda:

„Kai aš vieną sykį buvau kelionėj apie rugiapiūties metą, man pasitaikė važiuoti pro gausiai apgyventą ir ruimingą kaimą. Matydamas jame gerą smuklę, nors dar ir toli buvo iki saulės leidimosi, apsistojau joj nakvoti. Paklausius man, kas to kaimo yra savininkas, smuklės šeimininkas atsakė man: „Ponas Paskobnininkas". — „Kas tą smuklę pastatė?" — „Ponas Paskobnininkas". — „Kas čia tokį gerą kelią padarė?" — „Ponas Paskobnininkas". — „Kas čia per upę tiltą išmūrijo?" — „Ponas Paskobnininkas". Bažnyčia, dvaro ir dvarelio rūmai, svirnas, brovaras, net ir trobos — visa tai buvo vieno žmogaus darbas, o tas žmogus buvo ponas Paskobnininkas. Mane apėmė begalinis smalsumas pažinti jį. Bijojau būti įkyrus, bet šeimininkas mane įtikinėjo, kad ponas Paskobnininkas džiaugiasi kiekvienu svečiu. Jau buvo saulė nusileidus ir buvo gražus vakaras, kai aš, vaikščiodamas keliu, pastebėjau einantį prie manęs baltu švarku žmogų. Jis buvo odiniu diržu susijuosęs, ant galvos turėjo dideliais kraštais šiaudinę skrybėlę, o rankoj prastą lazdą. Kai jam besiartinant aš pastebėjau jo rimtą, nudegusį veidą ir žilus ūsus, dasiprotėjau, kad tai turi būt ponas Paskobnininkas. Priejome vienas prie antro ir aš, pasisveikinęs, tariau, kad netikėtas susitikimas su to kaimo savininku man yra labai malonus: „nes aš negaliu paslėpti — tariau toliau — savo stebėjimosi visa kuo, ką aš čia matau; juo labiau aš nustebau, sužinojęs, kad viskas, kas čia yra, tai gerbiamojo tamstos industrijos ir trūso vaisiai." Jis man padėkojo už gerą opiniją ir nuoširdžiai priėmė pagyrimą, o kadangi mes buvome visai prie vartų, pakvietė mane dvaran.

„Platus kiemas, aplinkui tuinų tvora aptvertas ir aukštai suaugusiais gluosniais apsodintas, kurio vidury keturios plačiašakios liepos kerojo; po kiekviena jų buvo iš velėnų sėdynė padaryta, o vidury akmeninis stalas stovėjo. Dešinėj pusėj buvo virtuvės oficina su trobomis tarnams; kairėj — arklidės, ratnyčia, šalia jų mūrinis sandėlis su geležiniais krotais languose ir su langinėmis, o prieš jį svirnas. Patys rūmai buvo mediniai, bet ant aukšto mūrinio pamato. Įėjome vidun: vidury stovėjo stalas, turkišku kilimu užtiestas, o prie durų — kredensas, papuoštas sidabriniais bei paauksuotais padėklais, taurėmis, ąsočiais; prieš duris ant sienos kabojo karaliaus Jono atvaizdas. Antram kambary, nemažiau puikiam, radome jos malonybę prie staklelių. Kaip aš vėliau sužinojau, ji adijo bažnyčiai staltiesę. Ji tučtuojau pakilo nuo krėslo ir pasisveikino su manim; paskui priėjo prie vyro ir, paėmus jį už rankos, tokia gražia šypsena, kurios mada negali išmokyti, tarė, kad šiandien vaikai grįš iš mokyklų namon nakvoti. Netrukus buvo pranešta apie jų atvykimą; jie įėjo kambarin drauge su mokytoju; vyresniam jų buvo nedaugiau kaip šešiolika metų, o antrasis buvo metais jaunesnis už pirmąjį. Tuojau ir vakarienė buvo; susėdo šeimininkai, vaikai, mokytojas, aš, tarnau-

janti panelė, kažkokia senyva matrona ir du reformatu vienuoliu. Prie stalo buvo kalbama abejingai, kaip ir visados prie pirmosios pažinties. Baigus valgyti, šeimininkas tarė man, kad jis prisilaiko senojo papročio melstis su šeimyna po vakarienės. Tad nuvykome bažnytėlėn ir pasibaigus litanijoms, kai sugrįžome atgal, kalbėjomės iki dešimtos valandos ir paskui šeimininkas mane nuvedė mano seklyčion. Aš radau du mažyčiu kambarėliu, bet gražius ir švarius; jokių patogumų man juose nestigo. Atsisveikindamas ponas Paskobnininkas prašė mane, jeigu man neskubu ir jeigu aš noriu jo namuose šiek tiek pasilsėti ir atsikvėpti, tai galiu sau laisvai čia gyventi, kiek tik noriu. Reikalas, kuriuo aš leidausi kelionėn, buvo neskubus, o čia kaip tik toki namai, kokių aš jau senai troškau, tad aš lengvai daviausi perkalbėti ir pasižadėjau keletą dienų čia pasisvečiuoti".

Bet ne keletą dieną, o savaičių prasisvečiavo autorius pas poną Paskobnininką ir tai tam, kad grįžęs namo vėl jį aplankytų. Ponas Paskobnininkas, nenorėdamas likti skolingu, atvyksta pas autorių, o pastarasis paskui vėl dar kartą jį aplanko. Tai ir visas apysakos turinys. Bet greičiau tai ne turinys, o rėmai, kuriuosna autorius sutalpino turinį daug turtingesnį, pasakodamas apie viską, ką tik jam teko girdėti bei matyti kelionėj ir pono Paskobnininko namuose. O matė ir girdėjo jis labai daug: apžiūrėjo visus pono Paskobnininko namus ir visą jo ūkį, o taip pat ir jo valstiečių pirkes; pažino jo namiškius, vaikus ir žmoną, kuri darbuojasi nuo ryto iki nakties, mokydama dukteris, gydydama valstiečius, „prižiūrėdama karves, žąsis, antis, vištas ir net tuos gyvulius, kurie nėra verti ir atminimo gražios moteriškės"; pažino godotiną kleboną, o taip pat ir pono Paskobnininko kaimynus ir kaimynes; važinėjo po apylinkės kaimus ir miestelius, kur jam atsitikdavo įvairių nuotykių; buvo ponios Paskobnininkienės varduvėse ir jos dukters vestuvėse ir tt. Bet visų daugiausia jis prisikalbėjo visą tą laiką su ponu Paskobnininku ir prisiklausė iš jo daug išmintingų ir įdomių dalykų: apie Bažnyčią; religiją, dorybę ir morališkumą; apie lenko prievoles tėvynės atžvilgiu, pono — tarnų ir valstiečių, apie tėvų prievoles vaikų atžvilgiu, klebono — parapijiečių atžvilgiu; apie namų ir mokyklos auklėjimą; apie ūkininkystę, sodininkystę, statybą, prekybą ir pramonę; apie mokslus ir literatūrą; apie kavą ir taboką ir tt. — ir visa tai jis savo apysakoj pakartojo, norėdamas „gerų pavyzdžių iškėlimu suteikti kitiems tų žinių, kurių jis pats žinojo, nes ponas Paskobnininkas — tai bajoro piliečio idealas, tai „doras XVIII amžiaus žmogus; tačiau labai daug kuo nuo jo skriantęsis, nes jis apie prievoles tėvynei daug plačiau supranta, negu Rejo bajoras (30 §). Tiesa, ir jis vengia viešos tarnybos taip pat, kaip „doras žmogus", bet ne delto jis tai daro, kad nenorėtų savo „laisvo gyvenimo" paaukoti tėvynei, o todel, kad, netikėdamas (kaip Krasickis) Lenkų valstybės išgelbėjimo galimybe, laiko svarbiausia savo patriotine pareiga ne

politinį, bet visuomeninį veikimą; nes „ne vienu patarimu bei ginklu galima tarnauti savo kraštui: geras pilietis stengiasi, kiek įgali ir kuo tik gali, būti naudingas savo tėvynei“.

Kuo gi ponas Paskobnininkas yra naudingas tėvynei? Visų pirma tuo, kad, kaipo stropus ir gabus ūkininkas, rūpinantis ne tik savo, bet ir valstiečių gerove, didina medžiaginį tėvynės turtą. Toliau, jis, kaipo geras krikščionis, kaipo išmintingas ir šviesus žmogus, kaipo idealus vyras ir tėvas, pavyzdingai auklėjąs vaikus, kaipo malonus ir teisingas ponas savo tarnams ir valstiečiams, — duoda pavyzdį visai apylinkei, ir tuo būdu ūgdo savo krašto moralinius ir protinius išteklius. O visur ir visados — visuose savo darbuose ir žodžiuose, pažiūrose ir pamėgimuose jis moka prisilaikyti išmintingo, auksinio vidurio tarp naujųjų laikų reikalavimo ir praeities mėgimo bei pagarbos. Apysakos viršely Krasickis įrašė žodžius: *Moribus antiquis,* t. y. senais papročiais, norėdamas išmokyti skaitytojus gerbti tradicijas, o taip pat juos įtikinti, kad tautos praeities pamėgimas, jeigu tik jis nėra aklas, visai nekliudo pažangai, bet net yra jos būtina sąlyga ir galingas akstinas. Ir Krasickis turėjo teisybės, nes be praeities mėgimo nėra patriotizmo, o be patriotizmo nėra ir negali būti tikrosios pažangos.

Tad iš vienos pusės ponas Paskobnininkas yra karštas tautinės tradicijos šalininkas ir jos iškalbingas gynėjas. Visų pirmą religiniu žvilgsniu: tikėdamas visais Bažnyčios įsakymais, jis uoliai atlieka visas religines apeigas, su visa savo šeimyna lankosi bažnyčion, klauso pamokslų, pasninkauja ir gina pasninkų naudingumą, „laikosi senų tėvų papročio melstis po vakarienės su visa savo šeimynėle; kelionėj, „nesigėdydamas girtinų savo tėvų papročių“, kurie „viską pradėdavo Viešpačiu Dievu“, gieda psalmę *„Kas save paveda Viešpats globon“;* „pono Paskobnininko namuose buvo šventai užlaikytas paprotys, kad prieš valgymą ir pavalgius kiekvienas tyliai melsdavosi, o jeigu būdavo dvasininkas, tai jis visus laimindavo“. „Tarp daugybės nelaimių — sako ponas Paskobnininkas — kurių mums dabartiniai laikai suteikė, aš manau, kad toji jų bus didžiausia, kad mes nebeiname savo dorųjų protėvių pėdomis; Viešpats Dievo atviras garbinimas ne tik bažnyčioj, bet ir namie, kely ir kiekvienoj vietoj būdavo paprastas dalykas: dabar, jeigu kas prisilaiko senųjų dievobaimingų papročių, yra vadinamas šventuoliu“. Tačiau ne tik religingumo nykimą, bet ir abelnai senųjų lenkų papročių neprisilaikymą ponas Paskobnininkas laiko nelaime, nes del senųjų papročių niekinimo „pamaži auga abejingumas, o pagaliau ir savo krašto panieka“. Tad jis, pavyzdžiui, užtaria senąsias lenkų parėdas ir neapkenčia perukų ir frakų; giria ir senuosius lenkų šokius ir nemėgsta prancūziškų, „pernelyg prasimanytų, puikių“ ir „tiek sunkių atlikti, jog sunkiai reikia jų mokytis, o laiko gaila“, ir tt. Abelnai, ponas Paskobnininkas yra tos nuomonės, kad, „juo daugiau valstybei

gręsia pražūtis, juo dažniau reikia kartoti piliečiams: Moribus antiquis".

Tačiau, nežiūrint į tai, kad ponas Paskobnininkas taip gerbia tradiciją, jis nėra „aklas senovės garbintojas", nes supranta, kad ne viskas, kas sena yra gera. Tad, nors jis vieną sykį ir sako, kad „jam skaudu, jog mes ir mažuose dalykuose tolinamies nuo tėvų kelio", bet pats nuo jo dažnai tolinasi. „Mūsų tėvai nemėgdavo daržų; tat nereiškia, kad ir mums nėra reikalo turėti daržai; aklas sekimas yra gyvuliška ypatybė"; tad ponas Paskobnininkas yra garsus daržininkas; tėvai nusigerdavo: jis nevengia taurės; bet nenusigeria; tėvai dažnai būdavo labai vaišingi, prievarta laikydami pas save svečius: jis yra labai svetingas, bet nieko nevaržo; tėvai mėgdavo aukštus titulus, pavyzdžiui, taip adresuodami laiškus: „Didžiai gerbiamam jo malonybei Ponui Taurininkui Maloniausiam Ponui ir Brangiam Broliui (Wielmożnemu Jegomości Panu Cześnikowiczowi M. W. Mościwemu Panu i Kochanemu Bratu): jis juokiasi iš titulų manijos (nors jam daug geriau tinka toki adresai, negu: *à Monsieur Monsieur,* tiesą sakydamas, kad „Mości Pan" visai tą patį reiškia, ką ir *Monsieur*) ir tt. Tačiau ne tik mažuose, bet ir dideliuose dalykuose dažnai tolinasi ponas Paskobnininkas nuo tėvų pėdų. Visų pirma jis yra žmogus apsišvietęs, o netoks, kaip jo protėviai, kurių apsišvietimas baigdavosi sapnų knygelės ir kalendoriaus skaitymu. Jis jau turi namie turtingą biblioteką, kurioj randasi įžymiausi lenkų rašytojai, o jų tarpe ir „nemirtingas Kopernikas". Jis jau neturi savy tos neapykantos svetimšaliams, kurios buvo kupini jo protėviai, nes jis žino, kad daug kuo svetimšaliai yra pralenkę Lenkus. Tad, pavyzdžiui, nors jis pats prancūziškai ir nemoka, bet savo vaikus tos kalbos liepia mokyti, o savo dvaran parsikviečia gabų malūnininką vokietį, nebodamas kaimynų pasipiktinimo ir tyčiojimosi, kurie sakė: „Lūkterėkite tik rudens, pamatysite kaip tas keistas malūnas su vokiečiu malūnininku nuplauks Frankfortan; lenkiško ūkio nepataisys vokiečio gudrumas: geresni mūsų Mackai, Bartošai už keliolika auksinų ir mažą ordinariją, negu tie Fridrikai, kuriuos reikia auksu apipilti!" Tačiau ryškiausiai matyti pono Paskobnininko pažanga jo santykiavimuosi su tarnais ir valstiečiais. Su tarnais jis žmoniškai algiasi, „nepadoriais žodžiais, panieka, tyroniškomis kankinėmis jų jungo jis nedidina". Maža to: „Kai pas mane kuris tarnų ištikimai keliolika metų pratarnauja, aš jį paliuosuoju iš vergijos jungo, duodu jam žemės, namus pastatau, paskiriu jam iki mirties atatinkamą jo padėčiai pašalpą". Jis ir su valstiečiais visai kitaip elgiasi, negu jo protėviai: neplėšia jų, bet rūpinasi ju gerove, tiek medžiagine, tiek ir dvasine, statydamas jiems naujas pirkes, naikindamas juose girtuokliavimą, steigdamas savo lėšomis valstiečių vaikams mokyklas ir tt. O kas svarbiausia, kad valstiečių baudžiavą ponas Paskobnininkas vadina „įsisenėjusiu neteisėtumu", bet vis delto jis yra priešas greito baudžiavos panaikinimo ir pyksta ant „naujoviškų gudragalvių",

kurie to siekia: „Nori suteikti jiems laisvę, bet nepriruošia jų prie to, kad jie galėtų naudotis savo įgyta laisve; laisvė nuožmiesiems — tai kalavijas pasiutusio rankoj“. Dideliam valstiečių paliuosavimo darbui reikia pamaži paruošti dirva: palengvinti valstiečių „sunkų jungą, kurį jie velka“, o taip pat ir šviesti juos, nes kitaip jie niekados neišbris iš „nuožmumo“. Kaip visados, taip ir čia ponas Paskobnininkas yra nuosaikus ir ūmius perversmus jis laiko pavojingais ir kenksmingais. Bet ir taip jau nė vienas pono Paskobnininko protėvių tur būt apsiverstų karste, jeigu girdėtų, kokias herezijas kalba jų išsigimęs ainis.

Tad tokį žmogų Krasickis statė savo dienų piliečiams pavyzdžiu: būkite toki, kaip jis; mylėkite tautos praeitį, bet drauge ženkite nuosaikios pažangos keliu, taisydami ir reformuodami tai, kas tradicijoj yra neišmintinga bei pikta, — ir Lenkų tauta niekados nežus!

Bet, kaip Rejo *Gyvenime,* taip ir toj Krasickio apysakoj yra vaizduojamas ne tik idealas, bet ir tikrenybė. Be idealinio ir popierinio (kaip paprastai būna idealai apysakose) pono Paskobnininko paveikslo, apysakoj randasi ir tikrų, iš gyvenimo paimtų žmonių, ir ne tiek nuobodžių, kiek pastarasis; būtent: ūkininkų ir medžiotojų; bylininkų ir tribunolo (teismo) rėksnių; riaušininkų ir lėbautojų; valdininkų ir apylinkės didikų; senovės ir naujų prancūziškų papročių šalininkų; joj nestinga ir moterų: senoviškų matronų bei naujoviškų, suprancūzėjusių dabičių; žodžiu — prieš skaitytojo akis praslenka visa eilė abiejų lyčių paveikslų ir tipų, įvairaus amžiaus ir rūšies, gyvais iš tikrenybės paimtų, apibūdintų kartais trumpai, bet visuomet ryškiai. Štai, pavyzdžiui, kažkoks bajoras, per kurio kaimą teko autoriui važiuoti, sako tik keletą žodžių, bet jų visai užtenka pažinti, kas jis per vienas: „Šv. a. mano tėvas, senelis, o gal būt ir prosenelis, nes aš jo nepažinojau, čia gimė, čia visą laiką gyveno ir čia mirė, o kiekvienas jų taip, kaip ir aš vos tik mokėjo skaityti ir tik tiek plunksna vedžioti, kad šiaip taip galėtų pasirašyti žydui sutartį; jie buvo sveiki ir ilgai gyveno taip, kaip ir aš esu sveikas Viešpats Dievo malone; ir mano vaikai bus sveiki be mokyklos; aš jų neleisiu mokyklon, nes jiems susuks ten galvas ir jie gali mane paskui išvaryti; o jeigu ir neišvarytų, tai vistiek negerai, kai vaikai turi daugiau išminties, negu tėvai. Duokite man, jūsų malonybe, ramybės (sako kunigui): juk aš dešimtinę laiku pristatau ir, kas žino, ar tik nedaugiau, negu jūsų malonybei priklauso; liepiate mokytis, o iš pamokslo skelbiate: palaiminti yra dvasia nuskurdę, nes jų yra dangaus karalystė.“ Juokinga yra ir pono Paskobnininko teta, nes ji, sužinojusi, kad seserėnas stato naujus namus, bematant nuvyksta pas jį (nors gyvena už trysdešimt mylių nuo jo) ir „ašarodama prašo jo negriauti namų, kuriuose mūsų tėvai, seneliai ir proseneliai gyveno, kuriuose ir ji pati yra gimusi ir aš esu augęs. Kas žino — tarė — koki bus tie nauji namai? Kaimininiuose dvaruose visuomet kažkas kliudo, o tuose namuose, Dievo malone, nabašninkė motina

tik vieną sykį (ir tai nebaisiai) yra mačiusi nabašninko pono Vavžinco, žuvusio ties Viena, vėlę. Tučtuojau buvo užpirktos mišios, tėvai reformatai palaimino, ir nuo to laiko jau nė karto nebesivaidenosi. Apie seną dvarelį aš nieko nesakau: gal pats tamsta atmeni, kad mano nabašninkas brolis buvo priverstas del nuolatinių vaidenimųsi jį apleisti. Ir ačiū Dievui, kad toj lindynėj niekas nebegyvena: ten visados vaidendavosi; ne kartą sargai yra matę vokietį ant stogo, ir, kai aš su savo seserimis tebegyvenau prie tėvų, kad mus būtų ir auksu apipylę, mes nė viena tenai nebūtumėm sutikusios nueiti, o ypač vakarop". O kiek puikios yra įvairių žmonių charakteristikos, tiek puikūs yra ir ištisūs *būdų vaizdeliai,* kuriuose veikia tie žmonės. Prie geriausiųjų priklauso pono teisėjo atvykimas Paskobnininko namuosna, o ypač suprancūzėjusio kaštelionaičio atvažiavimas su „žokieisu". Bet tai dar ne viskas: pono Paskobnininko ūkis ir namai tai ideališki aprašymai, bet be jų pilna apysakoj ir realistinių vaizdų, kaip antai: netikusių kelių, sugedusių pylimų, prakiurusių tiltų, apleistų laukų, nešvarių smuklių, nuskurdusių miestelių, dvarų ir dvarelių, „kuriuose amžinai rūksta virtuvėse" ir tt. Žodžiu tariant, *„Ponas Paskobnininkas" tai ne tik didaktinė, bet ir papročių apysaka, tai ūkiškas XVIII amžiaus Lenkijos veidrodis.* Krasickis toj savo apysakoj pasirodo ne tik kaipo savo tautos mokytojas, bet ir kaipo žymus lenkų gyvenimo vaizduotojas, o drauge ir kaipo lenkų būdo ir papročių žinovas.

94 §. Savo kartoms Krasickis yra labiausiai žinomas, kaipo lenkų pasakėčių rašytojas, kaipo *Pasakėčių ir pasakėlių* (*Bajek i przypowieści* ir *Naujųjų pasakėčių* (*Bajek nowych*) autorius. Tos pasakėčios buvo išleistos: pirmosios 1779, o antrosios 1802 metais. Jų turinys yra skolintas (iš indų, graikų, romėnų, prancūzų, vokiečių pasakėčių), bet parašytos jos originaliai. „Klausykite, *vaikai,* aš jums nešu pasakėčių!" — sako autorius, bet iš tikrųjų jis ne vaikams jas teikė, o *suaugusiems.* Krasickis taip pat manė, kaip ir Kochanovskis, kad „šiame vargingame pasauly viskas gerai dedasi, bet kas norės savo protu viską patirti, greičiau žus, bet nepajėgs tai padaryti". Krasickis puikiai pažinojo vargingą pasaulį, tad jis žinojo, kad žmonės, nors jie ir giriasi savo išmintimi ir taip gražiai skelbia artimo meilės ir abelnai dorybės obalsius, tačiau darbais jie neištesia savo pažiūrų; jis žinojo, kad žmonėse yra daugiau kvailumo, išdidumo ir puikybės, negu išminties, daugiau gobšumo, negu nuosaikumo, daugiau apgaulės, negu tikrosios vertės; kad pasauly dažniausiai viešpatauja prievarta, o ne teisė ir apsukrumas, o ne dorybė; kad žmonės vieni kitus naudoja, ypač kvailesnius ir silpnesnius už save. Kodel viskas taip keistai dedasi, Krasickis nenorėjo savo protu to tirti, o taip pat jis nei aimanavo del to, nei keikė pasaulį, kad jame taip dedasi. Anaiptol: visa tai jam teikė greičiau geros nuotaikos, ir jis, šypsodamasis, tvirtindavo, kad toks jau pasaulis. Tad *tos liūdnos tikrenybės linksmas patvirtinimas ir yra*

jo pasakėčios. O iš čia seka ir tos dvi jų ypatybi: viena, jose pasireiškia žmogaus gyvenimo ir būdo neigiamos pusės; kitais žodžiais tariant — pasakėčios turi *satirinio pobūdžio,* ką pažymėjo ir pats autorius sąmojingoj *Pasakėčių įvadoj* (*Wstęp do bajek*); antra — iš jų plaukia ne tiek *moralinis pamokymas,* kiek *praktinio gyvenimo nurodymai:* pasitenkinimas tuo, kas yra, susilaikymas, nuosaikumas, o ypač sveikas protas ir atsargumas. Trečią pasakėčių žymią ypatybę sadaro jų *ne tautinis, bet visos žmonijos, amžinasis būdas.* Vadinasi — tiek jų turinys, tiek ir plaukiąs iš jo įspėjimas, atatinka visoms tautoms ir visiems laikams. Pavyzdžiui, pasaka *Draugai* (*Przyjaciele*) labai puikiai atatinka XVIII amžiaus Lenkijai, kuri, „būdama gerų draugų tarpe", pražuvo, bet joj randasi ir tos bendros tiesos, kad žmonės yra savimeiliai, kad nelaimingiesiems jie atjaučia — kartais širdimi, dažniau žodžiais, bet retai, arba niekados, darbais. Bet yra viena pasakėčia, kuri nors kaip ir kitos turi žmonijos pobūdžio (nes kiekvienas žmogus verkia vergijoj), tačiau ji daugiausia sako lenko širdžiai: tai liūdni *Paukšteliai narve* (*Ptaszki w klatce*), labai graži pasakėčia, aiškiai parašyta iš priežasties pirmojo Lenkijos padalinimo, kuomet Krasickis nustojo buvęs Rzcezypospolitos pilietis.

Bendras žmonijos Krasickio pasakėčių būdas užtikrina joms pastovią, negaištamą vertę. Tokios pat vertės turi ir jų forma, kuri vienokia *Pasakėčiose ir pasakėlėse* ir kitokia *Naujosiose pasakėčiose.* Pirmosios, rašytos vienodais, trylikaskemeniais eilėraščiais, yra trumpos: daugiausia šešia ir keturiaeilės, o viena yra net dvieilė; kitų tarpe, rašytų daugiausia įvairiais, maišytais eilėraščiais (nuo keturiolikaskemenių iki dviskemenių), daugiausia yra ilgesnių, po devynias, dvylika, aštuoniolika eilučių, o kaikuriose priskaitoma net iki kelių dešimtų. Savo verte jos viena kitai neužsileidžia, jos vienos ir kitos yra puikios. Bet, kai ilgesniųjų (*Naujųjų pasakėčių*) grožis glūdi daugiausia jų pasakojimo maloniam laisvume ir pagaunančiam lengvume, trumpesnės (*Pasakėčios ir pasakėlės*) tiesiog stebina savo nepaprastu, negirdėtu Lenkuose iki Krasickio, *turiningumu* ir *rišlumu,* be mažiausios žalos jų klausiniam aiškumui ir nuoširdumui, o drauge ir aiškiai jų moraliniai prasmei, kuri pavergia skaitytojo protą net ir tada, kada autorius jos nepareiškia.

Tuo žvilgsniu trumputės Krasickio pasakėčios yra visai užbaigti puikūs kūriniai. Yra pasakėčių gražesnių ir daug vaizdingesnių (pav., Lafonteno, Krylovo, Trembeckio, Mickevičiaus), bet tobūlesnių savo rišlumu nėra visame pasauly.

95 §. Jeigu butų tiesa tai, ko yra mokęs Boileau (83 §), kad poezijos idealas yra būti gražia proza, tai didžiausiu Stanislovo Augusto dienų lenkų poetu būtų jo šambelionas ir ištikimas tarnas, *Stanislovas Trembeckis,* iš Prosovo žemės, gimęs apie 1735, miręs 1812 metais. *Jis savo tobūliu eiliavimu, skoningu stilium, kalbos*

turtingumu ir abelnai puikia forma pralenkė net Krasickį. Tačiau jis dažniausiai neturi nei Krasickio naturalingumo ir paprastumo, nei to grožio ir ūpo, kurie Krasickio eilėraščiams teikia poezijos vertės. *Trembeckio eilėraščiai — tai poezija be poezijos.* O jau, kaipo žmogus, kaipo pilietis, jis negali net ir lygintis su Krasickiu, nes, nors jis ir buvo didelio proto ir nemažo talento, bet širdį turėjo nedorą. Jo paties žodžiai tai liudija: „Aš buvau vienas akiplėšiškiausių triukšmininkų, vienas karščiausių girtuoklių, vienas beprotiškiausių mylėtojų, vienas gražiausių lošikų". Iš šalies yra žinoma, kad tą sykį jis nesumelavo: pavyzdžiui, Prancūzijoj, kur jis ilgą laiką trinėsi įvairiuose salionuose, rodosi ir karaliaus, pragarsėjo savo triukšmais ir dvikovomis, kurių turėjęs net apie trysdešimt ir visas del moterų. Pagaliau senesniam amžiuj, kai lėbavimas prarijo tėvų palikimą ir sveikatą, jis surimtėjo ir ėmė nuo visko susilaikyti: negerdavo vyno, nevalgydavo mėsos (dėliai to karalius juokais jį vadindavo Pitagoru) ir sulaukė gilios senatvės. Bet užnuodytos širdies jam niekas jau nebeįstengė atgaivinti. Mėgdamas platų gyvenimą, brido skolosna, o neturėdamas iš kur jų grąžinti, gerindavosi karaliui, kurį kankindavo savo maldavimais čia pinigų, čia pelningos vietos: jis užsinorėdavo būti čia seimo atstovu, čia Vilniaus universiteto rektorium, o vieną sykį buvo užsigeidęs net vyskupo mitros, ir prisiekdinėjo karaliui, „kad jis ne tik gerbia visas tiesas, kurias šv. Bažnyčia skelbia, bet kad jis nė sykio nėra nė viena jų abejojęs". Tą sykį jis begėdiškai melavo, nes jis savo širdies gelmėse tyčiojosi Apsireiškimu, ironiškai sakydamas, kad „kai kurie tai laiko pasauly tikėjimo branduoliu, kas kitados buvo prisisapnavę dailidei Juozui". Ne dailidės Sūnus jam buvo Dievas, bet Volteris, kuriam, kaip jis rašė, „viskas galima": „jis yra aukštesnis už teisę". Bažnyčia, jo nuomone, — tai įstaiga, sukurta niekšingų apgavikų ir savimeilių išnaudotojų: „Mus užtemdė biauri tamsos migla: ganytojai ją didino savo pelnui iš gyvulių; taip yra pripratęs elgtis žvėriškoj mokykloj mokytojas: jis norėdamas turėti paklusnų mokinį, akis jam išbado"; ir pagaliau „aštuonioliktasis amžius visur naikina tikybas, kas nesutinka su įgimtu protu". Pats būdamas bedievis, pašiepdavo Trembeckis kitų karštą tikėjimą, pavyzdžiui, Baro Konfederatininkų tikybinį dvasios pakilimą: „Nepritvręs jaunuolis ir bailių senelių suvedžiotojas, sostinėj švaistosi Markutis; jis prieš nerangią tamsią minią vadina save pranašu, akimi žiūri į dangų, o ranką kiša artimo kišenėn; už tokį begėdišką viliojimą niekas jo nebaudžia; iš tos priežasties, aš atvirai jums pasakysiu, Varšuva man darosi biauri". Savigarbos jis neturėjo nė lašelio, kame jis pats prisipažino eilėrašty *Karaliaus Stanislovo Augusto mylimo šunyčio Kiopko atvaizdas (Portret Kiopka, szpica faworitnego króla Stanisława Augusta)*, kuriame jis sako, kad ar laiminga dalis, ar nuožmiųjų žmonių sutrypta, tas visuomet, saugodamas savo pono kojas, yra pasirįžęs atiduoti už jį savo gyvybę, jis visuomet vienodas ir viską kenčia,

ką suteikia jam dangus, o tarnauja ištikimiausiai ir nieko neprašo, ir pagaliau klausia: „Ar mano tai paveikslas, ar šunyčio?"

Persigyrė Trembeckis sakydamas, kad „lenko širdies man niekas niekados nepakeis". Ir vėl — begėdiškai melavo, arba jau nejautė, kad liovėsi justi lenkiškai. Ar tai pamėgdžiodamas Volterį, ar gerindamasis karaliui, kėlė padangėsna „Minervą, kurią pasaulis gerbia Kotrinos asmeny": „Visas kraštas pripažįsta, kad monarchinių eilėj niekados nėra buvę ir niekados nebus už ją didesnės! Aš tada pajaučiau laimingiausią valandą, kai, perplaukęs Dauguvą, išvydau Ponią; amžinai nešioju savo minty jos gyvą paveikslą; jei dar sykį ją išvysčiau, laimingas jau mirčiau!" Jis gerbė ir Potiomkiną su Repninu. Be to, jis tarnavo Targovicų konfederacijai, kaipo scenos veikalų ir knygų, gabenamų iš užsienių, cenzorius. Po trečiojo Lenkijos padalinimo jis, drauge su Stanislovu Augustu, prie kurio buvo prisirišęs, nusibastė Petrapilin. Savo karaliui jis tarnaudavo ištikimai ir užmerkė jam akis. Jam pasimirus Trembeckis apsigyveno Tulčine, pas artimą sau niekšingą siela Ščensną Potockį, garbino jo dorybes ir šaukė: „Lai neišmuša mums gyvenant toji valanda, kurią turi dingti tautiečių papuošalas ir parama! Apveizda, gailinti žmonėms didelių žmonių, negreitai kuo atlygintų tokį nuostolį". Lenkijos žlugimą jis lengva širdimi pergyveno, didžiavosi net, kad yra Rusijos paveldinys ir kėlė padangėsna Aleksandrą I: „Didelis monarchas, laimingo likimo mums duotas, vienu mostelėjimu galįs pajudinti didžiausią žemės dalį, maža to, kad jis tobūlina Marso amatą, kuris Rusijos vardą žvaigždynan iškėlė: kuri gi šiandien tauta ir kurių gi tvirta karalių ranka negeidžia *mūsų* palankumo bei nesibijo mūsų susirūstinimo!"

Bet, jeigu Trembeckis melavo sakydamas, kad jo širdis reikalauja tikėti Dievu ir mylėti Lenkiją, tai ne taip jis jau buvo toli nuo tiesos, rašydamas karaliui, kad jo protas reikalauja nuolatinio lavinimosi: „Aš buvau vienas didžiausių skaitymo mėgėjų"; „per keletą mėnesių tiek perskaičiau, kiek nė vienas žmogus nėra perskaitęs per tiek laiko". Ir iš tikrųjų taip buvo. Trembeckis skaitydavo įvairiausias knygas; vis naujų žinių įgydamas jis rasdavo sau tikro malonumo. Jį įdomaudavo medicina, higiena, fizika, botanika, geografija, archailogija, filosofija, istorija, papročiai ir kalbos: viskas — jis rašė — jam reikalinga; apie tai visa .aš atskirai rašau — ir vienas kitam nekenkia". Bet čia ir nelaimė, kad kaip tik vienas kitam kenkdavo. Trembeckis geidė įsigyti visų mokslų, bet pamatiniai nė vieno jų nebuvo įgijęs: *jis buvo tipiškas diletantas.* Jis nepaklausė savo paties patarimo, duoto vieną sykį kažkokiam nelaimingam pamokslininkui: „Kurpiau, žiūrėk bato, o siuvėjas lai nesikiša kanclerio darbuosna! Jeigu dvasininkai ims šautuvu žaisti, tai mes eisime už juos mišių laikyti, o kiti, sekdami mūsų pavyzdžiu, irgi išeis iš savo ribų, ir niekur nebus tvarkos". Ir Trembeckis, norėdamas viską mokėti, nedabojo savo darbo: jis nesirūpino savo poetiniu talentu.

juo labiau, kad jam poetinė garbė visai nerūpėdavo. Jis net labai dažnai neprisipažindavo prie savo kūrinių ir apgaudinėdavo skaitytojus įvairiomis slapivardėmis. Vienintelį savo didesnį kūrinį (aprašamoją poėmą, antrašte: *Sofiówka* jis parašė jau būdamas senas, o taip jau jis savo talentą aikvodavo mažiems dalykėliams.

O gaila, kad taip darė, nes jis turėjo didelį talentą, išlavintą ne tik prancūzų, kaip Krasickio talentas, bet ir senovės poezija, kurios dvasia Trembeckis tiek giliai buvo persiėmęs, kiek nė vienas jo vienaamžių. Be to, jis lavinosi ir XVI amžiaus poezijoj, ypač Kochanovskio. *Svarbiausias Trembeckio poezijos privalumas — tai jos graži forma:* tobūlūs eilėraščiai, kurie ne tik švelnūs, bet ir skambūs; stilius, ne tik skoningas, išlepintas, bet dažnai labai vaizdingas, pagaunantis čia gyvumu ir lengvumu, čia, nežinomu Krasickiui, galingumu ir drąsumu, o kartais pilnas rimtumo, verto Jono iš Čarnoliaso. Tiesa, Trembeckio stiliuj pasitaiko ir tokių išsireiškimų, kurie šiandien užgauna, būtent dirbtini palyginimai, dvelkianti XVII amžiaus barokiniu stilium (57 §), pavyzdžiui: *ore patalpinti špižai,* vieton *varpai; mūsų pabaigos ženklas,* vieton *kryžius; Lechų pasaulis,* vieton *Lenkija,* bet visų pirma Trembeckis juos tik ten vartoja, kur nori būti iškilmingas, o antra — randasi palyginimų vykusių ir labai drąsių, kaip antai: šaukti dvikovon amžių iltis, t. y. *pašiepti laiką.* Be eilėraščių ir stiliaus grožio Trembeckis moka naudotis neišsemiamais gimtosios kalbos turtais, „sauvališkai, bet laimingai valdyti kalbą" (kaip išsireiškė Mickevičius). Jis puikiai suprato, kad gaivinančiu šaltiniu literatūros kalbai yra gyva liaudies kalba. Tad jis rūpestingai ją tirinėdavo, parašė net mozūrų tarme dainą, kurią krokuviečiai padainavo karaliui jo vainikavimo dvidešimts ketverių metų sukaktuvėse: ...„Po to przybyli ci Krakowianie, by Was *zocyli,* królu i panie!... Nikt Was nieganie, *kuzdy* Was sławi, *zeście* kochani, *zeście* łaskawi. *Pięknie* pod wami bydło sie pasie, w polu z Jonkami pląsają Kasie... Chcecie nam, wiemy, życia *przydłużyć,* Wam *tez* będziemy tem *zyciem służyć...* Cy we *cce* chwile, cy przy napitku, zyjcie lat tyle, ile dziur w sitku" (Tam čion atvyko tie krokuviečiai, kad Jus pamatytų, karaliau ir viešpatie!... Niekas Jūsų nepeikia, kiekvienas Jus garbina už tai, kad esate mylimi ir malonūs. Gražiai Jums viešpataujant ganosi bandos, lauke Katrytės su Joneliais šoka... Mes žinome, kad Jūs norite mums gyvybę pailginti ir mes Jums tarnausime savo gyvybe... Ar Jums šią valandą, ar prie taurės, tiek Jums ilgųjų metų, kiek rėty skylučių". Tad liaudies išsireiškimais Trembeckis labai dažnai naudodavosi savo poezijoj, ypač pasakėčiose, pavyzdžiui: *chyc, dyrdać, poszkapić, koś* (arklelis), *tatłać się* ir k. Pamėgęs senąją lenkų kalbą jis gaivindavo užmirštuosius išsireiškimus, kaip antai: *duższy, miąższy, sędzioł* (šarma), *czarny korzeń* (rugėnos), *żywięta* (gyvuliai), vykusiai kurdavo naujus išsireiškimus, ir kai kurie jų įsigyveno lenkų kalboj, pavyzdžiui: *żyjątko.*

Graži Trembeckio poezijos forma gerėjosi ir Mickevičius. Jis savo pirmuose kūriniuose sekė jo stilium, parašė puikų paaiškinimą jo veikalui *Sofiówka,* sekdamas jo pasakėčias, rašė savąsias, o *Pone Tade (Pan Tadeusz)* eilėraščiai: „Jūs, klasiniai krentanti Tiburo vandenys ir baisūs Pauzilipo uoloti keliai“, yra beveik, kaip gyvi, paimti iš poėmos *Sofiówka.* O savo nuomonę apie Trembeckį, kaipo apie formos mokytoją, Mickevičius išreiškė šiais žodžiais: *„Jis buvo tikras Periklo laikų graikas, arba Augusto gadynės lotynas; Slavai iš jo kūrinių gali puikiai įsivaizduoti senovės stilių“.*

96 §. Iš Trembeckio kūrinų atkreipia domės lakūs trumpi eilėraščiai, pasakėčios, poetiniai laiškai ir politiniai eilėraščiai.

Lakių eilėraščių rašyme Trembeckis buvo maestro ypač tada, kai jis ką nors girdavo. Komplementuose dvariškiems niekas su juo nesusilygindavo: „Mano širdis geležinė, bet tavo magnitinė“—jis vieną sykį rašė vienai savo gausių deivaičių. Pažymėtinas jo eiliuotasis biletėlis *Šokančiai Kosovskai (Do Kosowskiej w tańcu),* kuriame jis skambiais eilėraščiais pripasakoja šokėjai komplementų.

Trembeckis ypač mokėdavo rašyti skaudžiai gelinčias epigramas, kurių viena, *Kaimiečio antkapis (Nagrobek kmiotka),* slepia savy labai rimtą mintį, būtent, liūdną satirą prieš visuomenę, kurios turinys šitoks: „Čia, prastame velėnų kape, palaidotas vargšas valstietis, kuris gyvendamas maitino šviesius ponus. Nemeluoja ant jo kapo paminklas, o išdidus įpėdinis neparėmė perregiamos urnos brangiomis kolumnomis: jį palaidojo vargingai, kaip ir kitus kaimiečius; apraudojo jį jo žmona, vaikai. Jo vardo, tur būt, niekas nebeatmena. Jeigu jis begyvendamas būtų vogęs taip, kaip ponai vagia, tai dabar kabotų medy“.

Pasakėčių (1776) Trembeckis yra parašęs tik keletą. Jos priklauso prie gražiausių Stanislovo dienų poezijos kūrinių. Tiesa, tos pasakėčios yra *vertimai iš Lafonteno* („Zdrojavičiaus“, kaip jį juokomis pavadino Trembeckis), tik vietomis patobūlintos vertėjo pridurimais, bet tų vertimų stilius ir kalba yra tiesiog nesulyginami tų dienų retame poezijos vaizdingume, o, be to dar, jos drauge ir nepaprastai nuoširdžios. Krasickio pasakėčios yra begaliniai rišlios, o Trembeckio — pasižymi nepaprastai gyvu pasakojimu ir labai ryškiu žvėrių apibūdinimu. Taip, pavyzdžiui, pasakėčioj *Pelė, katė ir gaidys (Myszka, kot ir kogut)* puikiai atspindi jaunos pelės asmeny vaiko naivumas ir neprityrimas. Patekęs Trembeckio įtakon ėmė rašinėti pasakėčias ir Mickevičius. Tos jo pasakėčios nesulyginamai originališkešnės, bet ne gražesnės.

Poetiniuose laiškuose Trembeckis, kalbėdamas į savo pažįstamus, čia dūoda jiems įvairių patarimų, sekančių iš jo pažiūrų į įvairius dalykus, ypač politinius, čia pareiškia jiems savo palankumo ir pagarbos. Pavyzdžiui, laiške Krasickiui akina jį užtarti už taiką Lenkijos su Rusija, nes jau laikas, kad tos dvi tautos susitaikintų

ir susivienytų: „Reikia atminti, kad Rusai yra tos pačios kilmės, kurios ir mes, tas pats kraujas, toji pati kalba, tas pats kietas būdas, tas pats nepajudinamas drąsumas ir panieka mirčiai. Tegu senų griūvesių skeveldrose užuomarša užgriauna visus smūgius, kurių mes esame ir patyrę, ir suteikę! Nuo šiol mes, palankiai gyvendami su savo broliais, lengvai atsispirsime nuo likusio pasaulio galybės!“ Laiške Kujavo vyskupui Rybinskiui, jis pastarąjį gražiai įspėja: „Atmink, kad pirma, negu tapai kunigu, buvai Lenkas!“ ir ragina jį valdyti kilnios religinės tolerancijos dėsniais.

Savo pagyrimuose Trembeckis perdeda ir darosi nemaloniu. Jis turi tiesos, sakydamas Krasickiui: „Kilnaus rašymo meno, kuriame būtų sąmojingumo ir skonio, tu pirmas Augustui viešpataujant davei mums pavyzdį“; bet, nelaimei, tolimesni pagyrimai perdėti, jau net ironija dvelkia: „Tu buvai didelė parama lenkų Bažnyčiai, papuošalas senatui ir tikru karaliui patarimu“. Bet ir šis pagyrimas blykšta prieš tuos, kokiais Trembeckis smilko karalių savo eilėrašty: *Na dzień siódmy Września,* karaliaus Stanislovo Augusto išrinkimo sukaktuvėse: „Tiesa, vienintele tiesa, vedžiok mano plunksną!“ — šaukia meluodamas poetas, ne tiesos meilė, o žemas pataikavimas padiktavo jam tokį, pav., pagyrimą: „Jo pirmieji palinkimai ir pernelyg jaunas amžius parodė jame gabumų valdyti; jis jautė savo puikų likimą ir dar vystykluose mėgdavo aukštesnius žaislus jaunas mažytis genijus“ ir tt. Bet viską vainikuoja šie žodžiai: „Vieną tokią širdį turėjo Dievas, antrąją tau suteikė“. Toliau tas eilėraštis liudija apie Trembeckio protą, nes jame randasi amžinos anarchijos ir tautos nelaimių apibūdinimas, kurių svarbiausią priežastį autorius teisingai nužiūri karališkos valdžios silpnume („Kas nusidėjimu laužo teisėtojo aukščiausio tikėjimą, privalo anksčiau ar vėliau pajusti sunkią bausmę“).

Bet geriausiu Trembeckio proto ir talento įrodymu yra *jo politiniai eilėraščiai, rašyti keturių metų seimui posėdžiaujant,* protingai įspėjanti nesitaikyti su Prūsais ir abelnai pilni politinio blaivumo. Galingumu, kilniu pagyrimu ir tono rimtumu, kurio ir pats Kochanovskis nesigėdytų, ypač pasižymi jo puikus eilėraštis *Savo tautiečiams (Do moich współziomków),* pilnas gilaus supratimo nepaprastai svarbios istorijos valandos ir didelės susirinkusių atstovų gelbėti tėvynę atsakomybės.

97 §. Trembeckis, apsigyvenęs senatvėj Tulčine pas Ščesną Potockį, norėdamas pasigerinti didikui, parašė prancūzų poeto Delillio *poėmą Sodai,* sekdamas, aprašomąją poėmą, antrašte: *Sofiówka, topografiniu būdu aprašyta Jono Nepomuceno Čeževičiaus (Sofiówka, w sposobie topograficznem opisana wierszem przez Jana Niepomoecna Czyżewicz;* 1806). Tą poėmą jis baigė rašyti jau pasimirus targoviečiui, tad rankraštį jis paaukojo jo sūnui Jaroslovui, kuris buvo rusų caro rūmų maršalka. Poėmos turinį sudaro aprašymas Sofijovkos, t. y. puikaus parko, kurį Ščensnas Potockis buvo įstelgęs gražiam slėny prie Humanio savo žmonai, graikaitei

Sofijai, garsiai savo nepaprastu grožiu. Po posmo Ukrainai ir po trumpaus tos derlios šalies istorijos aprašymo, šalies, kurią tik Kotrina II padarė tuo, „kuo ji privalo būti“, Trembeckis, pagarbinęs dar Potockį, imasi paties dalyko. Jis pasakoja, kad pats Kupidonas liepė Potockiui pakeisti „negražius slėnius“ „prabangingais sodais“, o paskui jau aprašinėja visus Sofijovkos nuostabumus ir stebuklus, kaip antai: gojelius, grotas, uolas, upelius, kaskadas, požemių kanalus, saleles, rūmus ir paminklus, dažnai nutraukdamas aprašymą čia senovės padavimu apie Peleusą ir Tetidą, čia pagyrimu tyrojo šaltinio vandens ir papeikimu vyno, čia panegirika Carui Aleksandrui I, čia graikų filosofo Epikuro ir romėnų Lukrecijaus mokslų dėstymu, čia apie gyvenimą ir pagaliau biauriu pataikavimu Potockiui. Toji poėma baigiasi dvariškių komplementu Sofijai. Nepaprasta Sofijovkos vertė glūdi vien tik jos tobūliame stiliuj ir puikiuose eilėraščiuose.

98 §. Ne vien tik Naruševičius su Trembeckiu pataikavo karaliui ir didikams. Nelaimei, Stanislovo Augusto dienomis sužydėjo *panegirinė dvariškių poezija,* prie ko, be įsišaknėjusios Lenkuose, paveldėtos iš XVII amžiaus ir Sasų dienų, panegirikų tradicijos, nemažai prisidėjo ir prancūzų dvariškių poezijos įtaka. Bet didžiausiu akstinu pataikauti šio pasaulio galiūnams buvo arba literatų tuštamas, arba jų neturtas (chudość): tuštieji tikėdavosi, vieton pagyrimų, garbės, valdiškos vietos, pažymėjimo arba dvariškio titulų, o neturtingieji — jeigu ne visados pelningos vietos, tai bent duonos kąsnelio. O kad Lenkijoj buvo (ir iki šiol yra) paprastas apsireiškimas tuštieji ir neturtingieji literatai, tai del to taip yra, kad švietimosi amžiaus literatai nebuvo Katonai ir nelaikė aukštai iškėlę savigarbos vėliavos. Jie viena ranka rašydavo satiras, be kita ko ir panegerizmą puolančias, o antra kleveizrėdavo šmėklingas pataikavimo eilėraščius. Išimčių būdavo nedaug, o prie jų priklausė seniūnas *Tomas Vengerskis (Tomasz Węgierski)* iš Kališo žemės (1755—1787). Tai ne kažkokių gabumų žmogus, o talentu ir ypač menu nesulyginamai mažesnis už Trembeckį. Nepasižymėdavo jis ir būdo puikumu, bet už tai jame buvo tas, ko Trembeckis nė lašelio savy neturėjo, būtent: kažkokios savigarbos. Jis nešliaužydavo, neteršdavo savo lyros pataikavimu, bet atbulai — pragarsėjo kaipo tiesą sakąs žmogus, o taip pat ir savo gelinčiu liežuviu, už ką jam teko sunkiai atkentėti.

„Pragyvenau trysdešimts metų be jokios sistemos ir plano, paliktas savo aistringumui..., vargas žmogui, nemokančiam sistematingai suprasti laimės ir, kaip dera, elgtis; kas paveda save bangų sūkuriams, pagaliau turi nuskęsti“. Tuose žodžiuose, trumpai parašytuose prieš mirtį, Vengerskis apibūdino savo gyvenimą. Tai buvo žmogus kažkaip iš kelio nukrypęs. Jis geidė laimės, bet nemokėjo jos ieškoti — ne tik del savo kaltės, bet ir del blogo išauklėjimo. Tvirkinamas motinos lepenimais, „jis pripratо — kaip sako — nuo

mažens klausyti fantazijos ir kaprizų", o jo pakrikusios sielos nepataisė ir kun. Chmieliovskio *Naujieji Atenai* (77 §) ir kiti niekai, kuriais jį vaišino Varšuvos jezuitų mokykla. Jeigu jam buvo įkvėptas religinis tikėjimas, tai jis labai ūmai jo neteko — būdamas laisvamaniškos prancūzų literatūros įtakoj, ypač Volterio raštų, kurių jis buvo vienas didžiausių Lenkijoj gerbėjų; lygiai neteko jis ir moralinio pamato ir „pavedė save bangų sūkurių malonei", kuri jį sviedė lėbaujančio Varšuvos gyvenimo verpetan. Ir griovė Vengerskis savo sveikatą, o talentą jis aikvojo rašymui nepadorių ir biaurių eilėraščių (nė kiek neblogesnių už kitų eilėraščius, pavyzdžiui, už vyskupo Naruševičiaus, nebekalbant jau apie Trembeckį). Be galo išdidus, kupinas ambicijos ir pavydumo, jis krimsdavosi ir pykdavo, kad kiti, blogesni už jį, savo pataikavimais iškildavo aukštyn ir kad jis, nepataikaudamas, turi eiti menko raštininko pareigas. O įgelta savimelė pagimdė jame nepatenkinimą, o drauge ir neapykantą žmonėms ir pastūmė jį rašyti gelinčius eilėraščius, kurie jam, be abejo, ne draugų teikdavo, bet priešų skaičių didindavo. O tai dar labiau didino jame nepasitenkinimą visu pasauliu, o ypač savo „barbaringa" tėvyne, kad ji nemato jo dorybių, kuriomis jis giliai tikėdavo. Ir jis svajodavo tėvynę apleisti ir apsigyventi užsieniuose: „Pirmiausia vykčiau tavo, Paryžiau, žiūrėti stebuklų ir, iš įvairių pramogų šaltinių semdamasis po truputį, valandas dalinčiau mokslui ir pasismaginimams, kolei karštas kraujas ir reikalingos tam jėgos leistų man taip gyventi. Bet, ėmus artintis senatvei, kada mažiau bereikia pramogų, bet daugiau laisvės, tada pirmiausias mano stengimasis būtų apsigyventi Russo tėvynėj ir kur gyveno Volteris. Ten, bebendraudamas su darbščiais Šveicariečiais, aš deginčiau tiem dviem vyram negestančias aukas, ir nuo Žėnevos krantų tarčiau sau tyliai: „Veltui lenkas ilgisi senos laimės".

Bet ši svajonė ne taip ūmiai išsipildė: „Reikia likti tėvynėj nelaimingųjų skaičiuj ir kasdien bijotis piktųjų slapto keršto". Neilgai Vengerskiui teko laukti keršto. Vieną sykį tūlas didikas, karaliaus favoritas, užpuolė jo tėvo, Koritnicko seniūno, namus. Vengerskis, giliai susirūstinęs, parašė toj byloj smarkų memorialą ir, atspausdinęs, paskleidė jį sostinėj. Tame memoriale jis begaliniai piktu išdidumu puolė aną piktadarį ir abelnai lenkų didikus, pavyzdžiui, Radvilą „Panie Kochanku", tą „pasiutusį turtingą didiką", kuris „jau trysdešimts žmonių yra užmušęs", kuris „žmogų su šunimis ir įerzintais luokiais uždarinėja" ir kuris „liepia moterims kukuoti ir paskui šauna į jas". Jis nepasigailėjo ir visos lenkų „tvarkos", sakydamas, kad „lenkų įstatymai tik silpniesiems nustatyti, o galingesniesiems jie tarnauja tik pasislėpimui ir paskatinimui nedorybėms daryti". Kad jis tiesą sakė, patsai tuo įsitikino: karaliaus favoritui už jo nusidėjimą nieko nebuvo, bet memorialo autorius buvo patalpintas kalėjiman. Tas visas nuotykis dar didesnės neapykantos sukėlė Vengerskio širdy savo tėvynei ir jis po kiek laiko

išvyko užsieniun, iš karto trumpam laikui, o paskui jau ir visai. Jis ten — prisidžiaugė savo mylimo Paryžiaus „stebuklais", nuplaukė Amerikon, aplankė Angliją, o laiko toj kelionėj neleido veltui: mylėjosi, rašė prancūziškai meilės laiškus, puotavo, lošė ir kartais manė apie sugrįžimą tėvynėn. Bet nebegrįžo: „karštas kraujas ir reikalingos jėgos" išsisiemė, ir Vengerskis, turėdamas trysdešimts dviejus metus amžiaus, mirė svetimoj žemėj, „niekam — kaip jis pats sau išbūrė — neiššaukęs gailių ašarų, būdamas artimiausių pažįstamų užmirštas, nė truputėlio neužsipelnęs tėvynei, žmonijai, giminėms".

Prie poezijos Vengerskis veržėsi beveik nuo mokyklos suolo, norėdamas „iš anksto amžinai likti bažnyčios atminty". Nežiūrint į tai, jo poetinis palikimas yra labai menkas. Didesnį veikalą jis yra tik vieną parašęs — „komiškai herojinę poėmą", antrašte *Vargonai* (*Organy*). Tai jo jaunystės nuodėmė, padaryta turint jam aštuoniolika metų amžiaus (atspausdinta 1784 m.). Tai yra satira prieš kunigus (panaši Krasickio *Vienuolių karui*), esanti Boilo ir Volterio komiškų poėmų sekimu, kurią vėliau pats autorius teisingai pavadino „škursna". O taip jau jis rašė smulkias poezijas (1771 1783), kaip antai: poetinius laiškus, satirinius eilėraščius, pasakėčias, apsakymėlius, gelinčias epigramas, lyrinius trumpus eilėraščius ir tt. Viename eilėrašty Vengerskis pareiškė savo nuomonę apie poeziją (*Myśl o poezji*), kuriame jis sako: „Jeigu aš, prikaustytas prie sunkaus darbo turiu kitus linksminti, pats būdamas paskendęs liūdesy; jeigu tik sunkiai išstenėtas eilėraštis turi būti pavestas amžinam atminimui; jeigu aš, klausydamas liūdnos taisyklės, turiu slopinti buinios minties tekėjimą, — tai aš noriai laužau pernelyg apsunkintą savo plunksną: man pasaulis — laukas, jo ribos — gamta!"

Toji mintis, kaipo laisvos poeto kūrybos apgynimas, kaipo protestas prieš varžančiąs ją „taisykles" ir abelnai prieš pamėgdžiojimus, yra teisinga ir tiksli. Tačiau gaila, kad autorius negriežtai jos laikydavosi, ypač savo kūrybos pradžioj: iš karto jis sekė truputį Naruševičiu ir Trembeckiu, o vėliau — labiausiai Volteriu. Ilgainiui jis, tiesa, liuosavosi iš pamėgdžiojimo, bet pernelyg „buinios minties" nė kiek nematyti jo kūriniuose. Tiesa, jo eilėraščiai nėra „išstenėti", greičiau jie švelnūs ir lengvūs, bet su Krasickio eilėraščiais jie negali ir lygintis. Vengerskio kalba rūpestinga, bet vaizdingumu jai toli gražu iki Trembeckio kalbos. Abelnai — menininku Vengerskis nėra buvęs. Užtat jo smulkūs eilėraščiai pagauna *retu atvirumu ir nuoširdumu*, kuriais autorius dainuoja savo mintis ir jausmus, troškimus ir svajones, žodžiu — visą savo (ne pernelyg turtingą ir nebūtinai kilnią) sielą. Tai ir yra jų didžiausias privalumas.

Laikydamas Volterį išminties alfa ir omega, Vengerskis drąsiai pareiškia savo eilėraščiuose (būtent, *poetiniuose laiškuose*), perimtas iš jo pažiūras į pasaulį ir žmogų, sakydamas, pavyzdžiui, kad „šiame pasauly visi yra lygūs, — nepastovus aptraukalas nesugebės apdumti budrios akies". Sekdamas Volteriu jis stebisi *neprietaringo proto*

galybe ir čia pat tyčiojasi iš Apsireiškimo, pašiepdamas tikybos dogmas ir abelnai Bažnyčios mokslą, pavyzdžiui, mokslą apie dangų, kurian, kaip jis sako, vis delto norėtų patekti, kad „matyti Viešpatį Dievą, kaip rimtai jis deimantinin sostan sėdasi, kaip puikiai jis be ministerių valdo pasaulį". „Bet antra vertus, kai gerai pagalvoju, kad aš esu visai nepratęs giedoti, ir, nors būčiau didžiausio maldingumo pagautas, tur būt taktan nemokėčiau giedoti: Šventas, šventas, šventas!... O paskui, jeigu jau tiesą sakyti, aš negalėčiau ten ilgai sėdėti, kur man ir vakarą, ir pusiaudienį, ir rytą kasdien tą pat giedotų. Tokiu koncertu nuvargintas, aš tarčiau angelams: „Sparnuoti sutvėrimai! Kodel jūsų liūdnas himnas niekados neatsimaino? Kodel jūs kitais garsais negarbinate Viešpačio? Jis tokias gražias galvutes ir sparnus jums suteikė ir įvairiomis spalvomis juos papuošė, ir nė vienas jūsų iš dėkingumo nesugebate pasveikinti jį nauju himnu!" Kuriuo gi tikslu Vengerskis rašė panašios rūšies eilėraščius? Gal tam, kad jis tyčia norėjo įžeisti tikinčiųjų religinius jausmus bei piktinti juos ir atimti jiems tikėjimą? Ne, jis tai darė todel, kad toki eilėraščiai „švietimosi amžiuj" buvo labai madoj (o kaip jis pats sako: „tas man gražu, kas madoj"). Be to, gal jis norėjo pasigirti skaitytojui savo netikėjimu, savo „neprietaringu protu", — taip, kaip mokinys, kuris išdidžiai pareiškia savo draugams, kad jis nuo vakar dienos nebepoteriauja, arba kaip tas, kuris, nenusiėmęs kepurės prieš bažnyčią, išdidžiai dairosi į praeinančius, norėdamas, kad jie išvystų jo išmintingą veidą, iš kurio spindi „neprietaringas protas".

Nes Vengerskis, kaip žmogus daug apie save manąs, labai mėgdavo kalbėti apie savo asmenį ir noriai pasakodavo skaitytojui visus savo paslaptis. Tiesa, vienoj vietoj jis sako: „pripratau tylėti, nors man ir skaudu", bet dažnai liaujas tylėjęs ir „verkšlenamu balsu skundžiasi", kad jo nesuprato nei žmonės, nei likimas, nes žmonės jo nemyli, o „nemaloningas likimas, apdovanojęs jį ponišku skoniu, nesuteikė jam turto". Lygiai jis neslepia ir savo norų: „aš norėčiau būti gero kaimo ponas, apsivesti su mergina, kuri būtų graži, jauna, sveika, kuri turėtų malonų ūgį, gerą sielą, jautrią širdį ir — pinigų dėžutę". Tai jau nepernelyg aukšti Vengerskio norai ir kiekvienu atveju jie daug žemesni už jo „neprietaringą protą".

Tačiau ne tik savo išmintį, bet ir savo doringumą mėgsta girti Vengerskis: „Iš tikrųjų sunkūs laikai šiame amžiuj atėjo, kuriais, doriai gyvenant, sunku būti laimingam. Tačiau aš nebūsiu niekados toks akiplėša, kad, geisdamas laimės, tapčiau nepadoriu".

Vengerskis viename savo eilėrašty sako, kad jam jo likimą primena viena labai gera pasakėčia, kurios turinys šitoks: „Vieną sykį žvėrių karalius, norėdamas įtikti savo chimerai, tuo pačiu būdu kopė medin, kokiu jis vaikščiojo žemėj. Bet veltui visą laiką besikankindamas, jis žvilgterėjo aukštyn ir pamatė ten sėdinčią straigę. Tas reginys jį begalo surūstino: „Kuriuo būdu — jis klausia —

galėjo ten įkopti toks žemas gyvulėlis?" „Aš stebiuosi — atsakė jam straigė, — kad tu to nežinai: kas nemoka šliaužyti, tam čia nesėdėti". Man irgi ir neapykantos ir vargo suteikė tai, kad aš nešliaužiju, bet savo žingsniais vaikščioju. Bet, nors man iki mirties tektų būti vargšu, aš geriau nelaimėj būsiu liūtas, negu laimėj straigė".

Kad tikras liūtas net nuliūdime staugia, palikdamas „verkšlenantį balsą" kitiems, mažiau kilniems sutvėrimams, tatai kažkaip Vengerskis nepastebėjo. Bet reikia pripažinti, kad, jis, tiek aimanuodamas, tiek ir girdamas save, visados yra labai nuoširdus.

Bet vienu atveju to „liūto" gausūs pasigyrimai yra visai teisingi: jis niekados nešliaužijo ir turėjo teisės sakyti: „Mano siela negali perkęsti puikuojančių pliuškių, aš neapkenčiu pedagogų, bet gerbiu protingus ir, kad kažkaip mane juodas pavydumas pultų, *aš nedarysiu nykštuko milžinu, nei bailio Marsu*". Ir tiesa. Kartais Vengerskis girdavo žmones, bet ne nykštukus ir ne bailius, o tik tuos, kurie užsitarnaudavo pagyrimo, pavyzdžiui, Andrių Zamoiskį arba Trembeckį (be abejo, ne kaipo žmogų, o tik kaipo poetą). Tačiau daug dažniau jis peikdavo, bardavo, plakdavo, tyčiodavosi, pašiepdavo, nieko nesigailėdamas ir be jokios išimties visus luomus puldamas. Tie jo *paškviliai* paplisdavo po visą Varšuvą ir garsindavo jų autorių, bet drauge jie siaubdavo ant jo galvos pykčio perkūnus ir susirūstinimą. Pavyzdžiui, Lenkijoj gyveno tūlas Bieliavskis, kuris rašinėjo tiek nevykusias komedijas, kad jas būdavo visi atvirai pašiepia; Vengerskis, dar jų autoriui begyvenant, sudėjo jam epitafiją: „Tu leży Bielawski, szanujcie tę ciszę, bo, jak się obudzi, komedyą napisze" (Čia ilsisi Bieliavskis. Gerbkite tą tylą, nes jis nubudęs parašys komediją"). Vieną sykį kažkoks senatorius iškilmingai atvyko Varšuvon. Vengerskis bematant paskleidė savo eilėraštį, kuriame jis sarkatiškai nupiešė tą atvykimą, begailestingai pašiepdamas poną senatorių. Jis dažnai pašiepdamas įvairius didikus, tiesa, nevisados juos vadindavo vardais, bet taip gražiai patėmydavo jų silpnybes bei nuodėmes, kad kiekvienas dasiprotėdavo, apie ką čia kalbama. Pavyzdžiui, kai skaitydavo eilėraštį: „Jeigu aš būčiau hetmanas, tai keliaudamas po pasaulį, nenorėčiau koncertuose griežti klarnetu; aš nesipuščiau savo pilvu, jeigu turėčiau tuščią makaulę", — tai visi dasiprotėdavo, kad nuzikalus hetmanas yra Oginskis, o pilvuotas ir kvailas—Tiškevičius. Arba, kad eilėraščiai: „Būdamas tautos išdaviku, negalėčiau akiplėšiškai reikalauti, kad už išdavystę mane valstybė apdovanotų" yra taikomi Poninskiui. Vengerskis net ir karaliui nedovanojo: „Jeigu aš būčiau karalius, nebūčiau toks silpnas: nevaldytų manęs nei Maskolis, nei favoritas, nei bobos..., aš savo ištikimos tėvynės neplėščiau, kad kažkas už ją Belvederius arba Lazienkus sau pirktų; orderius davinėčiau tik už užsitarnavimus, būčiau daug taupesnis, nežinočiau kas tai yra skolos". Jis pašiepdavo ir ketvirtadienių pietus, susigriaudinęs, kad jo ten nekviesdavo:

„O mokslininkų pietūs? Tur būt girdėjai tą vardą, kur viena pusė nekalba, o antra — snaudžia, kur karalius turi padengti visas išlaidas: už sąmojį, žinias, vyną ir mėsą!“

Tačiau ne tik atskiriems asmenims, bet ir visai visuomenei Vengerskis buvo Dievo rykštė. Jis savo satiriniais eilėraščiais plakdavo tamsumą, negerbimą tikrų nuopelnų ir dorybės, beprasmį ir tuščią paleistuvingai lėbaujančios Varšuvos gyvenimą, teismų parsidavimą ir neteisingumą, „storųjų prelatų“ gobšumą, neiteisingų ir vien tik savo asmeniniais reikalais gyvenančių didikų išdidumą ir tt. Prie jo geriausių satirinių kūrinių priklauso eilėraštis *Eilėraščių rašėjams (Do wierszopisów)*, kuriame jis skaudžiai sudavė savo plunksnos draugams už biaurių panegirikos eilėraščių rašymą (kur jis, be abejo, neužmiršo savęs pagirti).

Vengerskio lygiai paskviliai, lygiai ir satiriniai eilėraščiai pasižymi ne tiek sąmojingumu, kiek piktumu, sarkazmu ir tyčiojimusi. Šiuo atžvilgiu jis turėjo neabejojimą talentą. Bet kas gi yra to jo piktumo šaltinis? Gal šventas patriotinis susirūstinimas, kuris taip gražiai prabilo Krasickio *Sugedusiam pasauly?* Gal skausmas del Lenkijos nelaimių? Ne. Tiesa, ir jam kartais suskauda širdis pamanius, kad „kitados pasaulio pavydo tikslu buvo Lenkas, savo laisve išdidus“, bet dabar „jis nustojo būti laisvu piliečiu ir tapo paniekos tikslu“. Svarbiausiu Vengerskio piktumo ir abelnai satiros šaltiniu yra jo asmeninis žmonėmis ir „barbariškąja“ tėvyne nepatenkinimas, plaukiąs iš jo įerzintos meilės, o visų labiausiai perdidelis manymas apie savo vertę, ką labai ryškiai liudija jo mėgiamas (paskolintas iš Volterio) sakinys: jeigu aš būčiau karalius, hetmanas ir tt., tai elgčiaus ne taip, kaip jūs (nes aš esu už jus visus geresnis, protingesnis, kilnesnis). *Šis asmeninis pradmuo ir sudaro ryškiausią satirinių Vengerskio eilėraščių ypatybę* ir skiria juos (ne jų naudai) nuo patriotinių Naruševičiaus ir Krasickio satirų. O jo paskviliai negali net ir lygintis su kito jo vienaamžiaus rašytojo paskviliais, plaukiančiais ne iš asmeninio nepatenkinimo žmonėmis ir ne iš noro pasigirti sąmojingumu, bet iš švento patriotinio susirūstinimo. Tas rašytojas — tai Zablockis, vienas simpatingiausių senosios lenkų literatūros paveikslų.

99 §. Karaliaus įsteigtas Varšuvoj 1765 metais viešasis teatras, turėjo padaryti gaivinamos įtakos dramatinei kūrybai, kuri anksčiau, prieš Stanislovo Augusto viešpatavimą, neveikiant nuolatiniam teatrui, plėtojosi begalo silpnai. O iš visų dramatinės poezijos rūšių buiniausiai išaugo komedija, būtent — *satirinė komedija,* kuri, tiek visoj Europoj, tiek ir Lenkijoj tarnavo XVIII amžiuj mėgiamiausiu ginklu kovoti su tamsybe ir nedorybe. Be Bohomolco (84 §) Lenkuose rašė satirines komedijas ir Krasickis, ir Trembeckis (kuris talentingai išvertė vieną Volterio komedijų), ir kunigaikštis Adomas Čartoryskis, Podolijos žemių generolas. Pastarojo nuomone, komedija turi nemažos vertės auklėjimui, nes „ji, iššaukdama juoką, stato

sau tikslu pataisyti piešiamas ydas; ji gali pagerinti papročius, suvilioti dorybe ir nuo nedorybės atgrasyti...; padaryti žmogų geresniu piliečiu civiliniu ir privatiniu atžvilgiu; ko negalėjo padaryti draugų patarimai, dvasiniai mokslai, moralinių knygų skaitymas, dažnai padarydavo teatras". Suteikdamas sutirinei komedijai tiek kilnios auklėjančios ir dorinančios svarbos, Čartoryskis norėjo, kad lenkų literatūra jų turėtų juo daugiausiai. Tad jis ragino literatus jas rašyti, patardamas jiems versti arba perdirbinėti prancūzų komedijas, bet taip, kad „visi veikiantieji asmenys turėtų panašumo tai tautai, kuriai jos rašomos". Tad XVIII amžiaus lenkų komedija augo prancūzų komedijų vertimais arba jų pritaikinimais vietos scenai.

Daugiausia toj srity pasidarbavo *neturtingas Varšuvos literatas, Pranas Zablockis* (1754—1821) iš Voluinijos. Jis savo skaisčiu būdu ir karšta tėvynės meile paliko po savęs gražų atminimą. Išėjęs pijorų mokyklas jis pastojo jezuitų ordenan; bet praėjus trejiems metams, apsimąstė ir, noviciato nebaigęs, išstojo iš vienuolyno ir apsigyveno Varšuvoj, kur jis darbavosi kaipo Edukacinės Komisijos protokolistas, uždarbiaudamas sau duonos dar ir plunksna, kaipo literatas. Vargas ne kartą žiūrėjo jam akysna, bet jis velijo geriau kęsti badą ir lopyti savo rūbus, negu prašyti žmonių pagalbos, nes per daug buvo išdidus tam. Jis didžiuodavosi ir Čartoryskio palankumu, kurio namuose jis dažnai svečiuodavosi, ir karaliaus, kuris jį kviesdavo ketvirtadienių pietuosna, bet jis jiems nenusibosdavo ir nepataikaudavo, kaip Naruševičius arba Trembeckis; o jeigu jis juos girdavo, tai tik del to, kad Čartoryskį jis nuoširdžiai mylėjo ir gerbė, kaipo dorą pilietį ir patriotą, o karaliui buvo dėkingas ir už raginimą rašyti ir už švietimo platinimą Lenkijoj. Savo likimu jis būdavo patenkintas (kitaip, kaip Vengerskis): „Aš neturiu savo kambary apmušalų, brangių krikštolų, marmuro, aukso, bet užtat turiu ramų gyvenimą, kurį man teikia palankumas ir dorybė". Nežiūrint į visus vargus ir piniginius reikalus, jis nenuostadavo geros nuotaikos (kaip ir Syrokomlė), mėgdavo — ir pajuokauti, ir pasismaginti, ir pašokti (nors „šokdavo, kaip šarka supančiuota"), o kartais, kai kišenėj atsirasdavo pinigų, mėgdavo net ir dabitiškai pasipuošti. Bet jo įgimtas linksmumas nekliudydavo jam (kaip ir Syrokomlei) rūpintis žmonių vargu: „Prisiartinkime prie tų rūmų, prie kurių tiek daug karietų stovi: kokia puiki muzika! kokios gražios liepsnos! kaip puikiai daugybė žiburių puošia aukštus vartus! Čia ponas turi gan laimingai gyventi. Eime toliau! O Dieve, koks liūdnas reginys: prie mūsų be pagalbos miršta elgeta! Ach, koks čia žiaurus perdėtinių neprižiūrėjimas: todel, kad jis nieko neturėjo, negalėjo ir felšerio pakviesti!" O tiek neturtingą artimą, tiek ir vargšią tėvynę Zablockis mylėdavo visa širdimi: šiuo atveju iškalbingu įrodymu yra jo gilus nuliūdimas, kuris gėlė jo sielą netekus Lenkijai nepriklausomybės ir kuris jį pastūmė išeiti teologijos mokslus

ir likti kunigu. Išsišventęs kunigu jis dar gyveno dvišimts penkerius metus bet neliūdimas jo jau nebeapleido.

Karštas Zablockio patriotizmas galingiausiai prabilo jo *satyrose ir politiniuose paskviliuose, rašytuose besidarbuojant keturių metų seimui.* Kaip visi lenkų patriotai, taip ir Zablockis džiaugsmingai ir didele viltimi pasveikino keturių metų seimą; bet, kai jis įsitikino, kad nors seimininkuose randasi išmintingų ir kilnių žmonių, bet kad juose nestinga taip pat ir kvailių, niekšų ir išdavikų, jis sukilo prieš juos, o norėdamas, kad jų neapkęstų ir neklausytų, platino mieste savo anoniminius paskvilius prieš juos. „Aš dabar esu labai užsiėmęs rašymu mūsų visų ištvirkėlių, begėdžių ir šunsnukių gyvenimų. Jeigu mano norą Dievas palaimins, tai, tikiuosi, mano veikalas smalsius pajuokins. Kilniausiasias kasdienume! Linkėk man patvarumo tame, prie ko mane tėvynės meilė traukia. O aš tik tuomet pasigirsiu savo naudingu darbu, kai nors vienas tų nenaudėlių pasikars iš gėdos!... Kilniausiasias kasdienume! Nevadink manęs neteisingu. Aš žinau, kad paskvilius nepuošia doros plunksnos. Bet, kai jų visas gyvenimas yra paskvilius, kai jie atvirai veda tėvynę pražūtin, — aš didžiuojosi nors ir paskviliais įspėdamas!" Ir Zablockis turėjo visos tiesos ir teisės didžiuotis savo paskviliais, nes jie (kitaip, kaip Vengerskio paskviliai) liejosi jam iš karštos tėvynės meilės ir švento pasipiktinimo jos išdavikais. Todel būtent tie jo paskviliai toki gelinti ir vadinanti viską vardu: niekšybę niekšybe, išdavystę išdavyste, kvailybę kvailybe. Didžiausiu įniršimu Zablockis puldavo hetmaną Branickį, būsimąjį targovietį, vadindamas jį lėbautoju, slibinu, šmėkla, paleistuviu. O kai pasiutęs hetmanas liepė ieškoti drąsuolio, žadėdamas už jo suradimą gausių dovanų, Zablockis jam eilėraščiais šitaip atsakė: „Tikros tėvynės išdavike, tu nesi vertas žemės, kurią tu drauge su dorais šventvagiškai mindai! Tu, nepasotinamas Lenko tyru krauju vanage! Aš prisiekiu savo tėvyne ir tevų Dievu, kad privalau turėti tavo galvą, bet ne už auksą, o narsumu, drąsa ir Lenkų dorybe! Biaurybe, kaip tu drįsti vertinti doro žmogaus ranką, kuri norėjo tave padaryti Lenku? Aš nesibijau išdavimo: Lenkas manęs neišduos! Kiek tik tėra buvę išdavikų, tai vis iš tavo šeimynos! Bet, kad suteikus tau mažiau trūso, žinok, koki yra kilnūs ir narsūs Lenkai. Aš pats tau pasakysiu, kas aš esu, bet neankščiau, kol teisingu kalaviju praskrosiu tau širdį!"

Galingų smūgių lygiai gavo ir tie jo vienaamžiai, kurie geidė, kad viskas Lenkijoj liktų po senovei ir kurie savo raštuose, pavyzdžiui, įrodinėdavo, kad laisvas karaliaus rinkimas yra palaima Lenkijai ir kad įvedimas paveldžiamo sosto būtų jai pražūtingas. Be kitų toks buvo hetmanas Severas Ževuskis (Rzevuskis) irgi būsimasis targovietis, kurį Zablockis taip pat karštai išplakė sarkatiškam eilėrašty antrašte *Joannes Sarcasmus:* „O jūs, laisvės saugotojai! o tėvynės tėvai! Tu turėjai teisybės, hetmane! Ji tau parodė, kaip reikia gerbti bekaralmetį, jūsų laimės šaltinį. Jeigu ne bekaralmečiai,

tos jūsų mūgės, kuriose jūs prekiaujate seniūnų sostais, dar net ir tu, kuris šiandien vadiniesi ponu, turėtum gerai paprakaituoti savo senelio lauke; dar tu mokėtum vertinti brangią duonos garbę. Todel tu taip ir spardais, kad sėdi ant duonos; ji tau ir ragus išaugino!" Dar skaudžiau pakliūvo kitam reformų priešui, Voitiekui Turskiui, kvailiam rėksniui, kuriam prancūzų revoliucija įvarė kieton galvon mintį, kad Lenkijos išganymu yra politinė ir visuomeninė anarchija. Teisingai Zablockis daro, siųsdamas jį pas kazokus: „Ten tau už tai, kad esi piktas ir kad neturi gerklėj skonio, įpils penkis šimtus rykščių, puikiai parinktų! O už tai, kad tu ir kvailumą suliejai su pikta valia, tave pasodins už krotų ir galvą tau nuskus!" *Visoj lenkų senoj satiroj nesiranda nieko, kas galėtų susilyginti su Zablockio paskviliais pasipiktinimo nuoširdumu ir pikto pašiepimo nuodingumu.* Pagaliau tik Mickevičius savo eilėraščiuose, prikergtuose prie trečiosios *Vėlinių (Dziady)* dalies, pralenkė Zablockį ėdančiai deginančiu savo kalbos aitrumu.

100 §. Lenkų literatūros istorijoj Zablockis užsipelnė sau vietą daugiausia savo komedijomis. Tačiau ne jomis jis pradėjo. Iš karto jis rašinėjo odas, pasakėčias, papročių satiras, idilijas, meilės dainas; jis verždavosi rašyti karžyginį eposą, bet „niekados jam tai nepasisekė: vieton Alcido (Herkulio) jo liutnia, kaip tyčia, dainuodavo Kupidono meilės dalykėlius"; antra vertus, „kam čia minėti senus metus? geriau žiūrėkime, kas dabar gera, kas bloga"; „aš nežinau, iš kur atėjo man mintis rašyti komedijas". O jis jų yra parašęs labai daug, daugiau negu šešiasdešimts, proza ir eilėraščiais. Jų tarpe randasi ir juokingų operų, ir farsų (dramų „juokingai ir verkšlenančiai paikių"), ir fantastinių scenos veikalų, ir pagaliau tikrų komedijų, daugiausia satirinių. Visi tie jo veikalai buvo puikiai vaidinami Varšuvos teatre, ir tai jų didžiausias nuopelnas.

Tačiau ne tik lenkų teatro istorijai, bet ir jų dramatinei poezijai Zablockis labai daug pasidarbavo. Už tuos nuopelnus jis buvo pavadintas lenkų komedijos tėvu, bet tas garbingas vardas turėjo priklausyti Bohomolcui, kaipo autoriui pirmųjų komedijų, užsitarnaujančių tokio pavadinimo (84 §). Bet užtat yra tiesa, kad niekas XVIII amžiuj neprisidėjo tiek daug, kiek Zablockis, iškovojimui lenkų komedijai puikios ir ne tik laikinos, bet jau *nepajudinamos padėties. Pagaliau jo scenos veikalai sudaro tvirtą pamatą, ant kurio jo įpėdiniai jau nebenutraukiamai galėjo statyti ir tikrai pastatė (ypač Fredros dėka) lenkų tautinės komedijos rūmus.*

To Zablockio milžininio nuopelno nė kiek ne mažina toji aplinkybė, kad jo komedijos yra arba vertimai, arba prancūzų komedijų perdirbimai, būtent: Moliero ir jo tiek gerų, tiek ir blogų mokinių, ir kad ne tik svarbieji, bet ir antraeiliai siužetai, o taip pat ne tik akcijos vystymasis, bet ir visi jos įgudimo būdai, augimas ir išsirišimas (žodžiu, visa vadinamoji dramos technika yra ne Zablockio nuosavybė, bet vien tik prancūzų komedijų rašytojų. Tad,

pavyzdžiui, vadinamasios dramos vienybės (83 §) Zablockis rūpestingai prisilaiko. Jis nepašalina siužetų, kurie yra, tiesa, nors ir juokingi, bet pernelyg naivūs, o kartais tiesiog nepatikimi. Prie tų priklauso, pavyzdžiui, nesusipratimai (quid pro quo), paremti persirengimais vieno asmens kitu, apsimetimu, kad šio bei to nematyti bei negirdėti, nors visa tai dėtųsi ties nosimi ir juo puikiausiai girdėtųsi ir tt. Prie tų nenatūrališkų siužetų priklauso dar ir tai, kas tų dienų prancūzų komedijoj buvo paprasta ir mėgiama, būtent, kad labiausia paįvairina akcijos rutuliavimąsi du (arba ir daugiau) apsukrūs ir gudrūs tarnai, kurie ne tik padeda savo ponų norams ir sumanymams įvykti (pavyzdžiui, palengvinant dviem jauniesiems susitikti čia pat esant jų tėvams), bet liepia jiems taip daryti, kaip jie nori, rėžia jiems teisybę akysna ir krečia šposus. Ir ponai visa to kantriai klauso, nes jie žino, kad be tarnų pagalbos jie bus bejėgiai, o tiki jais taip, kad net pasako jiems visus savo arba šeimynos paslaptis. Tad visa tai drauge bus ne lenkų, bet prancūzų.

Nors ir taip buvo, bet Zablockio originalumas ir lenkiškumas visa tai pridengdavo. Ir Brodzinskis teisybę sako, kad „nors turinys būtų paimtas iš svetimos kalbos, nors būdai ir veikalo konstrukcija ir nelabai užsitarnautų domės, tai del pačios kalbos Zablockis visados bus vienas garbingiausių lenkų rašytojų“. Iš tikrųjų. Nebekalbant jau apie skambų ritmą ir apie retą seniau, o vėliau Slovackio įvestą *rimų drąsumą,* pavyzdžiui: „we łbie — kiełbie; to mi Bartłomiej; kto? ja? — moja; biedą — *credo* (tikiu); ze sto — *del resto* (antra vertus). Zablockio kalba yra pavyzdinga. Tiesa, ji ne tiek puiki, kiek Trembeckio, bet be galo brandi ir ryški, o ypač *nuoširdžiai lenkiška,* pilna gimtų, galingų sakinių, pavyzdžiui: „dziedzicem jestem tylko w niebie“ (plikas, kaip tilvikas); „utopić kogo w łyżce wody“ (paskandinti ką vandens šaukste); „wyciąć kominka“ (iškrėsti šposus) arba „nogi zadrzeć“ (kojas ištiesti); „na kwaśne piwo pójść do Abrahama“ (numirti); „zalęgły mu się we łbie ślepowrony“ (kvailas, kaip batas); „smalić cholewki do panny Reginki“ (meilintis Reginkai); „zaraz uderzę, jak w dym, do mej Kasi“ (tuojau pasipiršiu Kasiai): „dziewczyna, jak malina“ (mergina, kaip uoga) ir tt. Zablockis noriai naudojasi ir priežodžiais, pavyzdžiui: „Reikalingas, kaip velnias Čenstachavoj“; „baldosi, kaip Morkus po pragarą“; „trūsi namuose, kaip pilka žąsis danguj“; „kur velnias nieko neįgali, ten siunčia bobą“; „prisiminė senutė mergautinas dienas“; „nemušama moteris atsisės tau ant sprando“, ir tt.

Maža to. Tiek versdamas, tiek ir perdirbinėdamas prancūziškas komedijas, Zablockis niekados neužmiršta, kad jis rašc lenkų teatrui ir lenkų visuomenei. Kiek kitados Gornickis sulenkino italų dvarišką ir perkelė jį iš Urbino Krokuvos apylinkėn (38 §), tiek ir Zablockis, paklusnus Čartoryskio dėsniui, kad komedijos veikėjai privalo „turėti panašumo tai tautai, kuriai yra rašoma,“ *lenkina prancūziškas komedijas* tiek gražiai ir sugebemai, jog net reikėdavo padėti daug

darbo įrodyti, kad ši arba kita jo komedija yra vertimas arba perdirbimas iš prancūzų kalbos. Pavyzdžiui, komedijoj (1781) *Fircikas piršlybose (Fircyk w zalotach)* dalykas dedasi lenkiškame kaime, kur iš Varšuvos atvyksta pas savo pažįstamą, Aristą, jaunas seniūnaitis Fircikas, t. y. madinis Varšuvos kavalierius (kartu su savo tarnu Švistaku) prašyti rankos turtingos našlės, ponios paskobnininkienės. Šis kūrinys yra truputį praplėstas vertimas prancūziškos komedijos[1], kurioj iš Paryžiaus Lizimonon atvyksta markizas Damonas su tarnu Arlekinu ir peršasi poniai Aramintai. Tas vertimas taip puikiai yra pritaikintas lenkų scenai, kad jis atrodo visai originaliniu veikalu, paimtu iš lenkų gyvenimo. O tai pasiekė Zablockis ne tik pakeisdamas prancūzų vardus lenkiškais (Paryžiaus Varšuva, Damono Firciku ir tt.), bet visų labiausiai — pakeisdamas prancūzų gyvenimą (žmones ir santykius) lenkišku, o tai jis padarė apleisdamas įvairias smulkmenas bei pats įvesdamas naujas, neesančias originale.

Komedijoj *Prietarininkas (Zabobonnik)*, kuri taip pat yra prancūziškos komedijos[2]) sulenkintas vertimas (1781), pašiepiantis prietarus, Zablockis ne tik pakeičia Chrizantą Anzelmu, Valentiną Frantavičium, o Frontiną Filiutavičium, bet, kas svarbiausia, prikergia prietarininko apibūdinimui įvairių savybių, kokių originale visai nesama, būtent — grynai šeimininių, lenkiškų: „Jam nieko neatsitinka pripuolamai, bet kiekvieną nuotykį arba velnias suteikia, arba likimas; šunės, krankliai, varnos, pelėdos, apuokai ir šarkos — vis tai iš pragaro pasiuntiniai arba iš dangaus pranašai, ir, kame mus šviesus protas įtikina, jį šunų staugimas, pelėda, šiksnosparnis arba varna". Tuo būdu Zablockis sukūrė lenkų prietarininko paveikslą. Panašių pavyzdžių galima būtų visą eilę prirašyti.

Tad, nežiūrint į Zablockio priklausomybę nuo prancūziškų pavyzdžių, jo komedijos, tokių perdirbinimų ir papildymų dėka, *yra tikras satirinis lenkų XVIII amžiaus visuomenės vaizdas.* Zablockio satiros ginklu daug dažniau yra linksmas juokas, negu pikta ironija, o jos turinys yra toks pat, kaip ir Krasickio raštų: iš vienos pusės papročių iškrikimas, o iš antros — tamsybė (sarmatizmas). Tad Zablockis plaka tikybinį laisvamaningumą, sakydamas, kad viršgamtiniais dalykais Dievas „liepia tik tikėti, o nefilosofuoti apie juos mirtingiems žmonėms". Kadangi Varšuva buvo tikybinio laisvamaningumo ir nedorybės gūžta, tad Zablockis dažnai jai sudrožia. Jis, pavyzdžiui, pašiepia Varšuvos ponaičius, kurie vien tik apie save mano, o kraštą užmiršta („Velniop mano kraštą, jeigu aš linksminuos!"). Jis skundžiasi, kad „toj prakeiktoj Varšuvoj jaunuolių tarpe didžiausia paleistuvybė ir vėjavaikiškumas", kad „garbė ir dorybė visai menki žodžiai", kad „manydamas paimti angelą, velnią pagriebsi

---

[1]) *La petit maître amoureaux*, kurios autorium yra suprancūzėjęs italas, Moliero sekėjas, Ramagné.

[2]) Romagné — Le superstitieux.

už ragų". Žodžiu tariant, Varšuva — tai tikras „Babilonas": „Viskas, kaip ant siūlo, viskas aukštyn kojomis:... jauni vaikinai pilni ištvirkimo, mergaitėse maža kuklumo ir gėdos; moterybės, gobšumo rištos, pilnos neištikimybės...; draugai neištikimi: jie stalų parazitai ir laimės garbintojai tik tolei, kol viso yra; tarnai neapkenčia savo ponų, ponai — nesugyvenami, nedėkingi, nelaiko žodžio; vaikai dažniausiai — tinginiai, nusidėjeliai, karštagalviai, o dažnai jie ir tėvų žiaurūs persekiotojai; žemesniuose begalinis niekšingumas, o aukštesniuose puikybė be ribų: vieni į kitus skersuoja, vieni kitus niekina".

Bet daugiau, negu pažangiosios Varšuvos nemorališkumas, Zablockį piktindavo tamsios provincijos sarmatizmas, ypač užkampių ir bajorkiemių, smulkiosios bajorijos apgyventų, kurios tamsumas, nepadorumas, bylinėjimas, rietenos, sauvaliavimas ir įstatymų negerbimas tiek plačiai buvo išsiliejęs, kad buvo net manoma apie jos pašalinimą iš viešojo gyvenimo, kol pakils joj švietimas ir pagerės ekonominė padėtis. Tad kaip tik tai smulkiajai bajorijai pašiepti Zablockis ir yra parašęs (1784) vieną savo žymiausių ir originališkiausių komedijų, antrašte *Sąrmatizmas* (*Sarmatyzm*). Tiesa, ir ši komedija yra perdirbta iš prancūzų veikalo[1]), bet ji piešia vaizdą iš lenkų gyvenimo, paties Zablockio pastebėto. Tad nė viena Zablockio komedija nėra tiek tautinė, kiek pastaroji.

Dalykas dedasi „Piekielko kaime, Burdecko apskrity". Tame bajorkiemy, kur „protingo žmogaus reikia sėklai ieškoti", be kitų gyvena Morkus Guronosas, „pilnas puikybės ir barningas bajoras, namsėda" (kuris, tur būt, neortografinės tradicijos garbei savo pavardėj rašo u vieton ó, nors jis ją ir laiko kylančia iš Góry ir Nosova) ir Jonas Krikštytojas Žugota, „panašus savo būdu Guronosui". Tie du „amžinieji sarmatai" riejasi tarp savęs jau nuo senų senovės. Ir kaip gi jie nesiries, kad ponia Žugutienė išdrįsta bažnyčioj sėstis aukštesnėn vieton, negu Ryksa Guronosienė! Guronosas negali ramiai matyti tokio paniekinimo; juo labiau, kad jis savo žmonos bijo, kaip ugnies, nes Ryksa tai „liucipierius boba", laikanti rankose savo Morkutį, kuri jį „senu avinu" vadina. O, be to dar, toji moteriškė išgerianti: ji gausiai pasivilgo sau gerklę degtine ir medum. Apie susitaikinimą su Žugotais Ryksa net ir manyti nenori, ir graso savo vyrui kulka kakton, jeigu tik jis drįstų pamanyti susitaikinti. O tas jos grasinimas tai ne juokai, nes ponia Guronosienė iš šautuvo šaudo taikliai ir noriai (vieną sykį ji net norėjusi nudėti satirą, būdama tikra, kad tai kažkokia pikta moteriškė!). Bet yra dar kita priežastis nesutikimo tarp Guronoso ir Žugotos, kuri tokia pat maždaug, kaip ir tarp Česniko ir Rejento Fredros *Keršte*. Prieš metus Žugota, gyvenantis greta su Guronosu, prisisavino nelabojo teise jo žemės sklypelį. Byla buvo nagrinėjama ir žemiečių ir miesto teisme, bet jos išspręsti nemokėta, tad ir

[1]) Les nobles de Provence Hauteroche.

tebesitęsi toji rietena. Veltui Skarbamiras, „bajoras sveikai protaująs, buvęs tribunolo narys“, daro pastangų pono pakamariaus vardu, labai gerbiamo visame bajorkiemy (kaip *Pone Tade*), sutaikinti riejančiąsias puses: Guronosas nusprendžia užpulti Žugotą, ką kursto padaryti dar ir jo giminė Bužyvojus (labai panašus Papkinui *Keršte*), sena lapė, ėdikas ir girtuoklis, „didelis mušelga“, „veidas pilnas randų, vynuogių, kankorėžių“, pažiūrėti — narsus, o iš tikrųjų — bailys, turįs „geresnes kojas, negu sielą“, daugiau tikįs savo kalavijo amuletais, negu jo ašmenimis. Tad jis atveža Guronoso namuosna tris vežimus reikalingų užpuolimui murzinų, nuskurdusių bajorpalaikių, kurie, kaip pilkos žasys, ima šeimininkauti neturtinguose, pusiau gontais, pusiau šiaudais dengtuose Guronoso namuose, o ypač jo neturtingoj virtuvėj, kurioj šunės iš bado dvesia. Šitie riteriai rėkauja, „kaip storos bobos už krautuvėlių suolų“, piauna, tartum savo „čia jaučius, avinus, veršius, čia paukščius“ (kaip *Pone Tade*). „Virtuvėj visą laiką treška, rėkauja, tartum atlaiduose bei mūgėj“; „durų rankenos, kilpos, kaladėlės, užraktai, vąšai, kabliai — viskas atplėšta“; „vienas žviegia po suolu, antras kampe staugia; trečias, savo priešus sapne kovon šaukdamas, ketvirtas, manydamas, kad jau prasidėjo užpuolimas, iš užpečkio bėga, kol kažkokia briauna bei slenkstis patarnaujamai pastoja jiems kelią ir pavaišina tą haidamakų gaują, ką krauju, ką mėlyne“. Pagaliau kilo kova, kurioj tačiau tie plikšiai kažkodel nedalyvauja ir mušasi tik Žugotos valstiečiai su Guronoso valstiečiais, vadovaujami savo viršaičių. Vieni jų rėkia, kad jų pono žemė iki griovio, o antrieji, kad — iki ežios. Staiga kovos lauke pasirodo Skarbimiras su notaru Vidimusu, ir jiem pagaliau, vargais negalais, pavinka sutaikinti Guronosą su Žugota, ką padeda, be to, tai padaryti Radomiro, Guronoso sūnaus ir Anelios Žugotaitės meilė. Tėvai susitaiko ir leidžia savo vaikams vesti. Ponia Ryksa (nusigėrusi, kaip visados) irgi neatsisako jų palaiminti, nes „taip jau norėjo dangus, o dangum reikia viską pradėti ir dangum viską baigti“, — panašiai, kaip Rejentas Fredros *Keršte* laimina Vaclovą ir Klarą, sakydamas: „Lai būna dangaus valia! Su ja visuomet reikia sutikti“. O kaip Papkinas kreipiasi prie Česniko: „Dabar prašau jūsų malonybės liepti atnešti didelę taurę“, taip Bužyvojus šaukia Guronosui: „Šeimininke, nešk čia medaus arba vyno“, ir viskas baigiasi juo linksmiausiai ir laimingiausiai valiojant „Mylėkimės!“

Štai kas sudaro svarbiuosius *Sarmatizmo* metmenis, neminint daugybės epizodų, kurių komedijoj net per daug yra, kas irgi ne teigiamai atsiliepia jos konstrukcijai. Abelnai, kaipo meno veikalas, *Sarmatizmas* yra toli gražu ne tobūlas kūrinys, bet, kaipo satira, jis yra puikus. O tą jam didelę vertę suteikia daugiausia parinktoji, vykusi smulkiosios bajorijos charakteristika, apie kurią Skarbimiro lūpomis autorius šitaip sako: „Tie kaimiečiai tai tartum Totorių orda! Toki piliečiai neblogesni už laukinius žmones: Besarabus,

Nogajus, Zaporožės ir Sičo kazokus? Vieni niekai ir užsispyrimas! Dieve, nebausk manęs, bet tai greičiau velnių, o ne žmonių veislė! Jų širdys tokios suterštos, tiek maža jie turi proto ir kilnumo, o tiek daug puikybės! „O ryškiausiu to laukinio sarmatizmo įkūnymu komedijoj yra Guronosas. Tai tipiškas asmuo, nes jame yra susitelkusios visos tų dienų lenkų smulkiosios bajorijos blogosios pusės: baisus tamsumas, begalinis didžiavimasis kilme, rietenos ir bylinėjimasis, vaidai ir užsispyrimas, netikras supratimas bajoriškos lygybės ir sekantis iš čia valdžios negerbimas šalia perdedamo draugiško nusižeminimo jos atstovoms, paniekinimas įstatymų ir pagaliau (ką Zablockis daugiausia pabraukia) — nežmoniškumas, žiaurumas net valstiečiams, kuriuos tamsioji bajorija laikydavo ne žmonėmis, o tik dirbamais gyvuliais, Chamo ainiais, tik tam Dievo sutvertais, kad jie dirbtų bajoro naudai. Guronosas už mažiausius nusižengimus be gailesčio baudžia savo valstiečius: „A, chamai! A, rudininkai! Ant rato, ant kuolo!... Po tris šimtus lazdų dūmuose!... Tegu žino chamai, kad galėdami juos mirtim pakarti, tik dūmuose kariame!" Kai Bužyvojus gauna nuo valstiečių lazda nugaron ir kai jis skundžiasi tokia panieka, Guronosas jį ramina, kad valstietis, kaipo nežmogus, negali bajoro įžeisti: „O šuns staugimas ar kenkia mėnulio spindėjimui? Tas pat, jeigu ir valstietis sumuša bajorą!..." Abelnai — Zablockio *Sarmatizmas* — tai pikčiausia visoj lenkų XVIII amžiaus literatūroj satira prieš sarmatizmą.

Bet laimė, kad ne visi yra toj komedijoj toki, kaip Guronosas, Ryksa, Žugota ir Bužyvojus. Šalia senųjų yra ir jaunųjų, o kai kurie jų ir geresni, ir protingesni už senuosius. Ne tik išauklėta vienuolyne Anielia, kuri, todel, kad truputį yra mačiusi pasaulio (tris mėnesius gyveno Liubline), noriai skaito knygas, nes supranta, kad, „kaip dvasios traukia kūną iš paraližo, taip skaitymas ir bendravimas su protingais žmonėmis, sustyrusias, sunkias sielas kelia aukštesnėn sferon", — bet Radomiras skausmingai žiūri į vyresniųjų žiaurumą, nes jis auklėjosi Varšuvoj, kur įgijo proto ir švelnumo ir nenustojo dorumo. Tad Zablockis, plakdamas satiros rykštėmis senąją kartą, stato prieš ją jaunuosius, kurie jau naudojosi tikro švietimo geredėjistėmis, iš kurio ir autorius tiek daug tikėjosi. Kai, komedijos gale, Ryksa kelia tostą: „Mylėkimės!", Skarbimiras sako: „Tai, tai senų Lenkų buvo tautinė dorybė; ji vadovaudavo jiems narsume ir pasitarimuose; naujieji laikai ją pražudė, suteikdami vietos naujomsiems ydoms; bet aš apie jas nutyliu, kad neįžeisčiau jautrių širdžių; aš geriau noriu tikėtis (dangau, leisk tam įvykti!), kad užgesusi šviesa vėl suspindės". Ir būtent tokia savo užbaiga (vėl pirmenančia Fredros *Kerštą:* „Taika, taika! Taip, taika! Ir Dievas vėl mums išties savo ranką!") *Sarmatizmas* yra ne tik satira prieš Lenkiją, bet ir patriotinis akstinas, kad jaunuomenė, žengdama pažangos keliu ir drauge mylėdama, kas iš praeities yra verta mylėti, Dievui padedant, kurtų jaunąją Lenkiją.

101 §. Atskirą padėtį užima Stanislovo dienų poetų tarpe „Justinos dainius" („Śpiewak Justyny") *Pranas Karpinskis* (1741—1825) iš Pokucio. Kai beveik visi jo vienaamžiai poetai, norėdami mokyti savo tautą ir laikydami poeziją labai geru įrankiu tam darbui, yra didaktikai ir satirikai, Karpinskis yra lyrikas ir *jau vienaamžių buvo vadinamas širdies poetu.* Kiti rašydavo ne apie save, o tik apie viesuomenę, apie jos praeitį bei dabartį, apie jos ydas ir reikalas, o jis rašė daugiausia apie save ar tai poezijoj, ar *Užrašose (Pamietniki).* Karpinskis buvo įgijęs milžininio populeriškumo, kad net jam galva apsvaigo"; jis šventai įtikėjo savo nepaprastumu, nors iš tikrųjų jis buvo visai paprastas žmogus, o del savo paperkamojo naivaus didžiavimosi jis būdavo ir labai juokingas. Antra vertus, jis turėdavo ir tam tikrų priežasčių savo išdidumui, nes jis buvo aukštai iškilęs iš savo luomo. Jo tėvai buvo žmonės tamsūs, kaip ir dauguma neturtingosios, smulkiosios bajorijos. Jo motina net ir skaityti nemokėjo, o tėvas skaitydavo tik iš maldaknygės ir kalendoriaus. Tuo tarpu gi sūnus jau buvo mokytas, nes jis buvo baigęs ne tik mokyklas, bet ir jezuitų akademiją Lvove. Jis važinėjo net Vienon, mokėjo lotyniškai ir prancūziškai (dideliu pamėgimu skaitydavo Russo). O kadangi vėliau, išėjęs mokslus, jis daug kur buvojo, kadangi jis buvo ir teisininkas, ir nuomininkas, ir ūkininkas ir kunigaikščio Čartoryskio sekretorius, kaipo Lietuvos tribunolo maršalka, ir mokytojas aukštų didikų namuose, tad jam netrūko ir gyvenimo išminties.

Kokiose apystovose Karpinskis augo, apie tai jis smulkiai ir įdomiai pasakoja savo *Užrašose.* „Mūsų tėvas girdėjo, kaip šv. Juozapas iš savo paveikslo, kuris kabėjo grįčioj, prabilo šį žodį: „Dorybė"; jis matė Kūčiose, taip pat po pusiaunakčio, Švenčiausią Mergelę geltonu apsiaustu; matė ir vaiduoklį, rodė mums daug vaikščiojančiųjų velnio apsėstųjų; pasakojo daugybę istorijų apie užkerėtuosius žmones ir derlius, apie parsiduodančiuosius velniams, apie raganes ir bobas, raitas jojančias pro kaminą ant Plikojo kalno (Łysa góra), lygiai ir apie lunatikus, kurie, kai netyčiomis juos mėnulio spindulys naktį paliesdavo pro plyšį, miegodami pro tą plyšį mėnulio spinduliu išeidavo kieman; jis aklai tikėdavo burtais, kas po kokia planeta yra gimęs, lygiai ir kalendoriaus spėjimais, o čigones, buriančias iš rankos, iš akių, iš šabalbonų, ant stalo pabertųjų, arba iš ištirpdyto vaško, vandenin įlieto, noriausiai namuosna priimdavo". Vėliau Karpinskis pašiepdavo visus tuos prietarus. Bet gilus religinis tikėjimas, įskiepytas jam tėvų, pasiliko jo širdy iki mirties, juo labiau, kad jis tikėjimą laikydavo ne tik širdies reikalu, bet ir patriotine pareiga: „Mylint savo tėvynę, mes drauge privalome mylėti ir tikybą, nes tai yra įrodyta tūkstančiais pavyzdžių, kad ten, kur tos dvi saugojančios tvirtovės, tėvynės ir tikybos meilės, stovi, priešai iš tos pusės negali užpulti". Tad jis rūsčiai puldavo „juodojo deizmo" (82 §) išpažintojus, kad jie neigia Dievo valdymą pasauliu ir žmo-

nėmis, pats giliai tikėdamas, kad be Dievo valios „žemėn nenukris ir menkas žvirblis“ ir kad „Dievas yra suskaitęs ant galvų plaukus“. Bet iš antros pusės jis plakdavo ir tikybinį fanatizmą, teisingai jį laikydamas žmonijos gėda ir nelaime: „Vienoj rankoj kryžius, antroj — geležis, užsidengė akis, užsikimšo ausis...; kur tik žengė, ten žmogaus krauju apsitaškė; jį galima susekti jo juodais pėdsakais; jis mėgsta luošus, mirtį, skurdą ir žaizdas, geria kitų ašaras, tunka savo paties nuodais“. Abelnai, Karpinskis, mokėdamas apsisaugoti nuo švietimosi amžiaus kraštutinumo, būdamas to amžiaus įtakoj, tapo visai protingu žmogum.

Tad toks būdamas Karpinskis labai daug manydavo apie savo protą, kas matyti nors ir iš to pilno protekcijos, vos ne paniekos tono, kokiu jis atsiliepia savo *Užrašose,* pavyzdžiui, apie tokį Piramavičių (81 §), su kurio jis negalėjo net ir lygintis protu. O jau tiesiog juokingas darosi jo išdidumas, kai jis sako apie savo didelę politinę išmintį, kai drąsiai skelbia pasauliui, kad Lenkų Prūsų sąjunga įvyko dėka jo kažkokio laiško, kurį jis buvo parašęs didžiojo seimo išvakarėj ir išsiuntinėjęs pažįstamiems valstybės vyrams. Iš tikrųjų jis visai nenusimanė politikoj, jei, pavyzdžiui, manė, kad Marija Teresa vien tik del to „padalino Lenkiją drauge su dviem kitom viešpatijom“, kad ji norėjusi numalšinti lenkų didikų sauvaliavimą...

Meilus, o net ir gražus yra Karpinskio būdo bruožas — savo tėvo didelis gerbimas, o dar labiau tai pažymėtina, kad tėvas savo sūnaus nelepindavo, bet senuoju lenkų papročiu tvirtai jį laikydavo savo rankose. Karpinskis savo *Užrašose* pasakoja, kad vieną sykį jis slaptai paėmė valstiečio peiliuką ir jo tėvas, privertęs jį pulti valstiečiui po kojų ir atsiprašyti, o paskui liepęs atnešti rykštę ir, padavęs ją tam pačiam valstiečiui, įsakęs pastarajam dešimts kartų jam sušerti. Kai valstietis įsakomas tai padarė, dar ir tėvas jam sušėręs tiek pat sykių už savo gėdą ir paskui privertęs jį bučiuoti tą pačią ranką, kuri jį nubaudė. „Išėjęs dviejų metų filosofijos kursą aš atvykau atostogosna pas brolius ir tėvus. Mes visuomet labai gerbdavome savo motiną, o ypač rūstų tėvą: jo akivaizdoj negalima būdavo sėdėti, atsigręžti į jį nugara, o net ir sienos atsispirti. Aš tai visados gerai atmindavau ir kad tik tėvo neįžeisčiau, noriai tai kentėdavau. Vieną sykį senis vaikščiojo po kambarį, o aš, su kažkuo kalbėdamasis, didžiausio atsargumo turėjau savo tėvui. Tik staiga jis priėjo prie manęs ir skaudžiai man sudavė veidan ir vėl sau ėmė vaikščioti, kaip vaikščiojęs. Didžiausias nusidėjimas būtų buvęs paklausti, kodel jis taip pasielgė. Kukliai tylėdamas, nuleistomi akimi laukiau galo. Tuo tarpu tėvas apkabino mane ir ašarodamas ėmė kalbėti: „Mano sūnau! Aš esu prastas žmogus, nes moku tik skaityti ir šiek tiek rašyti, o tu jau esi filosofas. Aš norėjau tik patirti, kaip tu priimsi iš savo tėvo sudavimą tau veidan. Bet aš matau, kad tu esi kuklus ir paklusnus ir gerbia savo senąjį tėvą“ — tuo metu jis atsiklaupė grįčios vidury ir, pakėlęs aukštyn

rankas, tęsė toliau: „Abraomo, Isaako ir Jokūbo Dieve, palaimink šį mano vaiką! Tegu jis gyvena, sveikas, ilgai ir laimingai!“ Poliau jam į kojas — susigriaudinęs ir susijaudinęs jo kalba, užmiršęs jo sudavimą man veidan, o jis klūpodamas ir susigriaudinęs kalbėjo toliau: „Mano sūnau! gerbk žmones ir tave žmonės gerbs. Šis tau mano sudavimas veidan tegu būna paskutinis tavo gyvenime. Jeigu kas svetimas taip tave kada nors nuskriaustų, tik savo krauju tokį įžeidimą galėtų nuprausti!“

Karpinskis savo „rūstam tėvui“ pilną pagarbos ir meilės atminimą amžinai užlaikė. Savo *Užrašose* jis daug kartų išreiškia savo tėvui dėkingumą, kad šis išmokė jį eiti tiesos ir dorybės keliu, ir priduria, kad jis to kelio nepametė. Tiesa, Karpinskis nieku nenusidėjo, bet ir dorybe pernelyg nespindėdavo. Tėvynę jis mylėdavo saviškai, verkdavo del jos nelaimių, bet, neturėdamas tvirto būdo, nusimindavo ir patarinėdavo ieškoti „svetimo pasigailėjimo“ carienės Kotrinos širdy, nes ši, „būdama visagalė, nenorės pikta daryti; ji, kaip motina, gailesčio, pagauta, sudegins rykštę, bet nemuš savo vaiko. Saldžiausios permainos ją jaudina: čia gailestingoji širdis, čia kilni siela! Kreipkitės prie jos!... Ji jums sumažins aukštuosius kalnus, parodys jums garbės lauką ir atidengs jums jos užžėlusius takus! Taip gelbėdama ji savo retai pasitaikančia kilnybe, taps jūsų motinos motina!“ Žlugus Lenkijai jis piktinosi tais savo tautiečiais, kurie Gardine, iškeltoj Repnino puotoj, „linksmiausiai praleido tą dieną bešokdami, tartum tai būtų buvusi geriausių laikų diena“, bet ir pats parašė dainą tam pačiam Repninui pagerbti.

Abelnai, tiek apie protą, tiek ir apie savo širdį Karpinskis labai daug manė. „Aš piktinaus žmonių neteisingumu, nors ir ne man jis buvo daromas ir buvau labai jautrus žmonių vargui, ypač neturtingųjų. Aš to jautrumo nelaikau sau nuopelnu, nes man prigimtis davė tokią širdį, kad, išvydus verkiant nelaimingą, ir aš tuojau pravirkstu“. Iš tikrųjų, jam pravirkti būdavo visai nesunku, bet tai paaiškinama ne tiek jo gerumu ir kilnumu, kaip jis manydavo, kiek dideliu jo būdo įspūdingumu. O, be to, ašaros jam teikdavo malonumo, nes jos patvirtindavo jo manymą, kad jis turi labai jautrią širdį, tad jis net ieškodavo progos joms išlieti, kaip pats yra prisipažinęs dainoj *Tėvynės ilgėjimasis* (*Tęskność do kraju*): „Kai mane ilgesys pagaudavo, aš eidavau Dunojaus krantuosna[1]): mane ten atžūlumas varydavo ir *noras ilgėtis tėvynės*. Ramybe, ilgėjimosi seserie! Aš nežinau, kuo tu man maloni, bet aš žinau, kad tu man širdį žeidi: bet gi aš mėgstu tavo vilyčias!...“ Žodžiu tariant, Karpinskis turėjo širdį ne jautrią, o tik jausmingą, t. y. jis mėgdavo lepintis savo jausmais ir mintimis. Sentimentalumas, kuriuo jis primena Russo, tai ryškiausia jo būdo savybė. Tikrai giliai ir bešaliai jis jausti nemokėdavo. Toks jis būdavo net ir savo meilėj moteriai.

[1]) t. y. Vienon.

Jaunystėj jis pirmą sykį buvo pamilęs neturtingą mergaitę, Marijoną Breselaitę (Brösselównę). Jo jausmai buvo nuoširdūs, bet visai negilūs: „Ir ji mane mylėjo, bet, kai jai pagaliau pasitaikė už turtingo tekėti..., aš, būdamas elgeta, vedęs tą gerbiamą merginą, tur būt tarnauti eičiau, tad ašarodamas jai pareiškiau, kad ji tekėtų už mano širdies priešo; iš karto ji tik verkė, bet paskui tarė: „Aš del tavęs išmoksiu verpti ir daržą kasiu". Aš buvau jau begrįžąs prie jos ir būčiau nesigailėjęs, bet jos ir mano draugai mane atkalbėjo: jie norėjo turtingesnę man žmoną surasti". Karpinskio „jautri" širdis visur žiūrėdavo vien tik naudos, nes jis buvo tikras savimeilis, gobšus garbės, o dar daugiau skatiko. Nors jis savo garbe ir labai rūpindavosi, tačiau prie kiekvienos progos primindavo save karaliui ir didikams, būdamas įsitikinęs, kad niekas daugiau už jį nėra užsipelnęs jų malonės. Jeigu kuri nors malonė jį aplenkdavo, jį pagaudavo blogas ūpas, imdavo skųstis savo neturtu (nors niekados nebuvo jo patyręs), aimanuodavo ir pykdavo, būdavo nepatenkintas pasauliu ir žmonėmis. Gal net būtų jis ir keršijęs, jeigu tik būtų galėjęs.

Lenkų literatūros istorijoj Karpinskis užima žymią padėtį, kaipo talentingas lyrikas ir kaipo vienas naujųjų poezijos srovių pranokėjas. Jis, jeigu ne pirmas, tai vienas pirmųjų užprotestavo (traktate *O wymowie w prozie albo wierszu,* 1782) prieš naudojamąsi poezijoj mitologija ir pašiepdavo tuos poetus, kurie ja naudodavosi: „Pasitaiko kažkieno jungtuvės, — poetas savo blogais eilėraščiais bematant sukviečia vestuvėsna visus dievus ir deivaites: jam Apolonas skambina liutnia, Mūzos dainuoja ir Merkurius kažką visai ne vietoj plepa; miršta kas — čia jau ir Plutonos, ir Prozerpinos ir Parkos; jeigu kas kariškis, tai — jis Marsas arba Belonos sūnus... Kuriems galams mes savo poezijon kviečiame visus tuos Mūzas ir Apolonus, kurių neesimu mes labai gerai esame įsitikinę? Be to dar, mes tuo būdu tiek poeziją, tiek ir visus raštus darome sunkiai visiems suprantomus". Karpinskis suprasdavo, kad yra reikalavimų, kurių kiekvienas rašytojas, tad ir poetas, tikrai privalo klausyti (pav., reikalavimas aškumo); bet kad poetas savo kūryboj turėtų varžytis kažkokiomis, primestomis jam taisyklėmis, prieš tai jis protestodavo, labai teisingai protaudamas, kad juk yra poetų, kurie nežino tų taisyklių, o tačiau rašo gražiai ir „bus nemirtingi", todel, kad jie turi „jautrias širdis", t. y. įkvėpimo ir įgimtą talentą, kuris gali ir privalo tobūlintis ir kilnėti, bet kurio jokios taisyklės negali nei sukurti, nei pakeisti. Kitais žodžiais tariant, Karpinskis paskelbė *kūrybos laisvės obalsį ir jos originalumą,* protingai sakydamas, kad „aklas autoriaus sekimas yra nepasitikėjimo savo jėgomis ženklas, o gal būt ir sulaikymas poezijos ir abelnai literatūros augimo, kuri, kaip vanduo, kad būtų sveika, mėgsta laisvai tekėti; sekimas gi, rišdamas mokinį prie pavyzdžio, liepia jam vietoj aptingusiam stovėti, tuo metu kai garbę ir naudą tautai teikia ne kopijos, bet patys originalai." Ir būtent tuo kūrybos laisvės ir ori-

ginalumo obalsiu Karpinskis yra naujųjų poezijos srovių pranokėjas ir XIX amžiaus lenkų poetų pirmatakūnas, poetų, kurie garbę ir naudą savo tautai suteikė ne senovės ir prancūzų veikalų pamėgdžiojimu, bet originalais.

O tiek teorijoj, tiek ir savo poetinėj kūryboj Karpinskis vaduodavosi tuo pačiu obalsiu. Tiesa, ne visi jo kūriniai yra laisvi nuo sekimo, bet jų tarpe nestinga ir tokių, kuriuose Karpinskis (Mickevičiaus žodžiais) „neseka jokiais pavyzdžiais, nežiūri jokios sistemos, bet dainuoja, kaip paukštelis, sako, ką turi savo sieloj, lieja savo jausmus"; ir tie būtent jo kūriniai yra geriausi. Tiesa, juose nėra nė truputėlio nei gilios minties, nei širdies ugnies, nei dvasios pakilimo. Pats poetas tai gerai žinodavo („O mane sunkumas laiko klonyse, veltui aš veržiuosi aukštybėsna"), tad ir savo poezijas jis išleido (1730) kuklia antrašte: *Pramogėlės (Zabawki)*. Bet užtat jos turi tiek retą švietimosi amžiaus protingoj ir šaltoj poezijoj privalumą, kurį sudaro jų — nuoširdumas, gyvi ir malonus jausmai, žodžiu — *tikras lyrizmas, plaukiąs ne iš galvos, bet iš širdies, o be to dar, jos pasižymi nedirbtina forma, o dažnai ir eilėraščių melodingumu.*

102 §. Karpinskio „jautri širdis" iškalbingai prabilo *meilės dainose,* ypač tose, kurios buvo parašytos pirmą sykį jam įsimylėjus „Justiną" (t. y. Marijoną Breselaitę). Anksčiausia jų, o drauge ir gražiausia jo, o taip pat ir visų senų lenkų lyrinių dainų, yra daina *Justinai* (*Do Jostyny*). Tai ilgesys pavasario metu, savo turiniu primenantis S. Zimoravičiaus Bohimnijos dainą (60 §). Toji Karpinskio daina nuoširdžiu grožiu išlieja jaunos, įsimylėjusios širdies ilgesį, širdies, kuri veržiasi prie naujo gyvenimo pavasarį, kada ir visa gamta ima naujai gyventi. (Žiurėk chrestomatijoj.) Vėliau Karpinskis nieko gražesnio už tą dainą niekados nebeparašė. Pasiduodamas, Russo įvestam ir viešpataujančiam toj gadynėj, griaudam vaizdavimui tariamosios prastų žmonių, gyvenančių gamtos glėby, laimės. Karpinskis dažniausiai dainuodavo savo meilę ne nuoširdžiose dainose, bet, sekdamas vokiečių rašytoju Gessneriu, *sentimentalinėse piemenų idilijose.* Tose idilijose veikia piemenys ir piemenės (Koridonas, Filonas, Medonas; Palmira, Laura, Lindora ir k.) turintieji nepaprastai jautrias širdis: skirdamies jie gausiai ašaroja, skausmas kankina jų širdis, o ilgesys — galvas; kaikada jie net alpsta iš gailesčio. Piemenys savo mylimųjų piemenių vardas išpiaustinėja medžių žievėj, o kartais ir lazdose. Kad patiktų piemenėms, jie gaudo plaštakes. Piemenės jas poromis laiko narveliuose, maitina jas iš savo „baltų" rankų, ir tos plaštakės joms niekados nenusibosta, nes jos tokias jautrias širdis turi, kad užmuštos musės reginys joms suteikia didžiausio skausmo. Tiek piemenys, tiek ir piemenės myli gražią gamtą. Ypač jų širdis pagauna žaliosios pievelės, srovenantieji upeliai ir „malonus paukščių balsas". Gamta irgi labai jautri jiems yra: kai sykį Palmira prisipažino mylinti

Koridoną, „jis vos tik nepamišo iš laimės: pajaunėjo pieva, sužydo rožės ir sučiulbėjo paukšteliai"; o kai kita Palmira „supurvino prie upelio savo puikią koją", „ant rytojaus visas krantas pasipuošė gėlėmis, kur ji ant savo baltųjų kelių klūpėjo". Piemenys ir piemenės be vieni kitų dar begaliniai myli savo avis ir avinėlius, kuriuos jie gano, glosto, glamonėja ir vadina „savo sielų sielomis". Tai maždaug šitaip atrodo tas „piemenų" pasaulis, visai maža ką teturįs bendro su tikrų piemenų ir piemenių gyvenimu, esąs greičiau maskaradu, negu tikro gyvenimo vaizdu. *Karpinskio idilijos — tai ryškiausias Stanislovo dienų lenkų poezijoj apsireiškimas buvusios madoj visoj Europoj literatūros srovės — sentimentalizmo ir netikro liaudiškumo* (83 §). Gerėdavosi Karpinskio idilijomis tų dienų Lenkijos gyventojai, bet ir naujosios jos kartos dar ilgai jas dainuodavo, ypač *Laurą ir Filoną* (*Laura ir Filon*).

103 §. Nesulyginamai didesnę vertę už visas jo idilijas, drauge paimtas, turi jo elegija (1784) *Sugrįžimas iš Varšuvos kaiman (Powrót z Warszawy na wieś)*, kurioj jis išreiškia visą savo nusivylimą, kokiu jis savo širdy nešinas sugrįžo gimtinėn, keturis metus joj nebuvęs. Štai jis buvo Čartoryskio sekretorium, mokė jauną kunigaikštį Sanguškų, dalyvaudavo ketvirtadienių pietuose, griaudindavo visų širdis savo idilijomis, tad už visa tai tikėjosi gausaus atlyginimo, o čia tuo tarpu grįžo „neturtinguosna namuosna" tuščiomis rankomis. Nelaimei padidinti ant jo pečių atsirado dar ir sesuo su keleriais vaikais, kuri buvo tikra, kad brolis sugrįžo turtingas. Ir kaip gi čia neaimanuoti? Kaip neprikaišioti žmonėms, kad jie didvyrį nuskriaudė? Tad ir verkia didvyris ir, užmiršdamas savo didumą, grumoja, kaip vaikas: jeigu jau taip, tai ir aš nebebūsiu mandagus! Neverta būti doru, neverta liejant prakaitą darbuotis, kai dorybė ir darbas yra „neapmokami!" Kaip tik būtent tą mintį nesunku išskaityti elegijos eilėraščiuose, nors autorius ir tvirtina, kad dorybei ir tiesai žmogus privalo tarnauti benaudžiai. Ir štai visa pasirodė savo nuogumoj: Karpinskis norėjo save atvaizduoti nelaiminga dorybės auka, o atvaizdavo, kokiu jis iš tikrųjų buvo: mažu žmogeliu. Ir būtent tas nesąmoningas nuoširdumas, kuriuo save Karpinskis charakterizavo, tie tikri jausmai ir sudaro jo elegijos grožį. Nė viename kitame kūriny neapsireiškė taip aiškiai jo juokingas užsigavimas ir vaikiškas naivumas. (Žiūrėk chrestomatijoj.)

Iš *religinių* Karpinskio *giesmių* trys iki šių dienų dar yra tebedainuojamos ir, tur būt, dar ištisus amžius jos užsiliks lenkų lūpose ir sirdyse. Pirma jų tai rytmečio giesmė: *Kiedy ranne wstają zorze* (*Kai aušta ankstyvas rytas*), antra — vakaro giesmė: *Wszystkie nasze dzienne sprawy* (*Visus savo dienos darbus*) ir trečia — Kalėdų giesmė: *Bóg się rodzi, moc truchleje* (*Gimsta Dievas, galios dreba*). Jos visos išreiškia poeto gilų tikėjimą Dievu ir Jo Apveizda. Tas pats tikėjimas skamba ir kai kuriose jo *patriotinėse dainose*. Tos dainos yra augančio Stanislovo dienų

lenkų literatūroj jausmingumo apsireiškimu, kuris jau nedirbtinas, bet tikras. Tai yra būtent tas patriotinis skausmas, siaubiantis lenkų širdis, beplakant jų tėvynę nelaimėms. Prie tos rūšies dainų, pavyzdžiui, priklauso daina *Apie tėvynės nelaimes ir Humano žudynes* (*O nieszczęściach ojczyzny i rzezi humańskiej*) kupina tikėjimo, kad Dievas pasigailės Lenkijos. (Žiūrėk chrestomatijoj).

Po pirmojo Lenkijos padalinimo Karpinskis parašė *Sokalskio senio dainą caro pasienio sargyboj* (*Pieśń dziada sokalskiego w kordonie cesarskim*). Tą dainą, kaip pats Karpinskis sako savo *Užrašose,* jis iš tikrųjų yra parašęs keliaujančiam seniui su lyra, už ką paskui tas senis nukentėjęs nuo Vokiečių. Toji daina išreiškia ne tiek patriotinį skausmą, kiek nusivylimą, ir, be to dar, ji tuo yra verta susidomėjimo, kad Karpinskis ją parašė *liaudies motyvu,* pasinaudodamas aukščiau minėto senio lyros griaudu balsu. Be pastarosios Karpinskis yra sudėjęs ir dar dvi liaudies dainas: *Mazurka* (*Mazurek*) *ir Mozūrų daina* (*Piesń mazurska*). Tiek pirmoji, tiek ir antroji labai vykusios.

Savaime aišku, kad liūdna Lenkijos dabartis lenkų širdyse gimdė skausmingą senų laikų pasiilgimą, kuriais Lenkija priklausė prie galingiausių valstybių pasauly. Tad tie jausmai atsiliepia ir Karpinskio dainose, pavyzdžiui — *Dūmoj* (*Duma*): „Kur dingo tos laimingos mūsų garbės dienos, kai mums lenkdavosi pasaulio vainikuotosios galvos, kai Čekai, Ungarai, Valakai ir išdidūs Prūsai mums pasidavinėjo, ir kai iš šiaurės tvirti Maskoliai nešė mums krivulę?“ Iš to *susidomėjimo praeitimi* (kas ilgainiui, XIX amžiuj, taps ryškia lenkų poezijos ypatybe) išplaukė daina, Mickevičiaus pavadinta „viena gražiausiųjų, nuoširdžiausiųjų ir visų natūrališkiausiųjų lenkų baladų — *Lukierdos dūma* (*Duma Lukierdy*). Tačiau tai nėra balada, o tik griaudi ir liūdna *dūmelė,* žodžiais dūmojama nelaimingosios Lukierdos, vieno serbų kunigaikščio dukters, o lenkų kunigaikščio, Przemyslovo Pogrobovco žmona. Kaip pasakoja Dlugošas, Przemyslovas įvairiais būdais kankinęs savo žmoną, kol pagaliau jo tarnai, norėdami jam įtikti, visai ją nužudę. Tas pats Dlugošas priduria, kad dar jo laikais liaudis dainavusi apie tai, kaip Lukierda, „nujausdama, kad ją vyras mano nužudyti, ašarodama prašė ir maldavo jo nežudyti savo žmonos, bet atminus Dievą, o taip pat ir savo tiek kunigaikščio ir vyro dorumą, leisti jai grįšti gimtuosna namuosna nors vienais marškiniais“. Tad Karpinskis, pagautas to padavimo ir turėdamas gyvą vaizdeną, leidžiančią jam žiūrėti ne tik savo širdin, bet ir svetimosna, sudėjo *Lukierdos dūmą.* (Žiūrėk chrestomatijoj.)

Gegužės mėnesio 3 dienos konstituciją Karpinskis pagerbė dviejom savo dainom; tos dainos tai *Barstykime gėles ant kelio* (*Rzucajmy kwiat po drodze*) ir *Dieve, Tavo žmonės atvyko* (*Bože! Twoi ludzie przyszli*), kurios yra kupinos linksmybės, džiaugsmo, vilties, patriotinio išdidumo ir dėkinkumo Dievui. Bet

viltis apvylė: netrukus įvyko Targovico konfederacija, o po jos antrasis ir tuojau trečiasias Lenkijos padalinimas. Po trečiojo padalinimo Karpinskis parašė (1796) elegiją antrašte *Sarmato gailestis ant Zigmanto Augusto* karsto. *(Żale sarmaty nad grobem Zigmunta Augusta).* Tas kūrinys vienas gražiausiųjų jo visų patriotinių kūrinių, pagaunąs širdį nuoširdžiais ir griaudžiais jausmais, bet perdėm slėgiąs savo beviltingumu ir sielvartinga rezignacija ir ryškiai sakąs, kad jo autorius neturėjo savy tvirtumo nė truputėlio. Be to, toj jo elegijoj skamba vienas netikras aidas: Karpinskis galėjo padėti ant tėvynės karsto „linksmybę, viltį ir tą nelaimingą liutnią“, bet jis neturėjo teisės padėti ant jo kalavijo, vien tik del to, kad jis niekados savo gyvenime nėra jo nešiojęs. (Žiūrėk chrestomatijoj.)

104 §. Iš prozainių Karpinskio raštų didžiausios vertės turi *Užrašos* (*Pamiętniki*), kurias jis rašė, sekdamas Russo *Išpažintim,* jau savo gyvenimo pabaigoj (o atspausdintos tik 1884 metais). Tų *Užrašų* vertę lenkų literatūroj sudaro tai, kad jos yra ne tik pasakojimas apie autoriaus gyvenimą, bet ir *jo sielos vaizdas:* autorius pasakoja ne tik, kas jo laikais Lenkijoj dėjosi ir ką jis pats veikė, bet taip pat, ką jis jautė ir apie ką mąstydavo. Jeigu Mickevičius teisingai pavadino Pasko užrašas istoriniu romanu, tai Karpinskio *Užrašas* beveik galima būtų pavadinti pirmuoju Lenkijoj *psichologiniu romanu.* Štai, pavyzdžiui, ištrauka, kur autorius aprašo kovą, kokia vieną sykį kilo jo sieloj: „Aš, būdamas neturtingas ir matydamas pelningą teisininkų padėtį, netrukus, po teologijos mokslų baigimo, tapau teisininku. Neblogai žinodamas lotynų kalbą, kuria buvo rašomi teismų sprendimai, nepraėjo dar ir metai mano toj srity darbavimosi, o aš jau buvau žinomas, kaipo prityręs ir geras pašaukimų bei manifestų rašėjas, kame man pavydėdavo mano jauni bendradarbiai. Aš nepaisydavau pavydumo, kai šalia jo mano kišenėn gausiai plaukdavo auksiniai. Kai vieną sykį bajoras, reikalingas pašaukimo, davė man savo parodymus ir kai aš gerai supratau iš raštų bylą, pastebėjau, kad jo byla buvo blogiausioj padėty ir kad gal tik jis išsisukinėjimais galėtų ją laimėti. Kai aš ėmiau jam visa tai dėstyti, jis man keliolika raudonų auksinių įteikė, kad aš klastingu būdu parašyčiau savo apkaltinimą. Aš, suvyliotas pelno, priėmiau pinigus ir padariau taip, kaip norėjo bajoras. Po trumpos aukso paguodos atėjo nusiminimas. Tėvai! kiek kartų tu mane vedei mano gyvenime, nors aš tavęs jau ir nebeturėjau! Karčiai prisiminiau jo paskutinius žodžius man pasakytus: „Tegu Pranciškas eina tiesos keliu!“ Tokia čia ir tiesa, pamaniau sau, klastingai pražūdyti nekaltą priešą, kuriam aš parašiau apkaltinimą? Už ką gi ne tik jį, bet ir jo vaikus aš paliksiu elgetomis? O jeigu dar mano suklastavimas bus pastebėtas? Ir kaip gi aš ėmiau elgtis savo gyvenimo pradžioj? Tokios mintys kasdien mane kankino iki teismo, kurin ir tas bajoras, kuriam aš rašiau šaukimą, ir kaltina-

masis stojo. Tuomet aš savo suvedžiotojui grąžinau pinigus ir ėmiau jam įkalbinėti susitaikyti su savo priešu, sakydamas, kad kitu atveju aš pats jam kenksiu, nors tuo ir pats sau pakenkčiau. Bajorai, kaip aš norėjau, susitaikė, o aš, bijodamas to slidaus kelio, ypač kad ir kitur galima užsidirbti sau duonos, metams praėjus apleidau teismą".

105 §. Antras talentingas XVIII amžiaus lenkų lyrikas yra *Pranciškas Kniazninas* iš Gudijos (1750—1807), jezuitų auklėtinis, Podolijos žemių generolo sekretorius ir dvariškis, jo vaikų mokytojas, visos Čartoryskių šeimynos ištikimas tarnas ir draugas ir poetas. Savo pažiūromis į poeziją ir savo kūryba Kniazninas yra panašus Karpinskiui. Ir jis būtiniausia poezijos sąlyga laikydavo „jautrumą", kurį vadindavo ir „dangaus dovana", ir „širdies ir dvasios lingine". Ir jį jau slėgdavo varžančios poeziją prancūzų poetikos taisyklės: „nežinau ar genijus poetas reikalauja kokių taisyklių, išskyrus turtingos vaizdenos gyvą jausmą, kuriuo *vaduoja skonis ir gamta* (nors, būdamas mažiau drąsus už Karpinskį, jis dažnai dar naudodavosi mitologija). Pagaliau ir jis, kaip Karpinskis, rašydavo sentimentalines piemenų idilijas ir patriotines bei religines giesmes.

Kniazninas turėjo grožio jauslę, įgytą bestudijojant prancūzų, italų, o ypač senovės poezijas. Tai vienas paskutinių lenkų poetų, rašančių dar ir lotyniškai. Formos grožiu ir ypač eilėraščių muzikalingumu jis labiau rūpindavosi, negu Karpinskis, ir ilgai taisydavo savo kūrinius. Jis, be abejojimo, turėjo ir poetinį talentą, bet mažesnį už Karpinskio: jo poezijos yra švelnios ir labai malonios, bet neturinčios ne tik jėgos, kurios neturėjo ir Karpinskis, bet ir jausmų gyvumo, kurie jo raštuose dažnai apmirę ir varginantieji savo vienodumu. Tad užtenka pažinti keletą Kniaznino kūrinių, kad turėtum supratimo apie visą jo kūrybą. Bet užtat Kniaznino poezija (kitaip, kaip Karpinskio) yra *skaisčios, giedrios, gražios ir kilnios sielos veidrodis,* ir tai būtent sudaro jos didžiausį grožį. Ir, kaipo žmogus, jis toli prašoko „Justinos dainių". Tiesa, ir jis nepasižymėdavo nei ūmia nuovoka, nei giliu protu, bet užtat jis daug apie save nemanydavo, nesigirdavo ir nesididžiuodavo, o buvo: kuklus ir ramus, nedrąsus ir švelnus, kaip vaikas. Tvirtos sielos jis neturėjo, bet užtat turėjo gerą širdį, iš tikrųjų labai jautrią ir jausmingą ir minkštą, kaip vaškas. Savim jis nesirūpindavo ir nebuvo gobšus, bet karštai mylėdavo Dievą ir tėvynę, ir, kai žlugo Kosciuškos sukilimas, jį apėmė toks skausmas, kad net proto jis neteko...

Kniaznino poezija yra tampriai surišta su jo gyvenimu Čartoryskių namuose, ypač Pulavuose, kurie, šalia karaliaus dvaro Varšuvoj, paskutiniam XVIII amžiaus bertainy buvo antru lenkų literatūros židiniu. Čia gyvendavo ir Zablockis, ir Karpinskis, ir Niemcevičius, ir ne vienas mokslininkų — ir visi rasdavo ne tik svetingumo, bet sužadinimo ir pagalbos dirbti. Tad Kniaznino kūryba yra kaip ir Pulavų gyvenimo atspindis.

Didesnė jo *Poezijos* dalis (1787—1788) turi aplinkybinį pobūdį: kiekvienas nuotykis Pulavuose, pavyzdžiui, kiekvienos šeimininės iškilmės: varduvės, gimimų dienos, vestuvės, — visa tai suteikdavo jam siužetą bei turinį ar tai dainai ir odai, ar tai net didesniems jo kūriniams. Tad Kniazninas yra dvariškis poetas, bet ne poetas dvariškis, kaip Trembeckis, nes jis nepataikaudavo, negirdavo be reikalo, sau nieko neprašydavo, o jeigu ką ir girdavo, tai nuoširdžiai, nes jis prie Čartoryskio ir visos jo šeimynos buvo labai prisirišęs. O prie Čartoryskio dukters, Marijos, jis buvo daugiau negu prisirišęs: jis, kaip yra žinoma, buvo ją įsimylėjęs, o kadangi apie jos vedimą tur būt ir nepamanė, iš čia ir tas tylus liūdesys jo *meilės dainose,* pavyzdžiui, dainoj *Dvi liepos* (*Dwie lipy*), kurioj jis, tur būt, apdainavo save ir savo mylimąją. (Žiūrėk chrestomatijoj.)

Bet ne meilės dainose gražiausiai prabilo Kniaznino siela, o tik jo *patriotiniuose kūriniuose.* O jų įkvėpimo šaltiniu, be jo paties širdies, dalinai yra vėl Čartoryskių namai, — kunigaikščio generolo ir kunigaikštienės Izabelos patriotizmas ir abelnai toji pilietinė dvasia, kuri gaivindavo visus Pulavus ir, ištikus naujoms tėvynės nelaimėms, augdavo ir kilnėdavo. Pavedus kunigaikštienei Izabelai Kniazninas rašydavo Pulavų teatrui dramatinius vaizdelius. Štai vienas jų, *Motina Spartietė* (*Matka Spartanka*), daug sykių vaidintas Pulavų teatre kunigaikštienės ir jos šeimynos, yra savo vedamąja mintimi patriotiniu akstinu. Kniazninas norėjo parodyti, kaip Spartoj „abi lytis gyveno kilnia laisvės dvasia ir kaip kiekvienas amžius siekė narsumo ir savo tautos garbės", tad jis ir lenkų širdis norėjo įkvėpti ta pačia dvasia ir uždegti jas žygių pasiilgimu.

Spartietė Teona išleidžia savo sūnų mūšin su Tebaniečiais ir pati jį ginkluoja šarvu, kalaviju ir skydu, sakydama: „Štai ir skydas: sugrįšk su juo, arba ant jo! Kaukis, kaip liūtas, kaip tavo tėvas kaudavos, kuris tau paliko šitą skydą! Tu jau turi visus ginklus: eik ir parodyk tai, ko esi vertas, ko aš geidžiu ir ką tau liepia Sparta!" Likanoras skubia mūšin. Netrukus atbėga iš kovos lauko helotas ir praneša Teonai džiaugsmingą žinią, kad laimėjimas svyra Spartos pusėn ir kad Likanoras švaistosi mūšy „kaip žaibas; kur užsimoja jo mikli dešinė ranka, ten treška skydai, ragotinės ir kalavijai; vienam jis galvą nuvožia, kitą nuduria, ten vėl kerta, sėdamas mirtį Tebaniečiuose". Teona iš džiaugsmo ir pasididžiavimo nebežino ką ir bedaryti, kai staiga įbėga sumišęs ir nuliūdęs Likanoras: Tebaniečiai ima viršų, o jį čion atsiuntė pagalbos atvesti. Teona į tai atsako: „Tave atsiuntė? Tai tu tik to esi vertas, kad būtum mūsų nelaimės pranešėju? Tu tik kojas turi, o ne širdį? O gėda! Sparta, tu dasigyvenai iki tos gėdos, kad sūnūs išduoda savo tėvus?... Kaip tai? Jūs norite, kad už jus muštųsi?" Skaudžiai užgautas motinos priekaištais, Likanoras išbėga, grįšta kovos laukan ir „ten, sukaupęs savo jėgas, sutrypia ir nugali priešus". Dabar pagaliau

Teona pripažįsta jį savo sūnumi, sesuo — broliu, o sužadėtinė — sužadėtiniu. Mieste skamba džiaugsmingos dainos ir dėkingumo maldos.

Kaipo dramatinis kūrinys, *Motina Spartietė* nedidelę vertę teturi, bet užtat jis yra gražus savo riteriška ir patriotine dvasia, liepsnojančia beveik kiekvienoj eilutėj. Visi jo veikėjai mąsto apie tėvynės gelbėjimą, o mūšin raunasi net ir vaikai, vaduovaujami Likanoro brolio, Klitono, kuris šaukia: „Kodel aš per vėlai gimiau? Kodel amžius nesuteikė mano širdžiai jėgų? Tegu duoda man ginklus — ir aš noriu ieškoti garbės!" O viena motinų, išgirdus apie savo sūnaus kritimą, nesielvartaudama, bet pasididžiuodama ir džiaugsmingai šaukia: „Jis buvo mano sūnus!" Tad Kniaznino kūrinys žadino tėvynės meilę ir riterišką dvasią, ir tuo teisingai jis buvo garsus.

Kniazninas dainuodavo ne tik Motinos Spartietės jausmus, bet ir Motinos Lenkės: kaip Teoną, išleidžiant jai savo sūnų mūšin, pagauna du priešingi jausmai — „džiaugsmas ir baimė", — džiaugsmas, kad jos sūnus įgis nemirtingos garbės, o baimė, kad, gal būt, jo gėda laukia, taip ir *Motina Pilietė* (*Matka Obywatelka*), sėdėdama prie savo mylimo kūdikio lopšio, džiugina save viltimi, kad visas kraštas stebėsis jos sūnaus karžygiškais darbais, bet ji tuo pat metu dreba pamanius, kad, gal būt, jos sūnus išaugs tėvynės išdaviku. Tai viena gražiausiųjų Kniaznino dainų.

Ir savo patriotinius jausmus poetas dainavo ar tai rimtoj, gražiausioj visų savo odų, *Tėvynei* (*Do Ojczyzny*), kurioj, kaip Karpinskio dainose, skamba liūdnas šviesios Lenkijos praeities ilgėjimasis ir skausmingas nerimas del jos ateities; ar tai vykusioj odoj *Ūsams* (*Do wąsów*), kuri nėra tik juokinga, bet iš tikrųjų yra rimta, nes atvaizduoja poeto liūdesį del senųjų lenkų papročių užmiršimo; arba ir *lyriniai aprašamosiose dainose,* kaip, pavyzdžiui, dainoj *Rytas* (*Poranek*), kur gražaus, švintančio „po žiaurios audros" ryto reginys gimdo poeto širdy nedrąsią viltį, kad ir nukankintai Lenkijai išauš rytas: „O, kad tu mano tėvynei suspindėtum!... Tu, kuris po žiemos vedi pavasarį, kuriuo šis rytmetis spindi, suželdink vėl mums džiaugsmo mintis, įkvėpk Savo vaikams vilties!" Daug balsiau girdėti viltis dainoj, parašytoj iš priežasties keturiametinio seimo atidarymo, kuri yra patriotiniu akstinu *Prie vienybės* (*Do zgody*): „Suspindėk, o laukiamoji vienybe, ir suteik tam darbui garbės, kilk ir plasnok, garso liūliuojama, virš Varšuvos mūrų! Del bendros vienybės ir laimės suliek tautą su karalium, o karalių su tauta! Valdyk širdis ir balsus tų išrinktųjų tarpe, kuriems Tėvynė, pavedus savo likimą, šaukia: „Sūnūs! Nuo šios dienos aš — arba dėkingai jus atminsiu, arba amžinai jus keiksiu!" Dar ir vėliau, net po antrojo Lenkijos padalinimo, Kniaznino širdies viltis neapleisdavo: kai prasidėjo Kosciuškos sukilimas, jis dar tikėjo, kad „žemė vėl pasipuoš žalumynais, po smūgių, žiaurių vargų atgims žmonės!... Dievas gyvas ir teisingas!" (Žiūrėk chrestomatijoj.)

106 §. Dar vienas poetinių Kniaznino įkvėpimo pradmenų yra tampriai surištas su jo ilgu gyvenimu Čartoryskių namuose, būtent — *liaudies pradmuo*. Prasidėjęs nuo Bohomolco komedijos *Pan Dobry* (84 §), liaudiškumas ima vis didėti lenkų XVIII amžiaus poezijoj, būdamas ne tik literatinės idilijų mados, bet ir vis didėjančio susidomėjimo liaudies gyvenimo įtakoj. Tad ir Čartoryskiai, lygiai Augustas, rusų vaivada, lygiai ir jo sūnus, Adomas Kazimieras, Podolijos žemių generolas, pasižymėdavo savo rūpinimuosi valstiečių gerove; taip pat ir kunigaikštienė Izabela juos globodavo: ji ne tik pati lankydavo valstiečių pirkias Pulavuose ir teikdavo jiems medžiaginę pagalbą, bet ir liepdavo jiems mokyti savo vaikus. (Vėliau ji pati parašys pirmąją populerinę Lerkijos istoriją liaudžiai, antrašte *Pielgrzym w Dobromilu*, 1818.) Nenuostabu, kad ir Kniazninas susiįdomavo liaudies gyvenimu, kuris turėjo jaudinti tiek jo gerą ir jausmingą širdį, tiek ir jo vaizdeną. Savaime aišku, kad ir jis buvo pagautas idilijų mados, juo labiau, kad pastaroji buvo pagavusi ir kunigaikštienę Izabelą, kuri mėgdavo svajoti apie prastų žmonių, gyvenančių arti gamtos, laimę ir rengdavo idilinius maskaradus, kurių dalyviai persirengdavo piemenais ir piemenėmis, statydavo parkuose ir soduose namelius ir tt. Nestinga Kniaznino kūriniuose dainų ir sentimentalinių idilijų „piemenų dvasioj". Lygiai nestinga ir įvairių Filonų ir Elvirų, jausmingai dūsaujančių, kaip Karpinskio idilijose. Bet tame netikrame liaudiškume vis dažniau pasitaiko ši bei kita smulkmena, paimta iš tikro gyvenimo: čia liaudies išsireiškimas, čia papročių vaizdelis, čia dainelė, primenanti ritmu bei turiniu liaudies dainelę. Pavyzdžiui: „Kukaweczka kuka nad zieloną gruszką, a moje serduszko tobie, Basiu, puka" („Kukuoja gegutė žalioj kriaušelėj, o mano širdelė tau plaka, Basia"); arba: „Ot ja Kozak Zacharenko, z banduroju wesołenko, nihda w žytiu nie zapłaczu: huczu, kryczu, hram i skaczu" („Štai aš kazokas Zacharenko su linksma bandūra, niekados aš neverkiu: klykiu, rėkiu, skambinu ir šoku").

Kniaznino yra vienas kūrinys (ir tai iš didesniųjų), kuris su dirbtinu liaudiškumu nieko bendro neturi. Jame yra vaizduojamas prastų žmonių, būtent Čigonų, tikras gyvenimas. Tas kūrinys (1787) tai trijų veiksmų dramatizuota idilija, antrašte: *Čigonai* (*Cyganie*), vienas geriausių visų Kniaznino veikalų. Savo *Čigonams* siužetą Kniazninas, kaip jis pats sako, yra gavęs iš kunigaikštienės Čartoryskienės.

Dalykas dedasi „čigonų taboro palapinėse, miške, netoli ponios Mieleškovienės kaimo". O patį veikalo turinį Kniazninas šitaip nusako: „Čigonė Javnuta, mokanti ir gerai burti ir gydyti, užgrobimo metu" (1773) „atvykusi iš Pokucio Lenkijos gilumon, įėjo vieno kaimo apleiston grįčion ir, radus ten du paliktus kūdikius, pasiėmė juos ir nukeliavo Podolijon. Ten ji prisiriša prie tų vaikų ir augina juos, kaip savo vaikus. Mergaitę ji pavadino Chicha, o berniuką —

Dženga. Po ilgo bastymosi (kas čigonams yra priprasta) pasitaikė, kad, keleriems metams praslinkus, ji drauge su taboru atvyko tan pačian kaiman, iš kurio tie vaikai buvo jos paimti. Čia kai kurį laiką begyvendama, čigonė pažįsta tų vaikų tėvus, Simoną ir Jevą, kurie jau visai seni, neturtingi ir be jokios paramos. Čia pat ji pastebia ir Chichos meilę prie vaito sūnaus Stacho. Pagauta gailesčio, ji papasakoja paslaptį ir grąžina abu vaikus sielvartaujientiems tėvams, ir tuo iš karto padaro laimingą šeimyną".

Tačiau ne turiny (kuris primena viena smulkmena - pražuvimu mažų vaikų politinio viesulo metu, Brodzinskio kūrinį *Wiesława*), ne idilijos pasakoj glūdi jos nepaprasta vertė lenkų poezijos istorijoj, bet gražioj ir prastoj formoj ir tikrame gyvenimo atvaizdavime, nes tiek bendra čigonų charakteristika, labiau už viską branginančių laisvę, be paliovos bastančiusiųjų ir gyvenančiųjų vagystėmis, tiek ir įvairios jų papročių smulkmenos, yra tikrai atvaizduotos. (Žiūrėk chrestomatijoj.)

Kniazninas savo poezijai turinio ieškodavo ne tik liaudies gyvenime, bet *ir jos padavimuose,* ir taip darė jis pirmas visų XVIII amžiaus lenkų poetų. Kai vieną sykį jo draugas, gydytojas ir botanikas, Povilas Čempinskis, rengėsi Karpatų kalnuosna, Kniazninas parašė jam juokingą poetinį laišką, antrašte *Bobų kalnas* (*Babia góra*), kuriame jis įspėja draugą būti budriam kalnuose, nes juk ten baisūs dalykai dedasi. Ir jis tuos baisius dalykus, sulig liaudies padavimų apie raganes ir apie Tvardauskį, taip *fantastiniai* aprašinėja, kaip juos vėliau, XIX amžiuj, ims vaizduoti vadinamieji romantikai savo baladose, pavyzdžiui — Mickevičius baladoj *Tai mėgstu* (*To lubię*).

Abelnai, Kniazninas šalia Karpinskio yra naujųjų poezijos srovių pirmatakūnas ir pranokėjas, ir tai ne tik, kaip Karpinskis, savo lyrikos (ypač patriotinės) jausmingumu, bet ir savo liaudies motyvais, skambančiais jo poezijoj nesulyginamai galingiau ir dažniau, negu Karpinskio dainose. Būtent tuo Kniazninas ir užsitarnavo sau lenkų poezijos istorijoj vietą.

107 §. Dar galingiau ir gausingiau, negu Kniaznino *Čigonuose*, suskamba liaudies motyvai veikale *Krokuviečiai ir Kalniečiai* (*Krakowiacy i Górale*), pastatytam Varšuvos teatre 1797 metais. Tas veikalas „pagavo visų širdis ir uždegė visų galvas", kaip sako pats autorius, kurio vardas lenkų teatro istorijoj ir kultūroj yra užrašytas aukso raidėmis. Tuo autorium yra *Vaitiekus Buguslavskis* (1757—1829) iš Didžiosios Lenkijos, talentingas aktorius ir karštas patriotas. Būdamas ilgus metus (su pertraukomis) vyriausiu Varšuvos teatro vedėju, jis prakaituodamas darbavosi, nugalėdamas visas lenkų tautinio teatro augimo kliūtis, kuriam jis Stanislovui Augustui viešpataujant nedavė skurdėti ir kurį jis jau esant Varšuvos kunigaikštijai pakėlė iki tikro žydėjimo. Be to, jis Varšuvoj 1811 metais įsteigė pirmąją lenkų dramos mokyklą. Lygiai ir Lvovo teatras daugiausia

dėkingas už savo puikų žydėjimą (apie 1840 metus) tam pačiam Buguslavskiui, kuris, Lenkijai žlugus, tūlam laikui buvo apsigyvenęs Lvove ir čia uoliai darbavosi tautinio teatro srity, kaip anksčiau Varšuvoj.

Jo darbavimasis ne tik Varšuvą ir Lvovą, bet beveik visą Lenkiją ir Lietuvą apėmė: jis, su savo trupe bevažinėdamas, vaidindavo Vilniuj, Gardine, Balstogėj, Dubne, Loviče, Kališe, Poznanėj ir Gdanskę, visur platindamas ir žadindamas teatro ir *lenkų gyvo žodžio pamėgimą.* Jo repertuaras būdavo turtingas: jame rasdavosi ne tik lenkų ir prancūzų veikalų, bet ir italų, vokiečių, anglų. Jis pirmas Lenkijoj — pirma Lvove (1797), vėliau Varšuvoj — pastatė Šekspyro *Hamletą* savo paties vertime (ne iš originalo, bet iš prancūzų ir vokiečių kalbų). Štai tie Buguslavskio nuopelnai lenkų teatro istorijoj, už kuriuos visai teisingai jam teko *lenkų teatro tėvo vardas.*

Toli gražu kuklesnę padėtį užima Buguslavskis lenkų dramatinės poezijos istorijoj. „Laisvas (kaip pats sako) nuo autoriaus garbės", jis buvo ne iš pašaukimo literatas, o tik „iš bėdos". Jeigu ir rašydavo dramos kūrinius, tai vien tik tam, kad papildytų ir paįvairintų teatro repertuarą. O tų jo kūrinių yra apie aštuoniasdešimts, bet didesnę jų dalį sudaro vertimai bei perdirbimai. Jo originalinių veikalų visai nedaug tėra. Tiek vieni, tiek ir antri puikiai įrodo autoriaus gerą valią, jo pilietinę dvasią, prastą, bet kilnią sielą, o apie jo didesnį dramatinį (ir abelnai poetinį) talentą nė kiek nesako. Opera, arba greičiau komedijėlė su dainelėmis, *Stebuklas arba Krokuviečiai ir Kalniečiai* — irgi nesudaro išimties. Nors tas veikalas be abejojimo yra vienas geriausių Buguslavskio kūrinių, bet jis yra nemažiau ir silpnas. Vis delto jis yra vertas garbingo paminėjimo lenkų literatūros istorijoj del savo kilnaus pilietinio siekimo, o taip pat ir del savo tautinio turinio, kurį autorius sugebėjo suteikti savo veikalui, nežiūrint į tai, kad jis yra perdirbtas iš Poisineto komedijos *Le Sorcier* (*Burtininkas*).

Dalykas dedasi prie Krokuvos. Pirmam ir trečiam veiksmuose „scenoj matyti: vienoj pusėj kaimo pirkios, jų vidury smuklė su įsikišimu, o antroj pusėj prie miškelio — malūnas ir upė su tiltu; gilumoj Mogilos kaimas, bažnyčia ir Vandos kapas". Antro veiksmo reginys — miškas. Veikalo turinys šitoks. Sodininko Vavžinco sūnus Stachas myli malūninko Bartlomiejaus dukterį Basią, kuri ir jį myli. Bet kas iš tai, kad apie jų susituokimą ir „kalbėti neleis" nepermaldaujama, kaip uolotų Tatrų kalnas", Basios pamotė, Darata, kuri, pati mylėdama Stachą, nori atsikratyti Basios, ir tuo tikslu jau pažadėjo ją kalniečiui Brindusui. Senas malūninkas velytų išleisti dukterį už Stacho, bet nedrįsta prasižioti, nes jį jauna žmona „taip pabalnojo, kaip seną kumelę", ir jis su viskuo sutinka. Tad dar šiandien turi Basia susižadėti su Brindusu. Basios ir Stacho laimei, jų kaiman atvyksta su knygomis ir elektros mašina ant

pečių, keliaująs studentas Bardos, pašalintas iš mokyklos (jeigu tik nemeluoja) už tai, kad daugiau turėjęs proto už savo gerbiamus profesorius. Studentas iš karto pastebi, kas dedasi Basios ir Stacho širdyse, ir, sugriaudintas jų nelaimės, jis pasižada jiem padėti. Netrukus atvyksta iš už Vislos kalniečiai su Brindusu, bet Bartlomiejus, įkalbėtas ir padrąsintas Bardoso, grąžina juos be nieko. Kalniečiai nebetveria iš pykčio, o ypač Brindus: „Ne, aš jiems tai nedovanosiu! Tegu mane perkūnas nutrenkia, jeigu aš neatkeršysiu už tokią skriaudą!“ Veltui Bardos stengiasi juos nuraminti: kalniečiai išvyksta, bet ne tuščiomis rankomis: jie pagrobia krokuviečiams galvijus, persikelia su jais valtimis per Vislą ir nešdinas kalnuosna. Vejasi juos krokuviečiai su lazdomis, bet jie niekados nebūtų jų pasivijį, jeigu ne studentas, kuris iš anksto nubėgo savo „elekrika“ nešinas miškan ir ištiesė skersai kelio elektros vielą. Begantieji kalniečiai virsta žemėn vienas paskui kitą ir čia juos užklumpa krokuviečiai. Iki peštynių tačiau nedaėjo: krokuviečiai liepiami studento nuleidžia lazdas, o kalniečiai, nustebę ir sumišę nuo įvairių elektros mašinos „stebuklų“, ne tik grąžina krokuviečiams galvijus „iki paskutinės ožkos“, bet ir gailisi, ką yra padarę, susitaiko su jais ir visi geriausiuose santykiuose grįšta atgal Mogilon dalyvauti Basios ir Stacho susižadėjimo iškilmėse, nes protingas studentas sugebėjo ir Daratą numalonėti bei tiek ją įbauginti, kad ji visai atsižada savo meilės Stachui ir leidžia jam vesti Basią. Tad viskas baigiasi bendru džiaugsmu ir visuotina taika. Krokuviečiai nebežino kaip ir bedėkoti doram studentui, kuris taip pat pamylėjo prastus, bet gerus kaimiečius ir nebenori jau grįšti Varšuvon, kur viešpatauja „ištvirkusių mada“, ir lieka gyventi Krokuviečių kaime, kur „dar nuoširdi dora nėra išnykusi“.

Temos liaudiškumas, daugybė paprotinių bruožų iš lenkų liaudies gyvenimo užtikrina *Krokuviečiams ir Kalniečiams* ilgą atminimą XVIII amžiaus lenkų poezijos istorijoj, kurioj iš lengvo ėmė rodytis naujųjų pradmenų. „Aš įtempiau visą savo atmintį (sako autorius), visas savo gabumus, kad atvaizduočiau“ liaudies *„papročius, nuomones, kalbą ir žaislus“.* Ir jam visai neblogai pasisekė tai padaryti. Pavyzdžiui, jis vykusiai nupiešė krokuviečių ir kalniečių gyvumą, ūmumą; jų jausmų prastumą ir karštumą; jų prisirišimą prie gimtojo kaimo ir mantos; jis atvaizdavo jų papročius ir įpročius, kaip antai vestuvių iškilmes: jaunojo atvykimą su broliais ir dovanomis, šokius, dainas ir tt. Ir visur Buguslavskis stengėsi tikrai vaizduoti gyvenimą, neužmiršdamas ir kalbos: kitaip kalba valstiečiai, kitaip — vargoninkas Miechodmukas, kitaip studentas Bardos. O rašant tą kūrinį autoriui švietė ne tik literatinis sekimas, bet ir patriotinis, nes jis veikliai dalyvavo sukilimo paruošime 1794 m. Kadangi sukilėliai daug tikėjosi iš kaimiečių, ypač krokuviečių, tad Boguslavskis norėjo sužadinti lenkų širdyse meilę prie liaudies ir pasitikėjimo jos nesunaudotomis dar gyvenimo jėgomis.

Galima drąsiai pasakyti, kad *Buguslavskio opera, pastatyta pirmą sykį Varšuvoj 1794 m. kovo mėnesio 1 dieną, buvo akstinu Kosciuškos sukilimui.* O kad garbingo autoriaus pasitikėjimas liaudimi išsipildė, tai įrodė Raclavo mūšis. Be patriotiniai politinės tendencijos *Krokuviečiuose ir Kalniečiuose* yra dar patriotiniai visuomeninė tendencija. Štai Brinduso lūpomis autorius šitokį moralinį pamokymą duoda: „Neniekink neturtingų, nors tu esi ir turtingas, nes brangūs akmenys ir papuošalai nedaro mus didžiais; neplėšk, kas ne tavo, *gerbk visus luomus, pažink žmoguje savo brolį* — ir tu būsi visų mylimas". Tad *Krokuviečių ir Kalniečių* tendencija yra ryškiai demokratinė.

108 §. Paskutiniais Lenkijos nepriklausomybės metais, ypač keturiametinio seimo dienomis, puikiai suaidėjo lenkų *politinė* literatūra, susidedanti tiek iš didelių knygų ir traktatų, tiek ir iš mažų brošurų ir skrajukių, o taip pat ir seimo kalbų. Savo išmintimi ir tėvynės meile toji literatūra yra švietimosi amžiaus lenkų rašliavos papuošalu, o drauge ir nesugriaunamu įrodymu bei galingu veiksniu atgimimo lenkų visuomenėj politinės išminties. Kad *liberum veto* yra Lenkijai smūgis ir nusidėjimas tėvynei, toji tiesa jau buvo suprasta Konarskio (80 §) dėka. Dabar gi buvo svarbu, kad būtų suprasta, jog smūgiu yra — ir renkamas kuralius, ir tuščias iždas, ir stoka galingos kariuomenės, ir miestelėnų su valstiečiais niekinimas. Įtikinti tuo visuomenę, paskatinti ją griebtis reformų, nurodyti jai kelią prie jų, — štai koks buvo lenkų politinės literatūros ir publicistikos uždavinys. Ir jos doriai tai atliko. To įrodymu yra gegužės 3 dienos konstitucija, kuri yra išminties ir patriotizmo vaisium ne tik valstybės vyrų, bet žymia dalimi ir — rašytojų, kurie savo raštais sužadino lenkų širdyse tėvynės meilę ir įtikino juos apie reformos reikalingumą. Tų rašytojų priešaky randasi Stašycas (Staszyc) ir Kolontajus (Kołłątaj).

Lenkų demokratijos patriarchas, *Stanislovas Stašycas,* miestelėnas, gimęs Didžioj Lenkijoj, Pile (1755—1826), tai vienas gražiausių paveikslų, kokius buvo pagimdžiusi Lenkija per visus savo gyvavimo amžius, viena kilniausių ir karščiausių širdžių, kokios Lenkų žemėj kada nors plakė, vienas geriausių ir daugiausia užsitarnavusių sūnų, vertas atsistoti greta Modževskio, Skargos ir Konarskio, nes nemažesnis buvo už pirmąjį savo kilnia širdimi, už antrąjį — patriotizmu, o už trečiąjį — išmintimi, o ypač — tvirta valia. O plačiomis ir visapusiškomis žiniomis, o taip pat jų aistringumu ir karštais norais neprilygo Stašycui niekas nei senoj, nei tų dienų Lenkijoj, o naujesniais laikais — labai nedaug tebuvo jam lygių. Būdamas jaunas, patariamas apsišvietusio tėvo, jis išvyko užsieniuosna, ėjo mokslus vokiečių ir prancūzų universitetuose, aplankė Vokietiją, Šveicariją, Prancūziją, Angliją, Olandiją, o vėliau — Italiją, o savo gimtąją žemę jis apvažiavo ir pažino taip nuodaliai ir tokia meile, kaip niekas kitas jo vienaamžių. Jo studijų mėgia-

miausiais dalykais buvo gamtos mokslai: fizika, gamtos istorija ir už viską labiausiai jo mėgiama geologija. Bet to jam neužtekdavo: nemažesniu užsidegimu jis studijuodavo filosofiją, politikos ir visuomenės mokslus, žmonijos istoriją plačiausia tų žodžių prasme, būtent: išminties, civilizacijos, religijų, papročių, valstybių ir visuomenių istorijas. Žodžiu tariant — Stašycas yra vienas labiausiai išsilavinusių. Mažai kas lenkų tiek karštai vadavosi senu dėsniu: „Aš esu žmogus, ir viskas, kas žmoniška, man rūpi". Turėdamas tiek daug žinių, jis negalėjo jų visų sveikai suvokti, juo labiau, kad jis turėjo nepaprastai gyvą, įspūdingą, karštą ir ūmų būdą. Kai jam sušvisdavo kokia nors mintis, sava, arba svetima (pavyzdžiui, Russo, kurio jis buvo didelis garbintojas), jis ja lengvai įtikėdavo, nepastebėdamas kartais, kad ji prieštarauja jo anksčiau įgytoms mintims. Todel jo raštuose šalia tikrai gilių (ir visados kilnių) minčių, pasitaiko ir didelių priešginybių.

Kaip ir dauguma švietimosi amžiaus mokslininkų ir filosofų, taip ir Stašycas tikėdavo, kad mokslas ir švietimas, beaugdami ir besiplatindami, suteiks pagaliau žmonijai laimę šiame pasauly, nes svarbiausiomis nelaimių priežastimis jis laikydavo tamsybę. Abelnai, jis tvirtai ir net aklai tikėdavo pažanga, kurios būdavo uoliausiu ir karščiausiu gynėju, ir tam tikru pasigailėjimu atsiliepdavo apie tuos žmones, „kurie, kaip vebrai, sekdami savo tėvais, visados tą patį stato ir visuomet vienodai mąsto", arba — „jie, nemokėdami patys galvoti, bijosi, kai kiti galvoja". Tuo tarpu jis velydavo geriau naujus, negu senus dalykus, o galvoti niekados nesibijodavo: jis buvo *laisvamanis.* Bet toji jo laisvamanybė buvo viena jo dvasios tragedijų

Dar esant jam vaiku jo motina paskyrė jį kuniguosna. „Motina — jis rašo savo autobiografijoj — buvo kupina žmoniškumo, nepaprastai prisirišusi prie savo vaikų, labai tikinti, bet drauge turinti ir daug prietarų. Tos jos meilės prie manęs, kaipo prie jauniausiojo ir to jos didelio religingumo pasekmės buvo tos, kad ji iš pat mažens skyrė mane dvasininkų luoman. Kūdikystėj aš buvau silpnos sveikatos — ir motinos meilė prie manęs ir jos prietaringumas privertė ją pažadėti Dievui, kad aš iš mažens būsiu auklėjamas, devėdamas pašvęstą Dievui suknelę. Ir ji ištesėjo savo priesaiką: aš nuo kūdikystės dienų toj dvasioj buvau auklėjamas, o savo meile tai geriausiai motinų, augdamas ėmiau suprasti jos jausmus ir amžinai kartojamus jos norus, kad aš užlaikyčiau dvasininko gyvenimą, kuriame ji mane Dievui pažadėjo". Stašycas pažadėjo motinai išpildyti jos norus ir likti kunigu, juo labiau, kad jis jaunystėj katalikų tikybą laikė „vieninteliai tikra" (kaip jis pats aiškiai pasisako savo kelionės užsieniuosna dienyne). Apie Volterį jis rašė karčia ironija, kad jis „kupinas garbės ir gėdos, kaip gyveno, taip ir mirė, sekdamas šių dienų ir filosofine mada — be atgailos ir šv. Komunijos". Tad, sugrįžęs iš užsienių, isišventė kuniguosna. Matyti, kad jis ar dar tebetikėjo, ar, jeigu ir svyravo jau, tai manė, kad vėl įgys savo

seną tikėjimą. Tuo tarpu įvyko kitaip: juo toliau, juo labiau jis tolinosi nuo tikybos. Nors, tiesa, jis ją gerbdavo ir suprasdavo, kad labai dažnai, žmogus, netekęs tikėjimo, netenka ir dorybės, kad „iš laisvamanybės kįla laisvas, arba greičiau paleistuvingas gyvenimas". Jis net piršdavo tikybinį praktikavimą ir patarinėjo išleisti įstatymą, liepiantį gydytojams „negydyti nė vieno ligonio, kol jis neatliks išpažinties". Bet pats jis jau nebetikėjo ir vis labiau tvirtėjo prancūzų skelbiamoj pažiūroj, kad Bažnyčia yra tamsybės, prietarų, burtų ir fanatizmo platintoja. Teologijos jis ėmė neapkęsti, o teologus pašiepiamai vadino „Dievo gudragalviais", kunigus — „prietarų platintojais", o fanatikus — „Dievo pasiutėliais". Tame būtent ir glūdi *jo gyvenimo pirma tragedija:* buvo kunigu ir netikėjo... Prieš jį buvo trys keliai pasirinkimui: arba mesti sutoną (kaip jo dienomis ne vienas dvasininkas yra padaręs), arba likti kunigu ir eiti savo pareigas, nuduodant tikintį, arba pagaliau likti kunigu, bet kunigiškų pareigų nepildyti. Sutono jis nemetė, nes nenorėjo būti papiktinimu; nudavinėti nenorėjo ir nemokėjo. Tad liko kunigu, bet nei bažnytinių apeigų, nei abelnai kunigiškų pareigų (išskyrus pamokslus, kuriuos jis, rodosi, kartais sakydavo liaudžiai) nepildė: jis pernelyg buvo skaistus ir kilnus, kad netikėdamas būtų galėjęs nudavinėti tikintį, kad būtų galėjęs apgaudinėti ir Dievą, ir žmones, ir pats save. Ir toj savo laisvamanybėj ištesėjo iki gyvenimo pabaigos. Mirdamas jis net išpažinties nepanorėjo atlikti, sakydamas, kad „aš neturiu reikalo kalbėti su tarnu, kai netrukus galėsiu kalbėti su Viešpačiu".

Tačiau apsirikdavo ir skriausdavo Stašycą tie, kurie įtardavo jį bedievystėj: jis netikėdavo katalikų tikybos dogmomis, bet bedieviu niekados nėra buvęs. Dievu jis tikėdavo visa savo širdimi. Jis tikėdavo ne tik Jo buvimu, kaip deistai, bet ir Jo Apveizda: *„Pasaulio Kūrėjas nutiesė kelius, kuriais viskas privalo bėgti sulig Jo valios".* O vieninteliu keliu, vedančiu žmones Dievop, jis laikydavo šventą Jezaus Kristaus mokslą — artimo meilę: „Koks Kūrėjo sumanymas žmoguje šiame pasauly? Kas tikriausiai teikia žmogui pastovią laimę? Tik artimo meilė, įgyjama gerais darbais, yra žmogaus laimė. Tik tas geriausiai artinasi prie Kūrėjo tikslo, kas begyvendamas pagerins likimą ir padidins kitų žmonių laimę. O tas, kas begyvendamas pagerins ir pastobūlins savo vienaamžių bei ateinančių kartų likimą, tas visai atliks savo paskyrimą, kurį Aukščiausioji Būtybė jan įdėjo". Ir jo tie žodžiai nebuvo tuščias balsas. Būdamas sau šykštus, jis gausiai šelpdavo artimus, buvo tėvu ligoniams ir elgetoms, rūpestingai globodavo liaudį. Užtenka pasakyti tik tai, kad jis, užsidirbęs daug pinigų, įsigijo didelius dvarus ir padalino juos valstiečiams nuosavybės teisėmis.

O jo artimo meilė susiliejo jo širdy ir darbuose puikion harmonijon su tėvynės meile. Stašycas tai vienas karščiausių Lenkijos patriotų. Jis vieną sykį paskelbė dėsnį, kad svarbiausiu tautiniu

tikslu „privalo būti piliečio naudingumas“, kad *„kūdikis, kuris pirmą sykį atmerkia akis, nieko daugiau neprivalo matyti, kaip vien tik tėvynę, del kurios jis vėliau privalės jas užmerkti“.* Tam savo dėsniui jis tarnaudavo ištikimai: „aukščiausią meilę“ savo kraštui, kaip jis pats sako, iščiulpė iš motinos krūčių ir nešiojo ją savo širdy per visą gyvenimą. Stašycas savo tėvynę mylėdavo visa savo jautrios širdies kaitra, o mylėdavo jis joj ne tik tautiečius, bet ir lenkų *žemę. Jis pirmas lenkų literatūroj pareiškia tokia jausmų galia prisirišimą prie žemės, prie lenkų gamtos,* kuri jam meilesnė, gražesnė atrodydavo, negu svetimoji gamta. „Aš nemokėčiau išaiškinti savo jausmų priežasties ir žinau, kad nekiekvienas manim patikės, o aš juk papasakosiu, ką iš tikrųjų mano siela jautė, nors tai net mano proto aptemimas būtų buvęs. Lenkijos oro atsidusimas man atrodė laivesnis, ir vėjas iš ten nešė kažką meilaus: to krašto dangus buvo tyresnis ir skaidresnis, medžiai ir pievos žalesnės... Aš dar didesnį dalyką pastebėjau: paukščiai, iš pietų šiaurės link skrendantieji, kol jie skrenda per svetimus kraštus, būna baigštūs ir paniūrę: nei linksmai dainuoti, nei net gailiai čiulbėti nedrįsta ir bijo net savo pluksnelėmis sušlamėti, bet reikia tik jiems pasiekti Lenkijos sieną, tučtuojau jie linksmai suklykia, drąsiai suplasnoja visais savo sparnais, linksmai pripildo orą čiulbėjimu ir tik čia pagaliau ima meiliai dainuoti“. Pakelti ir padaryti laimingą tą mylimąjį kraštą, paaukoti jam savo turtingos sielos neišsemiamus turtus — ir mylinčią širdį, ir gilias žinias, ir geležinę valią, — štai kas yra svarbieji viso Stašyco gyvenimo įsakymai, jo gyvenimo turinys, o drauge ir jo *antroji tragedija.* Jis, būdamas geriausias savo tėvynės motinos sūnus, norėjo jai tarnauti, o ji paniekino jo tarnavimą, nes ji buvo tikra motina tik bajorijai, bet ne miestelėnams ir valstiečiams. O Stašycas juk buvo kilęs iš miestelėnų šeimynos: „Žengdamas gyveniman aš radau prieš save uždarytus visus įėjimus kiekvienan luoman — ir dvasininkų, ir karių, ir civilių...; kilęs iš taip gerų ir dorų tėvų..., visur turėdavau gėdytis savo kilmės, visur rasdavau jai paniekos; aš buvau atstumtas ir nuo pagarbos, ir nuo valdiškų įstaigų, ir nuo žemės“. Vėliau, jau po Lenkijos padalinimo, Stašycui nebebus reikalo gėdytis savo kilmės — jam viešojo veikimo laukas bus atviras ir jis jaunystės užsidegimu ims veikti beveik kiekvienoj tautinio darbo srity — ir moksle, ir viešajame auklėjime, ir ūkininkystėj, ir pramonėj — jis visame kame amžinai užsitarnaus, patvirtindamas savo paties šventą dėsnį, pareikštą po Lenkijos žlugimo: *„Žlugti gali ir didelė tauta, bet pranykti gali tik suniekšėjusi!“* Bet tuo tarpu, dar nepriklausomoj Lenkijoj, jis, nežiūrint į savo nuoširdų norą, negalėjo įsikinkyti viešan darban. Užtat jis darbavosi tėvynei — plunksna. Matydamas Lenkijos nelaimes, geliančias jam širdį, o taip pat būdamas įtakoj vieno kilniausių ir išmintingiausių XVIII amžiaus lenkų patriotų, Andriaus Zamoiskio, kurio namuose buvo mokytoju, jis ėmė galvoti apie tėvynės gelbėjimo būdus. Tų

jo mąstymų vaisium yra du puikūs veikalai (1785 ir 1790 metais), kurie padarė nepaprasto įspūdžio: *Pastabos del Jono Zamoiskio gyvenimo* (*Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego*) ir *Įspėjimai Lenkijai* (*Przestrogi dla Polski*). Pirmasis tų veikalų atspausdintas už trijų metų prieš didįjį seimą, o antrasis — jau po to seimo. Būtent tais savo raštais Stašycas įsigijo sau padėtį lenkų literatūros istorijoj.

Tie jo veikalai nepasižymi nei tvarkingu turinio dėstymu, nei gražia forma, bet priešingai: jie buvo rašomi be jokios tvarkos, o kas blogiausiai, kad viena mintis juose kartais priešinasi kitai; jų stilius dažnai nerūpestingas ir neaiškus, kartais nenuoširdus ir dirbtinai iškilmingas, o kalba dažnai netaisyklingai keista. Visa tai tiesa, bet ir tai tiesa, kad visoj nepriklausomos Lenkijos literatūroj nedaug tėra raštų tiek išmintingų ir kilnių, ir nėra nė vieno, kuriame būtų galingiau ir karščiau prabilę patriotiniai jausmai.

Vedamoji Stašyco raštų mintis yra visai toji pati, kokią vėliau pareikš Mickevičius šiuose išmintinguose ir gražiuose savo odos *Jaunystei* žodžiuose: „Razem, młodzi przyjaciele! W szczęściu wszystkiego są wszystkich cele!" Tai yra: niekam negalima siekti savo asmeninės laimės, kiek ji yra priešinga visos visuomenės laimei; arba kitais žodžiais turiant: kiekvienas žmogus privalo laikyti sau laime tik tai, kas yra laimė visai visuomenei, o nelaime visa tai, kas yra ir visuomenei nelaimė. Nes „visuomenė — sako Stašycas — yra viena moralinė esybė, kurios nariai yra piliečiai", ir ne tik nariai, bet ir nuosavybė, tad „likti piliečiu yra sutirpti arba atiduoti savo valią ir savo asmens galią visai visuomenei" ir patikėti, kad tame būtent glūdi didžiausia ir vieninteliai tikra atskiro asmens laimė, kurios jis gali ir privalo siekti. Bet kad visuomenė tikrai būtų „viena moralinė esybė", tam yra reikalinga prideranti tvarka — valstybė. Į valstybę Stašycas žiūri truputį panašiai, kaip ir Modževskis (36 §): kaip atskiras asmuo, taip ir valstybė yra visuomenės nuosavybė ir tarnas. O tas tarnavimas glūdi tame, kad valstybė privalo užtikrinti visuomenei sąlygas, reikalingas pasiekti kasdieninę laimę. Štai kas yra vienintelis tikslas ir visa valstybės prasmė. Visų pirma jį privalo išauklėti kiekvieną pilietį taip, kad jis įtikėtų, jog jo laimė yra „visuomenės nauda", jog *„kiekvienas gimsta ne vergauti, bet būti paklusniu"*. O išauklėti žmogaus sielą galima tik jaunystėj. „O su silpnumu kovoti išmokyme jaunystėj" — sako Mickevičius. Tad auklėjimas pilietinėj, tautinėj dvasioj—tai pirma visuomenės laimės sąlyga ir pirmas valstybės tikslas: „Kiekviena krašto edukacija tik valdžios globojama laikosi". Šitą uždavinį lenkų valstybė jau atliko, įsteigdama švietimo ministeriją, t. y. Edukacinę Komisiją, kurios Stašycas nebežino jau kaip ir begirti: „Tegu tik jautri tauta ima sau pavyzdžiu toj Komisijoj dirbančių piliečių trūsą, tikrą, nes neapmokamą, jų dorybę ir tėvynės meilę ir tegu tik ji juos gerbia! Tuos vyrus, jeigu tik biaurioji pergalė dar leis nors

taip gyvuoti nelaimingai Rzeczypospolitai, laimingesnės už mus kartos garbingai juos minės, kaipo pirmus savo laimės kūrėjus". Tačiau Stašycas reikalauja, kad ne tik viešas, bet ir privatinis auklėjimas būtų budriai Komisijos prižiūrimas.

Tuo tarpu Lenkija nėra atlikusi dar kitų dviejų sąlygų, būtinai reikalingų visuomenės laimei: pirma jų yra galybė, o antra — valstybės teisingumas.

Lenkija privalo būti galinga valstybė, nes kitaip ją galutinai kaimynai suplėšys. O kad valstybė būtų galinga, ji privalo turėti gerą ir tvirtą valdžią. Geriausia valdžia Stašycas laikė respublikos tvarką. Monarchinių valstybių jis visa savo siela neapkęsdavo, laikydamas viešpataujančius žmonių laisvės priešais. Bet, antra vertus, jis suprasdavo, kad, kadangi Lenkija yra „apsupta despotinių kraštų", tad ji privalo būti monarchinė valstybė; nes, jeigu ji neprisiderins prie savo dienų „politinių sąjungų", tai bematant pražus: „juk negalimas dalykas esant ugny nebūti svilinamam". Ir štai savo respublikinius idealus Stašycas deda ant sveiko protavimo ir tėvynės meilės aukuro: „Didesnio pikta saugodamasis, rinkis mažesnį!"; „pirma — tauta, paskui — laisvė! pirma — gyvybė, paskui — nauda!" Žodžiu tariant — Lenkija privalo likti karalyste, bet karalius privalo būti ne renkamas, o tik paveldėjimo būdu gaunąs sostą: „Paveldžiamo sosto nustatymas ilgam patvirtins Rzeczypospolitos gyvavimą". Tačiau gaila, kad tokiam karaliui Stašycas nepripažįsta, tiesą pasakius, jokios valdžios, nes jis net atima jam teisę skirti valdininkus ir senatorius, kurie, jo nuomone, privalo būti renkami. O visą įstatymdavystės ir vykdomąją valdžią Stašycas paveda seimui, bet ne dviejiems metams renkančiasiam, o tik „nuolatiniam, t. y. visados prisirengusiam būti sušauktu", kuriame „balsų dauguma privalo spręsti įstatymus".

Tačiau nei paveldžiamas sostas, nei tvirta valdžia neišgelbės Lenkijos, kol ji neturės nuolatinės ir galingos armijos, susidedančios iš šimto, o net ir iš dviejų šimtų tūkstančių kareivių. Kad išlaikyti tokią didelę kariuomenę, reikia pinigų, o tuo tarpu lenkų iždas tuščias. Tad reikia padidinti valstybės pajamas, o kadangi jų svarbiausiu šaltiniu yra mokesniai, tad *„nei vienas luomas, nei vienas pilietis neprivalo būt nuo jų paliuosuotas"*. Vadinasi, mokesnius privalo mokėti ne tik valstiečiai su miestelėnais, bet ir bajorija. Stašycas yra pirmas lenkų rašytojas, kuris taip drąsiai ir aiškiai reikalauja visus apkrauti mokesniais, nes iki jo tik pusbalsiu apie tai buvo kalbama. Kad būtų galima, protauja Stašycas, turėti tokią didelę kariuomenę ir padidinti valstybės pajamas, yra reikalinga juo gausingiausias gyventojų skaičius ir juo didžiausia jų gerovė, nes tik toji valstybė „turi daug gyventojų ir moka didelius mokesnius, kuri turi gausingus derlius". O žemė tik tada duos „gausingą derlių", „kai ją geriau ims dirbti", o ją geriau ims dirbti „tik tie žmonės, kurie turės teisių įsigyti nuosavybių". Ir Stašycas reikalauja, kad

valstiečiams būtų duota žemė ir abelnai, kad visi visuomenės sluogsniai naudotųsi lygiomis teisėmis, tuo būdu prikeldamas iš numirusių didelę Modževskio mintį. Visų lygybė — tai ir yra būdas, kuriuo valstybė gali įgyvendinti antrą sąlygą, būtinai reikalingą visuomenės laimei, būtent—teisingumą, kuris yra neperskiriamai surištas su valstybės galybe. Tad visai teisingai Stašycas buvo pavadintas *lenkų demokratijos tėvu,* nes niekas iki jo tiek aiškiai ir pamatuotai neįrodė, kad bajorija yra ne tauta, bet vien tik jos dalis, tik atskiras luomas; kad tautą, kaipo visumą, sudaro tik jos visi sluogsniai, kaipo dalys, tiek tampriai susiliejusios, jog vienos nelaimė yra ir kitų visų nelaimė, o vienos laimė yra drauge ir visumos laimė. „Štai visai aiški išvada: jeigu kurie luomai ką nors padarys ūkininkų luomui, tuo pačiu jie padarys tai visam kraštui; jeigu kaimiečio manta padidės, jis drauge su visu kraštu taps turtingesnis ir laisvesnis; jeigu kur artojas paniekintas, tai ir to krašto bajoras yra laikomas paniekoj; kur valstietis vergauja, tai ir to krašto bajoras privalo svetimiesiems tarnauti". Tad „gelbėk save, bajore! Nėra reikalo, kad tu nustotum savo liuosybės bei laisvės, bet reikia, kad tu savo teisių visiems suteiktum ir kad padidėtų liuosų ir laisvų piliečių skaičius!" „Be paliosavimo valstiečių nuo baudžiavos veltui bus daromos Rzeczypospolitoj visos kitos atmainos". Negelbės joki nauji įstatymai ir reformos, „jeigu nebus pajudinta iš pamatų feodalinės teisės netvarka". Tai būtų tik paviršutinė reforma. Ji tik pailgintų, o neatkreiptų nuo tautos tos nelaimingos gadynės, to visuotino sumišimo, kuriame Lenkus apsiaubs vidujinis arba išorinis despotizmas. Tad reikia *panaikinti baudžiavą ir patrimonijos (ponų) teismus* ir duoti valstiečiams amžinon nuosavybėn žemės, leisti jiems laisvai visur gyventi, žodžiu — padaryti jį laisvą pilietį, ir tuomet valstietis turės už ką mylėti savo tėvynę ir bus jos ištikimas sūnus! Tie Stašyco žodžiai yra didžiausi, išmintingiausi ir kilniausi tiek jo raštuose, tiek ir visoj XVIII amžiaus lenkų literatūroj.

Visiškos valstiečių lygybės Stašycas nereikalauja (kaip ir Modževskis): jis nė vienu žodžiu neprisimena, kad ir valstiečiai privalo turėti savo atstovus seime ir užiminėti valdiškas vietas. Be abejojimo, jis to norėjo visa savo siela, bet puikiai žinojo, kad toki reikalavimai būtų dar ankstoki tiek valstiečiams, kurie po ištisų amžių vergijos ir tamsybės nebūtų pasirengę politiniam gyvenimui, tiek ir bajorijai, kuri, tur būt, niekų būdu nebūtų leidus tai įvykdyti.

Drąsiau Stašycas kalba apie miestelėnus. Jiems ne tik reikia grąžinti teisę, kuria jie galėtų įsigyti sau žemes, bet ir leisti jiems užiminėti garbingas tiek dvasininkų, tiek civilių, tiek ir kariškių vietas, o taip pat siųsti seiman savo atstovus, kurie ten darbuotųs drauge su bajorų atstovais. Tuomet pagaliau „miestelėnai ir bajorai bus viena tauta".

Tai yra svarbiausios Stašyco mintys. Laimei, jo balsas nebuvo šaukiančio tyrose, kaip XVI amžiuj Modževskio balsas: nėra

nė mažiausio abejojimo, kad Stašyco raštai praskynė kelią ketuariametinio seimo nutarimams, kurie yra nevisišku, nelaimei, bet dalinu išmintingų ir kilnių jo reformos projektų įvykdymu. Stašycas mokėdavo prabilti ne tik protui, bet ir — vaizdenai, širdžiai ir sąžinei. Trumpai sakant — jis mokėdavo suvirpinti visą lenkų sielą tiek galingai, kiek niekas kitas nepriklausomos Lenkijos literatūroj, neišskiriant ir paties Skargos. Kad paveiktų į skaitytojo vaizdeną, Stašycas piešia jam vaizdus, kurių turiniu yra čia klaikus lenkų valstiečio skurdas, čia svetimųjų pergalei spaudžiant padaryti Stanislovo Augusto rinkimai, čia baisus 1773 m. seimas, pirmininkaujant išdavikui Poninskiui; trumpai pasakius — visos Lenkų nelaimės ir nuodėmės. Be to, jis noriai aprašinėja, sekdamas Russo, savo vizijas, neva tai sapne bei gyvenime regėtas ir kurių turinys yra vėl tos pačios Lenkijos nelaimės, o ypač valstiečių skriaudimas. Kad sujaudintų širdis, Stašycas čia prašo ir maldauja, čia užkeikdamas griaudina, čia graso ir plaka, čia gėdina ir baugina. Drąsiai galima pasakyti, kad, kaip Skarga XVI, taip jis XVIII amžiuj buvo *žmonių širdžių kankytojas*. Kalbos taisyklingumu, stiliaus grožiu ir abelnai *menu* Stašycas net ir lygintis negali su Skarga, bet užtat jis pastarąjį pralenkia, jeigu ne galingumu, tai aistringais ir ūmiais jausmais. Tėvynės meilę Skarga išreiškė savo *Seiminiuose pamoksluose* gražiau ir iškilmingiau, o Starovolskis savo *Raudoj* (62 §) — griaudingiau, bet jie nei pirmas, nei antras neišreiškė jos tiesiog tokiais gaivalingai ūmiais jausmais, tokiu dideliu ir baisiu patriotiniu skausmu, tokiu nusižeminimu ir gėda jos žlugimo akivaizdoj ir tokiu šventu susirūstinimu jos išdavikams. Galingiau prabilo nelaimingos tėvynės meilė tik Mickevičiaus poezijoj. O kaip niekas nesusilygino *civiline drąsa* su Skarga XVI amžiuj, taip niekas ja nesusilygino ir su Stašycu XVIII amžiuj. Niekas nedrįso užpulti tokiu, jau nebe drąsa, bet tiesiog pasiutimu didikų, apie kuriuos Skarga sakė, kad jie turi „nusidėjelių širdis“. Kaltinimo aktas, patiektas galingiems didikams, tur būt yra pernelyg aistringas, nes daro juos visų Lenkijos nelaimių kaltininkais (tartum ir bajorija nebūtų buvosi čia nusidėjusi), bet jis savo drąsa ir aistra yra tiesiog nepasiekiamas, nebekalbant jau apie tai, kad jame randasi labai, labai daug tiesos. O šalia to skyriaus yra vertas atsistoti ir kitas, taip pat puikus, krauju ir ašaromis pieštas valstiečių nelaimės vaizdas, kuris yra iškalbingiausias, gražiausias, karščiausias XVIII amžiaus lenkų jausmo reiškėjas, vertas širdies poezijos garbės. Ir, jeigu kas XVIII amžiuj yra užsipelnęs *širdies poeto* vardą, tai ne Karpinskis, ne Kniazninas, o tik vienui vienas Stašycas.

109 §. Pralenkęs Stašycą politine išmintimi, bet daug žemesnis už jį savo būdu ir dorybe, buvo kunigas *Hugo Kolontajus* (*Kołłątaj*), gimęs Sandomiero žemėj, bet kilęs iš senosios Smolensko bajorų šeimynos (1750—1812), *garsiausias visų nepriklausomos Lenkijos politikos rašytojų ir vienas įžymiausių lenkų valstybės vyrų,*

tikras gegužės 3 dienos konstitucijos kūrėjas. Ir jis, kaip Stašycas, turėjo daug žinių istorijos, politikos ir visuomenės mokslų srity, bet pastarąjį jis buvo pralenkęs ne tik savo gabumais, bet visų labiausiai savo logingumu ir proto blaivumu, o taip pat ir prityrimu valstybės reikaluose. Ir jis buvo uolus pažangininkas ir tikėdavo mokslo galybe, bet, neturėdamas savo širdy nė truputėlio svajingumo, o taip pat ir kaitros, niekados savo mintimis pernelyg toli nesiekdavo ir nemėgdavo svajotojų, kurie, kaip jis sakydavo, „romanais degina sau galvas", nepasiduodavo nė kieno, net ir Russo įtakon, brangindamas tik tokias mintis, kurias galima įgyvendinti, o sumanymus, nors kilniausius bei gražiausius, bet nepraktinius (t. y. būtent anuos „romanus"), be jokio svyravimo atmesdavo šalin. Trumpai kalbant — tai buvo žmogus nepaprastai praktinis (ir tuo visai išimtinas Lenkuose), atsargus, šaltas ir mokąs įvertinti padėtį. Kolontajus — tai ne svajotojas, bet blaivus mąstytojas, ne tiek teoretikas, kiek visų pirma darbo žmogus. Jo veikimo akstinu buvo dalinai tėvynės meilė, bet daug daugiau godėjimasis turtų ir garbingų vietų, o visų daugiausia — aistri *ambicija* vaidinti žymią politinę rolę. Ir visai teisingai apie jį yra pasakyta, kad, jeigu jis būtų buvęs tikras, jog velnio pagalba galima būtų aukštai iškilti, tai be jokio svyravimo būtų pardavęs jam savo vėlę. Savo tikslo jis siekdavo patvariai, drąsiai, net ir akiplėšiškai, visai nepaisydamas būdų. Jeigu jis tapo kunigu, tai ne tam, kad Dievui tarnautų, bet vien tik del viešos karjeros. Ir jis pasiekė savo tikslo: jo gyvenimo istorija — tai visos XVIII amžiaus Lenkijos istorijos dalis.

Dar būdamas jaunas, tuojau po sugrįžimo iš užsienių, kur jis užbaigęs Krokuvos akademiją, dar keliolikią metų studijavo, pradėjo savo veikimą iš karto švietimo srity. Jis buvo vienas veikliausių ir daugiausia užsitarnavusių Edukacinės Komisijos darbuotojų. Kaipo komisijos narys, jis važinėjo Krokuvon reformuoti akademijos ir puikiai tai atliko. Jis pusiau nuskurdusiam, išsigimusiam, paskendusiam viduramžių miglon universitetui suteikė naujos gyvybės ir mokslo įstaigos garbės, kurios tas universitetas XVIII amžiuj visai jau buvo nebetekęs.

Bet tas puikus veikimas nenuramino Kolontajui ambicijos: jis svajojo apie politinį darbą, ir, pakeltas Lietuvos tarėju (referendarz), galėjo jo griebtis. Buvo pastebėti jo nepaprasti gabumai, ir Lenkijos tarėjas, Stanislovas Malachovskis, būsiantis didžiojo seimo maršalka, o taip pat ir Ig. Potockis ir kiti, pasikvietė jį aptarti didelę politinę ir visuomeninę reformą, kurią turėjo įvykdyti būsiantis seimas. Iš patarėjo Kolontajus trumpu laiku tapo ne tik tų pasitarimų vedėju, bet ir Rzeczypospolitos surėdymo projekto kūrėju, projekto, kurį jis išdėstė ir pamatavo savo garsiame rašte: *Do Stanisława Małachowskiego anonima listów kilka (Keletas anoniminių laiškų St. Malachovskiui).* Tas jo raštas, kaip ir Stašyco veikalai, padarė visiems didelės įtakos ir tuo pagreitino didelę reformą. O kai pra-

dėjo savo darbus didysai seimas, Kolontajus, nors jis iš pradžių jo pasitarimuose ir nedalyvaudavo, tačiau betarpiai darydavo jam savo įtakos, nes jis buvo patriotinės partijos siela ir tebeveikė į viešąją opiniją politiniais raštais (bei brošuromis) ne tik savo, bet ir svetimais, gaminamais vadinamoj *Kolontajaus Kalvėj*, t. y. tais raštais, kuriuos rašydavo jam prižiūrint jo politiniai šalininkai. Tai jis yra ano puikaus patiekto miestelėnų karaliui memorijolo autorius; daugiausia jam padedant miestelėnai įgijo teisių minėtiną 1790 m. balandžio m. 18 dieną; tai jis vadovavo Deputacijai, kilusiai iš didžiojo seimo nustatyti valdžios formai. Todel jis ir yra tikras garsios konstitucijos kūrėjas. Pagaliau, paskelbus konstituciją, išsipildė jo svajonės: jis tapo karalystės pakancleriu ir ministeriu, ir nuo to laiko, jau pats dalyvaudamas seimo posėdžiuose, darė į jį įtakos. O ir vėlesniuose nuotykiuose jis suvaidino žymią rolę: Kosciuškos sukilimo metu jis buvo ne tik finansų ministeriu, bet ir sukilėlių valdžios siela (drauge su Ign. Potockiu ir Vavžeckiu). Tuo ir baigėsi jo karjera.

Austrų valdžios pasodintas kalėjiman, jis keletą metų ten kankinosi, o vėliau, išėjęs iš kalėjimo, jau niekados nebevaidino žymesnės politikoj rolės. Tiesa, jis visa savo siela troško iškilti dar Varšuvos kunigaikštijoj, bet jam nebepavyko tai padaryti, nes pagaliau pažino jo būdą ir nenorėjo jam dovanoti už jo didelę ambiciją, kerštingumą, už nepaisyjimą savo veikime būdų, už neatsižvelgimą į žmones, kuriuos jis naudodavo, išsunkdavo, kaip citriną, ir paskui, kai jie jam būdavo nebereikalingi, atstumdavo nuo savęs, šmeiždavo ir trypdavo. Tas jo neveiklumas savo gyvenimo pabaigoj jam buvo baisi kančia. Jis draskėsi ir nerimo, kaip paukštis narve, bandė pasiduoti likimui, bet veltui: jo ambicija, pavydas savo seniems bendradarbiams, darbuojantiesiems visų gerovei, atsiminimas senos padėties, energija ir aistringas geismas veikti, tėvynės meilė, o ypač jautimas savo milžininių gabumų, veltui nykstančių, žodžiu — visa jo siela negalėjo ir nemokėjo rezignuotis. Ir apie jį buvo sudėta patarlė: „Nešiojo vilkas avis, nunešė ir vilką“: kerštingi ir pavydūs žmonės teršė jo garbę ir kaltino jį, kuo tik galėdavo. Pavyzdžiui, kad jis bėgdamas iš Varšuvos, kai buvo puolama Praga, pavogęs ir išsivežęs valstybės pinigus ir kažkokias brangenybes. Kai del apkaltinimo jo pasisavinime viešųjų pinigų, tai galima pasakyti, kad tai yra baisi netiesa, o kai del brangių daiktų, tai tas dalykas yra neįrodytas. Deja, kiti jo apkaltinimai buvo dalinai teisingi: kaipo sukilėlių valdžios narys, Kolontajus intrigavo prieš Kosciušką, o atsakomybė už kruvinus darbus, įvykusius Varšuvoj sukilimo metu gegužės m. 9 dieną ir birželio m. 28 dieną, dalinai jam priklauso, nes jis, turėdamas savo rankose valdzią, bet būdamas pagautas prancūzų revoliucijos teroro ūpo, leido jiems įvykti. Kolontajų slegia ir dar viena senesnioji nuodėmė. Jis, išvykdamas iš Varšuvos užsieniuosna po Targovicos konfederacijos, paliko vienam savo ištiki-

mųjų žmonių raštišką pasižadėjimą prisidėti prie konfederacijos, jeigu konfederatininkai paliks jį pakancleriu ir sugrąžins jam jo sukonfiskuotą dvarą. Tiesa, jis tai padarė, turėdamas vilties, kad, kaipo Targovicos valdžios narys, turės galimybės ginti gegužės m. 3 dienos konstituciją ir neleis jai nykti. Be abejo, tai sušvelnina jo pasielgimą, bet vis delto — baisu net pamanyti, kad konstitucijos kūrėjas norėjo būti Targovicos konfederatininku, o jeigu juo nebuvo, tai vien tik todel, kad konfederatininkai jį paniekino. Tokio didelio proto ir valios žmogus turėjo tokią menką širdį! Net gaila darosi, kai imi jį lyginti su tyru, kaip ašara, Stašycu. Tos Kolontajaus dėmės, to jo žingsnio prie Targovicos, nenuplaus jam niekas ir niekados.

Bet užtat niekas ir niekados jam neišplėš tų didelių nuopelnų, kuriuos jis sudėjo tėvynei, kaipo Krokuvos universiteto reformatorius ir gegužės m. 3 dienos konstitucijos kūrėjas, o taip pat niekas ir niekados neišstums jo iš tos padėties, kurią jis sau iškovojo lenkų literatūros ir politinės minties istorijoj. *Kolontajaus raštai — tai ne tik užbaiga, bet drauge ir nepriklausomos Lenkijos politinės literatūros vainikas,* — tos literatūros, kuri buvo tokia gausi, išmintinga ir kilni, kuri, XV amžiuj Ostrorogo sukurta, turi tokių atstovų, kaip XVI amžiuj — Modževskis, Gornickis ir Skarga, XVII Starovolskis ir L. Opalinskis, o XVIII — Leščinskis, Konarskis ir Stašycas. Tuos visus rašytojus Kolontajus pralenkė ne tik blaivumu ir politine išmintimi, bet dar ir tuo, kad jis vienui vienas sugebėjo patiekti Rzeczypospolitos reformos projektą, kad tik jis vienas apglobė ne tik reformos visumą, bet ir jos smulkmenas. *Kolontajus yra ne tik žymus valstybės vyras, bet lygiai žymus ir rašytojas, vienas įžymiausių senųjų lenkų, o taip pat ir XVIII amžiaus prozaikų,* tik savo aiškiu ir tobūliu dėstymu (nors ir jis, kaip ir visi XVIII amžiaus rašytojai, kartais būna labai nesusikaupęs), tiek ir savo skoningu stilium ir abelnai formos grožiu.

Kolontajaus politinių raštų priešaky randasi jau minėti *Anoniminiai laiškai,* t. y. laiškai, neva tai rašyti tik Malachovskiui (nuo 1788 metų rugp. m. 1 dienos, vadinasi dar prieš seimo susirinkimą, iki gruodžio m. 19 dienos, kai seimas jau kaip reikiant posėdžiavo), bet skiriami visiems, nes jie buvo atspausdinti tais pačiais metais be autoriaus vardo, kaip ir Stašyco raštai. Būtent tuose savo laiškuose Kolontajus, suprasdamas, kad Lenkija randasi ties bedugne, „nuo kurios pasukti reikia ilgai negaišant“, nes „arba tik dabar galima gera padaryti tėvynei, arba niekados jau“, — be galo pamatuotai įrodė reformos reikalingumą ir smulkiai išaiškino, kuo ji privalo remtis ir kuriuo būdu reikia ir galima ją įvykdyti. Bendrą reformos būdą jis pats geriausiai nupiešė, vadindamas ją *„švelnia revoliucija“*. Jis, kaipo žmogus išmintingas, praktikas, o, be to dar, gerai pažįstąs savo tautos prisirišimą prie tradicijų ir jos nerangumą prie naujoviškumo, netraukė ūmiai bei nieko nepaisydamas

ryšių su praeitimi, bet išmintingai ją laikė pamatu, ant kurio pagaliau galima šį bei tą nauja pastatyti: „Norint pastatyti visai naują trobesį, nereikia niekinti senos medžiagos, kuri ne del to yra bloga, kad sena machina sugedo". Ir Kolontajus turėjo vilties, kad tuo vienintеliai doru ir geriausiai vedančiu prie tikslo keliu, atgims ir išliks gyva lenkų valstybė ir kad lenkų tauta „švelnia revoliucija" sugebės atsistoti ant paskutinės rimtumo lipinės ir, ištobūlinus laisvos valdžios formą be prievartos ir baimės, tokias nustatys teises, kurios galės būti svetimoms tautoms pavyzdžiu ir kurios nuplaus nuo Lenkų gėdą, iki šiai dienai ant jų glūdančią".

O tų gėdų net dvi yra. Pirmoji jų — tai valdžios stoka. Nes kas gi yra Lenkija? „Ji ne monarchija, nes pastaroji drauge su Jogailos gimine užsibaigia. Karalius pats vienas, be tautos neturi jokių teisių. Ji nera ir Rzeczypospolita, nes ši reprezentuojasi kas du metu tik šešias savaites. Tai kas gi ji yra? Ogi bloga, grozdinga machina, kurios vienas negali pastumti, o visi nenori jos stumti, o vienas visados gali ją sustabdyti (liberum veto)". „Mūsų tėvynė nieku daugiau nėra, kaip tik austerija (smuklė), patogia arba nepatogia, kas priklauso nuo įvykių ir aklo nuotykio". „Kas čia per laisvė, kas čia per valdžia, kuriai tik kas du metu šešioms savaitėms galvą pritaiso, kuri (valdžia), jeigu nori būti veikli, turi kilti prieš savo pačios konstituciją, nes kiekviena konfederacija nieko daugiau nėra, kaip riaušės prieš įstatymus". O antroji Lenkijos gėda tame glūdi, kad kai kurios jos teisės „prieštarauja gamtos teisėms, o aiškiau kalbant — Dievo teisėms". O tuo gamtos ir Dievo teisių mindymu yra miestelėnų ir kaimiečių niekinimas.

Tad Kolontajus, kaip ir Stašycas, reikalauja, kad Lenkija būtų *galinga ir teisinga.* Abelnai, jo mintys savo pamatu tokios pačios, kaip ir Stašyco, nes jie abu visa savo siela priklausė patriotinei srovei.

Ir jis trokšte trokšta, kad Lenkija pagaliau išdrįstų jau būti tauta (t. y., kad sudarytų, kaip sakė Stašycas, „vieną moralinę esybę"). Tad jis ir reikalauja, kad toj būtent dvasioj Edukacinė Komisija auklėtų jaunuomenę, ir laiko viena svarbiausių jos uždavinių „politinių įsitikinimų vienybės sukurimą". Jis irgi reikalauja paveldžiamo sosto, nuolatinio seimo, panaikinimo *liberum veto*, apkrovimo mokesniais visų, kas tik turi šiokią bei tokią nuosavybę ir tt.

Bet yra ir skirtumų, ir tai lygiai pačiuose sumanymuose, lygiai jų pamatavime ir išreiškimo būde. Stašycas nesirūpina savo raštų turinio sutvarkymu, o Kolontajus stropiai žiūri tvarkos ir abelnai aiškumo. Stašycas, būdamas širdies poetas, labiausiai širdin taiko, pagauna, virpina, žodžiu — *jaudina.* Kolontajus gi, būdamas šaltos širdies žmogus, bet labai aiškaus ir atviro proto, daugiausia kalba protui, pavergia sau skaitytoją ypač išmintingais įrodymais ir logingu protavimu, žodžiu — *jis įtikinėja.* Stašycas, kaipo mąstytojas, noriai kalba abelnai apie reikalus. Kol, pavyzdžiui, išsitaria apie auklė-

jimą, is smulkiai kalba abelnai apie žmogaus prigimtį; kol pataria, kad Lenkija įvestų paveldžiamą sostą, jis ilgai kalba abelnai apie karalius. Tuo tarpu Kolontajus, kaipo žmogus praktikas, nemėgsta filosofijos, palikdamas ją sau. Tad jis pradeda ne nuo Adomo ir Jevos, bet iš karto imasi dalyko esmės.

Bet ir pačiuose sumanymuose Kolontajus yra praktiškesnis už Stašycą. Pastarasis, pavyzdžiui, atima karaliui valdžią, o Kolontajus pripažįsta jam tą valdžią, gal būt ir nedidelę, bet tikrą (pavyzdžiui: teisę skirti senatorius ir „prižiūrėti visas vykdomąsias įstaigas"), teisingai sakydamas: „Kokia gi būtų karaliaus reikšmė, jeigu be tautos sutikimo jis nieko negalėtų daryti?" Stašycas, pagautas kaitros, norėtų išstatyti 100.000 kariuomenės, arba net ir daugiau, o blaivus Kolontajus norėtų, kad kariuomenės būtų tik 60.000 kareivių, nes jis žino, kad Lenkija daugiau negalėtų jos išlaikyti: „Nors mūsų kraštas šiandien dar ir yra didesnis savo plotu už prancūzų karalystę, tačiau neužmirškime, kad labai negreitai, esant net geriausiai valdžiai, mes galėtumėm susilyginti gyventojų skaičium, pramone, gausingumu ir turtais su daug mažesnėmis tautomis, negu Prancūzai". Seimui Stašycas paveda ne tik įstatymdavystę, bet ir vykdomąją valdžią, o būdamas didelis demokratas, sutinka, kad seime turėtų savo atstovus visa bajorija ir miestelėnai. Tuo tarpu gi Kolontajus labai protingai seimui įtiki tik įstatymdavystę, vykdomąją valdžią pavesdamas komisijos (t. y. ministerių) rankosna, o nežiūrint į visą jo demokratiškumą, jis vis delto nesutinka, kad neturtinga ir tamsi smulkioji bajorija (zaściankowa szlachta) turėtų seime savo atstovus. Ir visai teisingai, nes labai gražiai atrodytų seime toks, pavyzdžiui, Guronosas arba Žagota (100 §)! „Ką gi reikštų — sako Kolontajus — valdžios mašinoj panašus bajoras? Jo nuskurdusi padėtis privalo juo daugiausia rūpintis, kad šiaip taip galėtų prasimaitinti, o visas jo sąmajingumas turi būt padėtas pagerinimui jo būities ir palengvinimui visų jį slėginčių rūpesnių. Ir kokia gi čia gali būti skriauda neturtingam bajorui? Paliktas visai laisvas, jis gali naudoti savo pajėgas ir išmintį, kad išsikastų iš savo skurdo ir netekliaus, jis gali pamaži įsigyti daugiau turto ir padidinti savo lauką bent iki $7^1/_2$ valakų žemės, o tada, kai jis jau pats sugebės prasimaitinti ir galės suteikti savo vaikams prideramą mokslą, savaime bus skaičiuj tų, kurie turės savo rankose valdžią". Reikalaudamas laikinojo pašalinimo smulkiosios bajorijos nuo dalyvavimo įstatymų leidime, Kolontajus tuo pačiu taikė ir į didikus, kurių jis, kaip ir Stašycas, nekęsdavo, nes žinojo, kad jų galybė didesne savo dalimi remiasi kaip tik būtent ta tamsia ir laukine bajorija, kuri taip šokdavo, kaip didikai jai grieždavo. Kai del miestelėnų, tai Kolontajus sutinka drauge su Stašycu, kad jiems reikia grąžinti teisę, kuria jie vėl galėtų pirktis nuosavybėn žemes, o taip pat suteikti jiems ir viešas teises. Bet jis pataria, kad miestelėnų atstovai nesėdėtų drauge su bajorų atstovais, bet kad jie sudarytų atskirus

rūmus. Tas jo projektas ne visai praktiškas, nes dvieji, skiriantiejiesi savo padėtimis, rūmai nuolatos tarp savęs ginčytųs.

Prie gražiausių *Anonimimių laiškų* vietų priklauso tos, kur Kolontajus iškalbingai įtikinėja bajoriją, kad ji vardan Dievo, tėvynės ir žmogaus meilės, o taip pat vardan teisingumo ir savo asmeninės naudos, privalo panaikinti valstiečio vergiją, suteikiant jam nuosavybės teisių ir asmeninę laisvę (visai taip, kaip ir Stašycas). Puikiai sako Kolontajus: „Visi mes, kiek tik mūsų gyvena Lenkijoj, be jokios išimties neturtingų ir turtingų, esame Rzeczypospolitos pavaldiniai; ji turi didžiausią valdžią ant mūsų... Kokiu gi įspėjimu mes galim išstumti iš tos valdžios didžiausį elgetą? Kokiu gi akiplėšiškumu mes galim pasisavint sau atskirą ir nepriklausomą viešpatavimą ant vargšų valstiečių?... Tiesa, maloniausia dangaus dovana! jeigu kada nors tavo buvimas žmonėse teikė tautoms laimę, įženk šiandien laisvų Lenkų širdysna, nuskaidrink jų protą ir įkvėpk juos puikiu prisirišimu prie laisvės! Tegu toji žemė, kurią Apveizdos ranka paskyrė žmogaus laisvei, nebekenčia daugiau ant savo krūtinės blogiausio vergo! Tegu turtingiausias ir garbingiausias pilietis, kaip dera, nusilenkia Apveizdai, gerbdamas žmoniškumą neturtingiausiame valstety! Tegu jis pagaliau supranta, kad jo visa didybė ir pertekliavimas yra menkos kaimiečio rankos dovana, kad visas jo puikumas spindi neturtingos liaudies prakaitu!... Grąžinkime tai, ką mes šventvagiškai išplėšėme, kame mes Dievo ir žmogaus teises mindėmė, tai yra — grąžinkime jam laisvę ir jo asmens ir jo rankų!... Valstietis, tapęs šioj žemėj laisvu žmogumi, pavadintų ją pagaliau tėvyne, o laimindamas Aukščiausiąją Apveizdą, jis tartų vaikams: „Trūskime, didinkime maistą! Štai mūsų ponai atsiminė, kad ir mes esame žmonės! Štai jie ne tik neprislėgė mūsų naujomis priespaudomis ir mokesniais, bet grąžino mums laisvę ir teisingumą! O kai mūsų laisvė ir mūsų užuodarbis yra mums užtikrinti, mūsų darbas, patvirtintas noro ir džiaugsmo, privalo šimteriopai jiems atsidėkoti! Didinkim jiems turtus ir perteklių, aukokime savo gyvybę sienų apgynimui ir šios valstybės vienybei, — valstybės, kurioj laisvai tarnaudami ponams, esame tikri del savo laisvės ir nuosavybių!"

Kai 1790 m. vasario m. 10 dieną buvo sudaryta didžiajame seime Deputacija pagaminti Lenkijos reformai projektą, Kolontajus visus savo sumanymus, pamatuotus *Anonimimiuose laiškuose*, sutelkė vienon pavidalingan ir sistematingan darnon, ir suteikė jiems visai paruoštų projektų pavidalą. Tuo būdu ir atsirado (1790) jo garsus veikalas *Lenkų tautos politikos teisė (Prawo polityczne narodu polskiego)*, kuris būtent ir yra tobūliausias ir geriausias Rzeczypospolitos reformos projektas, kokį kada nors buvo per visus amžius pagaminusi Lenkija. Jis yra vienas esmingiausių ir puikiausių XVIII amžiaus lenkų politinės išminties vaisių, nes yra gegužės m. 3 dienos konstitucijos pamatas. Tam pačiam veikalui Kolontajus parašė puikią įvadą *Šviesiai Deputacijai (Do prześwietnej Depu-*

tacyi), kurioj jis dar kartą maldauja savo tautą padaryti reformą, o ypač suteikti miestelėnams ir valstiečiams teisių. *Toji Kolontajaus įvada — tai vienas gražiausių jo visų raštų, o drauge vienas didžiausių ir puikiausių keturių metų seimo iškalbingumo ir visos XVIII amžiaus lenkų prozos kūrinių.*

Nenuostabu, kad Kolontajus, būdamas tikras gegužės m. 3 dienos konstitucijos kūrėjas, prisirišė prie jos, kaip tėvas prie vaiko. Tad, kai tą konstituciją Targovicos konfederacija nužudė, kai įvyko antrasis Lenkijos padalinimas, kai iš visų pusių pasipylė keturiametinio seimo kaltinimai, — Kolontajus kilo ginti savo mylimojo kūdikio veikale, parašytam 1793 m. drauge su Ig. Potockiu ir Pr. Dmochovskiu (83 §), antrašte: *Apie lenkų gegužės m. 3 dienos konstitucijos nustatymą ir jos žlugimą (O ustanowieniu i upadku Konstytucyi polskiej 3 maja).* Tas veikalas yra keturiametinio seimo istorija, o drauge ir apgynimas, bet dalinai vienašalis, nes beveik visą atsakomybę griaunąs ant karaliaus, kurį Kolontajus audringai puola, kam jis prisidėjo prie Targovicos (o patsai?), nutylėdamas patriotinės partijos klaidas. Bet vis delto, jis nemažiau ir puikus tuo, kad apgina Lenkiją prieš Dievą ir žmones, jog ji, ką tik privalėjo savo išsigelbėjimui padaryti, yra padariusi ir kad jis kreipiasi prie Dievo teisingumo ir „prie teisingesnių ir jautresnių sekančių kartų teismo": „Tautos žlugimas, įvykęs tą valandą, kurią ji įgijo teisių geresnei vilčiai ir kai ji griebėsi sąmoningiausių būdų pasiekti paprastos laimės, tur būt atkreips sekančių amžių domę. Iki tol neteisingai smerkiama Lenkija, kaipo vieta nuožmumo ir feodalų mindžiojamo žmonių teisės, savo konstitucinio seimo įstatuose parodė, kad ji savo tikru apsišvietimu, protingais įstatymais, jausmais ir žmogaus teisių gerbimu gali lygintis su labiausiai apsišvietusiomis Europos tautomis!..... Turėjai žlugti, nelaiminga tauta. Dėkodamas minėk konstitucinio seimo žygius, kuris savo mirimą papuošė kilniomis proto, dorybės ir tikros tėvynės meilės pastangomis!... Bet dar galutinai nenusimink del savo likimo!... Gegužės m. 3 dienos konstituciją laikyk, kaipo paskutinę mirštančios tėvynės valią! Turėk broliškų jausmų miestelėnams ir tikriausio teisingumo valstiečiams! Tuo būdu tu geriausiai atkeršysi, geriausiai paruoši sekančioms kartoms likimo atmainą ir įgyvendinsi gilų Ženevos filosofo Russo įspėjimą Lenkų tautai: „Lenkai, jeigu jūs neįstengsite išsilaikyti, kad jūsų nesuėstų kaimynai, tai stenkitės, kad jūsų negalėtų suvirškinti!"

Tie dideli žodžiai, užbaigiantieji veikalą, yra iš tikrųjų kaip ir mirštančios Lenkijos paskutinė valia, jos testamentas, o drauge ir šventas tautos įsakymas: jeigu Lenkai negalėjo išgelbėti savo valstybės nepriklausomybės, tai jie gali ir privalo saugoti savo tautiškumą!

110 §. Keturiametinio seimo politinę literatūrą sudaro ne tik prozainiai raštai, bet ir poetiniai kūriniai (bent eilėraščiais parašyti), ir niekados dar Lenkijoj poezija nėra tiek tvirtu ir galingu įrankiu

buvusi veikti į viešąją opiniją, kiek keturiametinio seimo metu. Vieni poetai visuomenėj žadindavo patriotinę dvasią ir skatindavo seimą prideramai atlikti savo pareigas; kiti jų pašiepdavo bei plakdavo nerangumą, ištvirkimą, privatą; o dar kiti kėsindavosi ant išmintingumo ir dorybės, atsiskaitydami su tuo bei kitu savo asmeniniuose dalykuose. Tad Varšuvoj skrajodavo visa eibė eiliuotojų kūrinių, dažniausiai bevardžių, kaip antai: odų ir patriotinių atsišaukimų (pavyzdžiui, Trembeckio eilėraštis *Do moich współziomków,* 96 §), o taip pat ir piktų epigramų ir gelinčių trumpų eilėraščių, satirų ir paskvilių. Be abejo, ne visi paskviliai buvo parašyti iš meilės tėvynei ir del švento susirūstinimo jos išsigimėliais sūnais. Šiuo atveju tik vienas Zablockis (100 §) buvo išimtis, o šiaipjau dažniausiai juos diktuodavo neapykanta ir asmeninis piktumas, arba ir noras pasigirti piktu liežuviu ir pigiu sąmojingumu. Tad visai teisingai Trembeckis piktinosi tokiais „poetais" savo puikioj *Satyroj prieš paskvilius (Satyra przeciw paskvilom):* „Kas jus šiandien stumia rašyti blogus eilėraščius, mažyčiai pranašai, verti Jasnos Guros ir Sokalio?[1]) Pyktis ar kerštas? Nes aš galiu iš kalno jums pasakyti, kad jūsų neįkvėpė tai daryti nei išmintingo Parnaso valdovas[2]), nei saldžiosios Safo Mūzos, nei Horacijus, bet greičiau Belzebubas arba niekšinga siela. Kodel jūs, nebūdami gamtos apdovanoti, neimat rankon kalavijo vieton plunksnos?... Arba bent padidinkite savo talentą iki šiol dar tokį silpną, o neturškite taip balsiai, Helikono varlės!... Mokykitės pirma pažinti žmogaus savybes, kol imsite jį savo globon, ir malonėkite jį vaizduoti dažniau iš geros pusės, neieškodami jame ydų visais aidais, nes tai yra pasiutimo ir smegenų ligos ženklas juodinti blogos garbės angliu aukščiausius asmenis". Seimui besidarbuojant Varšuvoj skrajojo ir eiliuotojų mįslių daugybė, kurių vienos turinys šitoks: „Gražus vyskupas, juokingas kalbėtojas, rinktinis bėgikas, puikus visto lošikas, dorybės gaubtas, karalių ir tautą už auksą parduos". Mįslė tiesą pasakė: netrukus pardavė savo tėvynę Letgalijos vyskupas, Juozapas Kossakovskis, būsiamasis Targovicos konfederatininkas. Tokios mįslės buvo gaminamos pašiepti visiems didžiojo seimo dalyviams: karalių, vyskupus, ministerius, vaivadas, kaštelionus, atstovus. Tačiau nevisuomet panašūs rašinėliai peikdavo: kartais jie ir pagirdavo. Pavyzdžiui: „Gerai mąsto, maža kalba, panašus upeliui, keliais žodžiais daug sveria; tegu kiekvienas taip aiškina". Panašų pagyrimą yra visai užsipelnęs *Letgalijos atstovas, vienas išmintingiausių keturiamietinio seimo kalbėtojų ir vienas įžymiausių jo politinės poezijos kūrėjų, ištikimas Kosciuškos draugas ir bičiuolis, Julijonas Ursinas Niemcevičius (Juljan Ursyn Niemcewicz),* gimęs Lietuvoj, Skokuose (1757—1841).

---

[1]) t. y. verti Čenstachavos „poetų" arba Sokalio senių vardo, kurie dainuoja niekam vertas giesmes atlaiduose ir mūgėse.

[2]) Apolonas.

Jo literatinio veikimo sužydėjimas priklauso dienoms po Lenkijos padalinimo, kai be kitų jo raštų pasirodė (1818) *Istorinės dainos (Śpiewy historyczne)*. Bet ir nepriklausomos Lenkijos literatūroj Niemcevičius jau pagirtinai pasižymėjo savo komedija *Atstovo sugrįžimas* (*Powrót posła*) ir kitais *patriotiniais kūriniais*. Nes karštas patriotizmas — tai ryškiausia, o drauge ir gražiausia jo, kaipo žmogaus ir kaipo rašytojo, ypatybė. „Ne kiekviena tauta — kaip gražiai yra išsireiškęs Vitnickis (54 §) — ir ne kiekvienoj savo gyvavimo gadynėj gali parodyti panašių vyrų, kuriuose taip susikaupia ir įsikūnija jos gyvenimas, jog jie tampa tartum *įasmeninta tauta; vienu tokių tėvų, per kuriuos Apveizda laimina tautą, tokia įasmeninta tauta, žmogumi Lenkija buvo Niemcevičius*". O tokiu Niemcevičius buvo ne tik del to, kad jis keletą dešimčių metų veikliai dalyvavo visuose nuotykiuose, sudarančiuose esmingiausią prasmę Lenkų istorijoj, pradedant nuo keturiamietinio seimo iki bastymosi svetur po 1831 metų, bet visų labiausiai todel, kad visas jo gyvenimas — beveik nuo lopšio net iki karsto lentos, — tai viena meilės, pasiaukojimo, ir kentėjimo del Lenkijos poėma.

Lenkiją Niemcevičius pamilo tebebūdamas dar kūdikiu, nes jis tūrėjo išmintingus ir dorus tėvus, kurie jį išmokė tiek mylėti tautines tradicijas, tiek jausti tėvynės nelaimes, tiek ir šventai jai visomis savo pajėgomis tarnauti. Tie keleri metai, kuriuos jis mokėsi Riterių mokykloj (81 §), dar labiau išugdė ir sustiprino jo sieloj tuos jausmus, o tolimesnė patriotizmo mokykla jam buvo palankūs santykiai su Čartoryskių šeimyna. Kaipo Podolijos žemių kunigaikščio generolo adjutantas, Niemcevičius drauge su Čartoryskiu daug sykių yra keliavęs po Lenkiją, ir jis visa savo širdimi pamilo gimtąją žemę, jos turtus, grožį ir praeitį. O jo ilga kelionė po užsienius (Anglija, Prancūzija, Vokietija, Italija) ne tik neataušino jam tos meilės, bet dar labiau ją padidino. Svetimų kraštų politinė galybė ir aukšta civilizacija (ypač Anglijos) pripildė Niemcevičiaus širdį skausmu, kad jo tėvynė yra tokia silpna ir neturtinga, ir tas jo skausmas jam buvo akstinu darbuotis savo kraštui. Pirmą kartą jis pasirodė prie to darbo keturiametinio seimo laiku kaipo Letgalijos atstovas. Jis visa savo siela priklausė prie patriotinės partijos ir tvirtai tikėjo Lenkijos išgelbėjimu. Jis mane, kad „jeigu šiandien Lenkai nepakels visų vargų, tai ne aplinkybės bus kaltos, bet patys Lenkai, ir ant jų nukris likusių namie brolių ašaros ir skausmai, o sekantieji amžiai juos kaltins ir jų pačių sąžinė juos grauž, prikišdama jiems per visą gyvenimą šių dienų apsileidimą ir būsiamas nelaimes". Seimo posėdžiuose jis keletą kartų kalbėjo už suteikimą teisių miestelėnams ir valstiečiams, už paveldžiamą sostą, už Edukacinę Komisiją ir dar kitais reikalais. O kalbėdavo jis visuomet puikiai pasiruošęs, planingai, aiškiai, išmintingai, turiningai, giliu įsitikinimu ir nuoširdžiai. Be to, jis ne tik žodžiu, bet ir plunksna rėmė seimo darbus: be kita ko, jis įsteigė ir leido drauge su T. Mostovskiu

(Racionsko kaštelionu) ir J. Veissenhoffu (Letgalijos atstovu) *Tautinį ir svetimą laikraštį (Gazetę narodową i obcą)* — pirmą lenkų politikos laikraštį. Prisidėjus karaliui prie Targovicos konfederatininkų, Niemcevičius tuojau drauge su kitais patriotais išvyko užsieniuosna, bet sukilus Kosciuškai jis sugrįžo atgal ir buvo jo adjutantu ir sekretorium, kovojo ties Ščekocinu, o nelaimingam Macijovico mūšy buvo sužeistas ir pateko nelaisvėn. Išgabentas drauge su Kosciuška ir kitais karžygiais Petrapilin, dvejus metus kankinosi Petropavlovo tvirtovės požemiuose. Mirus Kotrinai jis buvo caro Povilo paliuosuotas ir, nenorėdamas apleisti sergančio ir sielvartaujančio Kosciuškos, drauge su juo išvyko Amerikon. O po keletos metų jis vėl sugrįš Lenkijon, apsigyvens Varšuvoj ir jaunystės užsidegimu darbuosis tėvynės labui. O vėl sukilus Lenkams 1830 metais, jis, būdamas jau apie aštuoniasdešimtį metų senis, išvyks pasiuntiniu Anglijon, kol pagaliau, negalėdamas grįšti tėvynėn, apsigyvens Paryžiuj ir užbaigs savo kupiną kančių, bet dorą gyvenimą, — gyvenimą, kuris iš tikrųjų buvo „ramybės vartais tarp senesniųjų ir jaunesniųjų metų“, — tarp nepriklausomos Lenkijos, už kurią jis kovojo, ir tarp padalintos, kurioj jis ištisus metus stovėjo sargyboj, kaipo riterius be baimės ir be jokios dėmės.

„Anksti — rašo Niemcevičius — aš pamėgau poeziją: šešiolikos metų aš esu parašęs poėmą *Moterų karas* (*Wojna kobiet*)... Nuo to laiko ėmiau teplioti eilėraščius ir tas papratimas neapleido manęs daugiau negu per šešiasdešimtį metų,... poezijos velniukas mane visą laiką gundydavo“. Tad jis rašinėjo eilėraščius, odas, poetinius laiškus, vertė Volterio poezijas ir prancūzų apysakas, kol pagaliau pataikė savo keliun, atsakančian lygiai jo pažiūroms į poeziją, kaipo į būdą *mokyti*, lygiai ir jo *satiriniam talentui*. Iš to kelio jis nebeišsukė jau net iki savo mirties. Tad jo poezija turi didaktiniai satirinio pobūdžio. Ji moko tėvynės meilės ir smerkia bei pašiepia viską, kas tik su ja nesutinka. *Pilietinė dvasia, patriotinė tendencija — tai ryškiausia ypatybė visų Niemcevičiaus raštų.* Jis niekados nėra buvęs, sako Mickevičius, „poetu menininku, jis niekados nėra rašęs palinksminti savo skaitytojus, niekados nėra dėjęs aukų menui; menas nėra buvęs jo dievystė; jis pirmiausia ir išimtinai buvo lenkas; savo veikalais jis kovojo su Lenkijos priešais...; jeigu viską, kas yra rašoma iš valandos aplinkybių įkvėpimo, galima pavadinti pamfletu, tai galima pasakyti, kad Niemcevičius nieko daugiau nėra rašęs, išskyrus pamfletus, kad jis buvo vienas didžiausių visų žinomų pamfletininkų, visados prisirišęs prie to paties reikalo, visados vienodai mylįs tėvynę, o būdamas įširdęs ant jos priešų, jis niekados nesiliaudavo ją gynęs ir niekados nedovanodavo jos priešams — politiniems, moraliniems ir literatiniems“. Vadinasi, svarbiausiu įkvėpimo šaltiniu Niemcevičiaus poezijai XVIII amžiuj buvo keturiametinis seimas ir vėliasnieji nuotykiai. Niemcevičius, norėdamas veikti į viešąją opiniją, skubiai rašydavo pamfletus ar tai *lenkiškų dūmų*

pavidalu, pavyzdžiui, apie Žolkievskį ir Steponą Potockį (1791), kurios vėliau įeis *Istorinių dainų* rinkinin, ar tai *pasakėčių* pavidalu, kurios yra kito pobūdžio, negu Krasickio ir Trembeckio pasakėčios, *nes jos visados turi ryšių su tų dienų nuotykiais ir santykiais* tiek politiniais, tiek ir visuomeniniais.

111 §. Visų žymiausiu iš keturiametinio seimo dienų Niemcevičiaus patriotinių pamfletų yra *Atstovo sugrįžimas* (1790), kuris yra originalingiausia, o drauge ir pirmutinė XVIII amžiaus lenkų politinė komedija. Ilgą laiką toji komedija sukeldavo Varšuvoj neapsakomo entuziazmo (pirmą kartą ji buvo suvaidinta 1791 metų sausio mėnesį) ne del to, kad ji būtų buvusi puiki komedija, bet todel, kad ji buvo labai aktuali, nes judino gyviausį ir švenčiausį tų dienų Lenkijos reikalą — tėvynės gelbėjimą, gvildenamą seime, kurio pasitarimus Niemcevičius perneše iš karaliaus rūmų scenon.

Tariamai tos komedijos ašimi, apie kurią sukasi visas veiksmas, yra ne viešas reikalas, bet privatinis, būtent — dviejų jaunųjų meilė, pilna kliūčių. Dalykas dedasi kaime, ponų pakamarių namuose, 1790 metų rudenį, seimo pertraukos metu, kai senieji atstovai, laukdami naujųjų, papildomųjų rinkimų, išsivažinėjo namo. Ponai pakamariai nekantraudami laukia „atstovo sugrįžimo", kuriuo yra jų tikras sūnus Valerius. Taip pat nekantraudama laukia jo ir panelė Teresa, seniūno Gadulskio (pirmos jo žmonos) duktė, kuri, pasimirus jos motinai, paimta pakamarių auklėti, dar bebūdama vaiku, pamilo jų sūnų, ir dabar nerimauja ar kartais Valerius, begyvendamas ilgai Varšuvoj, neužmiršo jos, ar po senovei jis ją myli. Pasirodo, kad baimė buvo visai tuščia, nes Valerius grįšta toks pats, koks visuomet jis buvo. Bet dabar pagaliau ima rodytis aikštėn „baisios kliūtys". Teresos širdies, o greičiau jos kraičio siekia Varšuvos „fircikas" Šarmanckis. Tiesa, Teresa jo visa širdimi neapkenčia, bet ji žino, kad jos ranka ne nuo jos pačios priklauso, bet nuo rūstaus tėvo. O pastarasis, tiesa, kitados buvo žadėjęs ponams pakamariams išleisti dukterį už Valeriaus, bet dabar jis net ir klausyti apie tai nenori, viena, kad Valerius priklauso prie patriotinės partijos, kurios jis nekenčia, o antra, kad Valerius, kaipo žmogus nepasiturįs, tur būt reikalausiąs kraičio, kurio jis nė mažiausio noro neturi duoti. Maža to. Ir Teresos pamotė, ponia seniūnienė, „naujoviška žmona", laikanti savo vyrą po šliure, iš tikrųjų moteris nebloga, bet labai kvaila, nenori leisti Teresos už Valeriaus, todel, kad Valerius tai — „sensatas" (taip pašiepiamai buvo vadinami rimti ir mokyti žmonės), kuris, tiesa, gali „kalbas rašyti, įstatymus pacituoti", bet nemoka jautriai dūsauti. Tad Teresa privalo eiti už Šarmanskio, nes šis moka „būti jautriu ir vaitoti". Seniūnas, žmonos užtikrintas, kad Šarmanckis nereikalausiąs kraičio, „iš anksto jau glamonėja mylimą žentą" ir nori, kad tučtuojau, dar šiandien būtų vestuvės iškeltos". Bet kas iš to, kad mylimas žentas ir nemano eiti prie altorio, kol jam išduos raštą, kaip dideli bus kraičiai ir

ar jau jie paruošti. Tuomet susirūstinęs seniūnas sutinka išleisti Teresą už Valeriaus, nes pastarasis iš tikrųjų nereikalauja jokių kraičių. Taip pat ir ponia seniūnienė, „voyant de plus près[1]) taip jautrią meilę", neatsisako jaunųjų palaiminti.

Iš tikrųjų ne tai sudaro tos komedijos vertę ir reikšmę, nes ir Niemcevičius, ją berašydamas, visai ką kita turėjo omeny. Jis tos komedijos įvadoj sako, kad daug daugiau laimėja toki veikalai kurie linksmindami moko, negu tie, kurie rūsčiai mokydami be paliovos vargina ir kankina protą. Tad toji komedija Niemcevičiui buvo vien tik priemonė mokyti, nes, kaip jis pats sako, „scenos veikalų tikslas yra taisyti papročius", o „laisvam krašte, kur kiekvienas pilietis sudaro valdžios dalelę, ne tik privatinio gyvenimo papročius, bet ir kliudančias krašto vienybei nuomones reikia atitaisinėti". O tokių nuomonių keturiametinio seimo metu būdavo labai dažnai: jas pareikšdavo senų, atžagareiviškų bajorijos papročių srovė seimo posėdžiuose žodžiu, o plunksna — knygose ir brošurose, prieštaraudama patriotinei srovei ir visoms jos pamatinėms reformoms ir sutinkanti daryti tik kai kurias smulkias, paviršutines permainas. Tad tą būtent dviejų srovių kovą, kuri sudaro beveik visus didžiojo seimo darbus, Niemcevičius nuvaizdavo savo komedijoj, gražiai nušviesdamas patriotus ir pašiepdamas atžagareivius, kad „pašieptų — kaip jis pats sako — įsišaknėjusių prietarų liekaną".

Patriotinės srovės atstovais toj komedijoj yra pakamarius ir Valerius. Abu jie yra kilnūs ir protingi, gerbia dėsnį, kad „namai visados privalo nusileisti kraštui", džiaugiasi visa širdimi didžiojo seimo darbais, supranta ne tik politinių reformų reikalingumą (pav., renkamojo sosto panaikinimą), bet ir visuomeninių. Pakamarius savo sūnaus susižadėjimo su seniūnaite džiaugsmingą dieną apdovanoja visus savo valstiečius laisve (panašiai, kaip ponas Tadas Mickevičiaus poėmoj, kai susižada su Zosia). Zodžiu sakant — pakamarius ir Valerius — tai proto ir visų dorybių, tiek šeimyninių, tiek ir patriotinių, įveidinimas. Tik gaila, kad, kaip ir Krasickio ponas *Paskobnininkas,* tos tobūlybės yra negyvos (nes tiek tėvui, tiek ir sūnui Niemcevičius nesugebėjo įkvėpti gyvumo).

Nesulyginamai geriau jam nusisekė senosios bajorijos srovės atstovo paveikslas, būtent pono seniūno, kuris neveltui vadinasi Gadulskis (plepėjas): „Kai ėmė čia apie seimą, čia apie karus kalbėti, su visais ginčytis, visus erzinti, barti, nesučiaupė lūpų per visą vakarienę; išgriovė bonkas, stiklines, lėkštes; pagaliau, nors jam niekas nebeatsakinėjo, jis vis dar tebeplepėjo; ir tik kai pastebėjo, kad visi jau miega, kad žvakės gęsta, vis dar tebemurmėdamas išėjo iš salės ir ant laiptų užbaigė savo kalbos paskutinius žodžius". Tad tose pono seniūno kalbose puikiai atsispindi jo būdas, o ypač

---

[1]) matydama iš arti.

jo ankšta ir atkakli senų papročių bajoro makaulė, kuri negali suprasti, kad Rzeczypospolita yra reikalinga kažkokių reformų. Jo supratimu, viskas, kas sena — tai protinga, o kas nauja — tai kvaila. „Vienas Dievas težino, ko čia pridarė seimininkai! Kuriems galams čia toji tvarka bei visos tos permainos? Argi iki šiol buvo bloga? Argi mūsų protėviai neturėjo proto bei išminties? Juk mes buvome galingi, klausydami jų įstatymų! O kaip laimingai Lenkai gyveno Augustams bevieš pataujant! Koki puikūs dvarai būdavo, koki triukšmingi tribunolai! Ogi iškilmingi seimai, ogi puiki kariuomenė! Žmogus, būdavo, sau valgo, geria, nieko neveikia, o kišenės pilnos sau ir pilnos! Šiandien viskas pakitėjo ir dar labiau pakitės. Viską sugadino! Beširdžiai išdrįso paliesti *liberum veto*, tą laisvės lėlelę! Pirma be jokių intrigų, be mažiausio išdavimo vienas atstovas galėdavo sustabdyti seimo pasitarimus ir laikyti savo rankoj visos tėvynės likimą. Jis tardavo: „Neleidžiu!" ir tuojau Pragon sau bėgdavo! Ir kas jam ką padarydavo? Jis už tokį žygį susilaukdavo net promocijų (paaukštinimų), o kartais ir keletą kaimų gaudavo. O šiandien kas ką gali gauti? Naujoviškos galvos nori įsteigti kažkokias sargybas (straže), kažkokį pasiruošusį seimą (sejm gotowy[1])... Jau tikram despotizmui atidaro kelią!"... „Ar tai gali sutikti su sveiku protu, kad atstovas patvariai sėdėtų prie valdžios vairo net dvejus metus? Seimas privalo susirinkti tik apie šv. Mykolą neilgesniam laikui, negu šešios savaitės, nes taip *anksčiau būdavo!...*" „Kaip gi galima būti tokios laukinės nuomonės ir paveldžiamu sostu norėti užversti tautai tokį jungą? Tokiu atveju aš statau sau klausimą: *kas ką gali iš to pelnyti?* Sakysim, karalius šiandien miršta, ant rytojaus jo sūnus tampa karalium, visur ramu, tylu, kaip ir buvo, niekas niekam nė linkt... O renkant karalių, kiekvienas savo kandidatą gina, visi sėdasi ant arklių ir, sulig papročių, ponai tuojau savo partijas organizuoja. Vienas sako man stačiokiškai, bet maloniai šypsodamasis: „Mielas ponas Petrai! Susimildamas, eik tamsta su manim iš viena![2]) Tarp mūsų kalbant, šį kaimą pasiimk neva tai nuomon!"; antras, kad eičiau su juo iš viena, duoda man užstatą, o trečias — pinigų, — ir tuo būdu žmogus sau prasigyveni! Tiesa, iš to viso galima ir peštynių susilaukti. Taip ir buvo Augustui II pasimirus: vieni mušė Sasus, antri

---

[1]) Buvo manoma šešiasavaitinį seimą pakeisti pasiruošusiu seimu, kurį galima būtų kiekvienam reikalui sušaukti ir kuris susidėtų iš atstovų ne šešioms savaitėms išrinktų, bet dvejiems metams; seimui nesidarbuojant turėjo padėti karaliui vykdyti seimo nutarimus sargyba, susidedanti iš dvylikos atstovų, seimo išrinktų dvejiems metams.

[2]) Kaip rašo pats Niemcevičius savo *Mano dienų užrašose*, Branickis 1775 m. seime „stačiokiška kalba" gynė, kad būtų laikoma sena raitarija, susidedanti iš turtingiausių bajorų: „Ne kiek aš tikėčiau — rėkavo jis — pėstininkų pulkais, suformotais iš valstiečių, bet aš visko pasieksiu, kai kreipdamasis į bajoriją, į rimtus pulkus, šuktelėsiu: „Ponas Petrai, ponas Povilai! Ei, broliai, paskui mane!"

mušė Leščynskį, degino kaimus. Na, ir ką gi tai kenkia? Svetima kariuomenė įžengus visus sutaikina. O paskui amnestija, ponams „bulavos“, valdiškos vietos, o bajorijai vaitų vietos, pažadėjimai, palankumas... Argi tai negerai būdavo?“ Kai pakamarius paliuosuoja savo valstiečius, seniūnas nebetveria iš pykčio: „Argi tai reikalinga? Nei šis, nei tas... Ir kuo gi paaiškinti tą jų paliuosavimą? Jūsų malonybė tik kitus tuo piktinate!“

Štai tos „kliudančios krašto vienybei nuomonės“, kurias Niemcevičius begailestingai pašiepia, įdėdamas jas pono seniūno lūposna. O kad jau galutinai pribaigtų senųjų bajorų srovę, jis poną seniūną nupiešė ne tik dideliu kvailiu ir atžagareiviu, bet dar ir girtuokliu, nesuoranga, šykščiu ir gobšiu, žodžiu — tokiu žmogumi, kurio negalima gerbti ir kuriuo negalima pasitikėti. Tad, kaip Zablockio *Sarmatizmas* (100 §) yra Guronoso dėka pikčiausia XVIII amžiaus literatūros satira, pašiepianti naminį sarmatizmą, taip Niemcevičiaus *Atstovo sugrįžimas* pono seniūno paveikslo dėka yra pikčiausia satira, pašiepianti viešą, politinį sarmatizmą. Toji Niemcevičiaus komedija yra tartum paskutinis žodis kovoj prieš atžagareiviškumą ir politinį kvailumą, kovoj kurią dar XVI amžiuj pradėjo Gornickis savo *Lenko su Italu pasikalbėjime* (39 §).

Niemcevičius neužmiršo ir „privatinio gyvenimo papročių“, plakdamas jų pašlijimą, kuris augo svetimšalių įtakoj. Šarmanckis kaip tik ir yra puikus pusiau susvetimšalėjusių ir į tėvynės reikalus abejingai žiūrinčių Varšuvos jaunuolių atstovas. Tai „firciko“, „salionų liūto“ tipas, kurio svarbiausia specialybė yra tinginiavimas, paleistuvybė, pramogos ir medžioklė, bet ne tiek žvėrių, kiek turtingų merginų. O ponios seniūnienės asmeny, irgi pusiau suprancūzėjusios, Niemcevičius pašiepė „naujoviškas žmonas su jų sentimentalizmu ir pozavimu poetinių moterų, su jų nuostabiu gabumu kiekvieną valandėlę nualpti ir spazmuoti, su jų pakrikusiomis galvomis ir širdimis. Iš visų komedijos veikėjų, tie du, nors truputį ir sukarikaturinti, bet turi savy daugiausia tikro komizmo ir teikia komedijai meno vertės. O kaip seniūnas turi savo priešginybę pakamariaus asmeny, taip Šarmanckio ir seniūnienės priešginybės yra Valerius ir pakamarienė. Niemcevičius toj savo komedijoj norėjo atvaizduoti du priešingus lenkų pasaulius tiek visuomeniniam, tiek ir šeimyniniam gyvenime, ir savo uždavinį jis atliko juo puikiausiai.

112 §. Niemcevičius savo komedijos *Atstovo sugrįžimas* pabaigoj pakamariaus lūpomis pareiškė savo paties nuoširdžią svajonę: „Duok, Dieve, kad mes, laimingai dalindami valandas tarp saldaus giminių ir namų stengimosi, o taip pat ir tarp tai, kas priklauso mūsų tėvynei, visi doriai, taikiai ir vienybėj gyventumėm ir rūpintumėmės savo tėvyne ir vaikais“. Atrodė, kad toji svajonė jau įvyks: už kelių mėnesių po pirmo komedijos vaidinimo buvo paskelbta gegužės m. 3 dienos konstitucija. Lenkai, kaip rašo Niemcevičius, „sutraukė pančius, nuplovė gėdą, tapo tauta; Europa

jų žygiu stebėdamasi ir pritardama, sutiko, o tauta prisiekė būti tvarkinga ir nepriklausoma, arba — žūti; nebuvo didesnio sutikimo ir vienybės pavyzdžio, negalima buvo ganėtinai jų pagerbti, taip pat negalima buvo nei Dievui siųsti karštų maldų, nei užtektinai atsiduoti gyvam džiaugsmui". Konstitucijos metinių sukaktuvių pagerbimui Niemcevičius parašė (1792) istorinę dramą *Kazimieras Didysis (Kazimierz Wielki).* Tas jo kūrinys yra labai silpnas, rašytas be įkvėpimo, bet žiūrėtojams jis padarė didelio įspūdžio daugiausia savo aktualumu, kaip ir *Atstovo sugrįžimas.* Nes autorius, matydamas panašumo tarp Kazimiero Didžiojo ir Stanislovo Augusto dienų, o taip pat tarp Vislicos Statuto ir gegužės m. 3 dienos konstitucijos, paėmė tai savo dramai medžiaga. Jam nė trupučio nerūpėjo atvaizduoti Kazimiero Didžiojo gadynę, o taip pat ir Vislicos statutą: jis vien tik norėjo savo dramos turinį prideranti toms dienoms bei apoteozuoti gegužės m. 3 dienos konstituciją. Publika puikiausiai suprato tą jo norą, ir garsiais plojimais jam pritarė. Milžininio įspūdžio turėjo suteikti, pavyzdžiui, šie baigianti dramą Kazimiero D. žodžiai: „Tegu ši diena būna visos tautos džiaugsmo obalsiu! Tegu Lenkai amžių amžiais švenčia šią dieną (t. y. gegužės m. 3 diena), kaipo Vislicos seimo laimingų įstatymų atminimą! Tegu jie atmena, kad tais įstatymais jie pašalino gėdą, smūgius ir ilgas kančias ir kad jiems jie privalo dėkoti už savo laimę, ramybę ir nepriklausomybę". O dar puikesnė buvo valandėlė, kai Kazimieras D. prabilo iš scenos šiuos žodžius: „Vislicos įstatymai yra išganingi. Tauta juos suprato ir ji neleis jų liesti. O jeigu atsirastų kažkoks išdavikas, kuris svetimųjų galybe norėtų suteikti tėvynei smūgių, — tėvynei, kuri jį pagimdė ir maitino, tuomet aš, nors jau ir senas ir žilas esu, stosiu dorų Lenkų priešaky ir — arba žūsiu, arba paliksiu Lenkiją—nepriklausomą, puikią ir orią!" Po šių žodžių staiga pakilo iš ložos Stanislovas Augustas ir suriko: „Stosiu ir ginsiu!" — ir salė ilgai aidėjo triukšmingu jam pritarimu.

Bet Stanislovas Augustas nestojo ir negynė konstitucijos: jis prisidėjo prie Targovicos konfederatininkų. Toji baisiausia senosios Lenkijos darbų gėda, tas „skausmų skausmas" atsiliepė Niemcevičiaus širdy baisiausio susirūstinimo aidu, kurio išreiškimu yra du gelintieji targoviečius paskviliai. Pirmasis jų — *Tikros, laisvos, Targovicos konfederacijos nustatytos valdžios forma (Forma prawdziwego wolnego rządu, przez konfederacíją targowicką ułożona)* (1792) – yra parodija (nelabai tolima tikrenybei) niekšingiems targoviečių atsišaukimams, darkantiems, neva tai vardan tėvynės labo ir tautos laisvės, didelį „Varšuvos sąmokslo" veikalą, t. y. „kvailią ir pasiutusią gegužės m. 3 dienos konstituciją". (!!) Štai, pavyzdžiui, skyrius apie miestus ir miestelėnus: „Jau ima rodytis nelaimingos pasekmės del suteiktų Varšuvos sąmokslu teisių miestelėnų luomui. Miestai ima statydintis, juosin vyksta svetimieji, o kai kuriuose miestuose net nežinomi iki šiol fabrikai ir dirbtuvės yra steigiami.

Miestelėnai be jokios pagarbos bajorijai nori drauge su ja savo kraštą ginti ir dėti jam aukų. Tad iš tos priežasties, norėdami amžinai sulaikyti tokį fatališką papiktinimą, naikiname visas miestų privilegijas, kurios jiems buvo suteiktos Varšuvos sąmokslu". O čia štai apie valstiečius skyrius: „Nė vienas valstietis neprivalo būt vadinamas žmogumi. Visais jais ponai naudosis, kaip arkliais bei jaučiais". Apie seimą šitaip skambėjo: „...Sekant mūsų tėvų papročiu, bus leista nutraukti seimą renkant maršalką...; viskas *unanimitate* privalo būti sprendžiama ir *liberum veto,* kaip akies lėlelė, rūpestingai saugojama. Nes tikra laisvė glūdi tame, kad vienas galėtų varžyti visų valią".

Bet dar piktesnis yra antrasis paskvilius (1792): *Targovicos Biblijos fragmentas. Ščensno knygos (Fragment Biblji Targowickiej. Księgi Szczęsnowe).* Jis yra keliolikos pirmutinių Senojo Rašto skyrių pamėgdžiojimu parašytas. Tame būtent ir glūdi geliantis Niemcevičiaus sumanymo pašiepimas: kaip Dievas per šešias dienas kūrė pasaulį, taip per šešias dienas sukurs ir tautą ir viską, kas joj šiandien yra, Ščensny (Potockis). Štai, pavyzdžiui antroji kurimo diena: „Ir tarė Ščensny: Lai visa valdžia ir visas teisingumas pradingsta! Lai bajoras vėl būna paklusnus ponams, o miestai tegu vėl paskęsta skurde ir tamsybėj! Tai, ką išrinktieji tautiečių žmonės yra nustatę, lai būna nusidėjimu ir sąmokslu, o tai, ką aš įsakysiu, lai būna teise! Irgi Ščensny tarė: tegu spaustuvės liaujasi spausdinti, o žmonės tegu nustoja kalbėti, skaityti, rašyti ir mąstyti! Ir Ščensny pavadino tai laisve".

Visai kitokio pobūdžio yra Niemcevičiaus eilėraštis *Targovicos vadams (Na hersztów Targowickich),* parašytas 1792 metais. Ir jame randasi nuoširdaus ir galingo susirūstinimo, tačiau jis nebeliepsnojo jau kruvinu pašiepimu, kaip paskviliai, bet byloja rimtai ir liūdnai. O be pasipiktinimo išdavikais, jame girdėti kažkokia griaudi skunda tėvynei, kad ši jų nenubaudė. Bet visų daugiausia jame randasi gilaus skausmo, kad targoviečiai niekais pavertė visus didžiojo seimo darbus. Poetas visomis savo pajėgomis stengias nenusiminti. Jis norėtų įtikėti, jog tai yra negalimas dalykas, kad Dievas „Lenkus paliktų amžinoj priespaudoj ir gėdoj". Bet tas jo tikėjimas Dievo gailestingumu yra kažkoks silpnas, ir pagaliau nusiminimas ima viršų. Tuos pačius jausmus Niemcevičius pareiškė ir kitame savo gražiausiame XVIII amžiaus patriotiniame kūriny, parašytame jau po antrojo Lenkijos padalinimo (1793), elegijoj *Pavasaris* (*Wiosna*). Tik tame jo kūriny patriotinis skausmas skamba daug griaudingiau, o liūdesys — ramiau ir, nors dar ir skausmingai, bet jau be nusiminimo. Tas eilėraštis vaizduoja mums didelę Niemcevičiaus sielą.

113 §. Kaip gegužės m. 3 dienos konstitucijos žlugimas ir antrasis Lenkijos padalinimas, taip ir Kosciuškos sukilimo pralaimėjimas su galutinu nepriklausomybės nustojimu tų dienų poezijoj atsiliepė nuliūdimo ir skausmo skardu. Karpinskio *Žale Sarmaty* —

tai nevienintėlis lenkų literatūroj veikalas, kuriame visa tai išreikšta. Gal būt ne tiek poetingai, bet daug galingiau prabilo patriotinis skausmas elegijoj, arba greičiau didelėj, susidedančioj iš penkių šimtų šešių dešimtų eilučių, eleginėj poėmoj, antrašte: *Lenkų dainius* (*Bard polski*). Toji poėma, parašyta 1795 metų pavasarį (vadinasi, jau po Austrijos su Rusija padalinimo traktato, bet prieš Rusijos su Prūsija traktato), beveik pusė amžiaus gulėjo rankrašty, kuris pasirodė spaudoj tik 1840 metais, viename Paryžiuj einančių lenkų laikraščių, lydimas gražia Niemcevičiaus įvada. Pastarasis autoriaus vardo nepadėjo, o tik parašė šiuos žodžius: „Tai yra pirmos tais laikais jaunystės lenko veikalas. Apveizda jį apdovanojo kilnia siela ir griaudžia širdimi. Visas jo vėlesnis gyvenimas buvo nuolatinė žygių ir kančių poezija". Niemcevičius turėjo tiesos taip sakydamas: visas vėlesnis *Lenkų dainiaus* autoriaus gyvenimas buvo iš tikrųjų nuolatinė žygių ir kančių poezija, nes tuo autorium yra Podolijos žemių generolo sūnus, *Adomas Jurgis Čartoryskis* (1770—1861), Kosciuškos sukilimo dalyvis, vėliau caro Aleksandro I draugas ir rusų užsienių reikalų ministeris, Lietuvos ir Rusijos mokyklų reformatorius, 1831 metų sukililėlių valdžios teismo pirmininkas ir pagaliau emigrantas, miręs Prancūzijoj. Ne tik jaunystėj, bet ir per visą savo amžių Čartoryskis mėgdavo poeziją ir rašinėdavo laisvomis valandomis. Be to, jis, kaipo ištikimas Kniaznino mokinys, labai uoliai rūpindavos savo kūrinių forma. Savo *Lenkų dainių* jis keletą kartų yra taisęs: padalino jį dalimis, kelias dešimtis eilučių, kurias jis rado silpnomis, išbraukė ir tučtuojau tiek pat eilučių parašė naujų. Del tų nuolatinių taisymų jo poėma yra nemaža laimėjusi meno žvilgsniu. Bet ir be tų atmainų, kaip *Lenkų dainius* buvo parašytas XVIII amžiuj dvidešimties metų amžiaus jaunuolio, nežiūrint į ne pernelyg poėmos puikią formą, ji yra nemažos vertės kūrinys tiek savo turiniu, tiek ir savo karštais bei kilniais jausmais.

Kaip Danto *Dieviškoj komedijoj* autorius atlieka kelionę po pragarą su Virgilijum, taip Čartoryskio poėmoj, autorius drauge su dainium, kuris jį išmokė mylėti dainą ir tėvynę, keliauja po Lenkų žemę, liedami ašaras del jos nelaimių, nes kur tik jie eina, visur tuščia, visur vien tik griūvėsiai, pelenų krūvos, o kai kur dar dūmų kamuoliai niaukia dangaus žydrynę, liūdnai stovi užsilikę nuo ugnies namai su užkaltais langais; miškas ir tas paniūręs žiūri iš tolo, kaip jo link bėga kupinas išgąsčio gyventojas su savo manta.

Regėdamas į taip nuteriotą žemę, autorius prisimena viską, kas čia nesenai dėjosi, būtent sukilimo karžygį Kosciušką, tą „šventą vyrą", kuris susirūpinęs tautiečių garbe ir laime, be poilsio ir maisto už visus darbuojasi. Ir prašo autorius dainiaus, kad jis „sugaustų apie gražų pašaukimą", kad apdainuotų ir Raclavicus, „garbingus dalgėmis", kur „dorų kaimiečių saujelė kovodama bėga prieš patrankas ir prieš atstatytus smailius ir aštrius durtuvus ir kur jie pirmieji, būdami laisvi, sušuks: laimėjom!", o taip pat ir „kruvinus"

Šcekocinus, ir „Krupčicų lavonais nutiestus laukus". „Ach, atkreipk nuo tos pusės savo nuliūdusias akis: ten jos išvys nelaimingų Maciejovicų reginį... Ten kiekvienas slėnis, kiekvienas kalnelis, kiekvienas pasruvęs laukas primins tau mirties bei nelaimės auką". Visas tas nelaimes dar didina autoriaus liūdesys. Staiga keliautojai susitinka nelaimingą merginą, kuri jiem kupina skausmo skundžiasi savo nelaime. (Žiūrėk chrestomatijoj.)

Toliau bekeliaudami jie sutinka jaunuolį, kuris sielvartauja, kad išaugęs laisvėj, turės dabar svetimiesiems vergauti: „Kodel aš drauge su savo broliais nekritau garbės lauke? Dabar aš žengčiau kapan dorybės papuoštas ir bendrai su visais tikėčiau, kad mano tauta susilauks dar kartą laimės!" Bet dar gilesnis yra nusiminimas senio, kurį keliautojai sutinka prie pat Varšuvos ir kuris jiem pasakcja, ką jis yra matęs ir pergyvenęs bepuolant rusų kariuomenei Pragą ir jos paėmimo metu. Senis tą baisią dieną ne tik sūnaus su dukterimi neteko, bet ir liovėsi tikėjęs Dievo Apveizda. Autorius, nugąsdytas tuo geliančiu pasakojimu, ima melstis, kad lenkų širdžių niekados neapleistų viltis, o paskui jis drauge su dainium padeda kapan savo liutnią, „tartum ant tėvynės karsto; pasilik čionai! Gal tik likimas leis jai atgyti, — tuomet iš karto atgims puikesni tavo aidai". Poėma užsibaigia atsisveikinimu su gimta žeme.

Tiek tas atsisveikinimas, tiek ir visa poėma yra paties Čartoryskio jausmų pareiškimas. Jis tą dainą sukūrė Gardine, kai jį drauge su jo broliu Konstantu vežė Petrapilin, kaipo įkaitą.

Lenkų literatūros istorijoj *Lenkų dainius* užima žymią vietą ne tik tuo, kad jis yra jų XVIII amžiaus poezijoj viena didesniųjų patriotinio skausmo dainų, bet ir tuo, kad jis jau savo užuomazgoj slepia savy tuos jausmus ir mintis, kuriuos išaugins ir sustiprins lenkų XIX amžiaus patriotinė poezija, kaip antai: gimtosios žemės ir jos didelės praeities meilė, skausmas del Lenkijos nelaimių, plaukiąs iš to skausmo gailestis prie Dievo, o net ir abėjojimas Jo Apveizda ir teisingumu, pagaliau manymas (neteisingas), kad Lenkija yra nekalta ir visai neatsakominga už tas nelaimes, kurios ją prislėgė. Tuo atžvilgiu Čartoryskio *Lenkų dainius* yra kaip ir jungėjas lenkų senosios poezijos su naująja bei kaip stulpas, skiriąs nepriklausomos Lenkijos literatūrą nuo padalintos Lenkijos literatūros.

114 §. Lenkai savo gražia, išmintinga, kilnia, krikščionine ir patriotine literatūra jau XVI amžiaus antroj pusėj pralenkė savo mokytojus čekus, bet užtat jie nepavijo vakarų Europos savo mokytojų.

Tiesa, XVI amžiuj lenkų literatūra vargais negalais ėjo nelikdama nuo vakarų Europos literatūros, bet vėliau per pusantro amžiaus ji vis atlikinėjo nuo jos ir tik pagaliau XVIII amžiuj lenkai ėmė naujai vytis savo mokytojus, bet šie nenorėjo jų laukti. Abelnai, lenkų senoji literatūra net savo auksiniam amžiuj neiškilo ton aukštumon, kokion buvo iškilusios didelės vakarų Europos tautų

literatūros: italų XIV, XV ir XVI amžiuj, prancūzų — XVII ir XVIII, ispanų — XVI ir XVII, anglų — XVI ir XVII, vokiečių — XVIII. Nors, nebekalbant jau apie Koperniką, lenkų senoj literatūroj randasi didelių ir žymių vardų: Kochanovskis, kaipo *Raudų* autorius — tai vienas žymiausias visos Europos lyrikų; kūrinių, lygių Skargos *Seimiamiems pamokslams,* ne kiek teturi visas tų dienų krikščioninės Europos pamokslininkų iškalbingumas; o toki rašytojai, kaip Dlugošas, Modževskis, Šimonavičius, Krasickis, Stašycas, Kolontajus, — nebūtų gėda nė vienai literatūrai, kad ir turtingiausiai talentais, išmintimi ir širdimis; tie vardai kiekvienai literatūrai suteiktų garbės ir grožio.

Bet, tiesą pasakius, lenkų senoji literatūra neturėjo ne tik tokių genialių rašytojų, kaip Dantė, Šekspyras, Miltonas, Molieras, Goete ir Šilleris, bet ir tokių įžymių, kaip Ariosto, Tasso, Corneille, Racine'as bei ir tokių, kaip Erazmas iš Rotterdamo, Volteris, Rousseau ir k. Lenkų literatūra sužydėjo tik po Lenkijos padalinimo; jai didybės suteikė tik Mickevičius. O senoji lenkų literatūra yra tik graži, turtinga, išmintinga, moraliai skaisti, bet didele, nežiūrint į Kochanovskį, Skargą, Modževskį ir Stašycą, jos pavadinti negalima. Ji išaugo svetimoj globoj, ir vėliau be tos globos negalėdavo apsieiti; tiesa ne vergiškai, bet vis delto labai priklausomai sekdama tiek romėnų ir graikų, tiek ir čekų, italų ir prancūzų literatūromis. Tad lenkų senoji literatūra nebuvo savistovi savo forma, o dažnai ir turiniu. Už savo auksinį amžių ji labiausiai yra dėkinga italams. XVII amžiuj ji ėmė niekinti svetimųjų pagalbą ir pamaži ėmė netekti grožio ir išminties, kol Sasų laikais beveik visai jų nustojo. O jeigu ji Stanislovui Augustui beviešpataujant buvo vėl atgimusi ir aukštai iškilusi, tai ir vėl tik prancūzų literatūros dėka buvo tai įvykę.

O tačiau, nežiūrint svetimųjų pavyzdžių sekimo, lenkų senoji literatūra yra tautinė: joj, kaip veidrody, atsispindėjo tautos (ypač bajorijos) istorinio vystimosi dvasia ir būdas ir abelnai visas lenkų gyvenimas ir darbai, tiek su teigiamomis, tiek ir su neigiamomis pusėmis.

Maža to. Senoji lenkų literatūra buvo ne tik jų gyvenimo veidrodis, bet ir jų gyvenimo išmintinga ir dora mokytoja: ji stengėsi jį iškelti savo aukštumon — krikščioninio idealo aukštumon abelnai, o patriotinio — ypatingai; ji negadino ir netvirkino tautos, bet geidė ją pataisyti ir padaryti kilnią, augindama jos širdy krikščioninius ir patriotinius jausmus. Be abejo, pasitaikydavo ir išimčių: Ožechovskis, Fredro, politikos rašytojai iš atžagareivių srovės keturiametiniame seime buvo pikti tautos mokytojai; buvo ir tokių, kurie tarnavo svetimiesiems dievams; buvo net ištisos gadynės, kuriomis, jeigu negalutinai pranykdavo, tai bent pakrikdavo arba menkėdavo tikros krikščionybės ir protingo patriotizmo dvasia, numurmėdama religinio fanatizmo ir tautinio šovinizmo balon.

Bet toli gražu didesnė senos Lenkijos rašytojų pusė, — pradedant Kadlubku, kuris mokė, kad „bajoras yra tik tas, kurį iškilnino jo paties dorybė“ ir kad tėvynės meilė privalo būti „galinga, kaip mirtis“, net iki Niemcevičiaus, kuris mokė, kad „namai visuomet privalo nusileisti kraštui“, — nenusidėjo savo raštuose nei Kristaus mokslui, nei „brangios tėvynės šventai meilei“. Tad toji krikščioniniai patriotinė dvasia, toji ištikima pilietinė tarnyba — tai ryškiausia senosios lenkų literatūros savybė, o drauge ir jos didžiausias grožis ir puikiausias papuošalas.

Nors ilgą laiką tarp lenkų gyvenimo ir jų literatūros buvo bedugnė, bet tai ne pastarosios kaltė. Ji doriai eidavo savo pilietines pareigas, „kiek galėdavo, tiek bendrai visų gerovei padėdavo“, ir pagaliau ji susilaukė to, kad nebebuvo jau laikoma „daina ir muzika“: Stanislovo Augusto dienomis jau nebebuvo nesutikimo tarp gyvenimo ir literatūros, ir tiek pirmasis, tiek ir antroji drauge puolė gelbėti savo skęstančią Lenkiją, bet jau nebesuskubo.

Tačiau lenkų literatūra ir tuomet nenusiminė: „Juk tai ir didelė nuodėmė yra ir abelnai niekados nedera nusiminti del Rzeczypospolitos“. Ir jeigu baisus Skargos pranašavimas buvo įvykęs tik pusiau, jeigu lenkų laisvė „buvo paskendusi ir juokais virtusi“ ir jeigu nepražuvo lenkų kalba ir tauta, tai čia ne tik Edukacinės Komisijos nuopelnas, bet ir literatūros, kuri buvo dideliu lenkų dvasinio atgimimo XVIII amžiuj veiksniu.

O žlugus Lenkijos nepriklausomybei po jos visų padalinimų, lenkų literatūra iškilo tokiosna aukštybėsna, kokių ji nė karto iki tol nebuvo pasiekusi. Paskui ji suvaidino tautos gyvenime tokią didelę rolę, kokios niekas visam pasauly nėra suvaidinęs, ir visu savo spindėjimu ir puikumu patvirtino šių Brodzinskio žodžių tiesą: „Kiekvienos tautos literatūra yra jos moralinis gyvavimas, neturįs savo ribose pavojaus ir nepriklausąs pražūčiai.“

